СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941-1944. –ОКУПАЦИОНА УПРАВА, ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРОСВЕТА-

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ
ПОЖАРЕВАЦ

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ
У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941-1944.
–ОКУПАЦИОНА УПРАВА, ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРОСВЕТА-

Издавач:
Историјски архив Пожаревац
Посебна издања, књига 12
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

За издавача:
Др Јасмина Николић, директор

Главни и одговорни уредник:
Др Јасмина Николић

Уредник издања:
Др Јасмина Николић

Аутори:
Др Маријана Мраовић
Јасмина Живковић, Мср.
Слободанка Цветковић

Рецензент:
Др Мирољуб Манојловић

Дизајн и прелом:
Ненад Величковић, SVEN Ниш

Штампа:
SVEN Ниш

Тираж:
350

ISBN: 978-86-84969-62-2

Штампање монографије омогућио је Град Пожаревац.
Монографија је објављена у част седамдесет година победе над фашизмом.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

Маријана Мраовић
Јасмина Живковић
Слободанка Цветковић

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941-1944.
–ОКУПАЦИОНА УПРАВА, ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРОСВЕТА-

Пожаревац, 2015.

I

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

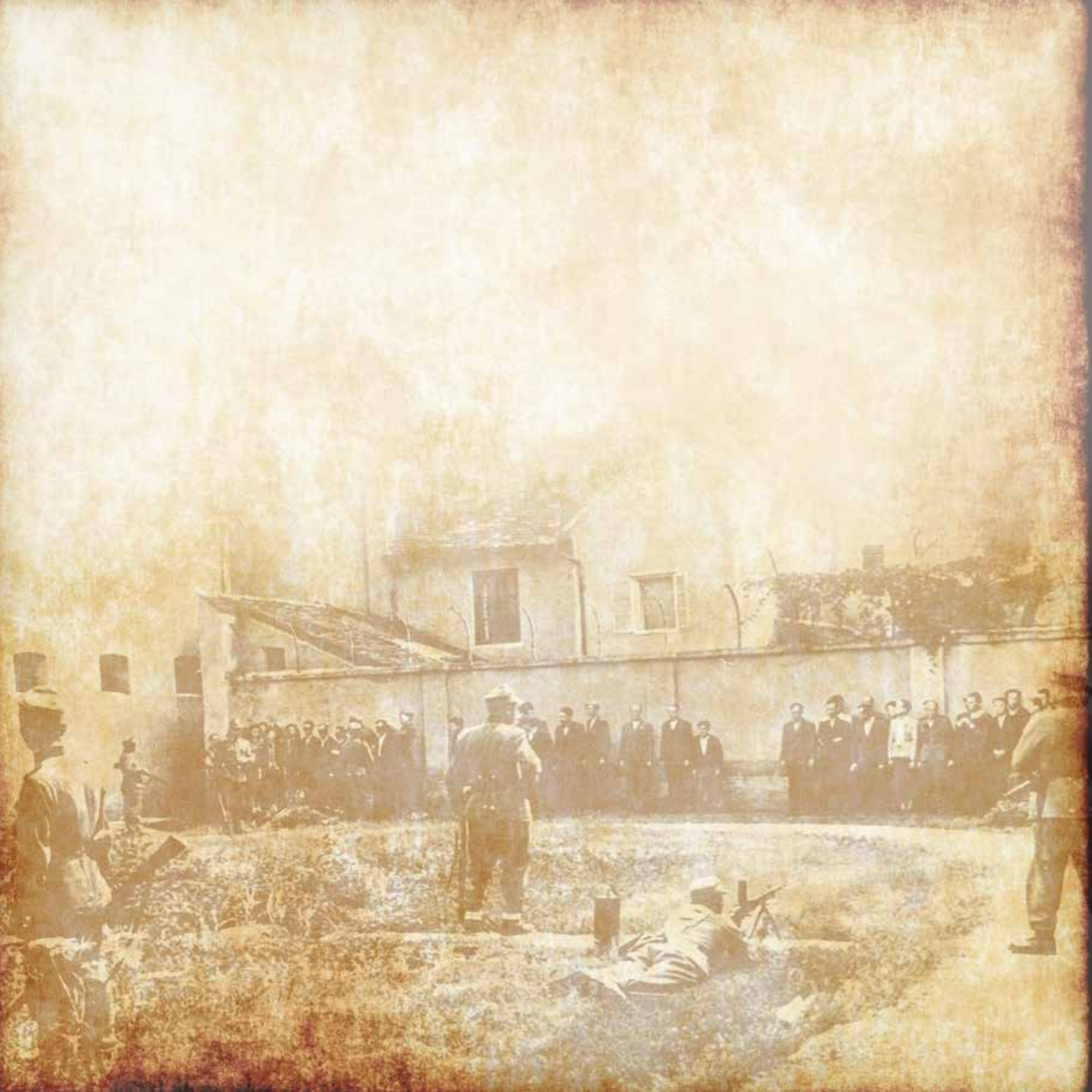

Др ЈАСМИНА НИКОЛИЋ, уредник
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

У години када се у Србији обележава седамдесет година од победе над фашизмом, група аутора из Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране Републике Србије, приредила је монографију под називом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, чиме пожаревачки Архив даје допринос прослави овог историјског догађаја. Монографија је настала као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива Министарства одбране Републике Србије, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Београда, Историјског архива Пожаревац и Програмског архива РадиоТелевизијеСрбије.

Монографија „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“ написана је на 272 стране и обухвата следећа поглавља: **I Уместо предговора** (др Јасмина Николић, главни и одговорни уредник), **II Србија и Пожаревачки округ под немачком окупацијом 1941-1944.** (аутор др Маријана Мраовић, Војни архив Министарства одбране Републике Србије), **III Избеглице и пресељеници у Србији и Пожаревачком округу 1941-1944.** (аутор Јасмина Живковић, Мср, Историјски архив Пожаревац), **IV Пожаревачке школе у периоду немачке окупације 1941-1944.** (аутор Слободанка Цветковић, Историјски архив Пожаревац) и **V Попис илустрација**, **Извори и литература** и **Садржај**. Поред наведеног, монографија садржи 940 фуснота, 143 илустрације и њихов попис, списак 172 библиографске јединице, попис 46 архивских извора (архивски фондови и збирке), 16 објављених архивских извора, 6 мемоарских извора и штампе и периодике (26).

Поглавље **„Србија и Пожаревачки округ под немачком окупацијом 1941-1944“**, аутора др Маријане Мраовић, садржи следећих осам тема: 1. Немачка политика и пропаганда према Краљевини Југославији пред Други светски рат, 2. Окупација Србије и организовање немачког управног и војног апарата у Србији и Пожаревцу, 3. Формирање и рад Савета комесара; Комунистички устанак и почетак репресалија према становништву, 4. „Влада народног спаса“ - немачки планови и улога у постављању Недића за председника владе, 5. Организација локалне управе у окупираној Србији; Дужности и ингеренције представника локалне управе и њихово ангажовање на пољу пропаганде, 6. Окупирана српска територија од слома устанка до почетка операција за ослобођење Србије, 7. Дани искушења владе Милана Недића и 8. Пропаганда представника Недићеве владе у Пожаревачком округу 1942-1944. године. Поред наведеног, поглавље садржи и 71 илустрацију са објашњењима, попис коришћених архивских извора (19 архивских фондова и збирки Војног архива, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Београда, Историјског архива Пожаревац), попис објављених архивских извора (16), мемоарских извора (6), штампе и периодике (9) и 112 библиографских јединица.

Поглавље **„Избеглице и пресељеници у Србији и Пожаревачком округу 1941-1944. године**, аутора Јасмине Живковић, Мср, садржи петнаест тема: 1. Избеглиштво и страдања – ратна стварност, 2. Генерални комитет за насељавање, 3. Комесаријат за избеглице и пресељенике – организација и делокруг рада, 4. Саветодавни одбор Комесаријата за избеглице, 5. Збрињавање избеглица и пресељеника у унутрашњости Србије - случај Пожаревца и Пожаревачког округа, 6. Статистика избеглица и пресељеника у Пожаревачком округу, 7. Решавање животних питања избеглица и пресељеника, 8. Смештај избеглица и пресељеника, 9. Очување здравља избеглица, 10. Исхрана избеглица и пресељеника, 11. Кретање

избеглица – путне објаве, 12. Запошљавање избеглица, 13. Брига о избегличкој деци, 14. Поново избеглице – у својој земљи и 15. Органи народноослободилачке власти и питање избеглица. Поглавље садржи и 36 илустрација са објашњењима, попис коришћених архивских извора (13 архивских фондова и збирки Војног архива, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац), штампе и периодике (6) и 12 библиографских јединица.

Поглавље **„Пожаревачке школе у периоду немачке окупације 1941-1944“**, аутора Слободанке Цветковић, садржи пет тема: 1. Пожаревачке школе пред Други светски рат, 2. Српска просвета и немачка окупација, 3. Пожаревачке школе у условима окупације, 4. Бити ученик у окупацији и 5. Просветни радници у окупацији. Поред тога, поглавље садржи и 36 илустрација са објашњењима, попис коришћених архивских извора (14 архивских фондова и збирки Војног архива, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац), штампе и периодике (11) и 48 библиографских јединица.

На крају књиге, дат је попис 143 илустрације по поглављима, као и списак извора и литературе по целинама, који обухвата попис коришћене необјављене и објављене архивске грађе као историјских извора (архивски фондови и збирке), мемоарске грађе, штампе, периодике и консултоване литературе. Избором архивске грађе која се чува у Војном архиву, Архиву Југославије, Архиву Србије, историјским архивима у Београду и Пожаревцу, аутори су дали нов допринос сагледавању окупационе управе, питања избеглица, пресељеника и школских прилика у Србији и Пожаревачком округу у периоду окупације 1941-1944. године.

Монографија која је пред уваженим читаоцима је дело групе аутора који се баве историјом, архивистиком и/или локалном историјом - др Маријане Мраовић из Војног архива, Јасмине Живковић, Мср. и Слободанке Цветковић из Историјског архива Пожаревац. Свака од њих понудила је део својих истраживања и анализа у оквиру овог пројекта у част седамдесет година од победе над фашизмом, стављањем на увид јавности кратке историје о окупационој управи, избеглицама и школама у Србији и Пожаревцу током Другог светског рата. Резултати објављени у оквиру ове монографије представљају значајан допринос развоју примене историјског приступа у истраживању и проучавању засебних појава у прошлости, у завршеној историјској епохи и у оквиру одређене средине.

Ако књига која се налази пред нама буде и подстицај повећаног интересовања за проучавање историје Другог светског рата, сматраћемо да је књига испунила своју племениту мисију.

Аутори и њихове институције захваљују Граду Пожаревцу који је омогућио реализацију пројекта обележавања седамдесет година од победе над фашизмом и публиковање ове монографије.

У Пожаревцу, децембра 2015.

II

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЧКИ ОКРУГ ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1941–1944.

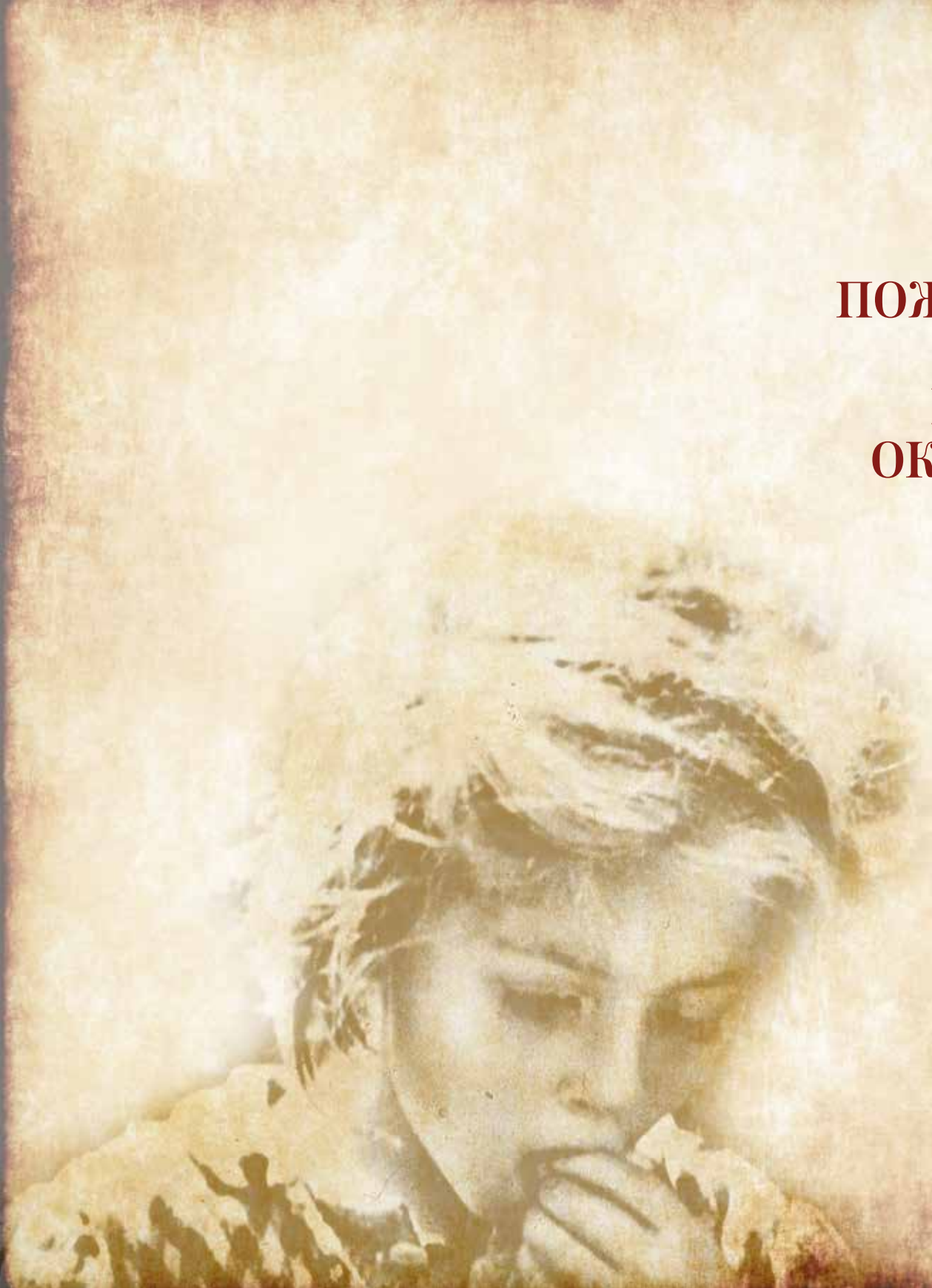

Др МАРИЈАНА МРАОВИЋ
ВОЈНИ АРХИВ

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЧКИ ОКРУГ ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1941–1944.

1. НЕМАЧКА ПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА ПРЕМА КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ ПРЕД ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ.

Борба осовинских сила за нарушавање равнотеже успостављене „версајским поретком“ потпуно је изменила друштвено-политичку мапу Европе и света у Другом светском рату.[1] Хитлеров говор из 1934. године о завршетку ере малих држава био је најава борбе за остварење идеје „великог простора“ са Немачком у центру, окруженом савезима малих зависних европских држава. Борба нацистичке Немачке за веру и идеологију, кроз прокламовање рађања „Нове Европе“, била је сурова и беспоштедна.[2] Краљевина Југославија, која је још у међуратном периоду била на мети политичко-пропагандне машинерије Трећег Рајха, нашла се у вртлогу те борбе.

Расистичка доктрина била је усмерена у правцу етничког реорганизовања простора и његовог привредног искоришћавања.[3] Постојала је тесна повезаност идеолошко-пропагандних садржаја „новог поретка“ са практичним активностима и привредним интересима Трећег Рајха на Југоистоку и према Краљевини Југославији. Појам Југоистока био је подвргнут процесу „идеолошке обраде“.[4] Планирано је остваривање политичке доминације након успостављања директне и индиректне привредне контроле над Југоистоком.[5] Министар спољних послова барон фон Нојрат је као стратегију за разбијање Версајског система наводио учвршћивање немачких привредних позиција у земљама Југоисточне Европе, првенствено у Краљевини Југославији и у Румунији, које би требало „посебно привредно помагати“.[6] Крајњи циљ привредног продора био је кориговање граница на Истоку. Остваривању потпуног немачког утицаја на југословенској територији једно време брана је била Француска и систем санитарног кордона Мале Антанте.[7] Немачка је покушавала да одвоји Југославију и Румунију од Чехословачке и тиме дестабилизује Малу Антанту.[8] Супар-

1 Стеван К. Павловић, Хитлеров нови антипоредак. Други светски рат у Југославији, Београд 2009, стр. 22-38., Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992, str. 19-96., Muharem Kreso, Njemačka okupaciona uprava u okupiranom Beogradu 1941-1944, str. 15., Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941*–1945, Ниш 2004.

2 Андреј Митровић, Немачке и италијанске тежње за „Новим поретком“ и Југоисточна Европа. Историјски гласник, 1971/71, стр. 48., G. L. Mosse, The Crisis of German Ideology. Intelectual origins of the Third Reich, London, 1966. David Welch, The Third Reich, Politics and Propaganda, London, 1993., D. Welch, Propaganda and the German Cinema 1933/1945, New York, 1983, Z. A.B. Zeman, Nazi propaganda, Oxford, 1973.

3 Драган Алексић, Привреда Србије у Другом светском рату, Београд 2002.

4 Milan Ristović, Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45: planovi o budućnosti i praksa, Beograd 1991, str. 34.

5 Hans-Jurgen Schroder, Југоисточна Европа као „Незванична империја“ националсоцијалистичке Немачке-пример Југославија 1933-1939, Историјски гласник, 1-2/1976, стр. 49.

6 Андреј Митровић, Немачки привредни простор и Југоисточна Европа 1933, Историјски часопис, Књ. XXI/1974., стр. 227-230.

7 Вук Винавер, *Југославија и Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд 1985.

8 Milan Ristović, Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45: planovi o budućnosti i praksa, Beograd 1991, str. 10-22.; Вук Винавер, Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1929-1935, Београд, 1987.; Андреј Митровић, Нацистичка идеја великог привредног простора и југоисточна Европа 1940, Зборник Филозофског факултета књига XI/I,/1970.; Драган Алексић, Привреда Србије у Другом светском рату, Београд, 2002, стр. 101-109.; Zoran Janjetović, „U skladu sa nastalom potrebom...“ Prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941-1944, Beograd, 2012, str. 23-26.

нички италијански експанзионизам тежио је потпуном уништењу немачке конкуренције на Балкану.[9]

Нова немачка привредна организација, тзв. „Четворогодишњи план“ (Vierjahresplan) на челу са Херманом Герингом (Reichsmarschal Hermann Göring) радила је на оспособљавању немачке привреде за ратне задатке. У Београд је 1936. године дошао Франц Нојхаузен који ће, као генерални конзул за привредна питања и опуномоћеник четворогодишњег плана за Југоисток, на известан начин усмеравати и контролисати интензитет немачког привредног продора у Краљевину Југославију.[10] Нацисти су у периоду од 1933. до 1938. године под паролом „обновитеља“ овладали свим руководстима и организацијама „Културбунда“, елиминишући из њих све елементе који би могли бити против нацификације припадника немачке народности. Народни савет за Немце у иностранству је 1939. године био под контролом Нацистичког центра за везу са организацијом немачке народности у иностранству. На територији Управе града Београда „Културбундом“ је руководило Обласно руководство са Кристијаном Брикером, док су организацијама у Београду, Земуну и Панчеву руководиле месне вође. Овим путем је до почетка рата велики број припадника немачке народности постао инструмент предстојеће агресије и важан фактор у спровођењу нацистичке политике.[11]

Процес економског везивања Краљевине Југославије за Немачку достигао је кулминацију у време владе Милана Стојадиновића, што је проузроковало слабљење и пропаст Мале Антанте и Балканског пакта.[12] Државни и војни врх био је свестан потребе одржавања неутралног статуса у време сукоба великих сила и проблема које је могла изазвати пропаганда страних трговачких заступништава, саобраћајних и других представништава и центара страних обавештајних служби. У прилог напорима да се одржи неутралан статус сведочи „Наредба команданта Штаба граничних трупа за сузбијање стране пропаганде у корист појединих страних држава“.[13] Наредба је донета на основу наређења министра војске и морнарице Краљевине Југославије и односила се на спречавање ширења пропаганде страних држава у војсци уз обавезну заплену свих књига, брошура, летака и осталих партијско-политичких пропагандних материјала.[14] Сваки старешина и граничар били су дужни да наведени материјал предају старешинама уз извештај о времену и начину пријема, имену пошиљаоца и поводу за упућивање пошиљке. Поменута наредба била је један од поузданијих начина за спречавање дистрибуције непожељног пропагандног материјала.

Југословенски државни врх се након италијанског искрцавања у Албанији у априлу 1939. године одлучио на пребацивање златних резерви у Британију и САД. Тиме су доведене у питање југословенске изјаве о неутралности, а Хитлер је почео да гледа на Југославију као на „опасног и неизвесног неутралца који ће остати по страни само док савезници не добију рат, а тада ће им се отворено

9 Душан Лукач, Трећи Рајх и земље Југоисточне Европе, други део 1937-1941, Београд, 1982, стр. 55-56.

10 Драган Алексић, Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији, „Токови историје“ 1-2/2008, стр. 301-318.

11 Muharem Kreso, Njemačka okupaciona uprava u okupiranom Beogradu 1941-1944, str. 31. У „Нацрту решења проблема немачких мањина у југоисточној Европи у случају да Југославија ступи у рат на страни немачких противника“ наглашено је да се немачка национална територија Војводине са Сремом и Славонијом „географски надовезује на немачку националну територију у јужној Мађарској и румунском Банату.“ Аутор наведеног нацрта је био Вернер Лоренц, шеф нацистичког Центра за везе са организацијама немачке народности у иностранству.

12 М. Ђурковић, Спољна политика Милана Стојадиновић у „Милан Стојадиновић : политика у време глобалних ратова“, Зборник радова, Службени гласник: Центар за конзервативне студије, Београд, 2012. У време Драгише Цветковића југословенска политика лавирала је између два блока. Д. Цветковић, *Драгиша Цветковић њим самим*, прир. Видосав Петровић, Пунта, Ниш, 2006.; Б. Димитријевић, С. Сретеновић, „Спољна политика Краљевине СХС/Југославије 1918–1941“, *Историја 20. века*, 26/2 (2008), стр. 45–83.

13 Попис илустација дат на крају књиге.

14 ВА, група фондова ВКЈ, П 17, К 480, Ф 8, д 49, Наредба бригадног генерала Д. М. Ковачевића команданта Штаба граничних трупа за сузбијање стране пропаганде у Граничној трупи средством књига, брошура и летака од 22. октобра 1940. године.

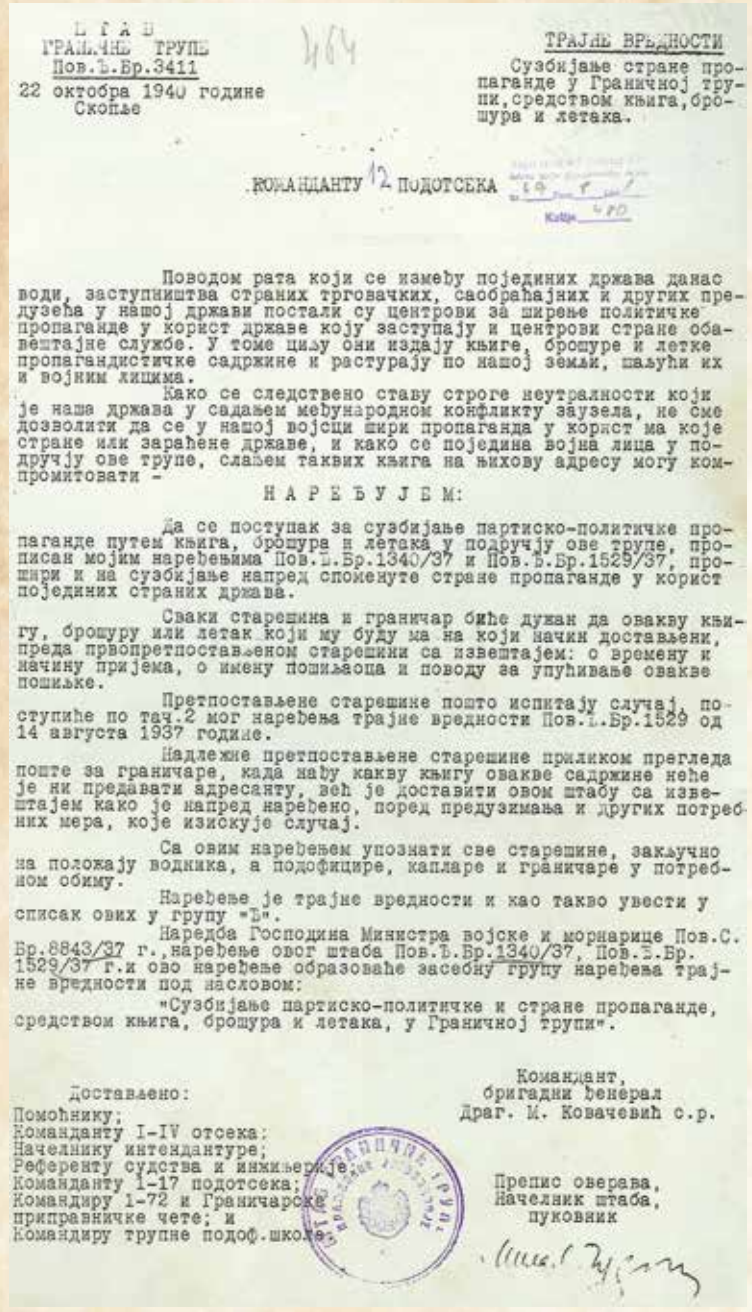

Д Р А В
ГРАНИЧНЕ ТРУПЕ
Пов.Ђ.Бр.3411
22 октобра 1940 године
Скопље

ТРАЈНЕ ВРЕДНОСТИ

Сузбијање стране пропаганде у Граничној трупи, средством књига, брошура и летака.

КОМАНДАНТУ 12 ПОДОТСЕКА

Поводом рата који се између појединих држава данас води, заступништва страних трговачких, свабраћајних и других предузећа у нашој држави постали су центрови за ширење политичке пропаганде у корист државе коју заступају и центрови стране обавештајне службе. У томе циљу они издају књиге, брошуре и летке пропагандистичке садржине и растурају по нашој земаљи, шаљући их и војним лицима.

Како се следствено ставу строге неутралности који је наша држава у садашем међународном конфликту заузела, не сме дозволити да се у нашој војсци шири пропаганда у корист ма које стране или зараћене државе, и како се поједина војна лица у подручју ове трупе, слањем таквих књига на њихову адресу могу компромитовати -

Н А Р Е Ђ У Ј Е М:

Да се поступак за сузбијање партиско-политичке пропаганде путем књига, брошура и летака у подручју ове трупе, прописан мојим наређењима Пов.Ђ.Бр.1340/37 и Пов.Ђ.Бр.1529/37, прошири и на сузбијање напред споменуте стране пропаганде у корист појединих страних држава.

Сваки старешина и граничар биће дужан да овакву књигу, брошуру или летак који му буду ма на који начин достављени, преда првопретпостављеном старешини са извештајем: о времену и начину пријема, о имену пошиљаоца и поводу за упућивање овакве пошиљке.

Претпостављене старешине пошто испитају случај, поступиће по тач.2 мог наређења трајне вредности Пов.Ђ.Бр.1529 од 14 августа 1937 године.

Надлежне претпостављене старешине приликом прегледа поште за граничаре, када нађу какву књигу овакве садржине неће је ни предавати адресанту, већ је доставити овом штабу са извештајем како је напред наређено, поред предузимања и других потребних мера, које изискује случај.

Са овим наређењем упознати све старешине, закључно на положају водника, а подофицире, капларе и граничаре у потребном обиму.

Наређење је трајне вредности и као такво увести у списак ових у групу "Ђ".

Наредба Господина Министра војске и морнарице Пов.С. Бр.8843/37 г., наређење овог штаба Пов.Ђ.Бр.1340/37, Пов.Ђ.Бр. 1529/37 г.и ово наређење образоваће засебну групу наређења трајне вредности под насловом:

"Сузбијање партиско-политичке и стране пропаганде, средством књига, брошура и летака, у Граничној трупи".

Командант,
бригадни генерал
Драг. М. Ковачевић с.р.

Достављено:
Помоћнику;
Команданту I-IV отсека;
Начелнику интендантуре;
Референту судства и инжињерије;
Команданту 1-17 подотсека;
Командиру 1-72 и Граничарске
приправничке чете; и
Командиру трупне подоф.школе.

Препис оверава,
Начелник штаба,
пуковник

Илустрација 1.

прикључити."[15] У новогодишњем говору од 31. децембра 1939. године потенцирао је немачку борбу за „изградњу једне нове Европе". Планирано је брисање Југославије као јединствене државе и њено свођење на „мало српско језгро", одсечено од осталих делова југословенске заједнице, које ће бити „немачко-мађарски протекторат са привидном самосталношћу". Приступањем Мађарске и Румуније Тројном пакту потврђена је немачка доминација и потпуно окретање Југоистоку. Одлука југословенске владе и кнеза Павла о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту,[16] била је политички нужна, али је изазвала огорчене реакције народа и дела официрског кора,[17] што је ослабљену југословенску државу увело у догађаје 27. марта и у Априлски рат.[18] Српски народ је приступање Тројном пакту посматрао као синоним потпуног понижења државе и народа, издају демократског света, државне независности и српске традиције.[19] Након пуча 27. марта дошло је до опште еуфорије. Најављиван је поход народа на престоницу који је требало да предводе патријарх Гаврило и епископ Николај, певана је хим-

15 Ј. Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, Београд, 1964, стр. 233. Б. Кризман, „Односи с Немачком и Италијом 1937–1941", *Историјски зборник*, 17 (1964), стр. 227–252.

16 ВА, група фондова Војске Краљевине Југославије, К 2, Ф 1, Д 1, Извештај Агенције *„Авала"* о приступању Југославије Тројном пакту.; „Југославија је приступила Тројном пакту трију сила под условом да за све време трајања рата Немачка и Италија не траже прелаз нити превоз својих трупа преко југословенске територије", *„Политика"* од 26. марта 1941. године.; Протокол од 25. марта 1941. о приступању Југославије Тројном пакту, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 108., стр. 308.

17 Мемоари Душана Симовића, рукопис, други део, стр. 14., ВА, Пописник 16, Фонд откупљене и поклоњене архивске грађе; Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 79-80.

18 Z. Janjetović, 27. ožujak 1941: uzroci, akteri, ideologija i posljedice, Časopis za suvremenu povijest, XVIII, 3, 2006, str. 1913-1028.; Нил Балфур и Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија*, прев. Ђурица Крстић, Литера, Београд, 1990.; 27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике, зборник радова округлог стола, Златна књига, Београд, 2003.

19 К. Николић, Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни живот под окупацијом, Београд, 2002, стр. 17.; Љ. Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика. Поглед с краја века*, Стубови културе, Београд, 1998.

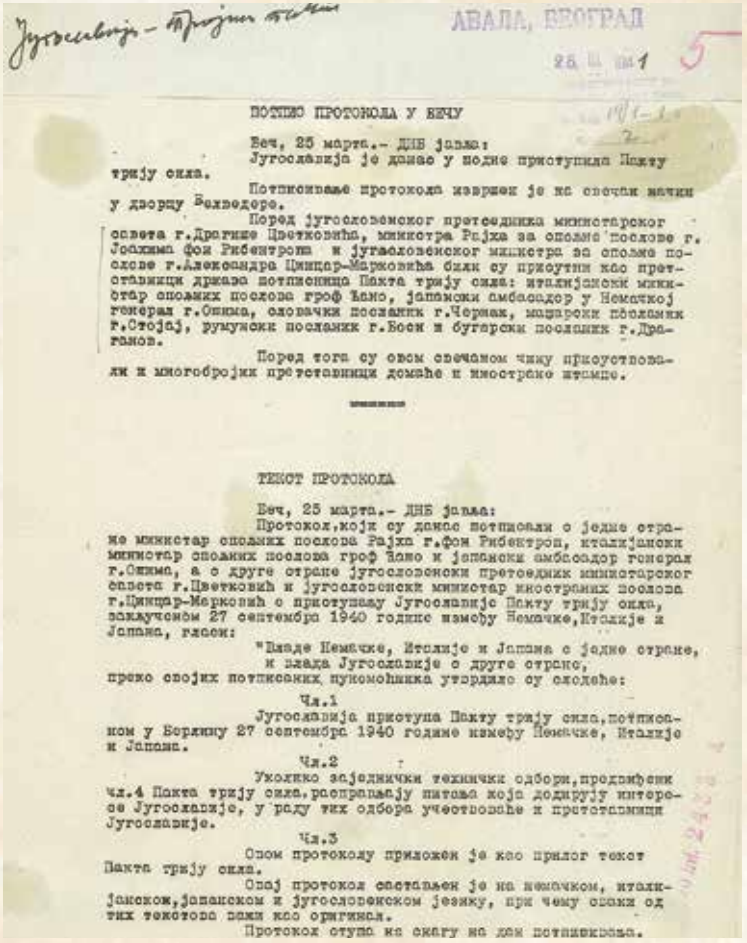

Југославија – Тројни пакт

АВАЛА, БЕОГРАД

25. III. 1941

5

ПОТПИС ПРОТОКОЛА У БЕЧУ

Беч, 25 марта.- ДНБ јавља:
Југославија је данас у подне приступила Пакту трију сила.

Потписивање протокола извршен је на свечан начин у дворцу Белведере.

Поред југословенског претседника министарског савета г.Драгише Цветковића, министра Рајха за спољне послове г. Јоахима фон Рибентропа и југословенског министра за спољне послове г.Александра Цинцар-Марковића били су присутни као претставници држава потписница Пакта трију сила: италијански министар спољних послова гроф Ћано, јапански амбасадор у Немачкој генерал г.Ошима, словачки посланик г.Чернак, мађарски посланик г.Стојај, румунски посланик г.Босн и бугарски посланик г.Драганов.

Поред тога су овом свечаном чину присуствовали и многобројни претставници домаће и иностране штампе.

ТЕКСТ ПРОТОКОЛА

Беч, 25 марта.- ДНБ јавља:
Протокол,који су данас потписали о једне стране министар спољних послова Рајха г.фон Рибентроп, италијански министар спољних послова гроф Ћано и јапански амбасадор генерал г.Ошима, а о друге стране југословенски претседник министарског савета г.Цветковић и југословенски министар иностраних послова г.Цинцар-Марковић о приступању Југославије Пакту трију сила, закљученом 27 септембра 1940 године између Немачке,Италије и Јапана, гласи:

"Владе Немачке, Италије и Јапана с једне стране, и влада Југославије с друге стране, преко својих потписаних пуномоћника утврдило су следеће:

Чл.1
Југославија приступа Пакту трију сила,потписаном у Берлину 27 септембра 1940 године између Немачке, Италије и Јапана.

Чл.2
Уколико заједнички технички одбори,предвиђени чл.4 Пакта трију сила,расправљају питања која додирују интересе Југославије, у раду тих одбора учествоваће и претставници Југославије.

Чл.3
Овом протоколу приложен је као прилог текст Пакта трију сила.

Овај протокол састављен је на немачком, италијанском,јапанском и југословенском језику, при чему сваки од тих текстова важи као оригинал.

Протокол ступа на снагу на дан потписивања.

Илустрација 2.

УТВРЂИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛАВИЈЕ, НЕМАЧКОГ РАЈХА И ИТАЛИЈЕ

ЈУГОСЛАВИЈА ЈЕ ПРИСТУПИЛА ПАКТУ ТРИЈУ СИЛА ПОД УСЛОВОМ ДА ЗА СВЕ ВРЕМЕ ТРАЈАЊА РАТА НЕМАЧКА И ИТАЛИЈА НЕ ТРАЖЕ ПРЕЛАЗ НИТИ ПРЕВОЗ СВОЈИХ ТРУПА ПРЕКО ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Немачка и Италија потврђују своју одлуку да ће суверенитет и територијални интегритет Југославије свагда поштовати

После потписивања протокола о приступању Пакту трију сила јуче по подне су г.г. Цветковић и Цинцар-Марковић били примљени код г. Хитлера који је с њима дуже конферисао

Текст протокола о приступању Југославије Пакту трију сила

Илустрација 3.

на на београдским улицама и растуране су антинемачке брошуре.[20] Без претераног размишљања о последицама демонстрирало се против Хитлера и кнеза Павла на читавој југословенској територији.[21] Објављен је Проглас Краља Петра Другог о ступању на престо.[22] Припадници комунистичког покрета нису организовано учествовали у демонстрацијама.[23] Свети архијерејски сабор СПЦ одржао је ванредно заседање у Патријаршијском двору у Београду на дан демонстрација. Том приликом поздравио је смену власти и краља Петра Другог са уверењем да ће успешно повести „наш брод“ у будућност и да ће се на

20 Љ. Ђуркович Јакшич, Учешће патријарха Гаврила и Српске православне цркве у догађајима испред и за време 27. марта 1941. и њихово страдање у току рата, Београд 1980, стр. 15-17.

21 Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987.

22 Проглас Краља Петра Другог о ступању на престо, ВА, група фондова ВКЈ, К 3, Ф 1, Д 4; Честитка Краљу Петру Другом од Удружења резервних официра поводом ступања на престо, ВА, група фондова ВКЈ, К 473, Ф 9, Д 36/1.; B. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941, Beograd 1990, str. 350.

23 Врховни рабин Краљевине Југославије др Исак Алкалај је у извештају о догађајима у Југославији пред рат и почетком рата писао о расположењу становника Београда и изгледу града тога дана., Милан Ристовић, Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941, „Токови историје“, 1-2/1997, стр. 181-183.

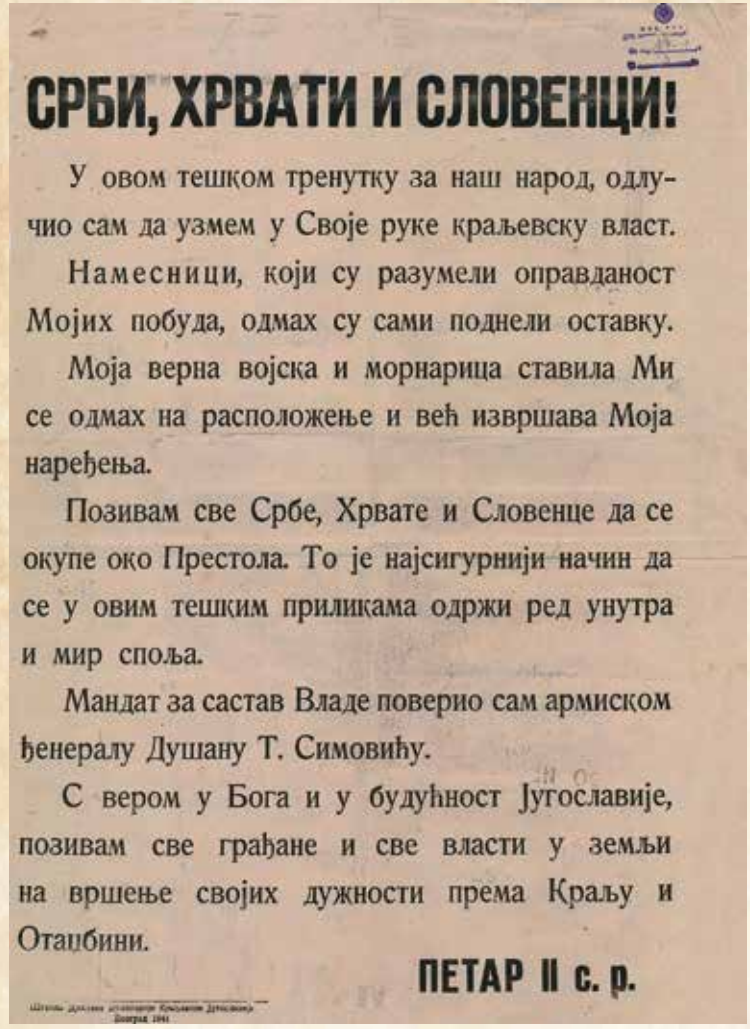

СРБИ, ХРВАТИ И СЛОВЕНЦИ!

У овом тешком тренутку за наш народ, одлучио сам да узмем у Своје руке краљевску власт.

Намесници, који су разумели оправданост Мојих побуда, одмах су сами поднели оставку.

Моја верна војска и морнарица ставила Ми се одмах на расположење и већ извршава Моја наређења.

Позивам све Србе, Хрвате и Словенце да се окупе око Престола. То је најсигурнији начин да се у овим тешким приликама одржи ред унутра и мир споља.

Мандат за састав Владе поверио сам армиском ђенералу Душану Т. Симовићу.

С вером у Бога и у будућност Југославије, позивам све грађане и све власти у земљи на вршење својих дужности према Краљу и Отаџбини.

ПЕТАР II с. р.

Илустрација 4.

— 2 —

ВАШЕ ВЕЛИЧАНСТВО
ЉУБЉЕНИ КРАЉУ!

Снажни као и наше Планине,
Поносни ко Орли са висине,
Са обале валовите Дрине,
Кличемо ТИ НАШ МИРИСНИ КРИНЕ,
ОТАЏБИНЕ НАЈХРАБРИЈИ СИНЕ:
КАД У ТВОЈОЈ РУЦИ САВЉА СИНЕ,
ЗА ТЕБЕ ЋЕ СВАКИ ДА ПОГИНЕ.

Секретар пододбора,
Рез. арт. поручник,
Милош Ј. Куколач
судија.

Претседник пододбора,
Рез. капетан I класе,
Михаило Мелованович
апотекар.

Илустрација 5.

њему „високо лепршати застава славе“ уз слогу народа „под жезлом Карађорђевића“. Патријарх је објавио поруку Синода и свештенства преко радија у којој је поручио народу да је донео праведну одлуку којом се приволео Царству Божијем.[24] Радио-Београд је допринео ширењу победоносне атмосфере. Свака емисија започињала је и завршавала се свирањем ратничких песама чиме је подстицана ратна психоза. Београдска штампа, посебно лист *Ошишани јеж*, писала је са подсмехом и цинизмом о Немачкој и њеним савезницима. Током марта 1941. године се у Београду певао рефрен једне од антинемачких песама: „Ој Хитлере, јунак на мејдану, оставићеш кости на Балкану“.[25] Један од познатих публициста у Одељењу за пропаганду током окупације, Милан Банић, писао је у то време да је иза чина „несавесне руље“ стајала група људи која је превратом дошла на власт како би Југославију свесно и смишљено увела у рат на страни Енглеске.[26]

24 Velimir Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Beograd - Ljubljana - Titograd, 1983,1, str. 477-478.

25 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992, str. 94.

26 Милан Банић, Агонија Југославије, Дани слома 1941, Београд 1998, стр. 43.; В. Казимировић, *Србија и Југославија, 1914–1945*, Београд 1995.; Богдан Кризман, Ваљска политика југославенске државе: дипломатско-хисторијски преглед, Загреб 1975.

Данило Грегорић извештавао је о почетним знацима трежњења који су уследили након излива одушевљења.[27]

Начин на који су представници немачког дипломатског кора у Београду доживели преврат може се видети и кроз извештај који је немачки посланик фон Херен упутио Министарству спољних послова Трећег Рајха.[28] Хитлерова нетрпељивост према Србима, базирана на аустрогарским и немачким стереотипима, продубљена је након догађаја који су се одиграли 27. марта. Станислав Краков,[29] предратни новинар[30] и уредник листова *Обнова* и *Ново време* током окупације, у свом чланку „Други одговор радио Лондону" навео је да је као новинар имао прилику да упозна „налетну, уништавајућу снагу немачког војничког духа" и да пренесе своје знање народу. Ипак, није било могућности да се спречи самоубиство Југославије услед дејства „енглеске пропаганде која сеје дах смрти".[31] Пуч од 27. марта био је за Хитлера потврда исправности његових тврдњи о „српској непоузданости". За њега су Срби били „једна банда завереника" којима је „осам година покушавао да се наметне, ништа од њих не захтевајући и чак им на рачун Бугарске обећавајући Солун...Никада није био тако згранут у свом животу као 27. марта. Сви ми треба да настојимо да Београд, тај заверенички центар никада више не добије на значају."[32] Истог дана Хитлер је одржао конференцију са војним и политичким руководиоцима у Берлину и издао наређење да се изврше припреме за напад на Југославију.[33] Уследила је наредба ратном ваздухопловству да у непрекидним налетима уништи Београд. Операција бомбардовања Београда добила је симболичну шифру „Казна". У сагласности са планом за напад на Југославију начелник Врховне команде Вермахта Вилхелм фон Кајтел издао је у оквиру допунских наређења „Директиву за третирање питања пропаганде против Југославије".[34] Свим пропагандним одредима сугерисано је да извештавају по отпочињању ратних операција, а са радом је требало да наставе и Вермахтови пропагандни уреди за везу у Букурешту и Софији.

27 „Чак ни лондонски радио који је сада говорио 11 пута дневно на српском језику, држао дуге говоре пуне потпиривања и хушкања, позивајући се на све могуће јунаке српске историје, није могао ништа да уради...Многа позивања у војску, почетни знаци отрежњења, све је то произвело да људи буду некако стиснути, утучени у предосећању катастрофе која се са пуно претњи згомилала над њиховим главама.", Данило Грегорић, Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије, Београд, 1942, стр. 247-248.

28 27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, Beograd 1990, str. 554.

29 Сарадник, уредник и директор Времена, директор Радио-Београда, Станислав Краков (1895-1968) остао је на месту главног уредника Новог времена од марта 1943. године све до престанка излажења листа у октобру 1944. године. Бавио се новинарством, спољном и социјалном политиком. Директор Радио-Београда постао је у јулу 1940. године, а пред рат му је било понуђено место амбасадора у Вашингтону. Након окупације избегао је у Аустрију, а потом је живео у Швајцарској, где је и умро. Аутор је књиге о Милану Недићу који му је био ујак. Након његове смрти објављена је и његова књига: „Живот човека на Балкану 1912-1944".

30 АЈ, Збирка Станислава Кракова (102), Ф 1.

31 Станислав Краков, „Други одговор радио Лондону", Ново време, 9. децембар 1943.

32 Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 114, стр. 325.

33 Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 125, стр. 342-345., ВА, група фондова Немачке окупаторске војске (у даљем тексту На), К 1, бр. рег. 3/2 а, документ Оперативног штаба Врховне команде Оружаних снага, Саветовање о ситуацији у Југославији, одржано у Берлину 27. марта 1941. године, превод. „Од нарочитог је политичког значаја да се на Југославију удари немилосрдном окрутношћу и да се војни пораз зада муњевитом акцијом. На тај начин би Турска у довољној мери могла бити заплашена, и то би повољно утицало на доцнији поход против Грчке. Треба рачунати тиме да ће при нашем нападу Хрвати прећи на нашу страну. Обезбедиће им се одговарајућа политичка накнада. Рат против Југославије би могао да буде веома популаран у Италији, Мађарској и Бугарској...", Зборник НОР-а, Београд, 1952, II-2, стр. 469-472.

34 Допунска наређења начелника Врховне команде немачке оружане силе Вилхелма Кајтела од 29. марта 1941. године уз Хитлерову Директиву бр. 25 за напад на Југославију, параграф VII., Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 125, стр. 361-367., Кајтелову директиву објавила је „DNB", званична новинска агенција Трећег Рајха.; ВА, група фондова НА, К 1, бр. рег. 4/2, „Смернице за пропаганду против Југославије", Документ Оперативног штаба Врховне команде оружаних снага од 28. марта 1941. године.

Врховна команда Вермахта задржала је право да допуни поменуту Директиву за пропаганду „јер је лако могуће да ће идући дан, и још пре почетка војне операције, пружити веома ефикасан пропагандни материјал". Армије и оклопна група бр. 1 требале су да организују коришћење пропагандних средстава за постизање борбених циљева одмах по почетку дејстава. Предати су им подсетници о југословенској држави и директиве за понашање немачких група у Југославији. Трупама је достављан и материјал за „духовно уздизање" преко Одељења војне пропаганде у Бечу. Регулисана је употреба радија, звучника и штампе на окупираној територији. Бацање летака за југословенску војску и становништво било је организовано по потреби. Армије су добиле задатак да припреме плакате за становништво прилагођене одређеним крајевима који бу у најкраћим цртама садржали најважније наредбе команданата становништву. Јединицама је препоручено да користе гласноговорнике „не само као пропагандно борбено средство против непријатеља, него и за пропагандни утицај на становништво". Као главни противник Трећег Рајха у наведеним упутствима означена је српска влада против које је требало водити борбу свим средствима. Према Хрватима, Босанцима и Македонцима требало је поступати другачије и приказати им Немачку као пријатељску силу која ће их „заштитити од тога да их српски шовинисти некорисно отерају на кланицу, на бојно поље за британске интересе." Наглашено је да је немачка оружана сила присиљена да „највећом оштрином ратних закона иступи против оних, који шпијунажом или саботажом, или употребом оружја, противно међународним правима, буду наносили штету немачкој војсци". Специјални изасланик за Балкан Херман Нојбахер[35] је на суђењу у септембру 1947. године изјавио како је у немачком вођству у то време створено мишљење „...да би било најбоље када би Срби нестали са географске карте. Како једна оваква операција није била могућа, морали су Срби, као вечити узрочници немира, да буду што је више стешњени и притиснути."[36] Српски народ је у немачкој пропаганди и политици након 27. марта приказиван као сарадник западних непријатеља Осовине, а истовремено и носилац панславизма и бољшевизма на Балкану, те је његово реално место у хијерархији југоисточних народа у „новом поретку" било готово на дну, на коме су се налазили народи жигосани због своје „расне неподобности" –Јевреји и Роми.[37] Италијанска и

35 Херман Нојбахер (1893-1960) рођен је у Горњем Велсу у Аустрији. Члан Националсоцијалистичке партије постао је 1933. године. Након Аншлуса изабран је за градоначелника Беча. Од јануара 1940. године био је немачки посланик у Букурешту, са задатком да обезбеди несметани транспорт румунске нафте у Немачку. Склопио је и тајни споразум са бугарском владом о снабдевању храном немачких армија под командом генерала Листа. Почетком октобра 1942. године постао је специјални изасланик Трећег Рајха за привредна и финансијска питања у Грчкој. Осим дужности за Србију и балкански регион које је обављао током 1943. године, добио је након капитулације Италије још један задатак: да подржи стварање независне Албаније. Од децембра 1944. године водио је Службу Министарства спољних послова за балкански регион, са центром у Бечу. Пре уласка Црвене Армије у Беч повукао се у град Кицбил, одакле је бринуо за емигранте из балканских земаља. Од владе адмирала Деница примио је последњу дужност-спољнополитички саветник генерал-фелдмаршала Кесерлинга у вези са питањем капитулацијем армије којом је он командовао. Власти САД-а су га у мају 1945. године позвале на разговор и интернирале у амерички логор у Куфстајну. Од марат до априла 1946. године сведочио је на Нирнбершком процесу, а потом су га америчке власти крајем јуна исте године послале у Београд, као сведока на процесу генералу Дражи Михаиловићу. Након приспећа у Београд саслушан је у Одељењу за ратне злочинце, а потом је пребачен у Централни затвор. Након шест и по година конфинације у Сремској Митровици Београдски војни суд потврдио је пресуду Нојабхеру на 20 година присилног рада. Ослобођен је због болести и у новембру 1952. године вратио се у Аустрију. Био је грађевински предузетник у Салцбургу, а од 1954-1956. године радио је у Етиопији као саветник цара Хаиле Селасија. Мемоаре је написао у родном граду Гмундену и у Инсбруку током 1953. године.

36 Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд, 2008.

37 М. Ристовић, Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45: планови о будућности и пракса, Београд, 1991, стр. 88-89.

немачка штампа писала је свакодневно о последицама државног удара у Југославији, уз наглашавање различитих реакција Срба и Хрвата на државни удар. Немачка пропаганда усмерила је деловање на раздвајање два народа путем продубљивања постојећих супротности, како би се олакшало касније сламање југословенске државе.[38] У том циљу пропагирано је како се рат води против српске владе и да су Срби одговорни за његово избијање.[39] Херман Нојбахер изјавио је да је „Србија морала да поднесе морални терет да је наследница државе Југославије, која је била непријатељ Немачке."[40] Немачка пропаганда следила је смернице по којима је на свим нивоима требало успоставити континуитет између 1914. и 1941. године и указати европској јавности „да се радило о озлоглашеним завереницима чија су терористичка дела одвајкада чинила Балкан несигурним". Хитлер је у говору одржаном немачком народу преко радија на дан бомбардовања Београда 6. априла 1941. године осудио војну клику у Београду која је уз британску помоћ организовала државни удар и срушила владу која је тежила миру са Немачком. Кривица је приписивана протагонистима Сарајевског атентата који су 1914. године „одвукли свет у огромну несрећу". У дневној заповести војницима Југоисточног фронта изразио је уверење да „неће бити мање храбри од војника оних немачких дивизија које су се у јесен 1915. године победоносно борили на истом подручју, којим ви сада наступате".[41] Одличан пример немачке улоге у продубљивању и распиривању националне мржње на Балкану представљала је Гебелсова белешка од 7. априла 1941. године.[42] Немачке власти наставиле су у овом периоду пропаганду према представницима немачке мањине у Краљевини Југославији. Према Хитлеровом наређењу фолксдојчери се нису смели одазвати на позиве за мобилизацију. Целокупном обавештајном службом у Краљевини руководио је Франц Нојхаузен, док су директиве из Берлина стизале путем радија преко организације „Јупитер" са центром у Бечу. Радио станице налазиле су се у Новом Саду и Вршцу. Према смерницама центра у Берлину основни задатак фолксдојчера био је да деморалишу позадину и одбрамбену снагу југословенске војске у духу стратегије постизања моралног слома непријатеља пре почетка рата. У Меморандуму др Вилхелма Штукарта, државног секретара у немачком Министарству унутрашњих послова, који је 15. јула 1941. године доставио Министарству спољних послова, изнет је предлог да Београд буде у немачким рукама као „немачка тврђава Рајха и немачки гарнизон".[43] Захтевао је и стварање аутономних управних подручја у местима у којима су Немци имали апсолутну већину, омогућавање привилегованог положаја фолксдојчера, њихово двоструко држављанство уз могућност пресељавања.[44] Кристијан Брикер, вођа „Културбунда" на територији Управе града Београда и крајслајтер београдског округа „Принц Еуген", навео је у књизи „Немачки трагови у Београду", као основне задатке фолскдојчера доказивање постојања свести о повезаности са немачким центром и постизање „идеалног укључивања у немачку нацију".[45]

Немачке политичке и пропагандне организације су захваљујући вишегодишњем деловању на југословенској територији, чврстој повезаности и координацији са вој-

38 B. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941, Beograd 1990, str. 457, 471-472, 474.

39 Војни архив, група фондова НА, К 1, бр. рег. 2-4.

40 Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд 2008, стр.126.

41 V. Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Beograd - Ljubljana - Titograd, 1983,1, str. 283-286.

42 Петер Лонгерих, Гебелсова биографија, Минхен, 2010. Немачки историчар Петер Лонгерих је први немачки Гебелсов биограф који је као извор користио комплетан дневник министра пропаганде, који је објављен у 32 књиге.

43 ВА, Микрофилмована архивска грађа, Микротека, Лондон-2/Н, 8074-116.

44 Dušan Biber, Nacizam in Nemci u Jugoslaviji 1933-1941, Ljubljana 1966, str. 211-267., Nikola Božić i Ratko Mitrović, *Vojvodina i Beograd sa okolinom u planovima Trećeg Rajha*, Zbornik za društvene nauke (Matice srpske), sveska 48,Novi Sad 1967, str. 116-125. Шеф управног штаба Војноуправног команданта Србије др Харалд Турнер у реферату команданту Југоистока навео је да је на пропаганди стварања фолксдојчерске слободне државе Баната био ангажован и окупациони СС пук „Гросдојчланд" и да је проглашење требало да се изврши почетком маја 1941. године.

45 Christian Brücker, Deutsche Spuren in Belgrad, Betschkerek 1944, str. 272.

ним врхом, припремиле терен за даља војна дејства против југословенске државе у Априлском рату.

2. ОКУПАЦИЈА СРБИЈЕ И ОРГАНИЗОВАЊЕ НЕМАЧКОГ УПРАВНОГ И ВОЈНОГ АПАРАТА У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВЦУ

Југословенски државни и војни врх био је упознат са немачким плановима за агресију на Краљевину Југославију. Пуковник Владимир Ваухник, војни аташе у Берлину обавестио је 5. априла 1941. године центар у Београду о предстојећем немачком нападу.[46] Британско посланство је истовремено проследило Министарству војске информације о бомбардовању Београда.[47] Руководећи војни и државни кадар није реаговао на информације о скором нападу.[48] Немачки војни циљ у Априлском рату био је да се што пре заузму главне комуникације и рудна налазишта,[49] а у политичком погледу требало је придобити за сарадњу несрпско становништво.[50]

Југословенска војска била је слабо припремљена за ратна дејства и за озбиљније стратегијско и оперативно маневрисање. Немачке трупе су 7. априла 1941. године освојиле Скопље и пресекле везу са Грчком на делу фронта који је држао генерал Милан Недић.[51] Пораз у Априлском рату наступио је на свим фронтовима с обзиром на недовољну припремљеност и организованост југословенске војске и значајан број ангажованих италијанских и немачких трупа у „Подухвату 25“, како су Хитлерови генерали назвали ратне операције против Југославије (по

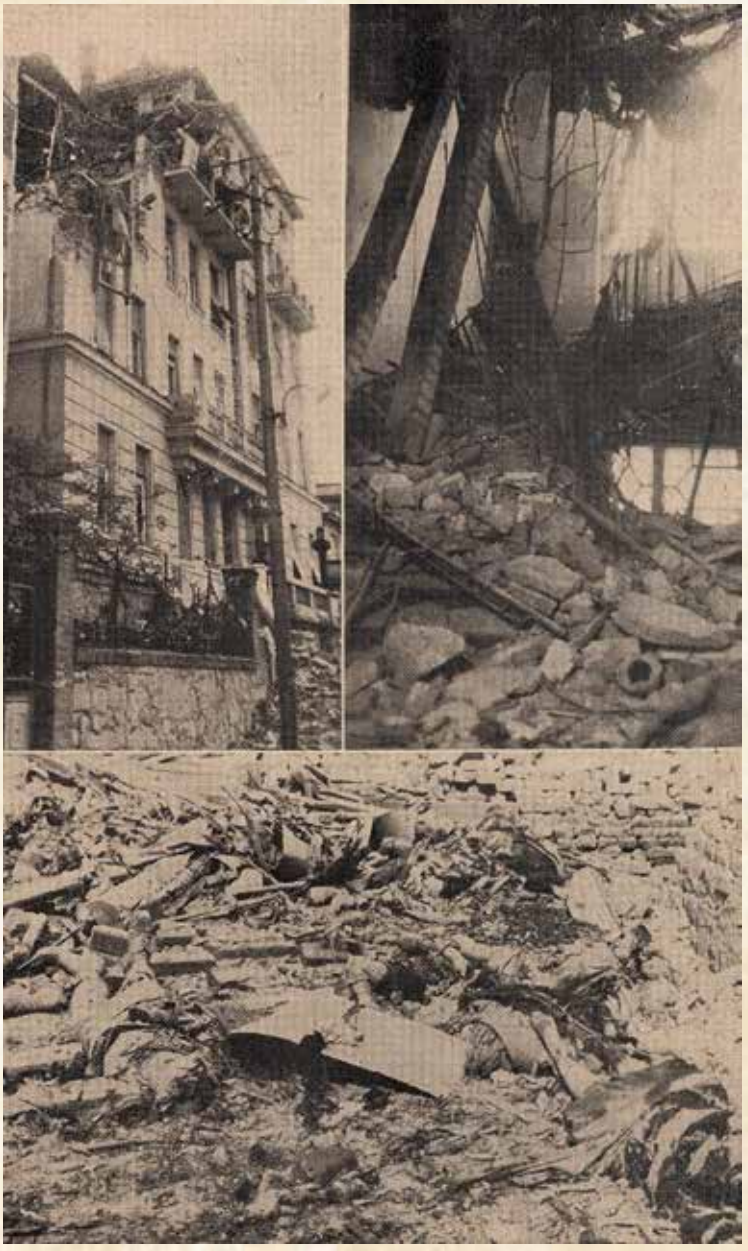

Илустрација 6.

46 Ј. Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, Ријека, 1972, стр. 272.

47 Ж. Аврамовски, Политика и рат Краљевине Југославије. Завршни извештај пуковника Ц, С. Кларка поводом напуштања положаја британског војног изасланика у Београду, „Војно-историјски гласник“, 1-2/1993, стр. 275.

48 На седници од 3. априла југословенска влада прогласила је Београд, Загреб и Љубљану за отворене и небрањене градове.

49 Директива Команди копнене војске Вермахта за наступање по „Директиви број 25“, ВА, група фондова Немачке окупаторске војске (у даљем тексту На), К1, Ф 7.

50 Б. Кризман, Хитлеров „План 25“ против Југославије, Загреб 1953, стр. 76-77.

51 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992, str. 102.

Илустрација 7.

„Директиви бр. 25“ за напад на Југославију).[52] У циљу припрема за разарање и заузимање Београда организована је интензивна војно-обавештајна и диверзантска активност којом је руководио из Софије Вилхелм Канарис, шеф Војно-обавештајне службе *„Абвер“*.[53] Важну улогу у обавештајној служби имао је и др Едмунд Фезенмајер, дипломата и званичник немачког Министарства иностраних послова у међуратном периоду.[54]

Херман Нојбахер је у анализи узрока који су довели до пораза Југославије од сила Осовине истакао да је главни кривац „београдски централизам који није успео да Словенце и Хрвате веже за нову државу... Никаквом пропагандом не може да се порекне чињеница да су немачки војници у Словенији и Хрватској били пријатељски дочекани, па чак и са одушевљењем поздрављени. Југословенска војска се одмах распала. Словенци и Хрвати нису се борили за државу коју су осећали као присилну заједницу.“[55] Почетком априла немачко ваздухопловство добило је преко обавештајних канала *„Абвер“*-а скице мобилизацијских места и јавних склоништа противавионске заштите у Београду. Шестоаприлско бомбардовање Београда имало је катастрофалне последице по престоницу.[56] Склоништа у Карађорђевом парку и дворишту Вазнесењске цркве била су сравњена са земљом.[57] Посебно је страх и панику становништва изазвало бацање запаљивих бомби, као и рушење старих зграда. Четири дана након бомбардовања

52 „Директива бр. 25“ предвиђала је општи напад на Југославију из два правца: Ријека-Грац и из области око Софије како би се брже напредовало до Београда. Требало је организовати транспорт Дунавом, заузети Борске руднике и заоштрити унутрашњу ситуацију давањем политичких обећања Хрватима., Хитлерова Директива број 25 од 27. марта 1941. Врховној команди Вермахта за напад на Краљевину Југославију, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 1, стр. 346-351.

53 Биограф Вилхелма Канариса, Карл Хајнц Абсхаген у књизи „Канарис, родољуб и космополит“, објављеној у Штутгарту 1949. године, наводи да је Канарис обишао Београд по уласку немачких трупа.

54 Др Едмунд Фезенмајер био је на тајним задацима и од 1939. године сарађивао са Канарисовим одељењима за МИП, што је касније потврдио на саслушању., Драган Алексић, Мисија Едмунда Фезенмајера у Србији 1941. године, Зборник радова: *Срби и рат у Југославији 1941. годин*е (уредник: др Драган Алексић), Београд 2014 стр. 319-353.

55 Херман Нојбахер, наведено дело, стр. 129.

56 Бомбардовање Београда 1941-1944, Београд, 1975, стр. 23.

57 А. Павловић, Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941. године, Гласник РВ и ПВО, бр. 5/XXVIII, Београд, 1972, стр. 40.

уследиле су пљачке и проблеми са недостатком намирница, уништене су електрична и водоводна мрежа. Вермахт је желео да што пре организује окупациону власт у Србији.[58] У званичном приказу Врховне команде Вермахта о ратним операцијама 1941. године, публикованом преко Немачког обавештајног бироа (агенције) „DNB“ (Deutsches Nachrichtenbuero), описан је улазак немачких трупа и заузимање Београда.[59] Једна група немачких војника која је продирала са севера под командом капетана фон Клингенберга ушла је у небрањени Београд 12. априла и у згради раније чехословачке амбасаде истакла немачку заставу.[60] Војни аташе пуковник Тусен преузео је улогу команданта места и са вршиоцем дужности београдске општине, Иваном М. Милићевићем, организовао предају града. Иван Милићевић је 13. априла обавестио становништво да је Београд предао Немцима и позвао грађане на лојално понашање и избегавање инцидената.[61] Забрањено је враћање цивила у град, изузев чиновника и жандарма који су били потребни за успостављање реда.[62] Следећег дана уследила је нова наредба в.д. председника општине о обавезном учешћу грађана у рашчишћавању рушевина.[63] Наведене мере имале су и пропагандну функцију: становништво Београда требало је уверити да немачка војска предузима хитне мере у циљу што брже нормализације живота у корист грађана.

Истовремено се одвијао даљи продор немачке војске. Након преласка делова Осме оклопне дивизије из Земуна у Београд, у град се пребацила и група фолксдојчерског „*Deutsche Mannschaft*“ под руководством капетана југословенске војске Фрица Руницког и истакла немач-

Проглас за заузету југословенску територију

Најважнија објава која је истакнута у Београду 14 о.м.

На основу пуномоћја, издатог ми од стране вође Рајха и Врховног заповедника немачке оружане силе, наређујем следеће:

I. Немачка војска обезбеђује потпуну личну безбедност и живот становништва. Спокојни и мирни становници немају се чега бојати.

II. Насиља и дела саботаже биће најстроже кажњена. За дело саботаже сматра се свака повреда или одузимање производа жетве, важна за војног гледишта, спремљене хране, инсталације сваког вида као и цепање и вређање залепљених објава. Под нарочитом заштитом немачке војске су бараже, водне, гасне и електричне инсталације, као и уметничка блага.

III. Сви прибори за радио-емисије, укључивши ту и аматерске емисионе станице, као и сви спроводници електричне струје, батерије и акумулаторе, морају се предати неодложно надлежним војним властима или од најближе месне немачке команде.

Нарочитим огласом наређује се предаја ватрених оружја као и свих војних средстава.

Претседници општина су одговорни за тачно извршење ове објаве.

IV. Војни суд кажњава следећа дела:

1. Неизвршење обавезе о предаји апарата за радио емисије, као и наредбе о предаји ватреног оружја и других ратних оруђа.

2. Свако помагање лица, која нису немачка, а налазе се у окупираној области.

3. Свако помагање бекства грађанских лица у неокупираној области.

4. Свако предавање извештаја лицима или властима ван окупиране области, која наносе штету немачкој војној сили и Рајху.

5. Свако општење са ратним за-

Поред тога дозвољени су у платном промету немачки ситни новци од 1 и 2 пфенига као и 1, 2, 5 и 10 Рајхспфенига или немачких пфенига. У окупираној области нису законска платна средства рајхсбанкноте, рентенфениг у вредности од 50 рајхспфенига, који важе у Немачком Рајху. Они због тога не смеју доћи у саобраћај нити могу бити примани.

X. Немачки војници и држављани Рајха плаћаће у готову своје куповине и наручени рад. Трупа, уместо плаћања у готову, издаваће признанице за извршени посао.

Главнокомандујући немачке војске.

Наредба команданта немачких трупа у Београду

За тешке последице које има да сноси београдско становништво немачки народ и његова војска нису одговорни. Одговорна је једино садашња српска влада. Ипак ће немачке оружане снаге учинити све да уклоне беду која сада притискује грађанство овога града, а коју нису оне проузроковале.

Стога се тражи од целокупног грађанства града Београда да суделује на овом послу. Све потребне мере, које служе реду и миру, као и оне којима је циљ да се успостави електрична енергија и водовод брижљиво су проучене од стране немачких војних власти.

За спровођење смиривања као и за спречавање изгреда наређује се следеће:

1. — Све ватрено оружје (укључиво ловачко оружје) као и муниција, ручне гранате и експлозив морају се предавати властима. Ово предавање оружја мора се извршити до 16 априла у 12 часова у граду или на једном од ових пет места:

1. У подруму хотела „Балкан“ и

Илустрација 8.

58 Коста Николић, Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944, Београд, 2000, стр. 15.

59 ДНБ, Немачка Врховна команда о досадашњим ратним операцијама 1941. године, превод објављен у Општинским новинама, Београд, бр.60, 13. јун 1941, стр. 3.

60 Извод из ратног дневника немачке 12. армије за период од 1. јануара до 25. априла 1941. под насловом: „Балкански ратни поход 12. армије генерал-фелдмаршала Листа-стратегијски осврт“, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., прилог бр. 3, стр. 875.

61 Проглас в.д. председника града Београда Грађанима на дан уласка немачке војске, бр. 44 од 13. априла 1941, Историјски архив Београда (у даљем тексту ИАБ), Збирка наредаба и упутстава 1, издање Општине града Београда, инв. библ. бр. 998, стр. 3-4.

62 Наредба команданта немачких трупа у Београду, *Општинске новине*, Београд, бр. 12, 24. април 1941, стр. 2.

63 ИАБ, Општина града Београда, Градско поглаварство Београд, Кабинет, 14. април 1941, К.С. бр.58.

ку заставу на хотелу „Москва“. Оклопне трупе генерала фон Клајста које су се кретале из правца југа заузеле су истог дана Авалу, а потом 13. априла ушле у Београд.[64] Међу првима је стигао Гестапо са налозима са хапшење истакнутих противника Осовине, као и специјални одреди и екипе: екипа Министарства иностраних послова Трећег Рајха са задатком да изврши заплену архиве југословенских министарстава, Специјални одред и Оперативни штаб рајхслајтера Розенберга за пљачку културних добара, пропагандне чете Пропагандног одељења Вермахта, интендантске службе и 599. Обласна војноуправна команда са две окружне војноуправне команде за Београд и Земун. „Београд је, као срце Балкана, био срушени мост између Истока и Запада, а Срби стигматизовани народ.“[65] Кампања против Србије оправдавана је ранијим ратовима против српског народа и освајањима српске територије.

Једна од првих пропагандних манифестација у окупираној Србији била је немачка војна парада у Београду, одржана 14. априла 1941. године. Генерал фон Клајст извршио је смотру немачких трупа испред Народне скупштине. Београд је за ту прилику био преплављен плакатима. Један од првих плаката носио је наслов: „Објава за запоседнуто југословенско подручје“.[66] У питању је био проглас команданта копнене војске, генерала Валтера фон Браухича.[67] Целокупна југословенска територија коју је запосео Вермахт стављена је под немачку војну управу. Проглас је штампан у Софији (где је до преласка у Београд био штаб фон Клајста) на немачком и бугарском језику и на лошем српском преводу. Регулисане су обавезе становништва на окупираној територији. Уведен је полицијски час између 21 и 5 часова. Проглас је осим регулисања техничких и организационих питања имао и пропагандну намену. Спроведене су мере за онемогућавање деловања непријатељске пропаганде забраном слушања ненемачких радио-станица, ширења летака, саботажа, организовања јавних окупљања и манифестација. Уведена је обавезна предаја ватреног оружја[68] и радио-апарата немачким војним властима. Требало је становништво уверити у реалност доласка немачких војних власти и успостављања управе, као и у озбиљност санкција које би уследиле уколико се не повинује немачким инструкцијама. Такође, немачка страна се настојала ослободити одговорности за страдање српског становништва у бомбардовању.

Почетком окупације готово половина освојених југословенских територија уступљена је немачким савезницима (Италији, Мађарској и Бугарској) или марионетским државама. Новоосновану Независну државу Хрватску сачињавали су највећи део Хрватске, као и цела Босна и Херцеговина. Границе немачке окупационе зоне мењале су се током рата у складу са потребама. Италијани су окупирали део Санџака, а касније су се проширили на север и заузели Рудо, Прибој, Нову Варош и Сјеницу. На Косову и Метохији које су Италијани у већем делу припојили „Великој Албанији“ проширили су своју власт на Приштину и Урошевац до Орлове Чуке где су биле бугарске окупационе трупе.[69] Бугарска окупациона зона у почетној фази простирала се до линије Пирот-Врање-Скопље, да би крајем маја била проширена на остатак Нишавског округа, област Пољанице, док су окрузи Гњилане, Неродимље и Грачаница на Косову

64 Биограф Вилхелма Канариса, шефа Абвера-а, Карл Хајнц Абсхаген у књизи „Канарис, родољуб и космополит“, објављеној у Штутгарту 1949. године пише да је Канарис обишао Београд по уласку немачких трупа.

65 С. Ћирковић, Ко је ко у Недићевој Србији:1941-1944, Лексикон личности: слика једне забрањене епохе, Београд, 2009, стр. 9.

66 Наведени проглас објављен је у Службеном листу за заузету југословенску територију, на српском и немачком језику, бр. 1, стр. 1-2. Општинске новине објавиле су га у броју 12 од 24. априла 1941. године, стр. 2 са поднасловом „Најважнија објава која је истакнута у Београду“.

67 Walther Brauhitsch, генерал-фелдмаршал, командант немачке копнене војске од 4. фебруара 1938. године. Током кризе на Источном фронту Хитлер га је сменио у децембру 1941. године и сам преузео команду. Умро је у британском затвору у Хамбургу у октобру 1948. године.

68 Други проглас од 14. априла 1941. године објавио је привремени командант Београда пуковник Тусен. Њиме је регулисана предаја ватреног оружја у року од два дана под претњом смртне казне., ВА, група фондова На, К 50, бр. рег. 1/1.

69 Б. Божовић, М. Вавић, Сурова времена на Косову и Метохији. Квислинзи и колаборација у Другом светском рату, Београд 1991, стр. 41.

припојени Италији. Бугарска је у лето 1941. године под својом управом имала следеће области југоисточне Србије: Босиљеград, Масурица, Цариброд, Лужица, Бојаница, Прешево и Пчињ, делове Паланке и Власотинце, територије североисточно од Зајечара, између Тимока и раније државне границе. Након слања две немачке дивизије на Источни фронт током јесени исте године Бугари су добили проширење према северу до линије јужно од Бора, Лапова и Крагујевца, а према југу до старе српске границе, без рудника Трепче који је био сувише важан за Немце да би га напустили.[70] Први бугарски окупациони корпус заменио је у јануару 1943. године 342. немачку посадну дивизију и заузео јужну Србију до Ибра. Потом су Бугари окупирали и Ваљево, након одласка Вафен СС дивизије „Принц Еуген". Након одласка 297. немачке дивизије Бугарска је добила област између Ваљева и Крупња. Од тада је под немачком управом био мањи део Србије, укључујући Београд и српски део Баната.

Темељи окупационог система у Србији постављени су у априлу 1941. године, иако се његова организација константно мењала и допуњавала. Немачке „Привремене смернице за поделу Југославије" од 12. априла 1941. године предвиђале су да се територија „Старе Србије" стави под немачку војну управу.[71] Планом Врховне команде Вермахта предвиђено је учешће 2. армије у нападу на Совјетски Савез, тако да је било потребно што пре успоставити редовно устројство окупационе управе у Србији, са седиштем у Београду. Србија се нашла под режимом војне управе, као једина југословенска територија која је плаћала контрибуције за издржавање немачке окупаторске војске. Немачки документи и послератни искази појединих немачких команданата који су оптужени за ратне злочине сведоче у прилог тези према којој главни представници окупационих власти нису добили јасне директиве о управљању Србијом и о њеном статусу. Генерал-пуковник Максимилијан фон Вајкс стигао је у Београд са својим штабом 15. априла 1941. године. Био је опуномоћен да оствари функцију врховне окупационе команде на југословенској територији коју запоседају Немци и да што пре оконча ратна дејства, односно примора југословенску војску на капитулацију. Истога дана су краљ, влада и југословенски војни врх напустили земљу.[72] Југословенска влада овластила је Цинцар-Марковића и генерала Данила Калафатовића да потпишу примирје, али су они, услед развоја ситуације, прихватили и потписали безусловну капитулацију.[73] Скенирани документ број 9 Први дани окупације били су обележени одвођењем припадника југословенске војске у заробљеништво. Припадници војске који се нису предали немачким властима нападали су спорадично немачку војску.[74] Генерал Хелмут Ферстер предвидео је у објави почетком окупације најстрожије казне за припаднике војске који се не покоре ратним војним законима.[75]

70 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd 1992, str. 345-347.

71 Територија окупиране Србије била је ужа и у односу на српске границе из 1912. године, пошто је Бугарска припојила Врањски и Пиротски округ.

72 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945), Beograd 1992, str. 97-110.; Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије: оружане снаге српске владе 1941-1945, Београд 2011, стр. 13-18.; Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941*–1945, Ниш 2004, стр. 37-58. Прогласом команданта копнене војске генерала Валтера фон Браухича целокупна југословенска територија коју је запосео Вермахт стављена је под немачку војну управу., Службени лист за заузету југословенску територију, на српском и немачком језику, бр. 1, стр. 1-2., Општинске новине, бр. 12, 24. април 1941., стр. 2 (са поднасловом „Најважнија објава која је истакнута у Београду"). У прогласу од 14. априла 1941. године који је објавио привремени командант Београда пуковник Тусен наређена је предаја ватреног оружја у року од два дана под претњом смртне казне., ВА, група фондова НА, К 50, бр. рег. 1/1., Александар Драшковић, Колаборационистички режим генерала Милана Недића у окупираној Србији, Други свјетски рат-50 година касније, том II, радови са научног скупа Црногорске академије наука и умјетности и Српске академије наука и уметности одржаном у Подгорици 20-22 септембра 1995, Подгорица 1997, стр. 421-432.

73 Капитулација је потписана као „Одредбе о извршењу примирја између немачке и југословенске оружане силе од 17. априла 1941. године", ВА, НА, К 3, бр. рег. 8/2-1.

74 Командант 2. армије, генерал-лајтнант Максимилијан фон Вајкс донео је наредбу о стрељању свих лица која се затекну у југословенској униформи са оружјем у руци.

75 „Објава ваздухопловног генерала Хелмута Ферстера становницима Србије од 22. априла 1941. године", Општинске новине, бр. 12, 24. април 1941., стр. 3.

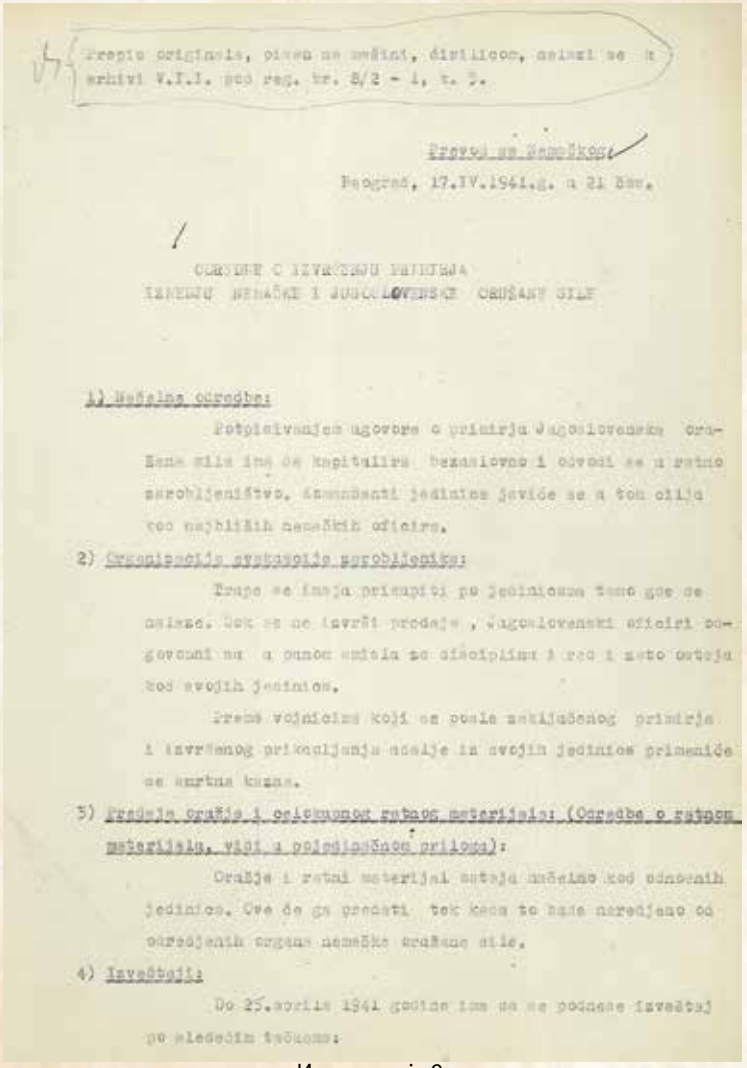

Prepis originala, pisan na srpskom, dostavljen, radi se u arhivi V.I.I. pod reg. br. 8/2 - 1, t. 2.

Štabu za Jugoslaviju

Beograd, 17.IV.1941.g. u 21 čas.

/

OBAVEŠTENJE O IZVRŠENOM PRIMIRJU IZMEĐU NEMAČKE I JUGOSLOVENSKE OBRAZANE SILE

1) Vojničke odredbe:

Potpisivanjem ugovora o primirju jugoslovenske oružane sile ima da kapitulira bezuslovno i odvodi se u ratno zarobljeništvo. Komandanti jedinica javiće se u ton cilju kod najbližih nemačkih oficira.

2) Evakuacija ratnih zarobljenika:

Trupe se imaju primaknuti po jedinicama tamo gde se nalaze. Tek se po izvršenoj predaji, jugoslovenski oficiri pogovoriće na u pogledu mesta za disciplinu i red i mesto mesta kod svojih jedinica.

Prema vojnicima koji se posle zaključenog primirja i izvršenog prikupljanja nalaze in svojih jedinica primeniće se ratna kazna.

3) Predaja oružja i drugog ratnog materijala: (Odredba o ratnom materijalu, vidi u pojedinačnom prilogu):

Oružje i ratni materijal mesta mačino kod odnosnih jedinica. Ove će se predati tek kada to bude naređeno od odredjenih organa nemačke oružane sile.

4) Izveštaji:

Do 25.aprila 1941 godine ima se podnese izveštaj po sledećim tačkama:

Илустрација 9.

Биле су прописане и казне за сваки недопуштени однос са ратним или цивилним заробљеницима који су били под стражом немачких власти или чиновника.[76] Највећи део југословенских војних заробљеника транспортован је ван окупиране територије у другој половини априла 1941. године. Поједине групе послате су у логоре ван земље до јуна 1941. године.[77] Наредбом Војног заповедника у Србији о држању заробљеника од 15. маја 1941. године, дефинисани су статус и обавезе бивших војних обвезника.[78] Ратним заробљеницима су се сматрали припадници српске и словенске националности који су се налазили на окупираној територији, а који су пре или почетком рата примили војни позив или обављали дужност у својству војника, чак и ако су их немачке војне јединице пустиле на слободу и дале им о томе по-

76 „Наредба о полицијској власти команданта места“,Општинске новине, бр. 13, 25. април 1941., стр. 3.

77 Б. Димитријевић, Војска Недићеве Србије: оружане снаге српске владе 1941-1945, Београд 2011, стр. 15. Димитријевић наводи број од 300. 000 ратних заробљеника који су у другој половини априла 1941. године окупљани у сабирним центрима ради слања у Немачку., Бранко Петрановић наводи број од 375. 000 заробљених југословенских официра и војник, углавном Срба, Словенаца и Црногораца који су одведени у заробљеништво., Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945), Beograd 1992, str. 108., Јозо Томашевић наводи податак из немачких извора према којем је у немачком заробљеништву до 21. јуна 1941. године било 181. 258 заробљеника, Jozo Tomašević, Četnici u Drugom svjetskom ratu, Zagreb 1979, str. 78., Према подацима немачких јединица које су учествовале у Априлском рату, заробљено је, на подручју Југославије до 6. маја 1941. године, 268.395 припадника Југословенске војске., Војни архив, Микрофилмована архивска грађа Националног архива Вашингтон, НАВ-Т-77, р. 1222, с. 9332975). Од тога је 234.721 војника и подофицира и 2.653 официра било смештено у четири прихватна логора на територији 18. војног округа и то: Пудлаху, замку Рецхоф, Радгони и Хрушици; и два прихватна логора на подручју 17. војног округа: Ајзенштат и Хајнбург. Сем тога, на подручју окупиране Србије остало је 28. априла 1941. године 27.195 заробљених војника и подофицира и 1.571 официра. На подручју Загреба, Сарајева и Бања Луке остало је 152 официра и 2.103 војника и подофицира., Зборник НОР, Том XII , књ. 1, док. бр. 47., Венцеслав Глишић у својој монографији наводи број од 325.000 југословенских ратних заробљеника из Априлског рата, а на другом месту, у истој монографији, истиче да је у првим месецима окупације по логорима у Грчкој, Бугарској и Југославији било око 240.000 југословенских заробљеника., Венцеслав Глишић, Терор и злочин нацистичке Немачке у Србији 1941 - 1944, Београд, 1968, стр. 36., Слободан Керкез наводи податке о 350. 000 заробљених Срба, Црногораца и Словенаца у немачком и италијанском заробљеништву., Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945*, Ниш 2004, стр. 44.

78 „Наредба Војног заповедника у Србији од 15. маја 1941. године“, Лист уредаба војног заповедника у Србији, 22. мај 1941. „Наредба председника Општине града Београда: „Када и где треба да се у Београду пријаве они војни обвезници који се сматрају ратним заробљеницима на основу Наредбе Војног заповедника у Србији“, Ново време, 27. мај 1941., стр. 2.

Када и где треба да се у Београду пријаве они војни обвезници који се сматрају ратним заробљеницима на основу Наредбе Војног заповедника у Србији

Наредба претседника Општине града Београда

Према § 1 Наредбе Војног заповедника у Србији од 15 маја 1941 године, објављене у бр. 6 Листа уредаба Војног заповедника у Србији од 22 маја 1941 године, сви мушкарци Срби и Словенци који се налазе на скупираној српској територији, а који су пре или за време свог рата примили војни позив или врашили дужност у својству војника, сматрају се ратним заробљеницима и онда када су их немачке војне јединице ичетиле на слободу и о томе им дали потврду (уверење). Они се имају најкасније у року од десет дана пријавити претседнику општине места где станују. Уколико бивши војни обвезници из § 1 поменуте Наредбе имају код себе оружја, муниције, бомби, експлозивног или запаљивог материјала, као и војне спреме или одела (шиљела, блуза, чакшира, капа, шинела и чизама) имају то одмах предати претседнику општина.

На основу напред цитираног наређења Војног заповедника у Србији и § 96 Закона о градским општинама наређујем:

1) Да се Општини града Београда пријаве сви мушкарци Срби и Словенци који се налазе на подручју Општине града Београда а на које се односи § 1 горње Наредбе Војног заповедника у Србији и то.

а) На дан 28 маја 1941 године они чије породично име (презиме), почиње словима А, Б, В и Г;

б) На дан 29 маја 1941 године они чије породично име почиње словима Д, Ђ, Е, Ж, З и И;

в) На дан 30 маја 1941 године они чије породично име почиње словима Ј, К, Л и Љ;

г) На дан 31 маја 1941 године они чије породично име почиње словима М, Н и Њ;

д) На дан 1 јуна 1941 године они чије породично име почиње словима О, П и Р;

ђ) На дан 2 јуна 1941 године они чије породично име почиње словима С, Т, Ћ и У; и

е) На дан 3 јуна 1941 године они чије породично име почиње словима Ф, Х, Ц, Ч, Џ и Ш.

На дан 4, 5 и 6 јуна 1941 године пријавиће се они они који се из оправданих разлога нису могли пријавити на дан који је за њих напред одређен.

2) Пријава ће се вршити на формулару који ће они бивши обвезници добити у канцеларији Градског поглаварства где се врши пријављивање. Лица обавезна да се пријаве дужна су рубрике у пријави тачно испунити. Попуњену пријаву дужни су да лично предају одређеном службеном Градског поглаварства за пријем пријава и да пријаву пред њим потпишу. Неписмени ће потписати други, а они ће поред свог имена ставити описан палца десне руке.

3) Уколико бивши војни обвезници из § 1 поменуте Наредбе имају код себе оружја, муниције, бомби, експлозивног или запаљивог материјала као и војне спреме или одела (шиљела, блуза, чакшира, капа, шинела и чизама) предаће то заједно са пријавом на месту одређеном за пријављивање.

4) Пријаве и војничка спрема и оружје предаваће се према распореду из тачке 1) све наредбе у канцеларији Градског поглаварства у згради на углу Битољске и Хартвагове улице (Пожарна команда) у време од 7 до 12 и од 15 до 18 часова.

Удоворавају се сва лица из § 1 поменуте Наредбе на дужност да се у одређеном року пријаве и да на пријави о свему што се тражи пруже тачне податке, као и на обавезу предавања оружја и опреме, јер ако то у одређеном року не учине, према § 6 Наредбе Војног заповедника у Србији од 15 маја 1941 године биће одмах стављени у заробљенички логор, а они тога и ишчати војном суду на суђење.

Напомена: Ради убрзања свог посла, лица која су дужна да се пријаве, моћи ће и пре дана одређеног за њихово пријављивање добити штампани формулар (пријаву) у канцеларији Градског поглаварства одређеној за пријављивање, који ће тамо испунити и предати као што је Наредбом предвиђено.

ПРЕТСЕДНИК
Општине града Београда,
Драг. Л. Јовановић, с. р.
(Агенција Рудник)

ДОЧЕК У РИМУ И ВИСОКО ОДЛИКОВАЊЕ ВОЂЕ НЕМАЧКЕ ОМЛАДИНЕ

Рим, 26 маја (ДНБ)

Луче посла лодне стигао је у Рим, као гост главног секретара Фашистичке странке г. Сарене, вођа Немачке омладине г. Алеман. На железничкој станици поздравили су г. Алемана отправити послова на мачке амбасаде отпуковљене министар хиса Бомаш, претставници помоћа изострене организације Немачке национал-социалистичке радничке странке, генерал г. Бомашчи и друге личности.

Посла подне приредио је главни секретар Фашистичке странке г. Сарене свечани пријем у част вође Немачке омладине. У поздравном говору главни секретар странке подручао је значај страдње између немачке и италијанске омладине.

Одговарајући на поздраве, вођа Немачке омладине позвао је Фашистичке омладинске организације да и све сетне пошаљу пресвидетво у Немачку.

Главни секретар странке г. Сарене предао је у име Дучеа вођи Немачке омладине Велики Крст Италијанска Крута.

Пред вече је г. Алеман посетио немачког амбасадора г. фон Макензона.

Илустрација 10.

тврду (уверење).[79] У време комесарске управе немачке власти су одобриле ослобађање непунолетних, болесних и заробљеника у дубокој старости, док је за остале било „узалудно подносити молбе за ослобађање.“[80] Одсек за збрињавање заробљеника при Председништву Минис-

79 Наредба Војног заповедника у Србији није се односила на припаднике жандармеријских и полицијских снага за које је предвиђено да се јаве у места предратне службе. У циљу одржавања реда у Управи града Београда организован је у априлу 1941. године рад Специјалне полиције по предратној организацији и основана је жандармерија 6. маја 1941. године., Бранислав Божовић, Београд под комесарском управом 1941. године, Београд 1998, стр. 60-64, 110., Бранислав Божовић, Специјална полиција у Београду 1941-1944, Београд 2003, стр. 30., Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалаца у Београду 1941-1942, Београд 2013, стр. 48.

80 Председник будуће „Владе народног спаса“ Милан Недић предлагао је у оквиру писмених захтева које је поднео генералу Данкелману као услов да преузме нову дужност помагање ратних заробљеника, као и пуштање болесних и оних који су неопходни у обнови земље. Записник са саслушања Милана Недића „бившег армијског генерала и председника „Српске владе“ израђен у канцеларији ОЗН-е за Србију у јануару и фебруару 1946. године., ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5.

тарског савета[81] водио је током читавог периода окупације рачуна о слању пакета заробљеницима, обавештавању породица о њиховом стању, редовном одржавању контакта заробљеника са породицама, пријемом писама подршке председнику владе и прикупљањем помоћи.[82]

Немачки окупациони апарат састојао се од више паралелних органа чије су се надлежности и компетенције преплитале и дуплирале.[83] Систем окупације имао је неколико нивоа: од регионалног за Југоисток, преко нижег за окупирану Србију до локалног за Београд. Команда Југоистока (Oberkommando Südost) била је задужена за контролу читаве Југоисточне Европе. Њен центар је почетком рата био у Солуну, да би 1943. године, након капитулације Италије био пребачен у Београд. Команда Југоистока имала је овлашћење да решава сва војна питања у областима под својом надлежности, што је вршила преко установа које су јој биле потчињене, а међу њима и преко Штаба војног заповедника у Србији.

Организованије форме немачка окупациона управа у Србији добила је доласком команданта позадине 2. армије генерал-потпуковника Шмит-Логана и ваздухопловног генерал-потпуковника Хелмута Ферстера са оперативним језгром Штаба војног заповедника Србије 18. априла 1941. године.[84] Генерала Ферстера је овластио генерал фон Вајкс да уз помоћ органа цивилне управе и немачког „Четворогодишњег плана" преузме вођење војне управе са центром у Београду.[85] Дужност војног заповедника била је да успостави ред и мир и да извршава сва привредна наређења. Штаб Војног заповедника Србије (Stab des Militrabefehlshabers Serbiens) састојао се од Командног штаба за војна питања и од Управног штаба за управна питања у којима је било запослено преко 700 службеника.[86] Војном заповеднику Србије биле су потчињене фелдкомандантуре и ортскомандантуре (обласне и месне командантуре). Окупирана Србија била је подељена на четири фелдкомандатуре са седиштима у важнијим административним центрима: Београду, Панчеву, Нишу и Ужицу. Оне су надзирале домаће органе власти непосредно у бановинама, срезовима и општинама. Функцију војне управе на терену требало је да обављају војно-управне команде различитог степена (Feldgendarmerie), војна жандармерија и батаљони земаљских стрелаца (Landesschuetzen), а у прво време требало је регулисати полицијску власт команданта места.

81 Немачка Врховна команда одобрила је слање пакета заробљеницима крајем августа 1941. године. , "Важно саопштење Црвеног Крста. Како ће се отпремати пакети за заробљенике...и шта се све може слати", Обнова, 29. август 1941., стр. 5., Непотписани прилог, „Шта ће влада учинити за наше заробљенике", ,Ново време, 11. септембар 1941., стр.1., М. Мар., „Делатност Црвеног Крста. Вагони са пакетима за наше заробљенике стигли су у Берлин и већ се деле по логорима" уз фотографију добровољне радне службе, Ново време, 5. октобар 1941., стр. 5.

82 Пристав VII групе Одељења за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља Милан Кечић био је ангажован као шеф делегације при Немачком фронту рада у Берлину. Повремено је сарађивао са немачким Црвеним Крстом на решавању заробљеничких питања и послова. Одржавао је редовни контакт са Одсеком за збрињавање заробљеника. ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 6/3-1, Препис одлуке Одељења за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља од 4. фебруара 1943. године. Милан Кечић је био задужен и за вођење картотеке и статистике свих радника запослених у Немачкој, као и праћење њиховог социјалног и привредног статуса и културне делатности. У августу 1943. године отворена је канцеларија за српске раднике у Бечу, као вид експозитуре берлинске канцеларије. На место шефа канцеларије постављен је др Сава Кличковић.

83 Д. Алексић, Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату, Ослобођење Београда 1944. године, Зборник радова, Београд, 2010, стр. 63. и 68.

84 Оперативно језгро требало је да буде употпуњено накнадним доласком већих делова штаба и потчињених органа окупационе управе.

85 На челу Штаба војног заповедника било је током рада овог немачког војно-управног органа петорица немачких генерала, и то редом: генерал-потпуковник Хелмут Ферстер (Helmut Fërster) од 22. априла до 4. јуна 1941, генерал-мајор Лудвиг фон Шредер (Ludwig von Schröder) од 4. јуна до 18. јуна 1941. (погинуо у авионској несрећи), генерал-мајор Хајнрих Данкелман (Heinrich Dankelmann) од 18. јуна до 9. октобра 1941, од 19. септембра сва овлашћења пренео на генерала Бемеа, генерал Франц Беме (Franz Böhme) од 19. септембра до 4. децембра 1941, са специјалним задатком гушења устанка и генерал артиљерије Пол Бадер (Paul Bader) од 4. децембра 1941. до средине 1943. године и Ханс Фелбер., Вељко Ђурић, *Ко су били немачки војноуправни команданти Србије 1941-1944*, „Војноисторијски гласник", Београд 3/1996, стр. 161.

86 Зборник НОР, том XII, књ. 1, стр. 42-43.

Управни штаб војног заповедника имао је највишу управну функцију у земљи и био је задужен за решавање послова за које је била неопходна сарадња са домаћим органима. Шеф Управног штаба др Харалд Турнер био је на тај начин и цивилни гувернер Србије. У састав Управног штаба био је укључен низ службеника из различитих немачких ресора: министарства унутрашњих послова, правосуђа, културе и образовања.[87] Касније формирана министарства домаћих представника власти била су подређена одговарајућим групама у Управном штабу, на челу са вишим немачким чиновником који је вршио контролу и одговарао директно Турнеру. Управни штаб је одобравао све законске прописе и уредбе које је влада доносила, давао је директиве за рад министарствима која су немачке више чиновнике обавезно консултовала по сваком питању. Управни штаб није имао надлежности у решавању привредних питања иако је био највиши управни орган.

Образован је Штаб генералног опуномоћеника за привреду (Gerenralbevollmächtigte für die Wirtschaft in Serbien-GBW), на челу са Францом Нојхаузеном.[88] У децембру 1942. године Нојхаузену је поверен и Уред генералног опуномоћеника за руде метала на Југоистоку, чиме је постао директно надлежан за руднике метала у Србији, Македонији и Грчкој, а потом и у Албанији. У октобру 1943. године уред GBW припојен је Управном одељењу на чије чело је опет постављен Нојхаузен до краја исте године, када га је заменио као шефа Привредне власти Теобалд Кајзер.[89] Штаб генералног опуномоћеника за привреду имао је 17 реферата и једно одељење за општа питања. Међу референтима био је и један за снабдевање радном снагом. Нојхаузену је у привредним питањима био потчињен Војно-економски штаб Србије (Wehrwirtschaftsstab Serbien) са пуковником Браумилером. У јуну 1941. године наведени штаб је преименован у Војноприведни штаб Југоистока (Wehrwirtschaftsstab Südost). Командант штаба био је потчињен војноуправном команданту Србије, а по питању привредних мера Управи за војну привреду и наоружање Врховне команде Вермахта.

Активан је био и полицијски апарат који је надзирао све установе које су биле у надлежности Управног штаба, а самим тим је угрожавао компентенције војне управне власти. На челу овог апарата налазио се од краја јануара 1942. године до краја марта 1944. године СС групенфирер и генерал-пуковник полиције Аугуст Мајснер (виши СС и полицијски вођа).[90] Полицијски апарат стављен је 1943. године у надлежност војног заповедника Југоистока, али се Мајснер и даље понашао самостално услед јаког ривалства војних и полицијских снага. Полиција је била подељена на два дела. Хајнрих Химлер основао је почетком 1942. године при Управном штабу Организациони пункт редарства који је у фебруару исте године преименован у Штаб заповедника редарства при вишем СС и полицијском вођи (Stab des Befehlshabers der Ordnungspolizei beim HSSPF). У септембру 1942. године Мајснер је од шефа Управног штаба Турнера преузео задатке полицијске власти-надзор над окружним властима преко фелдкомандантура и крајскомандантура. Како би управљао Редарством Мајснер је основао четири обласне полицијске команде (Polizeigebietskommandanturen) у Београду, Краљеву, Нишу и Шапцу којима је потчињено 11 окружних пунктова. Други део полицијског апарата чинили су обавештајни органи: Безбедоносна полиција (Sicherheitspolizei-Sipo) и Безбедоносна служба (Sicherheitsdienst-SD) којима је у почетку управљао полицијски пуковник СС штурмбандфирер др Вилхелм Фукс, а потом СС оберфирер др Емануел Шефер. Ова група имала је око 1000 људи, распоређених по целој

87 ВА, група фондова На, К 70 а, ф 5а, бр. рег. 40.

88 Д. Алексић, Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији, „Токови историје“ 1-2/2008, стр. 301-318.

89 J. Marjanović, The German Occupation System in Serbia in 1941, u: Less systemes d'occupation en Yougoslavie, Belgrade, 1963, str. 279.

90 У јануару 1942. године Аугуст Мајснер добио је функцију команданта СС-а и полиције, као и Полиције поретка која је вршила организацију Српске државне страже, а тиме су окрњене ионако уске надлежности Недићеве владе. Мајснер је био против било каквих уступака српској влади којој је одузео војне одреде, а Турнер се залагао за вођење једне умерените политике. Мајснер, велики противник Срба био је смењен у априлу 1944. после сукоба са Нојбахером. Наследио га је Херман Берендс, бивши шеф штаба Средишњице за фолксдојчере.

земљи, а њено треће одељење у којем је вршена обавештајна обрада „животних области“ од административног устројства, унутрашње политике, националних мањина, емиграције, науке и културе. У оквиру трећег одељења радио је сектор Ц-Реферат за културне проблеме и публицитет, који је пратио збивања у школству, позоришту, уметности, штампи и уопште културном животу.[91]

У оквиру Sipo деловала је тајна државна полиција Gestapo са подружницама у свим већим српским градовима и секцијама у мањим местима. У Банату је 1942. године основана Помоћна полиција у којој су у почетку служили фолксдојчери, а потом и Мађари.[92] Осим наведених полицисјких органа организован је рад војних безбедносних органа: војне обавештајне служба „*Абвер*“ (Abwehr) и контраобавештајне службе (Abwehrstelle-AST) у чијем саставу је деловала Тајна војна полиција (Geheime Feldpolizei-GFP). Важан део апарата принуде била је стража организације Тот. Организована је Испостава Оперативног штаба рајхслајтера Розенберга бр. 10, касније Оперативни штаб РР бр. 10 на челу са пуковником Вуцом и специјалним одредима за прикупљање и одељењима за истраживање и искоришћавање. Розенберг је до постављање на чело наведене управе као функционер НСДАП био задужен за идеолошко васпитање и руководио Центром за националсоцијалистичко и идеолошко истраживање, тзв. „Оперативним штабом Розенберг“. Био је задужен за пљачку историјских споменика, уметничких вредности, научних открића и других културних добара. У део Розенбергових надлежности спадала је и контрола рада Немачког националног института у Београду на челу са др Шмаусом.

За решавање послова спољнополитичког карактера у Србији и за „спречавање делатности српских политичких елемената штетне по политичке интересе Трећег Рајха“ постављен је опуномоћеник министра спољних послова Рајха-опуномоћеник Спољног уреда при војном заповеднику у Србији (Bewollmächtigter des Auswärtigen Amtes beim Militärbefehlshaber in Serbien). С обзиром да домаћим органима власти није било дозвољено да имају министарство спољних послова немачки опуномоћеник је интервенисао у проблемима који су се појављивали у Србији. Наведену функцију обављао је од маја 1941. године до октобра 1943. године посланик прве класе Феликс Бенцлер (Gesandter I. Klasse Felix Benzler) са замеником др Герхардом Фајнеом (Gesandschaftsrat I. Klasse dr Gerhard Feine). У основи Бенцлерове политике било је залагање за ширу сарадњу са српским властима, али није имао подршку надређених. Његове дужности преузео је у августу 1943. године др Херман Нојбахер (Hermann Neubacher) као специјални опуномоћеник Спољног уреда за Југоисток (Sonderbevollmächtigte des Auswärtigen Amtes für den Südosten).

Прилагођавајући управни апарат постојећој административној подели, уколико наведено није било у супротности са испланираном деобом југословенске територије, немачке власти предвиделе су као другостепени орган окупационе управе 599. Обласну војноуправну команду (Feldkommandantur 599). Команда је у Београд стигла средином априла 1941. године и била је током окупације смештена у згради представништва компаније „Радио-Филипс“. На челу команде до 9. априла 1942. године био је пуковник Ернст фон Кајзенберг. Заменио га је генерал Адалберт Лончар, а последњи командант 599. Обласне војноуправне команде био је генерал мајор Валтер фон Фиров.[93] Команда се састојала из командног штаба и управне групе. Штаб је био у рангу дивизије (око 100 ангажованих лица). Имала је ратни суд, војни затвор, један вод војне полиције, а једно време и концентрациони логор. У склопу измена у окупационој структури из састава Управе града Београда издвојено је Панчево, а у октобру 1941. године Земун и Бежанија.

Немачка управа у окупираном Пожаревцу

Током Априлског рата на простору Зајечара, Књажевца, Бора, Пожаревца и Деспотовца била је ангажо-

91 Б. Божовић, Београд под комесарском управом 1941, Београд 1998, стр.325.

92 J. Marjanović, The German Occupation System..., str. 280.

93 Muharem Kreso, Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944, Beograd 1979, str. 84.

Bekanntmachung

für das besetzte jugoslawische Gebiet

ОБЈАВА

за запосједнуто југословенско подручје

Objava

za zaposjednuto jugoslovensko područje

Илустрација 11.

вана 4. брдска дивизија, под командом Другог армијског корпуса. Врхвна команда наредила је 9. априла команданту VI армије да постепено повуче своје јединице на леву обалу Велике Мораве. Браничевски и Пожаревачки одред су са Другом коњичком бригадом 11. априла прешли на леву обалу Велике Мораве чиме је рејон Пожаревца остао небрањен. Капетан Ђорђе Марковић издао је наредбу да се баце у ваздух складишта муниције, али није уништио мост. Немци су 14. априла форсирали Дунав и заузели Велико Градиште. 18. априла 1941. године запосели су град Пожаревац и преузели сву власт у граду. За команданта места постављен је немачки официр Тихсен. Крајем априла и током маја 1941. године 4. брдска дивизија пребачена је из околине Пожаревца у састав снага предвиђених за напад на Совјетски Савез. Уместо ње ангажована је 714. посадна дивизија за област Тополе, Младеновца и Пожаревца, потчињена Вишој команди са седиштем у Београду.

Градско Поглаварство објављује следеће наређење
Немачке Команде Места.

КОМАНДА МЕСТА
Пожаревац

МЕСНА НАРЕДБА БР. 2

1) Немачка војска, која је 18 априла 1941 годин заносела град Пожаревац, преузела сву власт у граду. Наређења војних власти имају се безусловно извршити. Ко се противставе биће ухапшен и има најстрожију казну да пекуси.

2) **Комендант места се налази у гимназији.**

3) Грађанству се забрањује да напушта своје домове у међувремену између 20 и 6 часова. Ко противно постуни нечему се сумњивости да буде стрељан. Страже и грађске страже и чиновници неће бити траки на рукаву са жигом Команде места. За хитне случајеве могу грађани добити дозволу код Команде места, која ће оверовљена кретања на улицама. Почев од 20 априла 1941 године биће часовно време примењено Немачком времену тј. они сатови се имају ставити за 1 час напред.

4) Ко прима једнога немачком војнику учини какав напад — испад — или оне подукло напада биће стрелан тј. зато имају њима да очекују казну.

5) Ко се у граду — варошу— огрешн према туђој својини, краде или пљачка биће стрелан.

6) За дана суботама постоји једино стрељање као казна, а грађанству ће се због тога наметнути новчана укрућења.

7) Ко поседује оружје на каквс врсти ма исто предати данас 19 априла 1941 године до 18 часова код Команде Места. Ко после овога рока буде код оног оружје или исто буде имао у кући, доказује, да се противставља војним властима биће стрелан.

8) Сво људство, које је било у Југословенској војсци, а који су у међувремену отпуштени или сама напустели војну дужност, имају се на дан 21. априла 1941 год. до подне од 14 до 18 часова јавити Команди Места.

9) Које је у међувремену југослов. војну или државну имовину присојио, или добра—стварн— пре своме отпуштају пењео, као на пример, порему, одело, коње, и т. д. има све до 21 априла 1941 године у 14 часова предати Команди Места.

Пошто је југословенска држава безусловно капитулирала код свих ствари које имају у питању својина југословенске државе, већ Немачко државно добро. По Немачком праву предвиђена је смртна казна за присвајање државне имовине.

10) У граду полагани живот тече и даље нормално као у мирно доба. Сви приредни погони који су за време рата обустављени рад морају свој рад одмах да настане. Ими се **одмах** јавити Комендатури колика је произведена појединих погона и куда ће роба бити испоручена.

11) Сви осуђеници, који су за време рата ослобођени затвора или привремено отпуштени имају се **одмах** пријавити Комендатури Места. Осуђеници, који се до 20 априла ове године до 8 сати увече не пријаве, биће стрелани када се ухвате. Ко осуђенике крије или им омогућава бекство имаће се исто казни.

Грађанство је обавезно свако одбеглог осуђеника да пријави било преваде или пријави Месној Комендатури.

12) Градско Поглаварство има да одреди комисију за утврђивање цена, која ће контрите да трговцима евентуалну цене. Све цене морају остати непромењене. Све оне, који повећавају цене иако немачким војницима тако и грађанству изложу се опасности, да им се радње затворе а роба одузме у корист Немачке државе.

13) Уличко осветљење ће горети и ноћу до даљег наређења. Станови до даљнега неће бити замрачени.

14) Градско Поглаварство мора свакодневно да образује једну чистачку колону, која ће улице и путеве чистити и одржавати.

Грађанству се наређује да своје станове и куће одржавају у највећој чистоћи.

15) Напуштање варошн је забрањено. У хитним случајевима може се одобрити изузетак, ради чега треба набавити обвезу Месне команде.

16) Градско поглаварство ће до 20 априла ове године 10 часова јавити, колико се бегунаца налази у варошн. Они могу напустити варош само по одобрењу Месне команде, а за то време ће бити обвезни од градског поглаварства.

17) Ради спречавања тешких заразних болести, сви такозни болесници имају се ставити под лекарску негу. Јавне куће су затворене и стављене под лекарски надзор. Ко друге зараза влаже се најстрожијој казни.

18) Наређује се берберима, да своје алате за бријања немачких војника, што брижљивије дезинфикују.

19) Градско поглаварство има одмах да набави 15 радио апарата и стави их на расположење Месној команди у току дана 20 априла.

20) Градско поглаварство преда до 21 априла ове годин списак свих занатлија који се налазе у варошн са назначењем имена, занимања и стана.

Грађанство о овоме одмах обавестити.

Командант места
ТИХСЕН

Штампа „ДАЈАК" Пожаревац

Илустрација 12.

ОБЈАВА

Команда Места наредила је следеће:

Сви војни обвезници без изузетка, који су били мобилисани и учествовали у овоме РАТУ ма и један дан било активне или пасивне, морају се на дан 1. Маја 1941 г. јавити код Ортско-мандантуре - Команде Места - од 14 - 17 часова.

КО СЕ ОВОМЕ ПОЗИВУ НЕ ОДАЗОВЕ БИЋЕ НАЈСТРОЖИЈЕ КАЖЊЕН.

Од Градског Поглаварства града Пожаревца, 30 Априла 1941 г. бр. 156 у Пожаревцу.

Штампа „ДАЈАК" Пожаревац

Илустрација 13.

Доласком окупационих власти наредбом команданта места (Месна наредба команданта Тихсена број 2) уведен је полицијски час, забрана одржавања јавних скупова и контрола кретања за Јевреје, студенте, ученике средњих школа.[94] Градско полагарство града Пожаревца издало је објаву да је југословенска држава престала да постоји. Све знаке државног достојанства требало је уклонити, а сви хотели морали су попуњавати листе гостију са подацима „јасно исписаним на немачком језику и латиницом".[95] Команда места донела је 30. априла 1930. године „Објаву о пријављивању војних обвезника који су ма и један дан учествовали у рату".[96] У окупирани град пристигли су четници Косте Пећанца под командом војводе битољског Василија Карапашевића, одреди љотићеваца и касније недићеваца.[97] Током лета 1941. године око Пожаревца су се окупљали тзв. „шумци" који су својим акцијама прекинули саобраћај према Петровцу, Кучеву, Великом Градишту и Свилајнцу.[98]

599. Обласна војноуправна команда остала је током окупације првостепени орган окупационе управе у Београду, не мењајући карактер другостепеног органа за источни Срем. Њена надлежност је од децембра

94 Месна наредба, 18. април 1941, Пожаревац. Градско поглаварство објављује наређење немачке Команде места-„Месна наредба бр. 2" са 20 тачака наредби о поступању грађанства. ИАП Зб П **I 1941/3**.

95 Објава, 9. мај 1941. године, Пожаревац, ИАП Зб П **I 1941/6**.

96 ИАП Зб П **I 1941/4**.

97 С. Марковић, Стазама смелих-монографија Народноослободилачког рата на подручју општине Пожаревац, Пожаревац 1979, стр. 42,43,83,96, 97. Проглас, 22. август 1941, на положају. Командант свих четничких одреда у земљи, војвода Коста Пећанац обзнањује „Проглас драгом народу"., ИАП Зб П **I 1941/7**

98 Слободанка Цветковић.... стр. 228.

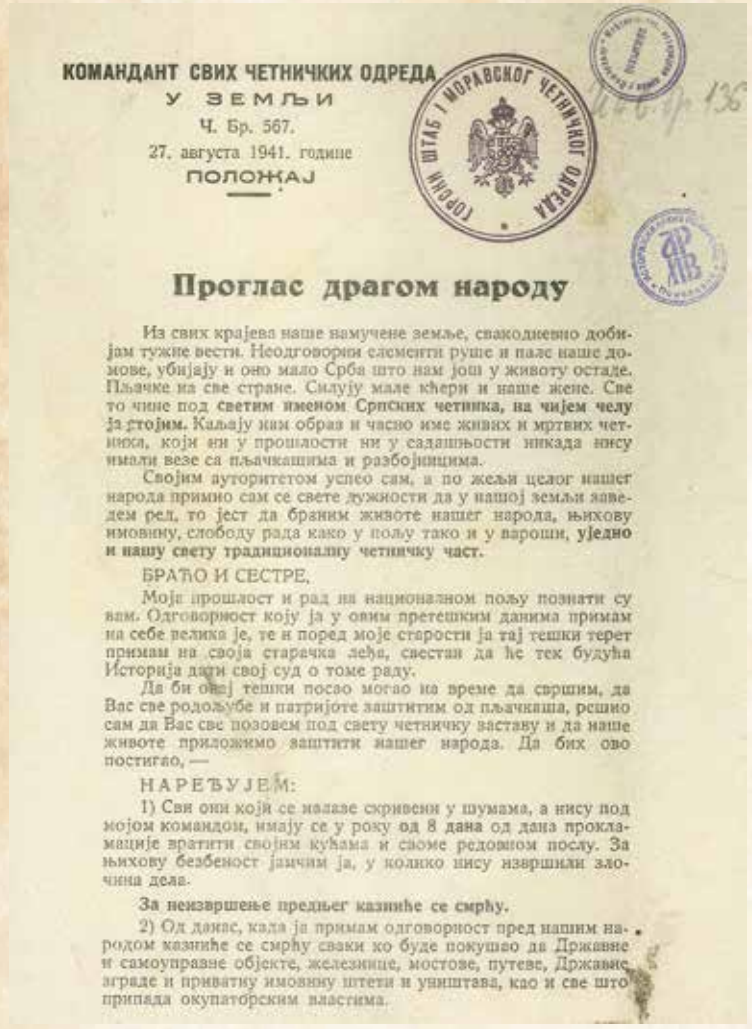

КОМАНДАНТ СВИХ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА
У ЗЕМЉИ
Ч. Бр. 567.
27. августа 1941. године
ПОЛОЖАЈ

ГЛАВНИ ШТАБ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ЧЕТНИЧКОГ ОДРЕДА

Проглас драгом народу

Из свих крајева наше намучене земље, свакодневно добијам тужне вести. Неодговорни елементи руше и пале наше домове, убијају и оно мало Срба што нам још у животу остаде. Пљачке на све стране. Силују мале кћери и наше жене. Све то чине под **светим именом Српских четника, на чијем челу ја стојим.** Каљају њим образ и часно име живих и мртвих четника, који ни у прошлости ни у садашњости никада нису имали везе са пљачкашима и разбојницима.

Својим ауторитетом успео сам, а по жељи целог нашег народа примио сам се свете дужности да у нашој земљи заведем ред, то јест да браним животе нашег народа, њихову имовину, слободу рада како у пољу тако и у вароши, **уједно и нашу свету традиционалну четничку част.**

БРАЋО И СЕСТРЕ,

Моја прошлост и рад на националном пољу познати су вам. Одговорност коју ја у овим претешким данима примам на себе велика је, те и поред моје старости ја тај тешки терет примам на своја старачка леђа, свестан да ће тек будућа Историја дати свој суд о томе раду.

Да би овај тешки посао могао на време да свршим, да Вас све родољубе и патријоте заштитим од пљачкаша, решио сам да Вас све позовем под свету четничку заставу и да наше животе приложимо заштити нашег народа. Да бих ово постигао, —

НАРЕЂУЈЕМ:

1) Сви они који се налазе скривени у шумама, а нису под мојом командом, имају се у року од 8 дана од дана прокламације вратити својим кућама и своме редовном послу. За њихову безбеност јамчим ја, у колико нису извршили злочина дела.

За неизвршење предњег казниће се смрћу.

2) Од данас, када ја примам одговорност пред нашим народом казниће се смрћу сваки ко буде покушао да Државне и самоуправне објекте, железнице, мостове, путеве, Државне зграде и приватну имовину штети и уништава, као и све што припада окупаторским властима.

Ја сам свестан да цео наш поштени народ зна да је побеђен и да зна како се треба држати према победиоцу. Али сам исто тако свестан да одбегли робијаши, разбојници, нерадници, пљачкаши и олош не мисле на опште добро напаћеног народа, него у овој нашој тешкој несрећи раде само за своју личну корист и задовољство.

Поштеном и националко исправном нашем народу кажем: БОГ ЈЕ СА НАМА.

Скитницама и пљачкашима као и олошу поручујем: ДА ЋУ ИМ ЗА СВАКИ ЊИХОВ ЗЛОЧИНАЧКИ РАД СУДИТИ ЈА.

3) У погледу хитне заштите нашег напаћеног народа, рок ми је кратак.

Времена за препричавања и разговоре немам, те стога позивам све родољубе из свих крајева, који мисле искрено и поштено, да листом одмах ступе у наше четничке редове чији сам Командант ја. У свима местима образоваће се чете на челу којих ће бити четовођа.

4) Извесне, без мога одобрења образоване чете, позивам да одмах и до одређеног рока ступе у наше редове и под моју команду. Они који не желе приступити значи да хоће братоубилачки рат и пролевање братске крви. За такве, несрећа у којој смо, још је мала проливање наше крви, губљење живота наше браће, паљење наших домова, пљачке и уцене још нису довољне. ОНИ ХОЋЕ, ЈОШ ХОЋЕ ДА НАМ И ДЕЦЕ У КОЛЕВЦИ УНИШТЕ, ДА ЗАТРУ РОД СРБИНА.

Ужасима, који нам од тих и таквих претстоје, стаћу ја на пут са мојим четама заштити ћу животе и домове нашег народа и бићу немилосрдан према сваком изазивачу несреће, а моје име је довољна гаранција да ће све тако и бити.

На посао Браћо! Требите губу из својих торова! Браните животе и имовину своју! Уништавајмо своје злотворе, који хоће да под светим четничким именом руше, пале, пљачкају, силују и убијају наш народ.

Четници ће и надаље остати будни чувари својих традиција и кандило наше слободе, зато неверујте злонамерним и лажним обавештењима, које ће појединци покушати да протуре, већ са пуним поверењем приступите спасилачком раду нашег народа.

Свако лице, које буде ширило овакве гласове, противник је народа, треба га доставити најближем реонском четничком војводи који ће са њима поступити по нашим правилима. Сви збратимљени и загрљени помогнимо се у овим тешким и судбоносним данима па ће нам и Бог помоћи.

ВОЈВОДА,

Коста Пећанац, с. р.

Илустрација 14.

1941. године проширена на новоосноване округе: Београдски и Пожаревачки. Контролисала је област Управе града Београда, Команде града и непосредно територију Београдског округа који је обухватао 9 срезова. За управљање Пожаревачким округом (7 срезова) била јој је потчињена 378. Окружна војноуправна команда (Kreisskommandantur 378), формирана од 378. месне команде II варијанте (Ortskommadantur 378/II) са седиштем у Пожаревцу.

Уредбом о административној подели Србије на 14 округа уследиле су даље измене које су утицале и на немачки управни апарат. Немачке обласне војноуправне команде су расформирањем бановина изгубиле партнера у колаборационистичком апарату. Окружне војноуправне команде су, са друге стране, добиле на значају. Тако је и Пожаревачки округ, са припадајућим срезовима и општинама, утврђен законским прописима из Краљевине Србије, у периоду окупације представљао административно-територијалну целину под администра-

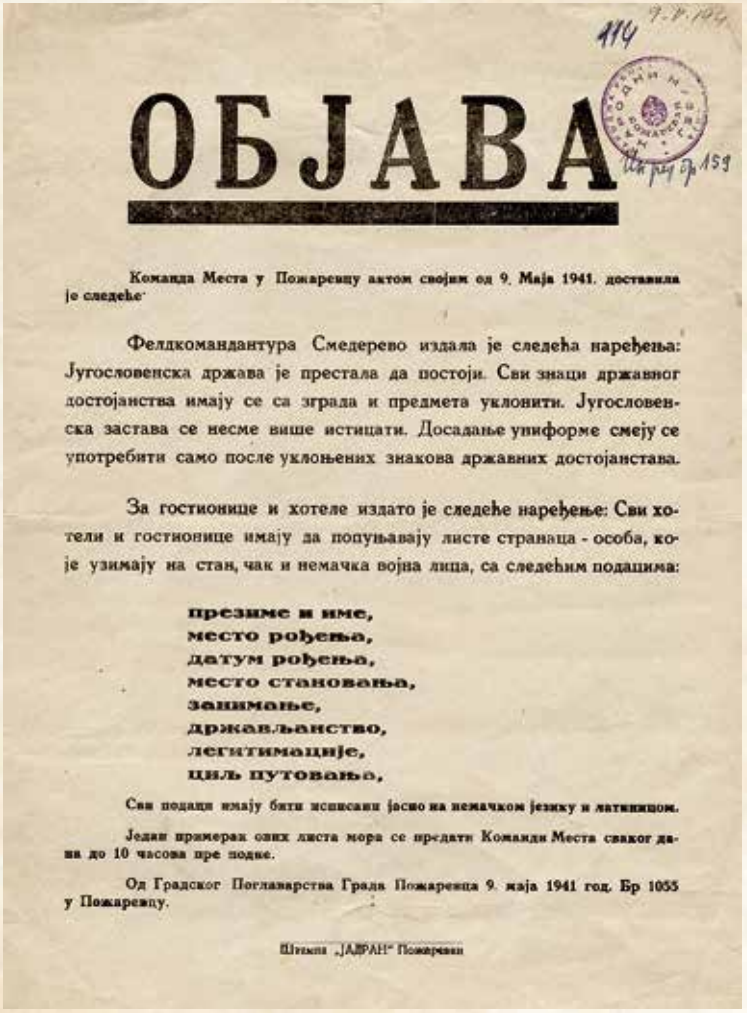

ОБЈАВА

Команда Места у Пожаревцу актом својим од 9. Маја 1941. доставила је следеће

Фелдкомандантура Смедерево издала је следећа наређења: Југословенска држава је престала да постоји. Сви знаци државног достојанства имају се са зграда и предмета уклонити. Југословенска застава се несме више истицати. Досадање униформе смеју се употребити само после уклоњених знакова државних достојанстава.

За гостионице и хотеле издато је следеће наређење: Сви хотели и гостионице имају да попуњавају листе странаца - особа, које узимају на стан, чак и немачка војна лица, са следећим подацима:

презиме и име,
место рођења,
датум рођења,
место становања,
занимање,
држављанство,
легитимације,
циљ путовања,

Сви подаци имају бити исписани јасно на немачком језику и латиницом.

Један примерак оних листа мора се предати Команди Места сваког дана до 10 часова пре подне.

Од Градског Поглаварства Града Пожаревца 9. маја 1941 год. Бр 1055 у Пожаревцу.

Штампа „ДАВАН" Пожаревац

Илустрација 15.

тивном немачком управом. Током окупације немачке власти на подручју уже Србије нису вршиле промене постојећих граница округа и срезова. Није било случајева припајања села и општина унутар среске управе.[99]

Као што се види из претходно наведених сегмената окупационог система успостављена је „разграната и строго бирократска војно-управно-економска контро-

99 Јасмина Живковић, Територијална подела Пожаревачког (Браничевског) округа, Историјски архив Пожаревац 2009, стр. 77-78.

ла".[100] У Берлину су центре ове контроле називали „седам тромих војно-политичких и економских центара немачке моћи". Главни представници центара моћи били су војноуправни заповедник, опуномоћеник Јоахима фон Рибентропа, генерални опуномоћеник за привреду, *„Абвер"* и служба Главног уреда безбедности под Химлеровим руководством. Међусобни сукоби органа немачке управе управо су произилазили из чињенице да су четири основна сегмента: војно-управни, привредни, политички и обавештајни, деловали засебно и одговарали директно својим надређеним установама у Немачкој, иако су формално били одговорни Војном заповеднику. До сукоба је долазило и услед супарништава појединих служби, каријеризма окупационих функционера, као и разлика у схватањима интереса Рајха.[101] Велики удео у сукобима имала је служба СС-а и полиције која је покушавала да наметне своју политику читавом окупационом систему. Услед оваквих сучељавања главних носилаца власти отежаван је рад окупационе управе, што се одражавало и на функционисање домаћих представника власти.

Немачка пропаганда у функцији реализовања политичких и војних циљева у окупираној Србији

На конференцији у Бечу 21. априла 1941. године одржан је састанак Управе Врховне команде немачких оружаних снага за привреду и наоружање. Утврђене су границе и статус окупиране Србије. Одређено је да Србија треба да „остане што мања и да се предузму све мере да се заувек онемогући понављање недавне издаје клике завереника".[102] Основни аргументи које је немачка пропаганда користила након Априлског рата били су: непобедивост немачке војске и муњевити пораз Краљевине Југославије. У време када је генерал Хелмут Ферстер постављен на дужност војно-управног команданта формирано је Пропагандно одељење Југоисток (Propaganda abteilung Sudost). Наведено одељење је настало у Ап-

100 Б. Петрановић, Стратегија Драже Михаиловића 1941-1945, Београд 2000. године.

101 Muharem Kreso, Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944, Beograd 1979, str. 192.

102 Зборник НОР-а, XII-1, Београд, 1973, стр.72.

рилском рату од пропагандних чета Друге армије и састојало се од следећих одсека: за план, активну пропаганду, штампу, фотографију, радио и филм. Вршило је управљање групом радио предајника Вермахта на Југоистоку, користило је цивилне филмове и вршило њихову цензуру, давало је сагласност италиојанским окупационим властима за спровођење пропагандних задатака и могло је обавезати пропагандне групе да врше војно извештавање у слици и речи. У његовом саставу налазиле су се секције (одреди) за Србију, Београд, Хрватску и Солун.[103] У оквиру Пропагандног одељења Југоисток били су ангажовани експерти из различитих области: политичари, психолози, новинари, књижевници, познаваоци уметности. Немачке власти водиле су прецизну евиденцију о лицима која су сарађивала у овом одељењу и о хонорарима који су им исплаћивани. Израђивали су плакате по немачким упутствима, лепили, преводили, лекторисали, састављали текстове за плакате и брошуре, вршили разне техничке послове и дистрибуцију. Задатак Пропагандног одељења Југоисток био је да прецизира одговарајуће пропагандне мере које би требало предузети како би српски народ прихватио немачку окупацију. Вође одељења су по задатку провеле три седмице у Београду и након тога 26. маја 1941. године послале свој први извештај Врховној команди Вермахта. У извештају је констатовано да је „Србин рођени завереник и да воли да се служи нечасним средствима. Градски Србин је лабилног карактера и у великој мери подложан прилагођавању. Сељак ће се без већих проблема помирити са окупацијом, јер када буде осетио благодети немачког материјалног подстицања пољопривредне производње, он ће бити захвалан и ако не баш са много воље, поштоваће немачку моћ.“[104] Део Пропагандног одељења Југоисток био је Пропагандни одред (секција) Србија (Propaganda abteilung „S“-Serbien), које је касније постало самостална установа (под Одељењем за пропаганду Врховне команде оружаних снага). Одредом је руководио капетан др Јулиус Липерт који је био потчињен војном заповеднику у Србији. Стручна упутства и налоге о спровођењу пропагандне активности добијао је од Министарства пропаганде Рајха, односно Одељења за пропаганду Врховне команде оружаних снага.[105] Пропаганди одред Србија са седиштем у Београду имао је реферате: за радио, штампу, позориште, за ноћне локале и за активну пропаганду. Реферат за позориште имао је под својим надзором Народно позориште са опером и балетом, провинцијским и путујућим позориштем. „*Абвер*“ је надзирао рад локала и јавни живот у престоници. Обавештајне службе су развиле широку агентску мрежу. Центар „*Абвера*“ и Команда службе безбедности давале су дозволу за рад журналиста, као и за наступе уметника и глумаца. Вршена је цензура и контрола целокупног српског и страног књижевног живота у Србији.

Пропагандна група у Београду регулисала је приказивање филмова за трупе које су биле ангажоване у Србији и у које су наредбом команданта Србије могла бити доведена кола за приказивање филмова чете за пропаганду, регулисала је ангажовање покретног приказивања филмова Пропагандне управе Рајха у договору са опуномоћеником наведене установе и одговарала је за ангажовање свих стационираних установа за давање филмова, као и позоришта организације „Снага кроз радост“ у Београду. Немачке власти су завеле систем потпуне контроле свих средстава јавног информисања и комуникације: поште, телеграфа, телефона и писама, а чак су наредиле да се за сваки случај побију и сви голубови писмоноше у намери да ставе под контролу све комуникационе канале.[106] Власници справа за умножавање (ротационе машине, ручне справе за слагање слова, шнел-пресе и друго) морали су их пријавити окружним командама. С обзиром да је слушање страних радио-станица, осим немачких, било строго забрањено, као и да је штампа објављивала прилоге по немачким директивама, београдско становништво, као и остатак југословенске територије, било је изложено великом психолошком притиску и изолацији. Пуковник Тусен у свом

103 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992, str. 425.

104 В. Казимировић, Србија и Југославија 1915-1945, III, Крагујевац, 1995, стр. 752.

105 ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 264/196-420.

106 Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 133.

извештају Команди копнене војске о држању грађана након ваздушног бомбардовања истиче како је као морална последица катастрофе Београђанима овладао дух фаталистичког препуштања судбини и неспремности да се боре против новонасталих потешкоћа.[107] Објављено је званично саопштење београдских *Општинских новина* о току и исходу рата.[108]

Брзи завршетак Априлског рата и пораз југословенске војске омогућио је ефикасније деловање свих огранака немачке пропагандне машинерије. Био је то повод да Хитлер одржи званичан говор у Рајхстагу 4. маја 1941. године који су пренеле све разгласне станице и радио у Немачкој и у окупираним земљама. Наведени говор је већ следећег дана објављен у званичним листовима. Хитлер је Југославију као „вероломника који је наумио да зада ударац у леђа немачком Рајху". Тим путем је са највишег места проглашено начело беспоштедног кажњавања Срба које је постало основа немачке политике и важно је за разумевање немачког односа према српском народу током трајања рата. У пракси коју су спроводили окупациони органи то је значило да се према Србима морају примењивати надрастичније мере.[109] Управо је наведено очигледан пример пропагандног деловања у циљу дефинисања и оправдавања вођења тенденциозне политике према српском народу. Пропаганда је била полазна тачка у сваком војном и политичком потезу немачких власти и крајња тачка након реализовања одређених политичких и војних циљева када је требало приказати и оправдати сваку врсту акције у светлу немачких интереса.

3. ФОРМИРАЊЕ И РАД САВЕТА КОМЕСАРА. КОМУНИСТИЧКИ УСТАНАК И ПОЧЕТАК РЕПРЕСАЛИЈА ПРЕМА СТАНОВНИШТВУ.

Формирање Савета комесара

Упоредо са формирањем немачког окупационог апарата обликован је специфичан режим комесарске управе у Србији. Задржана је форма постојећег државног апарата који је функционисао по дотадашњим законским прописима, уколико наведени прописи нису били у супротности са одлукама немачког руководства.[110] Комесари су били функционери задужени да воде рад министарстава и одговарају немачким окупационим властима.[111] Представници немачких окупационих органа су убрзо по заузимању својих дужности остварили контакт

107 ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-77, 1314/0558-67.

108 „Како је дошло до капитулације српске војске",Општинске новине, бр. 12, 24. април 1941,стр.1. Ново време је превело репортажу немачког ратног извештача Курта Веселија, објављену у листу „*Pancer am Balkan*" у којој је величана још једна важна немачка победа. Ново време, Београд, бр. 3, 19. мај 1941, стр. 3. Касније је у Општинским новинама (од 3. јуна 1941. године) објављен чланак под називом „Ко је крив за злочиначку дезорганизацију у Београду од 6. до 12. априла" у коме се осуђују поступци разних личности које су у одсудном часу оставиле недужно становништво без помоћи и заштите (било је више поднаслова у прилог наведеном: „Државна библиотека и многе зграде гореле су у Београду три дана", „Више од половине жртава погинулих током бомбардовања могло је бити спасено"...). Наводи се да су председник општине и управник града први напустили Београд. Критикован је и санитет због остављања рањеника, уз постављање питања разлога евакуације полиције и жандармерије, бекства пожарне команде, као и Београдске радио-станица због неблаговременог обавештавања. Критике су упућене и на рачун београдских свештеника „који нису извршили своју дужност на храбрењу становништва".

109 У немачким војним круговима у Београду постојала су два гледишта како да се осигура ред и мир. Једну линију заступали су официри Вермахта, Аустријанци, од којих су неки ратовали у Србији 1914. године, а другу нацистички функционери који су били мишљења да треба користити и политичка средства. Као пример друге струје могу се навести Феликс Бенцлер и Херман Нојбахер.

110 Након заузимања одређене територије немачке снаге су реактивирале домаће чиновништво Краљевине Југославије, које је субординантно било потчињено окупационим институцијама, имало прописано радно време и обавезе и примало је плату.

111 Др Харалд Турнер је ову политику образложио на следећи начин: „Пошто није било довољно војних снага, морало се покушати са уклапањем српских снага.", Зборник НОР-а, том XII, књ. 1, док. 154, стр. 406.

са домаћим политичарима.[112] Шеф Главног уреда безбедности Рајха, СС генерал Рајнхард Хајдрих, посетио је Београд одмах након потписивања капитулације. Том приликом је тек пристиглим припадницима Гестапоа и партијске обавештајне службе СД-а препоручио да се по питањима познавања друштвено-политичких прилика у Србији ослоне на официра Гестапоа Ханса Хелма[113] и СС мајора Карла Крауса.[114] Међу првима који су успоставили контакт са Немцима, осим Драгише Цветковића и Александра Цинцар-Марковића, били су Милан Аћимовић, Драги Јовановић[115] и пуковник Танасије Динић.[116] Милану Аћимовићу био је намењен положај комесара министарства полиције и место председника Савета комесара.[117] Генерал Хелмут Ферстер био је задужен за хитно решавање питања оснивања домаће управе тако да се 22. априла 1941. године званично обратио српском становништву позивом на сарадњу. Позив је пратило упозорење грађанима да се понашају у складу са

112 Генерал Рајнхард Хајндрих је заједно са шефом Војно-обавештајне службе „Абвер“ Вилхелмом Канарисом радио на ликвидацији британске обавештајне мреже у Србији после Априлског рата., B. Božović, Obaveštajne službe nemačkog okupatora u Beogradu, Beograd u ratu i revoluciji 1941-1945, Beograd, 1971, str. 103-4.

113 Ханс Хелм, СС мајор, полицијски официр за везу, од јануара 1938. године до априла 1941. године у функцији аташеа у немачком посланству у Београду. Почетком окупације био је начелник Одељења Гестапоа у Оперативној групи за Југославију, а од почетка 1942. године полицијски аташе у НДХ. Након рата Хелм је осуђен на смртну казну 22. децембра1946. године.

114 Карл Краус, СС мајор, главни предратни оперативац за политичку и привредну шпијунажу у Краљевини Југославији. Током 1939. године постављен је на дужност у Немачком саобраћајном бироу, а потом у посланству за привредног саветника. Наведено је било само покриће за главни обавештајни пункт који је Краус створио за целу Југославију. Почетом окупације шеф Оперативне команде Гестапоа за Србију до октобра 1941. године када је опозван из Београда.

115 Драгомир Драги Јовановић (1902-1946) био је политички ангажован полицајац. У мају 1939. године учествовао је у обезбеђењу посете Берлину кнеза Павла Карађорђевића. Након пада Стојадиновићевог режима успео је да остане на положају и у фебруару 1939. године постане помоћник управника града Београда. У време Априлског рата налазио се у Горњем Милановцу пошто није био војни обвезник, а као што је већ поменуто у Београд се вратио 18. априла и јавио се Хансу Хелму. Постављен је за изванредног комесара за град Београд 22. априла 1941. године. Наредбом од 18. маја организовао је Управу града Београда и образовао Специјалну полицију уместо Опште полиције. На фунцији председника Београдске општине био је од 11. септембра 1941. године до 3. октобра 1944. године. Тада је напустио Београд и боравио је у Бечу у Недићевој близини, а након тога одсео је у Кицбилу и Оберсдорфу. Французи су га ухапсили приликом уласка у Брегенц и 12. маја предали новим југословенским властима. У јуну је био интерниран у Главњачи и саслушаван у процесу групи генерала Михаиловића током 1946. године.

116 Танасије Таса Динић (1890-1946) Био је генералштабни пуковник у Априлском рату. Као обавештајни официр командовао је 312. пуком у области власинског среза и већ 13. априла издао је наређење пуку да положи оружје пред Немцима. 17. априла је са Данилом Грегоријем кренуо у пратњи два немачка официра аутомобилом из Ниша за Београд, одсео је код Драгог Јовановића и повезао се са Хелмом и Краусом. Стављен је под заштиту немачког министарства спољних послова где је добио специјалну легитимацију за слободно кретање. Од маја 1941. године био је заменик комесара унутрашњих послова, а потом изванредни комесар за персоналне послове. Недић га је у новембру 1942. године именовао за министра унутрашњих послова, а годину дана касније за министра социјалне политике и народног здравља. У септембру 1944. године међу првима из Недићевог кабинета повукао се у Немачку, где је у Остмарки сачекао долазак остатка кабинета. Након интернације Војно веће Врховног суда осудило га је као ратног злочинца на смрт стрељањем 15. јула 1946. године.

117 Милан Аћимовић (1889-1945) био је искусан полицијски службеник који је читаву предратну каријеру посветио полицијској служби у Београду. Изабран је и за потпредседника Међународне комисије криминалистичке полиције 1936. године. У Стојадиновићевој влади био је министар унутрашњих послова од децембра 1938. године до 5. фебруара следеће године када је интерниран у Рогатицу у Босни. У Априлском рату учествовао је као официр у резерви у Сремској дивизији. Председник Савета комесара био је од 1. маја до 29. августа 1941. године. У Недићевој влади био је министар унутрашњих послова до 8. новембра 1942. године. Током јесени 1942. године овај „мајстор интрига“ и „реакционар у револуцији“, како су га називали немачки обавештајци, постао је сарадник Југословенске војске у отаџбини што га је постепено дистанцирало од Недићеве струје. Касније је као личност од поверења генерала Драже Михаиловића 1944. године ишао у Беч. Крајем 1944. године састао се у Кицбилу са Недићем и Љотићем ради образовања нове избегличке владе. У пролеће 1945. године био је у пратњи команданата ЈВуО која је страдала у окружењу јединица КНОЈ-а на Зеленгори. У неким изворима наводи се да је погинуо 13. маја 1945. године у оперативној блокади јединица 38. дивизије НОВЈ. Херман Нојбахер сматрао је Аћимовића „једним од најинтелигентнијих Срба са којима је икада дошао у додир“., ИАБ, БдС Београд, досије „J-55“, Извештај агента Гестапоа подшифром „бр. 139“ о казивању Душана Лукића, шефа Аћимовићевог кабинета за време окупације.

наређењима окупационих власти и сарађују са домаћим властима „које ће ускоро бити постављене“.[118] Истовремено је генерал Ферстер известио команданта фон Вајкса о наименовању начелника и заменика домаћих министарстава задужених да обнове и воде рад министарстава. Наведена листа није била комплетна ни коначна. Наредба о оснивању Савета комесара од 22. априла 1941. године ступила је на снагу тек 1. маја 1941. године.[119] Уместо првобитне идеје изнете у Ферстеровом извештају да на челу министарстава буду намесници, донета је одлука да буду постављени комесари. Саопштење о наименовању комесара за бивша министарства објављено је 2. маја 1941. године у београдским *Општинским новинама* (у то време јединим дневном листу).[120] Комесаре је именовао генерал Хелмут Ферстер на предлог др Харалда Турнера и Франца Нојхаузена.

Представници различитих политичких странака били су укључени у Савет комесара ради стварања привида политичког јединства и подршке окупационом режиму. Комесари нису били делегати већ појединци који су изразили спремност на сарадњу са Немцима, ради остваривања политичке и материјалне користи, као и сигурности у ратном времену. Савет комесара чинило је десет комесара од којих су комесари у Министарству унутрашњих послова и у Министарству просвете имали помоћнике. Милан Аћимовић, на челу Савета комесара и на месту комесара за Министарство унутрашњих послова, био је најугледнија личност коју су Немци у ово тело успели да укључе. Драги Јовановић постављен је на чело Управе града Београда, што је потврђивало тезе о фаворизовању припадника полиције и сведочило о недостатку погоднијих личности. Димитрије Љотић због непопуларности није постављен на место лидера домаће управе, али је током читаве окупације био сива еминенција колаборационих установа. У састав Савета

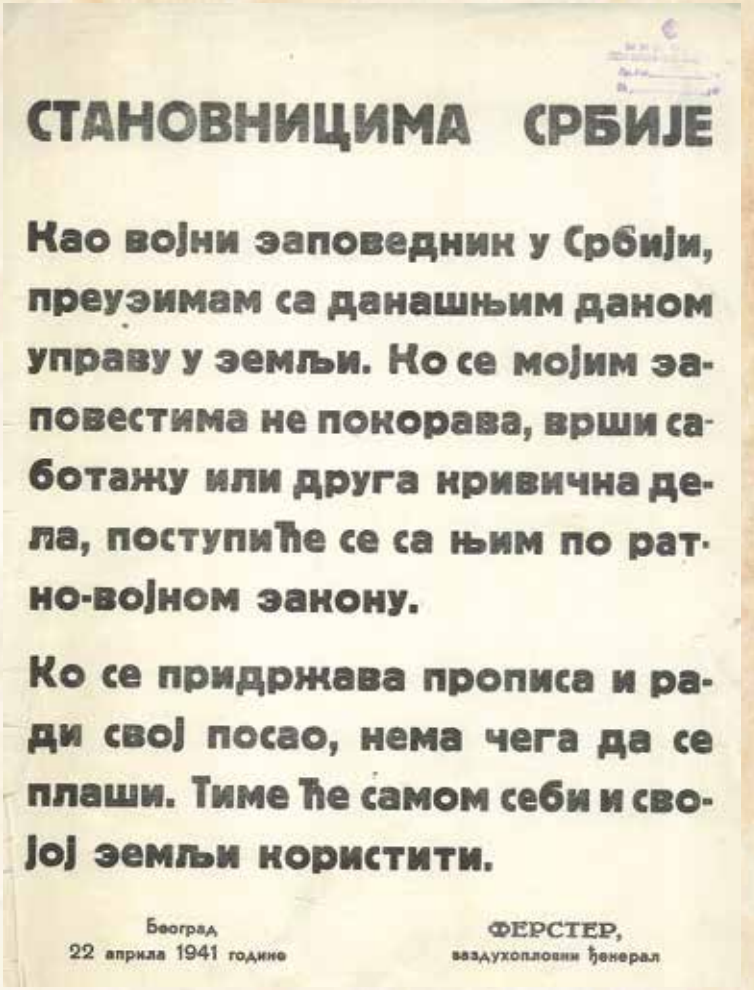

СТАНОВНИЦИМА СРБИЈЕ

Као војни заповедник у Србији, преузимам са данашњим даном управу у земљи. Ко се мојим заповестима не покорава, врши саботажу или друга кривична дела, поступиће се са њим по ратно-војном закону.

Ко се придржава прописа и ради свој посао, нема чега да се плаши. Тиме ће самом себи и својој земљи користити.

Београд
22 априла 1941 године

ФЕРСТЕР,
ваздухопловни ђенерал

Илустрација 16.

комесара ипак су ушле присталице Љотићевог предратног „*Збор*“-а. Танасије Динић постављен је за заменика Милана Аћимовића. На место комесара за Министарство просвете постављен је Риста Јојић, а за његовог заменика новинар Ђорђе Перић. Комесар за Министарство правде постао је бивши народни посланик Момчило Јанковић. Душан Пантић постао је комесар за Министарство пошта и телеграфа, инжењер Станислав Јосифовић комесар за Министарство грађевина, инжењер Милосав Васиљевић комесар за Министарство привреде, др Стеван Иванић комесар за Министарство социјалне полити-

118 ВА, група фондова Нда, К 53, бр. рег. 15/2-12.

119 ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива Вашингтон, NAV-N- T-75, 69/1012-271.

120 Истоветни текст објављен је у Збирци наредаба и закона немачких и домаћих власти за април-мај 1941. године у издању Привредног регистра.

ПРИСТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

★ ЈУТАРЊЕ ИЗДАЊЕ

НОВО ВРЕМЕ

ГОДИНА I БРОЈ 17 — БЕОГРАД, НЕДЕЉА, 1 ЈУНИ 1941 — ПРИМЕРАК 2 ДИНАРА

Изјава начелника управног штаба код главног војног заповедника у Србији СС-бригадефирера државног саветника др. Турнера

ЗАДАЦИ УПРАВНЕ ВЛАСТИ У СРБИЈИ

„Немац жели да се чак и у земљи коју је он војнички окупирао, унутарњи односи регулишу преко домаћих органа без немачког мешања"

Београд, 21 маја (ДНБ)

СС-бригадефирер, државни саветник др. Харалд Турнер, начелник управног штаба код главног војног заповедника у Србији примио је претставника ДНБ-а и разговарао је са њим о својим многоструким задацима.

Личност г. др. Турнера

Државни саветник др. Турнер је, као активни официр, учествовао у Светском рату и [illegible] Гвозденим крстом I и II степена. У рату против Пољска, као командант батаљона, одликован је [illegible] Гвозденим крст II степена. За време [illegible] Западу био је у [illegible] Луксембургу и Бенгији, [illegible] Сузенских области, [illegible] Гвозденим крстом I и II степена.

[illegible] руље, остављено саме себи, били добили најслободнијег маха.

»По унутрашњи које се дају из немачке стране, грозничало се ради на поновном подизању граде и на разгиваљавању. Немачки фелдкомандант води надзор над овим мерама српског градског неговарства. Отуда је живот у претеници земље поново добио бар приближно свакодневну слику. Додуше, разорене куће, чије ће раскрчавање потрајати неко време, пластичан и драстичан потсећају на дане ужаса, изазване издајом једне клике која је била у служби Енглеске.

Дужности српских

[illegible] главни војни заповедник и у својно. При томе се ради искључиво о људима који су се већ годинама, па и уз личне жртве, борили за приближење Југославије Великонемачком Рајху, и који су уједно стручњаци на областима министарстава којима имају да управљају. Они комесари са своје стране поново успостављају банске управе; ово последње налазе се под надзором немачких фелдкоманданата у Смедереву, Нишу и Ужицу и од њих добијају упутства. Могу да кажем без претеривања да ово при испуњавању својих задатака имали да се борише са изванредно великим тешкоћама, услед кривице свих саобраћајних путева и поштанског, телеграфског и телефонског саобраћаја. Што

[illegible] сеј су у стварању. Само по себи се разуме да интерес Немачке захтева да се уклоне чинници непријатељски према Немачкој из српског наставног система. И стручне велике школе поново могу отпочети рад. Није потребно нарочито расправљати о томе да ће се водити рачуна да се више не допусти испољавање утицаја непријатељских према Немачкој, који су нарочито јаки на универзитету у Београду. Наше одељење за пропаганду стављено је пред не баш лак задатак: да једном становиштву, потпуно заварком и обманутом, пружи обавештења о циљевима Великонемачког Рајха. Додуше, тако реду иде у прилог знатне отрежњавање које је настало услед последњих догађаја у народу који сад одједном гледа искључиви спас у уском шкољу на Рајх.

»Српско правосуђе ради по властитим законима, судови изричу пресуде тако и у мирно доба.

Изванредно жива делатност на нормализовању прилика

»Рада подизања саобраћаја [illegible]

Г. др. Турнер

[illegible] Ново Време

ЖЕЛЕЗНИЧКИ МОСТ НА САВИ оправљен за 37 дана и јуче предат саобраћају

Јуче је на свечан начин предат саобраћају железнички мост на Сави, који сада носи име: Мост генерала Вила, по имену команданта трупа које су овај мост сада подигле, и то у рекордном времену од свега 37 дана.

(Намешта) о свечаном отварању моста на нашој страни

Напредовање немачких трупа према источном делу Крита

Берлин, 31 маја (ДНБ)

Врховна команда оружане силе саопштава:

На острву Криту немачке трупе наставиле су гоњење потученог непријатеља у правцу Истока, [illegible]

Илустрација 17.

ке, Душан Летица комесар за Министарство финансија и универзитетски професор др Лазар Костић, комесар за Министарство саобраћаја. Првобитно је именовано девет комесара, а накнадно и десети: комесар за исхрану Јеремија Протић.[121]

У Савету комесара нашли су се представници свих најважнијих предратних српских странака које су биле лојалне Немачкој, а преовладавао је утицај Стојадиновићеве странке и Љотићевог покрета. Савет комесара успео је да у кратком периоду након формирања обнови локалну управу.[122] Побољшано је функционисање целокупног управног апарата који је деловао под привидном надлежношћу самих комесара, а у суштини је зависио од немачког суда и арбитрираже у већини случајева. Харалд Турнер је о статусу домаће управе дао изјаву званичној немачкој агенцији „DNB". Превод наведене изјаве објавило је *Ново време*. По Турнеру српске управне власти имале су задатак „...да раде под надзором и сходно

121 Бранислав Божовић, Београд под комесарском управом 1941. године, Београд 1988, стр. 89.

122 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd 1992, str. 135-136.

упутствима и наредбама немачке војне управе. При томе важи као начело да треба чувати интересе Великонемачког Рајха, водити рачуна о ономе што изискује рат и старати се о потребама окупационе силе."[123] Немачке власти нису имале у плану постављање комесара за Министарство спољних послова и обнову рада наведеног министарства. Самим тим ни Савет комесара није могао имати ингеренције самосталне владе. Услед многих нерешених питања и нагомиланих проблема политичке природе и борбе за цивилну власт међу немачким присталицама, два месеца након оснивања извршена је реконструкција Савета комесара.[124] Смењени су стари и постављени нови комесари у областима просвете, саобраћаја и исхране. Друга измена састојала се у наименовању заменика комесара у осам министарстава (изузев у ресору грађевина и исхране) за разлику од првог састав у коме су постојали заменици само у министарствима унутрашњих послова и просвете. Само у Министарству унутрашњих послова именована су два заменика комесара, с обзиром на значај самог министарства под којим је био управни апарат, полицијске и жандармеријске снаге.

Рад Савета комесара. Комунистички устанак и почетак репресалија према становништву.

Формирање Савета комесара био је корак који су немачке окупационе власти морале начинити у циљу што брже нормализације услова и прилика у окупираној Србији, посебно у Београду. Београд је био изложен утицајима са разних страна и контроли надлежних немачких власти на градском нивоу, као и целокупне управе и представника Штаба војног заповедника у Србији. Позитиван учинак Савета комесара био је првенствено успешно реактивирање чиновничког апарата на читавој територији Србије под немачком управом. Такође, успешно је заустављен раст цена и још већа инфлација правовременом заменом старих југословенских новчаница новим српским. Вршен је пријем и збрињавање првих избеглица из НДХ и других крајева и формиран је српски Црвени крст.[125] Већ од капитулације у Априлском рату почео је континуирани прилив избеглица, од којих су поједини били депортовани или организовано пресељавани. Највећи број пристиглих лица чиниле су „илегалне" избеглице од усташког режима.[126]

Немачке власти имале су на располагању готово неограничене могућности када се радило о уплитању у рад домаћих привредних, културно-просветних и других установа и организација, као и у рад новопостављених комесара, министарстава и целокупне администрације. Посебан значај придавале су пропагандном деловању и усмеравању рада домаћих пропагандиста. Убрзо по организовању окупационог апарата објављена је Наредба о забрани слушања страних радио-станица, изузев оних које су биле под немачком контролом (Праг, Варшава и друге). Генерал Хелмут Ферстер је 27. маја 1941. године прописао наведеном наредбом да се у Београду могу слушати све немачке радио-станице, Радио-Београд и Радио-Земун.[127] Донета је *Уредба о штампи* којом је уведен детаљан надзор над листовима и публикацијама.[128] Постављани су звучници на градским трговима и сеоским местима за окупљање и на тај начин су преношене вести и коментари Радио-Београда, као и разна саопштења и

123 „Задаци домаће управне власти", Ново време, 1. јун 1941.

124 Измена састава Савета комесара озваничена је 10. јула 1941. године када је генерал Шредер примио „реконструисани кабинет" Милана Аћимовића коме је одао посебно признање за одговоран рад на челу Министарства унутрашњих послова и за настојање да оствари једнообразност у функционисању других министарстава. Аћимовић је замолио генерала Шредера за помоћ српском народу „како би могао ведрија чела и радоснија срца гледати у нови европски поредак који се ствара под вођством Фирера, а за који поредак и српски народ везује своју будућност."., Ново време, 11. јул 1941.

125 Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, str. 278–280.

126 Највећи део чинили су Срби, Словенаца је било око 9.000., Слободан Ђ. Керкез, Образовно-културне прилике у Недићевој Србији, стр. 78–80. Др Слободан Д. Милошевић указао је на немачке планове да се у Србију и НДХ пресели чак 260.000 Словенаца, како би се простор некадашње Дравске бановине населио немачким колонистима и германизовао, од чега се ипак одустало.

127 „Ко се буде огрешио о одредбе овог наређења, казниће се робијом, а у тежим случајевима смрћу", Зборник НОР-а, том I-2, Београд, 1973, стр. 302.

128 Уредба о штампи, Лист уредаба војног заповедника у Србији, број 5 од 22. маја 1941. године, стр. 1.

VERORDNUNGSBLATT

DES MILITÄRBEFEHLSHABERS IN SERBIEN

Bestellungen nehmen alle Kommandanturen der Militärverwaltung an. Einzelnummern nur bei diesen. Einzelpreis 0.20 RM.

ЛИСТ УРЕДАБА

ВОЈНОГ ЗАПОВЕДНИКА У СРБИЈИ

Поруџбине примају све команданте војних управа. Појединн бројеви само код њих. Примерак 0·20 рајхсмарака.

№ 5 | Belgrad, 22 Mai - Београд, 22 маја | 1941

INHALT — САДРЖАЈ

Seite — Страница

1. Verordnung betreffend die Presse im serbischen Gebiet (Presseverordnung) 47
Уредба о штампи на српској територији 47
2. Verordnung über den Betrieb von Theatern 51
Уредба о позориштима 51
3. Verordnung über den Betrieb von Lichtspieltheatern und den Verleih von Filmen 53
Уредба о раду биоскопа и изнајмљивању филмова 53
4. Verordnung über das Kabarett- und Varietéwesen 56
Уредба о кабаретима и варијетеима 56

Verordnung

betreffend:

Die Presse im serbischen Gebiet.

(Presseverordnung)

Auf Grund der mir vom Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Ermächtigung verordne ich was folgt:

§ 1.

Die Gestaltung des Inhalts der im besetzten serbischen Gebiet periodisch erscheinenden Druckschriften durch Wort oder Bild ist eine öffentliche Aufgabe. Die Träger dieser Aufgabe heissen Schriftleiter. Niemand darf sich Schriftleiter nennen, der nicht auf Grund dieser Verordnung zum Schriftleiterberuf zu gelassen worden ist.

§ 2.

Die Zulassung zum Schriftleiterberuf darf nur erteilt werden, wenn der Antragsteller

Уредба

о штампи у Србији

На основу овлашћења, датог ми од Врховног команданта војске наређујем следеће:

§ 1.

Формирање садржаја периодичких публикација у слици и речи које излазе у окупираном српском подручју јесте јавноправан задатак. Носиоци овога задатка зову се уредници. Њима се не сме налазити уредником који на основу ове Уредбе није уписан у списак уредника.

§ 2.

Дозвола за обављање уредничког посла сме да се изда само ако дотичник:

1. није Јеврејин или Циганин или ако није ожењен Јеврејком или Циганком;
2. ако је навршио 21 годину старости,

Илустрација 18.

пропагандне поруке. Програм станице Радио-Београда која је имала нови назив „Sender Belgrad“ објављивали су дневни листови, а састојао се од вишекратних вести на немачком и српском језику, извештаја немачке врховне команде, немачких војничких песама, коментара савремених догађаја, музичких и других емисија. Ефекат радио-пропаганде немачке власти употпуниле су постављањем пропагандних паноа и плаката различите садржине, клишираних на нивоу Одељења за пропаганду Врховне команде оружаних снага и преведених на језике окупираних земаља. У пропагандом материјалу слављен је Трећи Рајх и нови поредак, а становништво је позивано на послушност и сарадњу са немачким властима. У том духу је и Милан Аћимовић у говору одржаном преко Радио-Београда истакао како је пријатељска сарадња са Немачком „једина и најбоља политика“.[129]

У овим условима и оквирима деловала је и пропаганда домаћих власти. Први задатак представника домаћих власти био је да поткрепе и одрже тезу континуитета комесарске управе са предратним органима државне власти. Требало је код окупираног становништва створити утисак да је стари државни апарат наставио свој рад у измењеним условима након Априлског рата, да су услови живота заједнице нормализовани или евентуално побољшани. Највећи утицај на живот и рад становништва у првим месецима окупације, као и на организовање и усмеравање пропагандне делатности имало је Министарство унутрашњих послова са широким делокругом рада. Њему је био подређен апарат унутрашње управе, полицијске и жандармеријске снаге. Извештај који је Милан Аћимовић поднео Управном штабу војног заповедника у Србији за мај 1941. године значајан је за проучавање стања у Србији под окупацијом, као и за разматрање учинка пропаганде Савета комесара.[130] Аћимовић се у уводном делу извештаја захвалио Немцима за помоћ у успостављању реда и безбедности и нормализовању прилика.[131] На почетку наведеног извештаја дат је преглед обнављања рада министарства, приказана је његова организациона структура и делокруг рада, уз осврт на актуелно стање и постојеће проблеме. Послове из делокруга министарства обављало је пет одељења: Одељење за државну заштиту, Одељење јавне безбедности, Управно одељење, Одељење жандармерије и Одељење државне статистике. Одељење за државну заштиту било је подељено на три одсека: Унутрашњи који се бавио

129 Говор Милана Аћимовића преносио је Радио-Београд 25. маја 1941. године у 18 часова, Ново време, 26. мај 1941., стр.

130 Према наређењу немачког војног заповедника у Србији од 28. априла 1941. године Министарство унутрашњих послова и подручне власти морале су достављати почетком и средином сваког месеца извештаје о раду.

131 ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 6/1-12.

општом информативном службом у целој земљи, Специјални за бављење комунистима, Јеврејима, масонима и другим „деструктивним елементима и организацијама“ и Одсек за странце који се бавио евиденцијом странаца и избеглица, издавањем дозвола и легитимација и друго. У Одељењу за заштиту државе најзначајније место имала је Управа града Београда, односно њено Одељење специјалне полиције.[132] Државну полицијску власт УГБ вршила је преко овог одељења, кривичне полиције, месне полиције, саобраћајне полиције, полицијске страже и Збора полицијских агената, као и четири одсека: финансијског, централне пријавнице, техничке полиције и одсека за чување морала. Идејни оснивач Одељења Специјалне полиције био је Драги Јовановић. Наведено одељење образовано је на основама међуратног Одељења опште полиције од кога је преузело делокруг рад и кадрове.[133]

Министарство унутрашњих послова је интензивно радило на нормализацији стања у окупираној Србији. Највећи број извештаја наведеног министарства односио се на приказивање стања у окупираном Београду и анализу рада Управе града, без обзира да ли се радило о државној или јавној безбедности. Представници домаће власти посветили су велику пажњу решавању питања појачаног прилива избеглих Срба, њиховог смештаја и исхране.[134] Неоспорни удео у пропагирању пружања помоћи избеглицама имала је штампа која је редовно писала о предузетим акцијама Министарства социјалне политике, Општине града Београда и Црвеног крста. Издата су наређења да се утврди број избеглица и предузму даље мере збрињавања.[135] Услед великог броја избеглица које су током маја и јуна 1941. са свих страна пристизале на територију окупиране Србије, Савет комесара донео је одлуку о постављању Ванредног опуномоћеног комесара за избеглице и расељенике 6. јула 1941. године.

У периоду комесарске управе путем пропагандне активности и деловањем министарстава на челу са комесарима, радило се на постепеном стабилизовању ситуације, прво у Београду, а потом и у другим градовима оку-

132 ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 2/7-2.

133 IV одсек Одељења опште полиције радио је у периоду између два рата на сузбијању комунистичке активности. Божидар Бећаревић, вршилац дужности шефа наведеног одсека био је са својим сарадницима један од најбољих познавалаца организације, рада и кадровске структуре комунистичког покрета на територији Београда., Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалаца у Београду 1941-1942, Београд, 2013, стр. 48-49. Божидар Бећаревић се након Априлског рата јавио на дужност у УГБ. Након смене Николе Губјарева постављен је за шефа IV одсека и на том месту остао до 4. октобра 1944. године када је побегао из земље. Британци су га две године касније испоручили у Југославију где му је пред Окружним судом у Београду 1949. године изречена смртна казна.

134 Током више деценија истраживања избегличког питања у окупираној Србији 1941–1944. године објављен је велики број радова, али ниједна свеобухватна монографија или синтеза. Међу вредније радове посвећене изебглицама у окупираној Србији убрајају се: Слободан Д. Милошевић, „Избеглице и пресељеници у Србији 1941. године“, НОР и револуција у Србији 1941–1945, Београд 1972; Slobodan D. Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1981; Слободан Ђ. Керкез, Образовно-културне прилике у Недићевој Србији, стр. 77–99. Појединачне информације о избеглицама налазе се у делима тзв. „емигрантске“ гране југословенске историографије посвећеним Другом светском рату. О исељавању Срба из хрватских градова писано је и у хрватској историографији: Andrija Ljubomir Lisac, „Deportacije Srba iz Hrvatske 1941“, *Historijski zbornik*, 1956, str.127; Ivo Goldstein, „Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine“, *Vojetov zbornik*, *Med Srenjo Evropo in Sredozemljem*, Ljubljana, 2006, str. 595–605. Већи број чланака о страдању Срба у НДХ, као и њиховом протеривању, објавио је др Филип Шкиљан., Filip Škiljan, „Progon Srba iz Zagreba i oduzimanje srpske imovine 1941. godine“, Токови историје, бр. 1/2013, стр. 85–116.

135 ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 8/1. Процену о броју избеглица дао је током послератног суђења и Франц Нојхаузен, а о бројци од 400.000 избеглих писао је и сам Недић у свом допису генералу Данкелману у септембру 1942. године (Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, str. 278–280). Према последњем сачуваном извештају Комесаријата за избегла и расељена лица председнику колаборационистичке владе Милану Недићу, поднетом августа 1944. године, укупно је евидентирано 241.011 избеглих лица, од којих је преко 53.000 било привремено насељено у Београду.

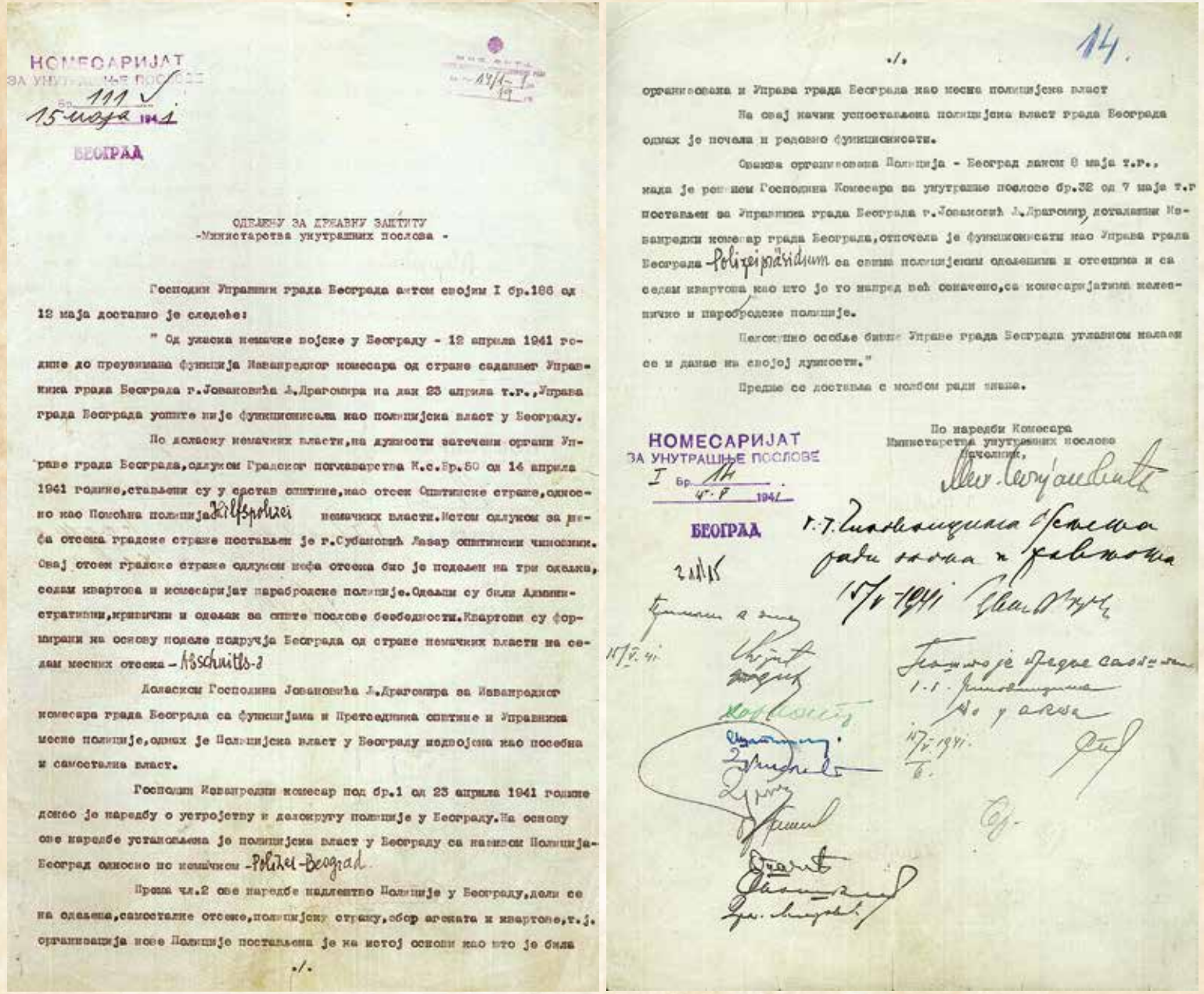

НОМЕСАРИЈАТ
ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ
Бр. 111
15 маја 1941
БЕОГРАД

ОДЕЉЕЊУ ЗА ДРЖАВНУ ЗАШТИТУ
-Министарства унутрашних послова -

Господин Управник града Београда актом својим I бр.186 од 12 маја доставио је следеће:

" Од ужасна немачке појске у Београду - 12 априла 1941 године до преузимања функција Ивапредног комесара од стране садашњег Управника града Београда г.Јовановића Љ.Драгомира на дан 23 априла т.г., Управа града Београда уопште није функционисала као полицијска власт у Београду.

По доласку немачких власти, на дужности затечени органи Управе града Београда, одлуком Градског поглаварства К.с.Бр.50 од 14 априла 1941 године, стављени су у састав општине, као одсек Општинске страже, односно као Посебна полиција Kriegspolizei немачких власти. Истом одлуком за шефа одсека градске страже постављен је г.Субашић Лазар општински чиновник. Овај одсек градске страже одлуком шефа одсека био је подељен на три одељка, седам квартова и комесаријат паребродске полиције. Одељци су били Административни, кривични и одељак за опште послове безбедности. Квартови су формирани на основу поделе подручја Београда од стране немачких власти на седам месних одсека - Abschnitts-3

Доласком Господина Јовановића Љ.Драгомира за Ивапредног комесара града Београда са функцијама и Председника општине и Управника месне полиције, одмах је Полицијска власт у Београду надпојсна као посебна и самостална власт.

Господин Ивапредни комесар под бр.1 од 23 априла 1941 године донео је наредбу о устројству и делокругу полиције у Београду. На основу ове наредбе установљена је полицијска власт у Београду са називом Полиција-Београд односно по немачкиом - Polizei-Beograd.

Према чл.2 ове наредбе надлештво Полиције у Београду, дели се на одељења, самосталне одсеке, полицијску страну, збор агената и квартове, т.ј. организација ове Полиције постављена је на истој основи као што је била

./.

14.

./.

организована и Управа града Београда као месна полицијска власт

На овај начин успостављена полицијска власт града Београда одмах је почела и редовно функционисати.

Овакова организована Полиција - Београд даном 8 маја т.г., када је решењем Господина Комесара за унутрашње послове бр.32 од 7 маја т.г постављен за Управника града Београда г.Јовановић Љ.Драгомир, досадашњи Ивапредни комесар града Београда, отпочела је функционисати као Управа града Београда - Polizeipräsidium са свима полицијским одељењима и одсецима и са седам квартова као што је то напред већ споменено, са комесаријатима железничке и паробродске полиције.

Целокупно особље бивше Управе града Београда углавном налази се и данас на својој дужности."

Предње се доставља с молбом ради знања.

НОМЕСАРИЈАТ
ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ
I Бр. 114
4. V 1941
БЕОГРАД

По наредби Комесара
Министарства унутрашних послова
Начелник,

г.т. Начелника одсека
ради знања и евиденције
17/V-1941

17/V-41

Примљено је предње саопштење
г.г. Начелника
На у акта
17-V-1941.

Илустрација 19.

пиране Србије. Београдске *Општинске новине*[136] и лист *Ново време*[137] објавили су изјаву комесара за унутрашњу управу у Србији у којој је наглашено да је српском народу „пружена прилика да сами, без икаквих присилних мера, упутимо своју земљу новом животу.“[138] У *Новом времену* комесари су представљени јавности као „елита из редова најугледнијих државника и политичара“.[139] У штампи из овог периода доминирале су похвале окупатору у санацији последица бомбардовања. Изванредни комесар града Београда Драги Јовановић[140] обратио се становништу позивом да помогне рад власти на нормализацији животних услова.[141] Штампа је извештавала о почетку рада трговинских, инжењерских, занатских, индустријских и других комора на сређивању привредних прилика. Почела су рад предузећа, порезници, судови, болнице. Обавезни део пропаганде у престоничким листовима било је писање о немачком учешћу и доприносу у поправљању оштећених инсталација и оспособљавању саобраћајница у Београду.[142]

Немачке власти су регулисале уредбама војног заповедника о вођењу позоришта, раду биоскопа, кабареа, варијатеа и друго културни живот у окупираној Србији. Ново време писало је о обнављању културног живота кроз план о отварању Уметничког позоришта на Колар-чевом универзитету 17. маја и Народног позоришта на Врачару 1. јуна 1941. године. Крајем маја у београдским биоскопима били су приказивани немачки филмови.[143] У Београду је 18. маја 1941. године чак одиграна и фудбалска утакмица Југославија-БСК (4:3) чиме је обновљен и спортски живот.

136 Службени орган Градског поглаварства града Београда биле су Општинске новине које су угашене почетком окупације. Председник градске општине Драгомир Љ. Јовановић донео је 15. јула 1941. године наредбу о обнови издавања Општинских новина. Војни заповедник у Србији дао је одобрење за обнављање Општинских новина преко Пропагандног одељења „S“. Општинске новине излазиле су једном недељно. Уредништво и администрација били су смештени у Ломиној улици број 17/II, а ту се вршила и претплата на лист. Први број након одобреног обнављања излажења гласила издат је 25. децембра 1941. године и нумерисан је бројем 14-19 у серији 59 годишта пошто се нумерација настављала на претходно издање. Током 1942. и до септембра 1943. године објављено је 72 броја. Не постоје релевантни подаци о издавању листа крајем 1943. и током 1944. године. Претплата за годину дана износила је 48 динара, а цена једног броја била је 1 динар.

137 Као дневни информативни лист великог новинарског формата Ново време је излазило сваког дана у тиражу од око две стотине хиљада примерака, изузев понедељком, када није излазио ниједан лист осим новопокренутог Понедељка. Власник и издавач листа било је новоформирано Српско издавачко предузеће АД. Драгомир Стојадиновић био је директор листа. Редакција и администрација листа била је смештена у Дечанској улици бр. 31, а штампање је обављала штампарија „Ново време“ у Београду. Члан управе листа био је Мирослав Рибникар, предратни сарадник Политике. Главни и одговорни уредник листа био је предратни новинар Политике и шеф Централног пресбироа Предраг Милојевић. Одговорни уредник за политички део био је Никола Капетановић, за домаћу хронику Живојин Вукадиновић, за привредни део Душан Лопандић, а за спортску страну Боривоје Кесић. Уредник општинске рубрике био је Павле Церовић. Предраг Милојевић се почетком августа 1941. године повукао из редакције па су чланови редакције радили у следећем саставу: заменик главног уредника др Милош Младеновић, политика-Раденко Томић, домаћа хроника-Драган Алексић, привреда-Никола Алексић, спорт-Боривоје Кесић, илустрације-Светозар Грдијан, Светозар Динчић, уредник, Никола Петковић, уредник, Богдан Симић, уредник, Милан Токин, уредник, Сима Францен, уредник. Коректуру листа радио је Боривоје Антић. Милош Младеновић је обављао све дужности главног уредника иако је тек у октобру 1941. године постављен на наведену функцију. На месту главног уредника остао је до 17. марта 1943. године када је на наведену дужност постављен Станислав Краков. Редакција листа је организовала и службу претплате (од 19. маја 1941. године) тако што је упутила свим грађанима позив на претплату. Месечна претплата износила је педесет динара и у почетку се вршила само за подручје Београда тако што су претплатници сами подизали лист у Влајковићевој улици број 8, а од 1. августа 1941. године свим београдским претплатницима лист је достављан на кућну адресу, а претплатницима из унутрашњости поштом.

138 Наведену изјаву објавила је новинска агенција „*Рудник*“ образована уместо предратне агенције “*Авала*“, Општинске новине, 16. мај 1941.

139 Ново време, 16. мај 1941.

140 На функцију управника града Београда Јовановић је постављен 7. маја 1941. године.

141 „Апел Грађанима изванредног комесара града Београда“, Збирка наредаба и упутстава 1, ИАБ, Б-4,II-1/29, инв. бр. 998.

142 Ново време објавило је чланак под називом: „Железнички мост на Сави оправљен за 37 дана и 31. маја предат саобраћају“ о подвигу немачких железничких пионира у раду на санацији моста., Ново време, 1. јун 1941.

143 Ново време , 25. мај 1941. године.

Милан Аћимовић је након инструкција добијених од немачког управног апарата основао Комисију за испитивање догађаја који су земљу увели у рат.[144] Немачке власти су искористиле резултате комисије у пропагандне сврхе како би оптужили и деградирали краљевску владу и генерала Симовића. Један од немачких стручњака за истраживање питања Југоисточне Европе, др Франц Ронебергер израдио је студију о узроцима који су довели до догађаја од 27. марта. Психолошку припрему пуча аутор проналази у писању београдске штампе, издавању летака и студентском покрету тадашње Србије. Кључну улогу имале су вести агенције „Авала“, појава часописа *Британија*, *Даница* и *Демократија*. Очигледан је и утицај Совјетске Русије, часописа *Дело*, листа *Радничке новине* и *Политике*. Универзитет је такође постао место појачане комунистичке активности и припреме пуча. У закључку студије др Франц Ронебергер наводи да је српска јавност била духовно припремљена давно пре избијања пуча и „преплављена симпатијама за западне демократије и за Совјетску Русију“.[145] С обзиром да су се „главни кривци за увођење земље у рат“ налазили ван окупиране Србије резултате истраге користила је касније „Влада народног спаса“ у пропагадним кампањама.[146]

Немачке власти су у овом периоду покренуле и акцију безбедоносно-обавештајне анализе активности Српске православне цркве, чије деловање је третирано као политички проблем, с обзиром на утицај који је имала на становништво, њено држање у догађајима од 27. марта и англофилство. Према немачким директивама управник града Београда ангажовао је Одељење специјалне полиције на решавању „случаја патријарха Гаврила“.[147] На основу сачуване „Актовне забелешке“ Карла Крауса могуће је одредити и правац деловања службе безбедности и пропаганде Савета комесара. Краус је напоменуо да ни у ком случају не треба од патријарха Гаврила створити мученика и да мере против њега „морају бити припремљене заиста на добар начин путем пропаганде“ како би га и најшира српска јавност прогласила кривим. Предложио је у том циљу да пропаганду око „случаја патријарха Гаврила“ спроводе српске установе са материјалом који ће добити од немачких власти, да се прими једна депутација српских свештеника који су патријархови опоненти и да му се организује суђење због проневере државног новца.[148] Према Турнеровој наредби патријарх Гаврило пребачен је из затвора у манастир Раковицу где је боравио под надзором. Спољнополитички уред Нацистичке партије на челу са партијским идеологом Розенбергом анализирао је активности Српске православне цркве са идеолошког аспекта. Поједини стручњаци за верска питања Главног уреда безбедности Рајха у мају 1941. године боравили су у Београду, а др Нојхаус добио је директиву из Берлина да лично учествује у саслушању српског патријарха и заплени архиве Српске православне цркве и Руске православне цркве у емиграцији. Под притиском режима преостали црквени великодостојници морали су и даље „без сметње вршити своју божанствену мисију“ и признати немачку окупациону власт. У Саопштењу Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, објављеном 9. јула 1941. године истиче се лојалност ове институције немачким и домаћим властима. Представници духовних власти обавезали су се да ће утицати на потпуно одржање реда, мира и покорности народа, који су позвали да „остане веран својој Светој православној

144 Јоаким фон Рибентроп је дао одобрење за покретање истраге, а Феликс Бенцлер је образовао комисију Председник комисије био је Танасије Динић, заменик председник Ђорђе Перић, чланови: Михајло Мика Ђорђевић, помоћник управника града Београда и двојица судија одређених од стране Министарства правде. Комисија је у истрази испитала више политичара, укључујући Александра Цинцар-Марковића, Димитрија Љотића, генерале Петра Пешића и Петра Кошића, бившег гувернера Народне банке Митка Кошића, Живка Топаловића и друге личности. Након подробних испитивања комисија је завршила рад 5. септембра 1941. године. Резултати су објављени у завршном извештају према којем су кривцима проглашени изазивачи преврата. ИАБ, УГБ,СП, К 588, Ф. 7.

145 ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 34/4-7.

146 Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd 1992, str. 134.

147 ИАБ, Изворни документи из досијеа архиве БдС Београд и Одељења специјалне полиције Управе града Београда који се односе на праћење активности Српске православне цркве.

148 Бранислав Божовић, Београд под комесарском управом 1941. године, Београд, 1988, стр. 144.

ПУНА ДВА ДАНА
ВОДЕ СЕ ЖЕСТОКЕ БОРБЕ
ОКО БЕЈРУТА

Нови поглавар грчке православне цркве

Саопштење Светог Архијерејског Синода
Српске православне цркве

РАЗМЕНА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НОВЧАНИЦА ИЗБЕГЛИЦАМА

Предаја београдског Војног музеја нашим власт
од стране специјал
изасланика Рајх

Илустрација 20.

Цркви, која је вечна и која га је кроз векове чувала."[149] Уприличена је званична посета српских архијереја Управном штабу Главног војног заповедника и сусрет са генералом фон Шредером и државним саветником др Турнером. Штампа је писала похвално о „договору" постигнутом приликом ове посете да се црквеним великодостојницима пруже највеће олакшице за вршење дужности.[150]

Развој догађаја у окупираној Србији попримио је неочекивани ток у јуну 1941. године што је утицало на појачану пропагандну активност Савета комесара. Смедерево су 5. јуна 1941. године потресле ланчане експлозије које су нанеле велике људске жртве и материјалну штету. Експлодирала је велика количина заплењене муниције и разних експлозивних материјала у смедеревској тврђави. У низу експлозија разорена је оближња железничка станица и воз који је требао да крене одатле. Агенција „*Рудник*" обавестила је јавност о експлозији до које је дошло „услед самозапаљивања изазваног великом

149 Ново време, 9. јул 1941, стр. 1.

150 Ново време, 10. јул 1941.

врућином“. У вестима се наводи да је војни заповедник генерал Лудвиг фон Шредер авионом пребачен у Смедерево где је ангажовао немачку службу и српске власти на указивању помоћи.[151] Наведеним вестима требало је јавности указати на брзину реакције немачких органа управе на санирању последица експлозије и спремност да помогну становништву Смедерева, посебно породицама страдалих у експлозији. Објављено је и писмо захвалности Милана Аћимовића немачкој војсци на помоћи пострадалом Смедереву.[152]

Савет комесара наставио је рад на пријему избеглих Срба из НДХ, Босне и Херцеговине, Војводине и других крајева и пропагандни рад на приказивању страдања српског народа. Међутим, одговорност за страдања приписивана је тамношњим властима, док су примедбе јавности о немачкој кривици тумачене као злонамерна пропаганда и клевета. Јавност је извештавана о неоправданим хрватским, мађарским, бугарским и албанским злочинима. Са друге стране настојало се доказати како немачке власти немају удела у овим акцијама. Писало се о покушајима „агената туђе пропаганде“ да хрватске злочине припишу Немцима.[153] Истицало се да српски народ „дубоко верује да ће Велики Рајх подејствовати да се престане са проливањем српске крви и развлачењем српских земаља, олакшавајући сада немогуће услове за његов препород и припрему за нов живот по примеру немачког народа.“[154]

Комесарске власти су уз обавештајну службу и пропагандни рад на терену, контролисале и пратиле активности чланова предратних политичких партија. На конференцији Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова одржаној 18. јуна 1941. године оцењено је да се осећа јака комунистичка активност у земљи, поготово на селу.[155] Очекивало се да ће после напада на Совјетски Савез појачати активност и Комунистичка партија у Србији. Генерал Лудвиг фон Шредер је 22. јуна 1941. године одржао конференцију са представницима немачких власти и домаћег управно-полицијског апарата управо на наведену тему: ангажовање против комунистичког покрета поводом избијања рата са Совјетским Савезом.[156] Одлучено је да се почне са превентивним хапшењем комунистичких вођа које је требало да води Драги Јовановић по директивама немачке Полиције безбедности. Оцена Драгог Јовановића да је 22. јуна 1941. године владало исто расположење као 27. марта и да је становништво у Србији, а посебно у Београду у већини пријатељски настројено према Совјетима, ушла је у извештај шефа Сипо и Службе безбедности (СД).[157]

Према наређењу које је Милан Аћимовић упутио комесарима акција хапшења комуниста имала је за циљ: затварање опасних комунистичких актера, онемогућавање било какве организоване пропаганде и смиривање „уопште комунистички настројених маса у последње време, којима ће енергичан иступ против комунистичких вођа бити озбиљна опомена“.[158] У акцију хапшења комуниста укључене су и домаће власти у унутрашњости Србије. У све веће градове у Србији били су упућени специјални изасланици из Министарства унутрашњих послова и Управе града Београда са задатком да похапсе све активне комунисте и борце из Шпанског грађанског рата, а месне власти, полиција и жандармерија морале су им помоћи у свему.[159] Иако је акција хапшења у Бе-

151 Ново време, 7. јун 1941.

152 „...Оваква хумана акција, за време које су немачки војници често стављали на коцку властити живот, учинила је да су се све немачке и српске жртве ове несреће нашле здружене подједнаким старањем немачке оружане силе...“., Ново време, 25. јун 1941.

153 ВА, група фондова Нда, К 19, бр.рег. 28/1.

154 ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 30/1.

155 Ж. Јовановић, Сељаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945, Београд, 1995, стр.74.

156 Конференцији су присуствовали Графенхорст из Штаба војног заповедника у Србији, др Турнер и др Кисел из Управног штаба, из немачке Полиције безбедности Хелм, Краус и Хинце, а од домаћих представника: Милан Аћимовић, Танасије Динић и Драги Јовановић.

157 Војни архив, Микротека, Национални архив у Вашингтону ВА, NAV-N-T-175, 233/2721370.

158 ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 44/1.

159 Наређење Милана Аћимовића бр. 6 од 24. јуна 1941. године о сузбијању деструктивне акције комуниста, Зборник НОР-а, том I, књ. 1, стр. 343-344.

ограду била спроведена у дану када је издато поменуто наређење, у поподневним сатима, највећи број комуниста избегао је хапшење, јер је шеф картотеке УГБ-а био комунистички присталица те је упозорио већи број

УПРАВНИК ГРАДА БЕОГРАДА
Стр.Пов.VIII бр.6
26 ј у н а 1941 године
БЕОГРАД.

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

У прилогу ми је част доставити Вам моју наредбу,коју сам донео под горњим бројем,с обзиром на обавештења о евентуалним нередима и испадима ,који би се могли десити на дан 28 или 29 јуна ове године.

Достављајући Вам исту,част ми је обавестити Вас,да је та наредба у немачком тексту достављена и то: Управном штабу Заповедника Србије, Фелдкомаданту Београд и Команда Гестапо-а.

Молим Вас Господине Министре,да изволите и овом приликом примити уверење о моме високом поштовању.

УПРАВНИК ГРАДА БЕОГРАДА,

KABINET

ГОСПОДИНУ
Г-ну МИЛАНУ АЋИМОВИЋУ,
Комесару Министарства унутрашњих послова
Београд.

1223
17 VI 1941

Илустрација 21.

припадника покрета.[160] Након почетних хапшења која су спроведена првих неколико дана предузете су посебне мере безбедности поводом српског националног празника Видовдана.[161] Аћимовић је у истом дану поднео извештај о резултатима акције хапшења и увереност да ће предузете мере „у толикој мери сломити комунистичку акцију да се она у нашој земљи неће уопште моћи више ни да се осећа.“ Многе комунистичке вође и шпански борци остали су на слободи. Од комуниста из Ваљева формиран је на Видовдан Ваљевски НОП одред, који је био прва комунистичка оружана јединица у окупираној Србији. Након Ваљевског, формиран је 2. јула 1941. године Посавски НОП одред.[162]

Ширењу устанка је погодовала и непопуларност Савета комесара који није имао ни већинску подршку запослених службеника. Аћимовић је по том питању интервенисао и код комесара за просвету наводећи да су државни чиновници пасивни или у доста случајева чак помажу комунисте.

Почетак јула 1941. године протекао је у знаку саботажа и немачких репресалија према становништву.[163] У Београду је дошло до експлозије паклене машине (до експлозије је дошло до у једном од склоништа у случају ваздушног напада близу трга где је требало да дође до велике манифестације фолксдојчера). Одговорност за експлозију приписана је комунистима и Јеврејима против којих су предузете најстрожије мере.[164] У *Новом времену* је 3. јула 1941. године објављена изјава Милана Аћимовића о распаду Совјетске Русије, сламању бољшевизма, као и осуда и претње грађанима Србије који су присталице Москве. Новинска агенција „*Рудник*“ објавила је 5.

160 Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941-1944, Београд 2011, стр. 26.

161 У извештајима Одељења специјалне полиције помиње се број од 713 ухапшених комуниста у овој акцији, Бранислав Божовић, ...стр. 197.

162 Венцеслав Глишић, Ужичка република, Београд 1986, стр. 33., Дојчило Митровић, Западна Србија 1941, Београд 1975, стр. 58-61.

163 У јулу је забележен податак о 220 извршених аката саботаже.

164 Зборник НОР-а, том I, књ. 1, стр. 8, Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941-1944, Београд 2011, стр. 28.

јула 1941. године саопштење о стрељању 13 функционера комунистичког покрета и Јевреја због припремања саботаже. Објављено је и упозорење да ће даљи покушаји насиља и саботаже резултирати најоштријим мерама.[165] Почетком јула припадници Љотићевог покрета имали су информације о ширењу устаничког расположења, као и да су „области према Дрини препуне комуниста и четничких официра који не сарађују међусобно".[166] Немачке власти су тада донеле закључак да се не ради о националном већ о комунистичком устанку. Прве комунистичке жртве биле су припадници жандармерије, а потом представници локалних власти и имућније становништво по варошицама и селима. Прва је употребила оружје Рађевачка чета Ваљевског партизанског одреда на народном окупљању у селу Бела Црква, западно од Ваљева на Ивањдан 7. јула 1941. године. После скупа партизани су се упутили ван села, а појавила су се два жандарма на бициклима. Њих је сеоски одборник обавестио о окупљању 15 наоружаних лица од којих је један говорио о устанку против Немаца и капиталиста. Из групе су се вратила двојица партизана и на упозорење и пуцање жандарма у ваздух, погодили су их хицима из пиштоља.[167] Након ових догађаја отпочеле су акције на жандармеријске станице и поједина лица.[168]

У овом периоду било је и случајева препада на новинске колпортере на београдским улицама, посебно на Бајлонијевој пијаци и на Булевару ослобођења, о чему је извештавала штампа: „Као безезлени пролазници они се приближавају продавцима новина и киосцима, отимају и цепају новине, затим их поливају бензином и онда запале."[169] У делу извештаја VII кварта наводе се детаљи комунистичке акције паљења новина у Жичкој улици 7. јула 1941. године. Саботери су углавном били скојевци, а у паљењу новина учествовале су обично тројке: један је отимао новине, други их је поливао бензином, а трећи палио шибицом. Драги Јовановић је у извештају од истог дана навео да је било напада и на киоске који су продавали новине, те је ради спречавања оваквих акција наредио да сва полицијска одељења организују „службу и најефикаснијим мерама онемогуће акта саботаже ове врсте", док су квартовски позорници морали поставити позорнике у близини киоска.[170] Без обзира на предузимање наведених мера извештаји Одељења специјалне полиције указују на наставак саботажа разних врста, од паљења новина, лепљења плаката са познатим комунистичким паролама до онемогућавања телефонско-телеграфске комуникације.

Немачке власти су скоро свакодневно пооштравале мере против домаћег становништва. Војни заповедник у Србији објавио је 10. јула 1941. године *Уредбу о пооштравању казни за намерно наношење штете окупатору*.[171] Без обзира на казнене мере, пропагандни рад Савета комесара и нове одмазде (које се помињу у извештајима војног заповедника за Југоисток), учестале су саботаже и оружане акције. Комунистичка партија упутила је 4. и 12. јула 1941. године позиве народу да крене у борбу против фашиста, организује партизанске одреде, уништава и оштети све што користи окупатору. У прогласу од 12. јула се поименично осуђују као сарадници окупатора: Димитрије Љотић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Ђорђе Космајац и поједини припадници Специјалне полиције.[172] Следећег дана на београдском радију емитована је изјава Милана Аћимовића у којој позива народ да помогне властима у савладавању комуниста који су се "поново дали на посао" од када је почео немач-

165 Ново време, 6. јул 1941. године.

166 Н. Живковић, Срби у ратном дневнику Вермахта, Београд, 2004, стр. 44.

167 Зборник НОР-а, том I, књ. 21, стр. 345-

168 У извештају немачке Фелдкомандантуре 816 наводи се да је становништво примило са симпатијама убиства жандарма, Зборник НОР-а, том XII, књ. 1, стр. 193-194.

169 BA, NAV-N-T-501, 295/000135.

170 ИАБ, УГБ, СП, IV-162/2.

171 Уредбом је прописана смртна казна или казна од минимум три године за: за уклањање и оштећење за рат важних залиха и постројења, помагање војних лица која не припадају немачкој војсци, преношење вести штетних за Рајх ван запоседнуте територије, приређивање противнемачких скупова и учествовање на истим, као и позивање радника да прекину са радовима. Покушаји наведених преступа су у уредби третирани као извршена дела., Зборник НОР-а, том I, књ.2, стр. 304-305, Обнова, 17. јул 1941.

172 Зборник НОР-а, том I, књ.1, стр. 11-21.

ко-совјетски сукоб.[173] Учестало кажњавање становништва, стрељања и одмазде почела су 15. јула 1941. године, а извештаји војног заповедника у Србији препуни су података о броју кажњених „комунистичко-јеврејских елемената.“[174] Током јула 1941. године у Београду, Ваљеву, Чачку, Ужицу, Смедеревској Паланци и још неким градовима и местима стрељано је више од 400 талаца због повећаних саботажа.[175] У Београду је 17. јула 1941. године преко новинске агенције „*Рудник*“ објављено званично саопштење које су пренели штампа и радио. У саопштењу се говори о новим одмаздама због покушаја саботаже на јавним постројењима у Београду и прети се истим противмерама у случају нових преступа.[176] Формирана је стража од цивилног становништва на територији I, IX, XII и XIII кварта која је била задужена да чува каблове.[177] У циљу даљег пропагандног ангажовања којим је требало демонстрирати оспособљеност домаће управе организован је 21. јула 1941. године дефиле градске страже Управе града Београда. Дефилеом је требало представити у пуној снази градску стражу, демонстрирати њену спремност и организованост и афирмисати Управу града као чувара реда. Наведене мере предузимане су у циљу „обесхрабривања штетних елемената“.[178]

Немци су истовремено са усмеравањем рада Комесарске управе наставили предузимање мера за обезбеђење од изненадних партизанских акција.[179] У овом периоду окупационе власти прикупљале су и анализирале податке о четничком покрету, односно о обе организације: Драже Михаиловића и Косте Пећанца.[180] Обавештајно-безбедносна служба и полиција су на разне начине долазиле до података о четничком покрету, вођама, саставу, војно-политичким циљевима, као и о четничкој пропаганди и повезивању са официрима и војницима који нису отишли у заробљеничке логоре, Михаиловићевом и Пећанчевом ривалству. Гестаповски реферат у Ајнзацкоманди је сређивао овакве податке у два предметна досијеа о четничким организацијама и њиховом раду за подручје Београда и за остатак окупиране Србије. „*Абвер*“ са седиштем у Београду, на челу са др фон Кохутеком, био је посебно ангажован на праћењу Михаиловићевог покрета, а преко капетана др Јосефа Матла, професора славистике и предратног немачког агента који је ступио у контакт са свом важнијим

173 У Новом времену је 14. јула 1941. године објављена поменута Аћимовићева изјава под насловом „Потребна опомена“.

174 BA, NAV-N-T-501, 215/525534.

175 В. Глишић, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944, Београд, 1970, стр. 35.

176 Обнова, 18. јул 1941. Поводом наведених догађаја становништву Београда обратио се генерал Лудвиг фон Шредер, као војни заповедник у Србији: „Пружам београдском становништву прилику да своју солидарност у борби против рушилаца јавног поретка и безбедности и наређујем да само становништво преузме на себе чување каблова који су постављени по разним улицама“. , *Ново време*, 18. јул 1941

177 Стражари су требали бити пунолетни и национално исправни грађани, а обилазили су их полицијски службеници кварта. Агенција „*Рудник*“ објавила је 18. јула 1941. године податке о новој одмазди са именима жртава из Београда и других крајева Србије. У Новом времену објављен је чланак под насловом: „Стрељање 16 комуниста и јевреја у Београду“ због покушаја „неодговорних комунистичко-јеврејских противнародних елемената“ да саботирају јавна постројења., Ново време, 18. јул 1941., стр. 1.

178 Пуковник фон Кајзенберг примио рапорт и извршио смотру градске страже на Краљевом тргу. Средиште свечаности је након тога пребачено пред зграду Управе града Београда на Обилићевом венцу. Ту су фон Кајзенберг, Милан Аћимовић и Драги Јовановић посматрали парадни марш градске страже на челу са потпуковником Александром Радуловићем. По завршетку смотре Јовановић је дао изјаву за штампу у којој је позвао грађане Београда да сарадњом са полицијом спрече сваки покушај опструкције мира., Ново време, 22. јул 1941.

179 Штаб војног заповедника у Србији издао је 21. јула 1941. године наређење потчињеним одељењима и командама да предузму неопходне мере за обезбеђење од изненадних партизанских акција и за одбрану окупиране Србије, као и упутство за поступање са становништвом., Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 215-218.

180 У извештају заповеднику Вармахта на Југоистоку, др Георг Кисел, помиње осим комунистичких банди и „комитске банде, такозване четнике“ који избегавају сваки сукоб са немачком војском. Др Феликс Бенцлер је такође писао о „комитским јединицама које сачињавају углавном војници у мањим групама које неће да се предају, али до тада нису саботирали немачку војску“., Извештаји Георга Кисела и Феликса Бенцлера од 23. јула 1941. године, Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 225-230.

представницима четничког покрета. Немачке процене успешности пропагандног рада базирале су се у првој години окупацији углавном на извештајима *„Абвера“* и проценама Гестапо-а. У једном од наведених извештаја од 31. јула 1941. године констатује се постојање негативног расположења Београђана према Немцима. Као носиоци таквог става означени су комунистички и четнички покрет, подстицани из Москве и Лондона. Наводи се да су радио-станице Москва и Лондон слушане без обзира на забрану. Према оцени агената „Абвера“ таква пропаганда успешно је деловала на становништво док немачка пропаганда „није добро подешена менталитету Срба и не постиже жељени ефекат“. Велики број интелектуалаца, професора универзитета, лекара и учитеља учествовао је у комунистичкој пропаганди, а за собом су повлачили и омладину.[181] Упућена је критика локалним властима и полицији што нису предузели ефикасне мере за откривање војних лица која нису отишла у заробљеништво. Домаће државне установе приказане су као центри непријатељске „пропаганде шапутањем“ из које се немачке присталице истерују из службе. Гестаповске старешине су овакве оцене приписивали агентури „Абвера“ из редова љотићеваца са радикалним погледима и критикама. Немци су брзо успоставили контакт са Костом Пећанцем, што је резултирало прокламацијом о сарадњи његове четничке организације са немачким властима, објављеној у августу 1941. године. Аћимовић је предлагао немачким властима да почну сарадњу и са Михаиловићевим покретом имајући у виду његову антикомунистичку оријентацију и политику чекања и избегавања отвореног сукоба.

Контрола и цензура штампе незаобилазно је питање у разматрању пропагандног рада Савета комесара. О контроли штампе говори се у периодичним извештајима специјалне полиције и Министарства унутрашњих послова. Током јула 1941. године вршена је контрола штампарија које су радиле на подручју Београда уз обавезну примену немачких упутстава и наређења. Рад штампе и издавачка делатност прописани су уредбама из маја и јула 1941. године. Министарство унутрашњих послова пратило је писање дневних и повремених листова у Београду, као и писање домаће и стране штампе уопште.[182] Периодичне публикације нису могле бити штампане без Пропагандног одељења Југоисток. Само су новинари заведени у сталешки списак Српског новинарског удружења могли обављати свој посао. Вођене су евиденције уредника и сарадника свих листова који су излазили на територији Београда, а формирана је картотека за књижаре и антикварнице. Немачки цензори за време рата др Валтер Грубер, познавалац српског језика и историје и др Ерхард Тангл, професор славистике на Хамбуршком универзитету, оставили су сведочанства о строгости цензуре за време рата. Тангл је писао о сукобима и полемикама уредника и сарадника *Наше борбе* са немачким цензорима који су “често избацивали читаве параграфе, стриктно цензурисали текстове, убацивали своја тумачења и гледишта и обавезно немачке вести и тумачења“.[183]

Немачке власти наставиле су да контролишу штампу и усмеравају рад домаће пропаганде током августа 1941. године. У листу *Ново време* објављен је у овом периоду велики број чланака антикомунистичке и пронемачке садржине.[184] Агенција *„Рудник“* је након тога објавила обавештење у коме се нуде новчане награде сваком лицу које помогне у хватању или уништавању комунистичких група. Пропагирано је ступање у полицијску и жандармеријску службу што већег броја младих људи ради борбе против комуниста. Почетком августа 1941. године Министарство унутрашњих послова обавештавало је

181 Извештај центра везе Вермахта, Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 245-248.

182 ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 1/2-6.

183 Ратко Парежанин, Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен 1971, стр. 475. О цензури у периоду окупације писао је и Станислав Краков, Генерал Милан Недић. Књига прва: На оштрици ножа, Београд 1995, стр. 290-291.

184 У једном од поменутих чланака писало се о погребу генерала Шредера у Немачкој, који је преминуо недуго после авионске несреће. Генерал Шредер представљен је као пријатељ српског народа. Објављена је и порука фелдкоманданта фон Кајзенберга „Српском становништву у Београду“ са позивом на борбу против завереничке клике. Прештампан је и чланак из *Donnauzeitung* о репресијама против комунистичких елемената., Ново време, 3. август 1941.

представнике локалних власти у Србији да постоји могућност да ће руски падобранци покушати да помогну комунистичке саботаже експлозивом, оружјем и новцем уз обавезну моралну подршку да истрају у устанку. Дневни листови су 14. августа 1941. године објавили текст *Строге наредбе о пријављивању свих подстанара, путника и гостију Управи града Београда* коју је донео Драги Јовановић. У наведеној наредби наглашавала се посебна строгост кажњавања уколико се не пријаве присталице комунистичког покрета.

Културни живот у почетном периоду окупације био је одраз идеолошко-политичких и пропагандних критеријума и потреба окупационих и комесарских власти. Немачке власти усмеравале су домаћу комесарску управу или су директно одлучивале о оживљавању рада културних установа, улагању финансијских средстава, одобравању или забрани културних програма и манифестација. Све важне институције које су биле носиоци културног живота у међуратном периоду биле су суочене са крајњим одлукама немачких власти у погледу њиховог даљег рада укључујући архиве, библиотеке, музеје, позоришта, биоскопе и друге установе културе.[185] У почетном периоду окупације, подвргнут је ревизији и школски систем, школски наставни програми и извршена је селекција наставног кадра. Део школа није могао да настави рад услед последица бомбардовања, а за друге је школска година завршена у тешким условима. Окупационе власти нису дозволиле отварање Универзитета у Београду све док се не измени наставни кадар, програми и не укине аутономија како би био елиминисан известан организован отпор интелектуалне елите.

Током комесарске управе припремана је и спроведена једна од првих великих пропагандних акција домаћих власти. У питању је био „Апел српском народу" објављен у штампи и преко радија 13. августа.[186] Текст апела у коме се осуђује комунистички покрет као узрочник немачких одмазди и позива становништво на ускраћивање подршке том покрету, данима је нуђен на потписивање познатим личностима из политичких, образовних, културних, пословних, црквених и других кругова. Сакупљен је велики број потписа без обзира да ли је било реч о присили, убеђењу или интересу. У „Апелу" се тврдило да је комунистички покрет изолован од народа и да је неопходно сачувати ред и мир како би се извршило велико дело националне обнове. Позиван је сваки добронамеран Србин да „схвати опасност која му прети уколико изазива немире" и осуђени су комунисти који су називани „разбојничким бандама". Српско становништво позивано је на акцију против комуниста и на сарадњу са немачким властима. Након почетног објављивања „Апела" настављено је свакодневно засипање јавности чланцима, коментарима, говорима немачких и домаћих функционера објављиваним у штампи, иступањима преко Радио-Београда, штампањем великог броја плаката и њиховим лепљењем на свим местима окупљања.[187] Одјек „Апела", према оцени појединих актера комесарске и жандармеријске власти, није постигао жељени ефекат на јавно мњење. Сасвим супротно од очекиваног постао је пропагандно оружје у рукама комуниста. У извештају који је поднео Милану Аћимовићу вршилац дужности команданта жандармерије пуковник Јован Тршић након обиласка терена дошао је до закључка да „...комунисти баш тим апелом утичу на народ како су апел потписали све сами министри, генерали, директори банака, акцио-

185 Посебне групе стручно обучених људи у штабу окупационе војне управе, Абвера, група „Кинсберг", група Алфреда Розенберга, група СД и Гестапоа су из домаћих архивских фондова одабирали и односили све што их је интересовало и што им је могло бити од користи.

186 Листу потписника апела објавило је Ново време 13. и 14. августа 1941. године.

187 У Новом времену објављен је 16. августа 1941. године чланак под насловом „Одјек Апела у српском народу. У Београду је Апел примљен с пуним разумевањем и одлучношћу за обезбеђење мира у земљи". Приликом пропагирања „Апела" набрајана су имена еминентих личности из Краљевине Југославије, бивших министара др Косте Кумануди ја, др Мирослава Спалајковића, Александра Цинцар-Марковића, Велизара Јанковића, Александра Мијовића, др Лазара Марковића, Војислава Ђорђевића, Душана Летице, Душана Пантића, комесара министарстава, појединих функционера бивших политичких странака, представника црквених власти, председника Српске краљевске академије, ректора Универзитета, председника Касационог суда, гувернера Народне банке и другаихлица. „Апел" су одбили да потпишу Милош Ђурић, Иво Андрић, Исидора Секулић, Миливоје Костић и друге познате личности.

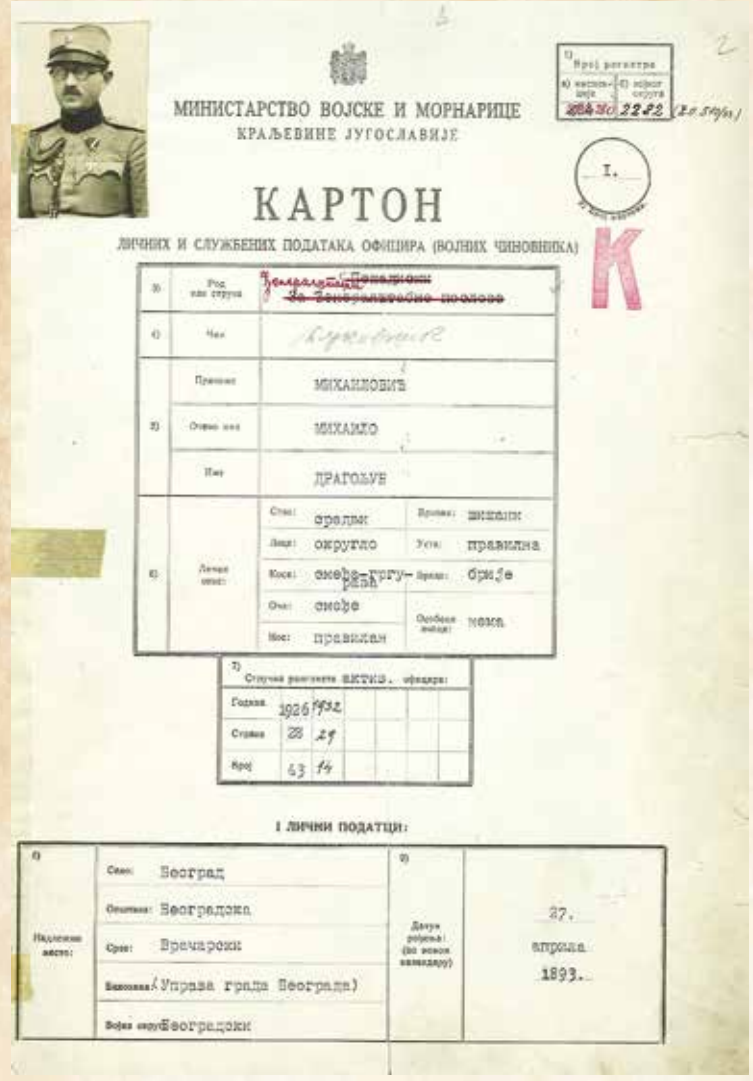

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КАРТОН

ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ ПОДАТАКА ОФИЦИРА (ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА)

I. ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Београд
Београдски
Врачарски
(Управа града Београда)
Београдски

27. априла 1893.

Илустрација 22.

нарских друштава и како су се ти људи продали Немцима да би сачували своја богатства". Такође, дао је и предлог како да се утиче на народ да престане да пружа подршку комунистима: искористити утицај свештених лица и ангажовати четничке групе у борби .[188]

Устанак који се током августа 1941. године проширио на већини окупиране српске територије изазвао је даље репресалије немачких власти. Сурове репресалије тешко су погађале ауторитет домаћих органа, а посебно у случајевима када су српске жандармеријске снаге биле присиљаване да их спроводе, као што је било стрељање жетелаца у околини Косјерића који су покупљени као таоци. Немачка војска присилила је српске жандарме да их стрељају. СС пуковник Вилхелм Фукс је као главни руководилац немачке обавештајно-безбедносне службе Гестапоа и СД упозорио своју централу у Берлину на последице које су имале овакве репресивне мере и пораста комунистичке активности као и могућност да је у току планска припрема устанка.[189]

У штабу војног заповедника у Београду разматрала се организована примена репресалија и планска примена одмазди како би исте оставиле што већи утисак и утицале на одустајање од даљих борби. У овом случају незаобилазана је била улога пропаганде. Одмазде је требало објаснити и користити политички на прави начин како би дале очекиване резултате у застрашивању становништва и ускраћивању пружања подршке устанку. Безобзирност и окрутност немачких власти, посебно на терену изазвали су дубоку кризу међу комесарима. Посебно сурове одмазде пропраћене одговарајућим пропагандним мерама била су стрељања у селу Скела 15. августа и вешања на Теразијама у Београду 17. августа 1941. године. Саопштење о стрељању сељака у Скели јер су запазили припреме за комунистички препад на немачки аутомобил, а нису упозорили локалну жандармеријску станицу, објављивано је преко радија, штампано у дневним новинама[190] и путем плаката који су лепљени на прометним местима.[191] На састанку одржаном у Народној скупштини немачки високи функционери закључили су да мере предузете ради спречавања саботажа, атентата и осталих акција комуниста у Београду нису донеле резултате. Усвојен је предлог Карла Крауса да се изврши вешање појединих лица у центру града како би се застрашило становништво. Немци су одабрали четворицу логораша из Бањичког логора и ухапшеника који је био на

188 Зборник НОР-а, том I, књ.21, стр. 41.

189 Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 324-326.

190 „Саопштење: Село Скела је спаљивањем сравњено са земљом", Агенција „*Рудник*", Ново време, 16. август 1941.

191 Зборник НОР-а, том I, књ.1, стр. 365.

саслушању у гестаповском затвору и у ноћи између 16. и 17. августа 1941. године стрељали ова лица.[192] Њихова тела су превезли на Теразије и обесили их о електричне стубове како би их ту затекли становници Београда. Званично саопштење немачке агенције ДНБ о вешању на Теразијама објавило је „*Ново време*“.[193] У „*Новом времену*“ од 19. августа 1941. године објављен је чланак под насловом „Расписане су награде оном ко ухвати или убије комунисту члана оружане банде“ у којем је осим великих новчаних износа награда обећано да ће имена награђених бити чувана у тајности.

Генерал Данклеман био је уверења да ће репресалије деловати застрашујуће на становништво Београда и остатак окупиране Србије, али је као новопридошли ваздухопловни генерал[194] и „човек са стране“, како су га називали немачки официри из рода копнене војске, слабо упознао менталитет и историју српског народа. Улога београдске полиције у вешању на Теразијама утицала је на већ компромитован положај Милана Аћимовића, као председавајућег Савета комесара и министра унутрашњих послова на мети домаће јавности, те је постојала реална потреба да буде замењен погоднијим кандидатом за представника домаће власти који би евентуално утицао на смирење ситуације. Ипак, када је Државна комисија, почетком 1945. године утврђивала одговорност за вешање на Теразијама, изостављено је име Карла Крауса, шефа Гестапоа који је био главни иницијатор и организатор вршења одмазди и име др Георга

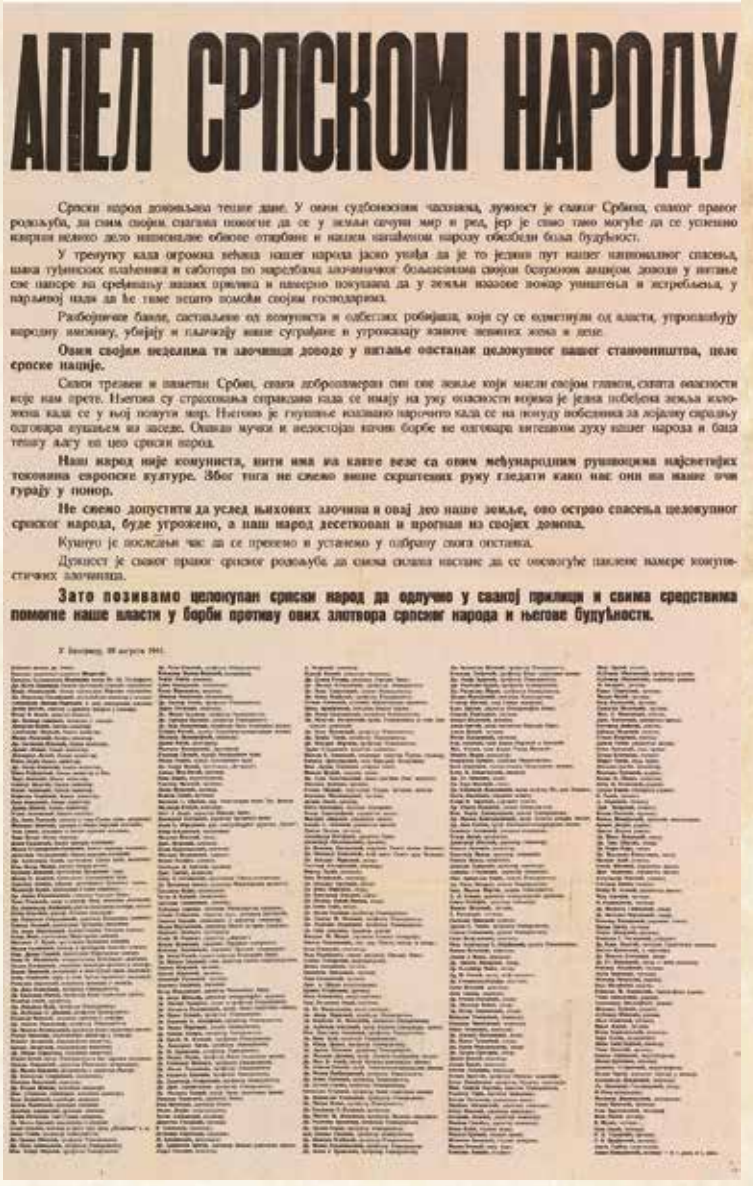

АПЕЛ СРПСКОМ НАРОДУ

Српски народ доживљава тешке дане. У овим судбоносним часовима, дужност је сваког Србина, сваког правог родољуба, да свим својим снагама помогне да се у земљи сачува мир и ред, јер је само тако могуће да се успешно изврши велико дело ишчишћења обавезе отпадне и нашем најмилијем народу обезбеди боља будућност.

У тренутку када огромна већина нашег народа јасно увиђа да је то једини пут нашег националног спасења, шака губитника плаћеника и саботера по наређењу злочиначког бољшевизма својом безумном акцијом доводи у питање све напоре за срећнијом нашом прошлост и мирном покушава да у земљи изазове пожар уништења и истребљења, у нарљивој нади да ће тиме нешто помоћи својим господарима.

Разбојничке банде, састављене од комуниста и одбеглих робијаша, који су се одметнули од власти, упропашћују народну имовину, убијају и пљачкају наше сугрђане и угрожавају животе невиних жена и деце.

Овим својим неделима ти злочинци доводе у питање опстанак целокупног нашег становништва, поле српске нације.

Сваки трезвен и паметан Србин, *сваки добронамеран син ове земље који мисли својом главом*, сагита опасности које нам прете. Њемци су спасоносна справедана када се имају на уку опасности којима је једна побеђена земља изложена када се у њој покуша мир. Њемачко је гвоздено изјашњено наређено када се на покушу побуњења за којалу сурадњу одговара пушањем из заседе. Овакав мучки и недостојан начин борбе не одговара витешком духу нашег народа и баца тешку сенку на цео српски народ.

Наш народ није комуниста, нити има ма какве везе са овим међународним руљашима најсветијих тековина европске културе. Због тога не смемо више скрштених руку гледати како нас они на наше очи гурају у понор.

Не смемо допустити да услед њихових злочина и овај део наше земље, ово острво спасења целокупног српског народа, буде угрожено, а наш народ десеткован и прогнан из својих домова.

Кушњо је последњи час да се пренемо и устанемо у одбрану свога опстанка.

Дужност је сваког правог српског родољуба да свима силама настоје да се онемогуће паклене намере комунистичких злочинаца.

Зато позивамо целокупан српски народ да одлучно у свакој прилици и свима средствима помогне наше власти у борби против ових злотвора српског народа и његове будућности.

У Београду, 28 августа 1941.

Илустрација 23.

Кисела који је учествовао у одлучивању о одмазди. У немачким извештајима са терена, након предузетих одмазди у Скели и на Теразијама говори се о порасту реваншизма и отпора код становништва, односно о стварању потпуно другачијег ефекта од планираног. У полицијским извештајима такође се говорило о општем негатив-

192 У ноћи између 16. и 17. августа стрељани су Милорад Покрајац-ученик ухапшен дан раније због оружаног напада на немачког наредника, Јован Јанковић-ухапшен 15. августа због покушаја атентата на агента Животу Јеремића, Светислав Милин-ухапшен 30. јула у Београду као комуниста; Ратко Јевић и Велимир Јовановић, који су ухапшени као партизани у области Космајског среза.

193 „Саопштење: Јавно погубљење комунистичких терориста у Београду“, Ново време, 17. август 1941., “Јавно погубљење на Теразијама“, Понедељак, 18. август 1941.

194 Почетком окупације у Србији су на положај војног заповедника постављани ваздухопловни генерали пошто је фелдмаршал Геринг имао у почетку одлучујућу улогу по том питању, а с обзиром на чињеницу да је био командант ратног ваздухопловства постављао је своје ваздухопловне генерале. Данклеман је био последњи припадник ваздухопловних снага на положају војног заповедника у Србији.

ном реаговању становништва, као и познатих личности и представника домаћих власти. На београдским улицама појавили су се плакати са потписом „Родољубива српска омладина“, а у *Билтену Главног штаба* изашао је чланак чији аутор је био Тито под насловом: „Терор бесни по читавој земљи“ у којем се омладина и народ позивају на беспоштедну борбу и посебно осуђују генерал Данкелман и Милан Аћимовић.

Сплет војно-политичких околности, несналажење комесарске владе у решавању питања битних за немачку окупациону управу, првенствено привредних и проблема изазваних устанком у Србији у августу 1941. године, утицали су на разрешење кризе Савета комесара његовим укидањем 29. августа 1941. године.

Активности комуниста у Пожаревачком округу у другој половини 1941. године

Истовремено са акцијама окупационих снага почело је и организовано пружање отпора. Среске власти у Пожаревцу, присталице народноослободилачког покрета, објавиле су Проглас радницима и сељацима за борбу против фашиста и окупатора 12. августа 1941. године.[195] Политбиро ЦК КПЈ руководио је акцијама новооснованих партизанских одреда међу којима је био и Пожаревачки НОП одред непосредно потчињен окружном комитету за Пожаревац. Пожаревачки НОП одред основан је 3. августа 1941. године и приликом формирања имао је мали број бораца, углавном сељака, покренутих осећањем угрожености од окупатора уместо политичким разлозима. По свом социјалном саставу одред није био специфичан, чинили су га власи из Звижда, део интелектуалаца из Пожаревца и занатлије из Великог Градишта и Кучева. Тежиште операција било је на пругама у околини Пожаревца. Порушено је неколико железничких гвоздених мостова и онемогућен је железнички саобраћај у том делу. Нешто касније формирани су Млавски одред у околини Петровца и Моравски одред у Моравском срезу. Пожаревачки одред водио је током септембра 1941. године борбе са Немцима у околини Великог Градишта (где су имали утврђене положаје), код села Бистрице и на подручју Жагубице. Пожаревачки одред био је слабо војнички организован, а није одржавао ни директне везе са Главним штабом за Србију све до краја 1941. године.

Пандан партизанским одредима били су мешовити одреди састављени од делова Српске војске, жандармерије, четника и националне омладине покрета „Збор“. Поменути одреди формирани су наредбом министра унутрашњих послова и министра рада. Недић је у првих осам дана управе упутио неколико новообразованих одреда у околину Београда и дуж главне железничке комуникационе линије. Према извештајима Команде жандармерије Министарства унутрашњих дела почетком септембра 1941. године учестали су напади комуниста на државна надлештва и жандармеријске станице, општине и пореске управе. У извештајима се помињу бројке у распону од 40 до 80 четника и комуниста који су палили архиве, бацали бомбе, нападали становништво немачког порекла у Пожаревцу и претили представницима општинских власти.[196] Посебно су били угрожени делови срезова: Гроцка, Смедерево, Пожаревац и Голубац. Среско начелство у Кучеву послало је неколико дописа Министарству унутрашњих послова у којима се жали на немогућност даљег рада на територији Звишког среза. Одметници су разоружали жандарме, тако да није било оружане власти, становништво није поштовало законске прописе, спаљене су архива начелства и свих општина у Пожаревачком срезу. Групе одметника контролисале су пругу Београд-Кучево, легитимисале путнике, прегледале послату пошту.[197] Начелник Звишког среза захтевао је премештај или стављање на располагање услед настале ситуације.[198] Након стварања велике слободне територије у западној Србији до краја септембра 1941. године Немци су држали само изоловане гарнизоне. Између Пожаревца и Салаша створено је неколико слободних територија. До краја септембра Пожаревачки одред

195 ВА, група фондова НОВЈ, К 1641,ф 2, бр. рег.1-2

196 Извештај Команде жандармерије пов. Ј. Б. број 194 од 7. септембра 1941. године, ВА, група фондова Нда, К 33, бр. рег. 12/11-2.

197 Сачувано је писмо Ђорђа Берановића, пристава тителског среза на раду у срезу Звишком са молбом за премештај, ВА, група фондова Нда, К 96, бр.рег. 17 /5-2.

198 Допис среског начелника Министарству унутрашњих послова бр. 4554 од 16. септембра 1941. године, ВА, група фондова Нда, К 95, бр.рег. 23 /4-3.

имао је 1200 бораца, а у октобру 1941. године су спојени сви одреди на територији Пожаревачког округа и формиран је окружни штаб под командом Вељка Дугошевића и полит-комесара Чеде Васовића.[199] У источној Србији ослобођено је Велико Градиште, Кучево и Голубац и створена је слободна територија у простору Пожаревца и Зајечара.

Усклађене операције немачких и квислиншких снага у октобру и новембру 1941. године довеле су осетних губитака и потискивања партизанских одреда према Ужицу, Златибору и Санџаку, чему је допринело и пребацивање 113. немачке дивизије са Источног фронта. Октобар 1941. године протекао је за новоформирани окружни штаб у борбама код Кличевца, код села Сибнице у Моравском срезу, у Мајданпеку, код Рудине главе, Клокочевца и Стубика.

Борбе у Пожаревачком округу исцрпеле су партизанске одреде тако да су у борбама током новембра 1941. године десетковани. У борби код Гложане са четницима Воје Трибројанина и недићевцима погинуо је командант Вељко Дугошевић. Најдуже су трајали сукоби са љотићевцима и недићевцима код Кучева, а велики број сопствених одреда Милан Недић ангажовао је у борбама код Скеготина, Мишљеновца, Криваче и Петровца. Командант штаба Пожаревачког одреда Жарко Поповић упутио је 29. новембра 1941. године позив српском народу за борбу против окупатора и за национално ослобођење.[200]

Мере „Владе народног спаса“ за сузбијање комунистичке активности у Пожаревачком округу

„Влада народног спаса“ покушавала је на више начина да сузбије и уништи комунисте на територији Србије и Пожаревачког округа, поготово у септембру 1941. године. Недић је пропагандом покушавао да утиче на бројност партизанских одреда и придобије могуће повратнике у своје редове. Окружни начелници су у складу са горе наведеним добили наређење да у својим начелствима оснују одсеке за пропаганду, у којима ће запослити „способне, рутиниране људе, који ће умети да искористе сва савремена пропагандна средства за обавештавање народа.“[201] У радио-говору 14. септембра 1941. године позивао је устанике у Пожаревцу да се до 17. септембра врате кућама, обећавајући им да ће бити поштеђени одговорности. Обраћао се устаницима као „грешницима“ уверен да је међу њима већина „заблудела“. Најчешће коришћена парола била је: “Искоренити комунизам да би живело српство.“[202] Поменути радио-говор био је објављен у листу „Ново време“ као последњи позив и последња опомена председника Милана Недића српском народу.[203] Домаће власти су прогониле помагаче и јатаке, интернирали најближе сроднике као таоце и предузимале мере против „хушкача“ у граду Пожаревцу. Првенствени задатак окружних начелника био је енергично чишћење Србије од комуниста и „лечење рана претрпљених у борби са том немани.“[204] Забрањено је свако партијско-политичко груписање, ознаке и рад на терену. Окружни начелници су били обавезни да прате рад чиновника и да уколико примете неке неправилности, корумпираност или сарадњу са комунистима удаље осумњичене чиновнике из управе и казне их према предвиђеним параметрима. Посебно је испитиван рад чиновника у оним крајевима где су комунисти били активни. Чиновници су дељени у три групе: они који су сарађивали са комунистима и партизанима, други који су им својим пасивним држањем омогућили рад и трећи који су били прогоњени од партизана, једини који су углавном задржали постављење. Циљ Недићевог режима био је да допре до обичног човека. “Код државних и општинских власти мора сваки исправан човек наћи брзу заштиту, а за неваљале и непоштене људе власти морају бити страх и трепет. Народ мора осе-

199 Комунисти су почели своје акције атентатом на судију Шебељског, диверзијом и паљењем жита у делу Пожаревца званом Меминац. Нападнут је власник месаре Јохан Бингел који је снабдевао Немце С. Марковић користио је у анализи комунистичке активности документ из Архива Србије-Извештај штаба Пожаревачког партизанског одредаод 26. октобра 1941. године.

200 ВА, група фондова Нда, бр.рег.11/1-2

201 ВА, група фондова Нда, К 91, бр.рег. 16/1-6

202 ВА, група фондова Нда, К 1, бр.рег. 19/2-8

203 Понедељак, 15. септембар 1941, стр. 1.

204 ВА, група фондова Нда, К 91, бр.рег. 16/1-1

VICTORIA!
НЕМАЧКА ПОБЕДЕ НА СВИМА ФРОНТОВИМА

Понедељак

VICTORIA!
НЕМАЧКА ПОБЕДА — ПОБЕДА ЕВРОПЕ

ЦЕНА 2 ДИНАРА

ГОДИНА I — БЕОГРАД, 13. СЕПТЕМБАР 1941 — БРОЈ 7

Немачки тенкови пролазе кроз Татарск на источном фронту, да би одмах наставили напад.
(Фото: Илустрована фотографија)

ИЗВЕШТАЈ НЕМАЧКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

ПРОБИЈЕН ФРОНТ ПЕТРОГРАДСКИХ УТВРЂЕЊА

Обруч око града неодољиво се притеже

Последњи позив и последња опомена претседника Владе г. Недића српском народу

Позивамо сваког да испуни своју дужност према Отаџбини и према нацији

Под ударцима тенкова, топова и авиона казнене експедиције били би уништени многи српски градови и села, и Србија претворена у згариште и пустош

Сваки онај, који се до 17 септембра врати своме дому -- а који није учинио никакво дело злочина -- биће поштеђен законске одговорности

Спасавање српског народа

Главни стан Краља Петра, 14 септембра (ДНБ)

На Источном фронту, настављајући своју офанзиву, наше снаге

Краљу Србије,
Председнику министара у оставци,
Београд

Краљ Србије и председник

Председник владе г. Милан Недић

(Фото: Дечак)

Илустрација 24.

тити да је то његова власт и да она ради у његовом интересу.“[205] У сваком од округа строго је било забрањено окупљање у кафанама и кафански живот, играње карата и билијара које би могло бити параван за размену политичких новости, оговарање и препричавање.

Најделотворнија мера против комуниста била је немачка оперативна сила и заједничко чишћење терена. Пропагирана је лојалност Немцима и службена сарадња са немачким окупационим властима, поготово на нивоу окружних и среских власти. Недић се 12. октобра 1941. године обратио сељацима тражећи да бране своја огњишта од „комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника“.[206]

У борби против комуниста Недићу су се прикључили и одреди Српске државне страже па је тако старешина месних четовођа Студеничког среза упутио почетком октобра 1941. године предлог немачким окупаторским властима како да се у Србији униште „комунистичко-пар-

205 ВА, група фондова Нда, К 91, бр. рег. 16/1-4

206 Понедељак, 13. октобар 1941.

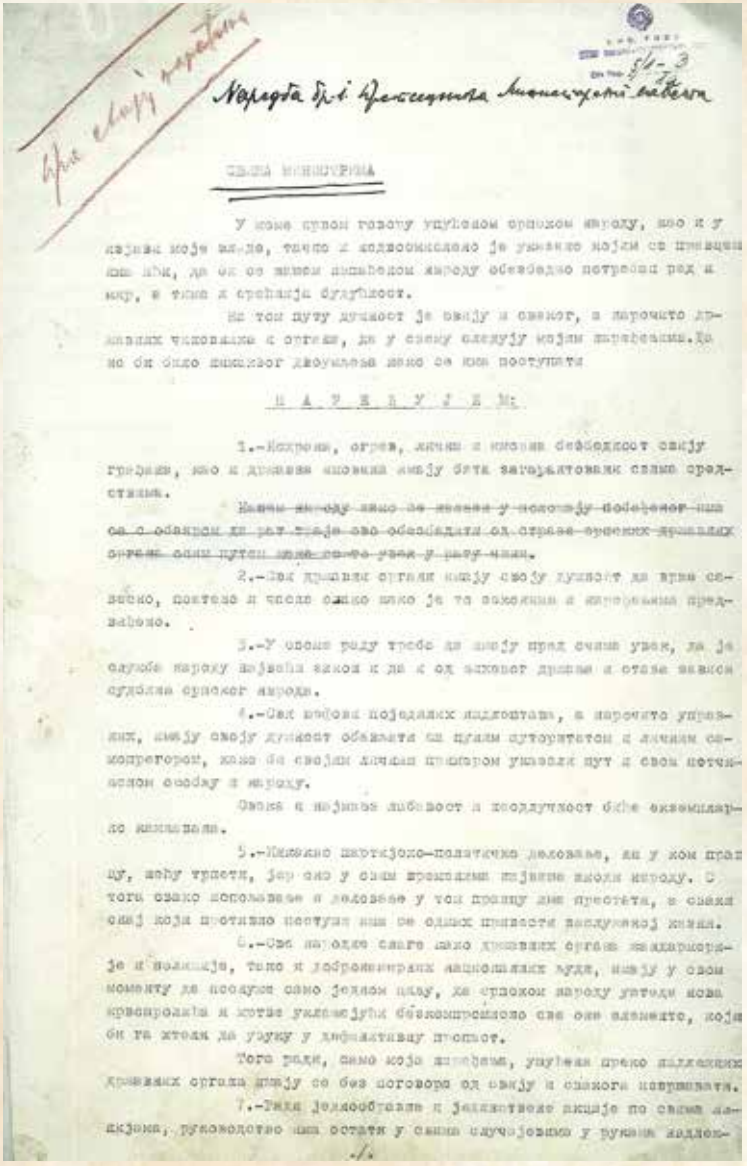

Наредба бр. 1 Председника Министарског савета

НАРЕДБА

У ово страшно доба општег пропадања, када се у земљи наша, као и у свима осталим земљама, појавио велики број људи, који, користећи ратне прилике, желе да ураде што више зла свом народу, ја сам сматрао за потребно да, поред свих мера које предузимам, издам и ову наредбу, којом ће сви моји сарадници, као и сви органи власти, бити упућени како треба да поступају.

Ја сам одлучан да, у сарадњи са свима онима који желе добро свом народу, сломим сваки покушај да се наруши мир и спокојство у земљи, и да, у сарадњи са свима онима који желе добро свом народу, сломим сваки покушај да се наруши мир и спокојство у земљи.

Ја сам одлучан

На збору одржаном у Пожаревцу 24-X-1941 г. одлучено је, да се грађанима свих села у округу Пожаревачком упути овај

ПРОГЛАС

Грађани свих села у округу Пожаревачком,

Извештавате се да поручите заведеној браћи да ових дана долази казнена експедиција немачке војске. Она је учинила своје у окрузима Крагујевца, Чачка, Милановца, Ћуприје, Параћина и Краљева. Још није доцкан да се врате својим кућама. Ништа им неће бити, јер не треба да страда цео народ нарочито округа пожаревачког.

Ако ли само један учини да се и Пожаревац дирне пропаст је сигурна и Пожаревцу, Кучеву, Градишту, Жабарима, Петровцу, Голупцу и Александровцу као и свим селима.

Илустрација 26.

су приликом хапшења у две групе. У првој су били они који су се теже огрешили о постојеће законе и стављани су под преке судове на поступак или одвођени у концентрационе логоре. Мање опасни су чинили радне чете које су употребљаване за јавне радове и друге текуће послове. На основу извештаја Министарства правде већ крајем септембра било је, услед великог броја затвореника и логораша немогуће регулисати питање исхране кажњеника. У то време управе казнених завода у Нишу и Пожаревцу имале су на издржавању казне око 2000 осуђеника за које се нису могле набавити намирнице или их подручни органи нису продавали затворима по минималној цени. Наредбом Председништва Министарског савета од 22. новембра 1941. године приступило се оспособљавању оштећених саобраћајних објеката у партизанским диверзијама, средстава, као и приватних добара.

4. „ВЛАДА НАРОДНОГ СПАСА“-НЕМАЧКИ ПЛАНОВИ И УЛОГА У ПОСТАВЉАЊУ НЕДИЋА ЗА ПРЕДСЕДНИКА ВЛАДЕ.

У време распуштања Савета комесара, немачке репресалије биле су свакодневица. Устанак је био у пуном замаху. Формирање „Владе народног спаса“ на челу са генералом Миланом Недићем био је нужан потез окупаторских власти.[209] Врховна команда копнене војске издала је Командном штабу Војног заповедника у Србији наредбу да остави на слободи генерала Милана Недића.[210] Одлука немачких власти била је у великој мери заснована на процени немачких војних аналитичара и представника дипломатског и политичког врха о потреби Недићевог евентуалног ангажовања у домаћој влади, с обзиром на његову богату војничку каријеру и Меморандум који је

209 Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945)*, Beograd 1992, str. 217., Бранко Петрановић, Револуција и контрареволуција, str. 238-239., Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941–1944*, knj. 1, Beograd 1979, str. 73. Милан Недић је био једини генерал југословенске војске који је избегао интернацију и коме су немачке власти одредиле кућни притвор, уз забрану да прима посете и обавља телефонске разговоре. Допис Командног штаба војног заповедника гласио је: „Скреће се пажња да раније министар војске, командант III југословенске армије у овом рату, генерал Милан Недић, Београд, Немањина (не заменити га са његовим братом Милутином Недићем, који је 1938/39. био министар војске) не сме бити ухапшен нити спроведен у Немачку на основу горе наведене уредбе, пошто по изричитој наредби Врховне команде сувоземне војске има бити привремено остављен на слободи под надзором.“, Наређење је било заведено 5. јуна 1941. године у Ајнзацкоманди Београд под дел. бројем 536/41.

210 Повод за издавање наређења била је обавеза окупационих власти да поступе по Уредби о регистровању одбеглих ратних заробљеника у циљу њиховог окупљања у сабирне и упућивања у заробљеничке логоре у Немачкој. Генерал Недић изузет је од наведене уредбе према налогу из Берлина.

поднео кнезу Павлу.[211] У записнику са саслушања Милана Недића[212], израђеном у канцеларији ОЗН-е за Србију у јануару и фебруару 1946. године, сачувана је његова изјава о садржају Меморандума кнезу Павлу.[213] У Априлском рату 1941. године Недић је заповедао јединицама Треће групе армија која се налазила на главном правцу продора немачких снага у подручје које је повезивало Југославију са Грчком и енглеским Вилсоновим корпусом. Приликом саслушања изјаснио се да га је окупација затекла на Палама, близу Сарајева, у својству команданта Јужне групе армија.[214] Немачка надмоћ у тенковима превагнула је у сукобу тако да се Недић по наређењу начелника штаба Врховне команде, армијског генерала Данила Калафатовића вратио у Београд. Према Недићевом исказу генерал Калафатовић га је обавезао да се стави на располагање Цинцар-Марковићу у својству војног саветника и да ради на останку југословенске војске у логорима у земљи. По доласку у Београд интерниран је од стране Немаца.[215] Капетан Годе му је одобрио да 19. јуна 1941. године напусти стан, ради погреба снахе, сина и унуке погинулих приликом експлозије у Смедереву.[216]. Посете генералу Недићу од стране немачких и домаћих представника власти указивале су на разматрање његовог постављања на место председника владе.[217] Недић је у почетку одбијао предлоге о евентуалном постављењу на место председника владе, као „болестан човек скрхан породичном трагедијом и као неко ко је био првенствено војник“.[218]

Популарисање личности генерала Недића путем штампе, уз наговештавања о његовом скором постављењу на место председника владе, почело је средином јула 1941. године. У Новом времену објављен је афирмативно интониран чланак Ђорђа Перића о Недићевом залагању за сарадњу са Немачком у време док је био министар војске.[219] Популарисање Недићевог постављења настављено је кроз пропагирање потребе о успостављању чврсте организације унутрашње управе у Србији која

211 Меморандум кнезу Павлу је писмо које је генерал Недић упутио 1. новембра 1940. године кнезу Павлу и Министарском савету, а у коме је упозоравао да Краљевини прети стратегијско заокружавање које ће се завршити тактичким ограничавањем и срамном капитулацијом.

212 ВА, група фондова ВКЈ, Досијеа персоналних података официра, подофицира и војних службеника Војске Краљевине Југославије, персонални досије Милана Ђ. Недића, К 1187, број досијеа 332. Војничка каријера генерала Недића приказана је у књизи Милета С. Бјелајца: *Генерали и адмирали Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2004, стр. 224-225.

213 Према наведној изјави генерал Недић је том приликом упозорио кнеза Павла на опасност које би по државу имало одашиљање осам југословенских дивизија у Македонију. Дивизије би у том случају везале италијанске снаге у северној Албанији за тај простор. Непосредно пре израде меморандума добио је од кнеза задатак да изда наређење о одашиљању дивизија: „Немогући да спроведем захтев кнеза Павла, ја сам израдио један меморандум, где сам истакао разлоге да би извршавање овог наређења, односно одашиљање дивизија, имало за нашу земљу тешке последице. Између осталог, навео сам неспремност Југославије за рат и то у дугом периоду. Даље сам навео да је Немачка победница у Европи, да је снажна и да иде као плима, па би наша политика требало да се окрене у правцу према Немачкој и да се поради на споразуму са истом... Приликом подношења овог меморандума кнезу Павлу, између нас двојице дошло је до оштријих речи, тако да је кнез Павле рекао да са мном не може да се ради, на шта сам се ја поклонио и изашао...“, ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-1.

214 Исто.

215 ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр .рег. 38/1-3,4., Станислав Краков, Генерал Милан Недић, књига 1, Београд 1995

216 Експлозија у складишту ратног плена у Смедереву 5. јуна 1941. године у којој је погинуло око 500 грађана међу којима и Недићев син Душан, резервни потпоручник и чиновник Народне банке, снаја Мара и унука Лепша., Зборник НОР-а, књига 12, том I, 157-158.; Ново време, 29. мај 1942. године, Станислав Краков, Генерал Милан Недић, књига 1, Београд 1995. стр. 101.

217 Недић је на саслушању поменуо посету др Карла Крауса и Милана Аћимовића крајем јула 1941. године: „Дошли су прво да ме обавесте о ситуацији каква је у Србији, затим г. Аћимовић је казао како комесарска управа није у стању да савлада грађански рат у Србији и изложио потребу како треба да дође један већи ауторитет да узме ситуацију у своје руке. По мишљењу његовом и свију са којима је разговарао то сам требао да будем ја.“ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5.

218 ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-6.

219 „Случај генерала Недића“, Ново време, 13. јул 1941., стр. 3.

НОВО ВРЕМЕ

СЛУЧАЈ ГЕНЕРАЛА НЕДИЋА

УРЕДБА о малом граничном саобраћају

ПОСЛЕ НАЈВЕЋЕ ОБУХВАТНЕ БИТКЕ И БИТКЕ МАТЕРИЈАЛА

У чему је тајна немачких победа

САОПШТЕЊЕ ЦЕНТРАЛЕ ЗА ОГРЕВ

Сваки Београђанин може да увезе метар и по дрва

Отпуштања из државне службе и постављења појединих чиновника у Банату

Илустрација 27.

би била достојна немачког новог поретка.[220] Дан након Перићеве анализе Ново време је објавило чланак Светислава Стефановића у коме се величају резултати немачке националсоцијалистичке револуције изведене у Немачкој, Италији и Шпанији са Португалијом, па чак и у Француској. Централно место у чланку Стефановић је посветио анализи положаја окупиране Србије и понашања немачких власти које је било „по општем признању Срба из свих крајева и области пуно савршене коректности и такта". Јавности је указивано као једина солуција „пут опредељења за национал-социјалну револуцију европског запада и за нови поредак на европском континенту после рата".[221]

Истовремено са медијском припремом за Недићево постављење одвијала се широка политичка активност представника немачких власти и Димитрија Љотића. Опуномоћеник немачког Министарства иностраних послова Феликс Бенцлер залагао се за стварање „једне истинске владе којој би били обећани територијални добици". Димитрије Љотић је у меморандуму генералу Данклема-

220 „Дошао је тренутак у коме, испуњујући све обавезе према другима, а не одговарајући за судбину других него само за своју, ми Срби треба да будемо сами ковачи своје судбине радећи за себе. Многе компликације које су до јуче стајале на путу, данас не постоје. Наш је животни задатак упрошћен и утолико простије изводљив. Са поверењем у себе, ми морамо ући у Нову Европу прекаљени", Милан С. Јовановић, "Србија земља логике", Обнова, 7. јул 1941., стр. 5.; П..И. : „Против хаоса за нови поредак!", Обнова, 7. јул 1941., стр. 5.

221 Светислав Стефановић , „Са западно-европском револуцијомнаш једини пут", Ново време, 14. јул 1941., стр. 3., Дамњан Ковачевић, „Где је данас интерес српског народа?", Обнова, 6. август 1941., стр. 4. Политички опоравак повезиван је са привредним. Милосав Васиљевић, „Путем привредног подизања ка политичкој будућности",Обнова, 7. јул 1941., стр. 5.

ну 20. августа 1941. године предочио своје виђење рада Савета комесара према коме избор и састав наведеног тела не одговарају тежини ситуације и постављеним задацима. Као излаз из тешке ситуације предложио је да се на место председника владе постави ауторитативнија личност од Милана Аћимовића, као и да се новој влади обезбеди самосталнији статус и шира овлашћења него што их је имао Савет комесара.[222] Након три дана уследила је и оставка Љотићевих представника у Савету комесара: инжињера Милосава Васиљевића и др Стевана Ивановића са помоћником Божидаром-Дарком Петровићем. Они су 23. августа 1941. године у меморандуму[223] образложили разлоге због којих су поднели оставку.[224]

Немачке власти су биле максимално ангажоване на решавању кризе Савета комесара.[225] Немачки врх сматрао је корисним смењивање Савета комесара, с обзиром на замах који је устанак у Србији добијао крајем августа 1941. године и немогућност да се ангажују додатне немачке трупе на окупираној српској територији.[226] Представници домаћих политичких странака су усагласили своје ставове по питању Недићевог избора и сложили се да је он најпогоднија личност за председника владе, способан да ангажује све националне снаге у борби против комунистичког покрета и устаника („Недићу поверити владу, значи, забити несаломљиви клин између комуниста и српског народа“).[227] У приватној посети Недићу, 19. августа 1941. године, Аћимовић и Љотић предочили су му сву тежину ситуације, уз опаске да је он „најбоље решење да Срби поврате сами ред и мир на своме тлу“ иначе ће „услед наставка немачког пустошења Србија бити претворена у спаљену земљу“.[228] Милан Аћимовић сазвао је конференцију ширег састава којој су присуствовали политичари, представници јавног живота, установа и уд-

222 Младен Стефановић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Загреб, 1985, стр. 306. Љотић не спомиње конкретно Недића, али пише о лицу „од изванредног и непосредног ауторитета“, што је у датим друштвено-политичким околностима могао бити управо генерал Недић. Према Станиславу Кракову Љотић је покренуо иницијативу за Недићево постављење 18. августа, дан након постављења вешала на Теразијама., Станислав Краков, Генерал Милан Недић, књига 1, Београд 1995. стр. 117-119., Петар Мартиновић Бајица, Милан Недић, Београд 2003, стр.138.

223 Комесари су се критички осврнули на услове под којима су радили, а као један од главних ометајућих фактора за ефикаснији рад комесара навели су сужена овлашћења која је имала државна управа у односу на немачки окупациони апарат, односно да окупациона власт није одредила стварне границе надлежности српске власти, тако да је могла интервенисати увек и по било ком питању. ВА, група фондова Нда, К 27, бр. рег. 3/5, Записник о саслушању др Георга Кисела од 25. октобра 1946. године.; ВА, група фондова Нда, бр. рег. 19-3-2.; Комесари у оставци указали су на потребу образовања нове владе која би самосталније управљала земљом, уз поштовање легитимних и политичких права и економских интереса Рајха. ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 2/3-1. Бошко Костић у књизи под насловом „За историју наших дана“, објављеној у Лилу 1949. године, наводи да је Љотић написао ове меморандуме.

224 Милан Борковић, Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941-1944. Књига прва (1941-1942), Београд 1979, стр. 41.

225 Александар Драшковић, Колаборационистички режим генерала Милана Недића у окупираној Србији, Други свјетски рат-50 година касније, том II, радови са научног скупа Црногорске академије наука и умјетности и Српске академије наука и уметности одржаном у Подгорици 20-22 септембра 1995, Подгорица 1997, стр. 427.

226 Зборник НОР-а, том XII, књига 1, док. 566., Бранко Петрановић, Револуција и контрареволуција, ...стр. 230.

227 Исто, стр. 426.

228 Љотић је своје виђење генерала Недића, његове улоге као министра војног и као каснијег председника владе у периоду окупације образложио у једном од предавања: „Пре рата генерал Недић је свом снагом желео својој земљи да овде Немци не дођу, али била је друга политика која је желела да Немци овде дођу и та политика је победила. Због тога је генерал Недић пао као министар војни. Када су дошли Немци генерал Недић се трудио и водио такву политику да би овде било што мање Немаца, по могућству да остане само један Немац-немачки посланик....Он није обичан председник владе, он је, заиста, далеко више нешто и веће од тога. Он врши функцију преседника владе, али он је у ствари отац српског народа, и као сваки отац он би желео да сви синови тога народа сложно иду тим путем.“, ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-106, 107.; Александар Драшковић, Колаборационистички режим генерала Милана Недића у окупираној Србији, Други свјетски рат-50 година касније, том II, радови са научног скупа Црногорске академије наука и умјетности и Српске академије наука и уметности одржаном у Подгорици 20-22 септембра 1995, Подгорица 1997, стр. 425., Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије: оружане снаге српске владе 1941-1945, Београд 2011, стр. 13-18.

ружења.[229] Приликом одржавања конференције изнет је заједнички захтев за успостављање нове владе.[230] Након свега Недић је изнео услове генералу Данклеману под којима би прихватио да образује владу. Према Недићевом сведочењу, листа захтева садржала је 16 тачака.[231] Генерал Данкелман је 28. августа одобрио формирање владе Милана Недића (Данкелманово наређење о образовању владе бр. 3348/41).[232] Организован је и пријем нових представника владе у Управном штабу у Народној скупштини. Недићу је акт о постављењу предат из немачке руке, од стране војног заповедника генерала Данкелмана.[233] Немачка новинска агенција „DNB" објавила је истога дана вест о формирању владе. Дан након Недићевог постављења у Обнови је објављен говор генерала Харалда Турнера у којем је нагласио следеће: „Кад се овде иступило против окупационе војне силе, према Лењиновим упутствима о наоружаној побуни...следи колективно уништење српског народа, ако српска егзекутива не успе уништити комунисте у целој земљи!".[234]

У тренутку доласка на власт Недић је иза себе имао релативно добро организован домаћи и немачки пропагандни апарат, а испред себе масу незадовољног народа оптерећеног ратном ситуацијом, притиском и терором немачких власти, активностима комунистичког и четничког покрета, као и великим бројем избеглица које су свакодневно пристизале у Србију. Приликом пријема у Народној скупштини Недић је као председник владе одржао свој први говор.[235] У иницијалном и у осталим говорима истицао је паролу „изградње будућности српског народа у лојалној сарадњи са Немачким Рајхом и са његовим представницима у Србији".[236] Покушавао

229 Према наводима са Недићевог саслушања конференцији су присуствовали: представници привредних и индустријских комора, разних политичких партија, Академије наука. Испред занатске коморе био је њен председник Савић, инудстријску комору представљао је њен председник Влада Илић, трговинску-Митић и Аца Јовановић, лекарску-др Мијушковић. Од јавних радника били су присутни: професори Милош Тривунац, Илија Пржић, Велибор Јонић, др Лаза Костић, др Александар Белић. Међу присутним официрима били су: генерал Петар Косић, генерал Панта Драшкић и пуковник Таса Динић. Били су бројни и представници политичких странака: Коста Кумануди, Ристо Јојић, др Ђуро Котур, др Милош Радосављевић, др Лазица Марковић, др Момчило Јанковић, Милан Аћимовић, др Александар Цинцар-Марковић, др Мирослав Спалајковић, др Стеван Иванић, Михајло Олћан и Илија Михаиловић. Недић је навео и Живка Топаловића који је често свраћао код Милана Аћимовића. ВА, група фондова ВуО, К 269, бр. рег. 38/1.

230 Поименично није било говора о министрима у будућој влади, већ је Милану Недићу начелно препуштено одлучивање о томе: „Поименично није било речи о људима, који би ушли у владу, но само је постојала начелна сагласност да то треба да буду чврсти људи. Мени су оставили одрешене руке кога ћу узети у владу."-ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5. Милан Недић је прихватио иницијативу да га предложе за председника нове владе након говора председника Академије наука др Александра Белића и др Мирослава Спалајковића: „Др Спалајковић, на моје одбијање, љутио се и питао јесам ли ја Србин и војник. Он је одржао такав говор да су му сви одобравали, а неки и аплаудирали, па га је завршио са речима да сам само ја у стању да изведем земљу из револуције." Др Лазар Марковић се такође изјаснио за „образовање једне хомогене владе од људи чврсте руке", што су прихватили сви присутни, као и предлог постављења генерала Милана Недића за председника.

231 Недићеви услови су наводно прихваћени усмено, али не и званично., ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1.

232 Харалд Турнер и Георг Кисел су инсистирали на што хитнијем формирању нове владе, како Србија не би била подељена између Мађара, Бугара и Хрвата., Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941-1945, Београд 2011, стр. 40., Ђоко Слијепчевић, Југославија, уочи и за време Другог светског рата, Минхен 1978, стр. 302-305.

233 Зборник НОР-а, књига 12, том I, 334-335., Декларација Владе народног спаса српском народу објављена је у *„Новом времену"* 2. септембра 1941. године. Донет је и Правилник о пословању Председништва Министарског савета, а посебним уредбама био је регулисан рад сваког појединог министарства. Прва реконструкција владе обнародована је у Службеним новинама 14. октобра 1941. године. Локална управа регулисана је Уредбом о административној подели Србије (на округе, срезове и општине) објављеној у Службеним новинама, број 136-А, од 26. децембра 1941. године. Обавештење о реконструкцији Недићевог кабинета објављено је у Службеним новинама, бр. 90 од 10.07.1942. године. До нових промена у влади дошло је 6. новембра 1943. године и оне су законски пропраћене.

234 *„Обнова"* од 30. августа 1941. године.

235 Бошко Костић, Из историје наших дана, Београд 1990, стр. 46-47.

236 „Говор председника српске владе генерала г. Милана Ђ. Недића": „Српски народ неће никада заборавити да се немачки војник и ако победилац, по свршеним ратним операцијама никоме није светио и коректно се понашао према српском народу.", фотографија: „Председник владе г. Недић, за време говора, јуче у дворани Народне скупштине", Обнова, 30. август 1941., стр. 3.

је да потенцирањем сарадње са Немцима обезбеди што већу аутономност несамосталној влади. Влада је након успостављања реда и мира требало да се посвети даљој изградњи земље у економском и социјалном погледу.[237]

Образовање „Владе народног спаса“ било је пропраћено у свим медијима доступним у ратном времену. Колаборационистичка штампа посветила је значајан простор презентовању околности под којима је формирана нова влада. Становништво је требало уверити у значај „историјског тренутка“ и „јединственог случаја“ образовања владе у ратом захваћеној Европи. *Ново време* известило је јавност о формирању „владе која ће се у интересу своје рођене земље и из властитих побуда старати о миру, реду и безбедности“ и о генералу Недићу који је „вољан да у критичном часу образује владу и прими одговорност за одржавање јавног реда, мира и безбедности.“[238] Обнова је писала о приоритетним задацима нове владе.[239] Уредништво листа поздравило је образовање владе као догађај од далекосежне важности, историјску нужност, једину логичну солуцију.[240] Назив „Влада народног спаса“ требало је да народу улије поверење у новоформирану институцију и њене представнике, чиме би се појачао учинак њеног рада у систему окупиране Србије. Било је неопходно остварити утицај управо међу сељаштвом, као најбројнијом друштвеном групом. Неколико дана након формирања „Влада народног спаса“ је објавила Декларацију у којој је навела да ће се борити против устанка, позвала народ на сарадњу, истакла наклоњеност и пријатељски став окупатора и дозволу употребе српског грба и заставе.[241] Представљала се као вазална алтернатива која је хтела да заустави крварење српског народа и за њега обезбеди повољније решење у “новој Европи“, насупрот комунистичкој, која се изјаснила за Југославију, до које треба доћи борбом и Михаиловићеву обновљену Југославију са превагом Србије, после победе западних сила.[242] Јавност је редовно извештавана о значају формирања владе као једине гаранције за успостављање реда и мира и бране субверзивним активностима комуниста.[243] Дозвола употребе грба и заставе имала је у циљу стварање утиска о стварно успостављеној државној творевини. Др Лазар Прокић назвао је тренутак образовања владе „прекретницом у историји српског народа“.[244] Председник владе се начелно залагао за идеју стварања Велике Србије уз помоћ немачких власти и српског народа, путем нове државне организације и спровођења радикалних реформи на свим државним нивоима, а у складу са захтевима новог поретка. Народ је позивао да према немачким окупационим снагама покаже лојалност и послушност. Апеловао

237 У прилог тези да је српски народ преко новообразоване владе „преузео у своје руке своју судбину“ у чланку под насловом „На добром путу“ цитирани су делови Недићевог и Данкелмановог говора. Пропаганда је пласирала и једну од касније често употребљаваних парола: “Вера Рајха у Србију и српског народа у Рајх чине основу српске државне обнове.“, П-к: „На добром путу“, Понедељак, 1. септембар 1941.

238 „Образована је нова српска влада“, „Пријем нове српске владе код војног заповедника“, Ново време, 30. август 1941., стр. 1, „Пријем нове српске владе код војног заповедника у Србији“, „Биографије нових министара“, „Говор г. Милана Недића“, стр. 3. и 4.

239 „Велики преокрет у нашем унутрашњем политичком животу. Образована је српска влада на чијем је челу армиски генерал г. Милан Недић. Нова влада има задатак да скупи око себе све конструктивне снаге, заведе ред и мир и поведе земљу ка бољитку и напретку.“, Обнова, 30. август 1941., стр. 1. „Увођење нове српске владе у дужност. Говор војног заповедника Србије ваздухопловног генерала г. Данкелмана.“, Обнова, 30. август 1941., стр. 3.

240 „Влада генерала Милана Ђ. Недића“, Обнова, 30. август 1941., стр. 3., „Личности чланова нове српске владе“, Обнова, 30. август 1941., стр. 4.

241 Декларација Владе народног спаса српском народу, 2. септембар 1941. године, Говори генерала Милана Недића-председника Владе народног спаса, Београд 2006, стр. 4-5.

242 “Ми смо влада народнога спаса, ми смо изван и изнад сваке политичке партије и групе, ми смо само браниоци Српства и српскога племена.“, „Последњи позив и последња опомена председника Владе г. Недића српском народу. Позивамо свакога да испуни своју дужност према Отаџбини и према нацији“, Понедељак, 15. септембар 1941.

243 „Задаци српске владе“, Обнова, 8. септембар 1941., стр. 3.

244 „Народ који је изгубио рат, после равно четири месеца окупације, добио је своју прву владу са симболима државности. И то под правним режимом окупације! Заиста овај случај није још био забележен у историји, као што није било ни случаја комесаријалног управљања које је претходило овој првој влади у обновљеној Србији.“, др Лазар Прокић, „Нови услови обнове и стварања... Само слога Србина спасава“, Обнова, 9. септембар 1941., стр. 3.

НОВО ВРЕМЕ

Пут у бољу будућност

Пријем нове српске владе код Војног заповедника у Србији

Први кабинет обновљене Србије

ГОВОР г. Милана Недића

Биографије нових министара

Милан Недић

Оњен Кузмановић

Илустрација 28.

је на прваке грађанских политичких партија да се оставе политиканства и образују јединствени национални српски блок како би се лакше супротставили комунистичком оружаном покрету и идеологији.[245] Апел је упутио и народу у целини, посебно образованим институцијама и српским интелектуалцима, којима је стављено на знање да треба да делују на сузбијању сваке идеологије која је била супротна идеји стварања Велике Србије и традицији српског народа.[246] Приликом саслушања Недић је изјавио да су се основни задаци Владе заведени у Декларацији односили на: умирење земље, спречавање грађанског рата и стабилизацију успостављеног поретка: „1. септембра ја сам саопштио народу да је образована нова влада преко радија у виду једне декларације. Та је

245 Комунистичке власти су биле свесне изузетне важности пропагандног рада Недићеве владе па се тако у Оптужници против Милана Недића из 1946. године (тачка 3.) наводи као једна од кључних тачака његово пропагандно деловање одмах након образовања Владе народног спаса: „Још од првих дана свога председниковања, Недић се заузео до крајњих граница да и пропагандом прихвати немачку окупацију у Србији и покрене Србе у борбу против народноослободилачког покрета. У циљу што боље пропаганде основао је Пропагандно одељење при Председништву Министарског савета, које је даље разгранало велику пропагандну мрежу по земљи.“, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 26/1-5.

246 Једно од првих пропагандних задужења Велибора Јонића било је везано за његово ангажовање као комесара за просвету на популарисању „Апела српском народу“., ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 3-17.

декларација штампана, колико се сећам, у Новом времену, Службеном листу, а излепљена је како у Београду, тако и у унутрашњости на многим местима.“ [247]

„Влада народног спаса“ била је скуп међусобно завађених личности које су вођене личним амбицијама често угрожавале њену јединственост. Недић се често обраћао припадницима владе наредбама да министри међусобно сарађују, како га не би оптерећивали непотребним интервенцијама. Осим постојећих подела унутар саме владе, управљање земљом отежавао је велики утицај појединаца над којима влада није имала контролу: Димитрија Љотића, Драгог Јовановића и Танасија Динића. Четвртину владе чинили су генерали што је указивало на наглашавање војног утицаја и планирано гушење устанка. Недић је носио титулу министра-председника, а његови сарадници титуле министара. Влада је била подељена на три политички диференциране групе. У првој групи, такозваним „недићевцима“ био је Недић, као министар-председник са својим присталицама: Милош Тривунац, Јосиф Костић, Огњен Кузмановић и генерал Ђура Докић, који су називани „Недићевом кликом“. Креирали су меморандуме и пројекте српске сељачке државе и фаворизовали су Недића ради слабљења љотићеваца. Касније је Тривунца заменио на положају Велибор Јонић, који се од раније разишао са Љотићем. Без обзира на напуштање љотићевског покрета Јонић се није одрекао зборашких идеја већ је покушао да их сведе на националистичку и умерену линију. Надао се постављењу на место председника владе уколико би Недић добио положај шефа државе. Другу струју представљао је министар унутрашњих послова Милан Аћимовић, усамљен у влади, али у добрим односима са Немцима, као присталица Милана Стојадиновића. Аћимовић је правио планове о повратку Милана Стојадиновића у земљу као гувернера. Његов положај у новој влади био је угрожен услед веза које је имао са Равногорским покретом. Немачке власти су окарактерисале Љотићеву активност против Аћимовића као „неистинито клеветање, по методи која је само на Балкану обичај“.[248] Трећу групу чинили су љотићевци. Љотићеву групу у влади представљао је Михајло Олћан који је остао у влади као министар без портфеља (након што је одбио да потпише један владин меморандум и избачен је из владе крајем 1942. године). У овој групи био је и министар правде Чедомир Марјановић. Недић је постепено потиснуо из владе Љотићеве присталице, као и Аћимовића, а умањио је утицај Драгог Јовановића и Танасија Динића. О одлукама владе углавном је обавештавао немачке власти преко Велибора Јонића који је био одличан познавалац немачког језика. Јонић је учествовао у креирању меморандума Недићеве владе. Као у случају Савета комесара одређени референти у немачким окупационим органима били су задужени за одговарајућа министарства. Првобитни састав Владе народног спаса током окупације измењен је неколико пута, смењивањем појединих министара или њеном реконструкцијом:

- Председништво Министарског савета: министар-председник Милан Ђ. Недић. У оквиру Председништва Министарског савета образовано је Одељење за пропаганду, шеф одељења Ђорђе Перић.
- Министарство унутрашњих послова: Милан Аћимовић (до 7. новембра 1942), Атанасије Динић (до 5. новембра 1943), Милан Недић је 5. новембра 1943. године преузео МУП и заповедништво над свим оружаним формацијама српске владе.
- Министарство правде: Чедомир Марјановић (до 7. новембра 1942), Богољуб Кујунџић.
- Министарство просвете: Милош Тривунац (до 7.октобра 1941), Велибор Јонић.
- Министарство просвете и вера (портфељ образован 4. фебруара 1943): Велибор Јонић.
- Министарство финансија: Љубиша Микић (до 7. октобра 1941), Душан Летица (до 15.октобра 1941), Душан Ђорђевић.
- Министарство грађевина: Огњен Кузмановић.
- Министарство пошта, телеграфа и телефона: Јосиф Костић.

247 ВА, група фондова ВуО, К 269, бр. рег. 38/1-19.

248 Б. Божовић, Специјална полиција у Београду 1941-1944, Београд, 2003, стр.135.

- Министарство рада: Пантелија Драшкић (до 7. октобра 1941).
- Министарство пољопривреде и исхране народа: Милош Радосављевић (до 29. јануара 1942), Богољуб Кујунџић (до 7. новембра 1942), Радослав Веселиновић.
- Министарство народне привреде: Михаило Олћан (до 7. новембра 1942), Милорад Недељковић.
- Министарство социјалне политике и народног здравља (од фебруара 1944. године Министарство рада, социјалног старања и народног здравља): Јован Мијушковић (до 7. новембра 1942), Стоимир Доборосављевић (до 5. новембра 1943), Атанасије Динић.
- Министарство саобраћаја: Ђура Докић (од 7. окробра 1941).
- министар без портфеља: Момчило Јанковић (до 7. октобра 1941).[249]

Анализирајући Недићево деловање на „политичкој сцени“ окупиране Србије професор Бранко Петрановић наглашавао је значај његових иступања у јавности, сматрајући говоре председника владе пријемчивим за просечног српског становника као „упрошћену политичку и националну филозофију“.[250] Истовремено са Недићевим појављивањима у јавности, пропагандисти су радили на постепеном изграђивању представе о њему као „оцу нације“, који се иако је изгубио сина јединца, жртвује за своју српску „децу“, „човеку части и храбрости који је са пожртвованошћу испосника и старих апостола приступио обнови Србије“.[251] Домаћи листови писали су о Недићу као о „оцу Србије“ који се у тешким тренуцима жртвовао за своју „децу“, односно народ, „сину народа“, „јунаку“, „расном војнику“, „прекаљеном родољубу“, „првом домаћину нације“ којег је послало „провиђење“ да обнови Србију.[252] Велибор Јонић, један од најактивнијих министара у политичком и пропаганд-

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

ЧЕКОВНИ РАЧУН БРОЈ 56.896

СЛУЖБЕНЕ НОВИНЕ

БРОЈ 104 | БЕОГРАД, ПЕТАК, 5 СЕПТЕМБРА 1941 | ГОДИНА XXIII

На дан 29 августа 1941 године, образована је влада у саставу:

Председник Министарског савета МИЛАН НЕДИЋ, армијски ђенерал и министар у пензији;

Министар унутрашњих послова МИЛАН АЋИМОВИЋ, министар у пензији;

Министар грађевина ОГЊЕН КУЗМАНОВИЋ, министар у пензији;

Министар при Председништву МОМЧИЛО ЈАНКОВИЋ, адвокат, бивши народни посланик;

Министар поште, телеграфа и телефона, и Заменик Министра саобраћаја ЈОСИФ КОСТИЋ, армијски ђенерал у пензији;

Министар просвете др. МИЛОШ ТРИВУНАЦ, професор Универзитета;

Министар финансија др. ЉУБИША МИКИЋ, бивши народни посланик;

Министар рада ПАНТА ДРАШКИЋ, Кавалир Краљевских ордена, бригадни ђенерал у пензији;

Министар правде др. ЧЕДОМИР МАРЈАНОВИЋ, апелационни судија;

Министар социјалне политике и народног здравља др. ЈОВАН МИЈУШКОВИЋ, хонорарни професор Универзитета, бивши народни посланик;

Министар пољопривреде и исхране др. МИЛОШ РАДОСАВЉЕВИЋ, бивши народни посланик;

Министар народне привреде МИХАИЛО ОЛЋАН, пословођа.

На основу члана 2 Уредбе Сбо. 441 од 2 августа 1941 пропису је

ПРАВИЛНИК

за извршење Уредбе о оснивању Фонда за помагање породица државних и банованских службеника и пензионера и њихових породица

Члан 1

Средства Фонда узајамне се код Поштанске штедионице на основу рачуна под називом „Фонд за помагање породица државних и банованских службеника и пензионера и њихових породица“.

Власник овога рачуна је Министарство финансија.

Члан 2

Сви плаћеници из чл. 3 Уредбе са нето приходима већим од 1.000— динара месечно, приликом исплате прихода у месец септембар 1941 године плаћаће један одсто на нето приходе, и то: активни службеници државних установа, државних предузећа и осталих монополских банованских установа; пензионери државни и бански; болесници у којој је назначити колике су им нето приходности и да ли су болесници болнички осигурани или не. Износе треба да буду четко написани са назнаком имена и презимена и звања.

Они који чувају се у досијеу државног плаћеника. Старешине надлештва и самосталне државне установе достављаће редовно Министарству списак службеника и плаћеника који буду напустили да не воле плаћене братски доприносе и исплате благајне (Главна државна благајна, Финансијске дирекције, Инспектурат и Пореске управе) Министарству финансија (Општем одељењу). Наведени списак достављаће се крајем сваког месеца.

Све благајне и установе које буду наплаћивале братски доприносе, уносиће исти у платни списак одмах приликом исплате, обуставу и износиће износе сваког месеца наведеним начин уплатиће на чековни рачун Фонда.

Благајне које се на овоме контролом обрачунавају за исплаћена документа у нето износу, морају обустављен братски допринос уплатити на чековни рачун Фонда најдаље наредног дана у месецу а потврду о уплати — чековну признаницу — прилажаће исплатним документима и извршеном обрачуну и за тај износ.

Члан 3

Лица из члана 1 Уредбе, која желе примити одређени износ дужна су из чл. 9 Уредбе поднети Министарству финансија (Општем одељењу) пријаву по прописаном обрасцу са доказима.

Пријаве, са документима имаће се предавати преко Пореских управа које ће их одмах доставити Министарству финансија (Општем одељењу), а она која живе у Београду предаће пријаве непосредно Министарству финансија.

Члан 4

Документа која се имају приложити пријави као доказ о сроду на њеној су следећи:

а) о томе да је активни службеник или пензионер, односно удовица породице погинуле: легитимација за војвођењу војску у оперативном правцу;

б) о погинућу родитеља изванбрачности по врсти истог код активних службеника: извод књиге из књиге о рођењу стране са вероисповедном изјавом изјавом и исто потврђена (оригинал и породичног) уверење о регистрацији породице и изјава изјављена за мобилизацију и рачуноводствене и одговарајући законом Поштанске штедионице;

в) о томе да су деца брачна или позивалачка и о њиховом доласку родитеља: крштеница односно родни лист или свадбено сведочанство за сваку децу;

г) о томе да запосленици и службеници и њима равни као и остали чиновници службеници и посланици службеног, разводски или удовци односно удовице деца, који су без породице, а имају најмање 10 ефективних година службе рачунајући до 1 августа 1941. на који службено документ из кога се може предмет утврдити.

На случај да лица која траже помоћ немају документа која се траже у предходним ставовима подноће као доказ уз пријаву њихов дотични службеника или потписника истарбеног код одметнике или колаборације власти у којима ће бити изнети подаци који се у пријави наводе. Тако исто њихов дан службеника или пензионера истарбеног код одметнике или колаборације власти у служби и за доказе; о изјављеном кућевству са члановима породице за доказе; о изјављеном кућевству са члановима породице за доказе се траже изводи; о томе да је, ако нема 10 ефективних година службе, оженен или да има на издржавању родитеље (оца и мајку или само оца или само мајку) и да је њихову или њихову срећа на посебну помоћ по Уредби који од чланова домаће породице.

Илустрација 29.

249 Министри Богољуб Кјунџић и Милорад Недељковић враћени су из заробљеништва ради постављања на дужност.

250 „Представљао је себе „оцем Србије, човеком који је омогућио српском народу да преживи катаклизму с којом је био суочен. Његови прости, одсечни, војнички апели одзвањали су театрално у земљи у којој се нико није ни питао, али су приањали за обичне људе. Срби су били мали народ који је морао сачувати своју егзистенцију...Ред, мир и осигурање исхране били су реални покличи који су долазили до малог човека, преморенога, преплашеног и изгладнелог.“, Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945)*, Beograd 1992, str. 223.

251 В., „Историјска улога генерала Милана Недића“, Ново време, 5. септембар 1941., стр. 3.

252 Ратко Парежанин, „Српски барјак“, Наша борба, 7. септембар 1941., стр. 1.

ном раду, величао је улогу Милана Недића.[253] У склопу владине пропагандне кампање одржао је низ говора на зборовима и конференцијама по окрузима, чији су изводи били често објављивани и у штампи.[254] Ђорђе Перић је као шеф Одељења за пропаганду одржао низ говора преко Радио-Београда, као и велики број предавања на разне теме, у зависности од тренутних потреба одељења и Недићевих инструкција. Као члан Надзорног одбора Антикомунистичке лиге био је стално на линији антикомунизма,[255] почевши од учествовања у осмишљавању и организацији антикомунистичке изложбе, разних манифестација и предавања.[256] Недића је приказивао као великог родољуба под чијим је српски народ требало да „продужи и доврши величанствено дело народног спаса и препорода."

Херман Нојбахер је у својим мемоарима анализирао Недићеву личност и његове мотиве за политичко ангажовање у позитивном светлу. Описао га је као великог националисту и противника комунизма, старог генерала и заштитника династије Карађорђевића, којег је опасност од ширења комунизма и пожара грађанског рата присилила на сарадњу са Немцима: „У његовом бироу на зиду је висила слика краља, чија избегличка влада је представљала за Немачку непријатељску силу. Немачка пропаганда, која је била досадна, непрестано се изругивала са њим као са „краљем-дечаком". Симбол напаћеног народа представљала је друга слика, која је приказивала, са окрутном реалношћу, жену која је разапета на крсту. Та жена је представљала мајку Србију. Све ово није никако могло да значи за Немце који су га посећивали, да Недић обожава окупаторе и да према њима гаји симпатије." Нојбахер је посебно истицао Недићеву борбу против страдања Срба у Хрватској, Албанији, бугарској оку-

253 Као министар просвете био је истовремено и издавач Просветног гласника (1942-1944. године), главни уредник листа Српски народ (1942-1944. године) и сарадник Наше борбе (1941-1942. године). Подржавао је владину политику обнове и препорода, а лист Српски народ је покренуо и уређивао у том циљу.

254 Јонић је већ на почетку свог пропагандног рада имао пажљиво припремљен начин излагања и садржај говора. Такође, увео је праксу да се приликом одржавања говора, након завршетка сваког скупа састави и пошаље телеграм подршке председнику владе (такозвани поздравни телеграм). Према Јонићевом сведочењу, његове изјаве и говоре Одељење за пропаганду није објављивало у изворном облику, а посебно су преувеличавани његови ставови и изјашњавања за сарадњу са Немачком, као и мишљење о начину на који српски народ треба да се избори за место у „новом поретку". Непотписани чланак, „Министри у народу", Ново време, 17. фебруар 1942., стр. 1; „Служимо свом народу" нагласио је министар г. Велибор Јонић на великом народном збору у Чачку", Ново време, 24. фебруар 1942., стр. 3., „Министар просвете г. Велибор Јонић у Шапцу и Лозници: „Нестаће нас са лица земље ако пореметимо ред и мир!", Ново време, 10. март 1942., стр. 3., „Страна пропаганда сигурно неће хранити Србију!" рекао је министар просвете В. Јонић", Зборови у Младеновцу и у Крагујевцу, Ново време, 21. април 1942., стр. 3., „Народни збор у Аранђеловцу: „Из овога рата изаћи ћемо препорођени" рекао је министар просвете Велибор Јонић", Ново време, 28. април 1942. , стр. 3., „Јонић је у Јагодини одржао велики народни збор заједно са министром социјалне политике и народног здравља. Сумирао је резултате рада Владе током протекле године уз упозорење народу на агитацију коју врше људи Драже Михаиловића и „лондонска југословенска влада", Ново време, 8. децембар 1942., стр. 4., „Велика народна манифестација у Нишу. Титова паклена намера-уништење српског народа. Министар Велибор Јонић говорио је пред 10. 000 грађана", Ново време, 29. децембар 1943., стр. 3.

255 М. Б., „Оснивачка скупштина Антикомунистичке лиге у Београду", Ново време, 2. децембар 1941., стр. 5.

256 Непотписани прилог „Министри у народу:„Најсветлији задатак-опстанак српског народа и обнова Србије", „Наши интереси су налагали да останемо ван великог светског рата", Велики народни збор министра Динића: „Императив-отклањање утицаја споља"; фотографија са Динићевог збора; „Реч шефа Државне пропаганде Перића: „Поуздати се у себе и у своје снаге", Ново време, 8. децембар 1942., стр. 3. Перић је био један од идејних твораца и покретача акције обавештавања народа коју су представници централних власти организовали у договору са новопостављеним окружним начелницима. Перићеви говори преко радија били су инспирисани углавном креирањем слике српске државе и друштва и доказивањем судбинске повезаности Србије са Европом., Непотписани чланак, „Говор шефа државне пропаганде на радију. Судбина Европе-судбина српског народа. Благотворне последице нашег подизања из понора, као и данашњег нашег става, осетићемо у најближој будућности.", Ново време, 15. јануар 1943., стр.3.

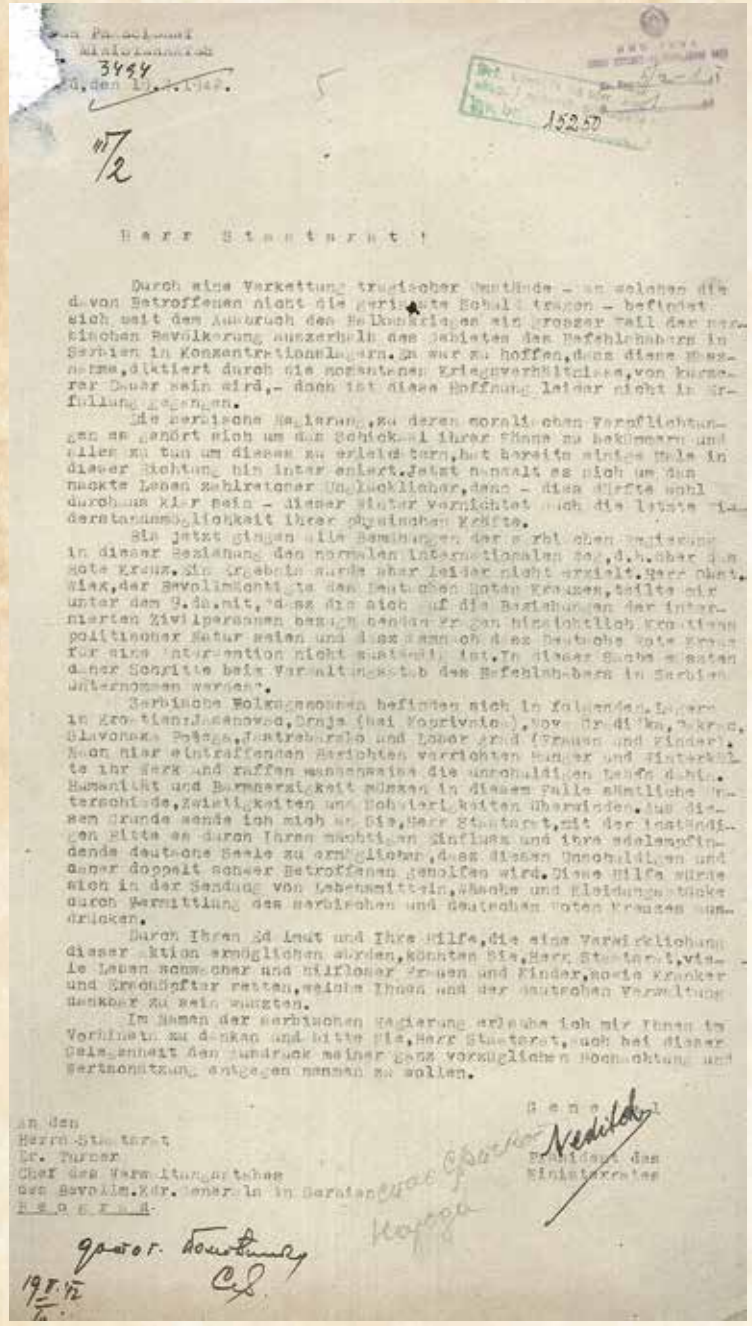

Илустрација 30.

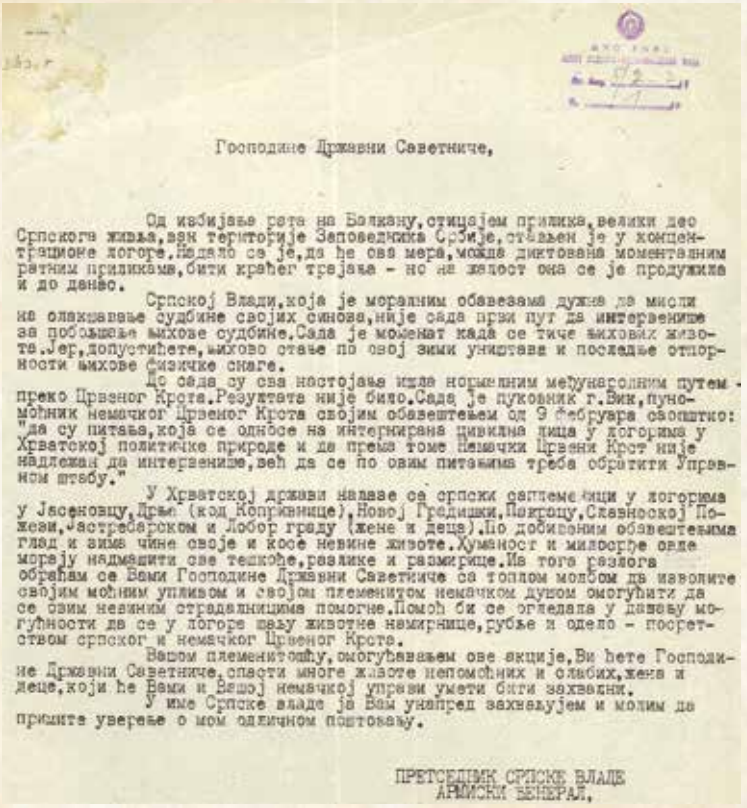

Господине Државни Саветниче,

Од избијања рата на Балкану, стицајем прилика, велики део Српског живља, ван територије Заповедништва Србије, стављен је у концентрационе логоре. Надало се је, да ће ова мера, можда диктована моментаним ратним приликама, бити краћег трајања - но на жалост она се је продужила и до данас.

Српској Влади, која је моралним обавезама дужна да мисли на олакшавање судбине својих синова, није сада први пут да интервенише за побољшање њихове судбине. Сада је моменат када се тиче њихових живота. Јер, допустићете, њихово стање по овој зими уништава и последње отпорности њихове физичке снаге.

До сада су сва настојања била нормалним међународним путем преко Црвеног Крста. Резултата није било. Сада је пуковник г. Вик, пуномоћник немачког Црвеног Крста својим обавештењем од 9 фебруара саопштио: "да су питања, која се односе на интернирана цивилна лица у логорима у Хрватској политичке природе и да према томе Немачки Црвени Крст није надлежан да интервенише, већ да се по овим питањима треба обратити Управном штабу."

У Хрватској држави налазе се српски заточеници у логорима у Јасеновцу, Дрењ (код Копривнице), Новој Градишки, Пакрацу, Славонској Пожеги, Јастребарском и Лобор граду (жене и деца). По добивеним обавештењима глад и зима чине своје и косе невине животе. Хуманост и милосрђе овде морају надмашити све тешкоће, разлике и размирице. Из тога разлога обраћам се Вама Господине Државни Саветниче са топлом молбом да изволите својим моћним утицајем и својом племенитом немачком душом омогућити да се овим невиним страдалницима помогне. Помоћ би се остварала у границама могућности да се у логоре пошаљу животне намирнице, рубље и одело - посредством српског и немачког Црвеног Крста.

Вашом племенитошћу, омогућавањем ове акције, Ви ћете Господине Државни Саветниче, спасти многе животе непомоћних и слабих, жена и деце, који ће Вама и Вашој немачкој управи умети бити захвални.

У име Српске владе ја Вам унапред захваљујем и молим да примите уверење о мом одличном поштовању.

ПРЕТСЕДНИК СРПСКЕ ВЛАДЕ
АРМИЈСКИ ВЕЊЕРАЛ,

Илустрација 30.

пационој зони, Мађарској и у областима под немачком окупацијом.[257]

„Влада народног спаса“ је почела рад на организацији оружаних формација, такозване Српске оружане силе коју је опремила уз помоћ немачких власти. Ове јединице биле су директно потчињене Министарству унутрашњих послова. После привремено успешног сузбијања покрета отпора на територији окупиране Србије „Влада народног спаса“ консолидовала је своју власт и реорганизовала управне и државне институције на свим нивоима. Срески начелници и команданти оружаних

257 „Био је неуморан у протестима и тужбама, и ја могу да потврдим и да му одам признање да је у тим интервенцијама много пута и успео: казнене мере нису биле извршене са таквом строгошћу како је било планирано, или му је чак пошло за руком да исправи неправду...“ ., Херман Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд, 2008, стр. 173.

снага морали су на сваких 15 дана писмено извештавати Министарство унутрашњих послова о општем стању на својим територијама, а током новембра и децембра 1941. године обављене су припреме за реформу државног апарата. Наведене реформе су се највише односиле на реорганизацију Српске оружане силе и организацију власти у окрузима и срезовима. На основу *Уредбе Министарског савета* основана је Српска државна стража (градска, пољска и гранична) која је вршила полицијску и граничну службу уз сарадњу припадника Министарства унутрашњих послова.

Недић је у првој половини 1942. године донео неколико важних законских уредби и прописа којима је покушавао да подигне углед владе и побољша положај постављених министара. Објављивањем *Уредбе о статусу министара* 24. фебруара 1942. године изједначен је статус министара са статусом који су имали 1931. године по одредбама *Закона о чиновницима*. Овом уредбом побољшан је материјални положај министара.[258]

Немачке власти су помно пратиле рад Владе народног спаса и биле спремне да интервенишу у случају да њени представници покушају да дају себи већа овлашћења и самосталност у раду. Било је случајева неслагања међу представницима окупационих власти у погледу ингеренција Недићеве владе. Управни штаб на челу са Харалдом Турнером био је спреман за компромис са Недићевом владом за разлику од војноуправног команданта и команданта СС и полиције генерала Мајснера. Тако је након објављивања *Уредбе о уређењу Министарског савета* 7. јула 1942. године[259] коју је претходно одобрио Харалд Турнер, након десет дана Недић морао укинути наведену уредбу на изричити захтев генерала Мајснера. Мајснер је оптужио Турнера за прекорачење овлашћења и пристрасност према српској влади, а Бадер је сматрао да Недић путем ове уредбе, којом проглашава Председништво Министарског савета за врховни државни законски и управни орган, хоће да организује српски генералштаб.[260] Немци су у делу спорне уредбе којим се регулише оснивање инспекционог одсека са девет реферерата на челу са српским генералима, видели камуфлирано војно министарство. Генерал Мајснер био је изричито против стављања Српске државне страже, добровољачких и четничких команди у надлежност Председништва Министарског савета, пошто су ти одреди били под његовом командом, као одреди помоћне полиције. Командант Југоистока је након овога тражио Турнерово смењивање.[261]

Уредба о уређењу Министарског савета ступила је на снагу десет дана касније. Недић је био дубоко разочаран резултатом, мада је наставио са радом на реорганизацији и реконструкцији у мери у којој му је то дозвољавала друштвено-политичка ситуација у окупираној Србији. Упутио је Меморандум немачким властима 16. септембра 1942. године у којем је тражио да његов кабинет буде признат за „легалну владу" и да буде примљен као председник владе код Рибентропа и Хитлера. Нова реконструкција Недићеве владе уследила је у другој половини 1942. године, као последица кризе унутар владиног врха и проблема које је влада имала са појединим представницима локалних власти. Недић је према инструкцијама које је примио од Мајснера морао издати налог за хапшење четворице окружних начелника: Милана Калабића у Пожаревцу, Будимира Корања у Ужицу, Драгомира Лукића у Ваљеву и Мартиновића у Нишу због њихове сарадње са четницима.[262] Наведено је било конкретан доказ да је команда над владиним оружаним снагама прешла у руке окупатора који је и поред претходних обећања наредио присилне реквизиције хране. Милан Недић је са целом владом поднео оставку средином септембра. Немци нису имали адекватну алтернативу спремну у том тренутку, па се попустило са реквизицијама. Одузета је команда над владиним снагама од СС команданта генерала Мајсне-

258 Службене новине, бр. 16, 24. фебруара1942.

259 Службене новине, бр. 54 , 7. јул 1942.

260 Милан Борковић, Контрареволуција у Србији, I-II, Београд 1979, стр. 381.

261 BA, NAV-N-T-501, 256/1047-8.

262 BA, група фондова Независне државе Хрватске (у даљем тексту група фондова НДХ), Извештај представника НДХ за Србију и Банат, К 243, бр. рег. 1/2-12.

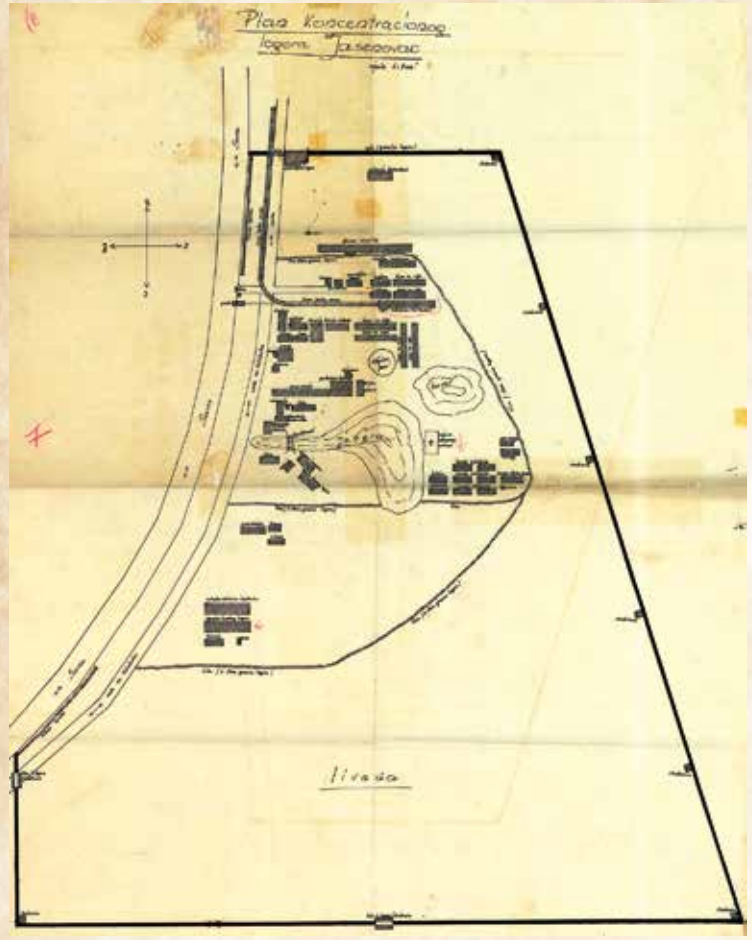

Илустрација 31.

Br. U. Z. .....

Potvrda logora

Savezno s odlukom Ureda I. - Ravnateljstva Ustaških Redarstva Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu pod br. 8904/42. i na temelju UPUTNICE izdane od strane istog Ureda pod br. ..... zaprimljena je danas osoba:

Dana 6 Ivanac

dopraćena po Čuv. vod. obl. Bosanska

na prisilni boravak u ovaj logor.

Datum 14. VII. 1942

Zapovjednik logora:

NAPOMENA: Ova se potvrda izdaje onoj vlasti, koja je osobu dopremila u logor.

Илустрација 32.

ра (August Meyszner) и враћена генералу Недићу. Након припреме и консултација са немачким властима Недић је добио дозволу за реконструкцију владе. Том приликом обратио се новинарима и министрима, уз захвалност министрима у одласку: Милану Аћимовићу, др Јовану

Стеван Радовановић

Инв. бр. 12610

НАРЕДБА БР.43

ПРЕТСЕДНИКА СРПСКЕ ВЛАДЕ ЗА 12 ЈУНИ 1942 ГОД.

У БЕОГРАДУ

У дане тешких искушења наше драге Србије, септембра 1941 године - на позив Српске владе народног спаса, прихватио је организовање српских одреда, опремио их је и упутио у борбу против комунизма, дивизијски генерал у пензији и резерви господин Стеван Радовановић.

У доба моралних растрзања и огромних материјалних теш-коћа, овај прави српски генерал, по цену најзећег залагања и самопрегоревања успео је да измири становнике му завичаја и да тиме задужи Србију, Српски народ и Српску управу.

У моменту, када због нарушеног здравља он рада одлази са свога места, односе старом српском борцу и правом српском генералу Српска влада у име Отаџбине одаје овим актом дуго признање и истиче као при-мер како се несебично служи, у најтежим тренутцима, Српском народу и Српској земљи.

Достављено:
Свим Министарствима,
К-ту Срп. Краљ. Страже.

ПРЕТСЕДНИК СРПСКЕ ВЛАДЕ
АРМИЈСКИ ГЕНЕРАЛ,
Милан Н. Недић с.р.

ПРЕСЕДНИШТВО МИНИСТАРСКОГ САВЕТА
КАБИНЕТ
Бр. 43
13-VI 1942 год.
Београд

МИНИСТАРСТВУ ПОШТА, ТЕЛЕГРАФА И ТЕЛЕФОНА-Кабинет.-По налогу Господина Претседника Министарског Савета о молбом ради знања.

По налогу Претседника Мин. Савета
Шеф Кабинета,

97/II
15-VI-2
Радничу
О/р

Илустрација 33.

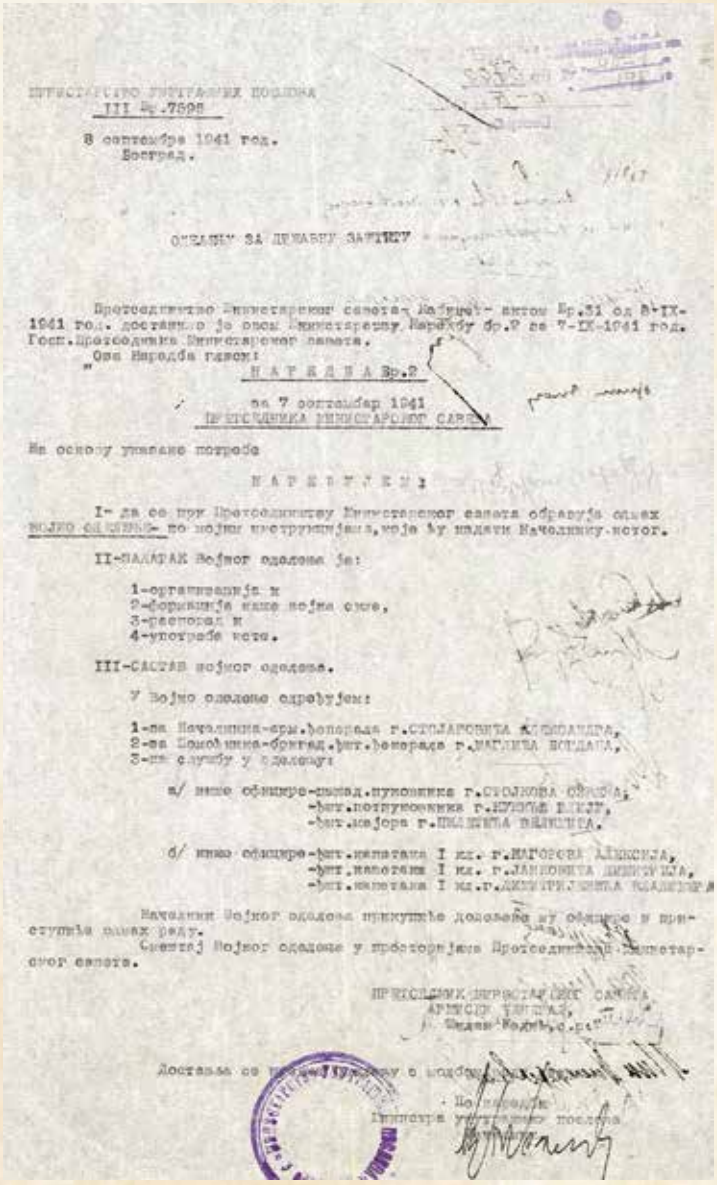

Илустрација 34.

Мијушковићу, др Чедомиру Марјановићу и Михаилу Олћану на дотадашњој сарадњи.[263] Уместо претходних

263 Наведени министри су стављени на располагање. У овом броју дате су опширне биографије нових министара уз истицање њихове оданости Трећем Рајху. Ново време, 8 новембар 1942. године.

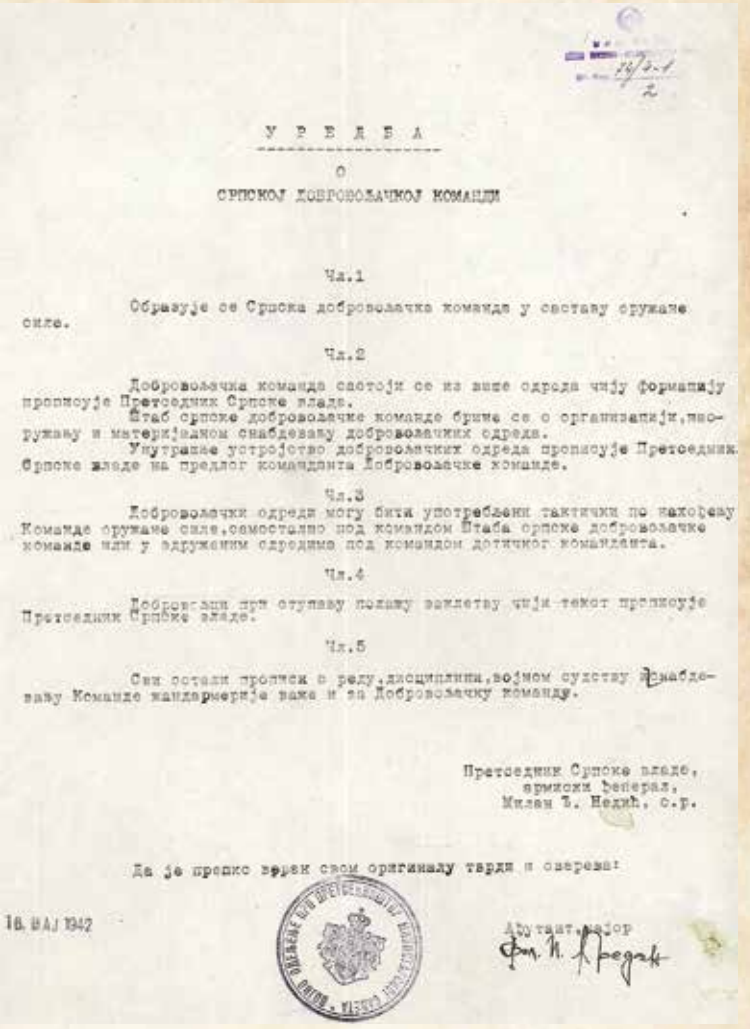

Илустрација 35.

министара постављени су: Танасије Динић на место министра унутрашњих послова, инжињер Радосав Веселиновић на место министра пољопривреде и исхране, др Милорад Недељковић за министра народне привреде и инжењер Стојмир Добросављевић на место министра социјалне политике и народног здравља. Министарство спољних послова Трећег Рајха није дозволило да се реконструкција Недићеве владе објашњава у штампи како јавност не би стекла утисак да се том догађају придаје велики значај. Састав новог кабинета објављен је два

дана касније у *Службеним новинама*.[264] Недић је представио нову владу заповеднику Србије Паулу Бадеру 11. новембра 1942. године. До нових промена у влади дошло је 6. новембра 1943. године. Осим функције председника владе, Милан Недић је преузео и функцију министра унутрашњих послова, а дотадашњи министар Танасије Динић постављен је за министра социјалне политике и народног здравља. Влада је у наведеном саставу радила све до 3. октобра 1944. године, када је од стране немачких окупационих власти стављена на располагање и када се приступило евакуацији њених чланова који су још боравили у Србији.

5. ОРГАНИЗАЦИЈА ЛОКАЛНЕ УПРАВЕ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ. ДУЖНОСТИ И ИНГЕРЕНЦИЈЕ ПРЕДСТАВНИКА ЛОКАЛНЕ УПРАВЕ И ЊИХОВО АНГАЖОВАЊЕ НА ПОЉУ ПРОПАГАНДЕ.

Рад „Владе народног спаса“ и немачких власти на сузбијању комунистичких акција наметнуо је потребу реорганизације административне поделе окупиране српске територије и успостављање чвршће повезаности централне и локалне управе.[265] Наведена повезаност подразумевала је редовну контролу рада представника локалне управе. Требало је предупредити поновно распламсавање устанка на пролеће 1942. године, умирити становништво и утицати на максимално ангажовање сељаштва на пољопривредним радовима.[266]

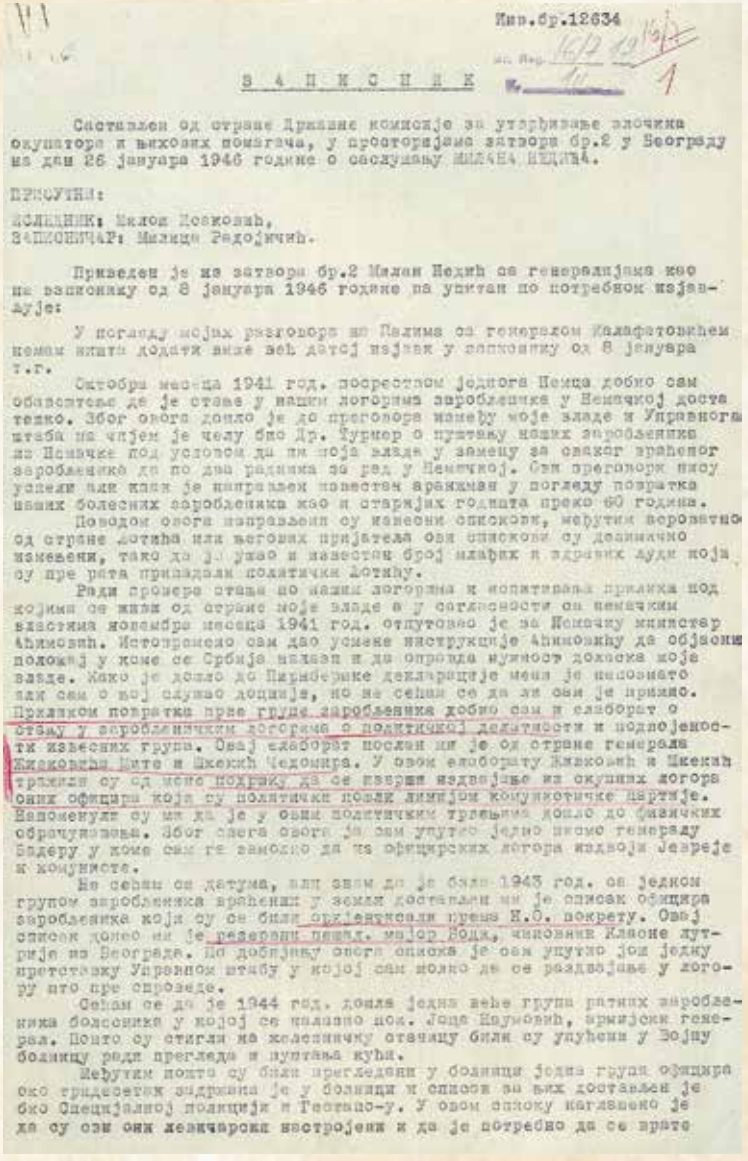

Инв.бр.12634

З А П И С Н И К

Састављен од стране Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у просторијама затвора бр.2 у Београду на дан 26 јануара 1946 године о саслушању МИЛАНА НЕДИЋА.

ПРИСУТНИ:

ИСЛЕДНИК: Милош Исаковић,
ЗАПИСНИЧАР: Милица Радојичић.

Приведен је из затвора бр.2 Милан Недић са генералијама као на записнику од 8 јануара 1946 године па упитан по потребном изјављује:

У погледу мојих разговора на Палима са генералом Калафатовићем немам ништа додати више већ датој изјави у записнику од 8 јануара т.г.

Октобра месеца 1941 год. посредством једнога Немца добио сам обавештење да је стање у нашим логорима заробљеника у Немачкој доста тешко. Због овога дошло је до преговора између моје владе и Управног штаба на чијем је челу био Др. Турнер о пуштању наших заробљеника из Немачке под условом да им моја влада у замену за сваког враћеног заробљеника да по два радника за рад у Немачкој. Ови преговори нису успели али иначе је направљен известан аранжман у погледу повратка наших болесних заробљеника као и старијих годишта преко 60 година.

Поводом овога направљени су извесни спискови, међутим вероватно од стране Лотића или његових пријатеља ови спискови су делимично измењени, тако да ја ужао и известан број млађих и здравих луди који су пре рата припадали политички Лотићу.

Ради провере стања по нашим логорима и испитивања прилика под којима се живи од стране моје владе а у сагласности са немачким властима новембра месеца 1941 год. отпутовао је за Немачку министар Аћимовић. Истовремено сам дао усмене инструкције Аћимовићу да објасни положај у коме се Србија налази и да оправда нужност доласка моје владе. Како је дошло до Пирмберске декларације мени је непознато али сам о њој служао доцније, но не сећам се да ли сам је примио. Приликом повратка прве групе заробљеника добио сам и елаборат о стању у заробљеничким логорима о политичкој делатности и подвојености извесних група. Овај елаборат послан ми је од стране генерала Живковића Мите и Шкекић Чедомира. У овом елаборату Живковић и Шкекић тражили су од мене подршку да се изврши издвајање из скупних логора оних официра који су политички пошли лимијом комунистичке партије. Напоменули су ми да је у овим политичким трвењима дошло до физичких обрачунавања. Због свега овога ја сам упутио једно писмо генералу Бадеру у коме сам га замолио да из официрских логора издвоји Јевреје и комунисте.

Не сећам се датума, али знам да је била 1943 год. са једном групом заробљеника враћених у земљи достављен ми је списак официра заробљеника који су се били оријентисали према Н.О. покрету. Овај списак донео ми је резервни пешад. мајор Води, чиновник Класне лутрије из Београда. По добијању овога списка је сам упутио још једну претставку Управном штабу у којој сам молио да се раздвајање у логору што пре спроведе.

Сећам се да је 1944 год. дошла једна веће група ратних заробљеника болесника у којој се налазио пок. Јоца Наумовић, армијски генерал. Пошто су стигли на железничку стачицу били су упућени у Војну болницу ради прегледа и пуштања кући.

Међутим пошто су били прегледани у болници једна група официра око тридесетак задржана је у болници и списак за њих достављен је око Специјалној полицији и Гестапо-у. У овом списку наглашено је да су сви они левичарски настројени и да је потребно да се врате

Илустрација 36.

Удео домаћих власти у гушењу устанка у Шумадији и Западној Србији био је значајан у начину регулисања рада и припреме среских начелстава за борбу против комуниста на терену и у позадини. У том циљу је председник Владе, на иницијативу Министарства унутрашњих послова, сазвао конференцију шефова свих банских

264 Службене новине, бр. 90, 10. јул 1942.

265 Територија се до тада делила на бановине, срезове и округе као и пре Другог светског рата. Немачки извори о питању административне реорганизације нису обимни, иако је читава акција била спроведена управо на немачку иницијативу и уз надзор Управног штаба Војноуправног команданта. Потпуковник административне службе Ранхолд у једном од својих извештаја Министарству спољних послова у Берлину описује стање у српским министарствима која су по њему „сувише јака са већином предратног особља подложног корупцији“, уз истицање потребе неопходне редукције особља.

266 Недићев говор: „Образовао сам владу Народног спаса „Декларација“, Ново време, 2. септембар 1941. године. насловна страна, наставак на страни 3: „Српска влада је израз воље српског народа.“.

управа и сресних начелника. Конференција је одржана 14. новембра 1941. године у Београду на тему антикомунистичке акције на широком плану.[267] Основно је било спречавање припадника комунистичког покрета да „у што већем миру и што удобније проведу зиму“, односно онемогућавање њиховог боравка у насељеним местима у којима би њихова консолидација била лакша. Сресним начелницима стављено је у задатак да организују обавештајну службу по селима и варошима, очисте општинске апарате од сумњивих елемената и утврде бројно стање припадника мушке популације у селима који су били способни за борбу. Били су дужни да доставе спискове мушкараца који су одбегли у шуму, спискове мушкараца који нису одбегли, али живе ван општине, спискове погинулих са територије среза и околности под којима су страдали, спискове повратника из шуме са разлозима због којих су се вратили, као и списокове нових житеља по срезовима. Свако лице које је путовало ван сталног места боравка морало је поседовати легитимацију и посебну објаву за свако путовање.

Влада народног спаса почела је да спроводи административне реформе након гушења устанка, укидањем бановина и увођењем округа. Децентрализација до нивоа округа одговарала је организацији и функционисању немачких окупационих власти.[268] Читава окупациона зона подељена је на 14 округа.[269] Окрузи су добили широка овлашћења као управне и самоуправне јединице.[270] Окружни начелници су добили посебне ингеренције у циљу јачања управног положаја као представника локалних власти.[271] Као државни чиновници постављани су на положај из редова државних службеника или лица слободне професије, без обзира на школску спрему, а на предлог министра унутрашњих послова. По истом принципу могли су бити унапређени (члан 7. *Уредбе о административној подели Србије*). Имали су највишу политичку и општу управну власт у округу и обављали дужност уз помоћ политичко-управних чиновника, стручних референата и помоћног особља. Били су овлашћени да решавају спорове у својству представника другостепене опште управне власти и обављали су све послове из делокруга унутрашње управе које је раније обављао бан (члан 8. и члан 9. *Уредбе о административној подели Србије*). Окружним начелницима су осим цивилног сектора дата овлашћења над јединицама Српске државне страже на административном простору одређеног округа.[272] Преко својих потчињених у срезовима и општинама почетком и средином месеца достављали су Одељењу јавне безбедности МУП-а извештаје о општој ситуацији у округу, расположењу и стремљењима народа, предузетим мера-

267 ВА, група фондова Нда, К 1А, Ф 1, бр. рег. 26/1-3., Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова, Наредба председника Владе сресним начелницима од 19. новембра 1941. године.

268 Бенцлер у свом извештају помиње да је саобраћај био далеко сигурнији након реформе и да су железнице могле несметано функционисати. ВА, група фондова На, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 256/1052-4.

269 Уредба о административној подели Србије, Службене новине, број 136-А, од 26. децембра 1941. године, стр. 1-4.

270 Град Београд са околином је као Управа града Београда изједначен са осталим окрузима. Предвиђено је укидање бановина у што краћем року. Према одредбама Уредбе управно подручје помоћника бана Дунавске бановине постало је Округ банатски који је задржао уређење и управу по одредбама Уредбе о унутрашњој управи у Банату од 14. јуна 1941. године. Округ косовско-митровачки је задржао уређење и управу по одредбама о уређењу и управи у области Косова од 8. августа 1941. године.

271 Милан Недић је у посебном распису свим сресним начелницима наложио да изврше организационе, политичке и финансијске припреме за спровођење Уредбе о административној подели Србије , ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 23/6.

272 Милан Борковић, Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941-1944, књига прва, Београд, 1979, стр. 288.

ма и постигнутим резултатима.[273] Окружни начелници су у седиштима фелдкомандантура у Београду, Нишу и Краљеву добили специјална овлашћења да прослеђују својим колегама на територији сваке фелдкомандантуре директиве и „сугестије“ немачких власти.

Председник владе донео је на предлог министра унутрашњих послова Указ о постављењу 14 окружних начелника и њихових помоћника.[274] Новопостављени окружни начелници били су углавном предратни банови, срески начелници, полицијски писари, жандармеријски наредници и адвокати. Тако је Београдски округ водио полицијски службеник Павле Ђорђевић који је до тада вршио дужности среског начелника, управника полиције и начелника Управног одељења банске управе. На чело Пожаревачког округа постављен је судски пуковник Душан Јевтић који је био полицијски писар и срески начелник. Ваљевски округ водио је жандармеријски потпуковник Драгомир Лукић, а Зајечарски округ потпуковник Владимир Нешковић. На чело Крагујевачког округа постављен је потпуковник Милан Калабић који се касније налазио на челу Пожаревачког округа (компромитован је због отворене подршке Дражи Михаиловићу). Адвокат Милија Диковић постављен је на чело Краљевачког округа, а др Иван Ђорђевић, лекар и бан Моравске бановине на место начелника Крушевачког округа. Лесковачким округом управљао је начелник пуковник Сретен Страњаковић, који се истакао у акцијама против Ужичке републике. Моравски округ предводио је полицијски службеник Драгутин Бошковић. Правник Чедомир Младеновић био је постављен на чело Нишког округа, а Будимир Кораћ, жандармеријски наредник за начелника Ужичког округа. Полицијски службеник Душан Поповић предводио је Шабачки округ. Председник владе и министар унутрашњих послова издали су преко Одељења

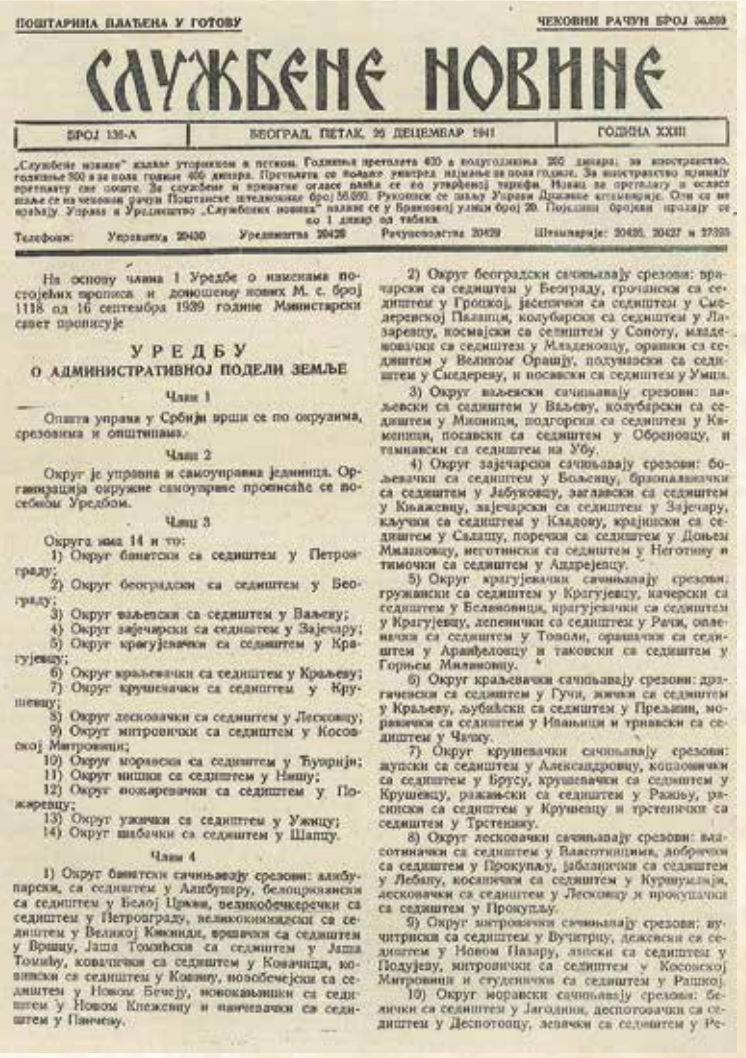

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ — ЧЕКОВНИ РАЧУН БРОЈ 56.000

СЛУЖБЕНЕ НОВИНЕ

БРОЈ 136-А | БЕОГРАД, ПЕТАК, 26 ДЕЦЕМБАР 1941 | ГОДИНА XXIII

„Службене новине“ излазе уторником и петком. Годишња претплата 400 а полугодишња 200 динара; за иностранство, годишње 500 а за пола године 400 динара. Претплата се полаже унапред најмање за пола године. За иностранство примају претплату све поште. За службене и приватне огласе плаћа се по утврђеној тарифи. Новац за претплату и огласе шаље се на чековни рачун Поштанске штедионице број 56.000. Рукописи се шаљу Управи Државне штампарије. Они се не враћају. Управа и Уредништво „Службених новина“ налазе се у Бранковој улици број 20. Појединим бројевима продају се по 1 динар од табака.

Телефони: Управника 20430 Уредништва 20428 Рачуноводства 20429 Штампарије: 20426, 20427 и 27395

На основу члана 1 Уредбе о изменама постојећих прописа и доношењу нових М. с. број 1118 од 16 септембра 1939 године Министарски савет прописује

УРЕДБУ
О АДМИНИСТРАТИВНОЈ ПОДЕЛИ ЗЕМЉЕ

Члан 1

Општа управа у Србији врши се по окрузима, срезовима и општинама.

Члан 2

Округ је управна и самоуправна јединица. Организација окружне самоуправе прописаће се посебном Уредбом.

Члан 3

Округа има 14 и то:

1) Округ банатски са седиштем у Петровграду;
2) Округ београдски са седиштем у Београду;
3) Округ ваљевски са седиштем у Ваљеву;
4) Округ зајечарски са седиштем у Зајечару;
5) Округ крагујевачки са седиштем у Крагујевцу;
6) Округ краљевачки са седиштем у Краљеву;
7) Округ крушевачки са седиштем у Крушевцу;
8) Округ лесковачки са седиштем у Лесковцу;
9) Округ митровички са седиштем у Косовској Митровици;
10) Округ моравски са седиштем у Ћуприји;
11) Округ нишки са седиштем у Нишу;
12) Округ пожаревачки са седиштем у Пожаревцу;
13) Округ ужички са седиштем у Ужицу;
14) Округ шабачки са седиштем у Шапцу.

Члан 4

1) Округ банатски сачињавају срезови: алибунарски, са седиштем у Алибунару, белоцрквански са седиштем у Белој Цркви, великобечкеречки са седиштем у Петровграду, великокикиндски са седиштем у Великој Кикинди, вршачки са седиштем у Вршцу, Јаша Томићски са седиштем у Јаша Томићу, ковачички са седиштем у Ковачици, ковински са седиштем у Ковину, новобечејски са седиштем у Новом Бечеју, новокањишки са седиштем у Новом Кнежевцу и панчевачки са седиштем у Панчеву.

2) Округ београдски сачињавају срезови: врачарски са седиштем у Београду, грочански са седиштем у Гроцкој, јасенички са седиштем у Смедеревској Паланци, колубарски са седиштем у Лазаревцу, космајски са седиштем у Сопоту, младеновачки са седиштем у Младеновцу, орашки са седиштем у Великом Орашју, подунавски са седиштем у Смедереву, и посавски са седиштем у Умци.

3) Округ ваљевски сачињавају срезови: ваљевски са седиштем у Ваљеву, колубарски са седиштем у Мионици, подгорски са седиштем у Каменици, посавски са седиштем у Обреновцу, и тамнавски са седиштем на Убу.

4) Округ зајечарски сачињавају срезови: бољевачки са седиштем у Бољевцу, брзопаланачки са седиштем у Јабуковцу, заглавски са седиштем у Књажевцу, зајечарски са седиштем у Зајечару, кључки са седиштем у Кладову, крајински са седиштем у Салашу, поречки са седиштем у Доњем Милановцу, неготински са седиштем у Неготину и тимочки са седиштем у Ацдрејевцу.

5) Округ крагујевачки сачињавају срезови: гружански са седиштем у Крагујевцу, качерски са седиштем у Белановици, крагујевачки са седиштем у Крагујевцу, лепенички са седиштем у Рачи, опленачки са седиштем у Тополи, орашачки са седиштем у Аранђеловцу и таковски са седиштем у Горњем Милановцу.

6) Округ краљевачки сачињавају срезови: драгачевски са седиштем у Гучи, жички са седиштем у Краљеву, љубићски са седиштем у Прељини, моравички са седиштем у Ивањици и трнавски са седиштем у Чачку.

7) Округ крушевачки сачињавају срезови: жупски са седиштем у Александровцу, копаонички са седиштем у Брусу, крушевачки са седиштем у Крушевцу, ражањски са седиштем у Ражњу, расински са седиштем у Крушевцу и трстенички са седиштем у Трстенику.

8) Округ лесковачки сачињавају срезови: власотиначки са седиштем у Власотинцима, добрички са седиштем у Прокупљу, јабланички са седиштем у Лебану, косанички са седиштем у Куршумлији, лесковачки са седиштем у Лесковцу и прокупачки са седиштем у Прокупљу.

9) Округ митровички сачињавају срезови: вучитрински са седиштем у Вучитрну, дежевски са седиштем у Новом Пазару, лапски са седиштем у Подујеву, митровички са седиштем у Косовској Митровици и студенички са седиштем у Рашкој.

10) Округ моравски сачињавају срезови: белички са седиштем у Јагодини, деспотовачки са седиштем у Деспотовцу, левачки са седиштем у Ре-

Илустрација 37.

за државну заштиту Министарства унутрашњих послова образложење о постављању на дужност и директиве за рад окружним начелницима.[275]

Централна власт радила је на придобијању поверења представника локалне управе. Окружне и среске начелнике настојала је уверити у исправност владине политике и у њене најбоље намере у погледу решавања

273 Члан 16. Уредбе о административној подели Србије: „Пратећи све значајне појаве економског, културног и социјалног живота у округу, окружни начелник је дужан да о њима као и о стању јавне безбедности и о свима важним догађајима у округу подноси Министарству унутрашњих послова односно надлежном ресорном Министру појединачне и повремене извештаје са евентуалним предлозима.“

274 Ново време, 28. и 30. децембар 1941.

275 ВА, група фондова Нда, К 91, бр. рег. 16/1-1.

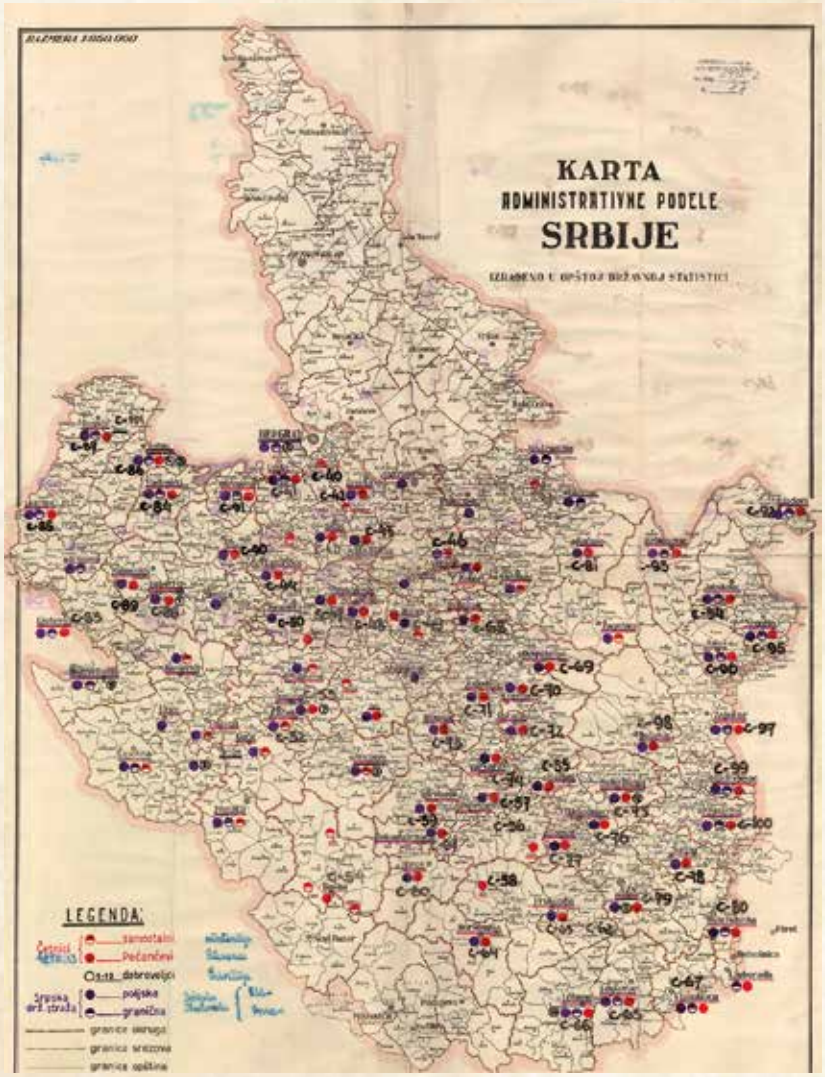

Илустрација 38.

новонасталих проблема и даљег вођења политике и пропагандног рада у окрузима. Међу начелницима вршена је пропаганда централних власти кроз начин давања задатака, директива и инструкција. У склопу сваке директиве налазило се, директно или индиректно, упутство окружним начелницима за вршење идеолошког и пропагандног рада међу народом и сарадњу са Одељењем за пропаганду.[276] Били су карика која је повезивала народ са централним органима државне власти, задужени за чишћење и припрему терена за лакше пропагандно деловање. Влада је настојала да сопствену управу представи као очинску фигуру која брине о свом детету, односно народу, који јој за узврат дугује послушност. Требало је уверити становништво да у новом државном систему нема корупције и да могу остварити своја права без интервенција са стране. Најважнија дужност окружних начелника била је „да са свим својим органима приступе даљем енергичном чишћењу Србије од комуниста, а да истовремено приступе и лечењу рана претрпљених у борби са том немани."[277] У складу са немачким директивама од раније окружни начелници били су обавезни да забране сваки партијско-политички рад, партијско-политичко груписање на терену и коришћење партијско-политичких ознака како би се заборавиле све разлике које су раније делиле народне снаге на разне политичке групе и припремио пут за окупљање Срба у један национални фронт. Успостављање пуне контроле на нивоу округа и

276 Комунистичке власти су биле свесне изузетне важности пропагандног рада Недићеве владе па се тако у Оптужници против Милана Недића из 1946. године (тачка 3.) наводи као једна од кључних тачака његово пропагандно деловање одмах након образовања Владе народног спаса: „Још од првих дана свога председниковања, Недић се заузео до крајњих граница да и пропагандом прихвати немачку окупацију у Србији и покрене Србе у борбу против народноослободилачког покрета. У циљу што боље пропаганде основао је Пропагандно одељење при Председништву Министарског савета, које је даље разгранало велику пропагандну мрежу по земљи.", ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 26/1-5.

277 У циљу чишћења терена од комуниста окружни начелници требали су да се старају о извршењу наређених мера за зимску противакцију према наредби Министарства унутрашњих послова бр. 11995 од 19. новембра 1941. године, према којој треба прикупити најсумњивије елементе и део њих послати преким судовима или у концентрационе логоре, а од мање опасних образовати радне чете. У појединим местима у којима је било комунистичких акција формиране су анкетне комисије, као у Чачку и Ужицу, које су подробно испитивале рад чиновника, тако да је у Чачку установљено да је 160 државних чиновника сарађивало са комунистима.

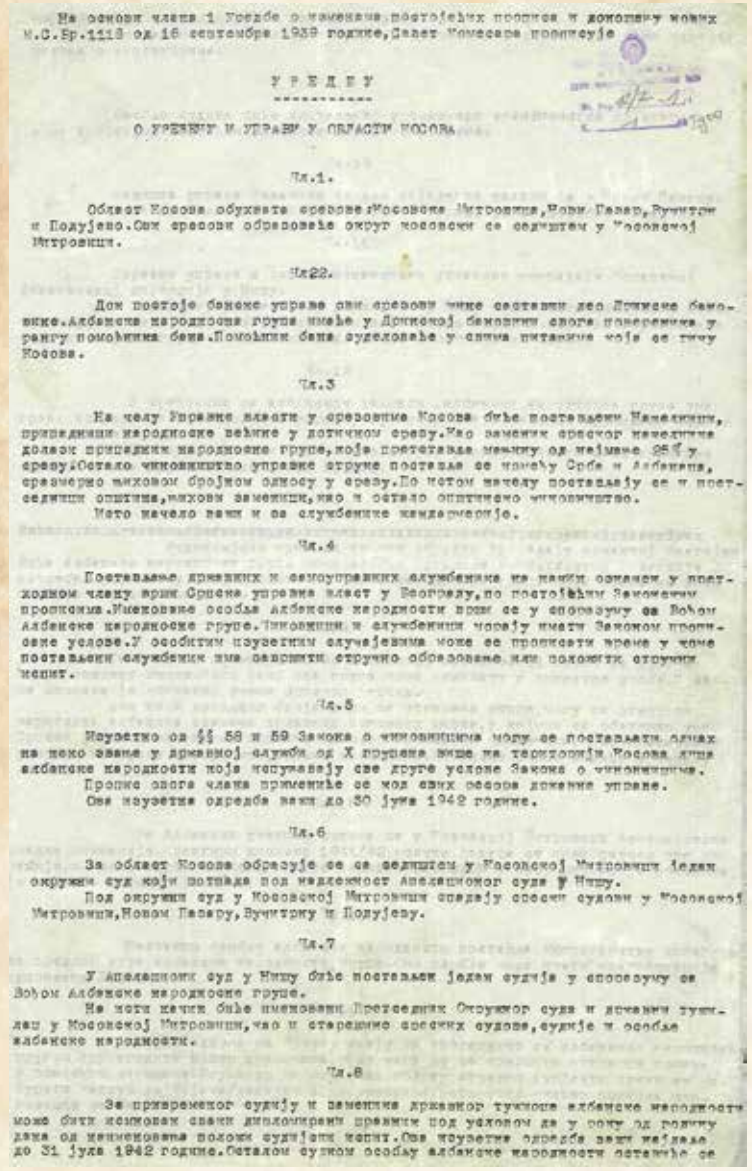

На основи члана 1 Уредбе о изменама постојећих прописа и доношењу нових М.С.Бр.1118 од 16 септембра 1939 године, Савет Комесара прописује

У Р Е Д Б У

О УРЕЂЕЊУ И УПРАВИ У ОБЛАСТИ КОСОВА

Чл.1.

Област Косова обухвата срезове: Косовска Митровица, Нови Пазар, Вучитрн и Подујево. Ови срезови образоваће округ косовски са седиштем у Косовској Митровици.

Чл.22.

Док постоје банске управе ови срезови чине саставни део Дринске бановине. Албанска народносна група имаће у Дринској бановини свога повереника у рангу помоћника бана. Помоћник бана суделоваће у свима питањима која се тичу Косова.

Чл.3

На челу Управне власти у срезовима Косова биће постављени Начелници, припадници народносне већине у дотичном срезу. Као заменик среског начелника долази припадник народносне групе, која претставља мањину од најмање 25% у срезу. Остало чиновништво управне струке поставља се између Срба и Албанаца, сразмерно њиховом бројном односу у срезу. По истом начелу постављају се и претседници општина, њихови заменици, као и остало општинско чиновништво.

Исто начело важи и за службенике жандармерије.

Чл.4

Постављање државних и самоуправних службеника на начин означен у претходном члану врши Српска управна власт у Београду, по постојећим Законским прописима. Именовање особља Албанске народности врши се у споразуму са Вођом Албанске народносне групе. Чиновници и службеници морају имати Законом прописане услове. У особитим изузетним случајевима може се прописати време у коме постављени службеник има завршити стручно образовање или положити стручни испит.

Чл.5

Изузетно од §§ 58 и 59 Закона о чиновницима могу се постављати одмах на неко звање у државној служби од X групена више на територији Косова лица албанске народности која испуњавају све друге услове Закона о чиновницима.

Пропис овога члана примениће се код свих ресора државне управе.

Ова изузетна одредба важи до 30 јуна 1942 године.

Чл.6

За област Косова образује се са седиштем у Косовској Митровици један окружни суд који потпада под надлежност Апелационог суда у Нишу.

Под окружни суд у Косовској Митровици спадају срески судови у Косовској Митровици, Новом Пазару, Вучитрну и Подујеву.

Чл.7

У Апелациони суд у Нишу биће постављен један судија у споразуму са Вођом Албанске народносне групе.

На исти начин биће именовани Претседник Окружног суда и државни тужилац у Косовској Митровици, као и старешине среских судова, судије и особље албанске народности.

Чл.8

За привременог судију и заменика државног тужиоца албанске народности може бити исмнован сваки дипломирани правник под условом да у року од годину дана од наименовања положи судијски испит. Ова изузетна одредба важи најдаље до 31 јула 1942 године. Осталом судном особљу албанске народности останиће се

Илустрација 39.

даљи пропагандни рад зависили су од одабира и филтрирања чиновничког апарата. Почело је прикупљање података о свим чиновницима у округу, уз посебну обраду досијеа компромитованих чиновника у вези са комунистичком акцијом. Начелници су имали право надзора над сваким чиновником у свом округу и могли су га сменити уколико закључе да није подобан за обављање дужности. Рад на терену био је олакшан с обзиром на већ постојећу *Уредбу о уклањању национално непоузданих чиновника из јавне службе*[278] и *Наређење председника владе од 24. децембра 1941. године о забрани враћања у службу компромитованих чиновника*. Такви чиновници били су подвргнути даљем испитивању на суду или депортовани у логор у зависности од степена кривице. Подаци о државним и самоуправним чиновницима и пензионерима који су активно или пасивно помагали комунисте, преко ресорних министарстава су достављани изванредном комесару за персоналне послове како би их лишио свих чиновничких права и повластица. Планирано је потпуно филтрирање чиновничког апарата „тако да у служби остане само оно чиновништво за које се зна да може и да хоће корисно и предано да служи своме народу“.[279] Посебна пажња била је посвећена успостављању општинских управа у којима су запошљавани „најчеститији способни и енергични млађи људи“.

Приоритетни задаци окружних начелника су се односили на оспособљавање инфраструктуре, јавних и приватних добара оштећених у комунистичким саботажама, успостављање редовног саобраћаја уз коришћење радних чета и других расположивих средстава. Према директиви за оснивање одбора за зимску помоћ у окружним и среским местима били су задужени да ангажују угледне и утицајне људе којима би дали „подстрека за агилан рад“ на збрињавању пострадалих, избеглих лица и сиротиње што је такође „један део великог плана обнове Србије“. Требало је подстаћи пружање материјалне помоћи избеглим лицима као „племениту и узвишену

278 Уредбом о уклањању национално непоузданих чиновника из јавне службе службеници су отпуштани из државне службе и губили су сва стечена права, од којих је најважније било право на пензију. Три дана пре доношења уредбе, 3. августа 1941. године, у Новом времену је објављен чланак Лазара Прокића под насловом: „Смена или промена?“ у коме се Прокић заузима за смену свих службеника преосталих из старог система, с обзиром да је немогуће променити њихова схватања и приврженост претходном режиму.

279 ВА, група фондова Нда, К 91, бр. рег. 16/1-3.

дужност свакога Србина".[280] Један од задатака односио се на подмиривање основних потреба сељаштва, уз пропагирање солидарности и узајамне испомоћи приликом обављања пољских радова. Као један од приоритета истакнута је координација појединих оружаних одреда на које је требало утицати да се према народу опходе коректно, без реквизиција и испада „јер наш народ тешко подноси неправду и увреде".

Полазна основа у пропагандном раду била је анализа друштвене ситуације према којој је народ био политички дезоријентисан и услед тога пријемчив за утицај стране и непријатељске пропаганде за којом се без размишљања поводи, а посебно део омладине и сељаштва. Кључно је било обавештавати га „редовно и благовремено" о догађајима у земљи и свету како би се ослободио од утицаја стране пропаганде и страних агената. Имајући у виду да су власти забраниле партијско-политички рад, планирана је и забрана окупљања друге врсте, односно укидање кафанског живота и кафана по селима, забрана коцкања. Просечан становник Србије био је изолован од места где је могао доћи на сопствени начин до информација, разних чаршијских проверених и непроверених вести које нису биле сервиране, односно до вести које нису нужно биле плод владине пропагандне политике: „Свет мора да буде упућен само на озбиљан и конструктиван посао. Нема више времена за оговарања и препричавања."[281] „Влада народног спаса" је од сваког окружног начелника очекивала да својој управи да лични печат и покаже иницијативу. Окружним начелницима је саветовано да успоставе што тешњи контакт и присну сарадњу са немачким властима. Добили су широка овлашћења за рад на терену, али и велику одговорност у случају евентуалних проблема. У директивама се конкретно помиње да ће ради остваривања идеје: „Обнова Србије пре свега и изнад свега" окружни начелници основати у својим начелствима одсеке за пропаганду у којима ће „запослити способне, рутиниране људе, који ће умети да искористе сва савремена пропагандна средства за обавештавање народа".

Председник владе одржао је 27. децембра 1941. године конференцију у згради Председништва Министарског савета са новопостављеним окружним начелницима поводом реформе административне власти и њиховог увођења у дужност.[282] Централна тема односила се на упознавање новопостављених окружних начелника са организацијом локалне власти и њиховим надлежностима и обавезама. На основу записника са ове конференције и забележених излагања Милана Недића, Милана Аћимовића, Танасија Динића и појединих окружних начелника може се закључити какав је био став Владе према решавању актуелних политичких питања. Председник Владе изложио је приликом увођења окружних начелника у дужност суштину идеолошко-политичког програма „Владе народног спаса" и сопствено виђење положаја српског народа пре рата и почетком окупације. Примарни задатак окружних начелника и владе у целини било је искорењивање комунизма. Реформа локалне управе приказана је као корак који је био неопходан како би се искоренила неагилност, корумпираност и нефункционалност државних институција. Организација државе била је могућа само уз децентрализацију власти и поделом земље на округе: „Начелници окружни треба да буду домаћини, блиски народу, да они узму тај народ у своје руке, да му се што више приближе, да на њега утичу у свим правцима, и духовно и културно и материјално...и да високо носе барјак Српства."[283] Комунистичку идеологију Недић је доживљавао као „болну и тешку рану на организму српског народа, коју треба одстранити по сваку цену". Како би лакше регулисали рад и остварили свој ауторитет начелницима је дато право на батинање непослушних, корумпираних елемената, али „уз највећу могућу контролу, без претеривања". Требало је избегавати изазивање супротних ефеката превеликим

280 Исто, бр. рег. 16/1-5.

281 Исто, бр. рег 19/2-17.

282 ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 21-1, Конференцији су присуствовали Милан Аћимовић и његов помоћник Цветан Ђорђевић, као и Танасије Динић, изванредни комесар за чиновничка питања.

283 ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 21-6.

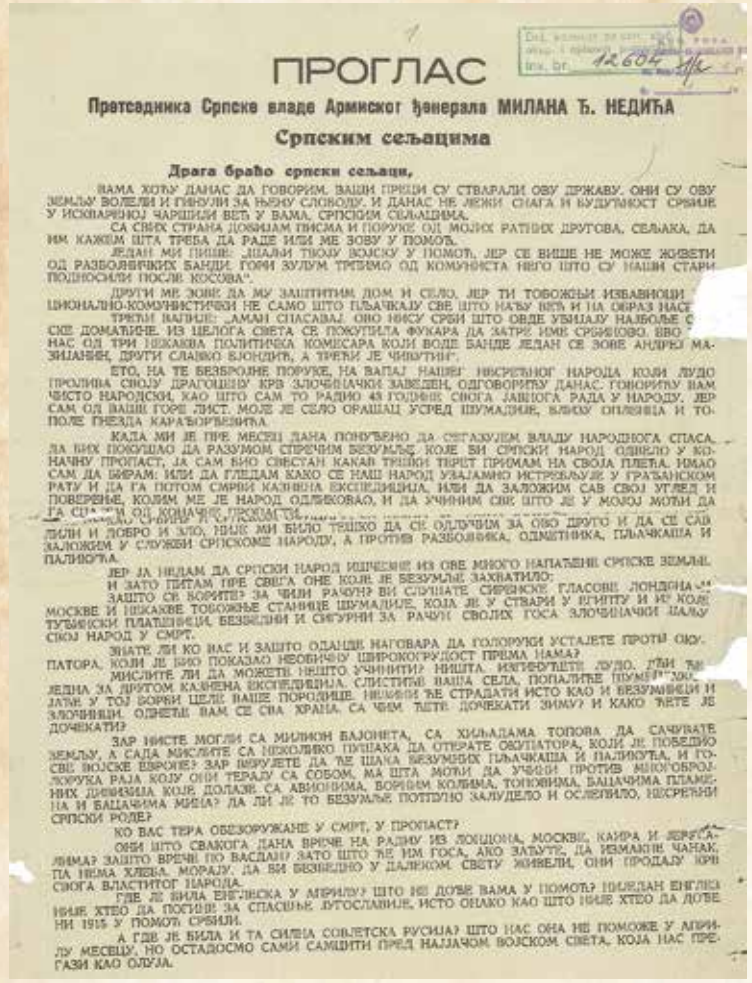

ПРОГЛАС

Претседника Српске владе Армиског ђенерала МИЛАНА Ђ. НЕДИЋА

Српским сељацима

Драга браћо српски сељаци,

ВАМА ХОЋУ ДАНАС ДА ГОВОРИМ. ВАШИ ПРЕЦИ СУ СТВАРАЛИ ОВУ ДРЖАВУ. ОНИ СУ ОВУ ЗЕМЉУ ВОЛЕЛИ И ГИНУЛИ ЗА ЊЕНУ СЛОБОДУ. И ДАНАС НЕ ЛЕЖИ СНАГА И БУДУЋНОСТ СРБИЈЕ У ИСКВАРЕНОЈ ЧАРШИЛИ ВЕЋ У ВАМА, СРПСКИМ СЕЉАЦИМА.

СА СВИХ СТРАНА ДОБИЈАМ ПИСМА И ПОРУКЕ ОД МОЈИХ РАТНИХ ДРУГОВА, СЕЉАКА, ДА ИМ КАЖЕМ ШТА ТРЕБА ДА РАДЕ ИЛИ МЕ ЗОВУ У ПОМОЋ.

ЈЕДАН МИ ПИШЕ: „ШАЉИ ТВОЈУ ВОЈСКУ У ПОМОЋ, ЈЕР СЕ ВИШЕ НЕ МОЖЕ ЖИВЕТИ ОД РАЗБОЈНИЧКИХ БАНДИ. ГОРИ ЗУЛУМ ТРПИМО ОД КОМУНИСТА НЕГО ШТО СУ НАШИ СТАРИ ПОДНОСИЛИ ПОСЛЕ КОСОВА".

ДРУГИ МЕ ЗОВЕ ДА МУ ЗАШТИТИМ ДОМ И СЕЛО, ЈЕР ТИ ТОБОЖЊИ ИЗБАВИОЦИ ЦИОНАЛНО-КОМУНИСТИЧКИ НЕ САМО ШТО ПЉАЧКАЈУ СВЕ ШТО НАЂУ ВЕЋ И НА ОБРАЗ НАС...

ТРЕЋИ ВАПИЈЕ: „АМАН СПАСАВАЈ. ОВО НИСУ СРБИ ШТО ОВДЕ УБИЈАЈУ НАЈБОЉЕ С... СКЕ ДОМАЋИНЕ. ИЗ ЦЕЛОГА СВЕТА СЕ ПОКУПИЛА ФУКАРА ДА ЗАТРЕ ИМЕ СРБИНОВО. ЕВО ... НАС ОД ТРИ НЕКАКВА ПОЛИТИЧКА КОМЕСАРА КОЈИ ВОДЕ БАНДЕ ЈЕДАН СЕ ЗОВЕ АНДРЕЈ МАЗИЈАНИН, ДРУГИ СЛАВКО БЈОНДИЋ, А ТРЕЋИ ЈЕ ЧИВУТИН".

ЕТО, НА ТЕ БЕЗБРОЈНЕ ПОРУКЕ, НА ВАПАЈ НАШЕГ НЕСРЕЋНОГ НАРОДА КОЈИ ЛУДО ПРОЛИВА СВОЈУ ДРАГОЦЕНУ КРВ ЗЛОЧИНАЧКИ ЗАВЕДЕН, ОДГОВОРИЋУ ДАНАС. ГОВОРИЋУ ВАМ ЧИСТО НАРОДСКИ, КАО ШТО САМ ТО РАДИО 43 ГОДИНЕ СВОГА ЈАВНОГА РАДА У НАРОДУ. ЈЕР САМ ОД ВАШЕ ГОРЕ ЛИСТ. МОЈЕ ЈЕ СЕЛО ОРАШАЦ УСРЕД ШУМАДИЈЕ, БЛИЗУ ОПЛЕНЦА И ТОПОЛЕ ГНЕЗДА КАРАЂОРЂЕВИЋА.

КАДА МИ ЈЕ ПРЕ МЕСЕЦ ДАНА ПОНУЂЕНО ДА ОБРАЗУЈЕМ ВЛАДУ НАРОДНОГА СПАСА, ДА БИХ ПОКУШАО ДА РАЗУМОМ СПРЕЧИМ БЕЗУМЉЕ КОЈЕ БИ СРПСКИ НАРОД ОДВЕЛО У КОНАЧНУ ПРОПАСТ, ЈА САМ БИО СВЕСТАН КАКАВ ТЕШКИ ТЕРЕТ ПРИМАМ НА СВОЈА ПЛЕЋА. ИМАО САМ ДА БИРАМ: ИЛИ ДА ГЛЕДАМ КАКО СЕ НАШ НАРОД УЗАЈАМНО ИСТРЕБЉУЈЕ У ГРАЂАНСКОМ РАТУ И ДА ГА ПОТОМ СМРВИ КАЗНЕНА ЕКСПЕДИЦИЈА, ИЛИ ДА ЗАЛОЖИМ САВ СВОЈ УГЛЕД И ПОВЕРЕЊЕ, КОЈИМ МЕ ЈЕ НАРОД ОДЛИКОВАО, И ДА УЧИНИМ СВЕ ШТО ЈЕ У МОЈОЈ МОЋИ ДА ГА СПАСЕМ ОД КОНАЧНЕ ПРОПАСТИ.

КАО СРБИНУ И СРПСКОМ ОФИЦИРУ, НИЈЕ МИ БИЛО ТЕШКО ДА СЕ ОДЛУЧИМ ЗА ОВО ДРУГО И ДА СЕ САВ ЛИЛИ И ДОБРО И ЗЛО, НИЈЕ МИ БИЛО ТЕШКО ДА СЕ ОДЛУЧИМ ЗА ОВО ДРУГО И ДА СЕ САВ ЗАЛОЖИМ У СЛУЖБИ СРПСКОМЕ НАРОДУ, А ПРОТИВ РАЗБОЈНИКА, ОДМЕТНИКА, ПЉАЧКАША И ПАЛИКУЋА.

ЈЕР ЈА НЕДАМ ДА СРПСКИ НАРОД ИШЧЕЗНЕ ИЗ ОВЕ МНОГО НАПАЋЕНЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ.

И ЗАТО ПИТАМ ПРЕ СВЕГА ОНЕ КОЈЕ ЈЕ БЕЗУМЉЕ ЗАХВАТИЛО:

ЗАШТО СЕ БОРИТЕ? ЗА ЧИЈИ РАЧУН? ВИ СЛУШАТЕ СИРЕНСКЕ ГЛАСОВЕ ЛОНДОНА И МОСКВЕ И НЕКАКВЕ ТОБОЖЊЕ СТАНИЦЕ ШУМАДИЈЕ, КОЈА ЈЕ У СТВАРИ У ЕГИПТУ И ИЗ КОЈЕ ТУЂИНСКИ ПЛАЋЕНИЦИ, БЕЗБЕДНИ И СИГУРНИ ЗА РАЧУН СВОЈИХ ГОСА ЗЛОЧИНАЧКИ ШАЉУ СВОЈ НАРОД У СМРТ.

ЗНАТЕ ЛИ КО ВАС И ЗАШТО ОДАНДЕ НАГОВАРА ДА ГОЛОРУКИ УСТАЈЕТЕ ПРОТИВ ОКУПАТОРА, КОЈИ ЈЕ БИО ПОКАЗАО НЕОБИЧНУ ШИРОКОГРУДОСТ ПРЕМА НАМА?

МИСЛИТЕ ЛИ ДА МОЖЕТЕ НЕШТО УЧИНИТИ? НИШТА. ИЗГИНУЋЕТЕ ЛУДО. ЉИ ЋЕ ЈЕДНА ЗА ДРУГОМ КАЗНЕНА ЕКСПЕДИЦИЈА. СЛИСТИЋЕ ВАША СЕЛА, ПОПАЛИЋЕ ШУМЕ... ЈАЋЕ У ТОЈ БОРБИ ЦЕЛЕ ВАШЕ ПОРОДИЦЕ. НЕЛИНИ ЋЕ СТРАДАТИ ИСТО КАО И БЕЗУМНИЦИ И ЗЛОЧИНЦИ. ОДНЕЋЕ ВАМ СЕ СВА ХРАНА. СА ЧИМ ЋЕТЕ ДОЧЕКАТИ ЗИМУ? И КАКО ЋЕТЕ ЈЕ ДОЧЕКАТИ?

ЗАР НИСТЕ МОГЛИ СА МИЛИОН БАЈОНЕТА, СА ХИЉАДАМА ТОПОВА ДА САЧУВАТЕ ЗЕМЉУ, А САДА МИСЛИТЕ СА НЕКОЛИКО ПУШАКА ДА ОТЕРАТЕ ОКУПАТОРА, КОЈИ ЈЕ ПОБЕДИО СВЕ ВОЈСКЕ ЕВРОПЕ? ЗАР ВЕРУЈЕТЕ ДА ЋЕ ШАКА БЕЗУМНИХ ПЉАЧКАША И ПАЛИКУЋА, И ГОЛОРУКА РАЈА КОЈУ ОНИ ТЕРАЈУ СА СОБОМ, МА ШТА МОЋИ ДА УЧИНИ ПРОТИВ МНОГОБРОЈНИХ ДИВИЗИЈА КОЈЕ ДОЛАЗЕ СА АВИОНИМА, БОРНИМ КОЛИМА, ТОПОВИМА, БАЦАЧИМА ПЛАМЕНА И БАЦАЧИМА МИНА? ДА ЛИ ЈЕ ТО БЕЗУМЉЕ ПОТПУНО ЗАЛУДЕЛО И ОСЛЕПИЛО, НЕСРЕЋНИ СРПСКИ РОДЕ?

КО ВАС ТЕРА ОБЕЗОРУЖАНЕ У СМРТ, У ПРОПАСТ?

ОНИ ШТО СВАКОГА ДАНА ВРЕЧЕ НА РАДИУ ИЗ ЛОНДОНА, МОСКВЕ, КАИРА И ЈЕРУСАЛИМА? ЗАШТО ВРЕЧЕ ПО ВАСДАН? ЗАТО ШТО ЋЕ ИМ ГОСА, АКО ЗАЂУТЕ, ДА ИЗМАКНЕ ЧАНАК, ПА НЕМА ХЛЕБА. МОРАЈУ, ДА БИ БЕЗБЕДНО У ДАЛЕКОМ СВЕТУ ЖИВЕЛИ, ОНИ ПРОДАЈУ КРВ СВОГА ВЛАСТИТОГ НАРОДА.

ГДЕ ЈЕ БИЛА ЕНГЛЕСКА У АПРИЛУ? ШТО НЕ ДОЂЕ ВАМА У ПОМОЋ? НИЈЕДАН ЕНГЛЕЗ НИЈЕ ХТЕО ДА ПОГИНЕ ЗА СПАСЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ИСТО ОНАКО КАО ШТО НИЈЕ ХТЕО ДА ДОЂЕ НИ 1915 У ПОМОЋ СРБИЈИ.

А ГДЕ ЈЕ БИЛА И ТА СИЛНА СОВЈЕТСКА РУСИЈА? ШТО НАС ОНА НЕ ПОМОЖЕ У АПРИЛУ МЕСЕЦУ, НО ОСТАДОСМО САМИ САМЦИТИ ПРЕД НАЈЈАЧОМ ВОЈСКОМ СВЕТА, КОЈА НАС ПРЕГАЗИ КАО ОЛУЈА.

А САДА? АКО ВАС НИШТА ДРУГО НЕ БИ МОГЛО ДА УБЕДИ КАКО ОЧАЈНО СТОЈЕ И СОВЈЕТСКА РУСИЈА И ЕНГЛЕСКА, ТО ЈЕ ОВАЈ ЗЛОЧИНАЧКИ ПОЗИВ ИЗ ЛОНДОНА И МОСКВЕ ДА ИХ ГЛЕЗИ НИЈЕДНОГ ЈЕДИНОГ ВОЈНИКА НЕЋЕ ДАОБЕЗОРУЖАНИ, ПОКОРЕНИ СРБИ СПАСАВАЈУ. ЕН ЖРТВУЈУ ДА БИ ОЛАКШАЛИ СОВЈЕТСКОЈ РУСИЈИ, А ТРАЖЕ ДА ВИ УСТАЈЕТЕ НА ОРУЖЈЕ, ДА БИ ВАС ОДМАХ ОКУПАТОР СЛИСТИО СА ЗЕМЉЕ, ДА У ВАШОЈ ОЈАЂЕНОЈ ОТАЦБИНИ НЕ НИКНЕ ВИШЕ НИ ТРАВА, И ДА НЕ БУДЕ ВИШЕ СРБИНА.

ШТА СЕ ЊИХ ТИЧУ СРБИ И СРПСКЕ ЖЕНЕ И ДЕЦА И СРПСКА СИРОТИЊА. ШТА ЈЕ ЊИХ БРИГА ШТО ЋЕ СЕ РАЗОРИТИ СРПСКИ ГРАДОВИ И СЕЛА. ШТА СЕ СВЕ ТО ЊИХ ТИЧЕ, САМО НЕКА СЕ ЊИХОВИ ИНТЕРЕСИ ЗАДОВОЉЕ.

ВЕЋ САМ ВАМ ЈЕДАНПУТ ПОРУЧИО: НЕМОЈ ДА СЕ МЕШАТЕ У ОБРАЧУНЕ СИЛНИХ. КУД СТЕ ВИ ПОТЕГЛИ? ВИ САМО МОЖЕТЕ ДА ИЗГУБИТЕ ДАНАС, НЕМАТЕ ШТА ДА ДОБИЈЕТЕ ОСИМ КОНАЧНОГ ИСТРЕБЉЕЊА СРБА И СРПСТВА.

СРПСКИ НАРОД ИМА РЂАВУ ОСОБИНУ: НАИВАН ЈЕ, ЛАКОВЕРАН. МОЖЕ ГА ЛАГАТИ СВАКО ДО МИЛЕ ВОЉЕ. ЗАР ВАС НЕ ЛАЖУ ВЕЋ ШЕСТ МЕСЕЦИ ОНИ ИЗ ЛОНДОНА И ОВИ ИЗ МОСКВЕ СВАКОДНЕВНО ЛАЖУ:

ТЕ „СПАС ЋЕ ДОЂИ ПРЕ НЕГО ШТО МИСЛИТЕ", ТЕ РУСИ КОД КЛАДОВА, А КОЗАЦИ У ДОЛИНИ ТИМОКА. ОНИ НАМА ЧИТАЈУ НЕКУ ИСТОРИЈУ ИЗ КАРАЂОРЂЕВОГ УСТАНКА, ДОК СУ У СТВАРИ КОЗАЦИ ИСТЕРАНИ ЧАК ИЗ СВОЈЕ ПОСТОЈБИНЕ ИЗ ЗАПОРОЖЈА И ДОНА. ЛАЖУ БЕСТИДНО, БЕСРАМНО И ЈУЧЕ И ДАНАС, И СУТРА И ЈЕДНАКО. ЛАЖУ А ВИ ИМ ВЕРУЈЕТЕ ДО ИЗНЕМОЋЛОСТИ.

ЊИХОВИМ ЛАЖИМА ИМА ДА ЗАХВАЛИ ЗА СВОЈЕ СТРАДАЊЕ, ЗА СВОЈУ ПРОПАСТ САДА ВЕЋ УМИРЕНА МАЧВА. ОВАЈ ПРЕБОГАТИ НАШ КРАЈ ЗАВЕО СЕ ЗА ГЛАСОВИМА ОДРОДА И БЕЗУМНИКА, ПОШАО ЈЕ ЗА ПОЗИВИМА ЛОНДОНА И МОСКВЕ. ИСТАКЛИ СУ ЦРВЕНЕ БАРЈАКЕ ПО ОПШТИНАМА, ПОСТАВИЛИ ЦРВЕНЕ КОМЕСАРЕ, ПОСКИДАЛИ КРСТОВЕ СА ЦРКАВА И ЗАМЕНИЛИ ИХ ЦРВЕНИМ ЗВЕЗДАМА. ОНО ШТО САМ СВИМА ПРЕДОЧАВАО ДЕСИЛО СЕ. ДОШЛА ЈЕ КАЗНЕНА ЕКСПЕДИЦИЈА НЕМАЧКА. УЗАЛУД САДА ИЗ МАЧВЕ ЗОВУ У ПОМОЋ. КАСНО ЈЕ.

АЛИ ШТА СЕ ТИЧЕ ОНИХ ИЗ ЛОНДОНА И МОСКВЕ ШТО ЈЕ МАЧВА У ЦРНО ЗАВИЈЕНА, ШТО ЈЕ У ЊОЈ ВИШЕ ЗГАРИШТА НЕГО ДОМОВА, ШТО СУ И КРИВИ И НЕВИНИ ПОПАДАЛИ ПОД НЕУМИТНИМ УДАРЦИМА.

САВ ОЛОШ СА БАЛКАНА, И МОРЕ СТРАНИХ АГЕНАТА ВОДИ ТЕ НА КЛАНИЦУ СРПСКИ НАРОДЕ, А ТИ КАО БЕСЛОВЕСНО СТАДО ИДЕШ ЗА ЊИМА. УПИТАЈ СЕ КОЈЕ ЈЕ НАРОДНОСТИ ОНАЈ ПОТПУКОВНИК МИСИТА КОЈИ ЈЕ ВОДИО КОМУНИСТИЧКЕ БАНДЕ ОКО КРУПЊА И ЛОЗНИЦЕ? ПРИПИТАЈ СЕ ЗА ПОРЕКЛО ОНИХ БЈОНДИЋА И МОЗИЈАНИНА КОЈИХ ИМА НА СТОТИНЕ И КОЈИ СЕ САТАНСКИ СМЕЈУ ТВОЈОЈ НЕДОГЛЕДНОЈ ГЛУПОСТИ И НАИВНОСТИ СА КОЈОМ ТЕ У СМРТ НАГОНЕ?

[illegible] СРПСКИ РОДЕ, РОДЕ СЕЉАЧКИ.

ЧУЈТЕ И ПОЧУЈТЕ БРАЋО И СЕСТРЕ, СРБИ СЕЉАЦИ.

ЕТО, ТИ И ТАКВИ ЉУДИ ВОДЕ ПРОПАСТИ ТВОЈ ДОМ, ТВОЈУ ЗЕМЉУ, ТВОЈЕ СЕЛО, ТВОЈ НАРОД. ЗНАЈ. ОКУПАТОР ЈЕ ДОВЕО ВОЈСКУ, ЗА КОЈУ СУ ТИ ТВРДИЛИ ДА ЈЕ НЕМА, И КАЗНИЋЕ ТЕ НЕУМИТНО. ТИ ЋЕШ ПРВО СТРАДАТИ, СРПСКИ СЕЉАЧЕ, А СВИ ОНИ БАНДИТИ, СВИ ОНИ СТРАНИ ПЛАЋЕНИЦИ КОЈИ СУ ТЕ У КРВ БАЦИЛИ, РАЗБЕЋИ ЋЕ СЕ.

И ЗАТО ТЕ У ИМЕ СРПСТВА ПОЗИВАМ: УСТАЈ, БРАНИ СВОЈЕ ОГЊИШТЕ ОД КОМУНИСТИЧКИХ ПЉАЧКАША, РАЗБОЈНИКА И ОДМЕТНИКА ОД БОГА И ВЛАСТИ, ОД ПОРОДИЦЕ И ДРУШТВА, ОД ЦРКВЕ И ВЕРЕ. ЗНАЈ ДА ЈЕ ОВО СВЕТА БОРБА ЗА ОДБРАНУ СРБИЈЕ И СРПСТВА. СА ОРУЖЈЕМ ИЛИ БЕЗ ЊЕГА УДРИ И УНИШТАВАЈ ЦРВЕНЕ БАНДИТЕ ГДЕ ИХ СТИГНЕШ. ЈЕР ЋЕШ САМО ТАКО НАЋИ СПАС. АКО И ПАДНЕШ У ТОЈ БОРБИ, СПАШЋЕШ СВОЈ ДОМ, СПАШЋЕШ СВОЈУ ДЕЦУ, СПАШЋЕШ СРПСКИ НАРОД.

БОГ НЕКА ЈЕ С ТОБОМ, ЈЕР ОН ЧУВА СРБИЈУ, И МОЈЕ ТРУПЕ КОЈЕ ТИ ХИТАЈУ У ПОМОЋ.

СВРСТАЈ СЕ У ЊИХОВЕ РЕДОВЕ, РАДИ ТВАГА СПАСА И СПАСА ТВОЈЕ ДЕЦЕ, МОЈ СРПСКИ СЕЉАЧКИ НАРОДЕ.

ЕТО, БРАЋО ТО ВАМ ЈЕ МОЈ ОДГОВОР НА ВАША ПИСМА И ВАША ПИТАЊА И ТО ВАМ ЈЕ МОЈ НАРОДНИ ПОЗДРАВ.

Претседник владе
Милан Ђ. Недић
Армиски ђенерал

Илустрација 40.

коришћењем датих овлашћења како се не би „негативно утицало на психу народа чија је суштинска потреба да буде близак са својим старешинама".[284]

Председник Владе презентовао је начелницима концепцију оснивања Народног сабора састављеног од највиђенијих домаћина, који би као представници народа анализирали рад Владе, давали сугестије и решавали проблеме.[285] Недић је доживљавао окружне начелнике као посреднике између народа и централне власти, који би кроз сталне обиласке округа и срезова и кроз директан контакт са становништвом придобили народно поверење и подршку („Вера у једну идеју, у једног човека..."). Народ би требало да осети да влада предузима све за његову добробит и за српски народ, а најпогоднији за популарисање ових идеја били су управо окружни начел-

284 Исто, бр. рег 19/2-9.

285 У Народни сабор ушли би и окружни одбори. Недићева замисао биће спроведена у дело много касније и само у случају појединих округа.

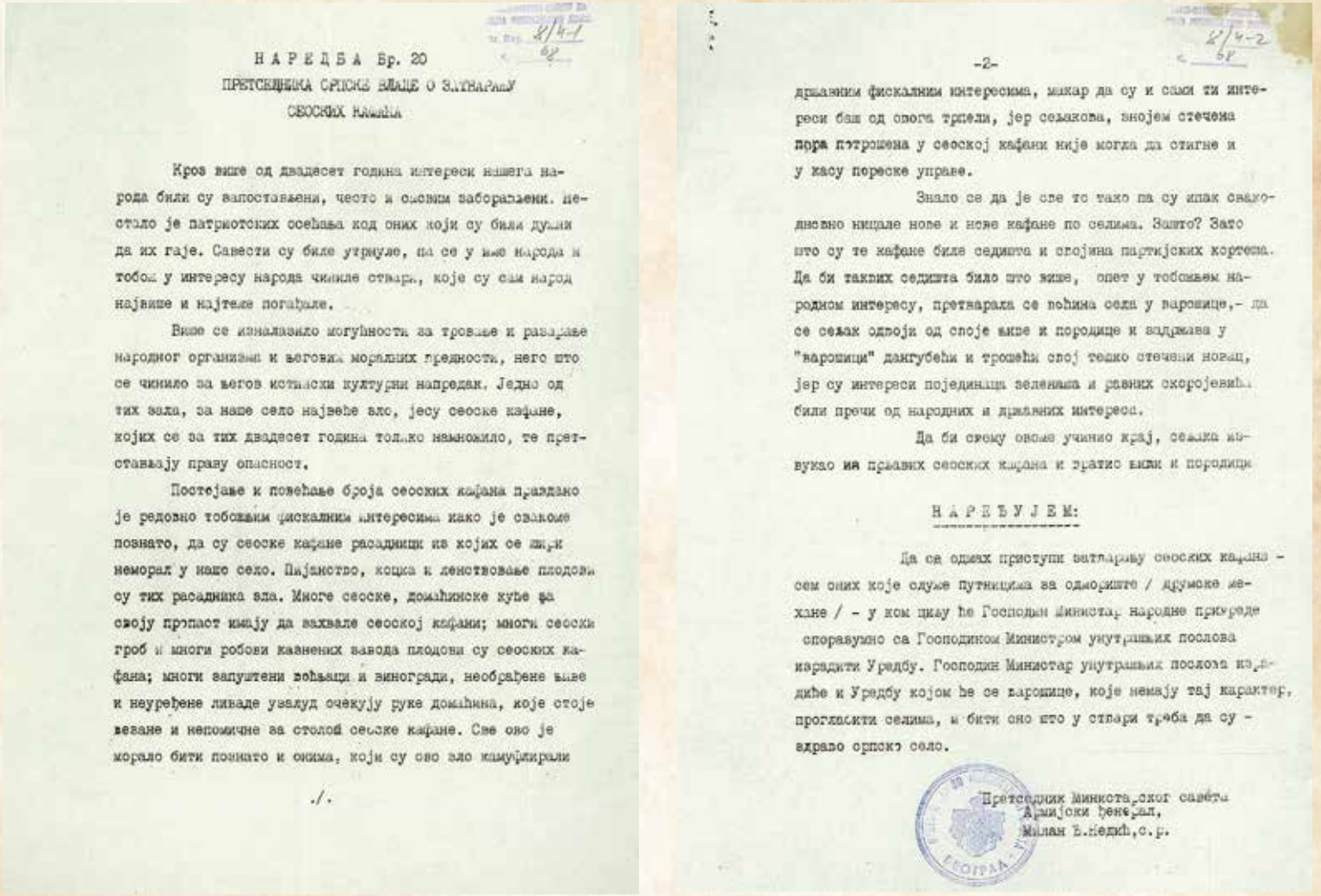

НАРЕДБА Бр. 20
ПРЕТСЕДНИКА СРПСКЕ ВЛАДЕ О ЗАТВАРАЊУ СЕОСКИХ КАФАНА

Кроз више од двадесет година интерес нашега народа били су запостављени, често и сасвим заборављени. Нестало је патриотских осећања код оних који су били дужни да их гаје. Савести су биле утрнуле, па се у име народа и тобож у интересу народа чиниле ствари, које су сам народ највише и најтеже погађале.

Више се изналажило могућности за трошење и развијање народног организма и његових моралних предности, него што се чинило за његов истински културни напредак. Једно од тих зала, за наше село највеће зло, јесу сеоске кафане, којих се за тих двадесет година толико намножило, те претстављају праву опасност.

Постојање и повећање броја сеоских кафана правдано је редовно тобожњим фискалним интересима иако је свакоме познато, да су сеоске кафане расадници из којих се шири неморал у наше село. Пијанство, коцка и ленствовање плодови су тих расадника зла. Многе сеоске, домаћинске куће да своју пропаст имају да захвале сеоској кафани; многи сеоски гроб и многи робови казнених завода плодови су сеоских кафана; многи запуштени воћњаци и виногради, необрађене њиве и неуређене ливаде узалуд очекују руке домаћина, које стоје везане и непомичне за столом сеоске кафане. Све ово је морало бити познато и онима, који су ово зло кламфирали

./.

-2-

државним фискалним интересима, макар да су и сами ти интереси баш од овога трпели, јер сељакова, знојем стечена пара потрошена у сеоској кафани није могла да стигне и у касу пореске управе.

Знало се да је све то тако па су ипак свакодневно ницале нове и нове кафане по селима. Зашто? Зато што су те кафане биле седишта и сојишта партијских кортеса. Да би таквих седишта било што више, опет у тобожњем народном интересу, претварала се воћњина села у варошице,- да се сељак одвоји од своје куће и породице и задужава у "варошици" дангубећи и трошећи свој тешко стечени новац, јер су интереси појединца зеленаша и разних скоројевића били преча од народних и државних интереса.

Да би свему овоме учинио крај, сељака извукао из пушких сеоских кафана и зратио њима и породици

НАРЕЂУЈЕМ:

Да се одмах приступи затварању сеоских кафана - сем оних које служе путницима за одмориште / друмске механе / - у ком циљу ће Господин Министар народне привреде споразумно са Господином Министром унутрашњих послова израдити Уредбу. Господин Министар унутрашњих послова израдиће и Уредбу којом ће се варошице, које немају тај карактер, проглашити селима, и бити оно што у стварн треба да су - здраво српско село.

Председник Министарског савета
Армијски генерал,
Милан Ђ.Недић,с.р.

Илустрација 41.

ници. Такође, указао је на потребу решавања смештаја и збрињавања полицијског корпуса, као и решавање придошлих српских избеглица. Пропагандом међу народом треба утицати на развијање осећаја о његовим дужностима и важности редовног измиривања дугова и давања новца за државну касу.

Гледиште министра Аћимовића о дужностима и правима представника локалне управе било је донекле слично Недићевом. Министар Аћимовић је дао и смернице начелницима, почевши од начина на који треба да започну своје управљање: са новом поделом требало је донети „ново време и нови дух“, односно створити утисак код становништва како је њихов долазак у округ прекретница у управно-политичком развоју земље. Предате су им инструкције за рад на терену, са досијеима који су садржали најбитније информације везане за сваки од округа, карте са обележеним границама срезова и округа, Београдске и осталих фелдкомандантура. Окружним начелницима је за пропагандни рад требао да буде додељен по један референт за пропаганду по њи-

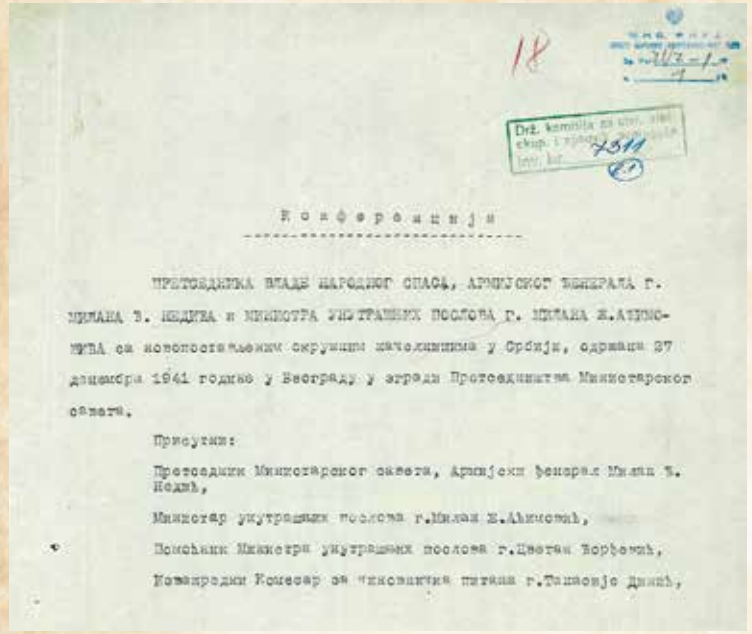

К о н ф е р е н ц и ј а

ПРЕТСЕДНИКА ВЛАДЕ НАРОДНОГ СПАСА, АРМИЈСКОГ ГЕНЕРАЛА Г. МИЛАНА Н. НЕДИЋА и МИНИСТРА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА Г. МИЛАНА Ж.АЋИМОВИЋА са новопостављеним окружним начелницима у Србији, одржана 27 децембра 1941 године у Београду у згради Председништва Министарског савета.

Присутни:

Председник Министарског савета, Армијски ђенерал Милан Н. Недић,

Министар унутрашњих послова г.Милан Ж.Аћимовић,

Помоћник Министра унутрашњих послова г.Цветан Ђорђевић,

Комесар за јеврејска питања г.Таушановић Драгић,

Илустрација 42.

ховом избору, а били су у обавези да у сваком од округа формирају одсеке за пропаганду. Аћимовић их није упутио у детаље будућег пропагандног рада с обзиром на специфичности које су постојале на терену, односно услед различитих друштвених, политичких и социјалних момената у сваком од округа. Носиоци локалне власти могли су ангажовати свештена лица, учитеље, лекаре и било која друга лица која им се учине погодним. Усмерени су да путем плаката, предавања и на друге начине обавештавају народ о опасности од комунизма, последицама комунистичких акција, као и да га упозоравају на нове опасности.

Генерал Стеван Радовановић потенцирао је важност постављања обавештајних официра у сваком срезу и окружним начелствима. Пружена је могућност начелницима да сами одаберу обавештајне службенике из редова официра или грађанина. У почетној фази обезбеђивања округа предвиђено је и распоређивање жандармеријских станица на територији окупиране Србије.

Прва половина 1942. године протекла је у знаку реорганизације према *Уредби о административној подели Србије*, уз низ одржаних конференција, састанака, анализа и дискусија у које су посебно били укључени Министарство унутрашњих послова и Управни штаб војно-управног заповедника Србије. Вршено је активно популарисање нове поделе на округе, истицана је њихова предност у односу на ранију поделу на бановине.[286] Председништво Министарског савета прописало је *Уредбу о финансирању округа, уређењу њихове финансијске службе и ликвидирању бановина*.[287] Почетком фебруара 1942. године одржана је конференција представника централне и локалне управе на којој су анализирани резултати једномесечног рада начелника у окрузима, учинак чишћења комунистичких групација на терену и резултати пропагандног рада након увођења нове административне поделе.[288]

Питање спречавања комунистичких акција у окрузима било је уско повезано са питањем успешног спровођења антикомунистичке пропаганде у чијој организацији су кључну улогу имали представници локалне управе.[289] Највећу забринутост домаћих власти изазвале су вести о постојању и деловању „шесте колоне која обухвата агитаторе који агитују против српске владе, разносе тенденциозна препричавања и на све стране вести из Москве и Лондона и пледирају за неку акцију“.[290] Успешност пропаганде зависила је од припрема на тере-

286 Милан Аћимовић одржао је говор преко Радио-Београда 4. јануара 1942. године у коме обавештава становништво о предностима поделе на округе и бољитку који ће нова подела донети., Ново време, јануар1942. године.

287 Службене новине, бр. 6/42, бр. 124, 12. јануар 1942. године.

288 На првој седници која је почела са радом 5. фебруара 1942. године, од представника централних власти били су присутни: Милан Аћимовић, Цветан Ђорђевић-начелник Управног одељења Министра унутрашњих послова, Александар Јоксић-вршилац дужности начелника Одељења за државну заштиту, Драги Јовановић, дивизијски генерал Стеван Радовановић-командант жандармерије. Седници су присуствовали окружни начелници Београдског, Ваљевског, Шабачког, Ужичког, Краљевачког, Крушевачког, Нишког, Лесковачког, Моравског и Пожаревачког округа. За сваку седницу вођене су стенографске белешке изузев треће по реду када није сачињен записник. Нда. К 1а, ф 2, бр. рег. 29.

289 ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-8.

290 Исто, бр. рег 21/2-14.

ну и низа различитих мера, од округа до округа, којима су начелници филтрирали некомунистичке од комунистичких елемената. Долазило је и до интернирања невиних лица што их је чинило подложним могућој индоктринацији: „Тако се десило да су најопаснији комунисти, политички комесари, седели заједно са потпуно невиним лицима, тако да је настала опасност да логори постану школе за комунисте“.[291] Упркос противљењу Драгог Јовановића министар Аћимовић успео је да издејствује повратак из логора одређеног броја затвореника чија кривица није доказана. Наведена лица испоручивана су окружним начелницима који су потом са среским начелницима процесуирали сваки предмет појединачно.[292]

Једна од тачака које су разматране на конференцији била је сарадња локалних власти са представницима оружаних одреда. Имајући у виду да су оружани одреди у највећој мери контролисали и сузбијали сваку партијско-политичку делатност на терену можемо закључити да су истовремено били и значајан ослонац локалним властима. Сваки од окружних начелника је лично, уз сопственог војног референта, као и преко среских начелника остваривао сарадњу са представницима оружаних одреда. У почетној фази усаглашавања рада на терену долазило је до проблема у координацији деловања добровољачких одреда и оружаних одреда регуларних трупа. Добровољачки одреди су, како у једном од својих извештаја наводи генерал Стеван Радовановић, командант жандармерије, потенцирали сопствену аутономију, на основу инструкција „Владе народног спаса“.[293] Према извештајима начелника Краљевачког округа Милије Диковића, присталице “*Збор*“-а су и у Краљеву вршиле

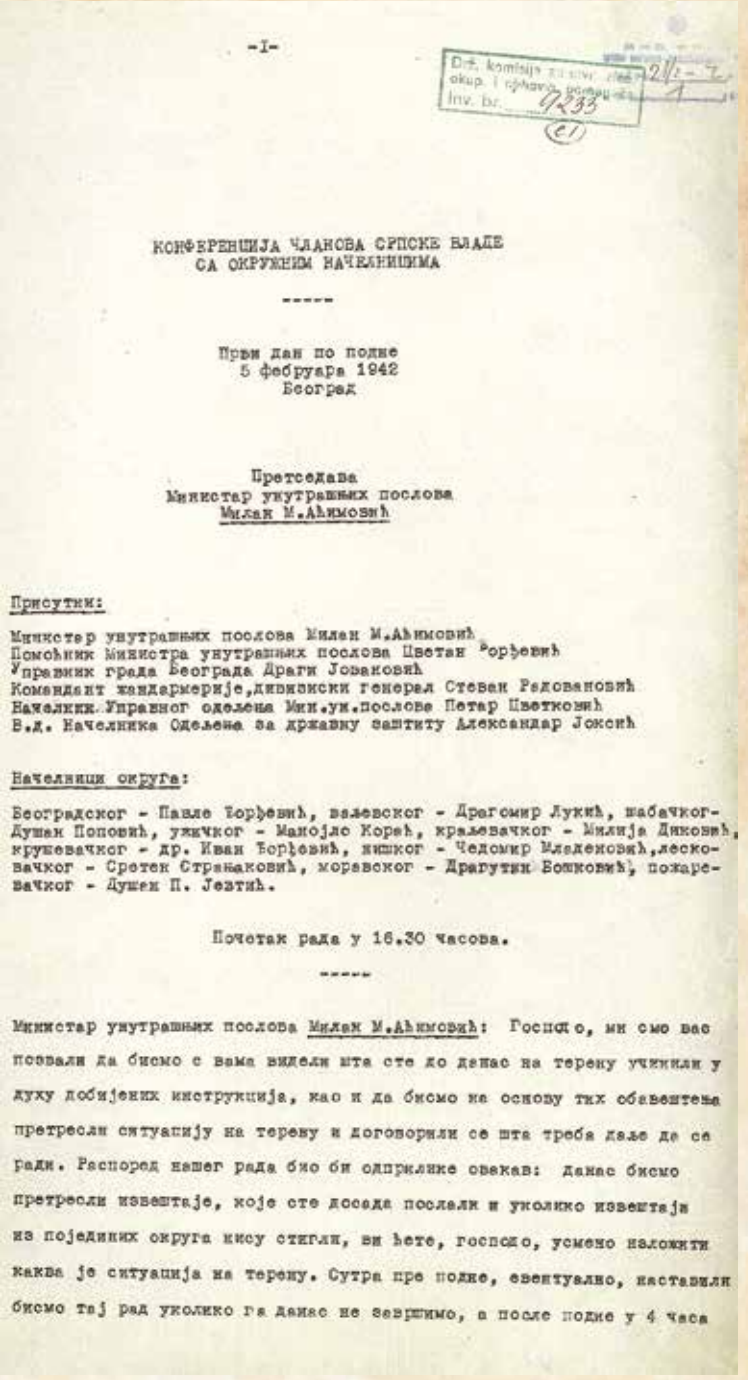

-I-

КОНФЕРЕНЦИЈА ЧЛАНОВА СРПСКЕ ВЛАДЕ
СА ОКРУЖНИМ НАЧЕЛНИЦИМА

Први дан по подне
5 фебруара 1942
Београд

Претседава
Министар унутрашњих послова
Милан М.Аћимовић

Присутни:

Министер унутрашњих послова Милан М.Аћимовић
Помоћник Министра унутрашњих послова Цветан Ђорђевић
Управник града Београда Драги Јовановић
Командант жандармерије,дивизиски генерал Стеван Радовановић
Начелник Управног одељења Мин.ун.послова Петар Цветковић
В.д. Начелника Одељења за државну заштиту Александар Јокић

Начелници округа:

Београдског - Павле Ђорђевић, ваљевског - Драгомир Лукић, мачванског-Душан Поповић, ужичког - Манојло Корач, краљевачког - Милија Диковић, крушевачког - др. Иван Ђорђевић, нишког - Чедомир Младеновић,лесковачког - Сретен Стракановић, моравског - Драгутин Бошковић, пожаревачког - Душан П. Јевтић.

Почетак рада у 16.30 часова.

Министар унутрашњих послова Милан М.Аћимовић: Господо, ми смо вас позвали да бисмо с вама видели шта сте до данас на терену учинили у духу добијених инструкција, као и да бисмо на основу тих обавештења претресли ситуацију на терену и договорили се шта треба даље да се ради. Распоред нашег рада био би отприлике овакав: данас бисмо претресли извештаје, које сте досада послали и уколико извештаја из појединих округа још стигли, ви ћете, господо, усмено изложити каква је ситуација на терену. Сутра пре подне, евентуално, наставили бисмо тај рад уколико га данас не завршимо, а после подне у 4 часа

Илустрација 43.

291 ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-4.

292 Затвореници у логорима били су подељени на четири категорије: они који су за стрељање, они који остају у логору, део који се шаље окружним начелницима и део који је већ тада пуштан на слободу.

293 Помоћник министра Цветан Ђорђевић разматрао је проблем активног рада „*Збор*“-а у сред Београда, писања листа Наша борба и поред забране партијско-политичке делатности и предочио овај „проблем“ Драгом Јовановићу: „Сваки окружни начелник има право да постави питање Управнику града Београда зашто он прво у Београду, у центру земље, не растури ту политичку делатност.“, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-14.

политичку агитацију међу народом. Растуране су значке и леци након митинга, без директног помињања Љотићевог имена. Имајући у виду да је „*Збор*“ био пронемачки и упркос радикалним ставовима које је заступао, одударао од политике домаћих власти у извесној мери, било је немогуће у датој ситуацији забранити његов рад на терену.

Министар Аћимовић је већи део конференције од 5. фебруара 1942. године посветио разматрању учинка који је пропаганда постигла на терену, од округа до округа, плановима за даљи рад и формирању планираних одсека за пропаганду при окрузима и срезовима. Улога окружних начелника управо је била кључна у усмеравању среских начелника и њиховом раду на терену у условима када је ширење антикомунистичке и дефетистичке пропаганде било ометано услед дејства пропаганди из Лондона и Москве.[294] Једна од првих смерница за рад коју је Аћимовић дао окружним начелницима односила се на „рад међу обичним народом“ који је требало на време обавештавати и упозоравати на последице које би га могле задесити ако би се „дао завести у пролеће од извесних људи“, држати редовна предавања и ангажовати признате људе да држе говоре. Представници централне власти су се плашили не само комунистичке акције, већ и акције Драже Михаиловића.[295] Требало је да утичу на поверење и позитиван став народа и увере га како раде у његовом интересу. Пожељно је било ангажовање „домаћинских синова“ у жандармеријској и војној служби, у што већем броју, а посебно у угроженим окрузима: Краљеву, Крушевцу, Лесковцу и Нишу.

Централна власт је на основу извештаја окружних начелника водила привредну политику и регулисала питања везана за свакодневни живот становништва. Приоритетна питања односила су се на исхрану становништва у градовима и пасивним срезовима, као и вршење привредне пропаганде међу сељаштвом којом би се умирио народ и олакшале реквизиције хране. Реквизиције су вршене пре пролећа како би се избегло прилажење сељака комунистима које би било извесније уколико би се реквизиције вршиле у априлу „кад шуме зазелене...јер је ту пропаганда, па ће се често помињати име шума, шума.“[296] У низу приоритетних места за снабдевање намирницама

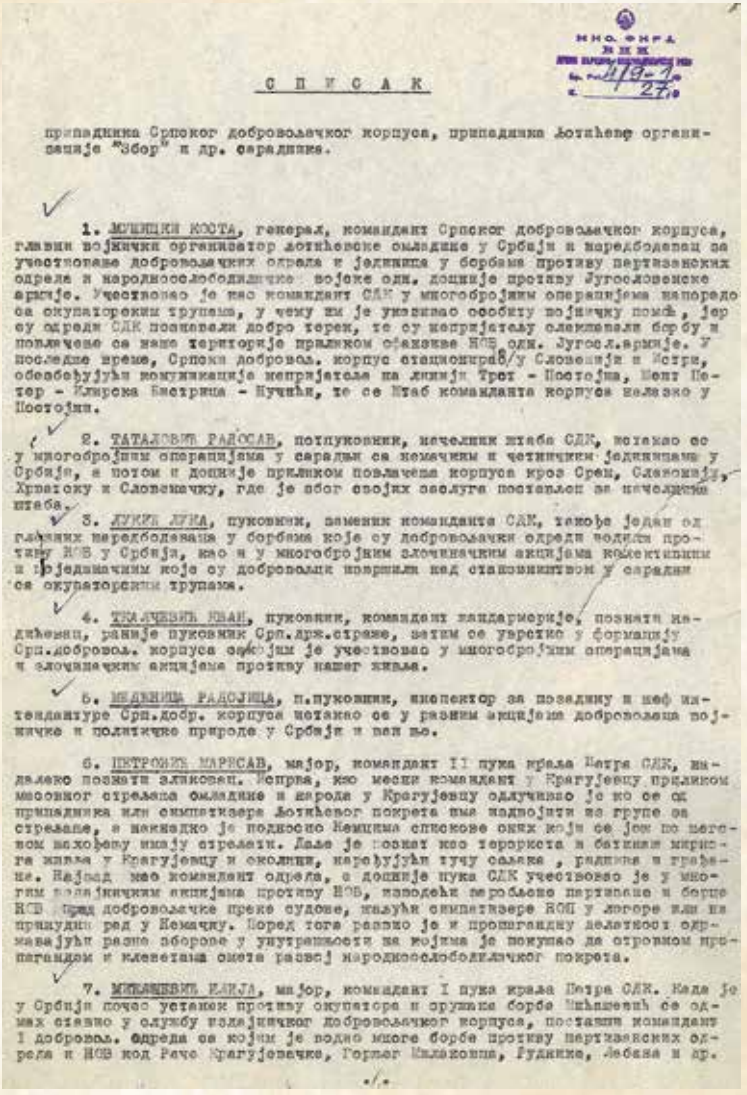

С П И С А К

припадника Српског добровољачког корпуса, припадника Љотићеве организације "Збор" и др. сарадника.

1. ЖИВКОВИЋ КОСТА, генерал, командант Српског добровољачког корпуса, главни војнички организатор љотићевске омладине у Србији и наредбодавац за учествовање добровољачких одреда и јединица у борбама против партизанских одреда и народноослободилачке војске ФНЈ, доцније против Југословенске армије. Учествовао је као командант СДК у многобројним операцијама напоредо са окупаторским трупама, у чему им је указивао особиту војничку помоћ, јер су одреди СДК познавали добро терен, те су непријатељу олакшавали борбу и повлачење са наше територије приликом офанзиве НОВ и ДЈ. Југосл.армије. У последње време, Српски добровол. корпус стациониран у Словенији и Истри, обезбеђујући комуникације непријатеља на линији Трст - Постојна, Пост Нетер - Илирска Бистрица - Ријека, те се Штаб команданта корпуса налазио у Постојни.

2. ТАТАЛОВИЋ РАДОСАВ, потпуковник, начелник штаба СДК, истакао се у многобројним операцијама у сарадњи са немачким и четничким јединицама у Србији, а потом и доцније приликом повлачења корпуса кроз Срем, Славонију, Хрватску и Словенчку, где је због своје заслуге постављен за начелника штаба.

3. ЛУКИЋ ЛУКА, пуковник, заменик команданта СДК, такође један од главних наредбодаваца у борбама које су добровољачки одреди водили против НОВ у Србији, као и у многобројним злочиначким акцијама колективним и појединачним које су добровољци извршили над становништвом у сарадњи са окупаторским трупама.

4. ТРАЈЧЕВИЋ ИВАН, пуковник, командант жандармерије, познати нацбољевац, раније пуковник Срп.држ.страже, затим се уверстио у формацију Срп.добровол. корпуса са којим је учествовао у многобројним операцијама и злочиначким акцијама против нашег живља.

5. МЕДЕНИЦА РАДОЈИЦА, п.пуковник, инспектор за позадину и шеф интендантуре Срп.добр. корпуса истакао се у разним акцијама добровољаца војничке и политичке природе у Србији и ван ње.

6. ПЕТРОВИЋ МАРКСАВ, мајор, командант II пука краља Петра СДК, надалеко познати зликсован. Непрва, као месни командант у Крагујевцу приликом масовног стрељања омладине и народа у Крагујевцу одлучивао је ко се од припадника или симпатизера Љотићевог покрета има надпојати из групе за стрељање, а накнадно је подносио Немцима списокове оних који се још по његовом мишљењу имају стрељати. Лако је познат као терориста и батинаш мирног живља у Крагујевцу и околини, нарочито тучу сељака, радника и грађана. Најзад као командант одреда, а доцније пука СДК учествовао је у многим полицијским акцијама против НОВ, наводећи непријатеља и борце НОВ пред добровољачке преке судове, кажњен симпатизере НОП у логоре или на принудни рад у Немачку. Поред тога развио је и пропаганду делатност одржавајући разне зборове у унутрашњости на којима је покушао да отровном пропагандом и клеветама омета развој народноослободилачког покрета.

7. МИЛАШЕВИЋ ЈАКША, мајор, командант I пука краља Петра СДК. Када је у Србији почео устанак против окупатора и оружане борбе Милашевић се одмах ставио у службу колаборационистичког добровољачког корпуса, поставши командант I добровол. одреда са којим је водио многе борбе против партизанских одреда и НОВ код Рече Крагујевачке, Горњег Милановца, Рудника, Љубића и др.

./.

Илустрација 44.

294 У дискусији о пропагандном раду помоћник министра Цветан Ђорђевић истакао је као централно питање управо питање домаће пропаганде која се мора развити у толикој мери да надјача и Лондон и Москву.

295 Исто, бр. рег. 21/2-15.

296 Исто, бр. рег. 21/2-83.

Београд је имао предност.[297] Улога окружних начелника у вршењу привредне пропаганде се састојала у сталном раду међу сељаштвом, одржавању конференција и зборова, као и састанцима са виђенијим сеоским домаћинима. Требало је тактичким поступањем и пропагандном обезбедити неопходне намирнице и резерве хране, објаснити сељацима да се вишкови не извозе и дају Немцима, већ да се користе за исхрану српског становништва. Драги Јовановић је српску привреду перцепирао као „мали точкић ушалтован у немачку привреду“, што није давало домаћим властима пуно простора за самосталне акције. Једна од првих смерница за вршење пропаганде међу сељаштвом био је његов предлог да се говор министра пољопривреде Радослава Веселиновића (одржан на конференцији 7. фебруара 1942. године) о плановима за решавање привредне кризе у Србији напише „посебним стилом, са једном паролом председника владе и кратким уводом министра пољопривреде“. Говор је потом требало одштампати као брошуру у пола милиона примерака и послати свим домаћинствима.

Истога дана када су представници централних и локалних власти разматрали начине решавања привредне кризе одржана је пета седница на тему просветног и пропагандног рада окружних и среских начелника[298] Задатак Одељења за пропаганду био је, према виђењу припадника Владе, управо да проучи постојећу друштвено-политичку ситуацију и да пронађе најбољи начин за очување сигурности народа, одржавање мирног стања и смањивање могућности за избијање нове комунистичке акције која би довела до нових немачких казнених експедиција.

Пропагандно одељење требало је да прати редовно извештаје са терена и доставља Министарству унутрашњих послова податке о комунистичкој и четничкој пропаганди.[299] Окружни и срески начелници имали су кључну улогу у овим плановима Одељења за пропагадну с обзиром да су представљали спону између народа и владе и директно утицали на обликовање и вршење пропаганде међу народом. Њихова обавеза састојала се управо у обавештавању народа о одмазди која би наступила након евентуалне акције против немачке војске. Пропагандом по окрузима и срезовима требали су сликовито и поједностављено „дочарати“ народу страшне последице ступања у акцију.

Одељење за пропаганду остварило је, као што је већ поменуто, блиску сарадњу са Министарством просвете на пољу пропагандног рада. Влада је велики значај придавала усменој речи имајући у виду пут који су прелазили примерци централних великих листова од градова до села, као и стопу неписмености међу народом.[300] У овом периоду јавила се идеја коју је Велибор Јонић приказивао као сопствену, али која се природно наметнула потребом за продубљивањем деловања међу народом. Јонић је на поменутој седници образложио предлог плана о пропагандном раду међу народом и обиласку читаве Србије за месец и по дана током којих би представници локалних и централних власти држали јавна предавања, одржавали конференције и зборове уз немачко одобрење и помоћ. Министар Јонић је са великим бројем лица која је требало да учествују у пропагандном раду по земљи обавио припреме и консултације. Прво би међу народ изашли представници владе, након њих политичари, бивши народни посланици, бивши министри, интелектуалци и јавни радници. Планирано је и да група од око стотину

297 Четврта седница српске владе са окружним начелницима на којој се водила дискусија о привредној ситуацији, снабдевању и исхрани становништва, одржана је 7. фебруара 1942. године. Били су присутни министар пољопривреде и исхране Богољуб Кујунџић, помоћник министра пољопривреде Будимир Цвијановић, начелника Министарства пољопривреде Радослава Веселиновић, сви окружни начелници изузев начелника Зајечарског округа, управници житарске, сточне, индустријске и хемијске централе и директор „Дириса“. Драги Јовановић се приликом одржавања конференције, на седници 7. фебруара 1942. године „потрудио“ да објасни разлоге због којих је престоница требало да има предност у снабдевању. Евентуални немири у Београду могли би имати погубне последице по остатак српске територије: „... Центар Србије не сме се изгубити због глади...“.

298 ВА, група фондоав Нда, К 1, бр. рег 21/2-115., Седници су, осим већ поменутих лица, присуствовали шеф Одељења за пропаганду Ђорђе Перић и начелник Управног одељења Петар Цветковић.

299 ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-125.

300 Наведено се види и из Јонићеве кратке анализе ситуације на селу у којој наглашава важност усмене речи: „Од усмене речи највише зависи. Ова писана реч и чита се и не чита се.“

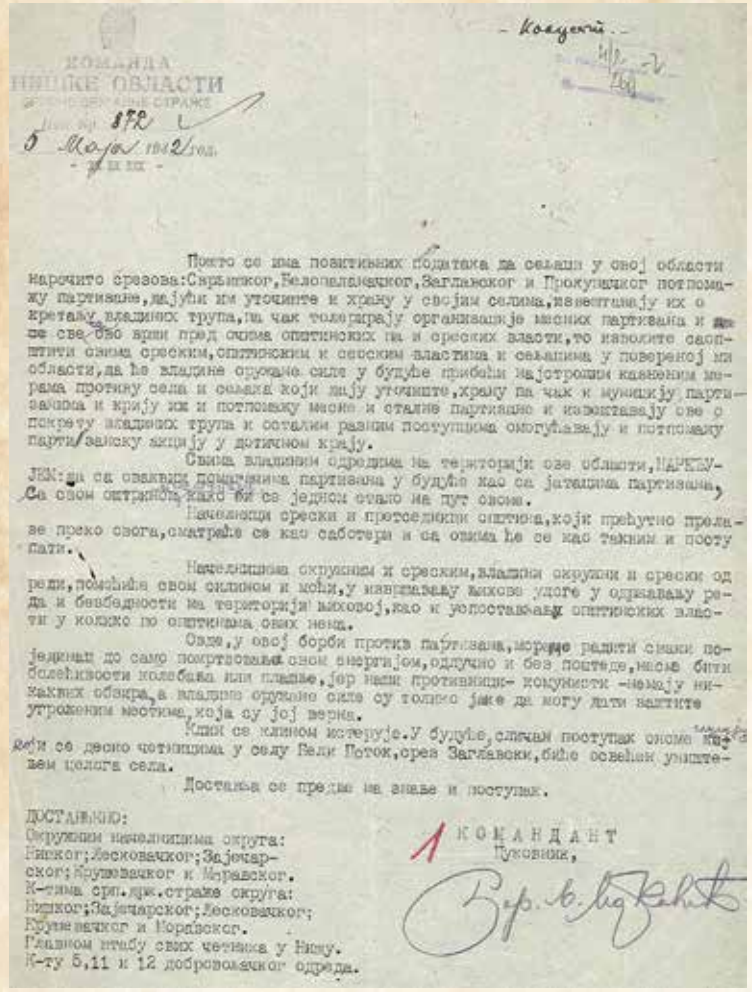

Поверљиво

КОМАНДА
НЕМАЧКЕ ОВЛАСТИ

872
5 Маја 1942 год.

Пошто се има позитивних података да сељаци у овој области нарочито срезова: Сврљишког, Белопаланачког, Заглавског и Прокупачког потпомажу партизане, дајући им уточиште и храну у својим селима, извештавају их о кретању владиних трупа, па чак толерирају организације месних партизана и дозвољавају све ово врши пред очима општинских па и среских власти, то наређујем саопштити свима среским, општинским и сеоским властима и сељацима у повереној ми области, да ће владине оружане снаге у будуће прибећи најстрожим казненим мерама против села и сељака који дају уточиште, храну па чак и муницију партизанима и крију их и потпомажу месне и стране партизане и извештавају све о покрету владиних трупа и осталим разним поступцима омогућавају и потпомажу партизанску акцију у дотичном крају.

Свима владиним одредима на територији ове области, НАРЕЂУЈЕМ: да са сваким појединим партизаном у будуће као са јатацима партизана, Са овом одлуком како би се једном било на пут свима.

Начелницима среских и сеоских општина, који пређутно прелазе преко свега, сматраће се као саботери и са овима ће се као теким и поступати.

Начелницима окружним и среским, владини окружни и срески одреди, помоћиће свом силином и моћи, у извршавању њихове улоге у одржавању реда и безбедности на територији њиховој, као и успостављању општинских власти у колико по општинама оних нема.

Овом, у овој борби против партизана, морате радити сваки појединац до само пожртвовања свом енергијом, одлучно и без попуштања, неће бити блажености колебања или плашње, јер наши противници- комунисти -немају никаквих обзира, а владине оружане снаге су толико јаке да могу дати заштите угроженим местима, која су јој верна.

Ко се клоном изневерује. У будуће, сличан поступак свима ће бити се десило четницима у селу Вели Поток, срез Заглавски, биће освећен уништењем целога села.

Достава се преда на знање и поступак.

ДОСТАВИТИ:
Окружним начелницима округа:
Нишког; Лесковачког; Зајечарског; Крушевачког и Моравског.
К-тама срп. рж. страже округа:
Нишког; Зајечарског; Лесковачког; Крушевачког и Моравског.
Главном штабу свих четника у Нишу.
К-ту 5,11 и 12 добровољачког одреда.

КОМАНДАНТ
Пуковник,

Илустрација 45.

обучених пропагандиста заће у свако село и држи предавања: „...обићи сваки засеок, организовати народ и усмерити га на прави пут“. У погледу писане речи акценат је стављен на покретање локалних, малих листова који су требали да буду носиоци идеологије и индоктринације.

Ђорђе Перић био је задужен за даљу разраду и спровођење у дело Јонићевог плана.[301] Планирано је да се при сваком окружном начелству организује дописништво или једно пропагандно одељење. Дописништва је требало да буду спона између централе и начелника. Дописници, би као референти за пропаганду, били ангажовани од централне власти уз пристанак начелника и под директивом окружних начелника вршили би пропаганду, извештавали централу о резултатима вршења пропаганде, давали предлоге и организовали зборове. Осим референата постављених од централе окружни начелници могли су ангажовати и сопствене референте за пропаганду преко којих би одржавали конференције и зборове и издавали плакате и штампали летке.[302] Након организовања окружних одбора требало је формирати среске и општинске пододборе. Начелници су требали да организују финансирање пропагандног рада у сваком од округа средствима која би прикупили у ту сврху. У даљем току седнице размотрени су детаљи око одржавања планираних конференција и одређени су министри који је требало да држе предавања уз обавезну координацију са немачким и локалним властима. Посебну важност шеф Одељења за пропаганду придавао је теренском раду окружних начелника и избору других лица која би се бавила пропагандом и држала предавања на разне теме. Предавачи су били у обавези да се пријаве окружним начелницима са конкретном темом излагања, како се не би догодио „раскорак у пропаганди“. Теме које су биле препоручене од централе као најпогодније биле су из области економије и социјалног живота, политике, организације живота и рада становништва и успостављања мирне ситуације. Пожељно је било ангажовати лица из средине у којој су одржавани зборови, па чак и угледне сеоске домаћине из села у којима је вршена пропаганда, јер би лакше остварили контакт са родним местом. На конференцији је изложен план о доласку група које би се састојале од по три стотине српских домаћина са села, сваке недеље у престоницу. Углавном би били бира-

301 Немачко Пропагадно одељење при Штабу војног заповедника имало је велики број запослених и неограничене компетенције у већини случајева.

302 Било је случајева да су окружни начелници из своје средине ангажовали поједине дописнике, односно референте за пропаганду. Тако је шабачки начелник Д. Поповић већ тада имао групу од педесетак људи: свештеника, професора, апотекара, трговаца, занатлија и радника који су били спремни да зађу по срезовима и селима, пишу плакате и покрену лист. Планирао је одржавање великог збора у Шапцу, а потом и по среским местима и селима.

ни најугледнији домаћини који би похађали једну врсту курса и присуствовали састанцима са председником владе и министрима. Том приликом добијали би инструкције и брошуре које ће им касније помоћи приликом преношења утисака, искустава и појашњавања владине политике осталим сељанима. Немачке власти су у погледу овог дела пропагандне српске владе међу сељаштвом планирали организовање пољопривредне изложбе на Калемегдану, уређивање једног села за пример, односно „угледног села" и стварање групе „угледних домаћина" преко којих би пропагирали усвајање нових привредних вредности.

Улога начелника била је кључна у усмеравању рада локалних предавача, као и у одржавању мирног стања у окрузима. Према плану пропагандног рада требало је утицати на становништво да прихвати постојећу ситуацију и егзистира у миру, продубљивати идеологију српског национализма, односно националну свест, више пажње посветити потенцирању српске традиције и вере, подстицати солидарност и помоћ најсиромашнијима. Пропаганда је требало да буде развијена на читавој територији сваког од округа и живом речју и радним списима, плакатима и апелима.[303] На примеру једног од сачуваних Упутстава-смерница за вођење пропаганде на зборовима по срезовима заказаних за 15. март 1942. године можемо видети да су теме и садржај предавања били детаљно разрађени уз конкретна упутства за држање говора.[304] У оквиру организовања припрема за вршење теренске пропаганде председник владе одржао је састанак са групом омладинаца бившег „Орнаса" и „Словенског југа" који су припадали групи четничког војводе Омиљена Милића у Ужицу. Лазар Прокић је лично извршио одабир ових омладинаца (укупно се помињу 23 омладинца) и организовао је њихов пријем код Недића. Одељење за пропаганду је планирало рад ове групе међу народом, према инструкцијама председника Владе у склопу осталих теренских пропагандних акција предузетих ради спречавања нових немира почетком 1942. године. Приликом припреме омладинаца председник Владе је вршио пропаганду и на њима самима као будућим носиоцима пропагандне активности, без обзира на њихову десничарску оријентацију. Окупљене омладинце назвао је „апостолима Срба, србизма и Велике Србије" чија је дужност да просветле народ.[305] Након инструисања ове групе омладинаца у оправданост и потребу и важност њиховог ангажовања било је лакше придобити их за конкретан теренски рад и усмерити их на деловање у жељеном правцу.

Представници власти су доста лутали у спровођењу почетних замисли председника владе, као и у погледу сопственог виђења пропагандног рада међу становништвом и назива пропагандних институција. Према излагању министра Аћимовића (у време одржавања наведене конференције) био је разрађен изворни Недићев план за оснивање Народног сабора у коме би представници народа пратили дешавања по срезовима. Улога окружних начелника била је кључна у одабиру чланова овог сабора. Требало је да из свакога среза, уз помоћ среских начелника и председника општина, одаберу људе од поверења, антикомунисте и антимасоне који би подржавали ставове Владе народног спаса и били противни политици Лондона и Москве. Градови би такође имали своје представнике у сабору. Чланови сабора пратили би рад владе и давали сугестије за њену даљу политику. Били би нека врста посредника између владе и народа, интерпретатори мишљења народа код владе и интерпретатори ставова владе код народа. Објашњавали би народу актуелну политику владе и обавештавали га о току ратних дешавања. Према плановима председника владе сабор би имао у свом саставу између 300 и 400 чланова. Министар Аћимовић предложио је и један од начина на који би били изабрани чланови Народног сабора.

Постојао је план и о оснивању одбора за народну заштиту при сваком селу. Сеоски одбори би контролисали и чували село од евентуалне опасности од скретања

303 ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-142.

304 ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 28/5-2. Наведене смернице достављене су Министарству унутрашњих послова 29. марта 1942. године.

305 ВА, група фондова Нда, К 154, бр. рег 4/12-1.

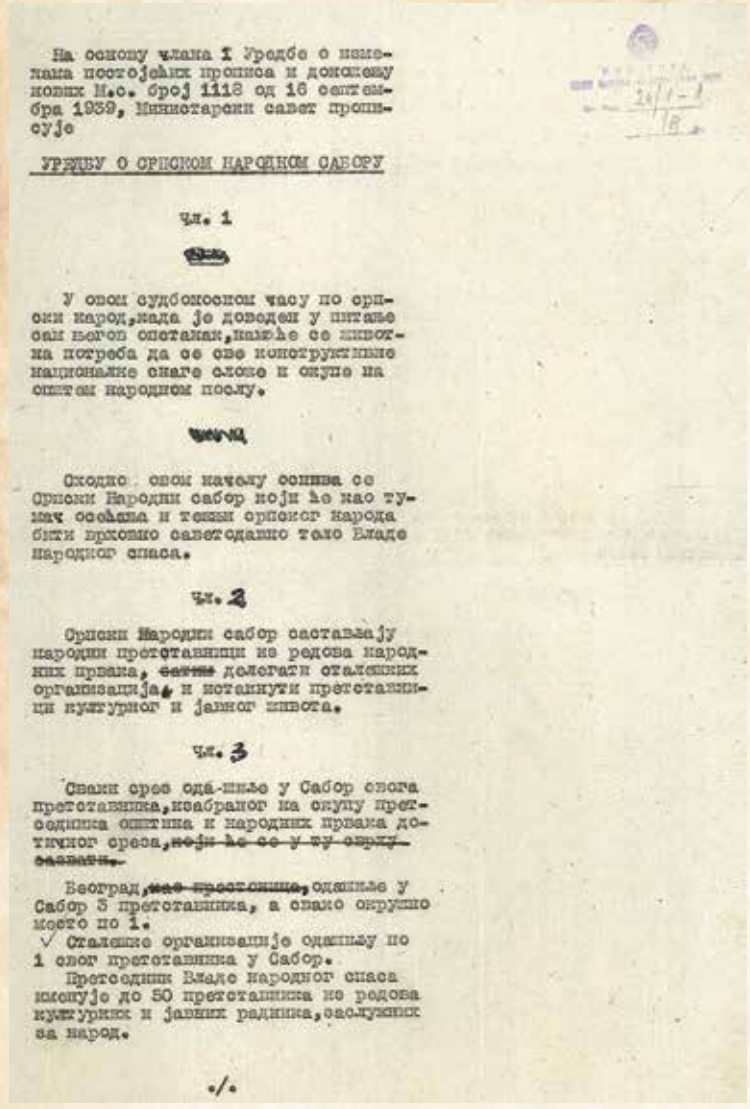

На основу члана 1 Уредбе о изменама постојећих прописа и доношењу нових М.с. број 1118 од 16 септембра 1939, Министарски савет прописује

УРЕДБУ О СРПСКОМ НАРОДНОМ САБОРУ

Чл. 1

У овом судбоносном часу по српски народ, када је доведен у питање сам његов опстанак, намоће се животна потреба да се све конструктивне националне снаге сложе и окупе на општем народном послу.

Сходно овом начелу оснива се Српски Народни сабор који ће као тумач осећања и тежњи српског народа бити врховно саветодавно тело Владе народног спаса.

Чл. 2

Српски Народни сабор састављају народни претставници из редова народних првака, ~~сатни~~ делегати сталешких организација, и истакнути претставници културног и јавног живота.

Чл. 3

Сваки срез одашиље у Сабор свога претставника, изабраног на скупу претседника општина и народних првака дотичног среза, ~~који ће се у ту сврху сазвати.~~

Београд, ~~као престоница,~~ одашиље у Сабор 3 претставника, а свако окружно место по 1.

Сталешке организације одашиљу по 1 свог претставника у Сабор.

Претседник Владе народног спаса именује до 50 претставника из редова културних и јавних радника, заслужних за народ.

./.

Илустрација 46.

на погрешан пут комунизма, вршили би националну пропаганду и старали би се о социјалној заштити становништва. Из тако формираних сеоских одбора били би састављени општински одбори. Сваки општински одбор делегирао би једног или два представника у срески одбор. Из среских одбора били би формирани окружни одбори и на крају савет, односно народни сабор при Председништву министарског савета. Било је неслагања у погледу назива: министар Милан Аћимовић предложио је назив Одбор за народну заштиту, док је управник Београда Драги Јовановић пледирао за опцију Одбор за спас народа и обнову земље. Одбори су требали бити морално појачање владиним оружаним одредима у тренуцима када је требало мобилисати масе и укључити их у борбу. Аћимовић је препоручио окружним начелницима и најпогодније пропагандне пароле у случају потребе за укључивањем народних снага у борбу (апеловањем на свакој појединца да спаси и сачува себе, своју породицу и огњиште). Такође, окружни начелници су на својој територији морали спречити и сузбити сваку акцију која угрожава ред и мир, укључујући и четничку.

Имајући у виду да је пропаганда на локалном нивоу зависила од добре организованости и директива централних власти председник Владе је средином 1943. године проширио овлашћења Одељења државне пропаганде. У циркуларном писму које је упутио окружним начелницима крајем августа 1943. године стоји: „Сва упутства издата од стране шефа Државне пропаганде, дужна су државна и самоуправна надлештва извршити и помагати државну пропагандуу свим њеним настојањима. Шеф Државне пропаганде има право надзора над радом свих пропагандних служби и служби за обавештавање народа, које постоје код појединих државних и самоуправних надлештава.“[306] У следећем наређењу напоменуо је: „Да би се пропагандна делатност и рад на обавештавању народа могли вршити сходно интересима и мојим упутствима, наређујем-сва државна и самоуправна надлештва по свим питањима пропаганде и обавештавања јавности, дужна су обраћати се шефу Државне пропаганде, односно референтима Државне пропаганде при окружним начелствима, од којих ће примати потребна упутства и свој рад усклађивати са делатношћу државне пропаганде.“[307]

У циљу бољег повезаности центра са представницима локалних власти и бржег достављања извештаја о стању у окрузима, Недић је у новебру 1943. године издао наредбу (као председник Министарског савета и ми-

306 АС, бр. 18-160/43, Наређење од 25. августа 1943. године.

307 ВА, група фондова Нда, К 1а, рег. бр. 20/4-1.

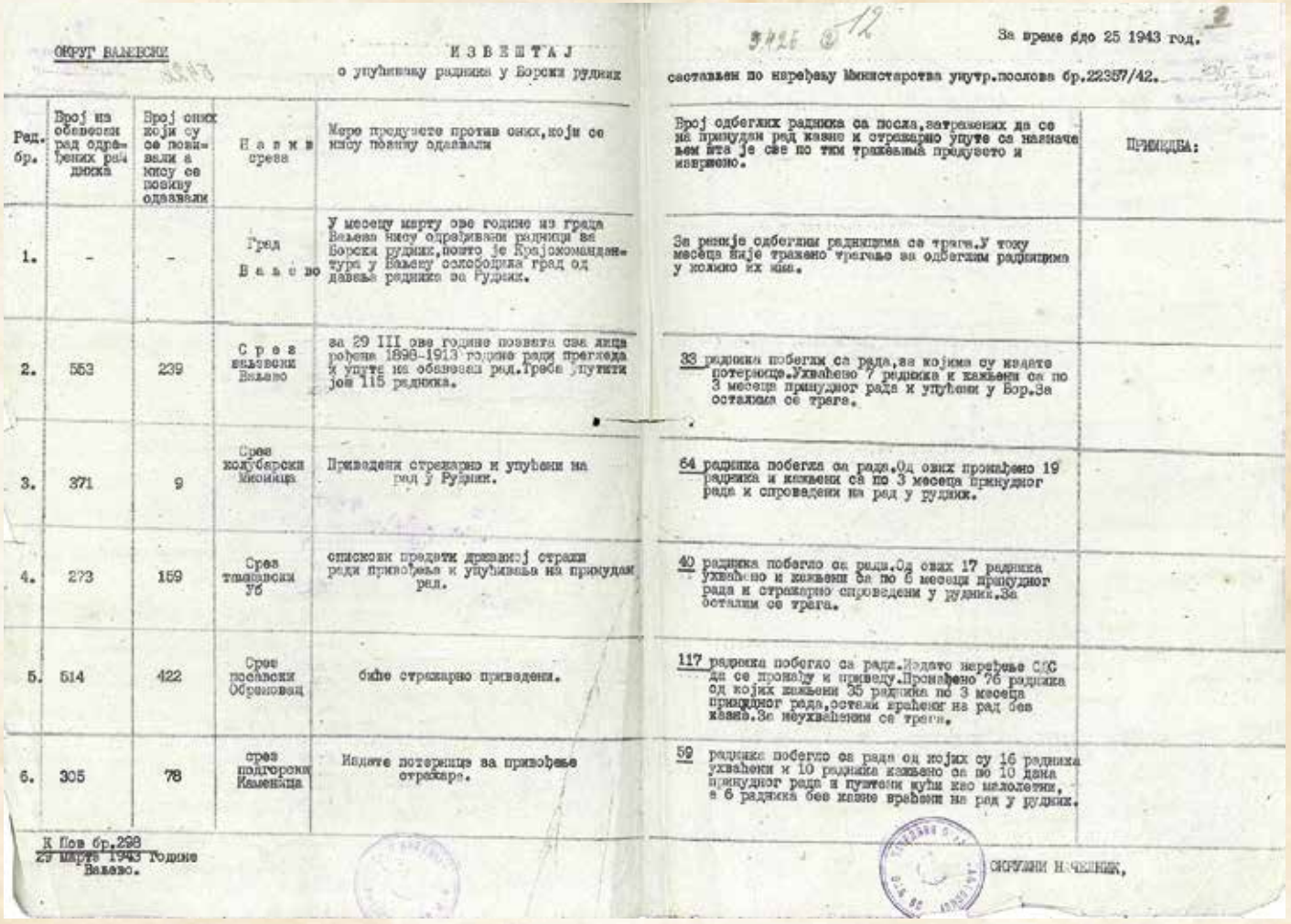

ОКРУГ ВАЉЕВСКИ

ИЗВЕШТАЈ
о упућивању радника у Борски рудник

За време од 25 1943 год.

састављен по наређењу Министарства унутр.послова бр.22357/42.

Ред. бр.	Број лица обвезника рад одређених радника	Број оних који су се појавили а нису се позиву одазвали	Назив среза	Мере предузете против оних, који се нису позиву одазвали	Број одбеглих радника са посла, затечених да се на принудан рад казне и стражарно упуте са назначењем шта је све по тим тражбама предузето и извршено.	ПРИМЕДБА:
1.	-	-	Град Ваљево	У месецу марту ове године из града Ваљева нису одређивани радници за Борски рудник, пошто је Крајкомандатура у Ваљеву ослободила град од давања радника за Рудник.	За раније одбеглим радницима се трага. У току месеца није тражено трагање за одбеглим радницима у колико их има.	
2.	553	239	Срез ваљевски Ваљево	за 29 III ове године позвана сва лица рођена 1898-1913 године ради прегледа и упута на обавезан рад. Треба упутити још 115 радника.	33 радника побегли са рада, за којима су издате потернице. Ухваћено 7 радника и кажњени са по 3 месеца принудног рада и упућени у Бор. За осталима се трага.	
3.	371	9	Срез колубарски Лазница	Приведени стражарно и упућени на рад у Рудник.	64 радника побегла са рада. Од оних пронађено 19 радника и кажњени са по 3 месеца принудног рада и спроведени на рад у рудник.	
4.	273	159	Срез тамнавски Уб	списковк предати државној страни ради привођења и упућивања на принудан рад.	40 радника побегло са рада. Од оних 17 радника ухваћено и кажњени са по 6 месеци принудног рада и стражарно спроведени у рудник. За осталим се трага.	
5.	514	422	Срез посавски Обреновац	биће стражарно приведени.	117 радника побегло са рада. Издато наређење СДС да се пронађу и приведу. Пронађено 76 радника од којих кажњени 35 радника по 3 месеца принудног рада, остали враћени на рад без казне. За неухваћеним се трага.	
6.	305	78	срез подгорски Каменица	Издате потернице за привођење стражара.	59 радника побегло са рада од којих су 16 радника ухваћени и 10 радника кажњено са по 10 дана принудног рада и пуштени пошто као малолетни, а 6 радника без казне враћени на рад у рудник.	

К Пов бр.298
29 марта 1943 Године
Ваљево.

ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК,

Илустрација 47.

нистар унутрашњих послова) окружним начелницима о начину извештавања о догађајима из јавне безбедности на терену.[308] Команданти СДС били су дужни да достављају управницима полиције и среским начелницима извештаје о стању на терену: о реду и дисциплини у подручним одредима, о стању муниције и оружја, снабедвању и друго. Управници полиције, предстојници и срески начелници требало је да своје извештаје достављају окружним начелницима и у изузетним случајевима начелнику Одељења за државну заштиту МУП-а. Окружни начелници су били задужени да своје и извештаје које добију од среских начелника и подручних полицијских власти доставе Одељењу за државну заштиту МУП-а телеграфским или телефонским путем. Срески начелници и подручни полицијски органи требало је да копије својих извештаја, као и окружни начелници достављају надлежним немачким властима на територији среза, односно округа. Председник Владе је образложио про-

308 ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег. 24/4-1., Наредба председника Министарског савета и министра унутрашњих послова армијског ђенерала Недића од 8. новембра 1943. године.

Година II 5 јануара 1944 године Број 6

ОДЈЕК СЛОБОДНИХ ПЛАНИНА

VK-P-180

СВЕ ЗА СЛОБОДУ А СЛОБОДУ НИ ЗАШТА!

СРБИ, ХРИСТОС СЕ РОДИ!

Ии. В. КРАЉ ПЕТАР II.

Илустрација 48.

писивање дате наредбе интенцијом да служба обавештавања буде брза, прецизна и поједностављена у административном погледу.

Једно од овлашћења које су добили окружни начелници било је повезано са санирањем последица англо-америчког бомбардовања на Ускрс 1944. године. У „Прогласу српске владе поводом терористичког напада на Београд“ окружни начелници овлашћени су од стране Министарског савета да у случају нових напада предузму све ванредне мере како би обезбедили „пун ауторитет државе и несметано функционисање свију органа, као и сву нужну помоћ народу“.

6. ОКУПИРАНА СРПСКА ТЕРИТОРИЈА ОД СЛОМА УСТАНКА ДО ПОЧЕТКА ОПЕРАЦИЈА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ.

Устанак у Србији угушен је након пристизања војних појачања немачким снагама у окупираној Србији, тешких борби и злочиначких репресалија окупаторске војске над становништвом. Престанак сарадње између партизанског и четничког покрета био је најава скорог почетка грађанског рата. Сукоби су почели у околини Ужица крајем октобра 1941. године. Део самосталних четничких одреда почео је у том периоду заједнички да делује са Недићевом војском. Устанак је угушен почетком децембра 1941. године, а партизанске снаге протеране су са територије окупиране Србије. У исто време у операцији под називом „Михаиловић“ Немци су нанели велике губитке четницима Драже Михаиловића који је у последњем тренутку избегао хапшење. Уследио је терор над локалним становништвом у Шапцу, Краљеву и Крагујевцу.

Након оваквог развоја догађаја немачке власти предузеле су уз помоћ колаборационистичке владе низ активности у циљу обезбеђивања граница као превенцију против нових појава отпора и на сузбијању даље комунистичке агитације.[309] Настављена је експлоатација српске привреде уз прелазак на потпуну планску организацију пољопривреде. Обнародоване су и уредбе о обавезном раду, оснивању Националне службе за обнову Србије и Српске заједнице рада. Недићева влада организовала је слање српских радника у нацистичку Немачку све време окупације.

Недићева влада је током окупације у више наврата настојала да од немачких власти добије дозволу за

309 Milan Borković, n.d., knj. 1, str. 253–262; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, str. 459–463.

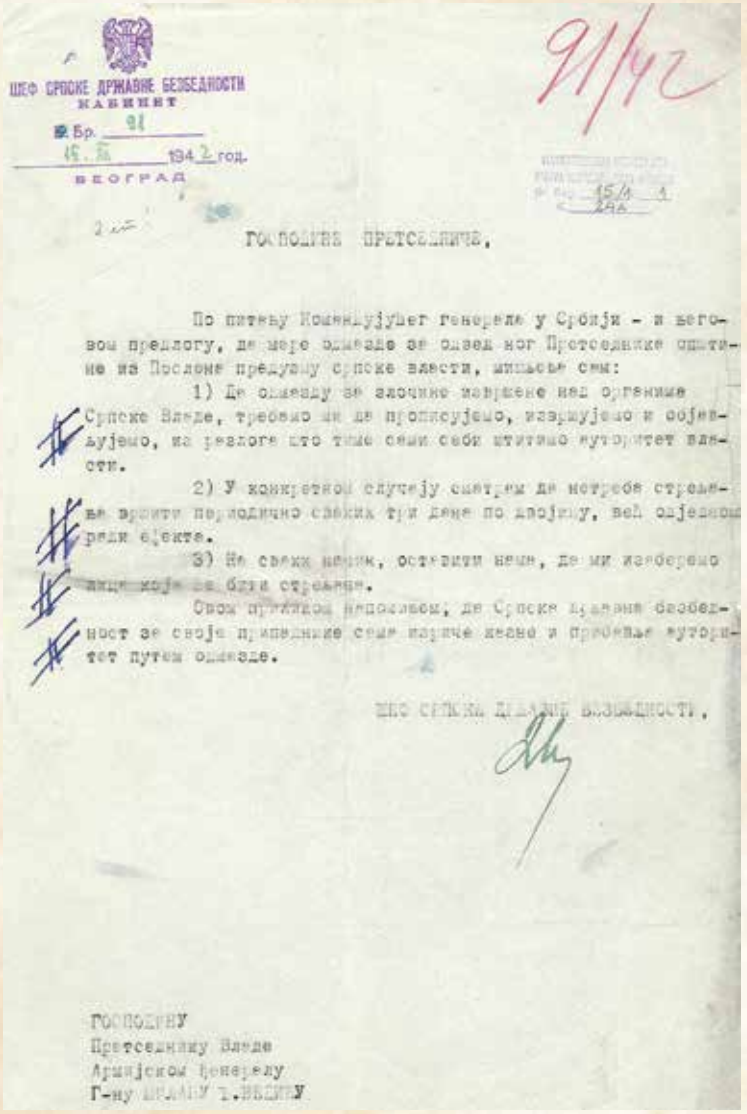

ШЕФ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
КАБИНЕТ
Бр. 91
15. XI 1942 год.
БЕОГРАД

91/42

ГОСПОДИНЕ ПРЕТСЕДНИЧЕ,

По питању Командујућег генерала у Србији – и његовом предлогу, да мере одмазде за одлазак Председника општине из Пожаревца, упућујем вам:

1) Да одмазду за евентуално извршене од стране Српске Владе, тражимо ми да пропагандно, извршујемо и објављујемо, из разлога што тиме сами себи штитимо ауторитет власти.

2) У конкретном случају сматрам да треба стрељање вршити периодично сваких три дана по двојицу, већ одређене ради ефекта.

3) Не знам ниједно, остварити неће, да ми изаберемо лица која ће бити стрељана.

Овом приликом напомињем, да Српска државна безбедност за своја привредна сама поједине мере и проширење ауторитет путем одмазде.

ШЕФ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ,

ГОСПОДИНУ
Председнику Владе
Армијском генералу
Г-ну [illegible]

Илустрација 49.

проширење територије. Председник „Владе народног спаса“ је почетком 1942. године захтевао је проширење владиних ингеренција на области источне Босне, дела Херцеговине, Срема и Далмације. У том циљу поднео је генералу Бадеру у фебруару 1942. године меморандум о српском националном питању и борби против комунизма. Војноуправни командант у Србији проследио је

ОГЛАС

До данашњег дана нису се вратили својој јединици два одведена са метеоролошке станице Д Милановац (Капетанска) припадника немачког ваздухопловства, нити се јавили неком другом надлештву немачке војне силе,

Стога се објављује следеће:

АКО СЕ ова два одведена припадника немачког ваздухопловства НЕ ВРАТЕ до 15 Децембра 1942 год. Штандорткомандантури у Пожаревцу или неком другом немачком надлештву, то 15 децембра 1942 год.

биће стрељано за почетак 3 таоца

и сваког трећег дана после 15. 12. 1942. г. даљих 3 таоца

Управа немачке војне силе у Округу пожаревачком задржава себи право да предузме даље мере.

у П[illegible]вцу 1. 12. 1942. г.

Командант немачке војне силе за Округ [illegible]

ЈУПЕ
Генерал-лајтнант

Илустрација 50.

поменути меморандум немачкој влади.[310] Политички врх Трећег рајха није био наклоњен идеји територијалног проширења окупиране Србије. Харалд Турнер, шеф управног штаба у Србији, обавестио је Недића крајем фебруара да његов захтев није одбијен, већ одложен. Недићева влада је наставила са покушајима да добије дозволу за припајање делова Босне (НДХ), посредством четничког мајора Јездимира Дангића, немачког дипломате Друшковића, и генерала Александра Лера, новопостављеног команданта Југоистока.

Наведене иницијативе нису донеле резултате, те је председник владе почео преговоре са представницима италијанских власти у марту 1942. године са циљем прикључења Црне Горе и Санџака. Преговори су вођени

310 Milan Borković, *n.d.*, knj. 1, str. 230–244; 359–372.

САОПШТЕЊЕ

10 децембра 1942, убијен је, у вршењу своје службе, један наредник Немачке оружане силе од стране припадника банде Драже Михајловића код Златова, срез Петровац.

13 децембра 1942. бачен је у ваздух један мост на железничкој прузи Пожаревац — Петровац од стране Михајловићевих бандита, и оборени су телефонски стубови.

Сходно мерама одмазде стрељано је 15 децембра 1942

50 присталица ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА

Међу овима се налазе:

капетан I класе Радован Стојановић, рођ. 19 VIII 1907 на Цетињу;

срески начелник из Жагубице Дејан Ључић, рођ. 25 IX 1896 у Злучу;

капетан Лазар Михајловић, рођ. 13 III 1895 у Градацу;

капетан II кл. Димитрије Марић, рођ. 20 X 1910.

Београд, 17 децембра 1942 год.

БАДЕР с. р.
Артилеријски генерал
Командујући генерал и Заповедник у Србији

Илустрација 51.

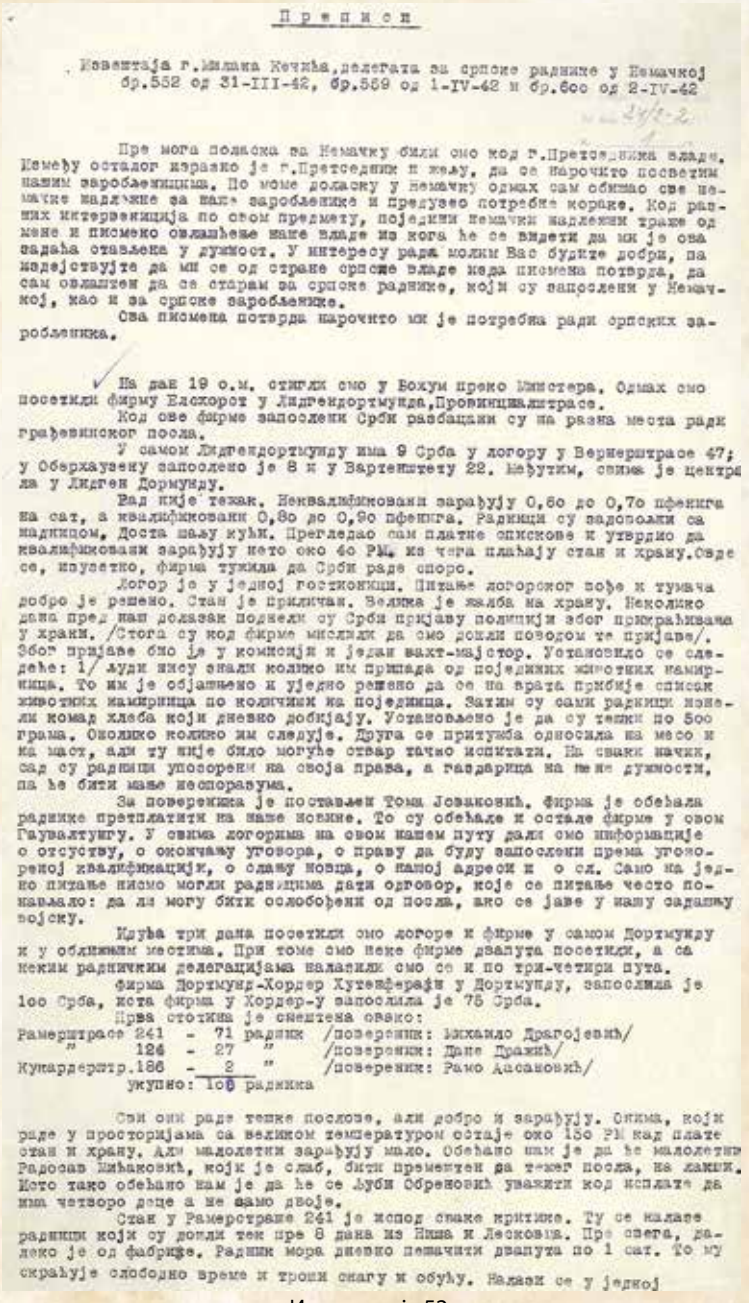

Преписи

Извештаја г.Милана Кечића,делегата за српске раднике у Немачкој бр.552 од 31-III-42, бр.559 од 1-IV-42 и бр.600 од 2-IV-42

Пре мога поласка за Немачку били смо код г.Председника владе. Између осталог изразио је г.Председник и жељу, да се нарочито посветим нашим радницима. По моме доласку у Немачку одмах сам обишао све немачке надлежне за наше раднике и предузео потребне кораке. Код разних интервенција по свом предмету, поједини немачки надлежни траже од мене и писмено обавештење наше владе из кога ће се видети да ми је ова задаћа стављена у дужност. У интересу рада молим Вас будите добри, па издејствујте да ми се од стране српске владе када писмена потврда, да сам овлашћен да се старам за српске раднике, који су запослени у Немачкој, као и за српске раднике.

Сва писмена потврда нарочито ми је потребна ради српских радника.

На дан 19 о.м. стигли смо у Бохум преко Минстера. Одмах смо посетили фирму Еласхорст у Дидтендортмунда,Провинцијалштрасе.

Код ове фирме запослени Срби разбацани су на разна места ради грађевинског посла.

У самом Дидтендортмунду има 9 Срба у логору у Вермерштрасе 47; у Оберхаузену запослено је 8 и у Вартенштету 22. Међутим, свима је центра ла у Дидтен Дормунду.

Рад није тежак. Неквалификовани зарађују 0,60 до 0,70 пфеника на сат, а квалификовани 0,80 до 0,90 пфенига. Радници су задовољни са надницом, доста њих куњи. Прегледао сам платне списокове и утврдио да квалификовани зарађују нето око 60 РМ, из чега плаћају стан и храну.Овде се, изузетно, фирма тужила да Срби раде споро.

Логор је у једној гостионици. Питање логорског поља и тумача добро је решено. Стан је приличан. Велика је жалба на храну. Неколико дана пред наш долазак поднели су Срби пријаву полицији због прекрајивања у храни. /Стога су код фирме мислили да смо дошли поводом те пријаве/. Због пријаве био је у комисији и један вакт-мајстор. Установљено се следеће: 1/ људи нису знали колико им припада од појединих животних намирница. То им је објављено и уједно решено да се на врата прибије списак животних намирница по количини на појединца. Затим су сами радници мењали комад хлеба који дневно добијају. Установљено је да су тешки по 500 грама. Онолико колико им следује. Друга се притужба односила на месо и на маст, али ту није било могуће ствар тачно испитати. На сваки начин, сад су радници упозорени на своја права, а газдарица на веће дужности, па ће бити мање неспоразума.

За повереника је постављен Тома Јовановић. Фирма је обећала раднике претплатити на наше новине. То су обећале и остале фирме у овом Гауваттугу. У свима логорима на овом нашем путу дали смо информације о отсуству, о окончању уговора, о праву да буду запослени према уговореној квалификацији, о одаву новца, о нашој адреси и о сл. Само на једно питање нисмо могли радницима дати одговор, које се питање често понављало: да ли могу бити ослобођени од посла, ако се јаве у нашу задашњу војску.

Кроз три дана посетили смо логоре и фирме у самом Дортмунду и у оближњим местима. При томе смо неке фирме двапута посетили, а са неким радничким делегацијама налазили смо се и по три-четири пута.

Фирма Дортмунд-Хордер Хутенферајн у Дортмунду, запослила је 100 Срба, иста фирма у Хордер-у запослила је 75 Срба.

Прва стотина је смештена овако:

Рамерштрасе 241 - 71 радник /повереник: Михаило Драгојевић/
" 124 - 27 " /повереник: Дане Дражић/
Кунардерштр.186 - 2 " /повереник: Рамо Јасановић/
укупно: 100 радника

Сви они раде тешке послове, али добро и зарађују. Онима, који раде у просторијама са великом температуром остаје око 150 РМ кад плате стан и храну. Али малолетни зарађују мало. Обећано нам је да ће малолетни Радосав Ићимовић, који је слаб, бити премештен да тежег посла, на лакши. Исто тако обећано нам је да ће се Љуби Обреновић уважити код исплате да има четворо деце а не само двоје.

Стан у Рамерштрасе 241 је испод сваке критике. Ту се налазе радници који су дошли тек пре 8 дана из Ниша и Лесковца. Пре свега, далеко је од фабрике. Радник мора дневно пешачити двапута по 1 сат. То му скраћује слободно време и троши снагу и обућу. Надам се у једној

Илустрација 52.

без знања немачке стране. Недићева влада требало је да добије цивилно-административну управу на новим територијама, а италијанске власти би имале војну контролу. Преговори су након почетне иницијативе обустављени све до септембра 1942. године. Тада је, у меморандуму Војноуправном команданту Србије генералу Бадеру, поред претње оставком и захтевања повећања ингеренција и аутономије колаборационистичке владе, поново изнет захтев за територијалним проширењем, уз образложење да је за опстанак и развој српском народу неопходан

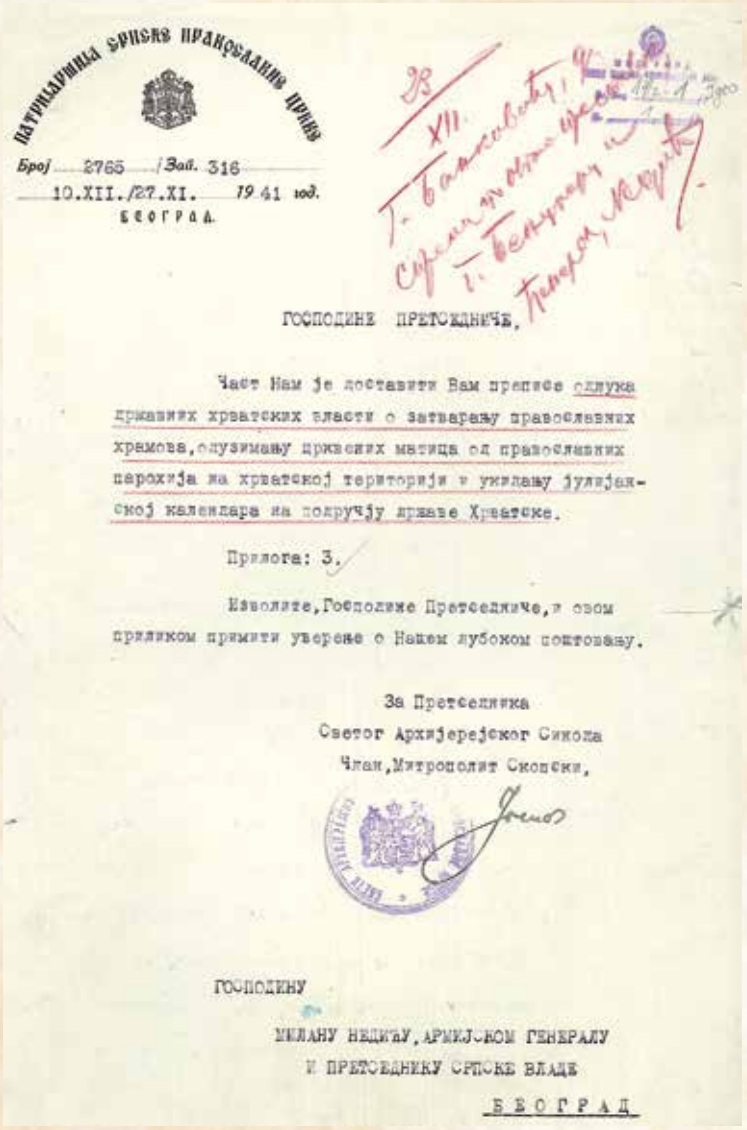

ПАТРИЈАРШИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Број 2765 /Зап. 316

10.XII./27.XI. 1941 год.

БЕОГРАД

ГОСПОДИНЕ ПРЕТСЕДНИЧЕ,

Част Нам је доставити Вам преписе одлука државних хрватских власти о затварању православних храмова, одузимању државних матица од православних парохија на хрватској територији и укидању јулијанског календара на територији државе Хрватске.

Прилога: 3.

Изволите, Господине Претседниче, и овом приликом примити уверење о Нашем дубоком поштовању.

За Претседника
Светог Архијерејског Синода
Члан, Митрополит Скопски,

ГОСПОДИНУ

МИЛАНУ НЕДИЋУ, АРМИЈСКОМ ГЕНЕРАЛУ
И ПРЕТСЕДНИКУ СРПСКЕ ВЛАДЕ

БЕОГРАД

Илустрација 53.

додатни животни простор. Окривио је Немачку за неправедно кажњавање Срба, иако је кривица за рат била на страни емигрантске владе. Такође, указивао је да су за окупирану Србију велико оптерећење стотине хиљада пристиглих избеглих лица. Недић је немачке власти упозоравао на могућност новог комунистичког устанка, као и на негативне ефекте бугарских и усташких злочина. Одузимање команде над Српском државном стражом и став генерала Мајснера према српском становништву утицали су на председника владе да неколико пута прети оставком и изрази спремност да оде у заробљеништво код својих ратних другова. Ситуација је била посебно тешка у време проширења бугарске окупационе зоне и повећања разреза за реквизицију хране. Председник „Владе народног спаса“ није добио подршку војних заповедника у Србији и представника Вермахта и СС. Неколико пута писао је др Харалду Турнеру о злочинима усташа и тешком стању српског народа у НДХ.

С обзиром на чињеницу да се политика немачких окупационих власти у прве две године рата заснивала на строгој контроли и усмеравању рада Одељења за пропаганду и „Владе народног спаса“ неопходно је истаћи моменат у коме је дошло до постепене промене у односима. После слома немачке војске код Стаљинграда и све већих губитака на Источном фронту нацистичка доктрина о владајућој раси, као основна идеја водиља у освајачком рату немачке државе, доживела је еволуцију.[311] Нови поредак више није могао донети благостање и рај на земљи, већ само олакшати проблеме које је Немачка имала у тим тренуцима и послужити за предвиђање надолазећих комунистичких ужаса. Немачки пропагандисти покушавали су да стављањем акцента на европску мисију у борби против бољшевизма утичу на промену расположења окупираних народа. Постстаљинградска фаза немачке пропагандне политике ослањала се на ставове Хитлерове прокламације од 30. јануара 1943. године о значају националсоцијалистичке борбе за Немачку и за целу Европу.[312] У том периоду немачка пропаганда је ова општа упутства почела примењивати и према српском

311 Питер Калвокорези, Г. Винт, Тотални рат, Београд 1987, стр. 181.

312 Јозеф Гебелс је 15. фебруара исте године донео „Упутства за даље вођење пропаганде“ у којима је скретао пажњу на рад на придобијању до тада потпуно пропагандно и у стварности, народа деградираних од стране тог истог немачког пропагандног апарата, укључујући и српски народ.У поменутим упутствима Гебелс је истакао да је неопходно избацити пропагирање будућег „новог поретка“ пошто би „припадници страних народа могли да стекну утисак као да немачко вођство има намеру да их доведе у однос трајне подјармљености“., Милан Ристовић, Немачки нови поредак и југоисточна Европа 1940-1945, Београд 1991, стр. 65.

народу. Србима је поручивано да је цела Европа уједињена у борби на живот и смрт против бољшевизма и да треба да се обрачуна са комунистичким изродима на својој територији. Тек по завршетку ове борбе Србима ће бити дозовољено да уђу у нову европску заједницу која ће „донети позитивно стварање, срећу и благостање, право сваког појединца на рад и праведну награду“.[313] У духу нове немачке пропагандне линије одобрен је и Недићев пут у Берлин. Такође, уведена је и прослава годишњице напада на Совјетски Савез „као најкрупнији датум у најновијој историји Европе двадесетог века, у историји сваког европског народа, па и српског народа.“ О комплексности немачких пропагандних планова (начину вођења пропаганде, средствима која треба примењивати и групама на које треба усмерити пропагандни рад) сведочи извештај др Валтера Грубера под називом „Рад пропаганде на Балкану (упутство за вођење пропаганде против комуниста и четника генерала Михаиловића)“.[314] Упутство је специфично јер садржи податке о пропагандним плановима које треба спроводити углавном на територији окупиране Србије. У упутству су анализирани поступци према комунистима и четницима уз савете, као и препоруке за придобијање сарадника и деловање на широке народне масе.

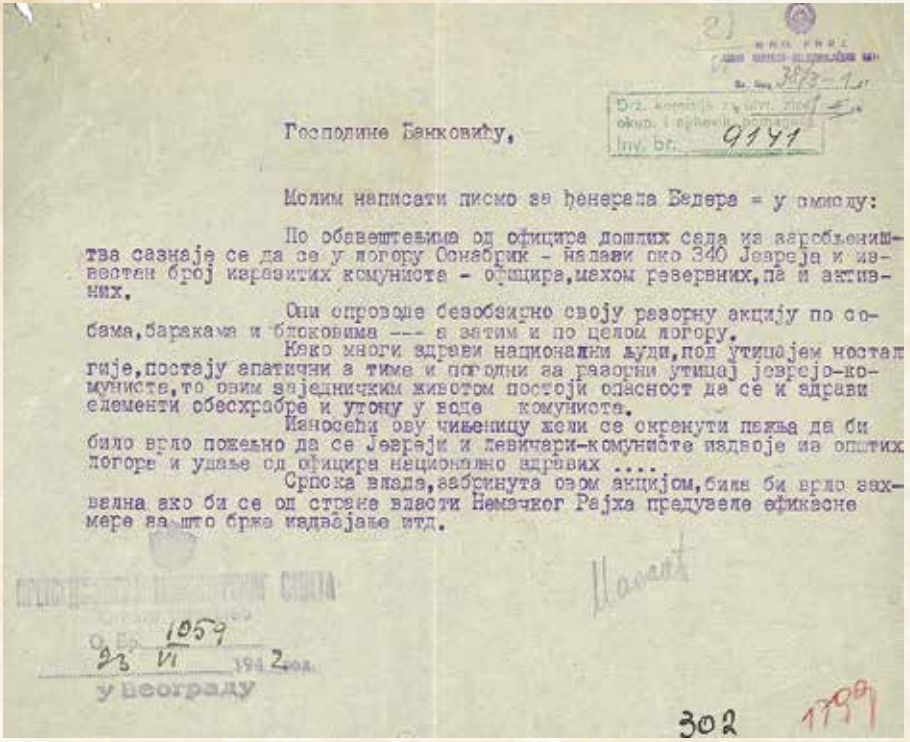

Господине Банковићу,

Молим написати писмо за ђенерала Бедера = у смислу:

По обавештењима од официра дошлих сада из заробљеништва сазнаје се да се у логору Оснабрик - налази око 340 Јевреја и известан број изразитих комуниста - официра, махом резервних, па и активних.

Они спроводе безобзирно своју разорну акцију по собама, баракама и блоковима --- а затим и по целом логору.

Како многи здрави национални људи, под утицајем ностал гије, постају апатични з тиме и погодни за разорни утицај јеврејо-комуниста, то овим заједничким животом постоји опасност да се и здрави елементи обесхрабре и утону у воде комуниста.

Износећи ову чињеницу жели се окренути пажња да би било врло пожељно да се Јевреји и левичари-комунисте издвоје из општих логора и удаље од официра национално здравих ....

Српска влада, забринута овом акцијом, била би врло захвална ако би се од стране власти Немачког Рајха предузеле ефикасне мере за што брже издвајање итд.

О. Бр. 1059
23 VI 1942 год.
у Београду

302

Илустрација 54.

Након капитулације Италије и услед постојања могућности инвазије савезника на Балкан немачка влада спроводила је политику према Србији у духу поменутих упутстава. У том периоду је, ради спровођења ове „нове политике“ за специјалног опуномоћеника Министарства иностраних послова за Југоисток постављен 24. августа 1943. године Херман Нојбахер. У област Нојбахеровог рада спадала су спољнополитичка питања и односи са Србијом, Црном Гором, Албанијом и Грчком. „Летећи дипломата“, како је сам себе називао, у суштини је постављен на дужност са једним циљем: да окупи разнородне и међусобно супротстављене војне и политичке антикомунистичке снаге, ради образовања снажног фронта под немачком командом. Нојбахерова улога и контати са Миланом Недићем били су успостављени одмах по његовом постављењу на место специјалног опуномоћеника. Анализом Нојабхерових мемоара може се створити реална слика о Недићевом путу у Берлин, у септембру 1943. године.[315] Недић је планирао посету Хитлеру још крајем 1941. године и полагао је наде у ревизију немачке политике према Србији. Међутим, посета је одлагана неколико пута, последњи пут у мају 1943. године када је на иницијативу Бенцлера одржано два састанка у Министарству иностраних послова Трећег Рајха.

313 Плакат: Европски национални празник, АС, Збирка плаката, инв. бр. 100.

314 Валтер Грубер био је на челу Оклопне компаније за пропаганду бр. 693 која је на Балкан дошла почетком септембра 1943. године. Пре рата био је дописник Немачке новинске агенције „ДНБ“ за Југославију и обавештајни сарадник СС мајора Карла Крауса.

315 Херман Нојбахер, наведено дело, стр. 133.

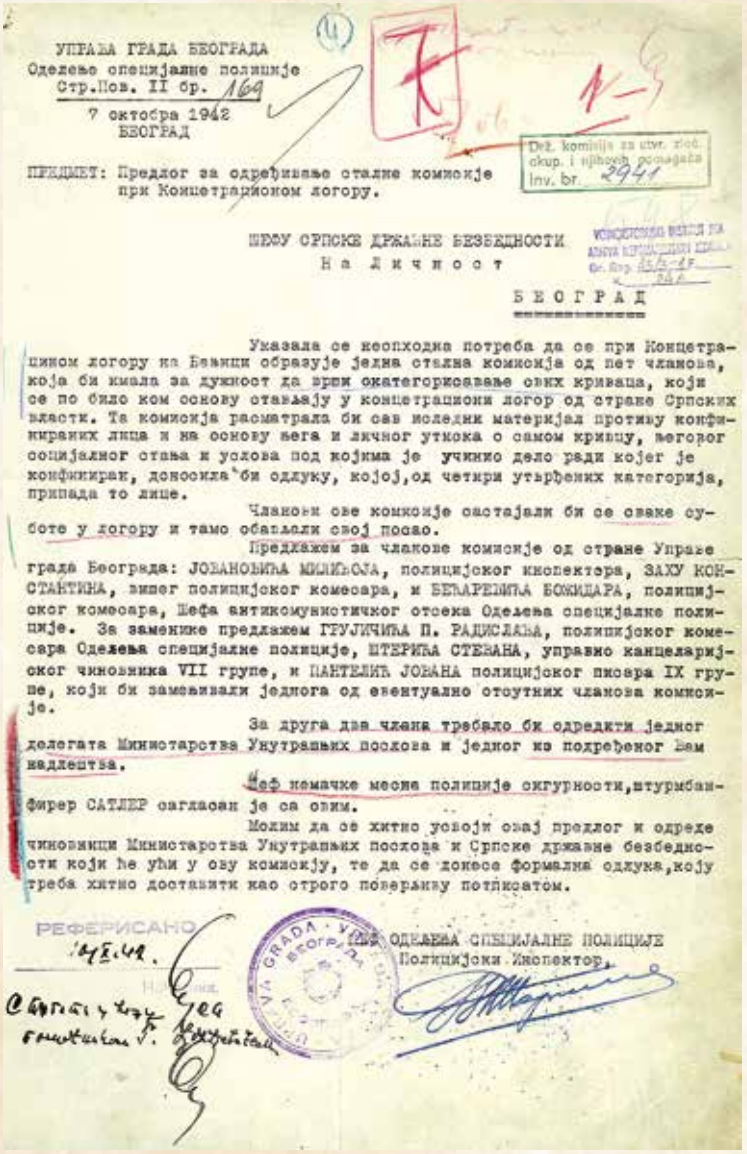

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА
Одељење специјалне полиције
Стр.Пов. II бр. 169
7 октобра 1942
БЕОГРАД

ПРЕДМЕТ: Предлог за одређивање сталне комисије при Концетрационом логору.

ШЕФУ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
На Личност
БЕОГРАД

Указала се неопходна потреба да се при Концетрацином логору на Бањици образује једна стална комисија од пет чланова, која би имала за дужност да врши окатегорисавање свих криваца, који се по било ком основу стављају у концетрациони логор од стране Српских власти. Та комисија расматрала би сав иследни материјал противу конфинираних лица и на основу њега и личног утиска о самом кривцу, његовог социјалног стања и услова под којима је учинио дело ради којег је конфиниран, доносила би одлуку, којој, од четири утврђених категорија, припада то лице.

Чланови ове комисије састајали би се сваке суботе у логору и тамо обављали свој посао.

Предлажем за чланове комисије од стране Управе града Београда: ЈОВАНОВИЋА МИЛИЋОЈА, полицијског инспектора, ЗАХУ КОНСТАНТИНА, вишег полицијског комесара, и БЕЋАРЕВИЋА БОЖИДАРА, полицијског комесара, Шефа антикомунистичког отсека Одељења специјалне полиције. За заменике предлажем ГРУЈИЧИЋА П. РАДИСЛАВА, полицијског комесара Одељења специјалне полиције, ШТЕРИЋА СТЕВАНА, управно канцеларијског чиновника VII групе, и ПАНТЕЛИЋ ЈОВАНА полицијског писара IX групе, који би замењивали једнога од евентуално отсутних чланова комисије.

За друга два члана требало би одредити једног делегата Министарства Унутрашњих послова и једног из подређеног Вам надлештва.

Шеф немачке месне полиције сигурности, штурмбанфирер САТЛЕР сагласан је са овим.

Молим да се хитно усвоји овај предлог и одреде чиновници Министарства Унутрашњих послова и Српске државне безбедности који ће ући у ову комисију, те да се донесе формална одлука, коју треба хитно доставити као строго поверљиву потписатом.

РЕФЕРИСАНО

ШЕФ ОДЕЉЕЊА СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ
Полицијски Инспектор,

Илустрација 55.

Закључено је да треба убрзати припреме за Недићеву посету, али с обзиром на листу захтева председника Владе народног спаса, иста је одложена за септембар. Један од разлога због којег је посета коначно реализована био је подизање Недићевог угледа, како би се тим путем српски националисти одвојили од Драже Михаиловића и приклонили Влади народног спаса.[316]

Председника српске владе примио је насамо фон Рибентроп 15. септембра 1943. године. Нојбахер пише о Недићевом излагању фон Рибентропу, како је на „храбар и достојанствен начин покушао да говори о неправди која је учињена Србима. Поставио је читав низ захтева да се ове неправде исправе како би се побољшао положај Срба, а тиме и ојачао и побољшао његов сопствени положај као председника владе.“[317] Рибентропову реакцију описао је као изразито хладну и не превише пријатељску, а током даљег тока разговора, када је Недић затражио ревизију граница, као отворено непријатељску. Недић је том приликом захтевао да се чисто српска етничка подручја у Босни и Херцеговини која су под НДХ припоје Србији, као и Косово које је дато Великој Албанији. Рибентроп је одмах одбио Недићев захтев за изменом граница, рекавши да „чак ни једна Француска не може да постигне да дође до ревизије њених граница, па се зато о српском захтеву за време рата не може дискутовати.“[318] Након тога Недић је одбио да потпише предложени текст коминикеа чиме је по Нојбахеру „неуспех овог сусрета био потпун, како са политичког гледишта, тако и са људског аспекта.“ Требало је донекле изгладити тешку ситуацију тако да је Рибентроп на Нојбахеров предлог организовао Недићев пријем код Хитлера. Овим је ублажен потпуно негативан утисак о посети код Рибентропа. Хитлер је Недићу пружио општа уверавања о правом

316 У записнику са саслушања, Недић се приликом изјашњавања о карактеру посете Хитлеру и заслугама немачких власти за организовање исте, похвално изразио о улози немачког посланика у Београду др Бенцлера Кронхолца, у чијој пратњи је одлетео до Берлина. Након доласка у Берлин путовао је возом до железничке станице Еден у Источној Пруској. Нојбахер се у његовом сведочењу помиње тек у тренуцима доласка на поменуту станицу.Нојбахер је кренуо из Букурешта како би присуствовао посети.

317 Нојбахер истиче Недићев оптимизам приликом одласка у Берлин: „...Недић је кренуо у посету на коју је чекао још од 1941. године, пун великих нада у ревизију немачке политике према Србији. У овим надама се разочарао. Рибентроп је позвао мене и Бенцлера да присуствујемо његовом разговору са Недићем, тек онда када су разговори доспели на слепи колосек...“, Херман Нојбахер, наведено дело, стр. 11.

318 Исто, стр.134.

путу којим се српска влада креће и „подржао“ његову тешку мисију. Недић у изјави са саслушања говорио о својој посети Хитлеру са посебним освртом на проблем одмазди које су и даље вршене над српским народом.[319] Након сусрета немачке концесије биле су занемарљиве, изузев што је Недић добио право да оснује жандармерију (како Нојбахер назива „Државну стражу“) над којом опет није имао пуну контролу. Нојбахер је наставио са својом подршком генералу Недићу и у том контексту предложио Рибентропу „Пројекат за стварање Српске федерације“, односно Недићеве захтеве са појединим изменама: стварање Српске федерације у коју би ушле Србија, Црна Гора и Санџак, председник федерације био би Недић, Српска федерација била би привредна и валутарна целина, а области аутономне, федерална влада имала би управни апарат, жандармерију и добровољачке војне одреде,поново би се отворио Универзитет у Београду и престала би контрола над свим културним институцијама,ослободили би се патријарх СПЦ Гаврило Дожић и епископ Николај Велимировић,отпуштање српских заробљеника из немачих логора у замену за раднике које би Србија редовно слала у Немачку на рад, каснија фаза подразумевала би спречавање прогона Срба у НДХ и ревизију граница.

Од свих захтева одобрена су само два: отварање Универзитета у Београду и отпуштање по једног заробљеника за свака два радника послата у Немачку.[320] Остале Нојбахерове предлоге, поготово о проширењу српске територије Хитлер је одбацио у децембру 1943. године, с обзиром на „велику државотворну снагу и широке циљеве српског народа који не треба охрабривати у његовим тежњама“: „Ми никада не смемо да допустимо да на Балкану један народ постане сувише моћан, народ који има осећај политичке мисије и историјске улоге. Управо су Срби тај народ. Они су доказали да имају велику државотоворну снагу, а и велике, амбициозне циљеве који чак иду до Егејског мора. Имам озбиљне примедбе на то да такав народ у њиховим настојањима и амбицијама ја још посебно охрабрим и подржим.“[321] Нојбахер је у својим мемоарима истицао да је Хитлер гледао на Недића као на екстремног традиционалисту који није могао да се пореди са Миланом Стојадиновићем, док га је он лично описао као „конзервативног Србина, старог кова, једну врсту српског јункера...Његова љубазност почива на сасвим другој традицији него што је случај са Стојадиновићем који има западњачко васпитање.“[322] Недић према Нојбахеровим размишљањима није имао пуно избора већ по доласку на власт:[323]

Након Недићевог повратка из Берлина у другој половини 1943. године уследила је припремљена пропагандна кампања „Владе народног спаса“ и „презентовање“ домаћој јавности учинка посете. Колаборационистичка штампа посветила је значајан медијски простор извештавању о учинку Недићевог пута у Берлин. Након повратка председника владе из Берлина уследила је организована пропагандна кампања колаборационистичке владе и презентовање домаћој јавности учинка посете. Штампа је у другој половини септембра 1943. године објавила велики број чланака о Недићевом боравку у Берлину.[324] Јавност је требало уверити да је посета у потпуности уродила плодом и да ће се положај становништва у окупираној Србији видно побољшати, односно да су нове и велике могућности пред њим. Недићев боравак у Немачкој окарактерисан је као историјска прекретница и нова етапа у остварењу српског националног задатка која ће Србију увести у европску заједницу слободних

319 ВА, група фондова ЈВ у О, К 269, бр. рег. 38/1-31.

320 ВА, NAV-N-T-501, 256/523-26 и 537/40.

321 Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 169-170.

322 Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 135.

323 „Године 1941, када је букнуо комунистички устанак, Недић је по наговору својих пријатеља и Немаца, пристао да постане председник српске владе и био присиљен да крене мучним путем колаборације. У том покушају да спасе српски народ, Недић је непрестано доживљавао разочарења и губитак угледа. У таквом стању затекао сам Недића у септембру 1943. Чак ни пријем у Главном штабу није му донео никакав опипљив успех.“., Исто, стр. 149.

324 Непотписани чланак, „Воћа Рајха примио је председника владе генерала Милана Недића. Министар иностраних послова Рајха разговарао је са председником српске владе о будућем развоју у Србији. Председник српске владе изложио је жеље и потребе српског народа“,“Изјава председника српске владе представницима штампе“, др Никола Маринковић,“Политичка интервенција Берлина на Балкану“, Обнова, 20. септембар 1943., стр. 1.

народа као потпуно равноправног члана.[325] Објављивани су прилози о посети преузети из немачких листова и преведени на српски језик.[326] У чланку под насловом „Велики дани Србије“ објављен је текст службеног саопштења о посети (према коме је Недићевом пријему код Хитлера претходио његов разговор са Рибентропом о питању будућег развоја у Србији).[327] Публикована је и Недићева изјава о аудијенцији код вође Рајха 18. септембра, у којој говори о посебној части која му је била указана пријемом код Рибентропа и Хитлера као представнику Србије и српског народа. Ни у једном сегменту није било речи о оштром пријему на који је Недић наишао код Рибентропа, као ни слаби изгледи да се побољша положај српског народа.[328] М. Микашиновић, као непобитан доказ озбиљности посете наводи вишечасовно трајање разговора, „срдачан тон званичног коминикеа, ведро расположење генерала Недића по повратку из Главног стана вође Рајха и каснији коментар представника Вилхелмштраса...“.[329]

Покушај домаћих пропагандиста да посету Хитлеру презентују као важан и значајан догађај и промену у односу Србије и Немачке била је последица тренутних потреба за умирењем незадовољног становништва. Председника владе требало је приказати као личност достојну наведеног положаја коме су немачке власти указале велико поштовање, како би се влади обезбедио легитимитет међу народом. Непопуларне мере које су власти биле принуђене да спроводе, као што је било стрељање талаца (која је морала спроводити домаћа полиција у појединим случајевима) или заплена жита свакако нису доприносиле популарности владе. Управо из разлога што су могућности председника на пољу ублажавања страдања народа и ублажавања његових даљих патњи биле ограничене, изостајали су и већи успеси пропаганде. Наведено је важило поготово у случају презентовања јавности учинака Недићеве посете Хитлеру.[330]

Хитлер није желео да дозволи јачање српске управе ни да побољша положај српског становништва у НДХ. Недићу је одобрено да смени политичке противнике у Београду. Недић је 24. септембра објавио „Проглас српском народу“, у коме је упутио позив становништву да следи „пут мира и слоге“ којим га је повео, најављујући побољшање положаја српског народа.

Савезничко бомбардовање Београда и других градова у Србији у априлу 1944. године било је повод за нови пропаганди талас у коме је бомбардовање коришћено као још један доказ „реалног става“ савезничких сила према Србима. Последице бомбардовања више од шест стотина америчких бомбардера биле су веће од немачког бомбардовања 1941. године. Према неким проценама у бомбардовању је страдало око 200 немачких војника и око 1160 грађана. Највише су били погођени стамбени делови Београда који је поново бомбардован 21. и 24. априла, 18. маја, 6. јуна и 3. септембра. Био је већи број цивилних него војних жртава, гађано је насумице без посебног гађањавојних циљева, а бацане су и тепих бомбе. Подгорица је такође тешко страдала, а у мају 1944. године уништена је скоро у потпуности. Одељење за пропаганду преплавило је становништво, након савезничког бомбардовања на Ускрс 1944. године, брошурама и леци-

325 Непотписани чланак, „Значај посете председника српске владе Главном стану вође Рајха. Пут генерала Недића-историјска прекретница.Српска влада моћи ће од сада стварно и у широком обиму да управља животом српског народа, ако овај и даље буде доказао на делу своје залагање за општу европску ствар“, Е. Меснер, „Победа генерала Недића“, Обнова, 21. септембар 1943., стр. 1.

326 Др Никола Маринковић, „Настојања владе генерала Недића крунисана су пуним успехом. Представник „Vilhelmstrasse“ посланик Браун фон Штум о посети председника српске владе у Главном стању вође Рајха“, Обнова, 22. септембар 1943., стр. 1.

327 Коло, 25. септембар 1943.

328 У прегледу недељних догађаја у листу Српско село, наводи се како целокупна српска штампа подвлачи да је посета генерала Недића вођи Рајха „нова етапа у животу српског народа“ и потврда да је српском народу призната равноправност у Новој Европи: „Србија је важан фактор будућег поретка на Балкану, констатује се на најмеродавнијим местима у Берлину...“.Српско село, 25. септембар 1943.

329 М. Микашиновић, „Посета генерала Недића имаће далекосежне последице“, Ново време, 25. септембар 1943., стр.1. Ново време је на насловној страни објавило и текст Недићевог прогласа српском народу у коме је саветовао становницима Србије да га следе беспоговорно, одбаце све лажне гласове, да се уједине у братској љубави и чекају скори повољан развој догађаја., „Проглас генерала Недића српском народу“, Ново време, 25. септембар 1943., стр.1.

330 Непотписани чланак, „Балканска разматрања“, Записи, јануар-април 1944. године. У чланку се глорификују резултати Недићеве посете Хитлеру као првог важног догађаја услед Нојбахерове акције.

ма против савезничке коалиције, уз предвиђања даљег тока и исхода рата. Публикована је и серија немачких ратних плаката после бомбардовања на којима је Черчил приказиван као „пријатељ Тита и партизана“. Кроз садржину ових плаката, којом су се користили и Недићеви пропагандисти у пласирању нових порука, провлачи се мотив поновне издаје британских политичара, који су без подршке оставили српску монархију и приклонили се комунистима. Доказивано је да је спас српског народа био је само и једино у окретању Немачкој.

У једном од летака алудира се на лицемерје савезника који су критиковали Немце због бомбардовања Београда, а потом и сами три године касније учинили исто. Упоредо је приказана порука савезника Београђанима о нападима „дивљих Шваба“ и подсећању на свете жртве које су пале за време бомбардовања. На другој половини летка приказано је савезничко бомбардовање Београда само десетак дана након што су исти савезници одали пошту жртвама шестоаприлског бомбардовања: „...београдским улицама потекла је река крви невиних од разорних енглеских бомби које су избацили можда исти они авијатичари који су бацали летке 6. априла...“. У летку је приказан даљи развој ратних дешавања и Енглеска представљена као држава која у сваком случају губи рат, „непријатељ српског народа број 1“ и „коб Србије“. Народу се указује на оправдану мржњу према Енглеској која планира да Србију “збрише са карте, да је баци за храну бољшевичкој хијени Титу, само да спасе себе.“ Ово је један од бројних летака којима су домаће власти покушале да потпуно придобију јавно мњење након бомбардовања и створе слику рата у којем Срби страдају од савезничке руке, као инструмент њихових себичних интереса.

Једна од најкарактеристичнијих брошура о савезничком бомбардовању објављена је под насловом: „Београдски крвави Ускрс, докумената о британско-америчком ваздушном терору“ са поговором др М. Спалајковића.[331]

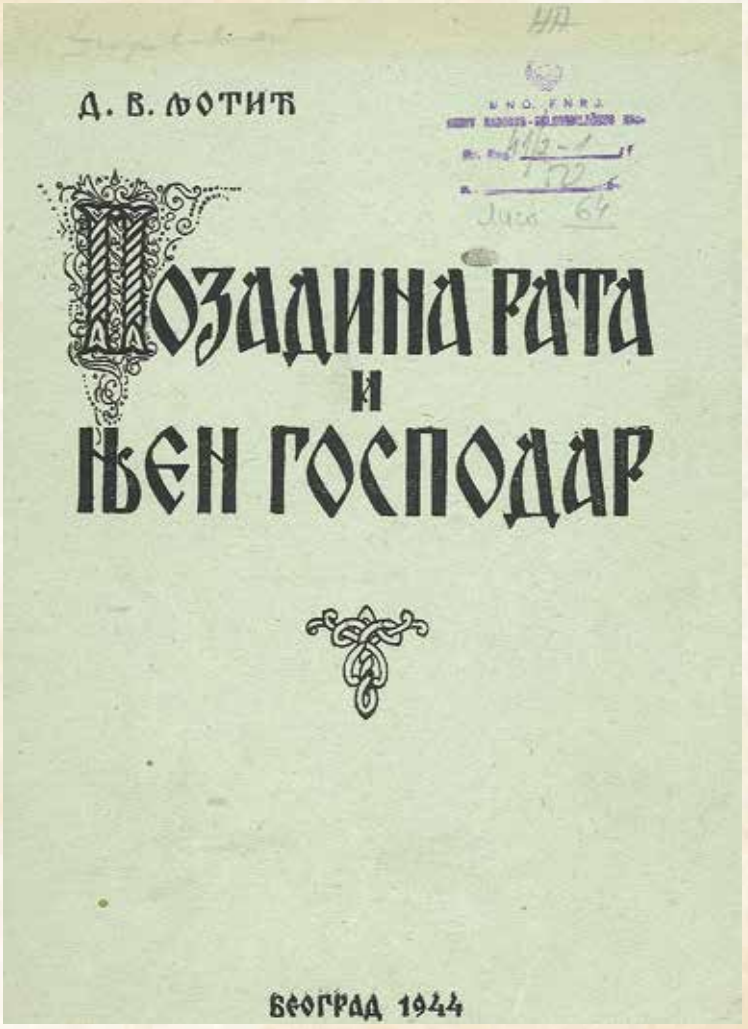

Илустрација 56.

У оквиру брошуре су осим фотографија, којима се документују тврдње о савезничком бомбардовању (XV америчке ваздухопловне армије) од 16. и 17. априла 1944. године, објављени и „Протест председника српске владе“, део из прогласа Владе Народног спаса под насловом: „Београд опет у црно завијен“, део из прогласа владиног комесара под насловом: „Вапијућа неправда“. Објављен је и протест српске владе Међународном Црвеном крсту у Женеви и отворено писмо Божидара Ђ. Недића енглеском краљу од 27. априла 1944. године. Као прилог реак-

331 Спалајковић је као аутор брошуре у поговору упоредио претходна бомбардовања Београда са последњим. Англоамериканце је нискост побуда навела на бомбардовање, они су злочин извршили „као прости најамници за рачун Јосипа Броза-Тита, најобичнијег криминалног преступника и највећег српског крволока“. Спалајковић народу поручује да не треба да заборави ово “мрско недело“ страних сила.

Drž. komisija za utvr. zloč. okup. i njihovih pomagača
Inv. br. 16338
ИНО. ГНВЈ.
Пр. Вед. 6/а-1
К. 3

БЕОГРАДСКИ КРВАВИ УСКРС

1944

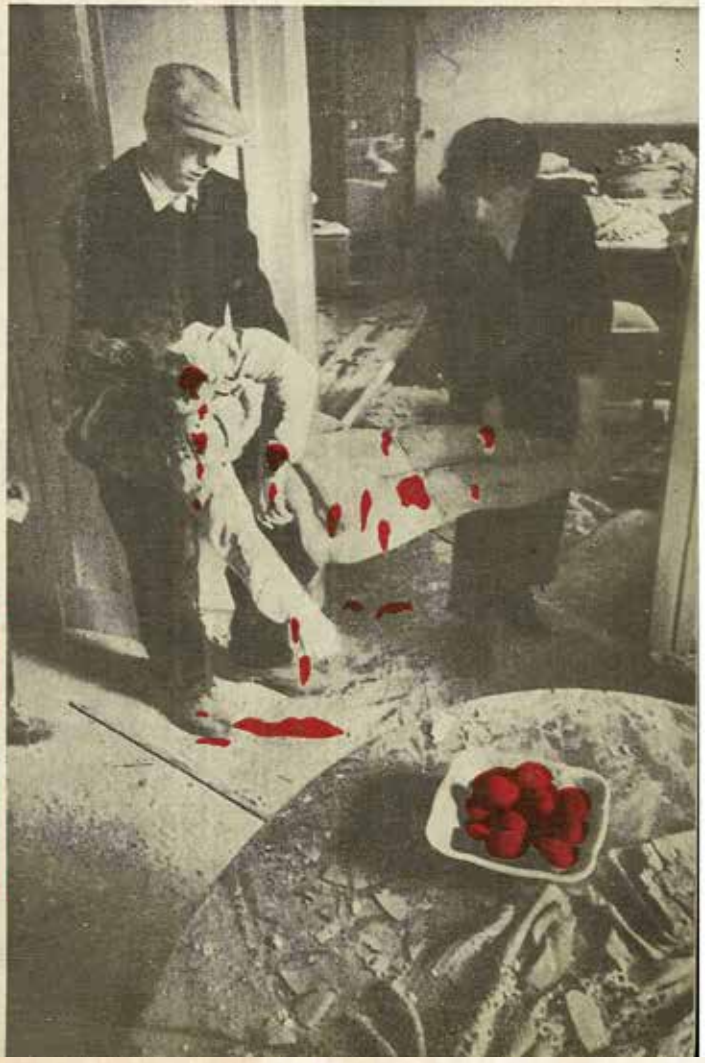

Документа о британо-америчком ваздушном терору

Drž. komisija za utvr. zloč. okup. i njihovih pomagača
Inv. br. 16338
ИНО. ГНВЈ.
Пр. Вед. 1
К. 3

Претседник Српске владе

ђенерал

МИЛАН Ђ. НЕДИЋ

протествује у име српског народа

ЧУЈТЕ И ЗАПАМТИТЕ: ОВЕ УСКРШЊЕ ЖРТВЕ БИЋЕ ОСВЕЋЕНЕ, ЈЕР ЗАТО ВАПИЈЕ БОЖЈА ПРАВДА.

ОСВЕТА ЋЕ БИТИ СТРАШНА КАЗНА БОГА ЖИВОГА ЗА НЕДЕЛА ЉУДСКА, ЗА ОВЕ НЕВИНЕ ЖРТВЕ!

ЈА ПРОТЕСТВУЈЕМ У ИМЕ СРПСКЕ ВЛАДЕ, ПРЕД БОГОМ, СРПСКИМ НАРОДОМ И ЦЕЛОМ СВЕТСКОМ ЈАВНОШЋУ: ШТО СУ ЕНГЛЕЗИ И АМЕРИКАНЦИ, »НАШИ САВЕЗНИЦИ«, ЗБОГ КОЈИХ СМО ИЗГУБИЛИ СЛОБОДУ И ДРЖАВУ И ВЕЋ ПОДНЕЛИ ТЕШКЕ ЖРТВЕ У КРВИ, БОМБАРДОВАЛИ БЕОГРАД КОЈИ ЈЕ СТРАХОВИТО СТРАДАО ЗБОГ ЊИХ 6 АПРИЛА 1941 ГОДИНЕ.

ДИЖЕМ ГЛАС ПРОТИВУ ОВИХ ПРОСВЕЋЕНИХ ВАНДАЛА ШТО СУ ЗА ОВАЈ ЗЛОЧИН ИЗАБРАЛИ НАЈВЕЋИ ХРИЩЋАНСКИ ПРАЗНИК У ГОДИНИ. КЛАЊАМ СЕ ПРЕД СВИМА НЕВИНИМ ЖРТВАМА И ЗОВЕМ СВЕ БЕОГРАЂАНЕ ДА СЕ ВРАТЕ САМИМА СЕБИ, МАЈЦИ СРБИЈИ И СРПСТВУ, НА ЊИХ САМО ДА МИСЛЕ, ЈЕР КАО ШТО ВИДИТЕ У СВЕТУ, НЕМА ЉУБАВИ.

СЛАВА ЖРТВАМА ЕНГЛЕСКО-АМЕРИЧКОГ ТЕРОРА, МУЧЕНИЦИМА НАШЕГ МУЧЕНИЧКОГ БЕОГРАДА!

ЖИВЕО СРПСКИ НАРОД!

ЖИВЕЛА МАЈКА СРБИЈА!

7

Илустрација 57.

ције међународне јавности на бомбардовање публикована је и изјава француског министра пропаганде Андреа Шарла и део текста његовог говора преко француског радија под насловом: „Највећа енглеска бестидност“. Драги Јовановић је упутио посланицу у којој се захваљује француском министру пропаганде и изражава најдубље поштовање маршалу Петену и француском народу. У изводу из говора главног уредника „Новог времена“ Станислава Кракова под насловом: „Највећи међународни скандал“ приказана је слика Београда у рушевинама. Слика града у коме се данима камарама носе лешеви у заједничке гробнице допуњена је описима деце страдале од англоамеричких бомби, као и београдских улица којима је тих дана харала смрт: „Нигде толике супротне пропаганде не истребљују у узајамној борби један народ и ниједна престоница није на овако необјашњив и неразуман начин свирепо тучена.“ Краков је интензивирао доживљај читалаца у вези са страдањем народа користећи Черчилове тврдње да су у Београду гађани само војни циљеви и бацајући потпуну кривицу на савезничке силе као на изазиваче највећег међународног скандала.

Позитивне тековине Недићеве владе биле су пријем и збрињавање великог броја избеглица, као и одбијање да се повинује немачким жељама за слањем војних одреда на друге фронтове. Истовремено, „Влада народног спаса“ негирала је сопствени уставни поредак (Недићево инсистирање на Србији, уместо Југославији) и помагала ратне напоре окупатора путем слања радне снаге на рад у Немачку.

7. ДАНИ ИСКУШЕЊА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА.

Нестабилност унутрашње политичке ситуације и развој догађаја у окупираној Србији почетком 1944. године, утицали су на активности Владе народног спаса која је покушавала да постигне конкретнији споразум и сарадњу са Равногорским покретом. Неуспех мобилизације коју су Српска државна стража и Српски добровољачки корпус спровели током фебруара 1944. године, био је сигнал домаћим властима за промену политичког курса. Убиство потпуковника Милоша Масаловића, шефа Недићевог кабинета, љотићевца и Дражиног противника, у марту 1944. године отворило је нове могућности за лакше успостављање контакта.[332] Нови шеф кабинета постао је генерал Миодраг Дамјановић, доведен из немачког заробљеништва. Генерал Дамјановић био је присталица сарадње са генералом Дражом Михаиловићем.

Генерал Михаиловић одбио је могућност директних преговора са Димитријем Љотићем или са представницима немачких власти, већ је поменуто препустио генералу Трифуновићу (команданту четника у Србији).[333] Приликом сусрета Димитрија Љотића и генерала Трифуновића у Брђанима код Чачка уговорене су испоруке новчане и оружане помоћи припадницима Равногорског покрета.

Након што је ситуација почела да се развија у правцу потпуног занемаривања четничког покрета од стране савезничких сила и потписивања Споразума Тито-Шубашић уследили су чешћи контакати „Недићеваца и дражиноваца“. Идеја о стварању јединственог националног фронта сједињавањем одреда ЈВуО, СДС и СДК пласирана је у време одржавања састанка Н. Недића, Д. Рачића и Н. Калабића 11. августа 1944. године у Тополи. „Влада народног спаса“ требала је месечно да новчано помаже четнике, а све оружане формације биле би стављене под Михаиловићеву команду.[334] Према Нојбахеровом тумачењу генерал Михаиловић је покушавао да од Немаца издејствује помоћ у наоружању за око педесет хиљада бораца, а Милан Недић му је користио као евентуални посредник у постизању договора са Немцима.[335] Недићев захтев за наоружањем Нојбахер је брзо проследио Немцима који су га прихватили у начелу, али последња је била Хитлерова реч. Хитлер који је био противник било какве помоћи евентуалном стварању великосрпске државе одбио је да пружи помоћ у наоружању неспреман да дозволи стварање српске војске чак ни по цену превладавања комуниста.

Удруживање снага домаћих власти и равногорског покрета извршено је 28. августа 1944. године у Прањанима, али било је формалног карактера, обзиром да су сарађивали четнички одреди и СДС, док је СДК био по страни.

Херман Нојбахер је оставио упечатљив опис немачког положаја и „несварне ситуације“ на фронтовима у августу 1944. године. Имајући у виду небрањену Румунију и предстојећи упад Црвене армије, празан простор који се протезао од Београда до северне Мађарске, потискивање немачке војске на линију Римини-Фиренца и прекид дипломатских односа Турске и Немачке није било сумње да су Немци били принуђени да евакуишу област око Егејског мора и потом и Балкан. Према Нојбахеру „напетост која је тада владала у Београду, могла

332 В. Казимировић наводи да је 1940. године Милош Масаловић омео Михаиловићево унапређење тако да се Дража Михаиловић из личног реваншизма није побунио против његовог убиства „усред дана и усред Београда“, наведено дело, стр. 904-905.

333 К. Николић, Историја равногорског покрета, књига II,... стр. 231.

334 Исто.

335 Х. Нојбахер, Специјални задатак, Балкан, Београд 2008, стр. 159.

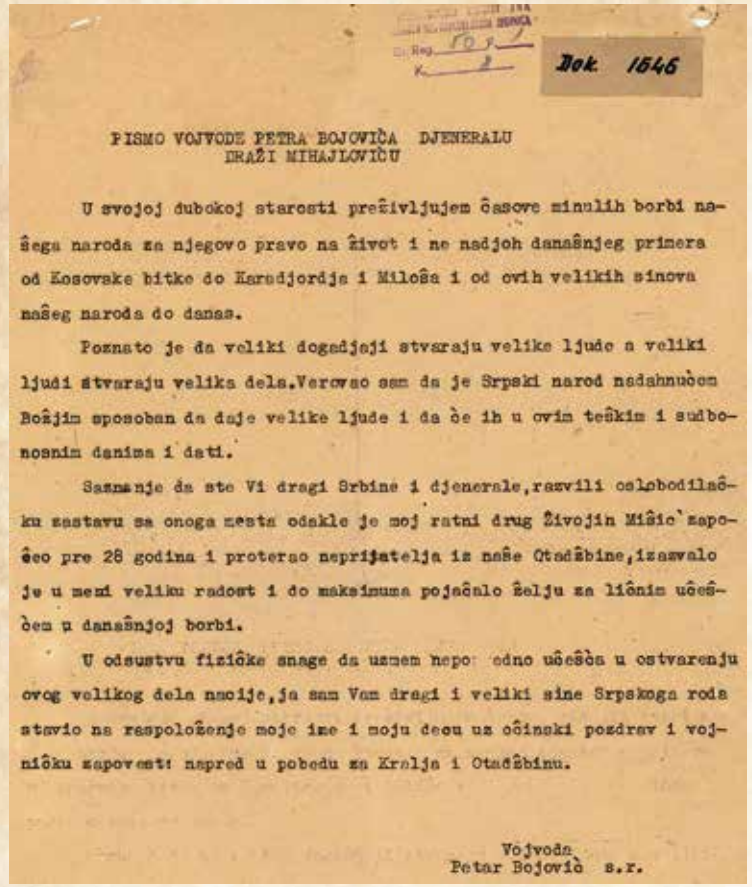

Dok. 1646

PISMO VOJVODE PETRA BOJOVIĆA DJENERALU DRAŽI MIHAJLOVIĆU

U svojoj dubokoj starosti preživljujem časove minulih borbi našeg naroda za njegovo pravo na život i ne nadjoh današnjeg primera od Kosovske bitke do Karađjordja i Miloša i od ovih velikih činova našeg naroda do danas.

Poznato je da veliki događaji stvaraju velike ljude a veliki ljudi stvaraju velika dela.Verovao sam da je Srpski narod nadahnućem Božjim sposoban da daje velike ljude i da će ih u ovim teškim i sudbonosnim danima i dati.

Saznanje da ste Vi dragi Srbine i djenerale,razvili oslobodilačku zastavu sa onoga mesta odakle je moj ratni drug Živojin Mišić započeo pre 28 godina i proterao neprijatelja iz naše Otadžbine,izazvalo je u meni veliku radost i do maksimuma pojačalo želju za ličnim učešćem u današnjoj borbi.

U odsustvu fizičke snage da uzmem neposredno učešća u ostvarenju ovog velikog dela nacije,ja sam Vam dragi i veliki sine Srpskoga roda stavio na raspoloženje moje ime i moju decu uz očinski pozdrav i vojničku zapovest: napred u pobedu za Kralja i Otadžbinu.

Vojvoda
Petar Bojović s.r.

Илустрација 58.

је да се и физички осети".[336] На Балканској конференцији у Хитлеровом главном штабу 22. августа 1944. године донета је одлука о евакуацији немачких трупа са грчких острва, што се убрзо претворило у потпуно повлачење са Балкана. На простору Србије у то време није било немачких борбених дивизија већ само један немачки полицијски батаљон: „Западни део Србије био је потпуно незаштићен. Тамо је био стациониран само мали број немачких полицијских јединица, које су, заједно са четницима, ту и тамо још водиле борбе. Са свих страна непријатељ је кренуо ка Београду. У граду је владао мир. Ми смо седели у Београду не на буретy барута, него смо се налазили у њему." Крајем септембра 1944. године група армија Е повлачила се са подручја Солуна.

„Влада народног спаса" наставила је са вршењем пропагандног рада и у преломним и неизвесним тренуцима, када се радило о њеном опстанку. Недић је у поменутом наређењу припадницима оружаних одреда и окружним начелницима од 31. августа 1944. године истакао важност одржања мира и поретка како би се успешно водила борба против комуниста.[337] Забранио је нападе на немачку војску од које је било користи услед њене борбе против комуниста. Наредио је и организовање преких судова, осигуравање саобраћајних и телефонских веза, као и непрекидан рад на пољу сузбијања непријатељске пропаганде уз обрачун са „протурачима лажних и узбуњујућих вести".

У овом периоду председник владе поставио је Велибора Јонића на место координатора послова владе како би вршио повезивање свих војних одреда, водио преговоре о заједничкој одбрани и организовао напуштање земље.[338] Велибор Јонић је у својству представника одржао састанак војних власти: команданта СДС Боривоја Јонића, команданта СДК Косте Мушицког и представника равногорске Команде града Београда. Састанку су у Недићево име присуствовали генерал Стеван Радовановић, Драги Јовановић и представник Специјалне полиције Божидар Бећаревић. Осим плана одбране Београда на овом и следећим састанцима разматрано је питање организације власти након повлачења немачких снага са територије Београда и Србије.[339] Власт у Београду требало је по плану да преузме заједнички одбор који би објавио западним савезницима да је генерал Михаиловић заузео град, како би га заштитили од руског упада. Након тога би се чекао повратак краља у земљу и стављање југословенских области под његову власт. Постојао је и ре-

336 Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 163.

337 ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 7/3-4.

338 ВА, група фондова Нда, К 169, бр.рег. 1/2.

339 Израђен је план одбране Београда у случају комунистичког напада који су до детаља сачинили мајор Микић и Иво Павловић са генералом Стеваном Радовановићем. Планирана је израда координационог плана у случају да совјетска армија у сарадњи са припадницима НОВЈ упадне у Београд.

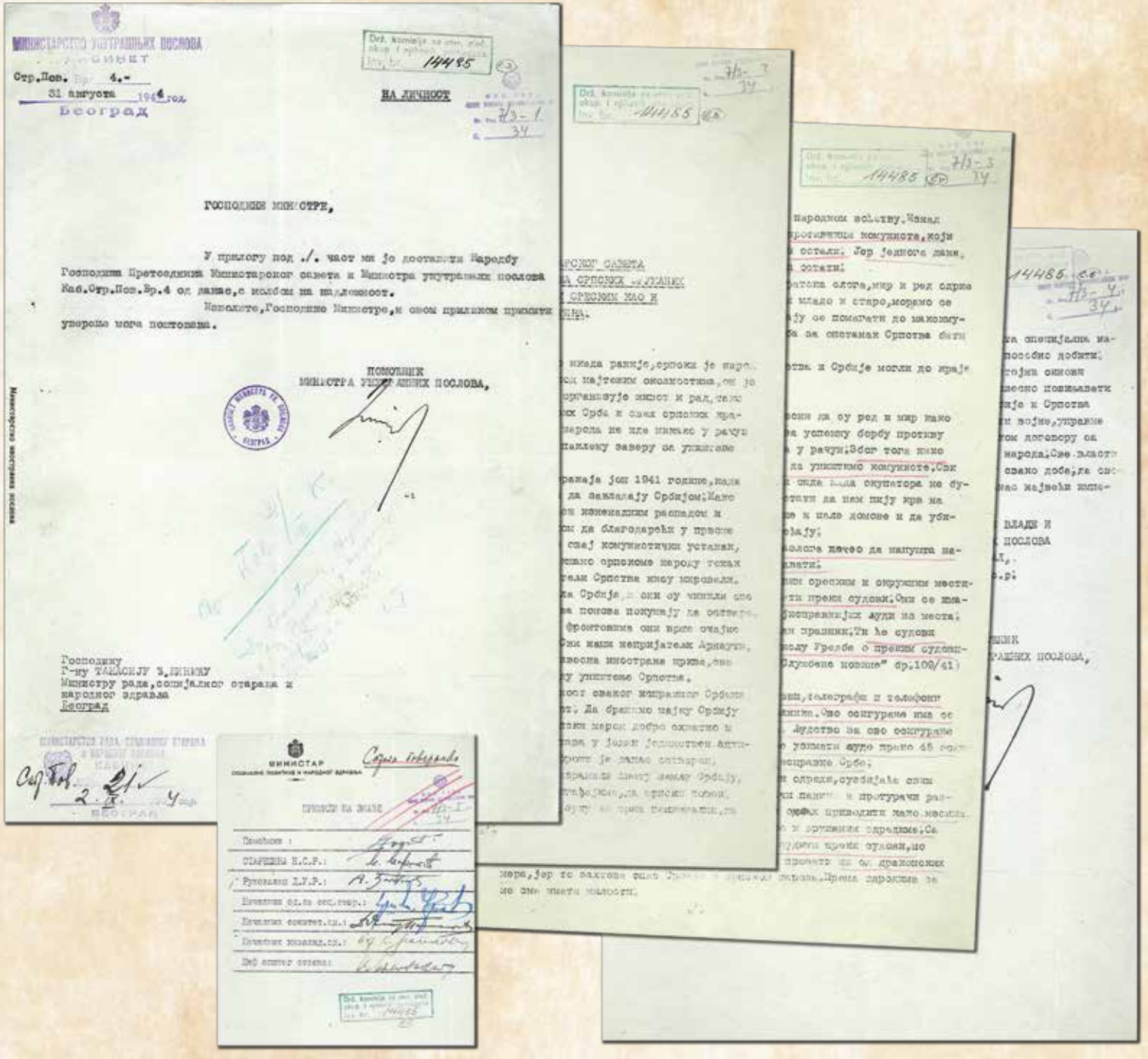

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
КАБИНЕТ

Стр.Пов. Бр. 4.-
31 августа 1944 год.
Београд

Drž. komisija za ... okup. i ... Inv. br. 14485

НА ЛИЧНОСТ

7/3-1
34

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

У прилогу под ./. част ми је доставити Наредбу Господина Претседника Министарског савета и Министра унутрашњих послова Каб.Стр.Пов.Бр.4 од данас,с молбом на надлежност.

Изволите,Господине Министре,и овом приликом примити уверење мога поштовања.

ПОМОЋНИК
МИНИСТРА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА,

Господину
Г-ну ТАНАСИЈУ З.ДИНИКУ
Министру рада,социјалног старања и народног здравља
Београд

МИНИСТАРСТВО РАДА, СОЦИЈАЛНОГ СТАРАЊА И НАРОДНОГ ЗДРАВЉА
КАБИНЕТ
Стр.Пов. 21
2.IX. 1944 год.
БЕОГРАД

МИНИСТАР
СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ И НАРОДНОГ ЗДРАВЉА

ПРИЛОГИ НА ЗНАЊЕ

Помоћник:
СТАРЕШИНА Н.С.Р.:
Руководилац Д.У.Р.:
Начелник од.за соц.стар.:
Начелник комитет.од.:
Начелник инвалид.од.:
Шеф опитог отсека:

Drž. komisija za ... okup. i ... Inv. br. 14485

7/3-7
34

Drž. komisija za ... okup. i ... Inv. br. 14485

7/3-3
34

14485

7/3-4
34

Илустрација 59.

зервни план по коме би се, уколико горе наведена акција не успе, националне снаге повукле у Словенију. Ипак, када је постало јасно да ће Београд бити ослобођен, припадници Владе и многи грађани почели су уништавање докумената који би их могли компромитовати код комунистичких власти: „Остало је упамћено да су се тих дана пушили многи димњаци у Београду“.[340]

Прва група емиграната, њих око две стотине, напустила је земљу већ 6. септембра 1944. године. Према подацима Милана Борковића и Бранислава Божовића на челу ове групе био је Танасије Динић који је био задужен за припрему терена за долазак осталих. У Динићевој групи били су и Ђорђе Перић, Александар Цинцар-Марковић, Милан Јовановић-Стоимировић, Јован Поповић. Након прве планске евакуације дошло је до појединачних или неорганизованих евакуација услед неповољног развоја догађаја на терену. Велики број државних службеника, међу којима су били и припадници Одељења за пропаганду, управо је током септембра масовно напустио службу и земљу.

Одељење за пропаганду водило је током септембра 1944. године интензивну пропагандну кампању за добијање подршке од краља Петра Другог. Свакодневно су читане молитве за краљево здравље, а Јонић се као краљев бивши професор обратио владару преко радија 26. септембра 1944. године позивајући га да се врати и поведе борбу против комунизма.[341]

Средином септембра „Влада народног спаса“ одржала је седницу на којој се већина министара сагласила са предлогом за напуштање земље. Донета је одлука да се владине оружане снаге извуку из области немачког утицаја како не би биле искоришћене у обрачуну са Совјетима. На чело одреда постављен је генерал Дамјановић са задатком да их поведе према Дрини.[342] Команда Југоистока је 1. октобра 1944. године у званичном саопштењу председнику владе објавила да престају све функције његове владе услед ситуације на фронтовима.[343] Милан Недић је потом на седници владе 3. октобра 1944. године разрешио министре дужности, а следећег дана наредио је да у свим ресорима државну управу преузму најстарији чиновници по рангу који би се бринули о обављању редовних послова и доносили пуноважне одлуке. О наведеним догађајима сведочи и писмо министра народне привреде др Милана Недељковића шефу Одељења за пропаганду Ђорђу Перићу (писмо је послато у поноћ 3. октобра 1944. године), у коме га обавештава о резултатима одржане седнице Владе. На поменутој седници Недић је као председник Владе саопштио да је немачки командант Југоистока прогласио Београд и Србију операционим подручјем у најстрожем смислу, као и да је 3. октобра у Београду ступило на снагу опсадно стање.

Немачке војне власти преузеле су функције српске владе која је требало да се премести у Немачку и настави своју политичку и националну мисију , као и да окупи Србе који су већ тамо и оне који су се припремали за одлазак (интелигенција, чиновништво и српски оружани одреди). Свим чиновницима који су желели да се евакуишу било је омогућен превоз возовима. Штаб немачке армије и немачка полиција напустили су Београд 5. октобра 1944. године. Милан Недић је напустио Београд дан касније.[344]

Према Недељковићевом извештају било је: „...у шуму немогуће ићи, јер је услед одласка г. Драже Михаиловића преко Дрине за Херцеговину-Италију, настало расуло у његовим одредима и четници се разилазе и неће више да се бију....Београд је опкољен и за који дан

340 Василије Марковић, Театри окупиране престонице 1941-1944, Београд 1998, стр. 126.

341 У наведеном говору Јонић је анализирао краљево обраћање народу од 12. септембра 1944. године у коме је позвао патриоте да приђу партизанима и дошао до закључка да краљ није читао овај говор већ да је све намештено, „Не часите ни часа, Величанство“, *Ново време*, 26. септембар 1944. године.

342 М. Стефановић, наведено дело, стр. 278.

343 М. Борковић, Милан Недић, наведнео дело, стр. 358.

344 Василије Марковић у наведеној књизи цитира податак из књиге Пеке Дапчевића „За Београд“(Београд 1987), према коме је друга група у којој су били шефови Специјалне полиције, шефови Гестапоа и Управа града напустила Београд 1. октобра 1944. године, док се трећа група се повлачила у два дела ујутру возом и у вечерњим часовима аутобусима. Милан Недић се са групом Димитрија Љотића повлачио у три путничка аутомобила у пратњи немачких тенкова, док је Драги Јовановић напустио Београд 5. октобра 1944. године., Василије Марковић, н.д. стр. 126-127.

почеће борба око њега са свих страна. А кад буде заузет од комуниста и Титових партизана-Хрвата, сигурно је да ће бити поклано све оно што је школована и привредна елита српског народа."[345] Др Милан Недељковић се овим путем опростио од сарадника због постојеће наредбе за покрет. Такође, упутио је лично молбу Ђорђу Перићу да његовом писму да што шири публицитет, односно да га искористи у пропагандне сврхе.

У циљу спровођења брзе и ефикасне евакуације командант Југоистока именовао је 10. октобра 1944. године домаћи чиновнички апарат који је требало да обавља нужне административне послове до повлачења Немаца: „Одбор државне администрације за Србију". Чланови овог одбора били су познати још од спровођења Недићеве наредбе од 4. октобра о преузимању државне управе од стране најстаријих чиновника по рангу, односно од 5. октобра када су исти поименично одређени.[346] Одбор је требало да створи привид постојања власти у општем расулу и да умири становништво. Чланови Одбора изјаснили су се против евакуације са остацима немачких снага, уз образложење да им услед аполитичности не прети опасност, као и да се мора наставити административно функционисање.

Херман Нојбахер руководио је пословима „српске владе у емиграцији" и усмеравао њен рад. Припадници домаћих власти који су у неколико група евакуисани у Беч наставили су да одржавају привид даљег постојања „Владе народног спаса", иако је иста распуштена још у Београду. Министри су једноставно одбијали да се помире са новонасталом ситуацијом уз пропагирање реалног постојања владе која је „само променила место" и која треба да настави са радом и да делује на организовању емиграната. Управо се Милан Недић највише залагао за окупљање емиграната. Заједно са др Мирославом Спалајковићем подносио је захтеве немачким властима да

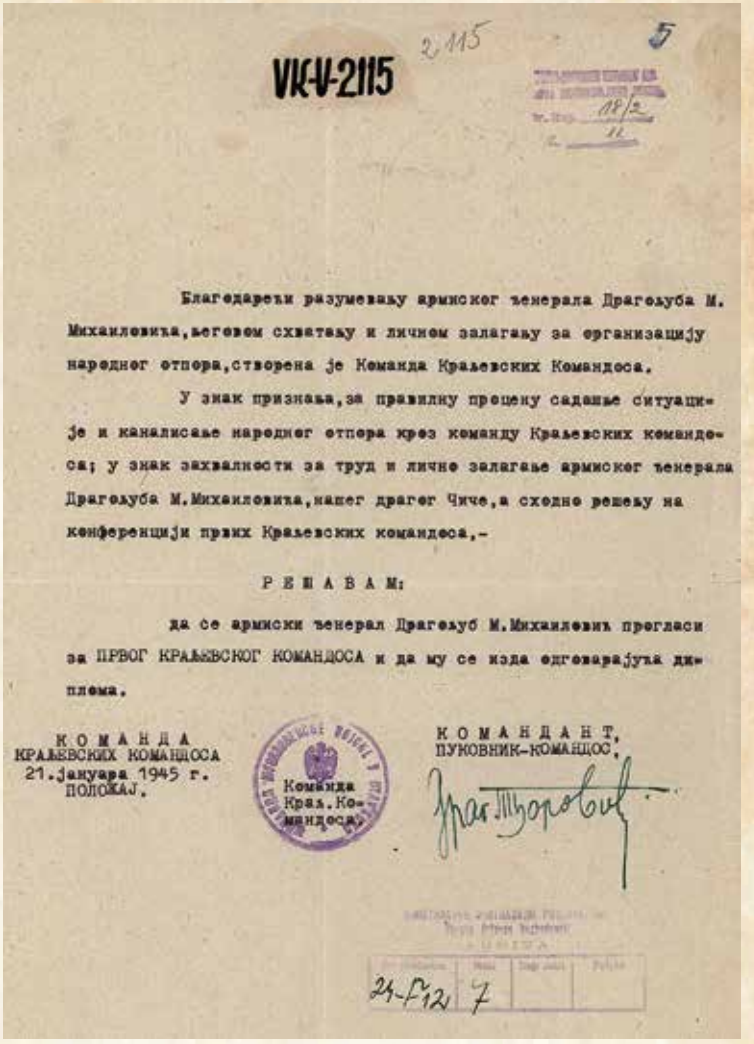
VK-V-2115

2115

5

Благодарећи разумевању армиског ћенерала Драгољуба М. Михаиловића, његовом схватању и личном залагању за организацију народног отпора, створена је Команда Краљевских Командоса.

У знак признања, за правилну процену садашње ситуације и канализање народног отпора кроз команду Краљевских командоса; у знак захвалности за труд и личне залагање армиског ћенерала Драгољуба М. Михаиловића, нашег драгог Чиче, а сходно решењу на конференцији првих Краљевских командоса,-

Р Е Ш А В А М:

да се армиски ћенерал Драгољуб М. Михаиловић прогласи за ПРВОГ КРАЉЕВСКОГ КОМАНДОСА и да му се изда одговарајућа диплома.

КОМАНДА КРАЉЕВСКИХ КОМАНДОСА
21. јануара 1945 г.
ПОЛОЖАЈ.

Команда Крал. Командоса

КОМАНДАНТ,
ПУКОВНИК-КОМАНДОС,

24-F12 7

Илустрација 60.

званично признају владу. Вршена је пропагандна активност појединих чланова владе по заробљеничким логорима у које су одлазили да агитују за подршку заробљеника. У Бечу је 17. октобра 1944. године формирана „Српска канцеларија" као представништво Срба у емиграцији. У наведеном телу није био ниједан припадник „Владе народног спаса". Председник канцеларије био је радикални поборник нацизма Дамњан Ковачевић.

Крајем октобра 1944. године припадници Владе народног спаса пребачени су у Тирол, у место Кицбихел,

345 Недељковић наводи податак да су 3. октобра 1944. године у немачком посланству пасоше добили чланови Равногорског одбора и „многи политичари из демократских фракција", ВА, Нда, К 90, бр. рег. 6/2-1.

346 Поменута наређења потписао је у Недићево име Иван Петковић, начелник Правног одељења, постављен ради обављања послова у Председништву Министарског савета.

удаљено око 550 км од Беча. Херман Нојбахер их је и даље подстицао на одржавање радних састанака, с обзиром да је имао задужење да пропагира повратак Немачке на Балкан и потискивање Црвене армије. Одржаване су седнице и вођене су расправе о најважнијим питањима и давани предлози за решавање текућих проблема. Подношени су планови, вршени административни послови, постављења и пензионисања. Спалајковић је планирао повратак у земљу уз немачку помоћ. Подношени су нови захтеви за признање Недићеве владе, планирано је организовање војске и савез са Немачком. Недић је у меморандуму упућеном Нојбахеру 19. јануара 1945. године предлагао оснивање владе у коју би ушли представници свих политичких група, али је одбио да влада даје изјаве које су у супротности са интересима српског народа, односно да прихвати заједничку борбу са Немачком против савезника. Милан Недић се у меморандуму изјаснио и за сарадњу са Немачком у борби против комунизма, што је било контрадикторно имајући у виду реалну ситуацију.[347] Херман Нојбахер је оценио ову политику као бесмислену, без реалног садржаја: „Иза њихове политике није стајала реална снага, а ни вера.“ [348]

Након успостављања контакта са енглеским званичницима Недић је саставио нови меморандум немачким властима у којем им отказује било какву сарадњу док се не споразумеју са Енглезима. Овај меморандум оспорили су Љотић, Аћимовић и представник Драже Михаиловића, којима је била потребна немачка војна помоћ. У новом меморандуму, овога пута упућеном генералу Ајзенхауеру, током маја 1945. године Недић је описао период у коме је водио „Владу народног спаса“ и ситуацију у окупираној Србији. Упутио је молбу да се српске избеглице и војне трупе не испоручују новим југословенским властима с обзиром да се нису супротставиле савезницима. Изразио је спремност да за своја дела одговара пред међународним судом.[349]

Љотићеви покушаји у организовању војно-политичке акције и одабир Словеније као места из којег је требало организовати даље повлачење (и сусрет са западним савезничким снагама) били су у извесној мери кородинисани са Недићевим, о чему су писали и актери наведених догађаја: Ратко Парежанин, Бошко Н. Костић и Ђоко Слијепчевић. Љотић је имао у циљу спречавање потпуног ослобођења југословенске територије, стварање антикомунистичких одреда у Словенији у сарадњи са генералом Леоном Рупником како би се комунисти протерали из земље и омогућио краљу Петру повратак у земљу.[350] Љотићева смрт у аутомобилској несрећи у априлу 1945. године утицала је на дезинтегрисање добровољачког покрета.

Почетком јула 1945. године Недић и део његових сарадника ухапшени су од стране америчких војника и одведени у заробљенички логор у близини Минхена, одакле су изручени југословенским властима. О његовом хапшењу писао је др Ђоко Слијепчевић у два броја листа Српска слога који је објављивала српска емиграција у Јоханесбургу.[351]

Део припадника Недићеве владе и припадника добровољачког покрета западне власти су пребациле у неколико сабирних логора на територији Италије. Комисија генерала Фицроја Меклејна доносила је одлуку о изручењу југословенским властима. Наведена комисија заседала је све до средине 1947. године, те је већини у емиграцији одобрено да настави живот у иностранству, уз образложење да им комунистичке власти не би одржале праведно суђење.

Према одлукама Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача без икакве правне основе изједначавани су сви колаборационисти, а предмет преиспитивања постала је ратна улога кнеза Павла Карађорђевића и појединих југословенских пред-

347 М. Бјелајац, Недићев меморандум генералу Ајзенхауеру маја 1945, *„Токови историје“*, 1-2, 2005, стр. 234.

348 Х. Нојбахер, н.д, стр. 181-182.

349 М. Бјелајац, н. д, стр. 233.

350 Đoko Slijerčević, *Istorija Jugoslavije uoči i za vreme Drugog svetskog rata*, str. 328–329; Boško N. Kostić, *Za istoriju naših dana*, Lil 1949, str. 177–179.

351 Слијепчевићево сведочење о Недићевом хапшењу прештампано је и обајвљено у: Илија М. Павловић, *Ђенерал Милан Ђ. Недић и његово доба*, књига 1, отаџбинско издање, Београд 1994, стр. 119–125.

ратних политичара. Већина министара и припадника Савета комесара и владе Милана Недића осуђена је на смрт, конфискацију целокупне имовине и трајан губитак грађанских права. Крајем 1944. и почетком 1945. године уследила су хапшења дела београдске интелигенције, индустријалаца, јавних радника и друштвених активиста од стране ОЗН-е. Ухапшеници су осуђивани углавном на смртну казну по кратком поступку пред војним судовима, док је мањини одузимана имовина. Део колаборациониста пребегао је у земље Јужне Америке или, попут Владимира Велмар-Јанковића, у Франкову Шпанију. Милан Недић преминуо је током истраге. Званична верзија комунистичких власти била је да је реч о самоубиству. Већина Недићевих министара осуђена је на смрт по принципу колективне одговорности због колаборације и анти-партизанског деловања владе. Велибор Јонић стрељан је заједно са групом осуђених на челу са генералом Драгољубом Михаиловићем. Погубљен је и Ристо Јојић, комесар просвете у Аћимовићевој управи и члан председништва Демократске странке, иако је након одласка из колаборационистичке управе чак био и интерниран у логору на Бањици. Велмар-Јанковић је преко Италије пребегао у Шпанију где провео три деценије; Владимир Вујић, начелник министарства просвете и главни инспектор Националне службе за обнову Србије, успео је да избегне изручење и настани се у САД, а потом Бразилу. Једино је Бранимир Малеш, као истакнути сарадник београдског одељења Гестапоа, ухваћен и погубљен недуго по ослобођењу земље. Шеф српске пропаганде др Ђорђе Перић остао је након рата у Аустрији, где је и преминуо, баш као и др Мирослав Спалајковић у Паризу. Данило Грегорић и Драгомир Драги Стојадиновић осуђени су на вишегодишње затворске казне. Комесар Српске књижевне задруге Светислав Стефановић ухапшен је и погубљен готово одмах по ослобођењу, док је комесар Државне архиве и новинар Милан Јовановић-Стоимировић осуђен на 15 година робије и пуштен на слободу након седам.

Присталице „Збор“-а су се углавном спасиле и наставиле живот у емиграцији: др Стеван Иванић, Михајло Олћан и Ђоко Слијепчевић провели су остатак живота у Немачкој, Ратко Парежанин у Италији и Милосав Васиљевић у Аргентини. Пуковник Коста Мушицки осуђен је на процесу Дражи Михаиловићу и стрељан 1946. године. Др Димитрије Најдановић бавио се теолошким радом у Великој Британији, Канади и САД, све до смрти 1986. године. Бошко Н. Костић, специјални Недићев и Љотићев дипломата такође је успео да емигрира.

8. ПРОПАГАНДА ПРЕДСТАВНИКА НЕДИЋЕВЕ ВЛАДЕ У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ 1942-1944. ГОДИНЕ.

Специфичност пропагандног рада у Пожаревачком округу током 1942. године

Приликом вршења пропаганде окружни начелници посредовали су између централних и локалних органа управе. Анализом појединих извештаја достављаних Одељењу за државну заштиту, извештаја референата са пропаганду и коресподенције са централом у Београду, можемо закључити који су били конкретни проблеми у спровођењу владиних директива и у вршењу пропаганде од округа до округа, начини спровођења теренске пропаганде у отежаним условима и разлике у виђењу пропагандног рада између централне и локалних власти. Околности које су утицале на вршење пропаганде биле су бројне и зависиле су од стања у окрузима: од односа немачких власти према представницима локалне управе, регулисања начина расподеле пропагандног материјала у сарадњи са крајскомандантурама, сарадње са командом СДС по окрузима, сарадње окружних са среским начелницима и председницима општина, са централним и локалним полицијским органима, активности одреда СДК, сузбијања ширења гласина на терену, предузимања конкретних пропагандних мера за анулирање дејства партизанске и четничке пропаганде, процене ситуације на терену, односа четника и партизана, става четника према СДС и Недићевој влади. Недић је у наређењу МУП-а свим окружним начелницима од 3. марта 1942. године (које је потписао у својству заступника министра унутрашњих послова) истакао потребу активнијег рада на анулирању ефеката комунистичке пропаганде у појединим срезо-

вима, као и потребу да се стане на пут ширењу гласина о немирима у пролеће и избијању Дражиног устанка.[352] Значајан проблем представљали су напади на одреде СДС, СДК и „регуларне“ четнике. Окружним начелницима наређено је да обиђу подручну територију и среским начелницима предоче тешке околности, као и да их упуте да изврше ревизију свега учињеног у отклањању опасности од комунистичких елемената. Сва лица за која се установи да су комунисти и да су били у партизанским одредима морала су бити под хитно изолована без обзира на интервенције са стране.

Председник Владе вршио је процене ситуације на терену и учинка који је пропаганда могла остварити на основу више фактора, преко обавештајних извештаја представника одреда СДС и СДК, извештаја владиних референата за пропаганду и изасланика. Обавештајни извештаји су често били тенденциозни уз настојања припадника „Збора“ да се дискредитују идејни и политички противници, али су у појединим деловима садржали реалне процене стања јавног мњења. У једном од поверљивих реферата поднетих председнику Владе од стране начелника Обавештајног одељења СДК, наглашена је потреба хитног деловања на терену услед губитка поверења народа у Владу: „Народ је сит разних „патриотских“ апела и говора и на њих одговара са подсмехом или жучном иронијом у којој је увек иста тема „Лако њима на положајима“. На све говоре, позиве, прокламације, итд народ одговара све пасивније и са све мањим интересом, поред разних објава пролази без да чита и примећује се све већа апатија, а сваку вест о руским или партизанским успесима очекује са све више жара, јер све јаче почиње да верује да му је ту једини спас и да се само овим путем могу успоставити правичнији и бољи услови живота где ће бити правде и за малог човека...У задње време свет почиње лепо да прича о партизанској „Ужичкој совјетској Републици.“[353] Питање исхране постајало је све трагичније, а црна берза је цветала, услед чега је народ у Влади почео гледати наставак старих омрзнутих партија без националног-социјалног програма. Начелник Обавештајног одељења је излаз из тешке ситуације видео у оснивању мешовите српско-немачке установе за жалбе код које би се становништво могло жалити на неисправан рад чиновништва и која би имала право да лиши чина и звања сваког државног службеника. У супротном председника је упозорио на могућност избијања социјалне револуције, коју не би зауставила ниједна пропаганда.

Непостојање свести о важности пропагандног организовања и код самих представника власти било је присутно у време када су постављани темељи организоване пропагандне активности у мањем броју случајева. Пропаганда на нивоу округа добила је организовани облик након спровођења акције централних власти и појачаног немачког притиска.[354] Пропагандни рад окружних начелника током 1942. године ометан је неадекватним начинима којима су немачке власти покушавале решити проблеме на терену услед слабог познавања менталитета српског народа. У Пожаревачком округу владала је тешка ситуација у првим месецима 1942. године услед спорадичних сукоба са комунистима и појачане пропаганде Москве и Лондона, без могућности ангажовања искусног кадра на пропагандним активностима. Проблем у овом периоду представљао је рад румунске пропаганде и растурање листа Надежда[355] међу лицима која су се у заробљеништву декларисала да су румунског порекла након чега су пуштена кућама.

Начелник Пожаревачког округа је у извештају поднетом министру унутрашњих послова жалио да му није у обећаном року упућено лице из Одељења за пропаганду тако да је био принуђен да самоиницијативно организује пропагандни рад: „Што се тиче пропаганде ту немам ни-

352 ВА, група фондова Нда, К 20, бр.рег. 11/3-1.

353 ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 54/5.

354 ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 7/1.

355 Лист Надежда штампан је у Вршцу. Директор листа био је др Александар С. Буторка, а ректор професор Кузман Лападату. Лист је заступао гледиште да делови Пожаревачког округа треба да се припоје Румунији.

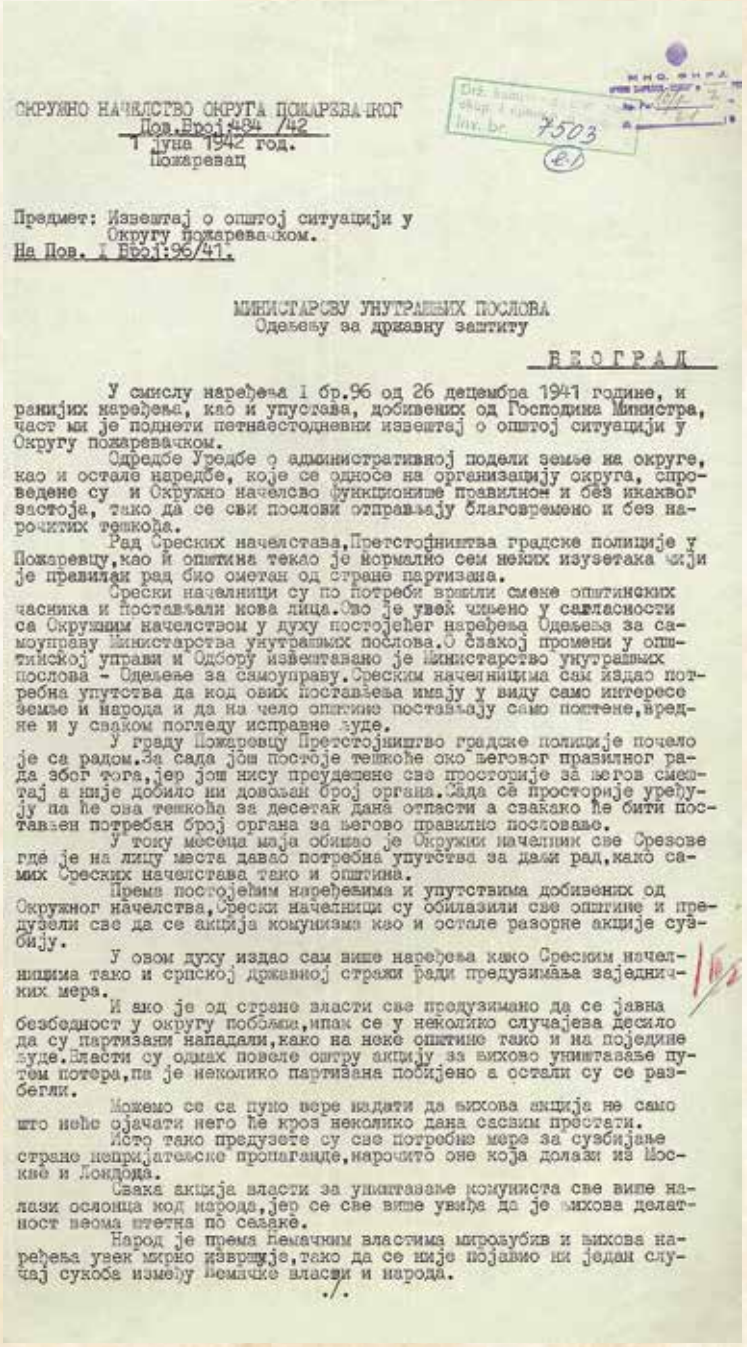

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
Пов.Број:484 /42
1 јуна 1942 год.
Пожаревац

Предмет: Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком.
На Пов. I Број:96/41.

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
Одељењу за државну заштиту

Б Е О Г Р А Д

У смислу наређења I бр.96 од 26 децембра 1941 године, и ранијих наређења, као и упутстава, добивених од Господина Министра, част ми је поднети петнаестодневни извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком.

Одредбе Уредбе о административној подели земље на округе, као и остале наредбе, које се односе на организацију округа, спроведене су и Окружно начелство функционише правилном и без икаквог застоја, тако да се сви послови отправљају благовремено и без нарочитих тешкоћа.

Рад Срески начелстава, Претстојништва градске полиције у Пожаревцу, као и општина текао је нормално сем неких изузетака чији је правилан рад био ометан од стране партизана.

Срески начелници су по потреби вршили смене општинских часника и постављали нова лица. Све је увек чињено у сагласности са Окружним начелством у духу постојећег наређења Одељења за самоуправу Министарства унутрашњих послова. О свакој промени у општинској управи и Одбору извештавано је Министарство унутрашњих послова - Одељење за самоуправу. Срески начелницима сам издао потребна упутства да код ових постављења имају у виду само интересе земље и народа и да на чело општине постављају само поштене, вредне и у сваком погледу исправне људе.

У граду Пожаревцу Претстојништво градске полиције почело је са радом. За сада још постоје тешкоће око његовог правилног рада због тога, јер још нису преуређене све просторије за његов смештај а није добило ни довољан број органа. Сада се просторије уређују па ће она тешкоћа за десетак дана отпасти а свакако ће бити постављен потребан број органа за његово правилно пословање.

У току месеца маја обишао је Окружни начелник све Срезове где је на лицу места давао потребна упутства за даљи рад, како самих Среских начелстава тако и општина.

Према постојећим наређењима и упутствима добивених од Окружног начелства, Срески начелници су обилазили све општине и предузели све да се акција комунизма као и остале разорне акције сузбију.

У овом духу издао сам више наређења како Среским начелницима тако и српској државној стражи ради предузимања заједничких мера.

И иако је од стране власти све предузимано да се јавна безбедност у округу побољша, ипак се у неколико случајева десило да су партизани нападали, како на неке општине тако и на поједине људе. Власти су одмах повеле оштру акцију за њихово уништавање путем потера, па је неколико партизана побијено а остали су се разбегли.

Можемо се са пуно вере надати да њихова акција не само што неће ојачати него ће кроз неколико дана сасвим престати.

Исто тако предузете су све потребне мере за сузбијање стране непријатељске пропаганде, нарочито оне која долази из Москве и Лондона.

Свака акција власти за уништавање комуниста све више налази одзива код народа, јер се све више увиђа да је њихова делатност веома штетна по сељаке.

Народ је према Немачким властима мирољубив и њихова наређења увек мирно извршује, тако да се није појавио ни један случај сукобе између Немачке власти и народа.

./.

Илустрација 61.

кога за пропаганду, пропаганда сам ја."[356] Издао је и пропагандни плакат за територију Пожаревачког округа.[357] Све до летњих месеци приман је од Крајскомандантуре пропаганди материјал који су даље срески начелници дистирбуирали по округу.[358] Одржао је неколико предавања локалним просветним радницима како би им указао на прави начин усмеравања ученика у школи и ван наставе.

Окружни начелник је посветио велику пажњу организовању рада пољопривредних референата, популарисању планске пољопривредне производње и збрињавању избеглица. Заједно са министром Радосављевићем одржао је конференцију пољопривредницима Пожаревачког округа у којој је пропагирао прикупљање хране ради откупа. Пропагандни материјал је према његовим запажањима наилазио на добар пријем код становништва током 1942. године.

Успешност пропагандних акција које су спроводила окружна начелства била је стални предмет бављења централних органа власти, те су министри и чланови Владе у оквиру организоване пропагандне акције, као и повереници и изасланици председника Владе, обилазили терен, одржавали зборове, конференције, држали предавања, залазили у народ, како би проверили учинак локалне пропаганде. Повереници за пропаганду су током марта

356 Извештај окружног начелника Пожаревачког округа Душана Јевтића министру унутрашњих послова од 1. марта 1942. године. ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег 47/4-1.Текст поменутог плаката одговарао је инструкцијама Одељења за пропаганду: које ће бити последице по становништво уколико се не сачува ред и мир, штетност пропаганде Лондона и Москве, уз позив на прогањање и потказивање партизана.

357 Исто, стр. 6.

358 ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 10/1.

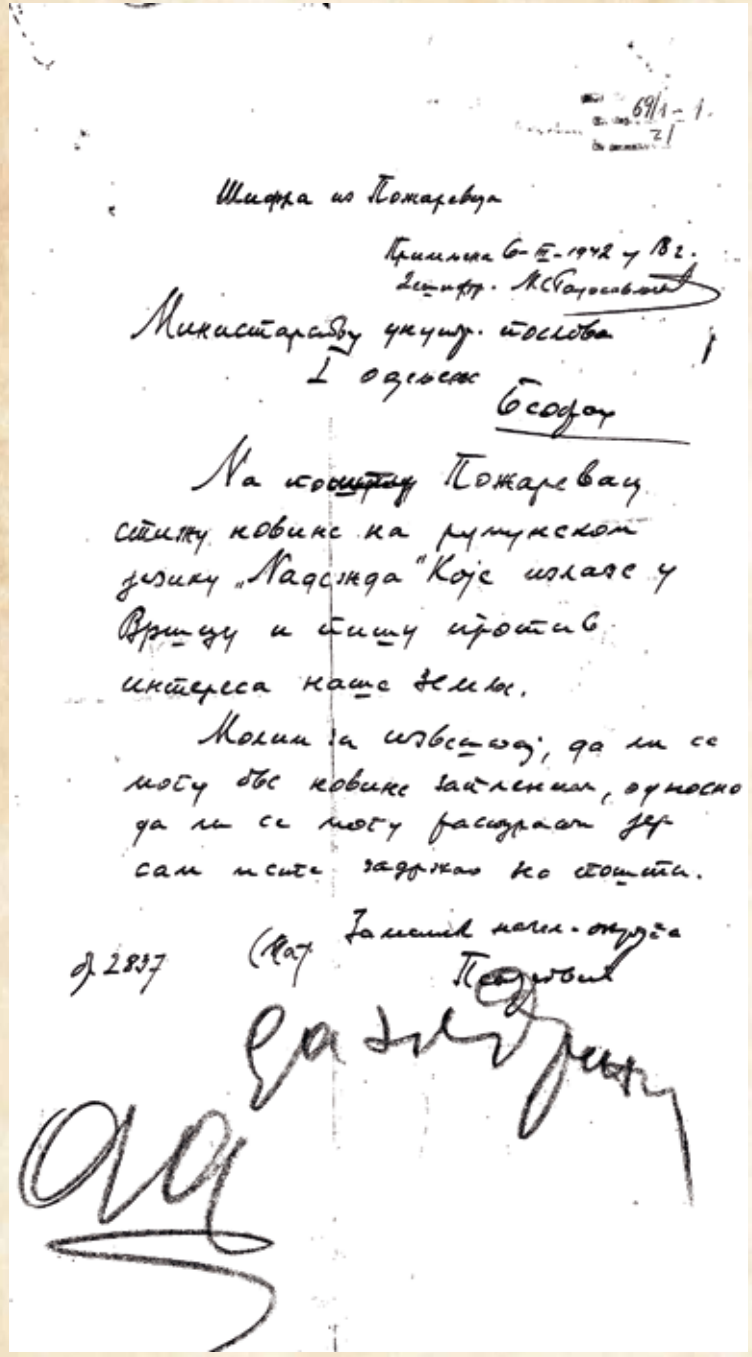

Шифра из Пожаревца

Примљена 6-Е-1942 у 8 ч.
Шеф Одр. М.С. Вујошевић

Министарству унутр. послова
I одељак
Београд

На поштару Пожаревац
стиже новине на румунском
језику „Надежда" Које шаљу у
Србију и пишу против
интереса наше земље.

Молим за извештај, да ли се
могу ове новине запленити, односно
да ли се могу растурати јер
сам писте задржао ко стоштта.

Ђ 2837 (Нау) Заменик начел. округа
Подпуковник

Илустрација 62.

обишли Београдски и суседне округе и о својим утисцима известили председника Владе.[359]

Немачке власти су у другој половини 1942. године спровеле озбиљнију проверу начина на који су окружни и срески начелници вршили своју дужност, па су представници владе били принуђени да санкционишу неке од њих. Током јуна 1942. године Харалд Турнер је са својим замеником Георги Киселом у пратњи Милана Аћимовића обишао све округе на територији Србије како би се лично уверио у оправданост увођења нове административне поделе и успешност сарадње између среских и окружних начелника и председника општина са једне и немачких власти са друге стране.[360] Посебно је био заинтересован за припреме за жетву, слање радне снаге у Бор и Костолац и за резултате борбе против припадника партизанског покрета. Издао је наређење свим фелдкомандантурама у Србији у којем им је скренуо пажњу да из крајева који су наклоњенији устаничком покрету пошљаљу што више људи на рад у руднике што је била по њему „погодна мера за сузбијање покрета".[361] Мобилизацију радне снаге требало је да организују срески и

359 Бранимир Малеш је у једном од својих извештаја Одељењу за пропаганду о збору који је одржао у Бољевцу 12. марта 1942. годиненагласио озбиљност ситуације у овом подручју у којем је део општина био „чисто влашки" и у којима је вршена румунска пропаганда коју су сељаци већином прихватали. Малеш је Недићу предлагао смену среског начелника Петра Мишковића и постављање искусног артиљеријског пуковника у пензији Светолика Ж. Поповића, као и образовање тајног националног одбора за пропаганду који би радио на сузбијању румунске антисрпске акције, на челу са Поповићем и помоћником Василијем Милојевићем. Мишљење народа о четницима било је да их треба делом расформирати и усмерити на рад у пољопривреди и увести „Недићеве војнике" Утиске са пута по остатку Србије Малеш је пренео у писму Недићу без много околишања: „Утисци са самог пута, из Ниша, Зајечара, Параћина и Ћуприје веома су неповољни. Корупција се све више шири. Црна берза прешла је у руке четника. Чиновници су махом убеђени у победу Енглеске и Америке, сматрају Немца за нашег највећег непријатеља и шире које-какве неозбиљне гласове.", ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 42/5.

360 У Нишу је у периоду од 24. до 29. јуна 1942. године одржана конференција којој су присуствовали 3 окружна и 22 среска начелника и 389 председника општина са територије Нишког, Зајечарског и Лесковачког округа.

361 ВА, микрофилмована архивска грађа националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 249/55.

окружни начелници те је у том циљу Харалд Турнер одржао почетком августа конференцију са свим окружним и среским начелницима.[362] Влада је на јесен донела наредбу о откупу кукуруза, према инструкцијама немачких власти, која ће током следеће године довести сељаштво, немоћно да одговори превеликим потраживањима окупатора у тешку позицију.

Приликом разматрања реконструкције Недићевог кабинета, председник Владе био је принуђен да смени четири окружна начелника у другој половини 1942. године услед немачких оптужби да су сарађивали са четницима. Недић је покушао да спасе Милана Калабића па га је са места пожаревачког окружног начелника преместио за саветника у Председништву Министарског савета крајем августа 1942. године. На Мајснерово инсистирање Калабић је 4. септембра враћен у Пожаревац. Према Мајснеровом наређењу ухапшени су због сарадње са покретом Драже Михаиловића: Милан Калабић, Будимир Кораћ, Драгомир Лукић у Ваљеву и Мартиновић у Нишу.[363]

Министарство унутрашњих послова издало је крајем децембра 1942. године наредбу окружним начелницима о специјалној контроли над сељаштвом и организовању пропаганде у разним формама. Председници општина требало је да „на подесан начин воде кампању": да проверавају лично, преко чланова општинске управе, старешина села и приликом скупова да ли се сви чланови општина, посебно они за које се сумња да су потенцијални одметници налазе у својим домовима. Општинске управе биле су обавезне да повремено сазивају зборове грађана на којима ће држати предавања, вршити националну пропаганду и обавештавати народ: о приликама у земљи, државној политици, догађајима од општег значаја и о раду српске владе. Предавања је требало вршити преко интелектуалаца, јавних службеника. Посебну пажњу требало је да обрате на усмену пропаганду, јер је сеоско становништво у великој мери било неписмено, а ни радио-пропаганда није била свугде могућа.[364]

362 Ново време, 9. август 1942. године.

363 ВА, група фондова Независне државе Хрватске, К 243, бр. рег. 1/2-12. Извештај представника НДХ за Србију и Банат.

364 ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 4/6 -1

Ангажовање локалних власти на убирању летине 1943. године

Спровођење немачких наредби и инструкција које су се односиле углавном на потпуну привредну и пољопривредну експлоатацију, као и обезбеђивање радне снаге за ангажовање на раду у рудницима и у Немачкој свакако је био приоритет домаћих власти. Представници локалне власти имали су кључну улогу у спровођењу владине наредбе о откупу жита. Питање откупа житарица разматрано је на више седница са окружним начелницима у Београду и на седницама среских начелника и председника општина у седиштима округа. У акцију откупа житарица били су укључени Министарство привреде, Министарство пољопривреде, Министарство унутрашњих послова, представници локалне управе и припадници СДС. Немачке власти одлучиле су да до крајњих граница притисну српско становништво по питању реквизиције и откупа житарица. Командујући генерал и заповедник Србије Бадер издао је у том циљу наредбу (9. марта 1943. године) са упутствима фелдкомандантурама да учествују у прикупљању разреза кукуруза како би до 15. априла прикупиле 130. 000 тона кукуруза, као и да најстрожије казне све који се буду опирали прикупљању. Бадер је са овим наређењем упознао председника Владе тек недељу дана касније. Домаће власти одржале су конференцију 20. марта 1943. године[365] како би сагледале реалне могућности откупа кукуруза разрезаног у јесен 1942. године и ангажовања радне снаге на принудним радовима за немачке потребе. Представници власти били су свесни превеликог разреза и чињенице да немачке фирме које су откупљивале кукуруз нису урачунавале реалну количину. Проблем је представљала и комунистичка пропаганда међу становништвом против предаје жита окупатору. Министар унутрашњих послова Танасије Динић је као један од проблема навео неефикасност СДС,

365 Конференција је одржана у присуству: председника Владе, министра унутрашњих послова Танасија Динића, министра народне привреде др Милоша Недељковића, министра пољопривреде инжињера Радосава Веселиновића, министра социјалне политике и народног здравља инжињера Стојмира Добросављевића, Драгог Јовановића и свих окружних начелника.

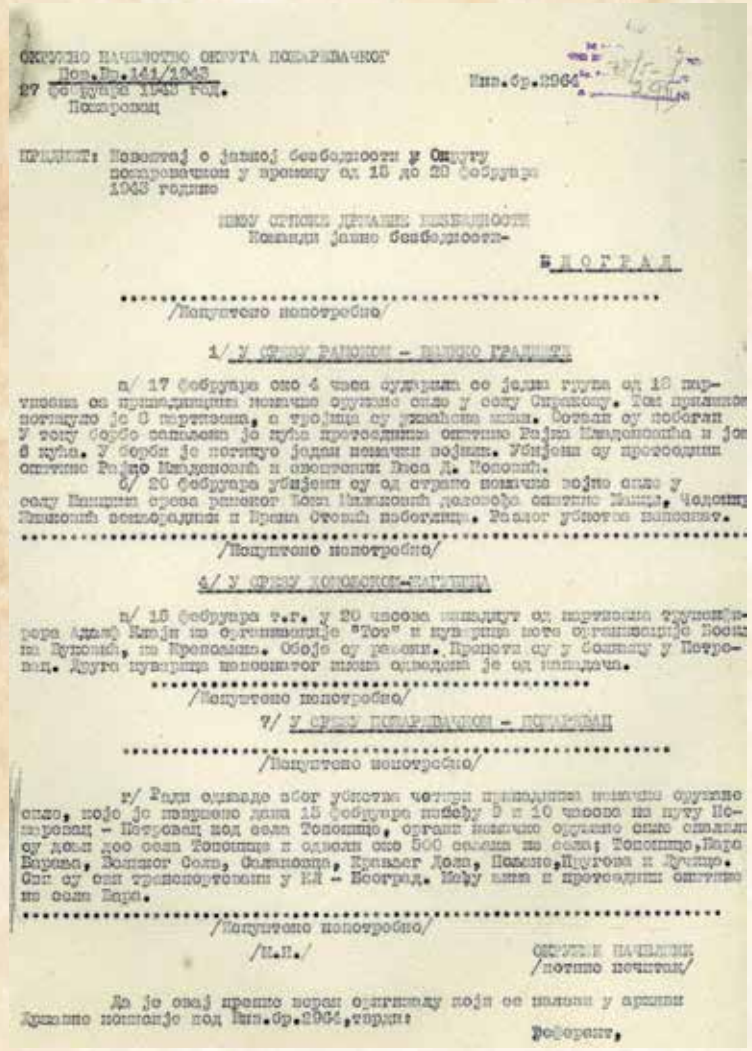

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
Пов.Бр.141/1943
27 фебруара 1943 год.
Пожаревац

Бип.бр.2964

ПРЕДМЕТ: Извештај о јавној безбедности у Округу пожаревачком у времену од 15 до 20 фебруара 1943 годиме

ШЕФУ ОДЕЉЕЊА ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
Команди јавне безбедности

Б Е О Г Р А Д

/Поверљиво непотребно/

1/ У СРЕЗУ РАЈОНСКОМ - ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

а/ 17 фебруара ово 4 чете усташа се једна група од 10 наоружана са припадајућим немачким оружјем ово у село Стрмнику. Ту пљачкају поткупују је 8 партизана, а тројица су ухапшена лица. Остали су побегли у тешку борбу завршену је њима немачки војник. Убијена су председник општине Радно Николеновић и општински Јеса Д. Поповић.

б/ 20 фебруара убијени су од стране немачке војне ово у селу Каштелу среза рекинског Јован Илићковић долазећи општине Мајиће, Чедомир Николић великодушни и Драга Стевић побегли. Разлог убиства непознат.

/Поверљиво непотребно/

4/ У СРЕЗУ ЈАСЕНОВАЦ-ПАЛАНКА

а/ 18 фебруара т.г. у 20 часова нападају од партизана трупе Арсе Јовић из организације "Ток" и куварица исте организације Босиљка Кузмић, из Крнешевца. Обоје су ухапшени. Пронети су у Београд у Петровац. Друго куварица непознатог имена одведена је од нападача.

/Поверљиво непотребно/

7/ У СРЕЗУ ПОЖАРЕВАЧКОМ - ПЕТРОВАЦ

а/ Ради одмазде због убиства четири припадника немачког оружног ово, које је извршено дана 15 фебруара побеђу 9 и 10 часова на путу Пожаревац - Петровац код села Топошиће, органи немачког оружног ово спалили су дом ово села Топошиће и одвели ово 500 сељака из села: Топошиће, Мале Брежане, Великог Поља, Доњанове, Крњевог Дола, Пољане, Шљунова и Лучице. Сви су они транспортовани у КЛ - Београд. Међу њима и председник општине из села Мале.

/Поверљиво непотребно/

/М.П./

ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК
/потпис нечитак/

Да је овај преписе веран оригиналу који се налази у архиви Окружног начелства под Бип.бр.2964, сведочи:

Референт,

Илустрација 63.

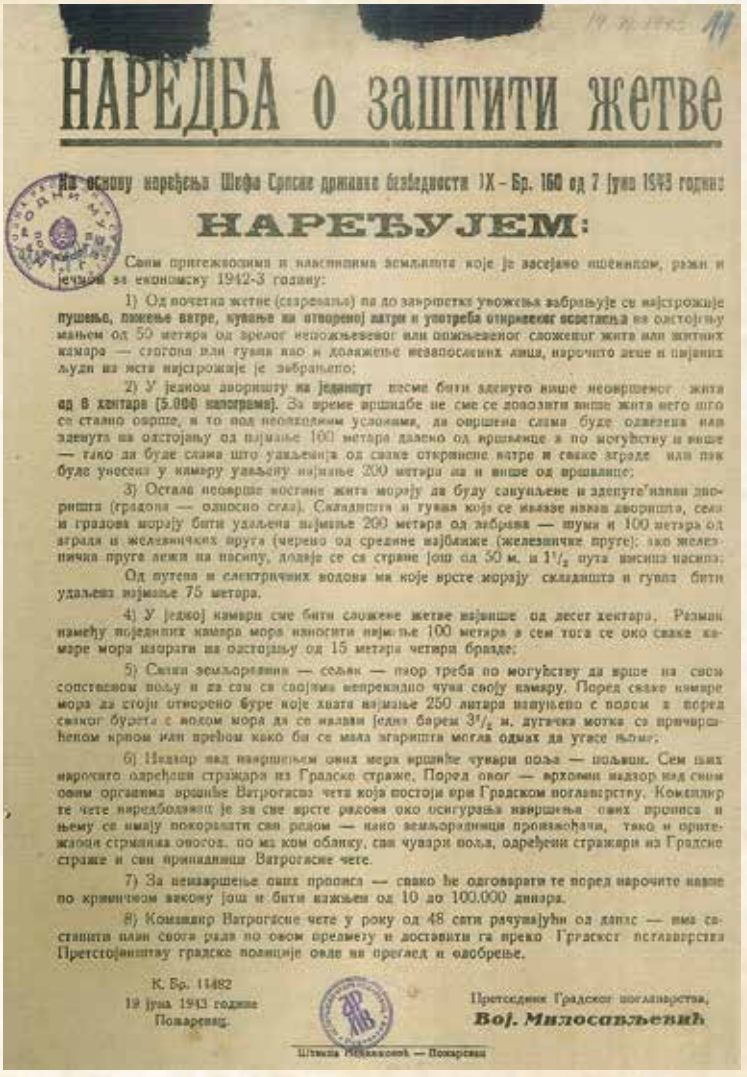

НАРЕДБА о заштити жетве

На основу наређења Шефа Српске државне безбедности IX - Бр. 160 од 7 јуна 1943 године

НАРЕЂУЈЕМ:

Свим пригежносима и власницима земљишта које је засејано пшеницом, раж и јечмом за економску 1942-3 годину:

1) Од почетка жетве (сазревања) па до завршетка увожења забрањује се најстрожије пушење, ложење ватре, кување на отвореној ватри и употреба отвореног осветљења на удаљењу мањем од 50 метара од зрелог непожњевеног или пожњевеног сложеног жита или житних камара — стогова или гувна као и доласке незапослених лица, нарочито деце и пијаних људи на места најстрожије је забрањено;

2) У једном дворишту на једанпут неће бити здекуто више неовршеног жита од 6 хектара (5.000 килограма). За време вршидбе не сме се довозити више жита него што се стално овршује, и то под неопходним условима, да овршена слама буде одвезена или здекута на одстојању од најмање 100 метара далеко од вршалице а по могућству и више — тако да буде слама што удаљенија од свако отворене ватре и свако зграде или пак буде унесена у камару удаљену најмање 200 метара од и више од вршалице;

3) Остало неовршено жито морају да буду свакупљене и здекуте'нама дворишта (гумна — односно сеза). Складишта и гувна која се налазе ван дворишта, села и градова морају бити удаљена најмање 200 метара од зграда — шума и 100 метара од зграда и железничких пруга (черено од средине најближе железничке пруге); ако железничка пруга лежи на насипу, додаје се са стране још од 50 м. и 1½ пута висина насипа;

Од путева и електричних водова ма које врсте морају складишта и гувна бити удаљена најмање 75 метара.

4) У једној камари сме бити сложене жетве највише од десет хектара. Размак између појединих камара мора износити најмање 100 метара а сем тога се око сваке камаре мора изорати на одстојању од 15 метара четири бразде;

5) Сваки земљорадник — сељак — мора треба по могућству да врше на свом сопственом послу и да сам са својима непрекидно чува своју камару. Поред сваке камаре мора да стоји отворено буре које хвата најмање 250 литара напуњено с водом и поред сваког бурета с водом мора да се налази једно бареи 3½ м. дугачка мотка са причвршћеном кром или вређом како би се мала жариштa могла одмах да угасе њоме;

6) Надзор над извршењем свих мера вршиће чувари поља — пољаци. Сем њих нарочито одређени стражари из Градске страже. Поред овог — врховни надзор над свим овим органима вршиће Ватрогасна чета која постоји при Градском поглаварству. Командир те чете наредбодавац је за све врсте радова око осигурања извршења свих прописа и њему се имају покоравати сви радови — како земљорадници произвођачи, тако и оригинални стражних одсека, по из ком обласку, сви чувари поља, одређени стражари из Градске страже и сви припадници Ватрогасне чете.

7) За неизвршење свих прописа — свако ће одговарати те поред нарочите казне по кривичном закону још и бити кажњен од 10 до 100.000 динара.

8) Командир Ватрогасне чете у року од 48 сати рачунајући од данас — има саставити план свога рада по овом предмету и доставити га преко Градског поглаварства Претстојништву градске полиције овде на преглед и одобрење.

К. Бр. 11482
19 јуна 1943 године
Пожаревац.

Председник Градског поглаварства,
Воја. Милосављевић

Штампа Михаиловић — Пожаревац

Илустрација 64.

љотићеваца и полиције у спровођењу откупа, осим у Београдском и Пожаревачком округу који су предњачили у погледу откупних количина кукуруза.

Процес испоручивања откупљених количина житарица утицао је на став јавног мњења према домаћим властима, као и на различите реакције становништва по срезовима и општинама. Често су локалне власти биле немоћне да поступају по директивама центра. Услед великих проблема приликом прикупљања откупа и убирања жетве председник Владе упутио је допис Нојхаузену од 19. јуна 1943. године у коме је нагласио неопходност координације представника домаћих и немачких власти на убирању жетве по срезовима: „Да би се осигурало потпуно спровођење уредбе о убирању пољопривредних производа и о њиховом економисању, издао сам данас наређење свим управним и комуналним чиновницима на територији Србије–где је то увек изгледало потребним, да се потребни сресни и окружни начелници ставе на

НАРЕДБА

Према наређењу **Крајскомандантуре** и наредбе **Житарске Централе** сви произвођачи имају разрезане количине пшенице предати **Одељењу за исхрану** у улици Синђелићевој **у року од 24 часа од саопштења разреза.**

Како се је утврдило, да су поједини произвођачи нарочито они имућнији лажне пријаве о засејаним површинама учинили, на штету сиромашне класе, те се позивају сви такви произвођачи, да своје пријаве исправе, да би се разрез могао правилно извршити.

Ове се исправке морају извршити најдаље до 28 ов. мес. до 6 часова по подне.

Произвођач, који и после ове наредбе буде остао при својој лажној пријави и допусти, да му се разрез изврши по таквој лажној пријави, **биће одмах упућен на принудан рад а сва пшеница одузета.**

Исто тако има бити поступљено и са оним произвођачем, **који не буде у року од 24 часа од саопштења разреза предао разрезану количину пшенице Одељењу за исхрану** Градског поглаварства.

Од Градског Поглаварства града Пожаревца 23 јула 1943 год. Број 13362 у Пожаревцу.

Штампа Недељковић — Пожаревац

Илустрација 65.

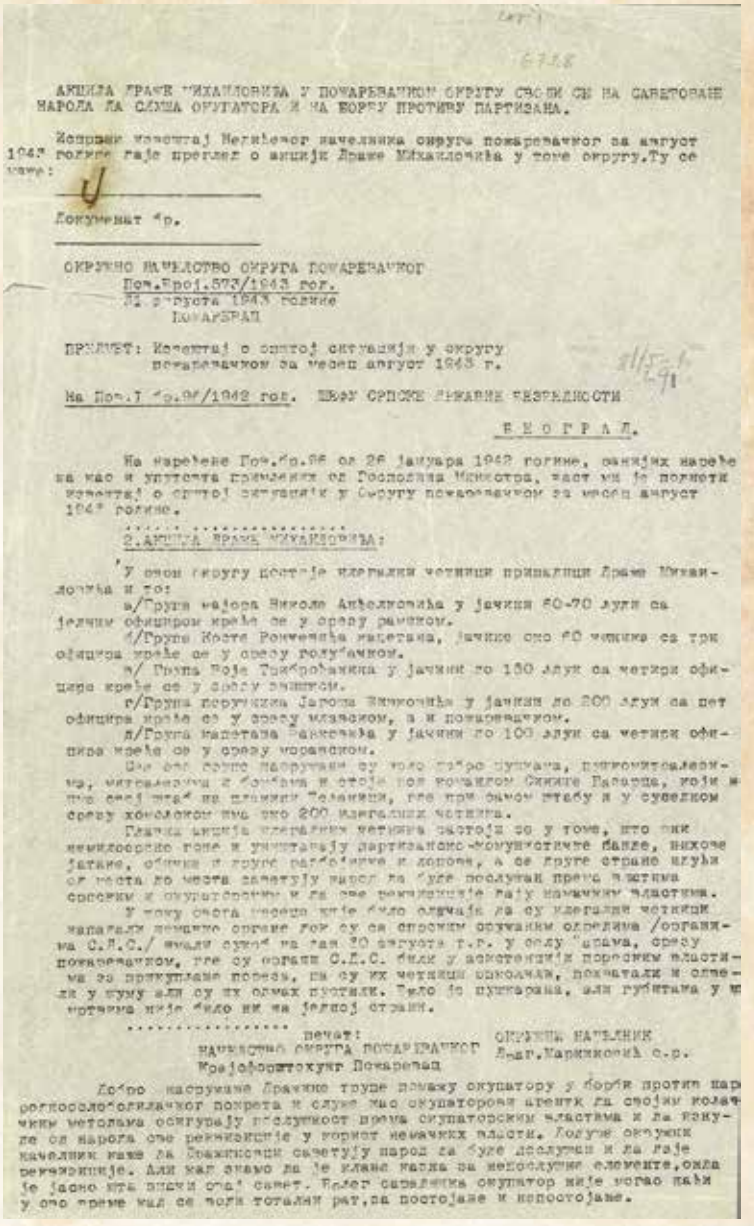

АКЦИЈА ГРАЧЕ МИХАЈЛОВИЋА У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ СВОДИ СЕ НА САВЕТОВАЊЕ НАРОДА ЛА САЧУВА ОКУПАТОРА И НА БОРБУ ПРОТИВУ ПАРТИЗАНА.

Исправан извештај Начелника округа пожаревачког за август 1943 године даје преглед о акцији Драже Михаиловића у томе округу. Ту се каже:

Документат бр.

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
Пов.Број.573/1943 год.
21 августа 1943 године
ПОЖАРЕВАЦ

ПРЕДМЕТ: Извештај о општој ситуацији у округу пожаревачком за месец август 1943 г.

На Пов.Т бр.98/1942 год. ШЕФУ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Б Е О Г Р А Д.

На наређење Пов.бр.98 од 26 јануара 1942 године, односно наређења као и упутства прописана од Господина Министра, част ми је поднети извештај о општој ситуацији у округу пожаревачком за месец август 1943 године.

.....

2.АКЦИЈА ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА:

У овом округу деловале су следеће четнице присталице Драже Михаиловића и то:

а/Група мајора Николе Анђелковића у јачини 60-70 људи са јачим официром крије се у срезу рамском.

б/Група Косте Пончетића капетана, јачине око 60 четника са три официра крије се у срезу голубачком.

в/ Група Воје Танкосићанина у јачини до 150 људи са четири официра крије се у срезу ђунишком.

г/Група поручника Јарослава Живковића у јачини до 200 људи са пет официра крије се у срезу млавском, а и пожаревачком.

д/Група капетана Ранковића у јачини до 100 људи са четири официра крије се у срезу моравском.

Све ове горе набројане су само мање групе, појединци-телохранитељи, ординанси и обичне и отворене присталице Драже Михаиловића, који и сами имају на планини Јелашници, где им овом приликом и у суседном срезу хомољском има око 200 наоружаних четника.

Главна акција наведених четника састоји се у томе, што они непосредно гоне и уништавају партизанско-комунистичке банде, њихове јатаке, обичне и друге сарадинике и дојаваче, а са друге стране крију се места до места запутују народ да буде послушан према властима окупаторским и окупаторским и да све наређења раде намачким властима.

У току овога месеца није било случаја да су наоружани четници нападали немачке органе јер су са њиховим одредима /органима С.Д.С./ ишли сумњ на тај 20 августа т.г. у округу ђунишком, срезу пожаревачком, где су органи С.Д.С. били у асистенцији пореских власти ма за прикупљање пореза, па су их четници ликвидирали, похватали и одвели у шуму али су их одмах пустили. Тело је пуцарана, али губитака у м четника није било ни на једној страни.

.....

печат:
НАЧЕЛНИК ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
Мајор/генштабни/
Окружни начелник
Дипл.Маринковић с.р.

Добро наоружане Драчине трупе помажу окупатору у борби против нар ослободилачког покрета и служе као окупаторова агентура за своје колач чким методама осигуравају послушност према окупаторским властима и ла ускраћу ње народа све реквизиције у корист немачких власти. Својим окружни начелник као ла Драчинским саветују народ да буде послушан и да ради реквизиције. Али кад знамо да је клање наших као непослушне елементе, онда је јасно која врста саветника окупатор није могао наћи у ово време кад се води тотални рат, за постојање и непостојање.

Илустрација 66.

располагање и да активном сарадњом осигурају потпуно спровођење поменутог наређења. Осим тога сам предузео потребно да се увек благовремено среским и окружним начелницима додели довољна потпора од Српске државне страже.“ Без обзира на наведено Нојхаузен је 7. јула обавестио Недића да треба у Немачку извести 400. 000 тона житарица.

Агонија становништва трајала је до краја године, а представници локланих власти наставили су са редовним извештавањем централе о постигнутим резултатима и проблематици. Окружни начелник у Пожаревцу наредио је 16. августа среском начелнику у Петровцу на Млави да у року од два дана испоручи бугарској дивизији у Пожаревцу 140 тона сена и 15 тона сламе уз напомену

да уколико не изврши наређење у Петровац долази немачки мајор Вирт да похапси све који нису испоручили разрезану количину.[366]

Пропагандни рад централних и локалних власти имао је велику улогу у спровођењу наредбе о разрезу. Представници центалне власти држали су редовно говоре становништву у којима су наглашавали неопходност предаје Немцима тражених житарица и производа. Познат је Веселиновићев говор преко Радио-Београда од 17. августа 1943. године у којем је скренуо пажњу свим произвођачима и општинама, које су добиле разрез, да га без поговора изврше „у свом сопственом интересу". Предвиђене су строге мере за произвођаче и општине које одбију наведено: „...Ја благовремено упозоравам све произвођаче и општине, да ће се цео разрез морати дати овом приликом, па је стога боље да га сами дају него да га дају и да буду кажњени."[367] Крајем октобра Нојхаузен је тражио од новопостављеног команданта Србије генерала Ханса Фелбера да настави одузимање кукуруза под заштитом СДС-а, као и да се у деловима Србије са појачаном активношћу комуниста обустави или ограничи акција откупа.

Специфичност пропагандног рада у Пожаревачком округу током 1943. и почетком 1944. године

Пожаревачки окружни начелник је развио широку личну пропагандну активност у држању поучних предавања за народ и пропагирање одбацивања свих партијско-политичких подвојености. Одржавање зборова и конференција било је услед лоших временских прилика одложено. Током јануара комунисти су углавном вршили нападе на одређене општине, пљачку каса, паљење архива, нападе на приватне куће и убиства политичких противника, док су четници разоружавали стражаре и патроле СДС-а и одводили их, посебно у Млавском срезу. Нису нападали немачку војску већ само партизанске одреде.[368] Главни теренски пропагандисти за Пожаревачки

НАРЕДБА

На основу чл. 67-71 Закона о унутрашњој управи и §§ 12-21 Уредбе о пријављивању становништва

НАРЕЂУЈЕМ

да се на подручју града Пожаревца изврши поновно пријављивање целокупног становништва које живи стално на територији овога града.

Пријављивање ће се извршити по нарочитом обрасцу који ће становништво добити код овог Претстојништва за попуњавање.

ОБРАЗАЦ ЋЕ ПОПУНИТИ:

1.) Муж за себе, жену и децу преко 14 година старости (сви на једној пријави) који живе у заједничком њиханству.

2.) Жена за себе и децу преко 14 година, ако је старешина домаћинства.

3.) Сва остала мушка и женска лица без обзира на године старости у колико их не обухвата тач. 1 и 2 поднеће понаособ пријаву (самци, њаци и други који не живе са породицом.

Сва лица која су дужна на пријављивање имају образац неизостављено попунити до 1 априла 1943 године и предати га овом Претстојништву где ће добити потврду о њиховом пријављивању.

Пријаве морају бити читко попуњене а за тачност података јамчи под кривичном и материјалном одговорношћу лице које подноси пријаву.

Ко не поступи по овом наређењу биће кажњен по пропису Закона о унутрашњој управи новчаном казном од **10–500** динара а у случају неимаштине у остављеном року затвором од **1** до **10** дана и у тежим случајевима упућивањем на принудан рад.

Из канцеларије Претстојништва градске полиције у Пожаревцу.

1 марта 1943 год. бр. 1503

Претстојник градске полиције
Мих. Д. Јанковић с. р.

Илустрација 67.

округ били су угледни грађани које су у ту сврху ангажовали сресни начелници.

У анализи учинка непријатељске пропаганде начелник је констатовао да румунска пропаганда није била у порасту нити се могла ширити. Пропаганда Лондона и Москве није имала очекивани ефекат. Становништво је било релативно мирно, оптерећено дажбинама, кулуком и потражњом радне снаге. Појачани напади партизана и четника током фебруара утицали су на пораст неси-

366 ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 15/6-1.

367 Ново време, 18. август 1943. године.

368 ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 15/2. Извештај окружног начелника Округа Пожаревачког шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у јануару 1943. године.

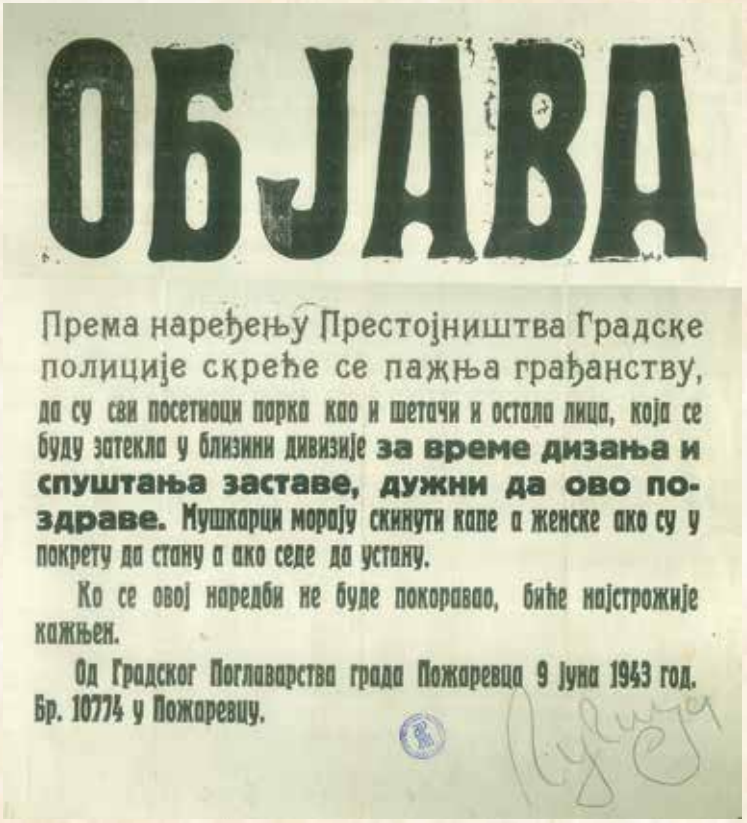

ОБЈАВА

Према наређењу Престојништва Градске полиције скреће се пажња грађанству, да су сви посетиоци парка као и шетачи и остала лица, која се буду затекла у близини дивизије **за време дизања и спуштања заставе, дужни да ово поздраве.** Мушкарци морају скинути капе а женске ако су у покрету да стану а ако седе да устану.

Ко се овој наредби не буде покоравао, биће најстрожије кажњен.

Од Градског Поглаварства града Пожаревца 9 јуна 1943 год. Бр. 10774 у Пожаревцу.

Илустрација 68.

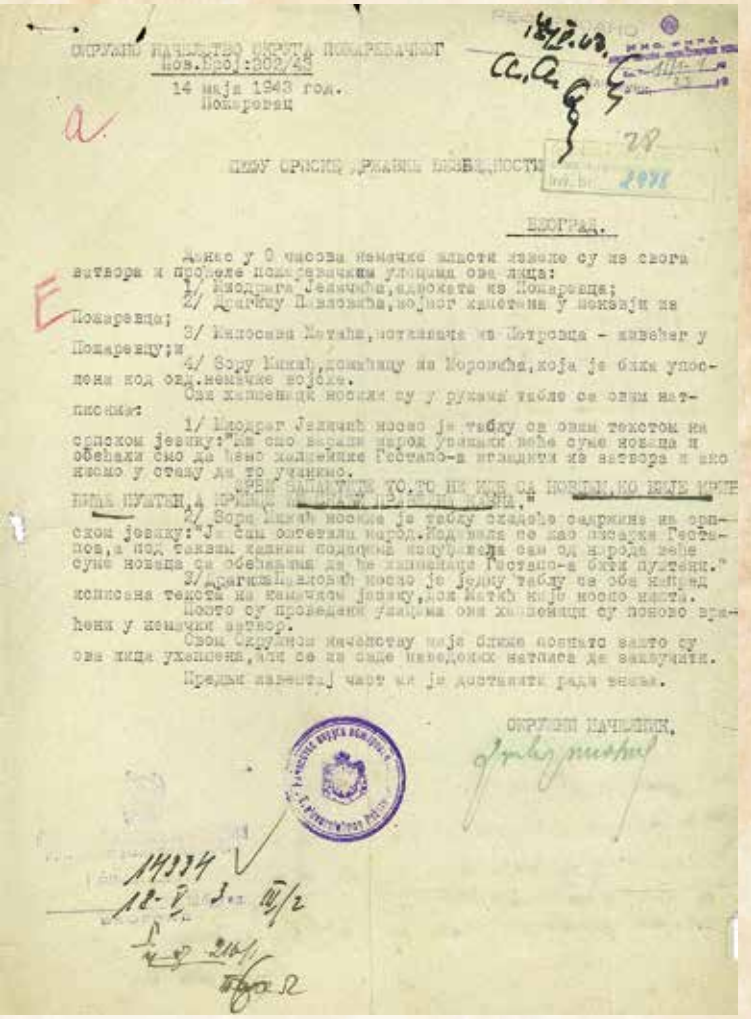

Илустрација 69.

гурности код становништва и губљења вере у способност власти да заштити народ, услед немачких одмазди које су биле готово свакодневне. Учинак радио-пропаганде сведен је на минимум из разлога што је на територији округа био изразито мали број радио-пријемника. Румунска пропаганда представљала је проблем само у Голубачком срезу где се радило на њеном сузбијању. Пролећни и летњи месеци били су обележени одржавањем низа зборова и конференција, као и предавањима наставницима и ученицима. У јуну је пропаганда међу становништвом вршена путем школских посела. Чланови пропагандног одсека свакодневно су залазили међу народ и саветовали га да следи политику Владе.[369] Током пролећа и лета брига сељака по питању исхране била је на првом месту, тако да према процени окружног начелника нису били подложни штетним пропагандним утицајима. Последњег дана маја у сали Просветног одсека одржана је конференција Окружног одбора за спас Србије.

Пропагандна активност настављена је несмањеним интензитетом до краја 1943. године. Одржавани су протестни зборови против изручивања српског народа бољшевизму. У духу борбе против „црвене опасности" Одељење за пропаганду организовало је и гостовање антикомунистичке изложбе у унутрашњости, прво у Кра-

369 ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 18/2.

Говор претседника владе

Отварање антикомунистичке изложбе у Пожаревцу

Илустрација 70.

гујевцу, а потом у Пожаревцу. Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу отворио је средином јула Ђорђе Перић у присуству министра правде Богољуба Кујунџића и начелника Округа крагујевачког.[370] Приликом анализирања антикомунистичке пропаганде неопходно је поменути говор који је Ђорђе Перић одржао на отварању изложбе на тему: „Инфилтрација комунизма у све друштвене поре у међуратном периоду и његово разоткривање и злодела у лето 1941. године". Перић је настојао да увери јавност у постигнуте резултате Владе народног спаса у борби против комунистичких банди, уз апел становништву да не падне под утицај пропаганде црвене Москве. Изузев што

370 „Ни по коју цену нећемо комунизам у својој кући" рекао је отварајући Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу Ђорђе Перић, шеф државне пропаганде", Ново време, 13. јул 1943. године, стр. 3.

је пренебегао реалност грађанског рата који је окарактерисао као „минули“ Перић је истакао опасност од даљих комунистичких утицаја на омладинце, уколико се исти не прикључе владиним одредима.[371] Почетком септембра отворена је антикомунистичка изложба у Пожаревцу уз наслове у штампи о огромном интересовању Пожаревца и околине за обилазак изложбе.[372] Првих дана октобра фолклорна група ансамбла Коларчеве задужбине одржала је приредбе у Пожаревцу уз народне игре и песме из свих крајева Србије. Крајем октобра одржан је у Саборној цркви у Пожаревцу погинулим жртвама приликом англоамеричког напада на Ниш. Окружни одбор за заштиту заробљеничких породица приредио је матине са чисто националним програмом, а приход је био намењен намењен сиромашним породицама ратних заробљеника. Прву половину новембра обележило је растурање пропагандног материјала примљеног од немачких власти. Истакнуто је 7 серија различитих фотографских снимака актуелних догађања, углавном са ратишта у Европи. Окружни начелник у извештајима сведочи о интересовању грађанства за наведене фотографије и свакодневна окупљања око излога у којима су биле изложене, као и редовне дискусије, посебно у време петка када је у Пожаревцу био пазарни дан. У новембру је позоришна група „Србозара“ у Пожаревцу приредила је представу „Кир Јања“ у корист фонда генерала Недића. Грађанство у округу је помно пратило реконструкцију Владе уз позитивне реакције на Недићево перузимање и ресора МУП-а. Почетком јануара 1944. године у Пожаревцу је организовано држављање предавања о улози Црне Горе у рату. У том циљу је ангажован публициста Мирко Влаховић, који је одржао неколико предавања под насловом „Црна Гора од избијања рата до данас“. Током фебруара одржан је низ антикомунистичких предавања уз значајно учешће представника цркве. Учестале реквизиције у марту 1944. године утицале су на појачан одлив становништва у шуму, напуштање дужности од стране старешина села и председника општина како не би били приморани да врше реквизицију, стални страх од одмазди и неповерење у Владу.[373]

Окружни начелници су након спроведених реформи постали карика која је повезивала народ са централним органима државне власти. Били су врста посредника у пропаганди према обичном становништву. Пропагандни рад Владе народног спаса одвијао се на више нивоа и био је усмерен и на саме окружне и среске начелник. Иако су били продужена рука централних власти њих је такође требало усмерити и подстакнути на што ефикасније деловање. Међу окружним и среским начелницима вршена је пропаганда кроз издавање задатака, директива и инструкција централних власти. Требало је и саме представнике локалне власти уверити у исправност владине политике и у њене најбоље намере у погледу решавања новонасталих проблема и даљег вођења политике и пропагандног рада. Можемо закључити да су представници локалних власти улагали извесне напоре да схвате и прате политичку и пропагандну линију центра, али да исту и коригују у потрази за постизањем савршенства у пропагандном раду, које је према наводима крагујевачког начелника чинила: „планска, систематизована и добро смишљена пропаганда.“

371 „Велико интересовање за Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу“, Ново време, 27. јул 1943. године стр. 3. У духу антикомунистичке изложбе објављен је плакат под насловом: „Интернационала трује београдску академску омладину“.

372 Ново време, 9. септембар 1943. године стр. 3. Фотографија са отварања.

373 ВА, група фондова Нда, К 25, бр. рег. 25/4-2.

III

ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦИ У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ 1941-1944.

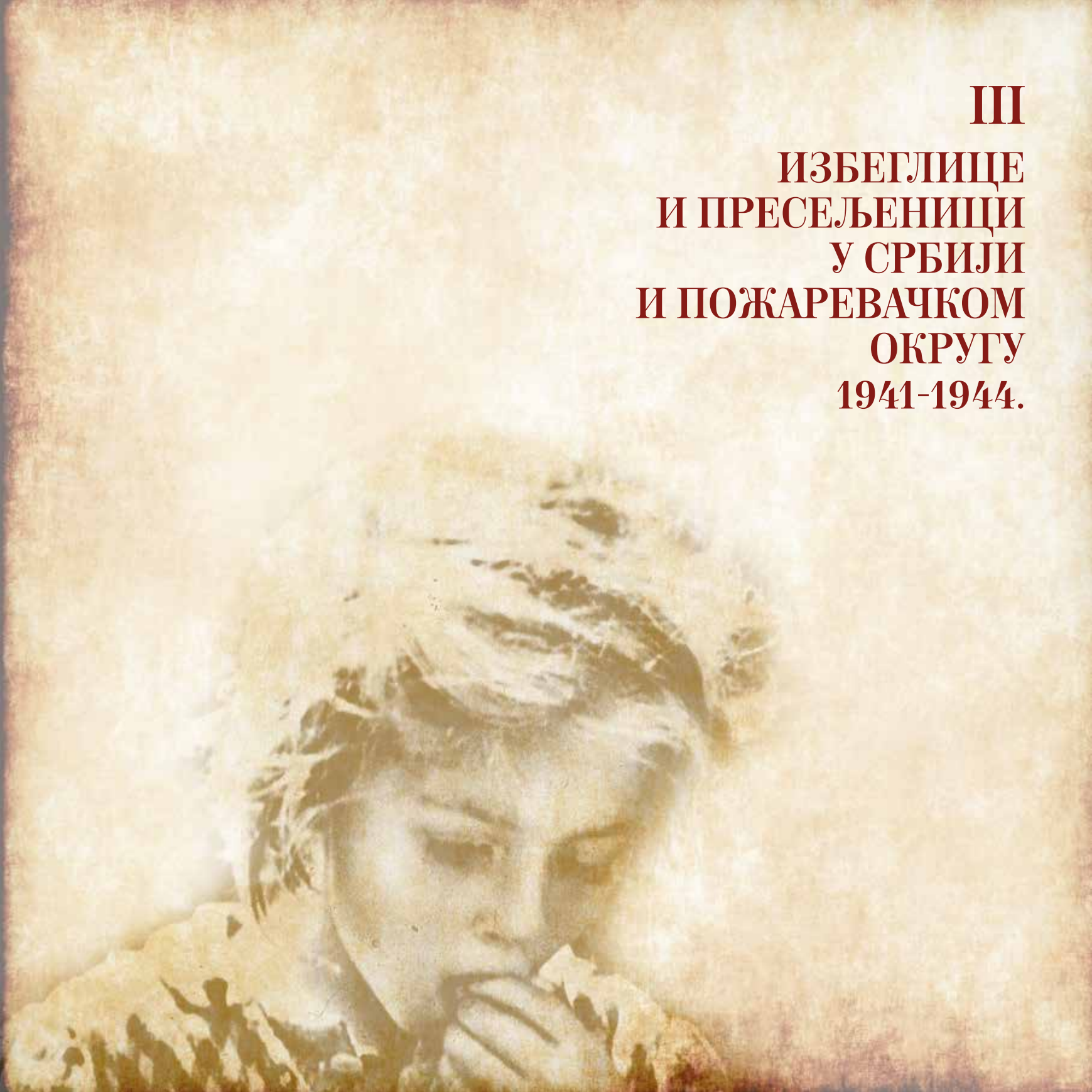

ЈАСМИНА ЖИВКОВИЋ, Мср.
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦИ У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ 1941-1944.

Месец дана после бомбардовања Београда и почетка Другог светског рата, на просторима Краљевине Југославије се отворила једна о „Пандориних кутија“ државе „интегралног југословенства“. Питање организованог насељавања Срба и Словенаца на територији Србије и још више, проблем избеглица „неприхватљиве“ националне припадности, пре свега српске, али и јеврејске, македонске, ромске популације, постало је једно од горућих проблема скоро одмах по капитулацији Краљевине Југославије.[374]

ИЗБЕГЛИШТВО И СТРАДАЊА – РАТНА СТВАРНОСТ

Слом Краљевине Југославије у Априлском рату 1941. године, довео је Србију у „најнезавиднији положај у модерној историји“, у поређењу са другим југословенским и европским земљама. Некадашња међународно призната Краљевина Србија је била сведена на територију мању од оне пре Берлинског конгреса, наметнута јој је окупациона војна управа, окружена непријатељски расположеним државама и режимима. Српски народ изван њених граница је био изложен различитим видовима прогона.[375] То је посебно било изражено у новообразованој хрватској држави. Власт је у Независној Држави Хрватској сматрала да на територији те земље могу живети само „Хрвати и Муслимани“, док је усташка „расна револуција“ била уперена против Срба, Јевреја и Рома. Ради „чишћења хтватске нације“ спровођено је физичко уништавање, пресељевање и прекрштавање становништва ових националности.[376] Стога су на подручје Србије, тај мали „простор интензивних миграција становништва“,[377] почеле пристизати избеглице у огромном броју, најпре са територије Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније, касније из Македоније[378] и Косовско-метохијске области.

Хрватске власти су спроводиле бескомпромисну политику асимилације, протеривања и уништења нехрватског становништва, пре свега Срба, да би своју идеју о великохрватској, етнички хомогеној држави учиниле реалном. У спровођењу те својеврсне геноцидне политике над српским становништвом, усташке власти су, непосредно по успостављању НДХ, приступиле планском исељавању Срба у Србију. Забрањена су била српска удру-

374 Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, Београд, 1980, 202. Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 463.

375 Жарко Јовановић, *Србија у Другом светском рату 1941-1945*, *у зборнику радова „Југословенска држава 1918-1998“*, Београд, 1999, 684.

376 Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, Београд, 1980, 206.

377 *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Београд, 2007, 841.

378 Слободан Д. Милошевић, *Исељавање становништва из Македоније у Другом светском рату (прилог проучавању)*, у: „Историја 20. века“, Институт за савремену Историју, год.XII, бр. 2, Београд, 1994, 100-108.

жења и ћирилично писмо, како би се „очистио“ хрватски језик, а уследила су и масовна протеривања.[379]

По споразуму између Војног заповедника Србије и Независне државе Хрватске, план је био да се из Хрватске, на подручје Србије пресели 195.000 Срба. У том циљу и на основу поменутог споразума, у Хрватској је образован посебан орган под називом Државно равнатељство за понову, чији је задатак био да обави „све послове око исељавања страног живља из НДХ“ и да од њега „преузме сву покретну и непокретну имовину“.[380] Први „успеси“ у исељавању „целокупног становништва грчко-источњачке вероисповести“ постигнути су већ средином јуна 1941. године, када је из Славоније и Срема протерано 11.000 људи српске националности, с напоменом да „још 4.000 њих чека, без хране, на одобрење немачких власти“,[381] да буде присилнно, „организовано“ исељено са територије Хрватске.

И у Србију су, средином 1941. године, са разних страна почели да пристижу извештаји о бројним и суровим злочинима у Хрватској, пре свега над српским народом. При томе су као злочинци означавани не само Немци и „други окупатори“, већ изнад свега државни органи НДХ, односно усташе уз подршку католичког клера. Због тога је велики број Срба, да би спасао голи живот испред усташког терора, самоиницијативно, илегално или „неорганизовано“ бежао у Србију. Главни извор сазнања о страдањима, најсуровијим и до крајњих граница недостојним људског рода, представљали су познати Меморандуми Српске Православне Цркве упућени током 1941. године немачком војном заповедништву у Србији.[382]

Српска Православна Црква је сматрала да је њена Врховна управа „једина власт која духовно представља целокупан Српски народ, не само из предратне Југославије, него и из осталих земаља“. Из тога је црпела своје морално, историјско и духовно право да „проговори“ у интересу заштите српског становништва изван Србије. Иако је настојала да дипломатски и помирљивим тоном, лојално сарађује са немачким властима „на делу општег реда и рада у овој земљи“, остављајући по страни „сваку политику“, Српска Православна Црква је у Меморандумима јасно изнела примере „простога безакоња и страшнога терора над Србима и Српском Православном Црквом“, на простору некадашње Краљевине Југославије.

Веома прецизно, детаљно и аргументовано је изложено страдање српског живља пре свега у Хрватској, потом у Босни и Херцеговини, али и на Косову. Суровост у начину убијања, настрашнији примери „крволоштва“, како СПЦ назива однос према Србима у НДХ, истовремено је поткрепила, на више десетина страна, писаним сведочанствима оних који су имали несрећу да присуствују таквим поступцима, или да којом срећом преживе својеврстан холокауст. Хрватске власти су настојале да уклоне Србе драстичним мерама „тенденциозно истичући да тамо православни Срби нису аутохтони него дошљаци“, истакнуто је у Меморандуму СПЦ.

Први Меморандум о злочинима над српским живљем, који је издала и главном војном заповеднику у Србији, генералу Фон Шредеру, упутила Српска Православна Црква јула 1941. године, говорио је о око 100.000 српских жртава. Већ крајем августа исте године у другом Меморандуму, упућеном генералу Данкелману, Синод Српске Православне Цркве наводи се око 300.000 Срба страдалника.[383] Поједини извори још истичу да је

379 Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, Београд, 1980, 206. Међу првима, за исељавање је било предвиђено православно свештенство и њихове породице, затим интелигенцција, политички активне личности и богатији Срби, а потом и остало српско становништво. Српски досељеници који су добили земљу за време аграрне реформе у Краљевини Југославији, сада су морали да је се одрекну без надокнаде и иселе у Србију.

380 ВА, АНДХ, к 170, бр. рег. 2/12, к 163 бр. рег. 35/1. Славко Вукчевић, *Геноцид у Југославији у Другом светском рату*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, зборник радова, 713.

381 Славко Вукчевић, *Геноцид у Југославији у Другом светском рату*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, збогрник радова, 713.

382 Милан Кољанин, *Ратни злочини у Југославији у Другом светском рату, проблем утврђивања*, у“ „Историја 20. века“ часопис Института за савремену историју, год. XVI, бр. 2, Београд, 1998, 90.

383 ВА, група фондова Нда, к 39 бр. рег. 2/1-6. Први Меморандум упућен Главном војном заповеденику у Србији, генералу Фон Шредеру, 1941. Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 458.

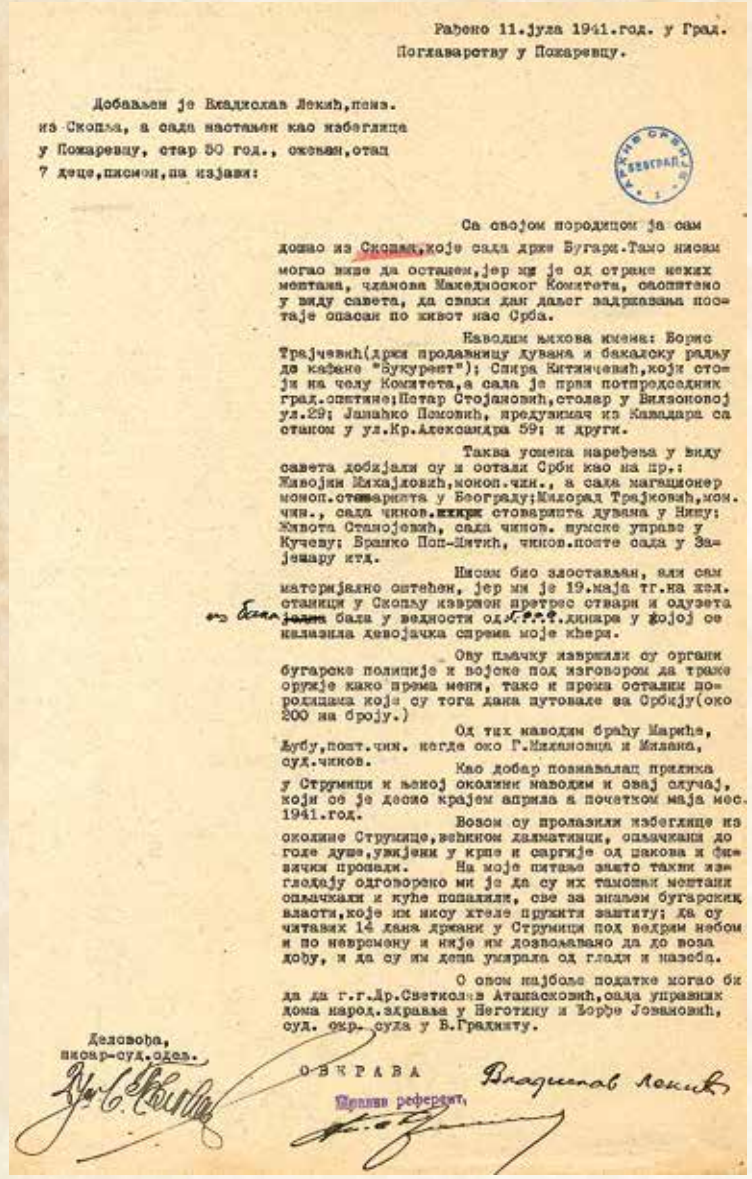

Рађено 11.јула 1941.год. у Град.
Поглаварству у Пожаревцу.

Добављен је Владислав Лекић,пенз.
из Скопља, а сада настањен као избеглица
у Пожаревцу, стар 50 год., ожењан,отац
7 деце,писмен,па изјави:

Са својом породицом ја сам
дошао из Скопља,које сада држи Бугарн.Тамо нисам
могао више да останем,јер ме је од стране неких
мештана, чланова Македонског Комитета, саопштено
у виду савета, да сваки дан дајем задржавању нео-
ходе опасан по живот нас Срба.

Наводим њихова имена: Борис
Трајчевић(држи продавницу дувана и бакалску радњу
до кафане "Букурешт"); Спира Китинчевић,који сто-
ји на челу Комитета,а сада је прва потпредседник
град.општине;Петар Стојановић,столар у Вилзоновој
ул.29; Јованко Поповић, предузимач из Кавадара са
станом у ул.Кр.Александра 59; и други.

Таква усмена наређења у виду
савета добијали су и остали Срби као на пр.:
Живојин Михајловић,мокоп.чин., а сада магационер
монопола у Београду;Михорад Трајковић,мон.
чин., сада чинов. у Кавадарцима стоваришта дувана у Нишу;
Живота Станојевић, сада чинов. пумске управе у
Кучеву; Бранко Поп-Митић, чинов.поште сада у Зе-
јечару итд.

Нисам био злостављан, али сам
материјално оштећен, јер ми је 19.маја тг.на жел.
станици у Скопљу извршен претрес ствари и одузета
~~од~~ била у вредности од [illegible] динара у којој се
налазила девојачка спрема моје кћери.

Ову пљачку извршили су органи
бугарске полиције и војске под изговором да траже
оружје како према мени, тако и према осталим по-
родицама које су тога дана путовале за Србију(око
200 на броју.)

Од тих наводим браћу Марића,
Дубу,пост.чин. негде око Г.Милановца и Милана,
суд.чинов.

Као добар познавалац прилика
у Струмици и њеној околини наводим и овај случај,
који се је десио крајем априла и почетком маја мес.
1941.год.

Возом су пролазили избеглице из
околине Струмице,већином далматинци, опљачкани до
голе душе,увијени у крпе и сагрије од џакова и ћи-
лимчића пропади. На моје питање зашто такви из-
гладују одговорено ми је да су их тамошњи мештани
опљачкали и куће попалили, све за знањем бугарских
власти,које им нису хтеле пружити заштиту; да су
читавих 14 дана држани у Струмици под ведрим небом
и по невремену и није им дозвољавано да до воза
дођу, и да су им деца умирала од глади и назеба.

О овом најбоље податке могао би
да да г.г.Др.Светозар Атанасковић,сада управник
дома народ.здравља у Неготину и Ђорђе Јовановић,
суд. окр. суда у В.Градишту.

Деловођа,
инсар-суд.одел.

ОВЕРАВА

Владислав Лекић

Главни референт,

Илустрација 1.

стотине православних цркава, у походу за нову хрватску државу, намерно уништено, бројни манастири „до темеља“ опљачкани, црквена имовина одузета. Српска православна вера је преименована у „грчко-источну“, а 250.000 православних верника је морало присилно да пређе у католичанство. [384]

Еуфоричне изјаве легитимних представника НДХ, које су се могле свести на неколико суштинских реченица по принципу „стотинак побијених, стотинак хиљада исељених, преостатак оставши без вођа покатоличиће се и на цигло 10 године имаћемо чисто хрватски народ у Хрватској“, одражавале су основну националну стратегију и идеологију хрватске власти. У том духу се, према поменутом сведочењу СПЦ, одвијао разговор представника хрватске власти Виктора Гутића са српским „високим функционером“. Он је истакао да је „у неколико срезова посао већ био завршен“, с тим да ће „нарочито погранична зона према Србији, у дубини од 50 километара, бити потпуно очишћена од Срба“. Порука Србима за будућност је била да „све то што се ви Срби толико жалите, само је увод у ваше право истребљење....Србија је привремено зборно место за вас, одакле ћете бити пребачени у Сибир“.

Српска Православна Црква је у Меморандумима описала и поступке мађарске и бугарске окупационе војске, који су узроковали број од „преко 25.000 побијених Срба у Војводини“, док су се Бугари „органичили углавном на присилну евакуацију Срба“. Несумњиво згранута десетинама изјава српских несрећника, Српска Православна Црква је са чуђењем поставила питање као је уопште могуће да немачке војне власти нису упознате са „таквим зверствима“ и „чиме је српски народ заслужио такав поступак“, покушавајући да страдање српског народа и у вези тога, његово присилно исељавање, предочи Европи, пре свега савезничким владама.[385]

Поред казивања лица избеглих или пресељених, на којима су базирана документа СПЦ, сачувано је и више извештаја државних службеника. Виши чиновник Министарства социјалне полиције Богдан М. Рашковић је Решењем Министра унутрашњих послова Србије I бр.

384 Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013, 198.

385 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 2/1-6. Први Меморандум упућен Главном војном заповеденику у Србији, генералу Фон Шредеру, 1941.

Илустрација 2.

14738. од 23. децембра 1941. године био задужен да учини „последњи корак како би се остатак Срба мученика по хрватским логорима ослободио“. Као „искусан познавалац прилика Срба у Хрватској држави“, коме је успело да „спасе 20.000 Срба са територије Независне Државе Хрватске од сигурне смрти“, Рашковић је за своју „социјалну и хуману мисију“, добио дозволу шефа Управног штаба немачке војске, који је истоме „благонаклоно одредио пратњу“.[386] У истом извештају, Рашковић је на више места истакао „дубоко разумевање високих функционера немачких војних и управних власти, као и немачког Црвеног крста и агилно заузимање председника српске владе Милана Недића“.

Према Рашковићу, страдање српског живља у НДХ је представљало „јединствен пример усташких зверстава“. Навео је случајеве који се граниче са људским поимањем суровости. Само један од примера је Драгиња Рајић из села Калата код Кулен Вакуфа, неким чудом једини преостали живи члан своје породице и целог села, сведочила како је својим очима видела да „усташе пробијају мозак њеном двомесечном детету и парају му утробу бајонетом“. Такође је навео и понашање католичких свештеника, од којих је један у Шибенику своје вернике поздрављо речима „видите како добро изгледам, а Власи веле да немамо хране, њих треба све да кољемо“. Поред елементарне егзистенције и животне угрожености, Рашковић је, на основу „исказа меродавних Срба у Хрватској држави“ утврдио да је српски народ „упропашћен са 60 милијарди динара само на пољу приватне својине“.[387]

На свом путу, „међу избеглицама“, он је обављао и друге „државне задатке“. У присуству немачких пратилаца који су „владали српским језиком“, пропагирао је „пуно поштовање према окупаторима који нам указују велику пажњу“, тражећи од српског живља да ту „пажњу“ немачких окупатора „цени у пуној мери, избегавајући све што нас води уништењу“. Сматрао је да „кључ спасавања лежи у рукама немачких власти“, у њиховом ауторитету, због чега се није устручавао да од немачке колоније, која га је дочекала „са пуно разумевања и саосећања“, замоли помоћ у циљу олакшања положаја Срба у хрватским логорима. Као добар државни чиновник, Богдан Рашковић је у домену својих надлежности, приљежно спроводио колаборационистичку политику владе Милана Недића, која је перманентно изражавала свој поданички однос

386 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 28/2-2. Шеф Гестапоа др Вајман, пише Рашковић у своме извештају о „акцији спасавања Срба интернираца из хрватских логора“, показао је „пуно љубави и разумевање за наше бедне породице чији су хранитељи по хрватским логорима“, те му издао „јаку препоруку за Немачку полицију у Загребу“, како би се „у свему неопходном нашла при руци“.

387 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 28/2-2.

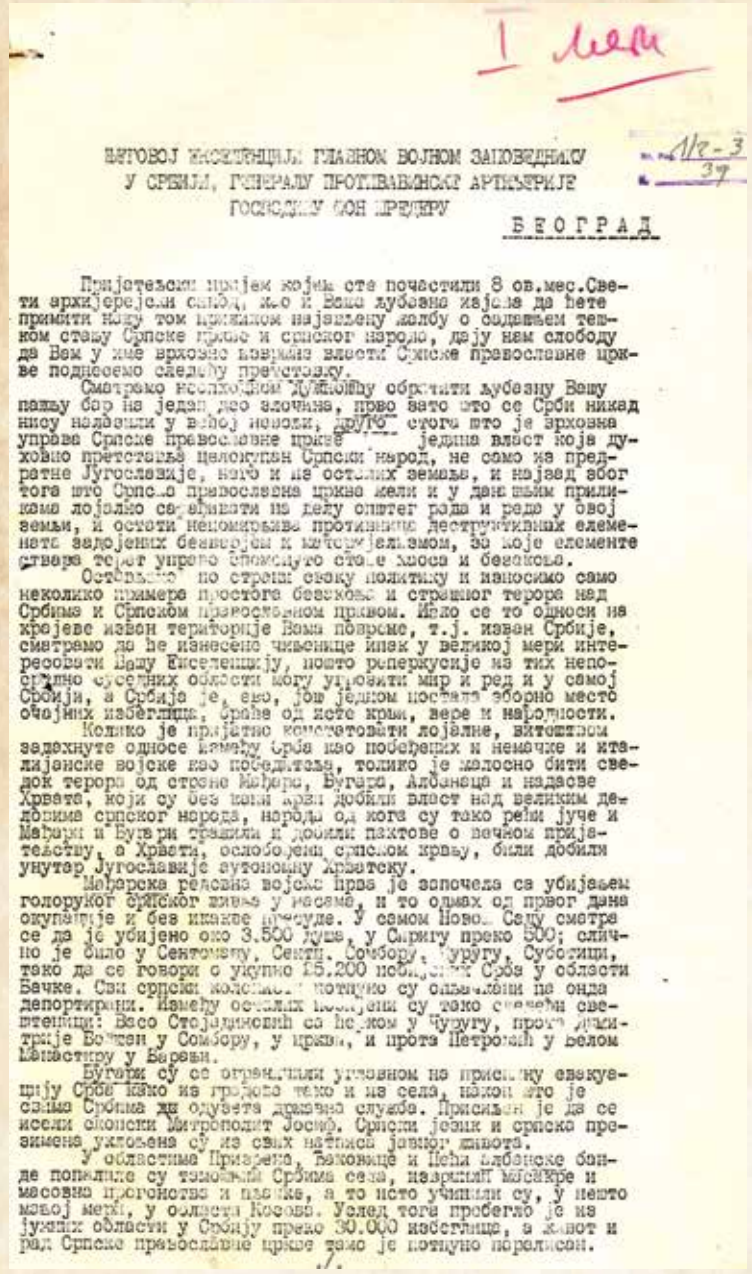

I лем

ВЕТОВОЈ ИЗАСЛАНИЦИ ГЛАВНОМ ВОЈНОМ ЗАПОВЕДНИКУ
У СРБИЈИ, ГЕНЕРАЛУ ПРОТИВАВИОНСКЕ АРТИЉЕРИЈЕ
ГОСПОДИНУ ФОН ПРЕЉЕРУ

БЕОГРАД

Пријатељским пријемом којим сте почастили 8 ов.мес.Свети архијерејски сабор, као и Ваша љубазна изјава да ћете примити нашу том приликом најновију жалбу о садањем тешком стању Српске цркве и српског народа, дају нам слободу да Вам у име врховне највише власти Српске православне цркве поднесемо следећу представку.

Сматрамо неопходном дужношћу обратити љубазну Вашу пажњу бар на један део злочина, пре свега зато што се Срби никад нису надали у овој невољи, другу стога што је врховна управа Српске православне цркве једина власт која духовно претставља целокупан Српски народ, не само на предратне Југославије, него и на осталих земаља, и најзад због тога што Српска православна црква жели и у даљем приликама лојално сарађивати на делу опстанка рода и реда у овој земљи, и остати непомућена противница деструктивних елемената задојених безверјем и материјализмом, за које елементе створе терет управо спомињуто стање хаоса и безакоља.

Остављајући по страни сваку политику и износимо само неколико примера простога безакоња и страшног терора над Србима и Српском православном црквом. Иде се то односи на крајеве изван територије Ваше површине, т.ј. изван Србије, сматрамо да ће изнесене чињенице имати у великој мери интересовати Вашу Екселенцију, пошто реперкусије из тих непосредно суседних области могу угрозити мир и ред и у самој Србији, а Србија је, као, још једном посвета зборно место очајних избеглица, браће од исте крви, вере и народности.

Колико је пријатно констатовати лојалне, витешком задахнуте односе између Срба као победених и немачке и италијанске војске као победитеља, толико је жалосно бити сведок терора од стране Мађара, Бугара, Албанаца и надасве Хрвата, који су без икаквог права добили власт над великим деловима српског народа, народа од кога су тако рећи јуче и Мађари и Бугари тражили и добили пактове о вечном пријатељству, а Хрвати, ослобођени српском крвљу, били добили унутар Југославије аутономну Хрватску.

Мађарска редовна војска прва је започела са убијањем голоруког српског живља у месима, и то одмах од првог дана окупације и без икакве пресуде. У самом Новом Саду сматра се да је убијено око 3.500 људи, у Сирмију преко 500; слично је било у Сенткомлеу, Сенти, Сомбору, Чуругу, Суботици, тако да се говори о укупно 15.200 побијених Срба у области Бачке. Сви српски колонисти пошљени су ољачкани па онда депортирани. Између осталих побијени су тако звани свештеници: Васо Стојадиновић са њеном у Чуругу, прота Димитрије Бошњак у Сомбору, у цркви, и протa Петровић у Белом Манастиру у Барањи.

Бугари су се отрговљали углавном на присилну евакуацију Срба како из градова тако и из села, након што је сваки Србин да одбегне државну службу. Присилан је да се исели епископ Митрополит Јосиф. Српски језик и српска презимена укинута су из свих области јавног живота.

У областима Призрена, Качанике и Дебра албанске банде попалиле су готово сва Србима села, извршили масакре и масовна прогонства и пљачке, а то исто учинили су, у нешто мањој мери, у области Косова. Услед тога пребегло је из јужних области у Србију преко 30.000 избеглица, а живот и рад Српске православне цркве само је потпуно парализен.

./.

Илустрација 3.1.

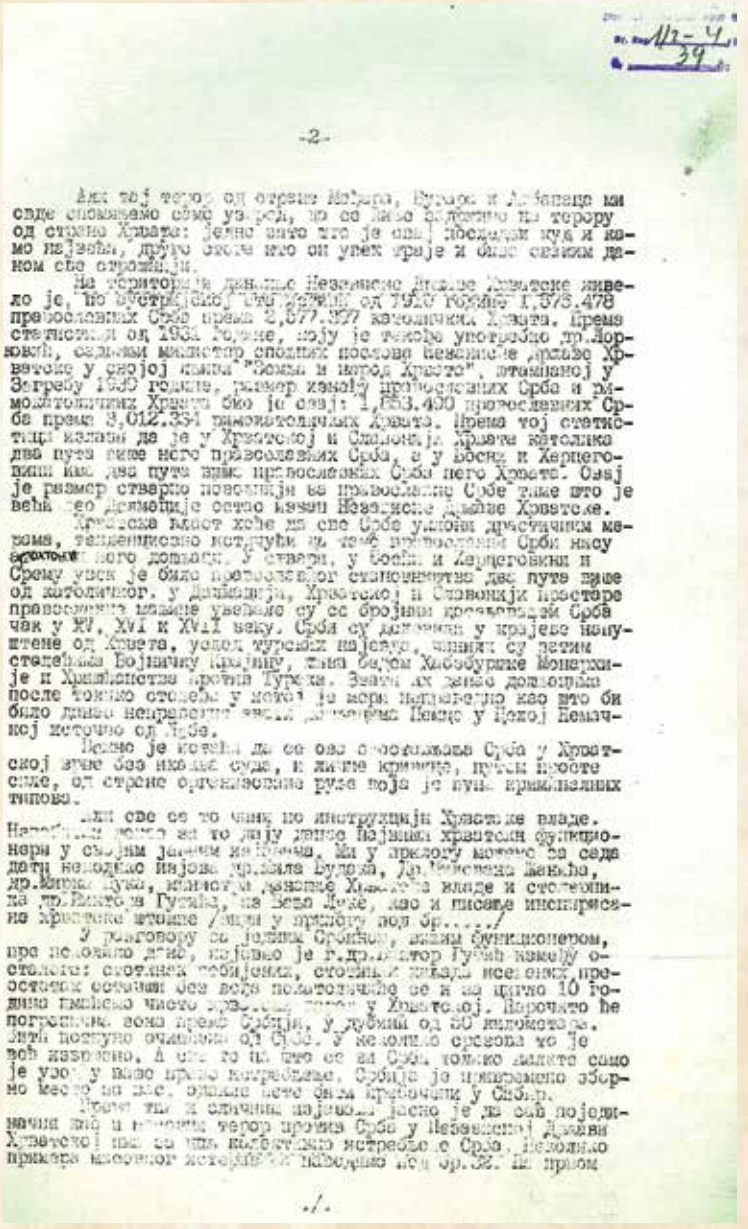

-2-

Ако тај терор од стране Мађара, Бугара и Албанаца ми сада спомињемо само узгред, то се није задржало на терору од стране Хрвата: јер иако тих је свуд последњих куд и камо највећи, другде скоро нигде их није у тој мери и било сталним делом свега страшља.

На територији данашње Независне Државе Хрватске живело је, по службеној статистици од 1940 године 1,578.478 православних Срба према 3,877.327 католичких Хрвата. Према статистици од 1931 године, коју је тешко употребљо др.Лорковић, садашњи министар спољних послова Независне државе Хрватске у својој књизи "Земља и народ Хрвата", штампаној у Загребу 1939 године, размер између православних Срба и римокатоличких Хрвата био је овај: 1,633.400 православних Срба према 3,012.334 римокатоличких Хрвата. Према тој статистици налази да је у Хрватској и Славонији Хрвата католика два пута више него православних Срба, а у Босни и Херцеговини чак два пута више православних Срба него Хрвата. Овај је размер стварно повећан за православне Србе још што је већи део делимично остао изван Независне Државе Хрватске.

Хрватска власт хоће да све Србе уклони дрчучким мерама, тенденциозно истребљи и тако православни Срби нису [illegible] него довољно. У Сријему, у Босни и Херцеговини и Срему увек је било православног становништва две пута више од католичког, у Далмацији, Хрватској и Славонији простране православне цркве сведоче да су се бројни крвопролићем Срба чак у XV, XVI и XVII веку. Срба су досељени у крајеве напуштене од Хрвата, усред мушких најезда, чинили су затим стеделима Војничку Крајину, тако звану Хабсбуршке Монархије и Хришћанства против Турака. Знали их живо домовини после тешке стогодишње у којој је мера најтежег као што би било данас непрегледно [illegible] Немце у Пољој Немачкој истребљено од Срба.

Познато је потпуно да се ова [illegible] Срба у Хрватској вршио без икакве суде, и лишће крвопића, путем простог силе, од стране одговорних руке вођа је пуно криминалних типова.

[illegible] све се то чини по инструкцији Хрватске владе. Непосредно учешће за то дају данас најјачи хрватски функционери у својим јачим местима. Ми у прилогу молимо за сада дати белодане изјаве [illegible] Будака, [illegible] Шакића, др.Мила Будака, [illegible] Хрватске владе и стотинама [illegible] Гусића, из Беле Књиге, као и писане инспирисане Хрватске штампе /види у прилогу под бр...../

У разговору са једним Србином, високим функционером, пре неколико дана, изјавио је г.др.[illegible] између осталога: спомињања побијених, стотине хиљада исељених, преостали остварен без ведре политичке се и за цијелих 10 година писмено чисто [illegible] Хрватској. Ворочило ће потпуно [illegible] Србије, у рубним од 50 километара. Зато потпуно очишћени од Срба. У неколико срезова то је већ извршено. А шта то је што се за Србе толико мало тога узело у више пуно [illegible], Србије је привремено зборно место за све, одакле неће бити [illegible] у Србији.

Ради тих и сличних изјава, јасно је да овај појединачни [illegible] и планирани терор против Срба у Независној Држави Хрватској има за циљ коначно истребљење Срба, [illegible] примера историјског [illegible] на пр.бр. [illegible] пред

./.

Илустрација 3.2.

према немачким окупационим властима. У појединим случајевима је такав став карактерисала снисходљивост, отворена подршка и пријатељство према Немачкој и њеној политици у распарчаној Југославији и окупираној Србији.

Поред несумњивих злочина почињених над Србима у НДХ и другим деловима некадашње Југославије, историографија, посебно народноослободилачке борбе,

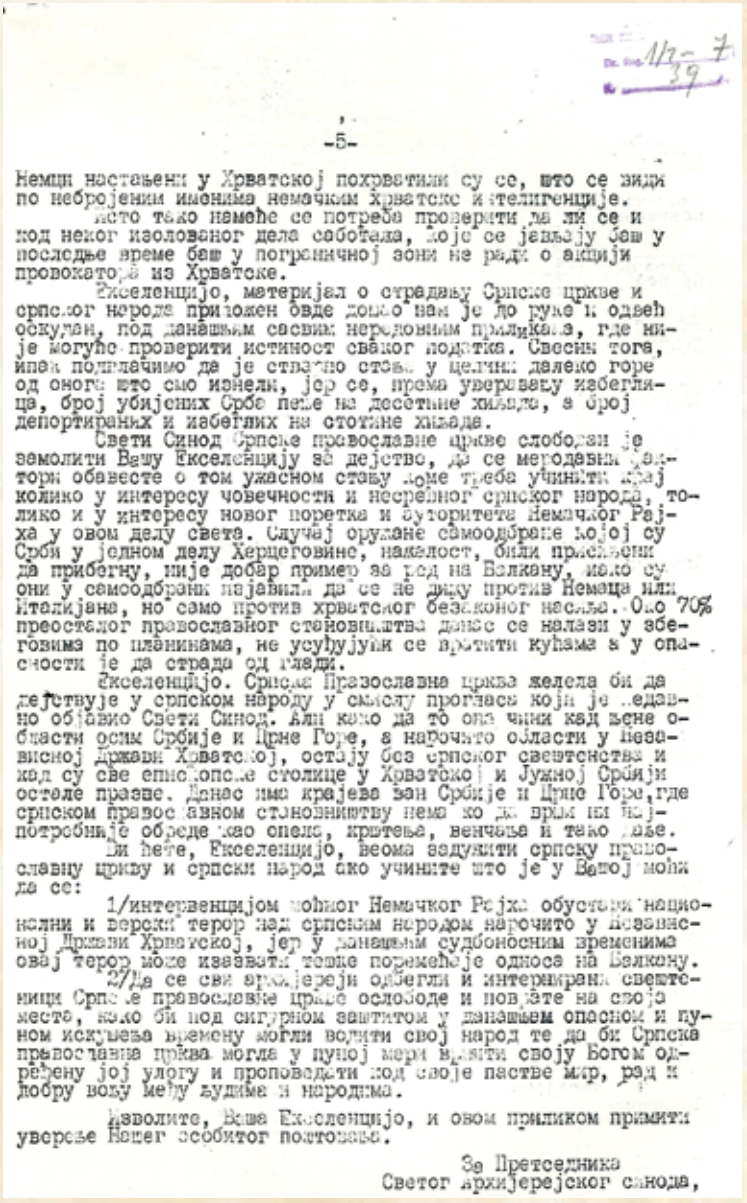

-5-

Немци настањени у Хрватској похрватили су се, што се види по небројеним именима немачким хрватске интелигенције.

Исто тако намеће се потреба проверити да ли се и код неког изолованог дела саботажа, које се јављају баш у последње време баш у пограничној зони не ради о акцији провокатора из Хрватске.

Екселенцијо, материјал о страдању Српске цркве и српског народа приложен овде дошао нам је до руке и одвећ оскудан, под данашњим сасвим нередовним приликама, где није могуће проверити истиност сваког податка. Свесни тога, ипак подвлачимо да је стварно стање у целини далеко горе од онога што смо изнели, јер се, према уверавању избеглица, број убијених Срба пеше на десетине хиљада, а број депортираних и избеглих на стотине хиљада.

Свети Синод Српске православне цркве слободан је замолити Вашу Екселенцију за дејство, да се меродавни фактори обавесте о том ужасном стању коме треба учинити крај колико у интересу човечности и несрећног српског народа, толико и у интересу новог поретка и ауторитета Немачког Рајха у овом делу света. Случај оружане самоодбране којој су Срби у једном делу Херцеговине, нажалост, били присиљени да прибегну, није добар пример за ред на Балкану, иако су они у самоодбрани изјавили да се не дижу против Немаца или Италијана, но само против хрватског безаконог насиља. Око 70% преосталог православног становништва данас се налази у збеговима по планинама, не усуђујући се вратити кућама а у опасности је да страда од глади.

Екселенцијо. Српска Православна црква желела би да дејствује у српском народу у смислу прогласа који је недавно објавио Свети Синод. Али како да то она чини кад њене области осим Србије и Црне Горе, а нарочито области у Независној Држави Хрватској, остају без српског свештенства и кад су све епископске столице у Хрватској и Јужној Србији остале празне. Данас има крајева ван Србије и Црне Горе, где српском православном становништву нема ко да врши ни најпотребније обреде као опела, крштења, венчања и тако даље.

Ви ћете, Екселенцијо, веома задужити српску православну цркву и српски народ ако учините што је у Вашој моћи да се:

1/интервенцијом моћног Немачког Рајха обустави национални и верски терор над српским народом нарочито у Независној Држави Хрватској, јер у данашњим судбоносним временима овај терор може изазвати тешке поремећаје односа на Балкану.

2/Да се сви архијереји одбегли и интернирани свештеници Српске православне цркве ослободе и поврате на своја места, како би под сигурном заштитом у данашњем опасном и пуном искушења времену могли водити свој народ те да би Српска православна црква могла у пуној мери вршити своју Богом одређену јој улогу и проповедати код своје пастве мир, рад и добру вољу међу људима и народима.

Изволите, Ваша Екселенцијо, и овом приликом примити уверење Нашег особитог поштовања.

За Претседника
Светог Архијерејског синода,

Илустрација 3.3.

описује и однос немачких окупационих власти према Србији и њеном народу. Одмах после објаве рата Југославији, немачка војска је почела брутално да се обрачунава са локалним становништвом. У доступној литератури је већ опсежно приказано свакодневно „изрицање смртних пресуда“ по принципу „за једног убијеног Немца стрељаће се 100, а за рањеног 50 Срба“, масовна стрељања у Крагујевцу, Краљеву, али и у другим деловима Србије, одвођење у логоре смрти из којих се многи никада нису вратили. [388] Поступање са припадницима интелектуалне, културне и грађанске елите предратне Србије је било на исти начин понижавајуће и сурово, као и са припадницима комунистичке партије и партизанског покрета. Узимајући у обзир положај Србије и не баш репрезентативно мишљење немачких идеолога о српском народу,[389] па у складу са тиме и однос немачке власти према становништву окупиране територије, понашање владе „националног спаса Србије“ било је прилично обесхабрујуће у односу на статус и углед који је некада у међународним односима уживала Краљевина Србија.

Међутим, улога владе Милана Недића у ситуацији коју је Србији наметнуо масован прогон Срба и политика насељавања Словенаца на територији Србији, објективно се не може маргинализовати. У том смислу је и боравак представника владе, Богдана Рашковића, у Хрватској био испуњен напорима да се што више Срба спаси, тако што ће бити најхитније пребачени на територију Србије, јер су „њихова огњишта у данашњој Хрватској држави разорена, а већина их има своје породице или родбину у Србији“.[390]

Са своје стране, Хрватска је, на Меморандум СПЦ одмах одговорила познатим „Бићаниновим меморандумом“, у коме је покушала да умањи кривицу или је пребаци на Србе, одбацивши колективну одговорност хрватског народа за злочине над нехрватским становништвом.[391] Генеза оваквог стања, које је само продубило већ по-

388 Група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд, 1976, 58.

389 Милан Кољанин, *нав. рад*, 90-91.

390 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 28/2-2. Поред помоћи коју је тражио и, како сам тврди, добио од немачких и италијанских окупационих власти, у извештају помиње и ангажовање др Диане Будисављевић, „родом из Рајха“, и других „племенитих особа“, са којима се успео да припреми „камион одела и намирница у женски логор у Лоборграду “, с обзиром да су „само за тај логор добили одобрење“.

391 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 459.

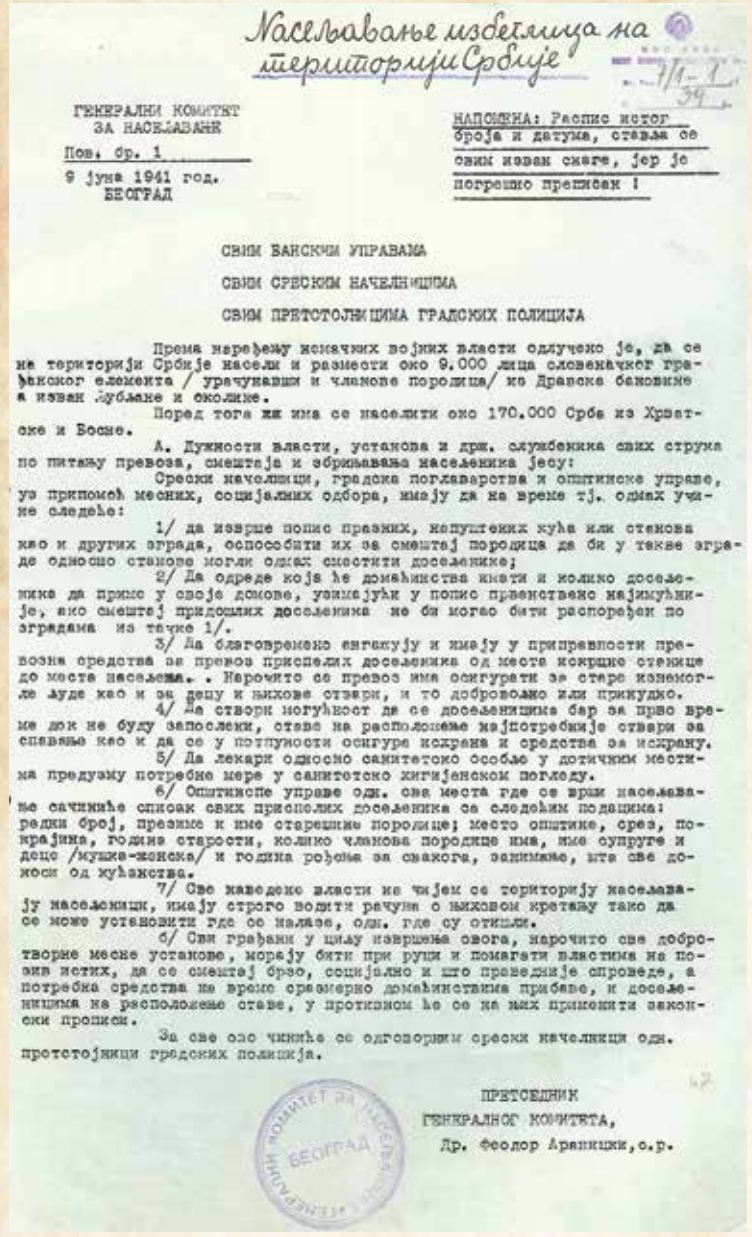

Насељавање избеглица на територији Србије

ГЕНЕРАЛНИ КОМИТЕТ
ЗА НАСЕЉАВАЊЕ

Пов. бр. 1

9 јуна 1941 год.
БЕОГРАД

НАПОМЕНА: Распис истог броја и датума, стављен је овим изван снаге, јер је погрешно прописан !

СВИМ БАНСКИМ УПРАВАМА

СВИМ СРЕСКИМ НАЧЕЛНИЦИМА

СВИМ ПРЕТСТОЈНИЦИМА ГРАДСКИХ ПОЛИЦИЈА

Према наређењу немачких војних власти одлучено је, да се на територији Србије насели и размести око 9.000 лица словеначког грађанског елемента / урачунавши и чланове породица/ из Драванске бановине и изван Љубљане и околице.

Поред тога ће има се населити око 170.000 Срба из Хрватске и Босне.

А. Дужности власти, установа и др. службеника свих струка по питању превоза, смештаја и збрињавања насељеника јесу:

Срески начелници, градска поглаварства и општинске управе, уз припомоћ месних, социјалних одбора, имају да на време тј. одмах учине следеће:

1/ да изврше попис празних, напуштених кућа или станова као и других зграда, оспособити их за смештај породица да би у такве зграде односно станове могли одмах сместити досељенике;

2/ Да одреде која ће домаћинства имати и колико досељеника да прими у своје домове, узимајући у попис првенствено најимућније, како смештај придошлих досељеника не би могао бити распоређен по зградама из тачке 1/.

3/ Да благовремено ангажују и имају у приправности превозна средства за превоз приспелих досељеника од места искрцне станице до места насељења. . Нарочито се превоз има осигурати за старе изнемогле људе као и за децу и њихове стварн, и то добровољно или принудно.

4/ Да створи могућност да се досељеницима бар за прво време док не буду запослени, стави на расположење најпотребније ствари за спавање као и да се у погледу осигура исхрана и средства за исхрану.

5/ Да лекари односно санитетско особље у дотичним местима предузму потребне мере у санитетско хигијенском погледу.

6/ Општинске управе одн. она места где се врши насељавање сачиниће списак свих приспелих досељеника са следећим подацима: редни број, презиме и име старешине породице; место општине, срез, покрајина, година старости, колико чланова породице има, име супруге и деце /мушке-женска/ и година рођења за сваког, занимање, шта све доноси од кућанства.

7/ Све наведене власти на чијем се територију насељавају насељеници, имају строго водити рачуна о њиховом кретању тако да се може установити где се налазе, одн. где су отишли.

8/ Сви грађани у циљу извршења овога, нарочито све добротворне месне установе, морају бити при руци и помагати властима на позив истих, да се смештај брзо, социјално и што праведније спроведе, а потребна средства на време сразмерно домаћинствима прибаве, и досељеницима на расположење ставе, у противном ће се на њих применити законски прописи.

За све ово чиниће се одговорни срески начелници одн. претстојници градских полиција.

ПРЕТСЕДНИК
ГЕНЕРАЛНОГ КОМИТЕТА,
Др. Феодор Аранђелски, с.р.

Илустрација 4.

стојеће изражене непомирљивости између српског и хрватског народа, сеже значајно у прошлост и могла би, са аспекта историјског, социолошког и атрополошког истраживања, представљати предмет посебне анализе. Међутим, непобитна је чињеница о постојању „организованог“ или планског исељавања, као и неорганизованог или илегалног доласка у Србију, Срба протераних из Хрватске, као и из Босне, Македоније, Косова.[392]

Поред принудно исељених и прогнаних Срба из Хрватске, у Србију је почетком рата дошао и један број пресељеника из Словеније. Насељавање и размештање породица словеначког порекла у Србији се спроводило „организовано“, према наређењима немачких војних власти. Првобитно је требало на територији Србије разместити око 9.000 лица „словеначког грађанског елемента“, уз око 179.000 Срба из Хрватске и Босне.[393]

Према даљим наређењима Врховног заповедника немачке војске у Србији, требало да се у границама „Старе Србије“ насели преко 200.000 Словенаца, уз збрињавање већ пристиглих 50.000 избеглица из других окупираних крајева девастиране југословенске краљевине.[394] Према подацима Комесаријата за избеглице и пресељенике, од планираних „10.000 Словенаца“, први транспорти из Словеније, са по „500 особа дневно“, почев од 1. августа 1941. године, већ су били пристигли у Србију.[395] Немачки план „народног чишћења тла“ значио је да више од 220.000 Словенаца, пре свега представника свештенства, интелигенције и привредне елите, буде депортовано, а њихова имовина заплењена. Већ 1941. године власти су протерале пут Хрватске и Србије око 40.000 људи, а један број је био послат у логоре ради „регерманизације“.[396]

Сазнања до којих је дошао у својим истраживањима С. Милошевић, указују да су од 80.000 Словенаца, колико је по уговору од 4. јуна 1941. године требало усељити у Србију, немачке власти одлучиле да преселе само

392 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, Београд, 1981, 243-250.

393 Исто. О томе је Комесар за министарство унутрашњих послова, већ у првим месецима 1941. године, упутио обавештење свим комесарима Банских управа, среским начелницима и предстојницима градских полиција у Србији.

394 ВА, група фондова Нда, к43А бр.рег. 22/1-II.

395 ВА, група фондова Нда, к39 бр.рег. 1/2. Извештај Ванредног комесара за избеглице и пресељенике Председништву Савета комесара, 1941.

396 Мари Жанин Чалић, *нав.дело*, 200.

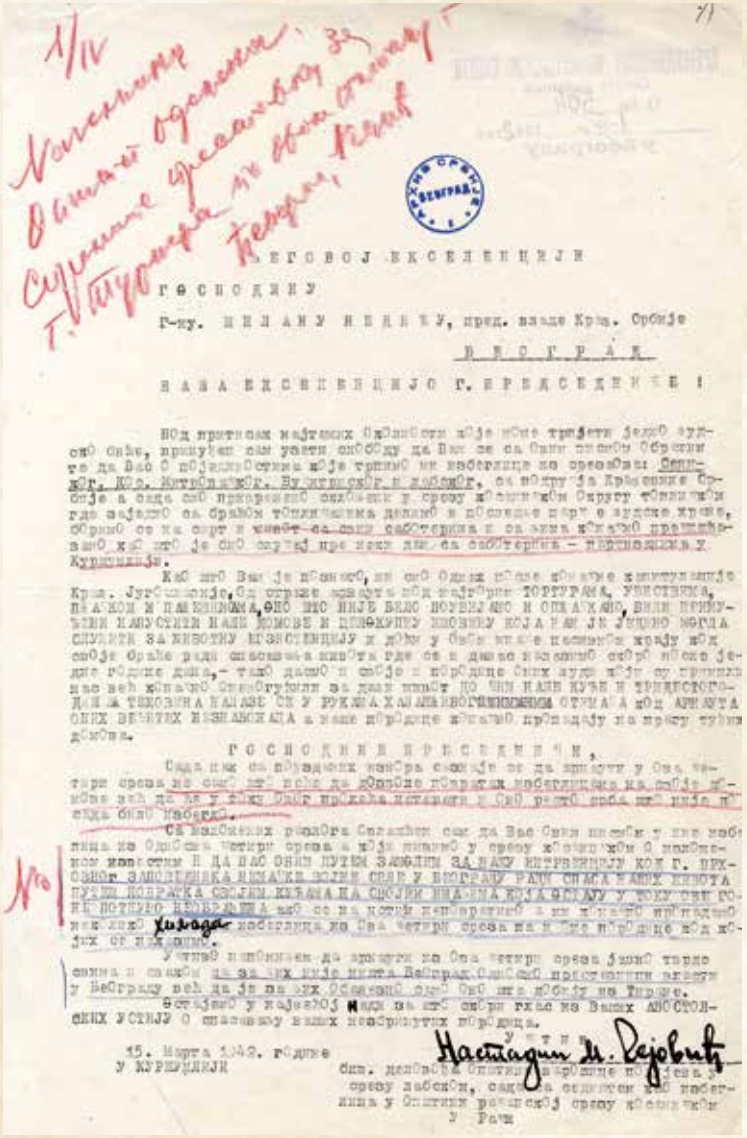

Илустрација 5.

30.000, и то у два наврата: првих 15.000 лица до половине августа 1941. године, а остатак после рата. То је изазвало негодовање хрватских власти, које су захтевале да се, из било којих разлога, не смањује број од планираних 80.000 Срба које је требало из НДХ иселити у Србију. Са друге стране, немачки војни заповедник је страховао да би тако велики прилив избеглица у Србији могао да приступи партизанским јединицама, и на тај начин ојачао отпор према немачком окупатору. Ионако се већ у Србији налазио велики броја пресељеника и лица који су самостално пребегла преко Дрине, што је представљало неопходну аргументацију немачкој окупационој власти да обустави даље организовано усељавање у Србију. Према подацима немачког војног заповедника, до половине августа 1941. године у Србију се легално преселило 12.436, а илегално чак 92.564 особа, што је укупно значило 105.000 лица.[397]

Мишљење Изванредног комесара за избеглице и пресељенике је било сагласно ставу немачких окупационих власти. Политика „истребљивања и протеривања Срба са подручја свих суседних држава, а најпосле и Хрватске, изазвала тако нагао прилив Срба избеглица у Србију“, да је њихов број, према евиденцији Комесаријата за избеглице, већ био досегао 125.000 лица“.[398] Укупан „контигент Срба и Словенаца“ био је утврђен на 205.000, па је и Комесаријат, с обзиром на већ пристигле избеглице, указивао на проблем нередовног или илегалног њиховог пребацивања у Србију, као последицу догађаја у Хрватској и другим крајевима где је живело становништво српске националности.

Избеглице нису долазиле у Србију само преко Дрине, из Хрватске или Словеније. Јужни делови бивше Југославије такође су биле жртва „етничког чишћења“. На Косову и у западној Македонији, под италијанском војном управом, Албанци су протеривали староседеоце Србе и Црногорце, вршили масакре, масовна прогонства, пљачкали, спаљивали њихове куће и уништавали историјски значајне цркве и манастире.[399] Због таквог понашања албанских „банди“, више од 30.000 лица је пребегло из јужних области Косова, Призрена, Ђаковице и Пећи. О страдањима Срба у Косовско-митровачком округу је 1942. године писао Настадин Пејовић, бивши деловођа у општинској варошици Лебане. Одмах после капитулације Југославије, по његовом казивању, многе српске

397 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије*, 153.

398 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници* .... 131-134. На територији Србије се налазило око 45.000 избеглица које нису биле пријављене, јер су у Србију ушле „редовним и нередовним путем“

399 М.Ж.Чалић, *нав. дело*, 201.

породице су биле изложене „од стране арнаута најгорим тортурама“.Стога је писмо насловљено на председника владе Милана Недића, представљало озбиљну молбу за „интервенцију“ код врховног заповедника немачке војне силе у Београду, ради спаса „наших живота путем повратка својим кућама, својим имањима, која остају у току ове године потпуно необрађена, ако се на иста не повратимо, а ми коначно пропадамо....неколико хиљада избеглица...као и породице код којих се налазимо“.[400]

Илија Сидић, опуномоћени изасланик и референт Мнистарства за социјалну политику је, по налогу министра и наређењу Крајскомандантуре у Косовској Митровици, у првој половини 1943. године обишао окружна начелства у Краљеву, Крушевцу и Лесковцу. На том путу је требало да сачини „попис свих избеглица из Косовско-митровачког округа“, којих је било „понајвише у ова три округа“. Тачне разлоге због којих су немачке власти тражиле прецизне податке о српским избеглицама са Косова, изасланик министарства није „могао утврдити“. Назирала се, по његовом мишљењу, једино намера да се све избегличке породице које су тада живеле на територији Краљевачког, Крушевачког и Лесковачког округа, односно „они који могу“, врате на Косово, у своје домове, како би се „растеретили“ Куршумлија, Рашка, Јошаничка Бања, Студеница. Сведок је био приликом доношења наредби од стране Крајскомандантуре у Косовској Митровици према којима се, између осталог, „126 избегличких породица са 616 чланова морало иселити из Рашке и вратити натраг у Нови Пазар“.[401]

Немачке власти су поступале са српским становништвом на свом окупационом простору као са простим бројкама, покретним стварима које су се дале тако лако премештати са места на место, из једног насеља у друго, из једне државе у другу. Без обазирања на поро-

И З В Е Ш Т А Ј

о бројном стању избеглица на бивше Независне Државе Хрватске и Словеније.

Избеглих	107.167
Депортовано	2.681
На основу загребачке конференције депортовано	11.235
У К У П Н О	121.033
Из Словеније	6.815

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ !

Београд 16.I.1943 г.

Начелник
уреда за избеглице:

Илустрација 6.

дичну ситуацију, бројно стање, домове, децу, болесне, вршило се „прераспоређивање“ народа и нација, према плану о стварању нове Европе. Према одобрењу немачких власти, Комесаријат за избеглице је 1943. године на државној граници Прилужје требало да преузме 712 избеглица са Косова као „албанско-италијанске територије“. У Косовској Митровици је чекало 376 избеглих лица, за које је био одобрен „транспорт железницом“ у Србију. Преко Краљева је у Крагујевац стигло још „више вагона избеглица“, које су биле подвргнуте здравствено-хигијенским проверама у „карантину“, регистроване и размештане према плану.[402]

400 АС, Г-2, Ф-3, р516/1942. Становништво које „није било поубијано и опљачкано, морало је напустити своје домове и целокупну имовину која им је могла служити за животну егзистенцију“. Без игде ичега, стизали су у српске, „пасивније“ крајеве, у породице које су их примиле и поделиле са њима „последње парче људске хране“. Забрињавајуће су биле и речи Настадина Пејовића да „арнаути из ова четири среза јавно тврде свима и сваком да за њих није ништа Београд односно представници власти у Београду, већ да је за њих обавезно само оно што добију из Тиране“.

401 АС, Г-2, Ф-3, р523/1943.

402 АС, Г-2, Ф-3, акт Комесаријата за избеглице, пов. бр. 89. од 17. јула 1943.

Илустрација 7.

Са друге стране, источна Македонија је била изложена радикалној политици бугаризације, тако да је из тог дела некадашње Југославијевише од 110.000 Срба морало да напусти земљу, а њихова је имовина конфискована.[403] У извештајима државне полиције у Софији, детаљније је описано принудно исељавања српског становништва, за коју сврху је била образована посебна служба. Најпре су прављени спискови Срба за исељавање, са основним подацима и адресом становања. Предмет „посебне пажње“ су били полицијски чиновници и жандарми, други чиновници, као и Срби „слободних професија“. Исељавање се вршило „по етапама“, тако да је у периоду до 1. јула 1941. године било исељено 15.690 особа, а у периоду до 1. септембра 19.453. [404]

Многе ове избеглице нису биле пријављиване по доласку у Србију, због чега је њихов коначни број тешко са сигурношћу утврдити. На основу периодичних евиденција, посебно оних које су о издатим пропусницама, путним исправама, водиле немачке власти у Скопљу, до почетка августа 1941. године је из Македоније (Скопља) исељено 45.000 Срба. Таква политика није била сасвим по вољи немачких окупационих власти, а један од разлога је био тај што српске власти „за сада уопште нису у стању да прихвате избеглице“. Немачке власти захтевале су затварање граница Фелдкомандантура како би се онемогућио даљи прилив избеглица у Србију. Међутим, ни њихов повратак у боравишна места у окупационој бугарској зони није био реалан, јер би били изложени поновном малтретирању, имовина им је била опљачкана или одузета, а бугарска окупаторска власт није ни мало заостајала у суровости према локалном становништву у односу на власти у Независној Државни Хрватској.[405]

403 М.Ж.Чалић, *нав.дело*, 201.

404 ВА, група фондова Бугарска архива, к1 бр.рег. 1/1. Слободан Д. Милошевић, *Исељавање становништва из Македоније у Другом светском рату*, у: „Историја 20. века“, часопис Института за савремену историју, год.XI, бр. 2. Београд, 1994, 103.

405 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељенци* .... 131-150. То је изазвало „хаотично стање са пристиглим избеглицама“, које се „којекуде завлаче, станују делимично још на отвореном простору или у пољским амбарима, многи још нису уопште пријављени и прихваћени од српских власти“.

ПРАВИЛНИК

РЕШЕЊЕМ У ЈЕДИНСТВЕНОЈ САГЛАСНОСТИ СВИХ ДЕЛЕГАТА НЕЊИХОВИХ ВИСОКОСТАРА - КОМЕСАРА

На основу члана 2 и 3 Закона о уређењу Врховне државне управе од 21 марта 1929 године са изменама и допунама од 8 децембра 1930 г. и од 3 децембра 1931 - Службене новине бр.70 од 3 априла 1929 год. бр.286 од 2 децембра 1930 и бр.283 од 5 децембра 1931 године,- као и §-а 1 Закона о насељавању и усељењу од 30 децембра 1922 године, обнародованог у Службеним новинама од 21 фебруара 1923 године и члана 1 закона о унутрашњој управи, а у сагласности са комесарима надлежних ресорних министарстава прописује:

ПРАВИЛНИК

О УСТРОЈСТВУ И ДЕЛОКРУГУ РАДА ГЕНЕРАЛНОГ КОМИТЕТА ЗА НАСЕЉАВАЊЕ.

Члан 1

У састав Генералног комитета за насељавање улазе:

1/ Генерални секретар;
2/ Комесарни Министарства унутрашњих послова;
3/ Комесарни Министарства природе;
4/ Комесарни Министарства социјалне политике и народног здравља;
5/ Комесарни Министарства финансија;
6/ Комесарни Министарства саобраћаја;
7/ Комесарни Министарства правде;
8/ Комесарни Министарства грађевина;
9/ Комесарни Министарства просвете и
10/ Комесарни Министарства шумарства.

Седиште рада Генералног комитета биће у Београду.

Члан 2

Поједине насељавање предвиђено у члану 1 Правилника одређује надлежни Комесари споменутих министарстава, који комесаре шаљу по потреби делегирати у Генерални комитет и шире лица, да ову дужност прво поред своје редовне дужности. Одређени насељавци морају бити службеници свршене инжењерије, изврсне стручне способности, предани експедитивни радници, без обзира на положајну групу.

Члан 3

На челу Генералног комитета стоји Претседник. Претседник је претседник Министарства социјалне политике и то као насељенички отсек. Претседник заступа Комитет код свих надлежних и установа у земљи, односно генерални секретар или особа за заједно.

Члан 4

У циљу експедитивности свога рада Генерални комитет решења сва питања по питању насељавања, а о напредку тих радова, стараће се Претседник и Генерални секретар.

Члан 5

У посао данима питањима претседник може позвати само надлежну лицу и по предлогу генералног секретара или неког члана Комитета, да сазове седницу Генералног комитета и да тражи одлуку по одређеном питању од свих чланова Генералног комитета.

Члан 6

На челу Генералног секретаријата стоји генерални секретар као стручни експерт, кога именује комесар за Министарство унутрашњих послова на радове свакодневних лица за извршење појединог рада и организације за насељавање.

./.

Илустрација 8.1.

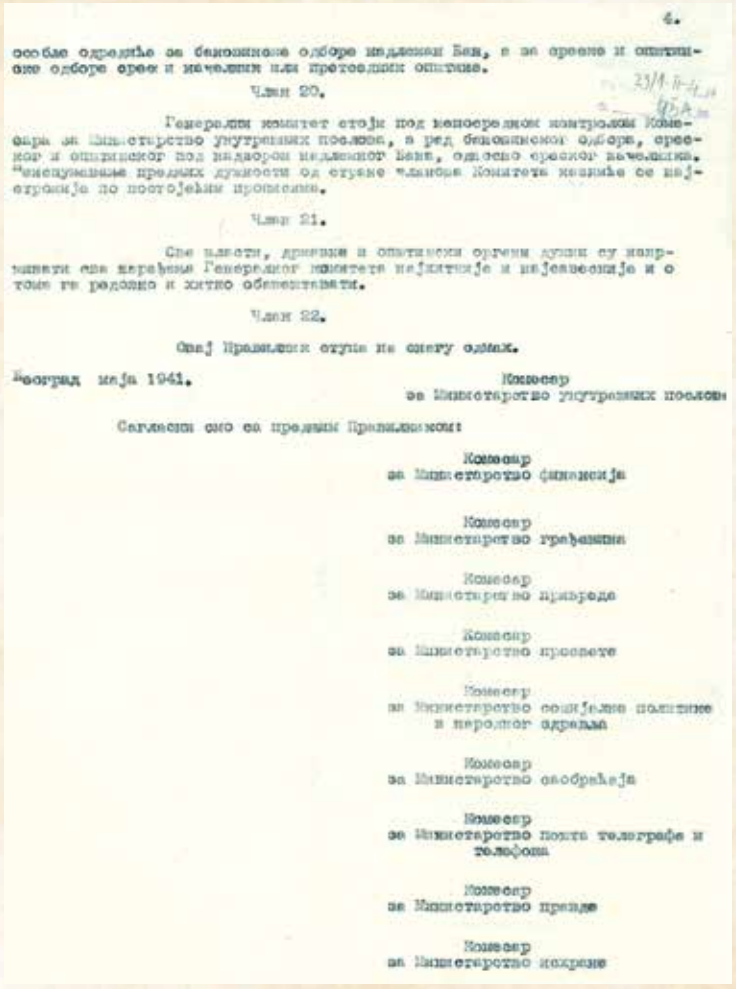

4.

особље одређује за банатинске одборе надлежни Бан, а за среске и општинске одборе срески и начелник или претседник општине.

Члан 20.

Генерални комитет стоји под непосредном контролом Комесара за Министарство унутрашњих послова, а ред банатинског одбора, среског и општинског под надзором надлежног Бана, односно среског начелника. Неспуштање предних дужности од стране чланова Комитета казниће се најстрожије по постојећим прописима.

Члан 21.

Све власти, државне и општинске органи дужни су напрснити сва наређења Генералног комитета најхитније и најсавесније и о томе га редовно и хитно обавештавати.

Члан 22.

Овај Правилник ступа на снагу одмах.

Београд маја 1941.

Комесар
за Министарство унутрашњих послова

Сагласни смо са предњим Правилником:

Комесар
за Министарство финансија

Комесар
за Министарство грађевина

Комесар
за Министарство природе

Комесар
за Министарство просвете

Комесар
за Министарство социјалне политике и народног здравља

Комесар
за Министарство саобраћаја

Комесар
за Министарство поште телеграфе и телефона

Комесар
за Министарство правде

Комесар
за Министарство шумарства

Илустрација 8.2.

Статистика избеглих и пресељених лица је била поражавајућа. Према сачуваној архивској грађи, из НДХ је до септембра 1941. године протерано 118.110 Срба. У листу „Обнова“ се говорило о броју „до 300.000 Срба и 10.000 Словенаца“.[406] Такође, према проценама, током четири година рата око 92.000 Срба је било жртва планског прогона, убилачких похода у селима, градовима, затворима или логорима у Хрватској.[407] М.Ж.Чалић даље говори о 120.000 Срба, који су крајем 1941. годину напустили Хрватску, а годину касније и више од 200.000 људи.[408] Они су, страхујући од репресалија, напуштали

406 ВА, група фондова АНДХ, к143А бр.рег. 9/31. С. Вукчевић, *нав. дело*, 713.

407 Мари Жанин Чалић, *нав.дело*, 197.

408 Мари Жанин Чалић, *нав. дело*, 197.

своје куће, одлазећи пут Србије „пешице, празних руку, без новца и пртљага“. Руководећи се забележеним подацима Комесаријата за избеглице и пресељенике, Б. Петрановић наводи да је око 240.000 избеглица из Хрватске и Словеније избегло или принудно исељено из „других крајева Југославије“, али помиње и најновија истраживања, према којима овај број сеже до 400.000 лица.[409] Од првобитно планираних 11.773 особа, из Скопске области (Македонија) их је стварно исељено 26.451. [410]

Комесаријат за избеглице пише Министарском савету октобра 1942. да је до тада евидентирано 258.500 избеглица.[411] Према извештају Изванредног Комесара за избеглице и пресељенике од 2. августа 1944. године упућеном председнику владе Недићу, укупно је на територији Србије било 239.215 избеглица, и то 118.011 из Хрватске, 24.927 из Мађарске, 42.059 из Бугарске, 47.797 из Црне Горе и Албаније и 6.170 из Словеније.[412] Такође, у архиви Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача налази се документ датиран 18. јануара 1945. године, у коме је начелник Уреда за избеглице нове народне, комунистичке власти известио да је бројно стање избеглица из бивше Независне Државе Хрватске и Словеније био у „следећим размерама“: укупно избеглих 107.167 лица, депортованих 2.631 лица, а посебно депортованих на основу „Загребачке конференције“ 11.235 лица. Из Словеније је на територији Србије било евидентирано 6.816 пресељених лица, а укупно је, са ова два простора, у Србију избело и пресељено 121.033 лица.[413] Коначан број страдалих, расељених, пребеглих лица, пристиглих на територију Србије у Другом светском рату вероватно је био и већи, или се до краја са сигурношћу није ни могао утврдити. Избегличко питање, међутим, није било завршено, а у држави која је настала као „биланс“ Другог светског рата је остало много тога за решавање у овом делу социјалне политике.

ГЕНЕРАЛНИ КОМИТЕТ ЗА НАСЕЉАВАЊЕ

Реперкусије према српском или словеначком народу као конститутивном, у деловима некадашње Југославије, који нису били непосредно под немачком окупационом управом, могле су угрозити „мир и ред у самој Србији“, јер је она услед тога поново постала „зборно место очајних избеглица, браће од исте крви, вере и народности“.[414] Избегличко и пресељеничко питање се морало решавати што хитније, а улога колаборационистичког Савета комесара,[415] потом владе „националног спаса“ Милана Недића се у овој области не може скрајнути. Савет комесара, под руководством Милана Аћимовића је, у суштини, био „извршно-управни“ орган немачке војне окупационе управе, као и административно-политичка основа за лакше остваривање немачких планова, пре свега текућих управно-привредних и пропагандно-политичких задатака. Немачка војна управа је 29. августа 1941. године, уместо Савета комесара поставила Министарски савет, на челу са армијским генералом Миланом Недићем, као председником, [416] али то значајније није променио однос окупатора према Србији и њеном народу.

409 Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1980, 206. Милан Ристовић, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд, 2007, 841.

410 Слободан Д. Милошевић, *Исељавање становништва из Македоније у Другом светском рату*, у: „Историја 20. века“, часопис Института за савремену историју, год.XI, бр. 2. Београд, 1994, 103.

411 ВА, група фондова Нда, к135, бр. рег. 7/18. С. Вукчевић, *нав. рад*, 713.

412 ВА, група фондова Нда, к41 бр. рег. 1/2.

413 ВА, група фондова Нда, к40 бр. рег. 9/20. Извештај о бројном стању избеглица из бивше Независне Државе Хрватске и Словеније, Београд, 18. јануар 1945. У потпису документа налази се начелник Уреда за избеглице, док је печат задржао назив Комесаријат за избеглице и пресељенике Београд, са звездом петокраком, као знаком Комунистичке Партије Југославије и новим елементом на државним обележјима.

414 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 1/2.

415 Немачка војна управа у Србији је 1. маја 1941. одине, образовала Савет комесара, који је имао функцију и структуру владе, са комесарима – министрима за одговарајуће ресоре. Функцију председника Савета комесара, и комесара за унутрашње послове, је обављао Милан Аћимовић. Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992, 134-135; Жарко Јовановић, *Србија у Другом светском рату 1941-1945*, у зборнику радова „Југословенска држава 1918-1998“, Београд, 1999, 684.

416 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992, 134-135; Жарко Јовановић, *Србија у Другом светском рату 1941-1945*, у зборнику радова „Југословенска држава 1918-1998“, Београд, 1999, 684.

У српској „квази“ влади је терет избегличког питања, у најширем смислу и по природи проблема, требало да изнесу Министарство за социјалну политику и народно здравље (на чијем челу се најпре налазио др Стева Иванић, а касније др Јован Мијушковић) и Министарство за унутрашње послове, на чијем челу се (у оба владина сазива) налазио Милан Аћимовић.[417] Међутим, Савет комесара у целини, самим тим и његова ресорна министарства, у првом моменту, организационо није био спреман да адекватно прихвати огроман број избеглица, као што ни у другим „државним питањима“ није био сасвим дорастао захтевима које је пред њега постављала немачка окупациона војна управа.

Са друге стране, пристизање избеглица у Србију се, континуирано или по етапама, стварно дешавало, без обзира на вољу и способности српске колаборационистичке владе. У циљу системске и организоване бриге о пресељеницима и избеглицама, било је неопходно образовати посебно тело које би се само о томе бринуло. Тако је 24. маја 1941. године, у сврху „насељавања извесног броја Словенаца на старој територији Србије“, оформљен Генерални комитет за насељавање Словенаца, чије су се канцеларије налазиле при Министарству унутрашњих послова.[418]

Уз сагласност комесара Министарства социјалне политике и народног здравља, финансија, правде и привреде, М. Аћимовић је за председника Комитета поставио др Теодора Араницког, вишег саветника Министарства социјалне политике и шефа исељеничког одсека, а за генералног секретара Јована Марића, шефа катастарске управе у Смедереву.[419]

Почетни задатак Комитета је био да изради правила за насељавање избеглица и пресељеника, као и да код Министарства финансија издејствује потребан „кредит за исхрану избеглица и подизање домова за њихов смештај“. Такође, Комитет је био једна од првих институција која се систематски, опсежно и према утврђеној

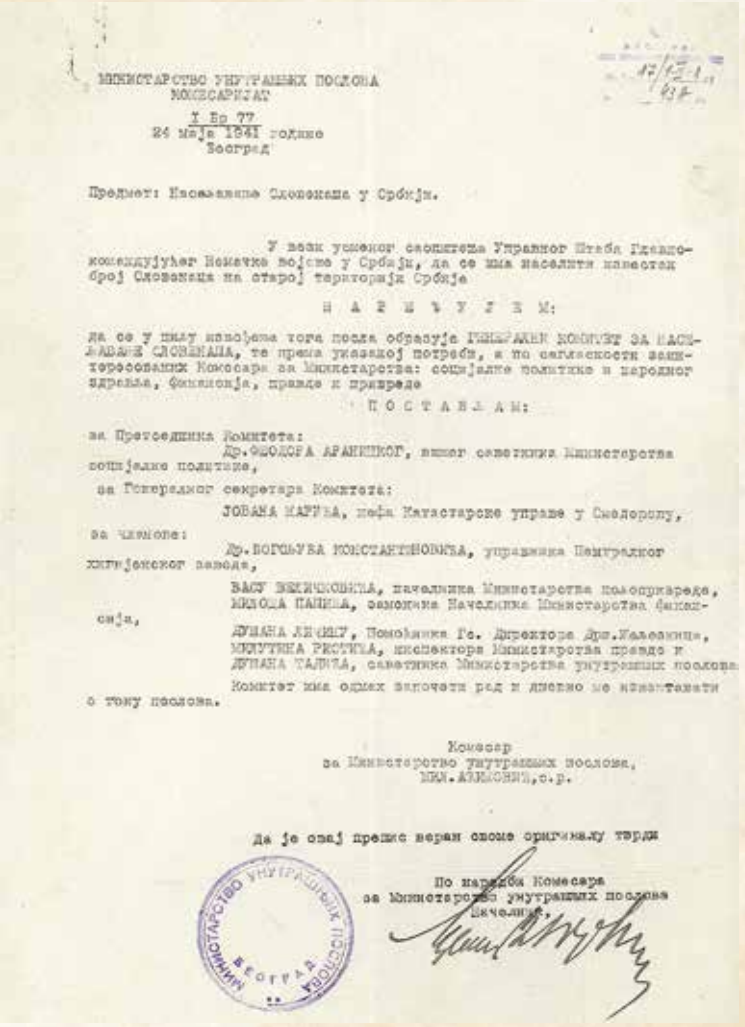

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
КОМЕСАРИЈАТ
I Бр 77
24 маја 1941 године
Београд

Предмет: Насељавање Словенаца у Србији.

У вези усменог саопштења Управног Штаба Главнокомандујућег Немачке војске у Србији, да се има населити извесан број Словенаца на старој територији Србије

Н А Р Е Ђ У Ј Е М:

да се у циљу извођења тога посла образује ГЕНЕРАЛНИ КОМИТЕТ ЗА НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНАЦА, те према указаној потреби, а по сагласности заинтересованих Комесара за Министарства: социјалне политике и народног здравља, финансија, правде и привреде

П О С Т А В Љ А М:

за Председника Комитета:
Др. ФЕОДОРА АРАНИЦКОГ, вишег саветника Министарства социјалне политике,
за Генералног секретара Комитета:
ЈОВАНА МАРИЋА, шефа Катастарске управе у Смедереву,
за чланове:
Др. ВОГОЉУБА КОНСТАНТИНОВИЋА, управника Централног хигијенског завода,
ВАСУ ВЕЛИЧКОВИЋА, начелника Министарства пољопривреде,
МИЛОША ПАПИЋА, заменика Начелника Министарства финансија,
ДУШАНА ЛИЧИНУ, Помоћника Гс. Директора Држ. Железница,
МИЛУТИНА РИСТИЋА, инспектора Министарства правде и
ДУШАНА ТАДИЋА, саветника Министарства унутрашњих послова.
Комитет има одмах започети рад и дневно ме извештавати о тому послова.

Комесар
за Министарство унутрашњих послова,
МИЛ. АЋИМОВИЋ, с.р.

Да је овај препис веран своме оригиналу тврди

По наредби Комесара
за Министарство унутрашњих послова
Начелник,

Илустрација 9.

методологији бавила прикупљањем података о страдањима српског народа почетком Другог светског рата.[420]

Из архивске грађе се види да је Комитет одмах предузео кораке у циљу свог организационог уређења и из-

417 Исто.

418 ВА, група фондова Нда, к43А бр. рег. 1/22-II.

419 ВА, група фондова Нда, к43А бр. рег. 17/1-II, акт Министарства унутрашњих послова од 24. маја 1941.

420 Милан Кољанин, *Ратни злочини у Југославији у Другом светском рату (проблем утврђивања)*, у: „Историја 20. века“, часопис Института за савремену историју, год.XVI, бр. 2. Београд, 1998, 91. Друга је била Комисија за прикупљање материјала о страдању српске цркве и народа, која је радила при Патријаршији Српске православне цркве, по одлукама Светог архијерејског синода и Епархијског црквеног суда.

раде правила о даљем раду.[421]Тако је настао Правилник о устројству и делокругу рада Комитета за насељавање Словенаца на територији Србије, израђен „под утиском преговора“, с почетка маја 1941, о организованом пресељењу 260.000 Словенаца у Србију. Касније је акту промењен назив у Правилник о устројству и делокругу рада Генералног комитета за насељавање, јер се Савет комесара суочио и са великим приливом непланираног броја илегалних избеглица српске националности, које су под терором усташке власти бежале из Хрватске.[422]

Правила о организацији и раду је прописао Комесар за Министарство унутрашњих послова, „у сагласности са комесарима надлежних ресорних министарстава“. Генерални Комитет за насељавање, са седиштем у Београду су чинили, поред генералног секретара, по један изасланик свих министарстава: финансија, привреде, социјалне политике, народног здравља, унутрашњих послова, саобраћаја и грађевинарства, као и представници немачких окупационих власти.[423] Питање насељавања је очигледно попримило карактер државног питања, јер су у раду образованог органа учествовали представници српске Владе у целини. Они су морали бити „службеници особите иницијативе, нарочите стручне способности, вредни експедитивни радници“. Тако су за чланове Генералног комитета, поред Араницког као председника и Марића, као секретара, били именовани др Богољуб Константиновић, управник Централног хигијенског завода, Васа Величковић, начелник Министарства привреде, Милош Папић, заменик Министарства финансија, Душан Личина, помоћник директора Државних железница, Милутин Ристић, инспектор Министарства правде и Душан Тадић, саветник Министарства унутрашњих послова.[424]

Председник Генералног комитета је заступао Комитет код свих надлештава и установа у земљи, самостално и у заједници са Генералним секретаром. Истовремено, заједнички су се старали о реализацији свих одлука Генералног комитета по питању насељавања. Седнице Генералног комитета су се обавезно одржавале о „веома важним питањима“, када је председник могао према свом нахођењу и по предлогу генералног секретара, „или кога члана Комитета“, да сазове седницу Комитета и да „тражи одлуку по односном питању од свих чланова Генералног комитета“.[425]Генерални секретар је представљао стручно лице, а њега је постављао комесар за Министарство унутрашњих послова из реда „способних лица за извршење целокупног рада и организације за насељавање“. У одсуству председника, генерални секретар га је замењивао.

Генерални комитет се састојао од Генералног секретаријата и секција за битна питања, као што су транспорт исељеника, исхрана, хигијена и здравствена питања, затим финансије и буџетирање, као и секције за обезбеђивање смештаја насељеника и целокупан рад по „техничким питањима“. Генерални секретаријат су чинили генерални секретар и чланови Комитета - представници Министарства унутрашњих послова и Министарства правде. Делокруг рада Генералног секретаријата је обухватао организацију, стручно вођење и контролу целокупног рада и реализацију послова свих секција Комитета, затим вођење евиденције (картотеке) насељеника и статистике. Ту су долазила и целокупна персонална питања, организација чиновника и њихових принадлежности, постављање помоћне радне снаге, техничка организација рада службеника на терену, обезбеђивање просторија за рад секција Комитета, спровођење свих његових одлука. Административни персонал Генералног секретаријата је био под непосредном управом Генералног секретара као шефа канцеларије.

Стручна тела која су конкретно била посвећена питањима од интереса за насељенике – секције, налазила су се под управом по једног члана Комитета, као одгова-

421 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије*, Београд, 1981, 252.

422 ВА, група фондова Нда к43А бр. рег. 23/1-II-1, *Правилник о устројству и делокругу рада генералног комитета за насељавање*, мај 1941. С. Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, 252.

423 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, Београд, 1981, 251.

424 ВА, група фондова Нда, к43А бр. рег. 17/1-II.

425 ВА, група фондова Нда, к43А бр. рег. 23/1-II, *Правилник о устројству и делокругу рада Генералног комитета за насељавање*, мај 1941.

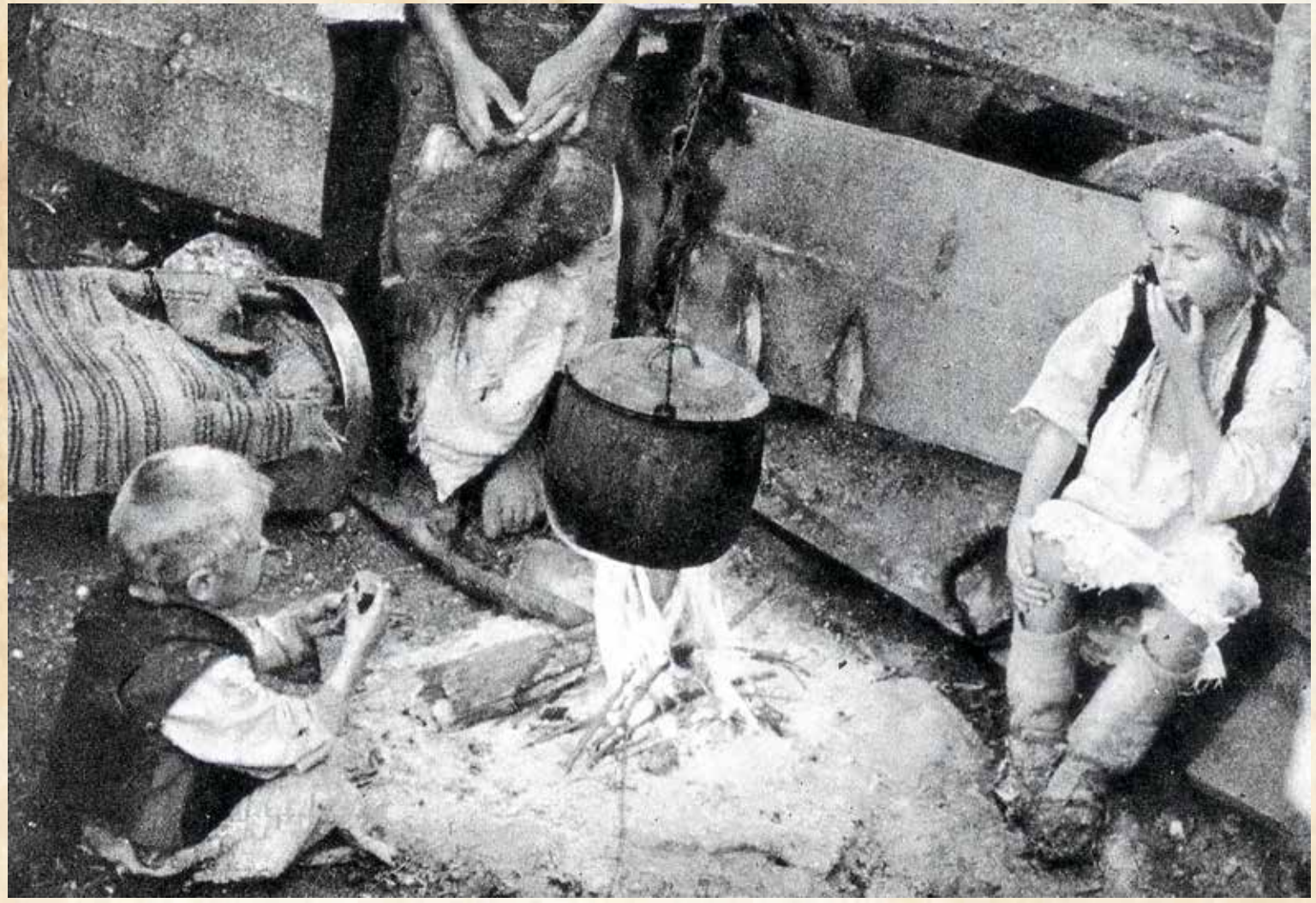

Илустрација 10.

рајућег стручњака за област којом се конкретна секција бави. Секција за транспорт је обезбеђивала све услове за превоз насељеника, старала се о пријему насељеника на територију Србије и њихово упућивање у одређено место. Сва питања исхране насељеника по доласку, време док бораве на прихватним станицама, као и док не буду у прилици да се самостално издржавају, решавала је секција за исхрану. О хигијени и здравственим питањима, пружању здравствене помоћи, посебно о сузбијању заразних болести код приспелих насељеника, бринула је секција за хигијену и здравствена питања. Секција за финансијска питања и буџетирање је обављала све послове финансијске природе „скопчане са насељавањем": обезбеђивање потребних новчаних средстава, израда буџета за потребе насељеника, исплате у вези са насељавањем, правдање исплата путем уредних финансијских докумената, израда завршног рачуна. Подршку целокупном раду Комитета давала је техничка секција,

како би се путем „техничких нацрта и планова“ обезбедио смештај за насељенике, хигијенски услови истих, санитарни уређаји и њихова рентабилност.[426]

Из организационе структуре Генералног комитета за насељавање може се закључити да је значајну улогу у његовом раду имало Министарство унутрашњих послова, посредством кога и немачке окупационе власти. Отуда наилазимо на међусобно супротстављена документована сазнања о улози немачких власти у организованом и планираном насељавању Словенаца и расељавању Срба из других југословенских крајева њиховим пребацивањем у Србију, те са друге стране, њиховог „пријежног разумевања“ и помоћи у организацији прихвата и смештаја избеглица и пресељеника. У свом обавештењу о почетку примене Правилника о насељавању, које је крајем маја 1941. године Милан Аћимовић упутио свим комесарима бановинских управа, среским начелницима и предстојницима градских полиција, било је наведено да је „Врховни заповедник немачке војске у Србији наредио да се у границама Старе Србије има населити преко 200.000 Словенаца“, а сем тога „на територију Србије је стигло још око 50.000 Срба из окупираних крајева“.[427] То нам пре свега говори о дугорочно постављеном циљу и политици Немачке у погледу стварања слике „нове Европе“, али и о двојаком статусу усељеника у Србији: словеначко питање које се може подвести под одредницу легалног и организованог усељавања и српско избегличко питање које је било резултат својеврсног страдања и егзодуса српског народа, посебно на територији Хрватске, а касније и Косова и Метохије.

КОМЕСАРИЈАТ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ – ОРГАНИЗАЦИЈА И ДЕЛОКРУГ РАДА

Иако у почетку без организационе потпоре, у кратком временском року је Савет комесара схватио сву озбиљност ситуације која је у Србији настала због организованог прилива словеначког становништва, али и великог броја илегалних избеглица Срба. Припреме за прихват избеглица су постале обимније, а значајну, ако не и одлучујућу улогу, у томе је имала окупаторска немачка власт. Она се од почетка окупације организационо припремала за „послове пресељавања народа“. [428]

Као резултат тога је крајем јуна 1941. године образован Комесаријат за избеглице и пресељенике,[429] чиме је престао мандат Генералног комитета за насељавање Словенаца.[430] Министарски савет Владе Србије је у октобру 1941. године донео Уредбу о Комесаријату за избеглице и пресељенике, бр. М.С. Мр. 1569,[431] која се практично заснивала на решењима из претходног, старијег норматива о организацији и надлежностима Генералног комитета за насељавање.

Комесаријат је основан при Председништву Министарског савета, са задатком да прихвати избеглице и пресељенике који су били „принуђени да дођу на територију Србије“, као и да се стара о њиховом „распореду, размештају и упослењу“, као и свему другом што је у вези са збрињавањем избеглих лица.[432] То је правно и фактички значило „наслеђивање“ надлежности претходног тела за избегличка питања. Радом Комесаријата је руководио Изванредни комесар, кога је, на предлог председника владе Недића, именовао Министарстки савет. Први Изванредни опуномоћени комесар био је др Андра Поповић,[433] кога је 20. октобра 1941. године, када

426 ВА, група фондова Нда, к43а бр. рег.23-II. Правилник о устројству и делокругу рада генералног комитета за насељавање, мај 1941.

427 ВА, група фондова Нда, к43а бр.рег. 22-1. Статистички подаци о избеглицама. Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије*, Београд, 1981, 253.

428 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*....., 255. У штабу немачког војног заповедника за Србију постављен је др Ернст Вајнман, са задатком комесара за пресељавање, које послове је обављао од маја до октобра 1941. године У почетку је радио „само са два службеника, немачка држављанина“, али је у целини имао битан утицај на формирање посебног тела за послове пресељавања, у ком је смислу доследно спроводио немачке планове.

429 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 463.

430 Слободан Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.....255.

431 *Ново време*, 16. новембар 1941. Слободан Д. Милошевић, *нав. дело*, 255.

432 *Службене новине*, бр. 124. од 14. новембра 1941.г. Уредба о Комесаријату за избеглице и пресељенике

433 *Ново време*, 27. јун 1941.

је рад Комесаријата проширен, заменио инжењер Тома Максимовић, директор фабрике „Бата“ у Београду.[434]

Изванредни комесар је организовао и одговарао за рад организационих целина Комесаријата. Као наредбодавац је могао да располаже свим средствима која су буџетом, или на други начин, предвиђена за потребе избеглица и пресељеника, као и да се „стара о утрошку тих средстава“. Посебне мере су се односиле на збрињавање старих, немоћних лица и деце избеглица, путем обезбеђивања смештаја, хране, одевних предмета, школовања деце. У границама буџетских и додатних расположивих средстава, Изванредни комесар је добио право да „по своме нахођењу оснива домове, кухиње, интернате, амбуланте и остале установе потребне за смештај, исхрану и збрињавање избеглица и пресељеника“.

На основу одредаба Уредбе, а у „споразуму са Председником Министарског савета“, изванредни опуномоћени Комесар за избеглице и пресељенике је 11. децембра 1941. године прописао Правилник о организацији рада Комесаријата за избеглице и пресељенике и о допуни и обавезном тумачењу Уредбе о Комесаријату за избеглице и пресељенике.[435] Унутрашња организација Комесаријата је, поред Кабинета Изванредног Комесара, обухватала Административно одељење, Одељење за социјално старање и пропаганду и Финансијско-економско одељење. Свако одељење је имало своје одсеке. Административно одељење су чинили персонални, правни, транспортни и пријавни одсек. У саставу Одељења за социјално старање и пропаганду налазили су се социјални одсек, као и одсеци за упослење и пропаганду. Рад оба наведена одељења је пратило Финансијско-економско одељење са одсеком набавке, књиговодства и благајне.

Централна картотека са систематски сређеним подацима о свим избеглицама и пресељеницима се водила при пријавном одсеку Административног одељења. Сматрана је „корисном установом Комесаријата“, која је образована одмах по доласку и пријави првих избеглица 1941.

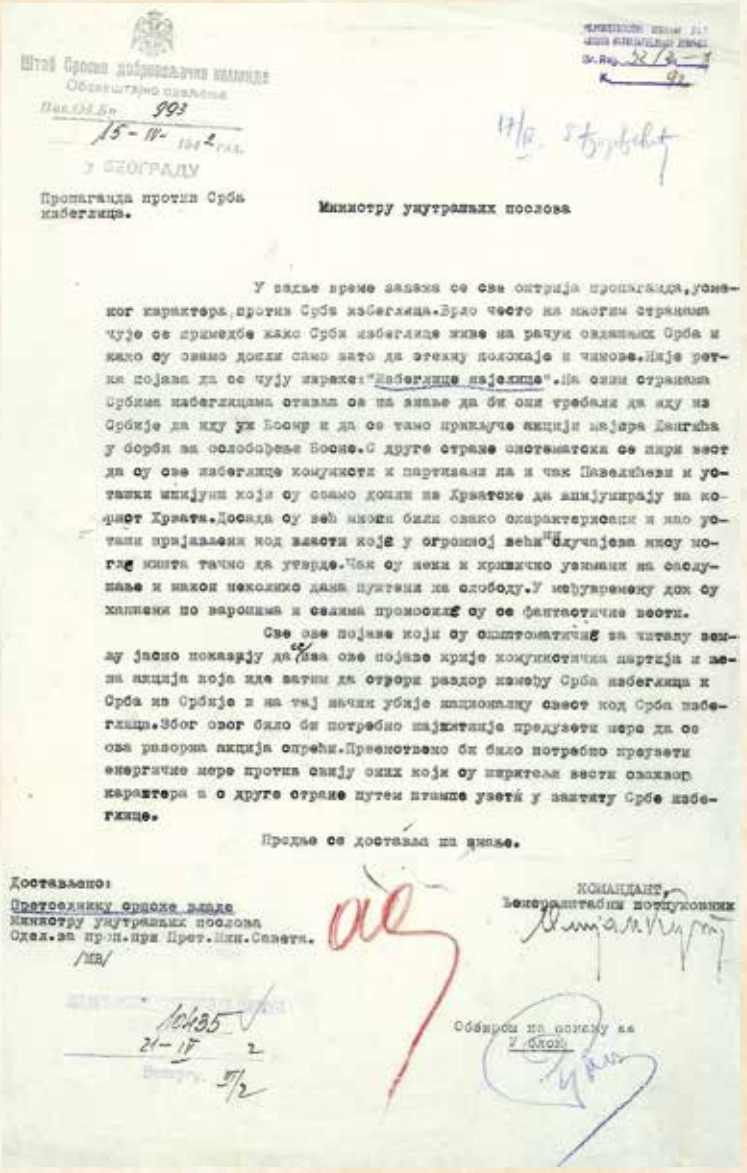

Пропаганда против Срба избеглица.

Министру унутрашњих послова

Илустрација 11.

године. Већ 1943. године, то је била „одлично организована“ база података о „сваком избеглици“ који се налазио на територији Србије. Водила се на принципу картотечких листића (картона) у које су се уписивали сви неопходни лични, породични, имовински подаци о регистрованим избеглицама. Таква евиденција је представљала

434 *Понедељак*, 20. октобар 1941. Слободан Д. Милошевић, *нав. дело*.255.

435 АС, Г-2, Ф-3. Правила о организацији рада Комесаријата за избеглице и пресељенике и о допуни и обавезном тумачењу Уредбе о комесаријату за избеглице и пресељенике

основ за пружање било какве материјалне, новчане, стручне или административне помоћи избеглицама. Рад у картотеци са странкама састојао се у издавању легитимација претходно регистрованим избеглицама, дупликата легитимација, разних уверења, као што је, на пример, о идентитету ради добијања дозволе за боравак, о сиромашном стању, ради ослобођења од болничких трошкова лечења, уверења неопходна за добијање службе или помоћи. На основу картотеке се могла стећи прилично верна слика о материјалном стању избеглица, а посредством ове евиденције, чланови избегличких породица, расутих по Србији, могли су сазнати податке једни о другима, што им је олакшавало међусобно проналажење и комуникацију.[436]

Илустрација 12.

Поступање са картотечком архивом је било такође предвиђено, а свако одступање је могло нанети штету или губитак података значајних за решавање статуса избеглица и пресељеника. Самостално истраживање архиве од стране странака није било допуштено.

„Архива није јавна кућа. Архива Комесаријата је власништво искључиво Комесаријата и странке немају права да траже писма или акта, иако су их писали", био је изричит Изванредни комесар у налогу из 1944. године. Стога је инсистирао на строгом поштовању наредбе о поступку издавања списа и аката из картотеке „једино на реверс и потпис шефа одељења или одсека" Комесаријата.[437]

Правилником је такође прецизно био уређен делокруг рада сваког одсека у оквиру одељења. Кабинет Изванредног комесара је представљао административни орган који се старао и о уредности вођења документације са седница Комесаријата, преписци Комесара, сабирао дневне извештаје подручних одељења и установа, сређивао статистичке податке, издавао потребне расписе и упутства. Персонални одсек у оквиру Административног одељења се старао о пословима рада службеника Комесаријата, евиденцијама запослених, исплатама, чувању збирке законских прописа, расписа и упутстава.

За избегличко питање, изражено одмах по објави рата и већ у првој ратној години попримило значајне размере, много је важнији био рад правног одсека у Административном одељењу. Он је избеглим лицима и пресељеницима непосредно пружао правну помоћ у свим питањима везаним за утврђивање вредности имовине

436 *Ново време*, 8. април 1943.

437 АС, Г-2, Ф-2, р299/1944.

коју су поседовали и оставили приликом напуштања својих домова, као и постојања телесних повреда, оштећења имовине и друге штете нанете избеглим лицима пре доласка у Србију. Транспортни одсек се старао о томе да избеглице и пресељеници, по доласку у Србију, са што мање проблема стигну до градова, вароши и села у којима је требало да се сместе. Бројно стање избеглица и пресељеника, снабдевање личним документима, посредовање по питању њихове дозволе боравка у местима окупиране Србије, као и вођење деловодног „дневника са регистратуром, евиденцијом и картотекома", спадало је у делокруг рада Пријавног одсека.

Не мањи значај за непосредно збрињавање избеглица и пресељеника имали су Социјални и Одсек за упослење. У ствари је целокупно старање о збрињавању старих, немоћних и деце у „државним и самоуправним" домовима, сличним установама „милосрдних друштава", као и подизање нових домова спадало у дужности Социјалног одсека. Посебну бригу су захтевала деца избегличких породица, са или без родитеља. Посредством Социјалног одсека[438] деца су била смештана код породица, које су се пријавиле да преузму бригу о малолетним избеглицама. Одговорни службеници у овом одсеку су, по налогу Изванредног комесара за избеглице и пресељенике, обилазили избегличке породице, посебно са више деце и у случајевима када родитељи нису били у могућности да се о деци старају. Тада је Комесаријат „преузимао бригу о деци" и смештао их у домове који су за ту потребу оформљени у Београду и насељима у унутрашњости Србије. Поред тога, Комесаријат је на овакав начин настојао да помогне и многочланим породицама у Србији, јер су и њихове молбе за помоћ стизале у Административно одељење Комесаријата. Организовање кухиње у којима ће избеглице и пресељеници „добивати здраву и јефтину храну" је такође обезбеђивао овај одсек.

У овом делу збрињавања избеглица и пресељеника значајна је била улога Одсека за набавке при Финансијско – економском одељењу. Планирање и реализација свих набавки за потребе Комесаријата и његових установа, подразумевало је руковођење финансијско-економским пословима избегличких логора, кухиња, расположивом храном и робом, радионицама и установама, вршење надзора над њиховим радом у финансијском и материјалном смислу, проучавање питања у вези са прибављањем и трошењем средстава потребних за остварење задатака Комесаријата. Финансијску „потпору", обезбеђивање новчаних средстава, њихову исплату, приходе и расходе, стручно вођење, евидентирање, израду биланса и извештаја, као и све остале стручне послове везане за правилно, законито и ажурно финансијско пословање Комесаријата, обезбеђивали су Одсек књиговодства и Одсек благајне.

При Одсеку за социјално старање се налазио и Одсек за пропаганду. Његова функција је за „владу народног спаса", сами тим и Комесаријат, био од изузетног значаја. Стога му је била посвећена и достојна пажња. Задатак Одсека је био да путем дневне и периодичне штампе, посебних публикација као и других средстава информисања „предузима све што је потребно у сврху ширења обавештења и развијања пропаганде у корист избеглица и пресељеника". У оквиру тог „најширег задатка" се налазило покретање иницијативе за прикупљање прилога за избеглице и пресељенике у новцу и натури, успостављање блиске сарадње са „државним и самоуправни властима, добротворним друштвима и установама у циљу што потпуније пропаганде", као и вођење „статистике о свему што се ради у интересу избеглица и пресељеника". [439]

Резултати рада Одсека за пропаганду Комесаријата, али и других пропагандних органа при Министарстом савету, односно влади Милана Недића, били су више него видни. То потврђују сачувани недељни листови, други часописи и периодика из окупиране Србије. У њима наилазимо на разнородне чланке о животу и раду државних органа, добротворних, културних, спортских друштава, школа и просветних удружења. Значајна пажња је у

438 Социјални одсек се у документима назива и Одсек за збрињавање.

439 АС, Г-2, Ф-3. Правила о организацији рада Комесаријата за избеглице и пресељенике и о допуни и обавезном тумачењу *Уредбе о комесаријату за избеглице и пресељенике*, акт. бр. 21718. од 11. децембра 1941.г.

периодици посвећена хуманитарном Фонду Ђенерала Недића, његовој активности на прикупљању помоћи за избегличку децу, али и децу сиромашних радничких и сељачких породица из Србије. Питање избеглица такође је разматрано у дневној и недељној штампи, а рад Комесаријата истицан као неопходан и вишеструко користан.

Структуру Правилника о организацији рада Комесаријата за избеглице и пресељенике у другом делу чине одредбе допуне и обавезних тумачења Уредбе о Комесаријату. Оне се односе на основна питања и организацију рада „рачуноводствене и благајничке службе" Комесаријата. Финансијска питања, која су обухватала прикупљање разних новчаних дотација, помоћи у материјалу и роби за избегла и пресељена лица, принципе и начин њихове расподеле, одлуке у том смислу, као и слична теме, заокупљале су пажњу не само стручних служби и одговорних лица у Комесаријату, већ и надлежне државне органе као и јавност у целини. У материји хуманитарног рада и распоређивања хране, одела, обуће и других животних намирница за невољне избеглице, увек је постојала могућност сумње у исправност рада, а са циљем да се помоћ заиста обезбеди и допреми онима којима је неопходна. Стога је та област деловања Комесаријата уредбено, али и стварно, била стално под „лупом" државних финансијских органа. Надзор над целокупним радом Комесаријата је вршио председник Министарског савета „кад и како за сходно нађе". Посебно, надзор над рачуноводственим и благајничким пословањем је вршио Министар финансија „преко нарочите контролне комисије". Ова Комисија је имала задатак да на почетку сваког месеца прегледа „рачуноводствено и благајничко пословање Комесаријата...у претходном месецу", као и да „одобри рад односно да учини потребне исправке у раду и изда потребна упутства за даљи рад".[440]

Комесаријат је током ратних година имао седиште у Београду, у простору који му је српска влада определила. На конференцији одржаној средином 1944. године у Председништву Министарског савета, у присуству представника немачке Фелдкоманде и свих државних министарстава, разговарало се о могућем пресељењу државних ресора. Просторије појединих министарстава је требало ставити на располагање немачкој војсци, а пресељење управно-извршних служби је било у функцији заштите од евентуалних „напада из ваздуха". Представник Комесаријата за избеглице се одлучно супротставио свакој могућности пресељења, и у том смислу изнео практичне разлоге. Много значајније је било то што су службеници Комесаријата свакодневно имали контакте са странкама, неопходне због хитног и ефикасног решавања проблема избеглица и пресељеника. То је значило да и сама локација на којој се налазило седиште Комесаријата треба да буде „лако приступачна и у близини железничке станице". Комесаријат је такође водио значајне евиденције о избеглицама, свих категорија, по систему картотеке, те је пресељење тог документационог материјала могло довести у питање „правилан и редован рад" служби Комесаријата. Према речима представника Комесаријата на поменутој конференцији, сви службеници Комесаријата су прихватили да раде у постојећим просторијама без бојазни за своју сигурност, чак и услед евентуалних ваздушних напада којима је Београд био изложен у години пред крај Другог светског рата.[441]

САВЕТОДАВНИ ОДБОР КОМЕСАРИЈАТА ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ

Саветодавни одбор за збрињавање избеглица и пресељеника је био стручно тело Комесаријата, чије је оснивање такође било предвиђено Уредбом о Комесаријату за избеглице и пресељенике из октобра 1941. године. На основу Уредбе, Изванредни комесар је у децембру 1941. године прописао и Правилник о организацији и раду Саветодавног одбора при Комесаријату за избеглице и пресељенике.[442]

На предлог Изванредног Комесара за избеглице и пресељенике, председник Министарског савета је постављао чланове Саветодавног одбора. Њих дванаест у

440 АС, Г-2, Ф-3. Исто.

441 АС, Г-25, Ф-13. Просторије у којима је радио Комесаријат су се налазиле у партеру „врло солидно грађене шестоспратнице", имао је свој посебан „изолован" улаз, а подрумске просторије „врло сигурно и прикладно склониште" за случај потребе.

442 АС, Г-2, Ф-3, *Правилник о организацији и раду Саветодавног одбора при Комесаријату за избеглице*, бр. 21721. од 11. децембра 1941.г.

сазиву Одбора су била лица „која су својом стручношћу у стању да сва актуелна питања око смештаја и формирања егзистенције избеглица и пресељеника проуче, расправе и остваре“.Рад у Саветодавном одбору сматрао се почасним и био је без икакве новчане надокнаде, док су чланови ужег дела Саветодавног одбора имали право на одређену новчану награду.[443]

Процедурално, рад Саветодавног одбора се одвијао у седницама, које је писмено сазивао Изванредни комесар, са благовремено достављеним предлогом „предмета који ће се на седници претресати“. Правилник је регулисао и начин рада и доношења одлука, мишљења или предлога на седницама. У делокругу рада Саветодавног одбора налазила су се питања као што су: заостала имовина избеглица и пресељеника коју су морали оставити, случајеви злостављања и физичких повреда пре њиховог преласка на окупирано подручје Србије, могућност сталног насељавања земљорадника избеглица и пресељеника у Србији, њихово збрињавање према стручним квалификацијама и знањима. Тако су посебно разврставана и решавана питања о збрињавању обичних неквалификованих радника, занатлија, трговаца, интелектуалаца.

Посебан сегмент саветодавног рада се односио на бригу о старим лицима, немоћнима и деци до 14 година. Збрињавање омладине подразумевало је и учење заната, припрему за службу рада, школовање у средњим стручним школама или на универзитетима. Придавала се пажња организацији радничког, земљорадничког, занатског и трговачког задругарства, као и отварању кредита за самосталне занатлије и трговце.[444] Овај домен рада био је у сагласности са политиком владе Милана Недића, која је „будућу Србију“ видела као пољопривредну и земљу „обновљеног српског задругарства“, у којој ће се сви радни и стручни капацитети усмерити ка образовању „средњег слоја“ - радништва, земљорадника, трговаца и занатлија. Сви послови Саветодавног одбора Комесаријата су на крају имали за функцију континуирано „збрињавање избеглица и пресељеника ради обезбеђења њихове егзистенције и формирања услова за успешан рад и просперитет“.

Начела збрињавања избеглица су била утврђена и у Нацрту Уредбе о збрињавању избеглица, која је датирана 18. марта 1942. године у Београду.[445] Нацрт Уредбе је дефинисао основе понашања у свим областима рада на „избегличком питању“. Приоритет је припадао збрињавању „српске избегличке деце“, која нису смела бити „гладна, гола ни боса, нити живети од просјачења и милостиње“. У случајевима када родитељи нису могли да прехране и старају се о својој деци, о њима је бригу преузимао Комесаријат за збрињавање избеглица. За ту сврху, Комесаријат је на територији Србије, у сарадњи са среским, градским или месним одборима организовао дечје домове у којима су деца смештана према годинама старости по систему „интернатског одгоја“. Министарство просвете учествовало је у збрињавању избегличке деце, тако што је домовима додељивало потребно васпитно и образовно особље, које је вршило „наставу, школовало децу и васпитавало их у српском националном духу“.

Другу категорију представљало је збрињавање старих лица, која такође нису смела „живети од просјачења“. За старије избеглице, које нису имале средстава за издржавање нити су могла бити смештена код рођака, Комесаријат је организовао рад посебних установа за стара лица као вид заједничког смештаја, исхране, одевања, обезбеђивања основних хигијенских услова.

Нацрт Уредбе је сачињен у периоду када је избегличко питање већ скоро годину дана решавано на територији Србије. Сматрало се да су се основни услови за нормализацију живота избеглица и пресељеника у Србији већ стекли. После основног прихвата и смештаја избеглица, могло се приступити „другој фази“ у којој ће се они постепено, сходно својим знањима и способнос-

443 Уже тело Саветодавног одбора, који је одређивао непосредно Изванредни комесар, чинили су по један „правник, професор географије, национални економ и задругар“. Задатак ужег одбора је био извршног карактера. Он је, „у секцијама“, разматрао проблеме избеглица и исељеника, „израђене реферате“ износио пред Саветодавни одбор и старао се о спровођењу одлука Одбора.

444 АС, Г-2, Ф-3, *Правилник о организацији и раду Саветодавног одбора при Комесаријату за избеглице*, бр. 21721, од 11. децембра 1941.г.

445 ВА, група фондова Нда, к 40, бр.рег. 49/5. Нацрт *Уредбе о збрињавању избеглица*, Београд, 18. март 1942.

Илустрација 13.

тима, укључити у привређивање и све више самостално обезбеђивати егзистенцију. Нацрт Уредбе у том смислу се може посматрати као рестриктиван када је у питању колективна, државна и друштвена брига о лицима која су стицајем ратних околности напустила своја огњишта у Хрватској, Словенији, Босни и Херцеговини, Македонији или Косову и Метохији. Са друге стране, није било за државу целисходно нити економски оправдано бесконачно издвајати новчана средства за смештај, исхрану и одевање избеглих и пресељених лица. Више стотина избеглица је требало укључивати у свакодневни живот земље у којој су нашли уточиште.

Због тога су Нацртом Уредбе биле укинуте све бесплатне „кухиње и казани“ за исхрану избеглица, а уместо тога је Комесаријат, преко својих испостава при окрузима, срезовима и општинама требало да отвори „јавне избегличке кухиње“. У њима би избеглице за скромну новчану надокнаду, не више од „10 динара“, добијале редовне оброке хране. Такође, све избеглице, „здраве и способне за рад“, биле су дужне да „привређују и да „живе од свог рада и зараде“. А влада „народног спаса“ је и у овом питању показала свој колаборационистички однос према немачким окупационим властима у изричитом ставу у Нацрту Уредбе да „тко не може наћи запослења у Србије, може га наћи у Немачкој“. Слично се „саветовало“ и српској избегличкој омладини која није била запослена. Требало је у таквим случајева „одмах ступити у националну службу рада за обнову Србије, уколико се добровољно не пријаве у Немачку“.

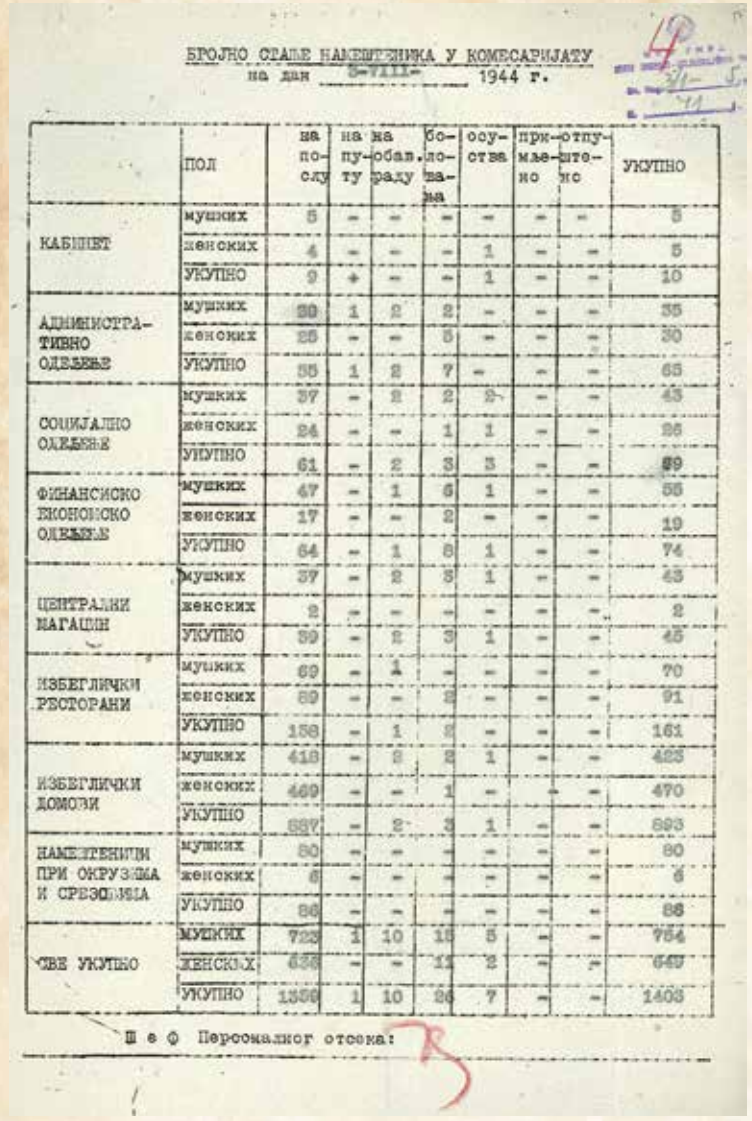

БРОЈНО СТАЊЕ НАМЕШТЕНИКА У КОМЕСАРИЈАТУ
на дан 6-VIII- 1944 г.

	ПОЛ	на послу	на путу	на обав. раду	болесна	осуства	прекомандовано	отпуштено	УКУПНО
КАБИНЕТ	мушких	5	-	-	-	-	-	-	5
	женских	4	-	-	-	1	-	-	5
	УКУПНО	9	+	-	-	1	-	-	10
АДМИНИСТРАТИВНО ОДЕЉЕЊЕ	мушких	30	1	2	2	-	-	-	35
	женских	25	-	-	5	-	-	-	30
	УКУПНО	55	1	2	7	-	-	-	65
СОЦИЈАЛНО ОДЕЉЕЊЕ	мушких	37	-	2	2	2	-	-	43
	женских	24	-	-	1	1	-	-	26
	УКУПНО	61	-	2	3	3	-	-	69
ФИНАНСИСКО ЕКОНОМСКО ОДЕЉЕЊЕ	мушких	47	-	1	6	1	-	-	55
	женских	17	-	-	2	-	-	-	19
	УКУПНО	64	-	1	8	1	-	-	74
ЦЕНТРАЛНИ МАГАЦИН	мушких	37	-	2	3	1	-	-	43
	женских	2	-	-	-	-	-	-	2
	УКУПНО	39	-	2	3	1	-	-	45
ИЗБЕГЛИЧКИ РЕСТОРАНИ	мушких	69	-	1	-	-	-	-	70
	женских	89	-	-	2	-	-	-	91
	УКУПНО	158	-	1	2	-	-	-	161
ИЗБЕГЛИЧКИ ДОМОВИ	мушких	416	-	2	2	1	-	-	423
	женских	469	-	-	1	-	-	-	470
	УКУПНО	885	-	2	3	1	-	-	893
НАМЕШТЕНИЦИ ПРИ ОКРУЗИМА И СРЕЗОВИМА	мушких	80	-	-	-	-	-	-	80
	женских	6	-	-	-	-	-	-	6
	УКУПНО	86	-	-	-	-	-	-	86
СВЕ УКУПНО	МУШКИХ	723	1	10	15	5	-	-	754
	ЖЕНСКИХ	636	-	-	11	2	-	-	649
	УКУПНО	1359	1	10	26	7	-	-	1403

Ш е ф Персоналног отсека:

Илустрација 14.

Земљорадници који нису имали могућности да узму земљу под најам за обрађивање, били су упућени на „Аграрну банку за евентуално добијање кредита“, на темељу препоруке Комесаријата и „двојице виђенијих избеглица“, уз потребну административну подршку надлежне општине. Такође су кредит од Занатске или Хипотекарне банке, на основу потребних препорука, могле да потражују српске избеглице занатлије, које су желеле да се „укопчају“ у српску привреду.[446]

Ближа сазнања о томе да ли је Нацрт Уредбе претворен у акт са законском снагом, у архивском фонду „Група фондова Недићева архива“ у Војном архиву, нису пронађена. Поступање Комесаријата, његових органа, стручних тела на нивоу државе и административних целина у Србији, показује да су у пракси примењиване поједине ставке које су биле предвиђене Нацртом Уредбе. Оштрији тон, лишен првобитне емпатије и саосећања према избеглим, прогнаним и пресељеним лицима, значајно се назирао у Нацрту Уредбе о збрињавању избеглица. То оставља недоумицу да ли је и до ког степена тада актуелна влада била спремна, способна и расположена да трајно реши питање невољног прилива српског и другог становништва са, ратом захваћених подручја Југославије, на територију Србије. Такође се као једно од питања намеће и то да ли су радно способне српске избелице, посебно омладина, били виђени као одговарајућа, нископлатежна и незахтевна радна снага за принудни рад у Немачкој и колико је такав начин решавања дела избегличког питања одговарао хуманим поставкама на којима је декларативно почивао рад Комесаријата за избеглице и пресељенике. Могуће сасвим је било и то да су се економски и социјални ресурси фактички и правно „имагинарне“ српске државе под немачком окупацијом исцрпели услед ратног стања које је неминовно негативно утицало на опстанак привреде и стварање слике нормалног свакодневног живота у таквим околностима. Из ових разлога, Недићева влада свакако није била вољна да распирује и поткрепљује социјалне проблеме у, ионако на сваки начин девастираној земљи, те је сва прилика да предметна Уредба никада није званично ступила на снагу, иако су поједина њена решења нашле своју примену у пракси.

446 ВА, група фондова Нда, к 40, бр.рег. 49/5. Нацрт *Уредбе о збрињавању избеглица*, Београд, 18. март 1942.

ЗБРИЊАВАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА И ПРЕСЕЉЕНИКА У УНУТРАШЊОСТИ СРБИЈЕ – СЛУЧАЈ ПОЖАРЕВЦА И ПОЖАРЕВАЧКОГ ОКРУГА

Приликом доласка у Србију, избеглице и пресељеници су углавном изражавали жељу да остану у Београду, чему се власти у прво време нису противиле. Прилив избеглица се свакодневно енормно повећавао, тако да је престони град убрзо постао „претесан“ за тако велики број нових житеља. Упозоравајућа је била чињеница да је дошло до израженог недостатка хране и просторија за смештај. Због тога су избеглице и пресељеници, према предвиђеном распореду, из престонице размештани по варошима и селима у унутрашњости Србије. Према писању листа „Ново време“, Комесаријат је издао обавештење о томе да ће све избеглице које су дошле у Београд после 6. априла 1941. године бити распоређене у унутрашњости Србије.[447]

Ради боље организације рада на збрињавању и смештају, Изванредни комесар је добио право да код банских управа, среских начелстава и градских поглаварстава, у сагласности са „шефовима тих надлештава“, наређује чиновницима „вршење послова из делокруга његове надлежности“. По потреби, Комесаријат је могао, као „друга помоћна тела“, на нивоу бановина, срезова и општина да оснива „месне одборе“ за збрињавање избеглица и пресељеника, који су своју надлежност обављали у „сарадњи са среским и општинским властима“.[448]Један од првих таквих одбора, основан средином јуна 1941. године, био је Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева. У одбору се налазило „до 20 чланова“, представника Комесаријата за социјално старање, Црвеног крста и других органа и оргнизација. Избором Милана Аћимовића за председника и Димитрија Љотића за потпредседника, значај овог тела је несумњиво био „подигнут на државни и национални ниво“. Такође, у Београду је постојао Месни одбор за избеглице, са председником Иваном Милићевићем. Овај одбор је имао активан „пропагандни рад“, а његови агилни чланови су били Драгољуб Јовановић, Драгомир Стојадиновић и Велибор Јонић.[449]

Правилником о раду првобитног Комитета за збрињавање избеглица и пресељеника је био уређен састав и функционисање бановинских, среских и општинских одбора за пресељенике и избеглице. Приликом постављања чланова ових одбора, водило се рачуна да то буду лица „која најбоље познају месне прилике и која су безусловни иницијатори, окретни и савесни људи, који ће поверени им посао завршити не жалећи труда ни радног времена за опште добро насељеника.“[450]

Посебно „заузимање“ владиних органа се уочавало код размештаја словеначких породица, планских пресељених у Србију. Средином 1941. године, председник Генералног комитета за насељавање др Феодор Араницки је издао распис о дужностима власти, установа и државних службеника „свих струка“, по питању превоза смештаја и збрињавања словеначких насељеника. Према распису, дужности среских начелника, градских поглаварстава и општинских управа, биле су да уз помоћ месних социјалних одбора, сачине попис и евиденцију празних, напуштених кућа или станова и других зграда, њихово оспособљавање за смештај породица досељеника; изврше одабир српских домаћинстава и број досељеника који би могли бити примљени код њих, при чему су приоритет имале најимућније породице; благовремено ангажују и припреме превозна средства за транспорт пресељеника од железничке станице где се искрцавају до места где ће бити смештени. Посебно се предвиђала обавеза да се превоз, „добровољно или принудно“, обезбеди за старе и изнемогле, децу и „њихове ствари“.

Сви „учесници“ у смештају и збрињавању досељеника морали су да, бар за прво време, обезбеде најпотребније

447 *Ново време*, 24. јули 1941, С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.... 256.

448 *Уредба о Комесаријату за избеглице и пресељенике*, М.с.бр. 1286, од 5. октобра 1941.г., Сл. новине бр. 124/1941. Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 463.

449 Б.Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992, 463.

450 ВА, група фондова Нда, к43а, бр. рег. 23/II, *Правилник о устројству и делокругу рада Генералног комитета за насељавање*, мај 1941.

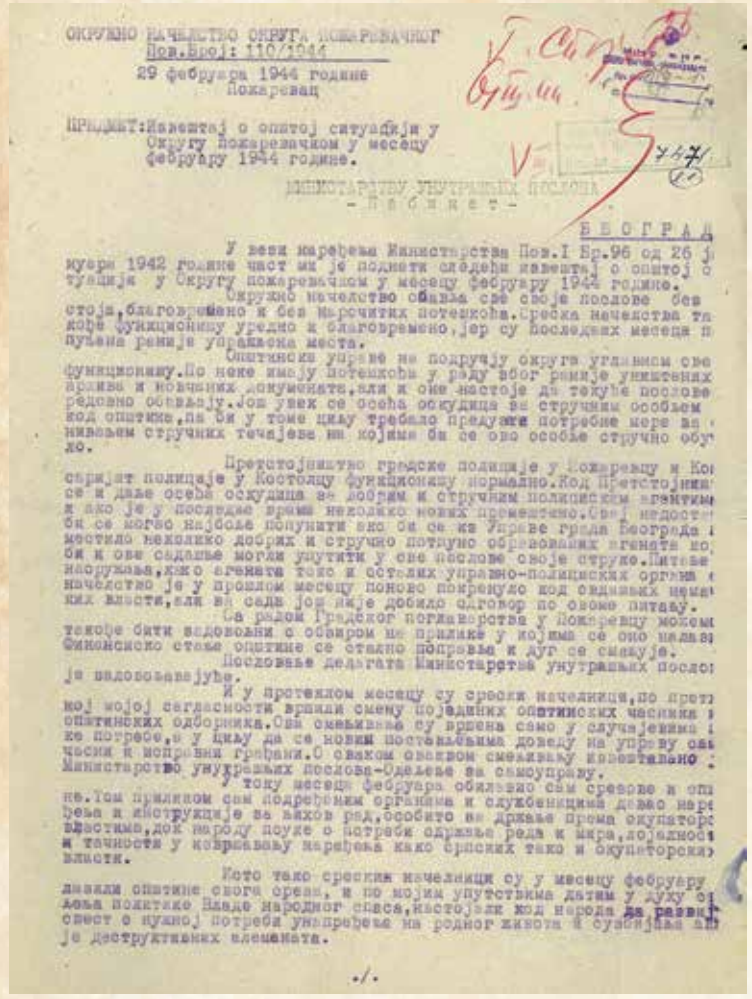

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
Пов.Број: 110/1944
29 фебруара 1944 године
Пожаревац

ПРЕДМЕТ: Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком у месецу фебруару 1944 године.

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
- Кабинет -

БЕОГРАД

У вези наређења Министарства Пов.I Бр.96 од 26 ј[illegible]
нуара 1942 године част ми је поднети следећи извештај о општој с[illegible]
туацији у Округу пожаревачком у месецу фебруару 1944 године.

Окружно начелство обавља све своје послове без
стоја, благовремено и без нарочитих потешкоћа. Среска начелства та
кође функционишу уредно и благовремено, јер су последних месеца п
пуњена раније управљена места.

Општинске управе не подручју округа углавном све
функционишу. По неке имају потешкоћа у раду због раније уништених
архива и новчаних докумената, али и оне настоје да текуће послове
редовно обављају. Још увек се осећа оскудица за стручним особљем
код општина, па би у томе циљу требало предузети потребне мере за
нивањем стручних течајева на којима би се ово особље стручно обу
ло.

Претстојништво градске полиције у Пожаревцу и Ко
саријат полиције у Костолцу функционишу нормално. Код Претстојниш
се и даље осећа оскудица за добрим и стручним полицијским агентим
и ако је у последње време неколико нових премештено. Овај недост
би се могао најбоље попунити ако би се из Управе града Београда
местило неколико добрих и стручно потпуно образованих агената ко
би и ове садашње могли упутити у све послове своје струке. Питање
наоружања, како агената тако и осталих управно-полицијских органа
начелство је у прошлом месецу поново покренуло код овдашњих нема
ких власти, али за сада још није добило одговор по овоме питању.

Са радом Градског поглаварства у Пожаревцу можем
такође бити задовољни с обзиром на прилике у којима се оно налаз
Финансиско стање општине се стално поправља и дуг се смањује.

Пословање делагата Министарства унутрашњих посло
је задовољавајуће.

И у протеклом месецу су срески начелници, по прет
ној мојој сагласности вршили смену појединих општинских чесника
општинских одборника. Ова смењивања су вршена само у случајевима
ке потребе, а у циљу да се новим постављењима доведу на управу са
часни и исправни грађани. О сваком оваквом смењивању извештавано
Министарство унутрашњих послова-Одељење за самоуправу.

У току месеца фебруара обилазио сам срезове и оп
не. Том приликом сам подређеним органима и службеницима давао нар
ђења и инструкције за њихов рад, особито за држање према окупатор
властима, док народу поуке о потреби одржања реда и мира, лојалност
и тачности у извршавању наређења како српских тако и окупаторских
власти.

Исто тако срески начелници су у месецу фебруару
лазили општине свога среза, и по мојим упутствима датим у духу с
љења политике Владе народног спаса, настојали код народа да развиј
свест о нужној потреби унапређења на родног живота и сузбијања ан
је деструктивних елемената.

./.

Илустрација 15.1.

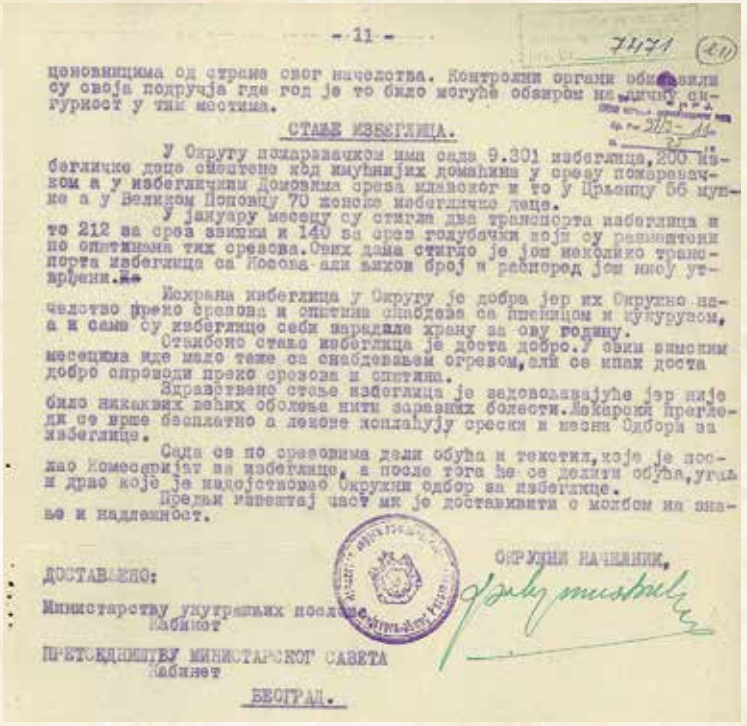

- 11 -

7471

ценовницима од стране свог начелства. Контролни органи обилазили
су своја подручја где год је то било могуће обзиром на личну си-
гурност у тим местима.

СТАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА.

У Округу пожаревачком има сада 9.301 избеглица, 200 из-
бегличке деце смештено код имућнијих домаћина у срезу пожаревач-
ком а у избегличким Домовима среза млавског и то у Црљенцу 56 мушке
а у Великом Поповцу 70 женске избегличке деце.

У јануару месецу су стигла два транспорта избеглица и
то 212 за срез звишки и 140 за срез голубачки који су размештени
по општинама тих срезова. Ових дана стигло је још неколико транс-
порта избеглица са Косова али њихов број и распоред још нису ут-
врђени.

Исхрана избеглица у Округу је добра јер их Окружно на-
челство преко срезова и општина снабдева са пшеницом и кукурузом,
а и само су избеглице себи зарадиле храну за ову годину.

Стамбено стање избеглица је доста добро. У свим зимским
месецима иде мало теже са снабдевањем огревом, али се ипак доста
добро спроводи преко срезова и општина.

Здравствено стање избеглица је задовољавајуће јер није
било никаквих већих оболења нити заразних болести. Лекарски прегле-
ди се врше бесплатно а лекове исплаћују срески и месни Одбори за
избеглице.

Сада се по срезовима дели обућа и текстил, које је пос-
лао Комесаријат за избеглице, а после тога ће се делити обућа, угаљ
и дрво које је издојствовао Окружни одбор за избеглице.

Предњи извештај част ми је доставити с молбом на зна-
ње и надлежност.

ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК,

ДОСТАВЉЕНО:

Министарству унутрашњих послова
Кабинет

ПРЕТСЕДНИШТВУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА
Кабинет

БЕОГРАД.

Илустрација 15.2.

ствари за преноћиште, исхрану и средства за хигијену. Лекари и санитетско особље су предузимали све потребне санитетско-хигијенске мере. Општинске управе, односно сва места где се вршило насељавање, водиле су „администрацију“ и евиденције пристиглих досељеника, са основним личним, породичним, здравственим и имовинско-правним подацима. Ради остварења постављеног циља и наређења немачких војних власти, било је наложено свим грађанима, посебно добротворним „месним установама“, да помажу властима, како би се смештај насељеника спровео „брзо, социјално и што праведније“, а потребна средства „на време сразмерно домаћинствима прибаве и досељеницима на расположење ставе“. У противном, применили би се казнени законски прописи, за шта су у целини били одговорни срески начелници и предстојници градских полиција. [451]

Одређене новине у функционисању државног органа за питање избеглица и пресељеника уследиле су са променом административне организације окупиране Србије. Недићева влада је децембра 1941. године донела Уредбу о административној подели земље,[452] којом су укинуте бановине и поново успостављен систем „опште управе“, по принципу округа, срезова и општина. Бановине, основане 1929. године ради централизације власти, регионалних самоуправа и сузбијања ескалираног сепа-

451 ВА, група фондова НА, к39 бр.рег. 13/1, наређење Изванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице бр. 2405. од 24. јула 1941. г.

452 *Службене новине*, бр. 136-А, од 26. децембра 1941. Уредба о административној подели земље.

ратизма, распадом Југославије нису више оправдавала своје постојање.[453] Иначе се сматрало да њихова функционалност ни у време Краљевине Југославије није била оптимална. Као један од разлога је истицана територијална величина бановина, која је онемогућавала ефикасност бановинских органа. Истовремено се сматрало да су биле образоване „без много слуха“ за национална, историјска, културна и привредна наслеђа и различитости народа који су у њима живели.

Илустрација 16.

Окрузи су дефинисани као „управне и самоуправне“ јединице, с тим да организација окружне самоуправе буде прописана посебним уредбеним прописом. По Б. Петрановићу су окрузи били замишљени као „експедитивна и добро организована администрација“, што је влада образлагала тиме да српски сељак „нема времена да иде у бановински центар док у свако доба може да дође до окружног начелника“.[454] Декларативно залагање за ефикаснију и рационалнију управу, самоуправна начела и непосредније остваривање власти, у суштини је значило њену већу централизацију кроз непосредну контролу и појачан надзор на радом државних надлештава и општинских управа. Повраћај на административно уређење „по вољи народа“, утемељено још у Краљевини Србији, у ствари је требало да помогне централизацији власти у рукама Недићеве владе „националног спаса“, учвршћивању режима и индивидуализацији Србије под немачким покровитељством. Сам Недић се изјашњавао као противник Југославије, коју је сматрао „великом грешком“, а чија су „алтернатива (сада) биле уједињене српске земље“.[455] У складу са таквим ставом, укидање остатака пет „краљевских“ бановина враћањем поделе Србије на округе са аутономним овлашћењима, те успостављање старог окружног система, симболично је представљало брисање Југославије и „васкрснуће“ српског државног идентитета.[456]

Уредбом о административној подели земље је на територији Србије било установљено 14 округа, у чијем саставу су се налазили срезови и општине. Један од њих

453 Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*..., 460.

454 Б. Петрановић, *нав. дело*, 461.

455 Љубодраг Димић, *Историја српске државности III, Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001,226.

456 Ј. Живковић, *Територијална подела Пожаревачког (Браничевског) округа*, Пожаревац, 2009, 78.

је био Округ пожаревачки, са седиштем у Пожаревцу.[457] Решењем Владе Милана Недића, за првог начелника Округа пожаревачког под окупацијом је био постављен Душан Јевтић, а за помоћника Радомир Петровић, саветник Министарства унутрашњих дела.[458]

Поред осталог, Уредбом су били предвиђени делокруг рада и надлежности окружних начелника. Окружни начелник је био представник владе и вршио највишу политичку и општу управну власт у округу. Поред утврђених послова „опште државне управе", у делокруг његовог рада су били сврстани и „послови и надзор над социјалним установама у округу, старање о сиромашним и старим лицима, као и послови око свих хуманих установа". Он се старао „као добар домаћин за добробит својих грађана", о томе да у округу „буде увек ред", да је свакоме „грађанину у округу" потпуно зајемчена лична и имовна безбедност. Својим „брзим и енергичним мерама и наредбама" окружни начелник је имао овлашћење да решава „сва поверена му питања".[459] У оквиру дела „социјалних послова" окружних начелстава и окружних начелника по Уредби може се сврстати и решавање статуса избеглица и пресељеника.

Такође су и окружне скупштине имале одређене ингеренције у решавању „избегличког питања". Према Уредби о окружним скупштинама, која је донета 1939. године, а у оквиру „националне, моралне и привредне обнове Србије", задатак окружних скупштина је био и да обезбеде што боље могућности „за снабдевање и исхрану становништва, за јавну безбедност и збрињавање избеглица и других лица којима је јавна помоћ потребна".[460]

Наравно, установе квислиншке српске власти су остале под оперативним руководством немачке војне команде. Немачка војна управа у Србији је, у односу на домаћи апарат власти, задржала сва права окупационе силе: овлашћења да доноси законе и издаје упутства службеним органима на свим нивоима. То је значило да се целокупни рад администрације, у оквиру тога и рад органа на прихвату, збрињавању и смештају избеглица и пресељеника дуљем Србије, налазио под будном пажњом немачких „опуномоћених цензора".[461]

Изванредни опуномоћени комесар за избеглице и пресељенике Тома Максимовић је, и пре промена у административној организацији Србије, сматрао да је „ради правилног и успешног прихвата, распореда, размештаја, упослења и збрињавања избеглица у унутрашњости Србије" неоходно сачинити мрежу одговарајућих органа при окрузима, срезовима и општинама. У том смислу је 23. октобра 1941. године прописао Правилник о организацији и раду окружних, градских, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике, као „основно правило за функционисање" ових одбора у унутрашњости.[462]

Организација рада регионалних и локалних одбора се управо заснивала на руководећој улози окружних, среских начелника, као и председника градских и општинских одбора. Они су, на нивоу своје хијерархијске управне и самоуправне надлежности, добили право да постављају чланове окружних, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике. Окружни одбор је имао 10 чланова и једног секретара, који је уједно био и чиновник Окружног начелства и референт окружног начелника задужен за избеглице и пресељенике. Градски и срески одбори за збрињавање избеглица имали су по шест чланова и секретара, по истом критеријуму као и за окружни одбор, док је у општински одбор бирано четири члана, уз секретара по функцији.

Струковна структура одбора била је такође Правилником јасно утврђена: налазио се ту по један лекар, инжењер, просветни радник и економски стручњак. Уочавамо да није било чланова из правне струке, иако су се у делокругу Комесаријата, самим тим и његових огранака,

457 Љ.Димић, нав. дело, 226. Б. Петрановић, *Србија у другом светском рату*, 461. Јасмина Живковић, нав.дело, 77-78.

458 *Обнова*, 27. децембар 1941, 2. Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, 462.

459 *Службене новине*, бр. 136-А, од 26. децембра 1941. Уредба о административној подели земље, бр. 2469. од 18. децембра 1941. Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, 460.

460 ВА, група фондова Нда, к 21 бр.рег. 2/39.

461 Љ. Димић, нав. дело, 226. Ј. Живковић, *нав. дело*, 78.

462 *Службене новине* бр. 4. од 13. јануара 1942. Правилник о организацији и раду окружних, градских, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике, М.С. бр. 1569. од 23. 10. 1941.

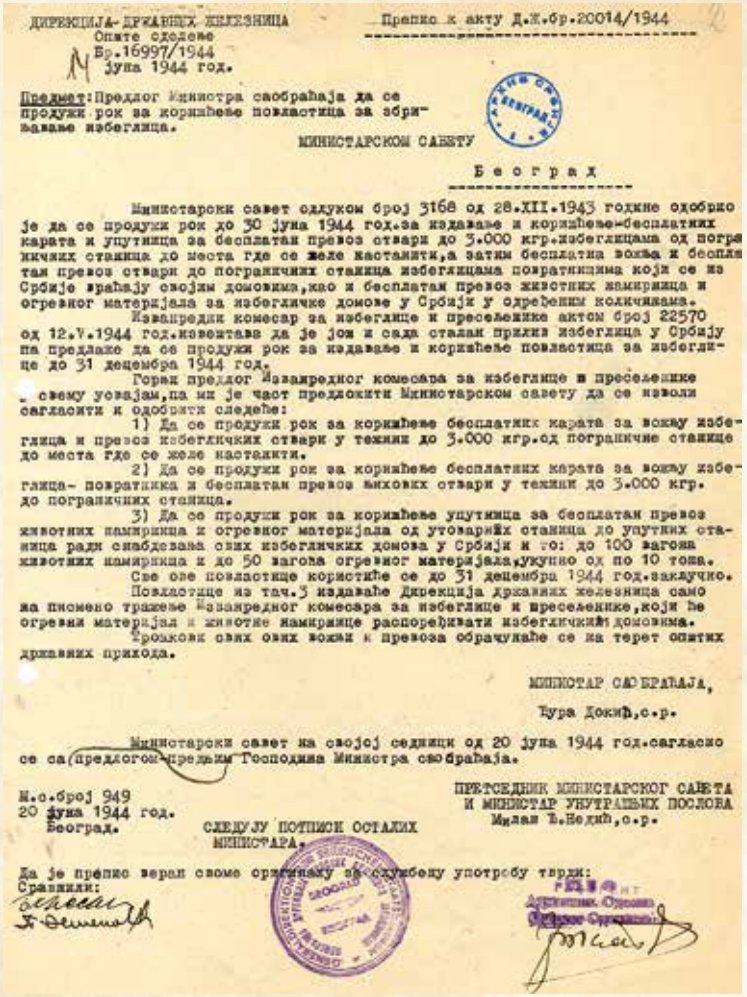

ДИРЕКЦИЈА ДРЖАВНИХ ЖЕЛЕЗНИЦА
Опште одељење
Бр.16997/1944
Јуна 1944 год.

Препо к акту Д.Ж.бр.20014/1944

Предмет: Предлог Министра саобраћаја да се продужи рок за коришћење повластица за збрињавање избеглица.

МИНИСТАРСКОМ САВЕТУ

Београд

Министарски савет одлуком број 3168 од 28.XII.1943 године одобрио је да се продужи рок до 30 јуна 1944 год.за издавање и коришћење бесплатних карата и упутница за бесплатан превоз ствари до 3.000 кгр.избеглицама од пограничких станица до места где се желе настанити,а затим бесплатна вожња и бесплатан превоз ствари до пограничних станица избеглицама повратницима који се из Србије враћају својим домовима,као и бесплатан превоз животних намирница и огревног материјала за избегличке домове у Србији у одређеним количинама.

Изванредни комесар за избеглице и пресељенике актом број 22570 од 12.V.1944 год.извештава да је још и сада сталан прилив избеглица у Србију па предлаже да се продужи рок за издавање и коришћење повластица за избеглице до 31 децембра 1944 год.

Горњи предлог Изванредног комесара за избеглице и пресељенике по свему уважам,па ми је част предложити Министарском савету да се изволи сагласити и одобрити следеће:

1) Да се продужи рок за коришћење бесплатних карата за вожњу избеглица и превоз избегличких ствари у тежини до 3.000 кгр.од пограничне станице до места где се желе настанити.

2) Да се продужи рок за коришћење бесплатних карата за вожњу избеглица- повратника и бесплатан превоз њихових ствари у тежини до 3.000 кгр. до пограничних станица.

3) Да се продужи рок за коришћење упутница за бесплатан превоз животних намирница и огревног материјала од утоварних станица до упутних станица ради снабдевања ових избегличких домова у Србији и то: до 100 вагона животних намирница и до 50 вагона огревног материјала,укупно од по 10 тона.

Све ове повластице користиће се до 31 децембра 1944 год.закључно.

Повластице из тач.3 издавање Дирекција државних железница само на писмено тражење Изванредног комесара за избеглице и пресељенике,који ће огревни материјал и животне намирнице распоређивати избегличким домовима.

Трошкови свих ових вожњи и превоза обрачунаће се на терет општих државних прихода.

МИНИСТАР САОБРАЋАЈА,

Ђура Докић,с.р.

Министарски савет на својој седници од 20 јуна 1944 год.сагласно се са предлогом предњим Господина Министра саобраћаја.

М.с.број 949
20 јуна 1944 год.
Београд.

ПРЕТСЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЕТА
И МИНИСТАР УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
Милан Ђ.Недић,с.р.

СЛЕДУЈУ ПОТПИСИ ОСТАЛИХ МИНИСТАРА.

Да је препо веран своме оригиналу за службену употребу тврди:
Сравнили:

Илустрација 17.

налазила значајна питања имовинско-правне природе, посебно у делу заштите и евидентирања непокретне имовине коју су избеглице и пресељеници поседовали пре свог доласка у Србију. За боље разумевање проблематике и ефикаснију процедуру у збрињавању избеглих лица, свакако је значајно било и то што је у свим одборима „једна четвртина чланова“ долазила из редова самих избеглих и пресељених лица.

Правилником је био прецизно утврђен делокруг рада окружних, срески, градских и општинских одбора за збрињавање избеглица и пресељеника. Њихов је задатак био да на својој територији воде бригу о „свим питањима око смештаја и збрињавања избеглица“. Преко одбора се спроводило снабдевање избеглица храном, огревом, обућом и одећом из буџета Комесаријата, али и из добровољних прилога у новцу и роби, организација „заједничке прехране у кухињама за избеглице“, запошљавање избеглица и пресељеника, старање о избеглој деци, старим, немоћним и болесним избеглим и пресељеним лицима. Одбори су водили евиденције о избеглицама и пресељеницима, старали се о реализацији буџета опредељеног за „избегличко питање“, предлагали начин реализације послова „по питањима важним за збрињавање избеглица“, потраживали новчана средства и „према месним приликама“, давали иницијативе за успешно решавање избегличких и пресељеничких проблема.[463] Рад чланова одбора је био „почастан и бесплатан“.

Са новом организацијом, према Правилнику, престале су обавезе одсека за избеглице који су постојали при органима Дунавске, Моравске и Дринске бановине. Стога је Комесаријат захтевао да му ови органи најкасније до 15. јануара 1942. године предају „сву архиву, картотеке и сва неутрошена новчана средства намењена избеглицама“. Надлежни органи Комесаријата су сређену архиву и друга финансијска акта „по окрузима и до конца јануара 1942. године“ били дужни да предају окружним начелствима, заједно са преосталим новчаним средствима, према потреби и бројном стању смештених избеглица и пресељеника по срезовима.[464]

Средином 1941. године Министарство унутрашњих послова је разаслало обавештење окружним и среским начелницима, као и месним комесаријатима полиције, са захтевом да се редовно достављају месечни извештаји о стању јавне безбедности, као и општем стању у срезу односно округу. [465] Окружна начелства су редовно из-

463 *Службене новине* бр. 4. од 13. јануара 1942. Правилник о организацији и раду окружних, градских, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике, М.С. бр. 1569. од 23. 10. 1941.

464 *Службене новине* бр.4. од 13. јануара 1942. Правилник о организацији и раду окружних, градских, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике, М.С. бр. 1569. од 23. 10. 1941.

465 ВА, група фондова Нда, к28 бр.рег. 6/4, 7/4.

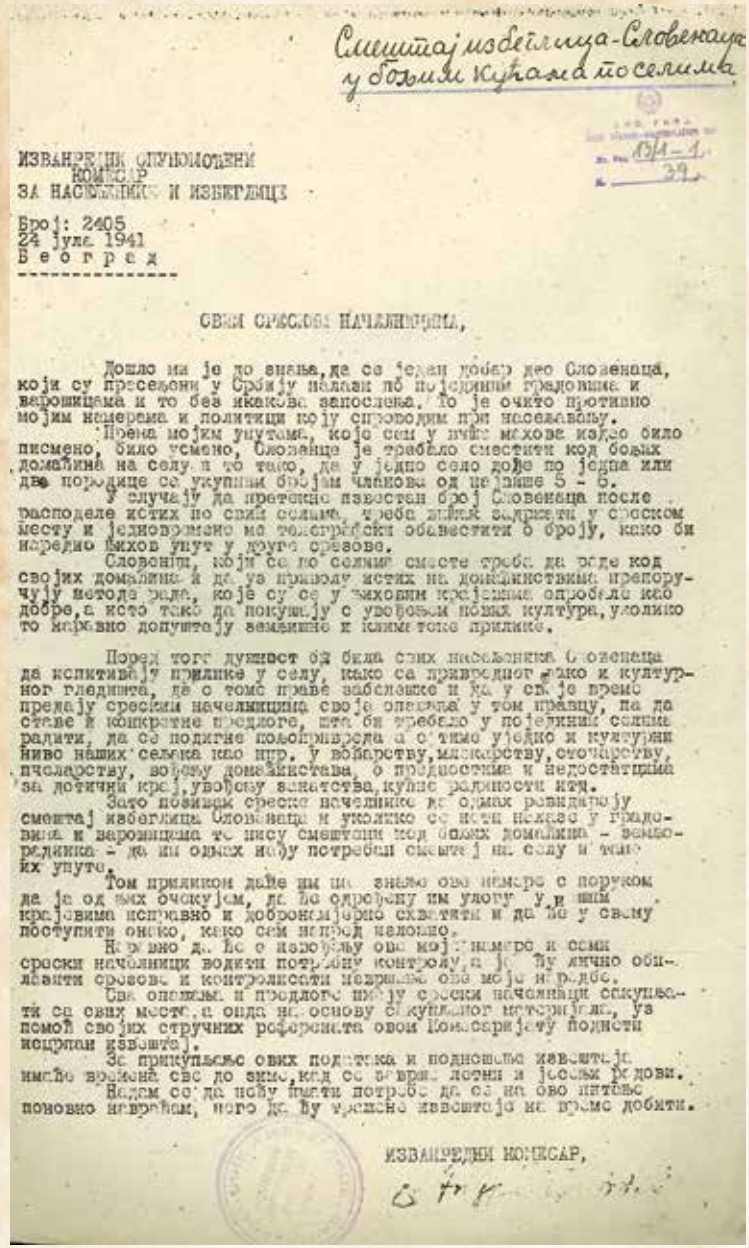

Смештај избеглица-Словенаца у бољим кућама по селима

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА НАСЕЉЕНИКЕ И ИЗБЕГЛИЦЕ

Број: 2405
24 јула 1941
Београд

СВИМ СРЕСКИМ НАЧЕЛНИЦИМА,

Дошло ми је до знања, да се један добар део Словенаца, који су пресељени у Србију налази по појединим градовима и варошицама и то без икакова запослења. То је очито противно мојим намерама и политици коју спроводим при насељавању.

Према мојим упутама, које сам у више махова издео било писмено, било усмено, Словенце је требало сместити код бољих домаћина на селу и то тако, да у једно село дође по једна или две породице са укупним бројем чланова од највише 5 - 6.

У случају да претекне известан број Словенаца после расподеле истих по свим селима, треба вишак задржати у среском месту и једновремено ме телеграфски обавестити о броју, како би наредио њихов упут у друге срезове.

Словенци, који се по селима сместе треба да раде код својих домаћина и да уз приволу истих на домаћинствима препоручују методе рада, које су се у њиховим крајевима опробале као добре, а исто тако да покушају с увођењем нових култура, уколико то наравно допуштају земљишне и климатске прилике.

Поред тога дужност би била свих насељеника Словенаца да испитивају прилике у селу, како са привредног тако и културног гледишта, да о томе праве забелешке и да у свје време предају среским начелницима своја опажања у том правцу, па да ставе и конкретне предлоге, шта би требало у појединим селима радити, да се подигне пољопривреда а с тиме уједно и културни ниво наших сељака као нпр. у воћарству, млекарству, сточарству, пчеларству, вођењу домаћинстава, о предностима и недостатцима за дотични крај, увођењу занатства, кућне радиности итд.

Зато позивам среске начелнике да одмах ревидирају смештај избеглица Словенаца и уколико се исти налазе у градовима и варошицама те нису смештени код бољих домаћина - земљоредника - да им одмах нађу потребан смештај на селу и тако их упуте.

Том приликом даће им на знање ове намере с поруком да ја од њих очекујем, да ће одређену им улогу у нашим крајевима исправно и добронамјерно схватити и да ће у свему поступити онако, како сам напред изложио.

Наравно да ће о извођењу ове моје намере и сами срески начелници водити потребну контролу, а ја ћу лично обилазити срезове и контролисати извршење ове моје наредбе.

Сва опажања и предлоге имају срески начелници сакупљати са свих места, а онда на основу сакупљеног материјала, уз помоћ својих стручних референата овом Комесаријату поднети исцрпан извештај.

За прикупљање ових података и подношење извештаја имаће времена све до зиме, кад се заврше летни и јесењи радови.

Надам се да нећу имати потребе да се на ово питање поновно навраћам, него да ћу тражене извештаје на време добити.

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР,

Илустрација 18.1.

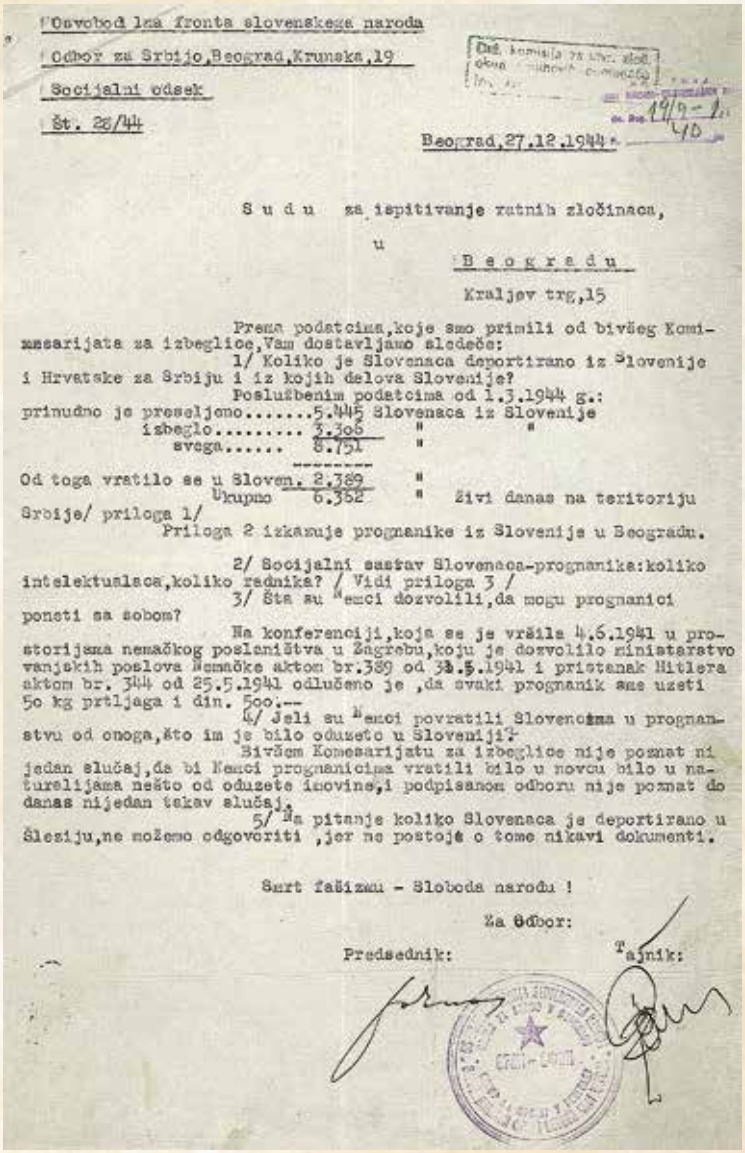

Osvobodilna fronta slovenskega naroda
Odbor za Srbijo, Beograd, Krunska, 19
Socijalni odsek
Št. 28/44

Beograd, 27.12.1944

S u d u za ispitivanje ratnih zločinaca,
u
B e o g r a d u
Kraljev trg, 15

Prema podatcima, koje smo primili od bivšeg Komisarijata za izbeglice, Vam dostavljamo sledeće:

1/ Koliko je Slovenaca deportirano iz Slovenije i Hrvatske za Srbiju i iz kojih delova Slovenije?

Poslužbenim podatcima od 1.3.1944 g.:

prinudno je preseljeno.....	5.445	Slovenaca iz Slovenije
izbeglo.....	3.306	" "
svega.....	8.751	"
Od toga vratilo se u Sloven.	2.389	"
Ukupno	6.362	" živi danas na teritoriju Srbije/ priloga 1/

Priloga 2 izkazuje prognanike iz Slovenije u Beogradu.

2/ Socijalni sastav Slovenaca-prognanika: koliko intelektualaca, koliko radnika? / Vidi priloga 3 /

3/ Šta su Nemci dozvolili, da mogu prognanici poneti sa sobom?

Na konferenciji, koja se je vršila 4.6.1941 u prostorijama nemačkog poslaništva u Zagrebu, koju je dozvolilo ministarstvo vanjskih poslova Nemačke aktom br.389 od 31.5.1941 i pristanak Hitlera aktom br. 344 od 25.5.1941 odlučeno je, da svaki prognanik sme uzeti 50 kg prtljaga i din. 500.--

4/ Jeli su Nemci povratili Slovencima u prognanstvu od onoga, što im je bilo oduzeto u Sloveniji?

Bivšem Komesarijatu za izbeglice nije poznat ni jedan slučaj, da bi Nemci prognanicima vratili bilo u novcu bilo u naturalijama nešto od oduzete imovine, i podpisanom odboru nije poznat do danas nijedan takav slučaj.

5/ Na pitanje koliko Slovenaca je deportirano u Šleziju, ne možemo odgovoriti, jer ne postoje o tome nikavi dokumenti.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Za Odbor:

Predsednik: Tajnik:

Илустрација 18.2.

вештавала Министарство унутрашњих послова о догађајима на територији округа. У тим извештајима налазе се подаци о избеглицама и пресељеницима, њиховом броју, смештају, животу и раду. Фрагментарна сачуваност окружних и среских извештаја, бар када је Пожаревачки округ у питању, објективно отежава формирање стварне слике о свакодневном животу и раду избеглица и пресељеника. Ипак, данас управо из ове врсте сачуване историјске грађе, могуће је бар донекле расветлити статус избеглица и пресељеника у окупираној Србији, пре свега Срба и Словенаца.

У погледу броја пристиглих избеглица, током ратних година није било већих одступања по окрузима. Сачувани су детаљнији извештаји о стању избеглица у Ужичком, Ваљевском, Шабачком, Крушевачком, Краљевачком округу, с обзиром да су ови окрузи имали значајнију улогу, или као пограничне регије земље или као тада развијеније економске целине. Према извештају Ванредног комесара за избеглице Томе Максимовића, у јулу 1943. године је, у погранично подручје, стигао „нови талас избеглица“. Након „три месеца лутања кроз босанске шуме и планинске гудуре, кроз које су, као гоњене дивље звери голи, боси, гладни, бескрајно мучени, спасавали своје животе, бежећи са порушених и попаљених својих огњишта“, око 30.000 људи је прешло Дрину. Међу њима је било око 18.000 деце. [466]

Приликом прихвата у пограничним срезовима, поред неопходне санације здравственог стања, о пребеглим лицима су састављани записници са подацима о бројном стању породица, местима одакле долазе, разлозима пребега у Србију. Евидентирање избеглица је вршено према старости и образовној, односно стручној оспособљености. Посебно су састављани спискови деце, по старосној структури и полу, на основу чега је припреман њихов размештај по сеоским дечијим колонијама и боравиштима.

По наређењу Крајскоманде у Ужицу је 21. фебруара 1944. године, у присуству „месне општинске власти“, био састављен записник између изасланика Експозитуре Комесаријата за избеглице и пресељенике у Ужицу и Одбора за збрињавање избеглица у Жљебу (Вишеградски срез). У записнику је евидентирано 2.787 пристиглих избеглих „душа“, од чега највише мушке деце – 1.037, затим 935 девојчица, док је одраслих било 318 мушкараца и 447 жена. За 2.190 лица чије је стање у погледу „исхране, одеће, обуће и становања очајно, пошто су пребегли без игде ичега“ било веома тешко, одмах су предузете

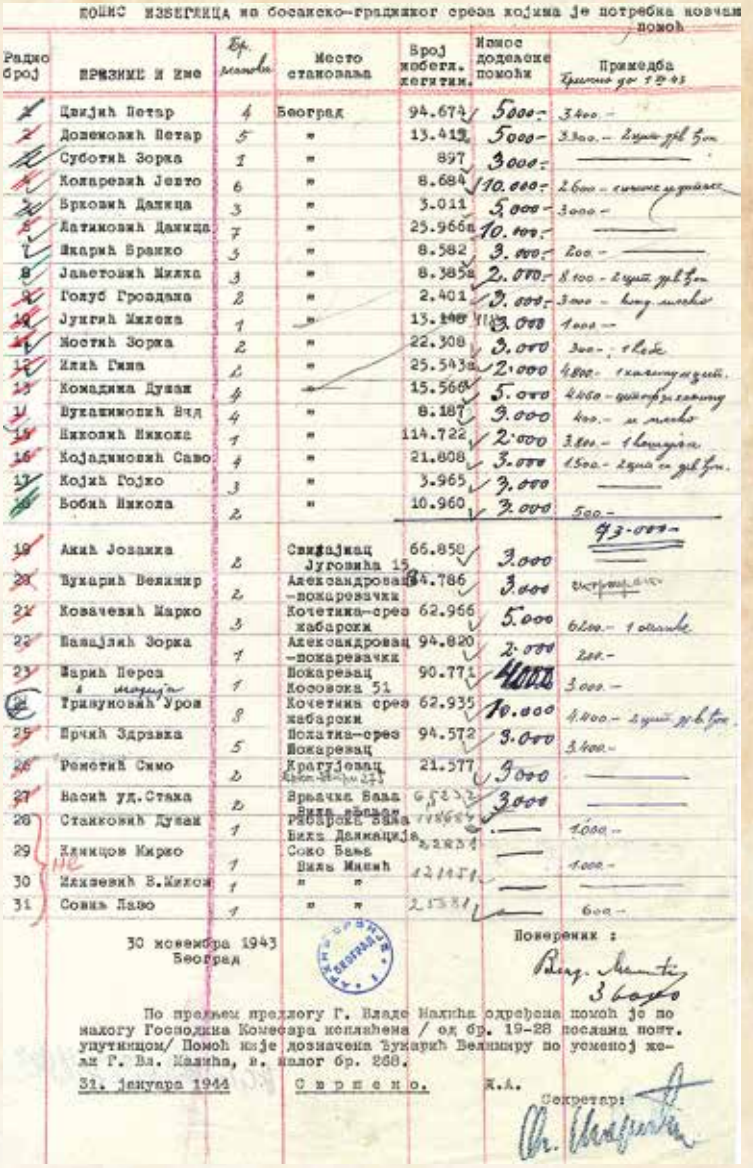
СПИСАК ИЗБЕГЛИЦА из босанско-градишког среза којима је потребна новчана помоћ

Радно број	ПРЕЗИМЕ И ИМЕ	Бр. чланова	Место становања	Број избегл. легитим.	Износ додељене помоћи	Примедба
1	Цвијић Петар	4	Београд	94.674	5000.-	3400.-
2	Домановић Петар	5	"	13.413	5000.-	3300.- 2 пут по 5
3	Суботић Зорка	1	"	897	3000.-	
4	Конаревић Јелто	6	"	8.684	10.000.-	2600 - сиромашке
5	Врковић Даница	3	"	3.011	3.000.-	3000.-
6	Латиновић Даница	7	"	25.966	10.000.-	
7	Икарић Бранко	3	"	8.582	3.000.-	200.-
8	Јаветовић Милка	3	"	8.385	2.000.-	800 - 2 пут по 4
9	Голуб Гроздана	2	"	2.401	3.000.-	3000 - 1 пут месечно
10	Јукић Михока	1	"	13.[illegible]	1.000	1000.-
11	Мостић Зорка	2	"	22.308	3.000	300.- 1 месец
12	Илић Гина	2	"	25.543	2.000	400.- 1 месечно једнок.
13	Комадина Душан	4	"	15.566	5.000	4400 - једнократно
14	Букалимовић Вид	4	"	8.187	3.000	400.- 1 месечно
15	Николић Никола	1	"	114.722	2.000	3800.- 1 месечно
16	Којадиновић Саво	4	"	21.808	3.000	1500.- 2 пут по 1
17	Којић Гојко	3	"	3.965	3.000	
18	Бобић Никола	2	"	10.960	3.000	500.-
						93.000.-
19	Акић Јозапка	2	Свилајнац Југовића 15	66.858	3.000	
20	Вукарић Вељимир	2	Александровац -пожаревачки	84.786	3.000	
21	Ковачевић Марко	3	Кочетина-срез кабароки	62.966	5.000	6200.- 1 месечно
22	Вашојлић Зорка	1	Александровац -пожаревачки	94.820	2.000	200.-
23	Марић Перса	1	Пожаревац Косовска 51	90.771	4000	3.000.-
24	Трнавчевић Урош	8	Кочетина срез кабароки	62.935	10.000	4.000.- 2 пут по 5
25	Ирчић Здравка	5	Пожатина-срез Пожаревац	94.572	3.000	3400.-
26	Ремотић Симо	2	Крагујевац	21.577	3000	
27	Насић уд. Стака	2	Врачка Бања	6523	3000	
28	Станковић Душан	1	Бања Ковиљача Рашерска бања	118687		1000.-
29	Хаџиџов Кирко	1	Бања Ковиљача Соко Бања	2.2834		1000.-
30	Илкевић В.Милка	1	" " Бања Мишић	121454		
31	Совић Лазо	1	" "	2.1581		600.-

30 новембра 1943 Београд

Повереник :

По предњем предлогу Г. Владе Малића одређена помоћ је по налогу Господина Комесара исплаћена / од бр. 19-28 послата пошт. упутницом/ Помоћ које дозначена Вукарић Вељимиру по уменој жени Г. Вл. Малића, в. налог бр. 268.

31. јануара 1944 С в р ш е н о. М.А.

Секретар:

Илустрација 19.

све мере за збрињавање и транспорт у унутрашњост Србије. [467]

Посебну бригу су захтевала деца „врло бедно, слабо храњена и скоро гола без одеће“, која су привремено

466 ВА, група фондова Нда, к40 бр.рег. 13/2. Акт Ванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике од 9. 07.1943.г. бр. 21887.

467 Исто.

Илустрација 20.

била смештена у општинама Вишеградског среза. У домове су их примале углавном вишечлане сеоске породице и саме „у оскудици у свим животним потребама, како у одећи, тако обући, храни“, хигијенским средствима. Стога је тражено од експозитуре Комесаријата у Ужицу да овакво „нађено стање предочи Крајскоманди“, са молбом да се најхитније одобри прелаз избеглица преко границе и бољи смештај, јер би у противном међу њима могло „настати масовно умирање услед нехигијенског живота“. Чинило се да је за ефикасно поступање државних органа у овом случају било од посебног значаја и то што су „поменуте избегличке породице национално исправних Босанских четника, који са пушком у руци боре се заштићујући српске жене и децу од покоља и убистава која чине усташе муслимани који не припадају националним одредима, већ су придружени комунистичким бандама“.[468]

И на примеру „акције спасавања“ српских избеглица које су се налазиле у логорима у Суботици и Новом Саду, видимо како се одвијао рад Комесаријата на прихвату и

468 АС, G-2, Ф – 3, р 82/1944.

размештају избеглица у унутрашњости Србије. По процени Комесаријата, у овом случају се радило о 7.000 избеглих лица, међу њима највише жена са децом и уопште „доста болесних и изнемоглих“. За њих је најпре требало, посредством органа Недићеве владе, код окупационих власти „испословати“ дозволу за прелазак у Србију. Београд, Смедерево, евентуално Пожаревац и Шабац су била места предвиђена за привремени смештај, „класификацију“ и припрему за даљи транспорт и размештај по градовима у унутрашњости Србије. У ова четири града су, преко Обласног црвеног крста и месних власти, припремане зграде за привремени смештај, обавезни „карантин“, основно покућство за смештај, исхрану и одевање пристиглих избеглица.[469]

СТАТИСТИКА ИЗБЕГЛИЦА И ПРЕСЕЉЕНИКА У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ

У окрузима су, углавном без територијалних промена граница, наставила са радом среска начелства, у оквиру њих и општинске управе. Округ пожаревачки су чинили срезови: Голубачки са седиштем у Голупцу, Звишки са седиштем у Кучеву, Млавски са седиштем у Петровцу, Моравски са седиштем у Жабарима, Пожаревачки са седиштем у Пожаревцу, Рамски са седиштем у Великом Градишту и Хомољски са седиштем у Жагубици.[470]

О стању у Пожаревачком округу, када су избеглице и пресељеници у питању, сачувано је мало писаних трагова. Утолико су они значајнији. Из месечних извештаја о „целокупном раду подручних власти“ на територији Пожаревачког среза, за период јули-новембар 1941. године, сазнајемо да је те године срез имао 65.229 становника и 35 општина.[471] Већ средином 1941. године евидентиране су прве пристигле избеглице. Према извештају Дунавске бановине, у јуну 1941. године је било 394 избеглица, да би се њихов број већ у августу повећао на 1.315.[472] А према извештају среског начелника, у јулу 1941. године је било 486 избеглица,[473] да би у периоду до краја септембра тај број порастао на 1.917.[474]

У наредном периоду се број избеглица повећавао, па је у октобру било евидентираних 2.021,[475] а у новембру је њих 2.128 било „распоређено по општинама“.[476] Нови „контингент“ је, у складу са политиком њиховог размештаја по унутрашњости Србије, крајем новембра 1941. кренуо у Пожаревац,[477] а почетком 1942. је стигла и група од „200 некадашњих колониста“, сада избеглица из Бачке. Срески одбор за збрињавање избеглица у Пожаревцу је, после дочека на железничкој станици и „топле вечере“ у кафани Браничево, избегла лица сместио по околним селима. Очекивало се да ће у Пожаревачком срезу лакше пронаћи посао, с обзиром на радове који су се одвијали на локалној прузи у срезу.[478]

У Срезу хомољском (Жагубица), са 23.305 становника, у јуну и јулу 1941. године није било евидентираних избеглица.[479] У августу је „мањи број већ смештених избеглица“, њих 45 са територије бугарске окупационе зоне, са италијанске 12 лица, а са територије НДХ 15 лица, био „упослен у државној служби“. Осетнији прилив избеглица је у овом срезу забележен септембра 1941,

469 Д.С. Милошевић, нав. дело, 264.

470 Љ.Димић, *нав. дело*, 226. Б. Петрановић, *Србија у другом светском рату*, 461. Јасмина Живковић, *Територијална подела Пожаревачког (Браничевског) округа*, Пожаревац, 2009, 77-78.

471 ВА, група фондова Нда, к28, бр.рег. 4/6. Извештај о целокупном раду подручних власти Начелства среза Пожаревачког за протеклих 30 дана, бр. 724. од 24. септембра 1941. године

472 Д.С. Милошевић, *нав. дело*, 265.

473 ВА, група фондова Нда, к 28, бр.рег. 4/5. Извештај о целокупном раду подручних власти Начелства среза Пожаревачког за протеклих 30 дана, бр. 724. од 18. јула 1941. године

474 ВА, група фондова Нда, к28, бр.рег. 4/6. Извештај о целокупном раду подручних власти Начелства среза Пожаревачког за протеклих 30 дана, бр. 724. од 24. септембра 1941. године

475 ВА, група фондова Нда, к28, бр.рег. 4/7. Извештај о целокупном раду подручних власти Начелства среза Пожаревачког за протеклих 30 дана, бр. 724. од 21. октобра 1941. године

476 ВА, група фондова Нда, к28, бр.рег. 4/8. Извештај о целокупном раду подручних власти Начелства среза Пожаревачког за протеклих 30 дана, бр. 7239. од 27. новембра 1941. године

477 *Обнова*, бр. 134, 9. децембар 1941, 8.

478 *Обнова*, бр. 134, 9. децембар 1941, 8.

479 ВА, група фондова Нда к28 бр.рег.32-2.АС-Г-25 Ф-XIV. „Перманентни“ извештај о целокупном раду и свим опажањима код Среског начелства у Жагубици за месец јуни и јули 1941.г.

када се њихов број повећао на 400, па се озбиљније поставило питање њиховог запослења.[480]

Поред овог, и на територију Среза звишког (Кучево) је у јуну 1941. дошло 589 избеглица из Војводине и Хрватске. Привремено су били размештени и збринути у 13 општина у срезу. [481] Дочек и смештај избеглица су савесно организовали сресни и месни социјално-економски одбори. Посредством њих је избеглицама одмах издат новац „на име хитне помоћи". Тако су Савић Стеван, смештен у Мишљеновцу[482] и Ивошевић Лаза, смештен у Кучајни, примили износ од по „100 динара ради набавке животних намирница".[483]

Начелник Среза звишког је посебним актом обавестио Комесаријат за избеглице и пресељенике, као и Бановински економско-социјални одбор у Нишу, о проблемима са којима се сресна власт суочавала у прихвату избеглица. Овај „пасиван и сиромашан" срез, у коме је „свет конзервативан и живи примитивним животом", није имао „економских и здравствених установа за стално збрињавање већег броја избеглица". Сресне власти су тражиле да се у „овај срез више избеглице не упућују", јер месни социјално-економски одбори и општине нису у могућности да избеглицама „олакшају тежак и мучан живот". Због тога је један број избеглица пресељен у друге, „богатије" крајеве, на основу својих молби и решења Изванредног опуномоћеног комесара за избеглице. Било је и оних избеглица које су се пресељавале самовољно, без ичијег одобрења. Захтева за пресељењем је било и у другим срезовима Пожаревачког округа. Тако је одсек за збрињавање Социјалног одељења Комесаријата одобрио премештај из Пожаревачког среза избеглици Јовановић Љубици, из Босанске Крупе, ради запослења у Соко Бањи.[484] То је утицало да се број избеглица, не само у Звишком или Пожаревачком срезу, већ и у округу као целини, у августу смањи на 297, потом 262, са тенденцијом њиховог даљег одласка из овог подручја. Задатак органака Комесаријата тиме није био умањен, јер је и за преостале избеглице било неопходно обезбедити неопходну помоћ у животним намирницама или новцу.[485]

Економски сиромашнији је био и Голубачки срез, који је почетком рата имао 19 општинских места са 16.081 становника. У јуну месецу 1941. године је у срезу било свега два избегла лица „која су на храни и издржавању код своје родбине у Голупцу".[486]У следећем месецу број избеглица се повећао на шест, који су такође били збринути код својих рођака, или запослени,[487] да би по истом моделу било збринуто и укупно 21 избегло лице, колико их је евидентирано у августу 1941. године.[488]

Начелник Среза рамског (Велико Градиште) је у извештају за јуни 1941. године написао да у том срезу „за сада нема избеглица из других крајева", сем „малог броја њих" који су као „службеници распоређени и постављени дошавши из окупираних крајева".У том периоду је на територији среза живело 35.560 становника у „тридесет два села".[489]

На подручју Млавског среза (Петровац), у јуну 1941. такође још увек није било избеглица, али је према „наређењима виших власти", сресно начелство очекивало долазак око 90 избеглица „интелектуалаца по народности Словенаца". Чини се да у Пожаревачком округу није био смештен значајнији број словеначких пресељеника, али су они чинили добродошлу додатну радну снагу на пољопривредним и сеоским имањима. Такође је било

480 АС, Г-25, Ф-XIV. Перманентни извештај о целокупном раду и свим опажањима код Среског начелства у Жагубици за месец септембар 1941, бр. 3182, од 25. септембра 1941. С. Д. Милошевић, *нав. дело*, 269.

481 АС, Г-25, Ф-XIV, р.1378/941. Месечни извештај о целокупном раду и свима опажањима код Среског начелства, од 25. јуна 1941.г.

482 ИАП, НСЗ, к202, бр. 39/1941.

483 ИАП, НСЗ, к 202, бр. 29/1941.

484 АС, Г-2, Ф-2. Дневни извештај о примљеним и решеним молбама за промену боравка на дан 29. септембра 1942.

485 АС, Г-25, Ф-XIV бр. 2435/941. С. Д. Милошевић, *нав. дело*, 271.

486 АС, Г-25, Ф-XIV бр. 691/941. Извештај Среског начелства у Голупцу од 25. јуна 1941.г.

487 АС, Г-25, Ф-XIV бр. 2113/941. Извештај Среског начелства у Голупцу од 25. јула 1941.г.

488 АС, Г-25, Ф-XIV бр. 691/941. Извештај Среског начелства у Голупцу од 25. августа 1941.г.

489 ВА, група фондова Нда, к28 бр.рег. 27/2.

9. Комесар

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
К О М Е С А Р
бр.7470
29 августа 1941 год.
Београд.-

СВИМА ПАНОВИЋАНА,
СВИМА НАЧЕЛНИЦИМА СРЕЗОВА,И
СВИМА ПРЕТСЕДНИЦИМА ГРАДСКИХ
ПОЛИЦИЈА.-

Господин Комесар Министарства Финансија актом бр.15298/III од 7-VIII-1941 године,достављамо ми је следеће решење:

"Срески одбор за насељавање избеглица у Срезу Косанчићем предложио је Ванредном опуномоћеном комесару за насељенике и избеглице да се за настојећи привредни период сва државна добра у Срезу Косанчићем првенствено издају под закуп земљорадницима-избеглицама под истим условима како су до сада издавана и другим закупцима.

Ванредни опуномоћени комесар за насељавање и избеглице писмом својим бр.2268 од 5 августа ов.год. умолио је да се донесе начелна одлука по којој би се сва државна имања на подручју Србије уступала под закуп првенствено избеглицама,а под истим условима под којима су и до сада издавана другим закупцима.

С обзиром на напред изложени захтев Ванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице,налазим,да је исти оправдан и да је потребно у том смислу донети начелну одлуку. На основу изложеног,тач.6 ча.3 Закона о уређењу врховне државне управе и тач.3 под V/ § 6 Закона о организацији финансијске управе,-

Р Е Ш А В А М:

Да се сва државна добра на територији Србије, која се искоришћују издавањем под закуп,првенствено уступају у закуп земљорадницима-избеглицама,који су се населили у Србији,али под истим условима под којима су односна државна добра и до сада издавана под закуп другим лицима.

Поступак око издавања под закуп односних државних добара има се обављати као и до сада по важећим прописима Уредбе о државном рачуноводству,Правилника о раду и надлежности Одсека за катастар и државна добра при Финансијским дирекцијама и о раду и надлежности Катастарских управа бр.27160/20 и Управа о евиденцији,руковању и експлоатацији државних добара бр.57432/20.

Решењем у одређеном препису известити сва Финансијске дирекције,које ће са истим упознати и све Катастарске односно Пореске управе где Катастарских управа нема,као и Ванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице у Београду.

Одељење пореза учиниће даље ита треба по овом решењу."

Достављам предње ради саопштења заинтересованим избеглицама и предузимању потребних мера од стране месних и срских одбора,да се што пре број државних имања уступи у закуп избеглицама.-

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР,

Илустрација 21.

11

К А Б И Н Е Т

Господину Председнику Српске Владе

Б Е О Г Р А Д

Част ми је у прилогу доставити Вам преглед бројног стања избеглица на дан 2 августа 1944 године

Где	Број стање избеглица из:					
	Хрватске	Мађар.	Бугар.	Црне Горе Албаније	Словен.	УКУПНО
Банатски	4.382	4.021	515	313	256	9.287
Београдски	11.243	2.421	1.618	818	654	16.754
Земунски	5.708	1.112	957	774	356	8.907
Зајечарски	5.653	657	4.942	720	208	12.180
Крагујевачки	4.820	952	1.877	2.692	706	11.047
Краљевачки	1.511	371	1.628	3.421	470	7.401
Крушевачки	2.563	723	2.695	3.323	875	10.179
Лесковачки	538	174	7.388	13.092	33	21.225
Нитровачки	317	27	676	13.968	41	15.029
Моравски	6.921	674	2.608	2.315	913	13.431
Нишки	4.310	872	10.920	1.338	272	17.712
Пожаревачки	6.249	1.923	1.180	2.182	76	11.610
Ужички	4.550	76	612	1.584	213	7.033
Шабачки	22.028	1.471	263	93	67	23.922
Град Београд	37.204	9.454	4.180	1.265	1.030	53.133
Придошло	17	-	-	-3	3	20
У Карантину	-	-	-	-	-	251
СВЕУКУПНО	118.011	24.927	42.059	47.797	6.170	239.215

Ванредни Комесар
за избеглице и пресељенике
Тома Максимић

Илустрација 22.

најављена потреба за смештајем „још хиљаду других избеглица“. Због тога је среска власт у Петровцу предузела све мере у складу са наређењима Генералног комитета за насељавање како би их припремљено дочекала. Образован је Срески одбор за збрињавање избеглица и пресељеника, под управом среског начелника, а у циљу ефикаснијег рада, по општинама је извршено спајање

месних одбора за избеглице и социјално економских одбора.[490]

Припреме у срезу су биле оправдане, јер је већ у јулу стигло 476 српских избеглица. Оне су већином биле смештене у сеоским породицама и упослене на пољопривредним радовима. Мањи број њих је задржан у самој варошици Петровац, пре свега стари и изнемогли, као и породице са већим бројем млађе деце, којима је од стране среског одбора била додељена неопходна помоћ.[491] У августу се број избеглица попео на 409, а у септембру већ их је било 623, док је структура њиховог упослења остала непромењена.[492]Нешто мањи број избеглица је био смештен у Жабарима и селима Моравског среза Полатни, Кочетину, Александровцу.[493]

Свеукупно, број избеглица у Пожаревачком округу се почетком 1942. године повећао на више од 7.000 лица. Већ образовани срески одбори за збрињавање избеглица су по налогу окружних власти набављали храну „за резерву", одећу, обућу. У ту сврху је Комесаријат за избеглице одобрио среским одборима кредит у износу од 1.400.000 динара, а вршено је и прикупљање процентуално одређеног дела приноса кукуруза и пшенице (1%), ради поделе породицама у којима су избеглице биле смештене.[494]

Одбори за збрињавање избеглица су настојали да „проналазе посао и обезбеђују зараду избеглицама".[495] У јуну месецу је извршено пресељење избеглица из села Томиславац, у Млавском срезу, у села Пољана и Лучица (срез Пожаревачки), јер то село „није могло да збрине све избеглице које су му додељене".[496] Окружне власти су стање у 1942. оцениле као „задовољавајуће", јер су све избеглице биле „здраве", а „способни" су нашли запослење „код сељака и рударских предузећа", где су имали обезбеђену исхрану. Стога је, у том периоду, првенствени задатак одбора за избеглице било прикупљање одевних предмета.[497]

Почетком 1943. године је у округу било збринуто 8.234 избеглица. Према извештају Окружног начелства од 31. маја 1943. године на територији округа је било 9.141 одраслих избеглица и пресељеника, као и 300 избегличке деце.[498] Статистика даље говори да је у августу 1943. године број избеглица у округу Пожаревачком смањен на 9.035 одраслих и 280 деце, смештене код имућнији пожаревачких породица. Поред тога у дечјим домовима у Црљенцу и Лесковцу код Петровца је било смештено 90 деце, (56 мушке деце у Црљенцу и 34 девојчица у Лесковцу код Петровца). [499] Број избегличке деце смештене у породицама је у наредном месецу смањен на 210. Опште је мишљење окружног начелника било да се стање избеглица у округу, у односу на раније две године, побољшало, те се сада избеглице „услед родне године, јефтиније и боље" снабдевају основним животним намирницама.[500]

Почетком 1944. године, бројно стање избеглица у Пожаревачком округу се није знатније променило. У јануару из је било 9.301 одраслих лица и 200 избегличке деце код имућнијих породица. Планирано је да новопристигле избеглице буду смештене у Срезу звишком,

490 АС, Г-25, Ф-XIV. Месечни извештај о целокупном раду и свима опажањима на територији среза млавског за месец јуни, бр. 1162, од 24. јуна 1941.

491 АС, Г-25, Ф-XIV. Месечни извештај о целокупном раду и свима опажањима на територији среза млавског за месец јули, бр. 3381, од 21. јула 1941. С. Д. Милошевић, *нав. дело*, 271.

492 АС, Г-25, Ф-XIV. Месечни извештај о целокупном раду и свима опажањима на територији среза млавског за месец август, бр. 4997, од 24. августа 1941. и септембар, бр. 6005. од 24. септембра 1941.

493 АС, Г-2, Ф-3, р 327/1943.

494 ВА, група фондова Нда, к20 бр.рег. 1/10-3. Извештај окружног начелства округа Пожаревачког о општој ситуацији у округу, бр. 484/42. од 1. јуна 1942.г.

495 ВА, група фондова Нда, к21 бр.рег. 2/49-5. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за јуни 1942. бр. 572/42.

496 ВА, група фондова Нда, к21 бр. рег. 2/20-5.

497 ВА, група фондова Нда, к21 бр. рег. 3/13-5. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за јули 1942. бр. 661.

498 ВА, група фондова Нда, к23 бр. рег. 2/20-2.

499 ВА, група фондова Нда, к23 бр. рег. 8/30-7. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за месец август 1943, бр. 573/1943. од 31. августа 1943. Исто, к 43а бр.рег. 22/7.

500 ВА, група фондова Нда, к24 бр. рег.2/5-9. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за месец август 1943, бр. 573/1943. од 31. августа 1943.

укупно 212, и 140 лица у Срезу голубачком.[501] Изванредни комесар за избеглице Т. Максимовић је у извештају о бројном стању избеглица од 2. августа 1944.године изнео податак да је у Пожаревачком округу укупно било 11.610 избеглица. Од тога је њих 6.249 дошло из Хрватске, 1.923 из Мађарске окупационе области, 1.180 из Бугарске и 2.182 из Црне Горе и Албаније, односно са Косова. Само 76 словеначких избеглица је у четвртој години рата било пријављено на територији Пожаревачког округа.[502] Види се да је број избеглица из Хрватске био већи (за 888) од броја избеглица из свих осталих окупираних или „вазалних" крајева некадашње југословенске државе.

РЕШАВАЊЕ ЖИВОТНИХ ПИТАЊА ИЗБЕГЛИЦА И ПРЕСЕЉЕНИКА

Брига о избеглицама и пресељеницима је организовано отпочела оснивањем Комесаријата 1941. године, одмах када је у Србију стигао први број избеглих лица. Већ тада је Изванредни комесар тражио да се попишу оне избеглице које су најсиромашније, „голе и босе", и које због стања у коме су се налазиле нису могле да „чекају постепено извршење плана збрињавања избеглица". Била је неопходна већа активност грађана у Србији и њихово добровољно преузимање најугроженијих избеглица, са намером да их сместе у своје породице, опскрбе половном или новом одећом и обућом. Срески одбори су добили налог да руководе оваквим акцијама, а њихова добра организованост би довела до тога да се избеглице што пре распореде и упуте у породице, установе или друштва која могу да их најхитније збрину. Поред поменутих регистрационих спискова избеглица и пресељеника, при свим акцијама на њиховом збрињавању, смештају, кретању, лечењу, образовању, запошљавању, такође се инсистирало на обавезним евиденцијама о врсти и количини помоћи која је по среским или градским одборима за збрињавање, домовима или избегличким породицама била испоручена.[503]

Комесаријат за избеглице и пресељенике веома се детаљно бавио организацијом свих поверених му послова. Непосредно или преко окружних, среских и месних одбора за збрињавање, после првог прихвата, невољним избеглицама и пресељеницима се помагало да започну „живот из почетка", у новом окружењу и околностима. Уопште, рад Комесаријата на решавању свакодневних животних потреба за велики број избеглица и пресељеника из скоро свих крајева некадашње Југославије, захтевао је упорност, одговорност и савест, што је посебно било изражено за време мандата Изванредног комесара Томе Максимовића. То закључујемо из сачуване преписке између Комесаријата и окупационих власти, органа српске владе, окружних начелстава, привредних установа, удружења, као и двогодишњег извештаја о раду Комесаријата поднетог Министарском савету 1943. године.[504]

Сурова избегличка свакодневница у окупираној Србији одвијала се између бриге за основну егзистенцију, попут смештаја, набавке одевних предмета, предмета за домаћинство, исхрану, хигијену, здравствену заштиту, размену новца, до запошљавања, школовања, укључивања у друштвени и културни живот. Избеглиштво, иако представља „истовремено и колективну, и социјалну и политичку појаву" сваки појединац је преживљавао на свој индивидуалан начин.[505] После првобитног шока због губитка домова, имовине, суочавања са страдањима својих најближих, требало је опстати у новим, наметнутим околностима.

Једно од основних питања је била дистрибуција прве непосредне материјалне или новчане помоћи избеглицама и пресељеницима, из магацина Комесаријата. Комесар Максимовић се енергично супротставио реформама које је предлагало економско финансијско одељење Комесаријата. Расподела помоћи у избегличким домовима се обављала из централног магацина, у коме је био одго-

501 ВА, група фондова Нда, к25 бр.рег. 2/8-10.Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком у месецу јануару 1944, бр.48/44.

502 ВА, група фондова Нда, к41 бр.рег. 1/2-16.

503 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 43/1-1.

504 АС, Г-2, Ф-3, акт из 1943. године

505 *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Београд, 2007, 842-843.

воран главни магационер, са тачно утврђеним правима и обавезама. То је, по мишљењу Максимовића, био једини и најбољи начин да се увек зна које су количине и којим домовима прослеђене. Било каква „децентрализација“, као нецелисходна, довела би до „дезорганизације у раду“, и то без реалних оквира, с обзиром да је радило о јасно постављеном хијерархијском односу у раду магацина.[506]

Са друге стране, сам Максимовић је, сходно својим овлашћењима, предложио „целисходније реформе“, које су подразумевале „типизирање појединих домова и испостава, односно типизирање њихових магацина по групама“. Предлог је подразумевао да се сви домови и испоставе, односно њихови магацини сврстају у пет група: прву групу би представљао Централни магацин у Београду, који је снабдевен „свим могућим и немогућим потребама“ за домове, испоставе, јавне кухиње Централног Лазарета[507] и свих других установа Комесаријата. Другу групу би чиниле све испоставе Комесаријата при окружним начелствима, које под својом управом имају преко 500 деце. У њима би се одредио „стандардни лагер потреба свих врста роба којих има у Централном магацину“, како би се на тај начин одговорило потребама домова и других установа за збрињавање избеглица на територији одређеног начелства.

Трећу групу би чинили искључиво домови, „који немају ништа заједничко са испоставом“, већ збрињавају искључиво децу. Ови магацини, сматрао је Максимовић, треба да буду снабдевени „свим врстама робе животних намирница, резервама одеће и обуће, резервама уређаја и једнаким стандардним лагерима медикамената“. Управе домова који збрињавају од 100 до 500 деце, спадале су у четврту групу, и требало је да буду снабдевени „стандарним лагером мањих количина робе од магацина треће групе“. Домови са бројним стањем деце до 100, чинили су пету групу, снабдевени „искључиво животним намирницама и потребном приручном апотеком“.[508]

506 АС, Г-2, Ф -3, акт из 1943. г.

507 Прихват избегличке деце у Београду ради обезбеђивања основне здравствене заштите, одакле су потом размештана у домове шитом Србије.

508 АС, Г-2, Ф - 3, акт из 1943. године

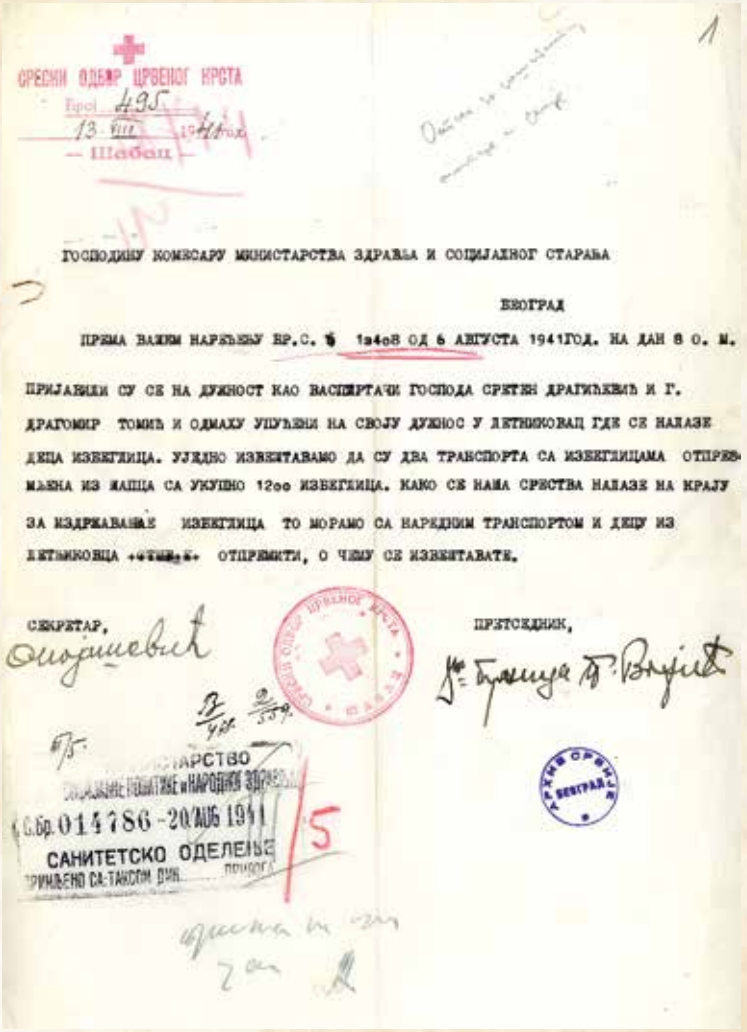
СРЕСКИ ОДБОР ЦРВЕНОГ КРСТА
Број 495
13 VIII 1941 год.
— Шабац —

ГОСПОДИНУ КОМЕСАРУ МИНИСТАРСТВА ЗДРАВЉА И СОЦИЈАЛНОГ СТАРАЊА

БЕОГРАД

ПРЕМА ВАЖЕМ НАРЕЂЕЊУ БР.С. 1340 ОД 6 АВГУСТА 1941ГОД. НА ДАН 8 О. М.

ПРИЈАВИЛИ СУ СЕ НА ДУЖНОСТ КАО ВАСПИРТАЧИ ГОСПОДА СРЕТЕН ДРАГИЋЕВИЋ И Г. ДРАГОМИР ТОМИЋ И ОДМАХУ УПУЋЕНИ НА СВОЈУ ДУЖНОС У ЛЕТНИКОВАЦ ГДЕ СЕ НАЛАЗЕ ДЕЦА ИЗБЕГЛИЦА. УЈЕДНО ИЗВЕШТАВАМО ДА СУ ДВА ТРАНСПОРТА СА ИЗБЕГЛИЦАМА ОТПРЕМЉЕНА ИЗ ШАПЦА СА УКУПНО 1200 ИЗБЕГЛИЦА. КАКО СЕ НАША СРЕСТВА НАЛАЗЕ НА КРАЈУ ЗА ИЗДРЖАВАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА ТО МОРАМО СА НАРЕДНИМ ТРАНСПОРТОМ И ДЕЦУ ИЗ ЛЕТНИКОВЦА ОТПРЕМИТИ, О ЧЕМУ СЕ ИЗВЕШТАВАТЕ.

СЕКРЕТАР, ПРЕТСЕДНИК,

МИНИСТАРСТВО ЗДРАВЉА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ и НАРОДНОГ ЗДРАВЉА
С.бр. 014786 - 20/AUG 1941
САНИТЕТСКО ОДЕЛЕЊЕ
ПРИМЉЕНО СА ТАКСОМ ДИН. ПРИЛОГА

Илустрација 23.

У образложењу предлога Изванредног комесара и налога бр. 23. од 26. марта 1943. године, налазила се и прецизно утврђена дужност магационера и набављача, као и ток поступка око набавка робе и других потреба за избегличке установе. Уочава се значајнија пажња усмерена на опремање и обезбеђивање рада домова за смештај и збрињавање избеглица, не само у Београду, већ и у унутрашњости односно при окружним и среским испостава Комесаријата за избеглице.

Оскудица је после две године боравка у избеглиштву посебно била у одевним предметима, док је исхрана избеглица, захваљујући прикупљеној помоћи од сеоских насеља у пшеници и кукурузу, била решена на прихватљив начин. У зимском периоду су се јављали учестали захтеви избеглица за повећаном помоћи, тако да је окружни одбор за збрињавање избеглица тим поводом често прослеђивао Комесаријату и ванредне молбе.

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА НАСЕЉЕНИКЕ И ИЗБЕГЛИЦЕ
Бр. 12132
2574 1942 г.
БЕОГРАД

Господин
Петар Ј.Краљ,
служитељ II гр.п.т.т.
ПЕТРОВАЦ н/Млави.

У прилогу част нам је доставити Вам благајничку признаницу на динара 100.--/једнустотину/ који какос сте дозначили као Ваш прилог за збрињавање избеглица.-
На овој Вашој пажњи изволите примити свесрдну хвалу, како у моје име,тако и у име свих Срба избеглица.-

Са српским поздравом,

Само слога Србина спасава!

Изванредни Комесар
за избеглице и пресељенике,

Прилог: признаница.

ЕКСПЕДОВАНО
21 IV 194 2 г.

12132/42

Према архивској грађи, буџет града Пожаревца није предвиђао новчану помоћ за избеглице и пресељенике, јер се сматрало да финансирање избеглица обезбеђује Министарски савет посредством Комесаријата за избеглице. Међутим, на седницама Градског већа града Пожаревца су често на дневном реду били захтеви појединаца или породица за новчаном помоћи услед немаштине, старости или болести. Тако је на седници одржаној 20. септембра 1941. године била донета одлука о подели зимске помоћи по молби чиновника и службеника Градског поглаварства. Услед слабог финансијског стања благајне Градског поглаварства, није се могла одобрити тражена помоћ у „брашну и огреву“ у целости, али је на име специјалне помоћи чиновницима и службеницима поглаварства био исплаћен посебан месечни додатак на плату у износу од по 200 динара.[509]

Илустрација 24.

У ратним приликама није било могуће направити прецизну границу између помоћи избеглицама и сиромашном локалном становништву. То се види из рада Окружног одбора за прикупљање зимске помоћи, који се у Пожаревцу основан 9. фебруара 1942. године. На оснивачком скупу у Окружном начелству, учествовало је око 90 лица, која су одмах приложила 140.000 динара, као и „кукуруз и жито“ у вредности од 100.000 динара, како би се помогло сиротињи у току зимског периода. Планирано је да се настави прикупљање помоћи која би се расподређивала према одлукама Окружног одбора.[510] Начелник Пожаревачког округа Драгољуб Маринковић је сматрао да „одбор мора озбиљно радити на томе да се што више прикупи прилога у одећи и храни за незбринуте грађане“.[511] Један од предлога Одбора је био да се поводом Васкршњих празника помогне сиромашним избеглица-

509 ИАП, ГПП, 1941XXV 653.

510 ВА, група фондова Нда, к 20 бр.рег. 4/47-3. Извештај окуржног начелства округа Пожаревац Министру унутрашњих послова о општем стању у округу, бр. 2495/42. од 1. марта 1942.г.

511 *Српски народ*, недељни лист, бр. 25, год. I, 21. новембар 1942.

Илустрација 25.

ма, породицама заробљеника и „осталој сиротиња“. Као „прва помоћ за Васкрс“, била је предвиђена расподела брашна и шећера, а из новчаног фонда „сакупљених прихода“ је одлучено да сваком Среском одбору за зимску помоћ у округу припадне помоћ за збрињавање сиромашних лица на подручју Пожаревачког среза.[512]

На име „избегличке помоћи“, Срески одбор за збрињавање избеглица у Петровцу је добио помоћ у новцу и роби. Из документа видимо да је за потребе избеглица било неопходно „200.000 динара, 600 пари опанака“, џемпера, кошуља, чарапа, шајкача, али и „300 женских хаљина“, ћебади, покућства, по „100 гр сапуна“.[513] То је представљало основно и најнужније за живот у условима који су избеглим и пресељеним лицима били наметнути.

Штампа у окупираној Србији је била „моћан“ савезник влади Милана Недића у популарисању ангажовања њених органа на помоћи избеглицама, пресељеницима, али и сиромашним радничким, сеоским, чиновничким породицама. Међутим, истинитост чланака не може се у свему оспорити, јер су у „случају избегличког питања“ били поткрепљени сазнањима која пружају релевнтни

512 *Ново време*, 17. април 1943, 3

513 АС, Г-2 Ф-3, акт бр. 124, од 7. јула 1944.

архивски извори. Лист „Обнова“ је у новембру 1941. године писао о подели зимске помоћи за избегличке породице са децом у износу од 200 динара по сваком детету, по одлуци Изванредног комесара за избеглице и пресељенике, те одобрењу српске владе.[514]

У вези зимске помоћи, објављивани апели попут „Ви који сте мало дали за сиротињу, покајте се и приложите још више!“, довели су до тога да је крајем 1941. године преко месног одбора за зимску помоћ града Београда прикупљено „свега око шест милиона динара“. Новчане прилоге су давали како појединци и породице, тако и удружења, државна надлештва, предузећа, а међу првима је то учинила Трговинска комора Београда. [515] И сам комесар за избеглице Тома Максиомовић је, поред своје редовне радне дужности у Комесаријату, показао и „неслужбену“ хуману страну своје личности, када је приложио 3.000 динара за избеглице „уместо пријема о својој крсној слави Св. Архангела“.[516]У „Диктату“ који је требало да буде објављен у Васкршњем броју „Новог времена“ 1943. године, емотивним речима „зар може бити лепшега примера великог духа и велике љубави к ближњему, када један домаћин, сељак, са своје четворо деце, од две овце одвоји једну овцу за помоћ и исхрану избеглица“, он је говорио о помоћи коју су српски народ и „Мајка Србија“ пружили „хиљадама избеглица“ у Србији. [517]

Било је примера хуманости и међу самим избеглицама. Тако је сарајевски трговац Стево Прњатовић, председник црквене општине, са породицом избегао из Босне, поводом своје крсне Славе Св. Архангела Михаила поклонио 5.000 динара Комесаријату наменски за помоћ угроженијим избегличким породицама.[518] Комесаријат је 1942. године, у своје име, као и у „име свих Срба и избеглица“ упутио писмену захвалност Петру Ј. Краљу, службенику из Петровца на Млави, за прилог од 100 динара, који је од своје скромне плате, уплатио за помоћ избеглицама.[519]

Избеглице из Македоније биле су смештене у породицама у Кучеву, Великом Градишту, Пожаревцу, Голупцу. Владислав Лекић, пензионер из Скопља, са седмочланом породицом је био настањен у Пожаревцу.[520] Према писању Живојина Лазића, министра у пензији,

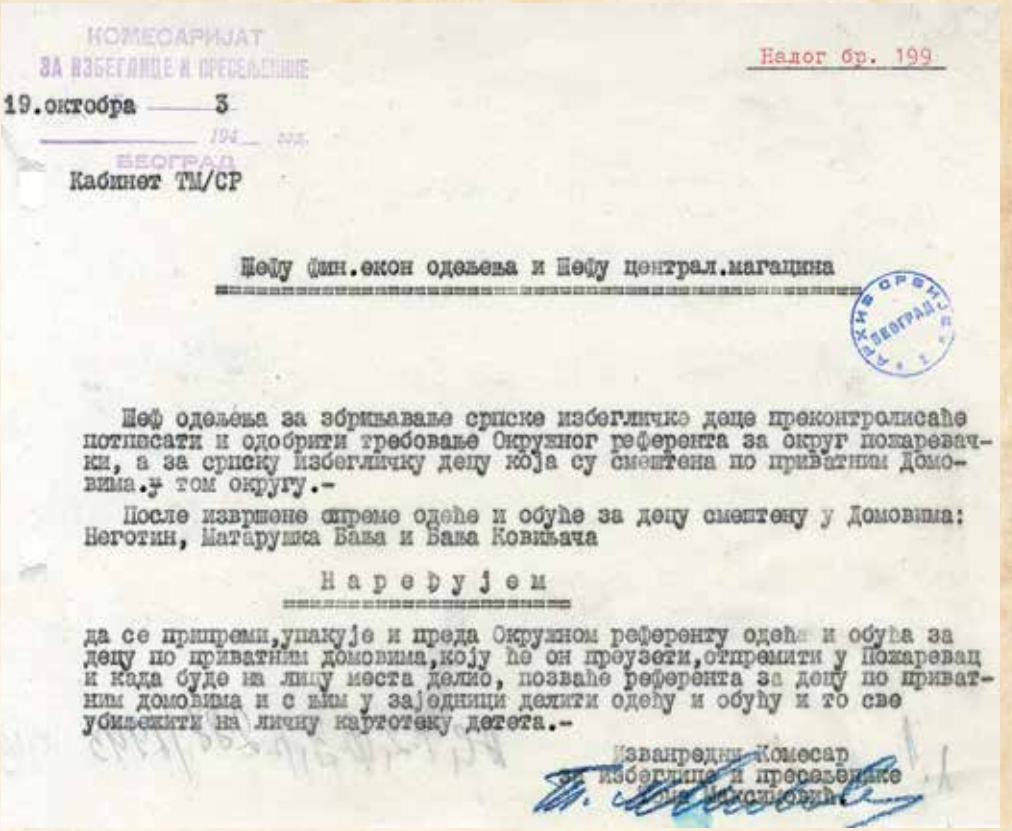
КОМЕСАРИЈАТ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦЕ

Налог бр. 199

19.октобра 3

194 год.

БЕОГРАД

Кабинет ТМ/СР

Шефу фин.екон одељења и Шефу централ.магацина

Шеф одељења за збрињавање српске избегличке деце преконтролисаће потписати и одобрити требовање Окружног референта за округ пожаревачки, а за српску избегличку децу која су смештена по приватним Домовима.у том округу.-

После извршене спреме одеће и обуће за децу смештену у Домовима: Неготин, Матарушка Бања и Бања Ковиљача

Наређујем

да се припреми,упакује и преда Окружном референту одећа и обућа за децу по приватним домовима,коју ће он преузети,отпремити у Пожаревац и када буде на лицу места делио, позваће референта за децу по приватним домовима и с њим у заједници делити одећу и обућу и то све уписивати на личну картотеку детета.-

Изванредни Комесар
за избеглице и пресељенике

Илустрација 26.

514 *Обнова*, бр. 117. од 18. новембра 1941.

515 *Обнова*, бр. 118, 19. новембар 1941.

516 *Обнова* бр. 118. 19. новембар 1941.

517 АС-Г2-Ф3, р 145/1943.

518 *Обнова* бр. 118. 19. новембар 1941.

519 АС, Г-2 Ф-3 р16/1942.

520 АС, Г-2, Ф -21, р151/1941.

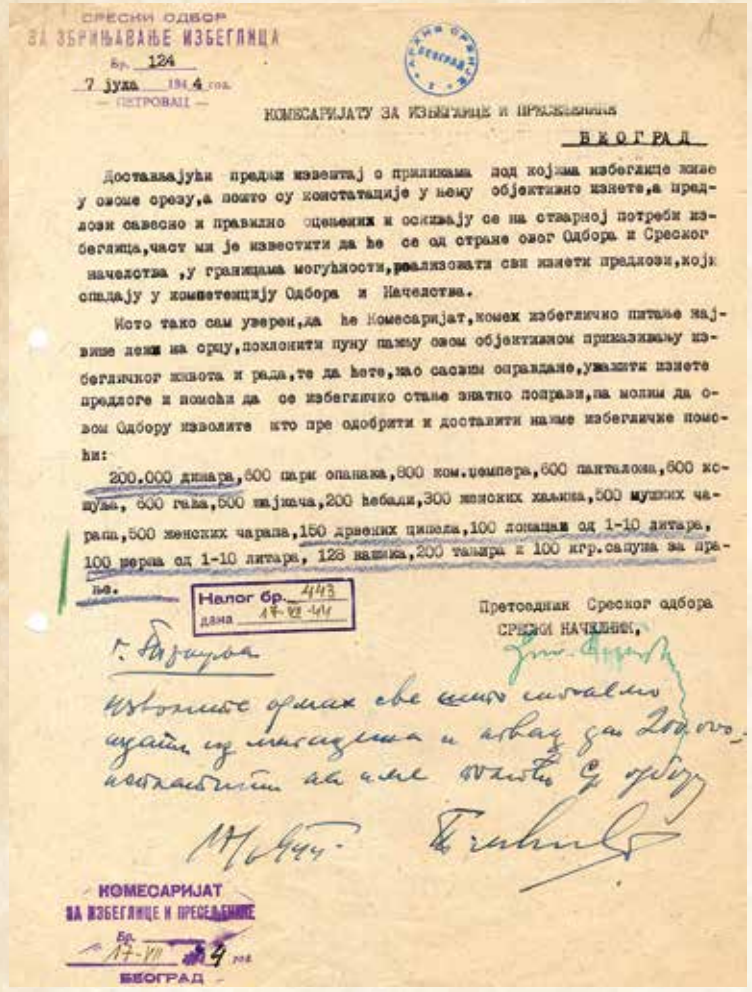

Илустрација 27.

„несрећним околностима“ се у Голупцу, смештена код породице поштанског чиновника Кона Нушевића, обрела петочлана „национално заслужна породица“ Пелагије Ристић, из Скопља, којој је била потребна новчана помоћ. Налогом Избанредног комесара за избеглице, породици је одобрена новчана помоћ од 3.000 динара.[521]

Поред редовног збрињавања избеглица и пресељеника, Комерасијат је примао мноштво захтева за помоћ у огреву, храни и одевању од стране сиромашних и унесрећених породица које су живеле у Србије.Тако је шеф одсека за збрињавање Комесаријата почетком децембра 1943. године поднео извештај о посети и стању породице Драгиње Продић, из Београда. Самохрана мајка, чијег је супруга на принудни рад „у Борски рудник или Немачку“ одвела „полиција ноћу, вероватно из разлога што се није јавио властима за обавезан рад као остали грађани“, одгајала је деветоро деце, у веома тешким условима. Како Комесаријат није могао да пружа појединачну помоћ у храни и огреву, то је представник Одсека за збрињавање предложио да Комесаријат преузме о деци „пуну бригу, као што то чини са избегличком децом“, у Домовима за избегличку децу.[522] Није мали број био оваквих случајева, као последица ратних дешавања, раздвајања породица, унесрећене деце. Родитељи су веома тешко доносили одлуке да своју децу одвајају од породица, надајући се да ће моћи сами да брину о њима. Избегличке породице су раздвајане по нужности, а сиромашне многочлане породице у Србији су ретко прихватале такву солуцију. Рат их је већ поделио и раздвојио, уз чињеницу да су често чланови једне фамилије прилазили различитим војним јединицама формираним на територији Србије и Југославије.

СМЕШТАЈ ИЗБЕГЛИЦА И ПРЕСЕЉЕНИКА

Планом за смештај избеглица у Србији су биле предвиђене дужности органа српске владе, локалних органа власти, удружења Црвеног крста, али и других привредних предузећа и установа. Из десетодневног извештаја Министарства за социјалну политику и народно здравље у мају 1941. године, види се да су немачке окупационе власти издавале упутства среским начелницима око смештаја избеглица и пресељеника у унутрашњости Србије.[523] У почетку су избеглице биле смештане у државним зградама, школским или државних надлештава и установа. То је било само привремено решење, јер су због потреба окупационе војске, избеглице и пресељеници из тог смештаја исељавани. Тек нешто сигурнији

521 АС, Г-2 Ф-3, акт од 14. јула 1943.

522 АС-Г2-Ф3, р.323/1943.

523 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.....282.

„кров над главом“, ова лица су добила када су смештена у приватне зграде, или код породица градских и сеоских домаћинстава.

За потребе смештаја избеглица, бан Моравске бановине је крајем новембра 1941. године донео Наредбу о реквирирању станова на територији ове бановине „који ће се употребити за смештај избеглица“. Непоступање по наредби било је санкционисано строгим новчаним казнама, посебно казном затвора.[524] Почетком 1942. године је ова Наредба проширена и на „случајеве премештених, односно распоређених државних и самоуправних чиновника“, који су поводом нове поделе земље на управна подручја (округе и срезове) били принуђени да промене досадашње место боравка. Нагли прилив избеглица у Србију, када су се „ненормалне прилике које су досада правилном расподелом избеглица у погледу станова владале на територији Моравске бановине“ још више погоршале, довео је до тога да се и чиновници у погледу стамбених прилика „нађу у положају невољника“.[525] Начелство среза звишког (Кучево) у Пожаревачком округу је по пријему Наредбе, предложило Комесаријату могућност премештаја одређеног броја избеглица, јер због економске неразвијености и недостатка погодног смештаја за избеглице, у срезу није било могућности да се по прописима све избеглице и пресељеници збрину.

Други вид смештаја избеглица и пресељеника био је у градским и сеоским породицама. У сарадњи са Црвеним крстом, савезима земљорадничких и здравствених задруга, али и локалним властима, прикупљани су подаци о сеоским газдинствима која су могла да приме избеглице, као и пресељенике из Словеније, на привремени или трајни смештај. Наводило се да су „то врло напредни и просвећени пољопривредници“ који ће „бити од велике користи свим газдинствима која их буду примила“. Тако је у Пожаревачком округу један број избеглица био смештен у сеоским домаћинствима, посебно у онима који су имали по неку „мушку главу“ у заробљеништву. У таквој ситуацији, бригу за опстанак сеоских домаћинстава су преузимале жене, па се сматрало да би мушка радна снага на имањима била добродошла.

Међу посленицима Генералног комитета за насељавање, касније Комесаријата, постојала је, донекле разумљива, бојазан како ће избеглице, посебно пресељеници Словенци, бити „прихваћени у српском народу“, нарочито у сеоским породицама, које су и саме у много

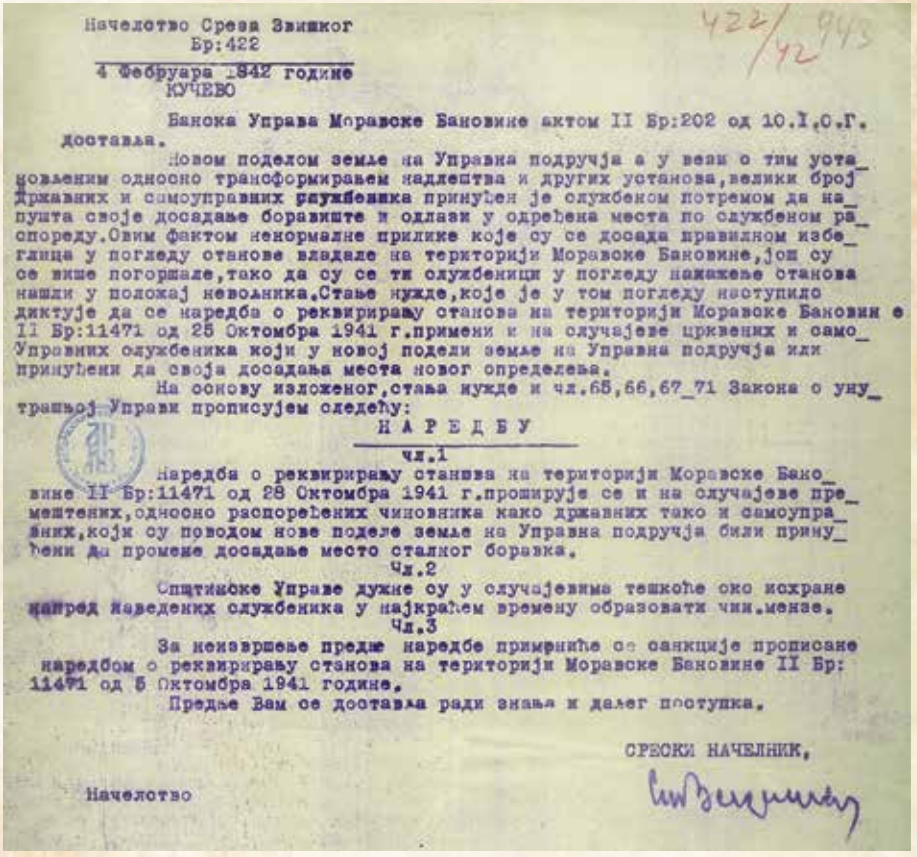

Начелство Среза Звишког
Бр:422
4 Фебруара 1842 године
КУЧЕВО

422/42 943

Банска Управа Моравске Бановине актом II Бр:202 од 10.I.О.Г. достављ а.

Новом поделом земље на Управна подручја а у вези о тим уста_ новљеним односно трансформираваем надлештва и других установа,велики број Државних и самоуправних службеника принуђен је службеном потремом да на_ пушта своје досадање боравиште и одлази у одређена места по службеном ра_ спореду.Овим фактом ненормалне прилике које су се досада правилном избе_ глица у погледу станове владале на територији Моравске Бановине,још су се више погоршале,тако да су се ти службеници у погледу налажење станова нашли у положај невољника.Стање нужде,које је у том погледу наступило диктује да се наредба о реквирираву станова на територији Моравске Бановин е II Бр:11471 од 25 Октомбра 1941 г.примени и на случајеве црвених и само_ Управних службеника који у новој подели земље на Управна подручја или принуђени да своја досадања места новог определења.

На основу изложеног,стања нужде и чл.65,66,67_71 Закона о уну_ трашњој Управи прописујем следећу:

НАРЕДБУ

чл.1

Наредба о реквирираву станова на територији Моравске Бано_ вине II Бр:11471 од 28 Октомбра 1941 г.проширује се и на случајеве пре_ мештених,односно распоређених чиновника како државних тако и самоупра_ вних,који су поводом нове поделе земље на Управна подручја били прину_ ђени да промене досадање место сталног боравка.

чл.2

Општинске Управе дужне су у случајевима тешкоће око исхране напред наведених службеника у најкраћем времену образовати чин.менде.

чл.3

За неизвршење предње наредбе примениће се санкције прописане наредбом о реквирираву станова на територији Моравске Бановине II Бр: 11471 од 5 Октомбра 1941 године.

Предње Вам се доставља ради знања и далег поступка.

СРЕСКИ НАЧЕЛНИК,

Начелство

Илустрација 28.

524 *Обнова* бр. 118, од 19. новембра 1941.

525 ИАП, НСЗ, к. 203, бр. 422/1942.

Окружни народни одбор
ОДЕЉЕЊЕ ЗА СОЦИЈАЛНО СТАРАЊЕ
Бр. 2297
29- IV 1941. г.
ПОЖАРЕВАЦ

Илустрација 29.

чему оскудевале и тешком муком подносиле ратна збивања. Практично се Србија и српски народ није добрано ни опоравио од претходног четворогодишњег Великог рата, а већ је земља поново била окупирана и изложена страхотама, можда већим него икада до сада. Неповерење српског сељака према дошљацима је, тим пре, био више изражено, због чега је Комесар за унутрашње послове предлагао бановинским и среским управама да са посебном пажњом, „пригодним речима“ упознају грађане са доласком избеглица и пресељеника.

Требало је српском сељаку објаснити „тешко стање у коме се налазе досељеници, опоменути их на „братску дужност“ и хуманост, када су у питању „лица која трпе“, као и на већ познато „српско гостопримство“. Требало је „учинити све што је могуће како би ове јадне људе људски примили, дали им склоништа и остало, што је потребно једном човеку за одржавање живота и егзистенције“.[526]Истовремено је истицано да су посебно пресељеници из Словеније „врло напредни и просвећени пољопривредници“ који ће „бити од велике користи свим газдинствима која их буду примила“.[527] Избеглице у сеоским домаћинствима су се заиста укључиле у све пољопривредне послове, а њихова знања и искуства, која су неспорно поседовали, значила су велику помоћ осиромашеној српској сеоској средини. Накнаду за рад и допринос газдинству, обезбеђивали су им домаћини, у виду смештаја, хране, одеће и обуће. Поред тога, постојала је могућност запослења у среским и општинским надлештвима или другим јавним установама, као и рудним предузећима, којих је било неколико на територији Пожаревачког округа. Досељеници Словенци су обављали и своје друге „дужности“, као што је испитивање прилика у селу, са привредног и културног „гледишта“, као и да о томе сачињавају „забелешке“. На основу својих истраживања, могли су давати предлоге среским и окружним властима о могућем унапређењу пољопривредне производње, а са тиме „уједно и културног нивоа наших сељака у воћарству, млекарству, сточарству, пчеларству, вођењу домаћинства, увођењу занатске, кућне радиности...“.[528]

Поред градских, углавном имућнијих и сеоских породица, избеглице су биле смештене и у објектима привредних и задружних предузећа, у складу са обавезама управе тих предузећа.Тако су се као могућа места за трајно насељавање избеглица земљорадника предвиђала државна имања, међу којима и Љубичево код Пожаревца, али и манастирска или црквена имања. Стога је заједнички задатак Министарстава пољопривреде и унутрашњих послова, као и Патријаршије Српске Православне Цркве био да што пре донесу одлуке о додели расположивих имања на коришћење избегличким породицама.[529] У ва-

526 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници у окупираној Југославији*.....281.

527 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници у окупираној Југославији*.....285.

528 ВА, група фондова Нда, к 39 бр.рег.13/1.

529 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.....282.

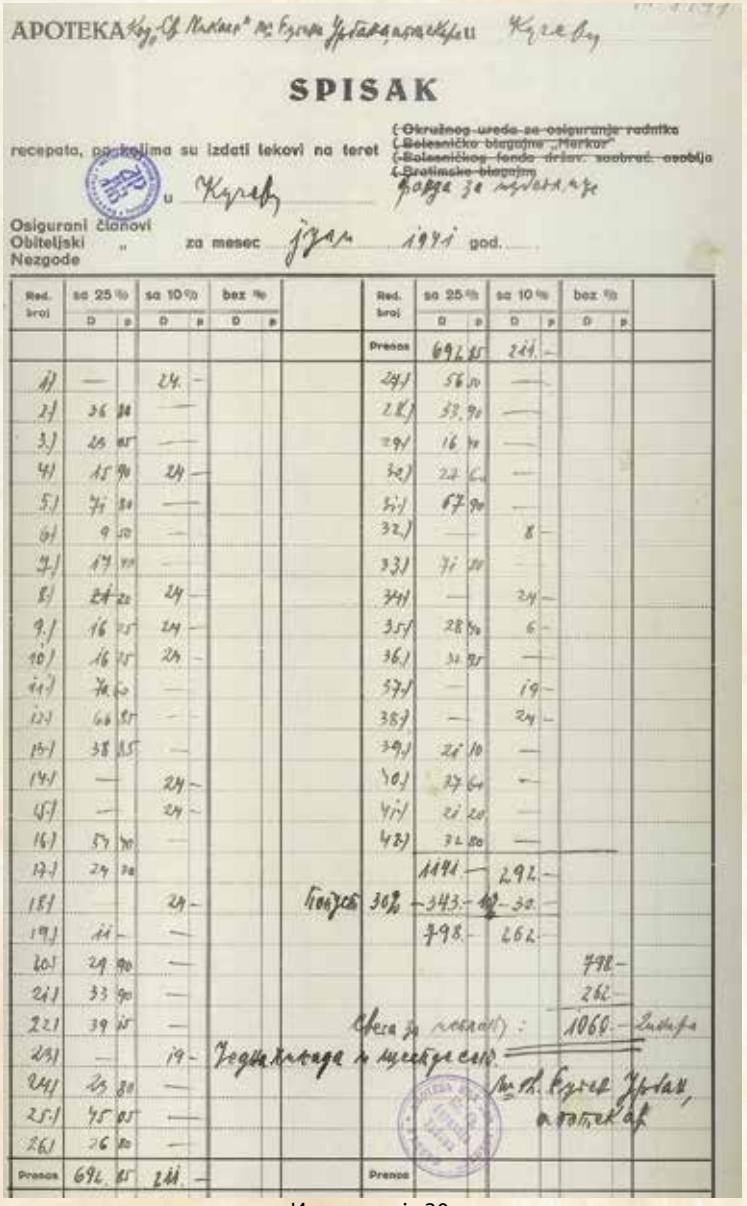

АРОТЕКА Код „Св. Никола" пр. Ђуђа Урбана, аптекара у Кучеву

SPISAK

recepata, po kojima su izdati lekovi na teret ~~(Okružnog ureda za osiguranje radnika~~ ~~(Bolesničko blagajne „Merkur"~~ ~~(Bolesničkog fonda držav. saobrać. osoblja~~ ~~(Bratimske blagajne~~ фонда за избеглице

u Кучеву

Osigurani članovi
Obiteljski „ za mesec јун 1941 god.
Nezgode

Red. broj	sa 25 % D	p	sa 10 % D	p	bez % D	p		Red. broj	sa 25 % D	p	sa 10 % D	p	bez % D	p
								Prenos	692	85	211	—		
1)	—		24	—				27)	56	50	—			
2)	36	80	—					28)	33	90	—			
3)	23	05	—					29)	16	40	—			
4)	15	90	24	—				30)	27	60	—			
5)	71	80	—					31)	67	90	—			
6)	9	50	—					32)	—		8	—		
7)	17	40	—					33)	71	80	—			
8)	21	20	24	—				34)	—		24	—		
9)	16	25	24	—				35)	28	40	6	—		
10)	16	25	24	—				36)	32	95	—			
11)	70	60	—					37)	—		19	—		
12)	66	85	—					38)	—		24	—		
13)	38	85	—					39)	21	10	—			
14)	—		24	—				40)	37	60	—			
15)	—		24	—				41)	21	20	—			
16)	57	40	—					42)	32	80	—			
17)	24	30							1191	—	292	—		
18)			24	—			Попуст 30%		343	—	30	—		
19)	11	—	—						798	—	262	—		
20)	29	90	—										798	—
21)	33	90	—										262	—
22)	39	15	—					Свега за исплату:					1060	—
23)	—		19	—										
24)	23	80	—											
25)	45	05	—											
26)	26	80	—											
Prenos	692	85	211	—				Prenos						

Илустрација 30.

рошима су углавном остајали старији и немоћни, док су поједини, као што је случај са два избегла лица у Голупцу, била „„на храни и издржавању код своје родбине у Голупцу".[530] Избегличка деца без родитеља или она о којој родитељи нису могли да брину, била су смештена у дечјим избегличким домовима у Пожаревцу, Црљенцу (Мало Црниће) и Лесковцу (Петровац).

ОЧУВАЊЕ ЗДРАВЉА ИЗБЕГЛИЦА

Здравственом стању избеглица и пресељеника је такође придавана посебна пажња. Она је почињала још приликом њиховог прихвата у пограничним деловима Србије. Одмах по доласку у Србију, избеглице су смештане у „прописане карантине", који су подразумевали здравствену проверу, привремени „физички и душевни" опоравак, дезинфекцију и друге потребне мере, са циљем спречавања евентуалног ширења заразних болести .[531] Радило се о двоструком интересу: верујемо да се примарни огледао у непосредној индивидуалној помоћи избеглим лицима, која су после вишедневног и недељног неизвесног путовања у збеговима, на српску границу стизали измучени, у тешком стању, уморни, многи болесни и немоћни. Шири здравствени интерес су подржавале, пре свега, немачке окупационе власти. Оне су предвиделе читав систем заштите свог окупационог подручја од могућих заразних болести пренетих од лица која су, бежећи у страху за своје животе, боравили не ретко и у нехигијенским, непримереним условима. Педантни представници „немачког новог поретка" нису превише бринули о српском живљу, већ су пре свега строгим „карантинима" штитили свој окупациони интерес у погледу очувања здравствене стабилности војног командног и редовног кадра.

Министарство социјалне политике и народног здравља квислиншке српске владе је поступало по смерницама окупаторске власти. Санитетско одељење при министарству је, преко Централног хигијенског завода и домова народног здравља, у сарадњи са Савезом здрав-

530 АС, Г-25, Ф-XIV бр. 691/941. Извештај Среског начелства у Голупцу од 25. јуна 1941.г.

531 ВА, група фондова Нда к40 бр.рег.13/2. Акт Изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике од 9. јула 1943.г. бр. 21887, упућен Окружним, среским и градским одборима за збрињавање избеглица.

ПОД ВИСОКОМ ЗАШТИТОМ
ЊЕНОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉИЦЕ МАРИЈЕ
ДРУШТВО »СРПСКА МАЈКА«

Бр. 179

194

Господину Комесару

за Министарство Социјалне политике и Народног Здравља

Управа друштва „Српска Мајка" част је замолити господина Комесара за дозволу да се друштву дозволи рад у Дистаперу и савјетовалишту у друштвеном Дому Краљевића ул. 7. који је отправљен и уређен за ту сврху.

Рад би могао почети чим се добије дозвола са добровољним лекарка-дежурним чијих ће имена благовремено доставити Министарство одређено за рад у Дистаперу према усменом обећању надлежних.

За секретара
Милентије Десанчић

Председница
Мила Лазаревић

Илустрација 31.1.

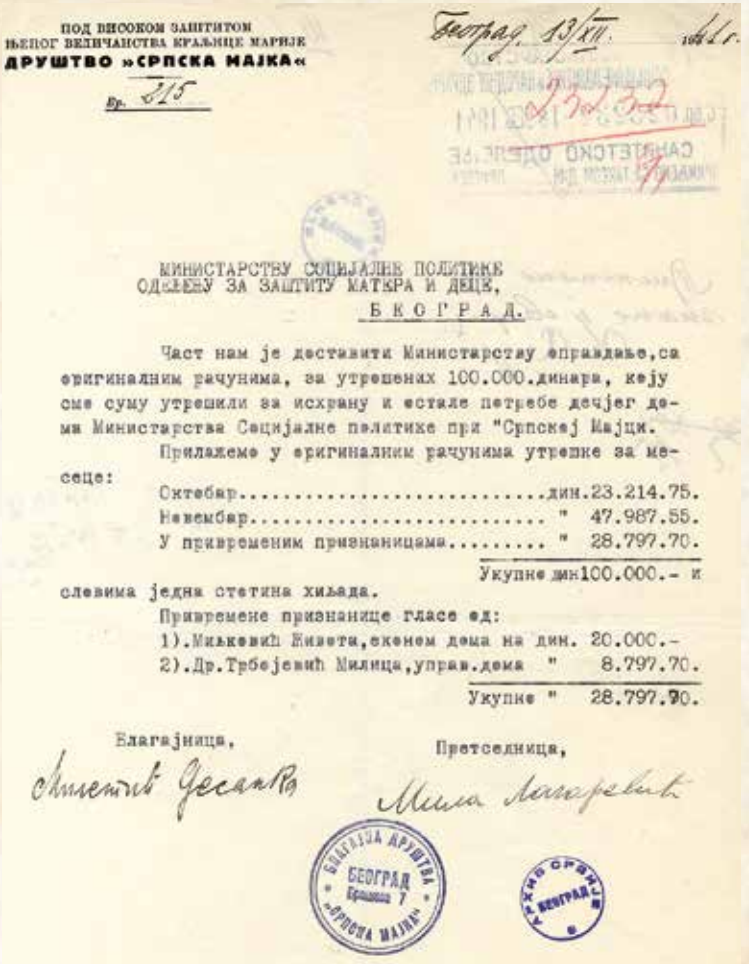

ПОД ВИСОКОМ ЗАШТИТОМ
ЊЕНОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉИЦЕ МАРИЈЕ
ДРУШТВО »СРПСКА МАЈКА«

Бр. 615

Београд 13/XII 1941 г.

МИНИСТАРСТВУ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ
ОДЕЉЕЊУ ЗА ЗАШТИТУ МАТЕРА И ДЕЦЕ,
Б Е О Г Р А Д.

Част нам је доставити Министарству оправдање,са оригиналним рачунима, за утрошених 100.000.динара, које смо суму утрошили за исхрану и остале потребе дечјег дома Министарства Социјалне политике при "Српској Мајци.

Прилажемо у оригиналним рачунима утрошке за месеце:

Октобар.....	дин.23.214.75.
Новембар.....	" 47.987.55.
У привременим признаницама.....	" 28.797.70.
Укупно	дин100.000.-

и словима једна стотина хиљада.

Привремене признанице гласе од:

1).Миљковић Живета,економ дома на дин. 20.000.-
2).Др.Трбојевић Милица,управ.дома " 8.797.70.

Укупно " 28.797.70.

Благајница,
Милентије Десанчић

Председница,
Мила Лазаревић

Илустрација 31.2.

ственних задруга, имало задатак да спроведе све потребне здравствене заштитне мере, да организује здравствену службу у свим местима где су се смештале избеглице током боравка у Србији. Комесаријат за избеглице и пресељенике је наредио свим својим одељењима обавезну сарадњу са санитетским властима, како би се „спречила зараза и опасност по народно здравље". Сваки нови прилив избеглица, одраслих или деце, морао је бити пријављен „шефу здравствене службе" Министарства социјалне политике и народног здравља, да би се „предузели кораци" код Централног хигијенског завода и обавезно „немачких власти", ради „дезинфекције и депедикулације".Размештај избеглица у унутрашњости Србије је обавезно пријављиван здравственим службама и ради добијања здравственог уверења, као основа за одобрење премештаја.

Посебне „здравствене обавезе" су се односиле на децу избеглице и домове у којима су она смештена. Премештај деце, по одобрењу немачких власти, могао се вршити тако да деца не остају дуже у Београду, а уколико је то било неопходно, за боравак су биле обезбеђиване „посебно чисте и претходно дезинфиковане" просторије. Сваки транпорт деце из једног избегличког дома у

други је значио и обавезу управе дома да обезбеди њихов здравствени преглед, на основу кога се у „картотеци“ уписивало да ли „деца одлазе чиста и без ваши“. У случају вашљивости, деца се нису могла пресељавати у друге домове без претходног здравственог и хигијенског третмана.[532]

Здравствено стање и хигијена избеглица је такође била предмет бриге окружних, среских и месних одбора. Комесаријат је организовао издавање сапуна и сапунског прашка за личну хигијену избеглицама које су биле смештене ван градова путем посебних „сталних контигената сапуна“, док су се избеглице смештене у градовима снабдевале овим хигијенским средствима „заједно са осталим становништвом.“[533] Подела сапуна се вршила плански, преко окружних и среских одбора Комесаријата. Сваки избеглица који стално борави ван града, добијао је „по 50 гр сапуна и 100 гр сапунског прашка“, што је представљало минимум „основних средстава за одржавање чистоће, као базе хигијенског живота и главног фактора у борби против пегавца“, али и вашљивости, посебно заступљене у сиромашнијим породицама избеглица. Оваква расподела је значила да ће и најсиромашније избеглице бити снабдевене средствима за хигијену, због чега је Комесаријат очекивао „побољшање хигијенских прилика у унутрашњости“.

Редовна снабдевања средствима за хигијену су доприносила побољшању и одржавању релативно доброг здравственог стања избеглих и пресељених лица која су била смештена у насељима Пожаревачког округа. Из архивских докумената се види да здравствена статистика избеглицца и пресељеника у округу 1943. године није указивала на значајније проблеме, у виду тежих, заразних болести или епидемија.[534] То је потврдио окружни начелник у свом извештају почетком 1944. године, наводећи стање као „задовољавајуће, јер није било никаквих већих обољења нити заразних болести“. На територији Пожаревачког округа радиле су две државне болнице, у Пожаревцу и Петровцу на Млави.[535] У њима, као и домовима народног здравља, су се редовно обављали бесплатни лекарски прегледи избеглица, а срески и месни одбори за избеглице су „исплаћивали“ неопходне лекове избеглим лицима.[536]

Поступак издавања лекова је био уређен упутством које је издало Санитетског одељења Министарства социјалне политике и народног здравља средином 1941. године. Приликом лечења и прегледа у јавним здравственим установама, лекови су издавани одмах, уколико их је било на залихама, с тим што се о томе морала водити обавезна, посебна евиденција. Лекове на рецепт су избеглице могле да набављају у апотекама уз попуст од 30% у односу на редовну цену. Једна од апотека која је избеглицама у Пожаревачком округу издавала лекове „на терет Фонда за избеглице“ била апотека „Код Светог Николе“ у Кучеву (Звишки срез) власника апотекара Евгенија Урбаноа.[537] Наплата по рецептима се реализовала на крају сваког месеца, након што би среске и окружне власти доставиле Комесаријату извештаје о издатим лековима и списак свих лечених избеглица који су користили одређене медикаменте.[538]

ИСХРАНА ИЗБЕГЛИЦА И ПРЕСЕЉЕНИКА

Исхрана становништва у Србији током прве ратне године је зависила од приноса жетве, сачуваних резерви хране, али и од броја пристиглих избеглица из других крајева Југославије, захваћених ратом. Друга ратна година већ је донела озбиљан недостатак животних намирница. Као и домаће становништво, избеглице су, уз друге проблеме, биле погођене неизвесношћу у погледу прехране. Њихово опскрбљивање храном у току транс-

532 АС, Г-2 Ф-3 р.123/1942. Наредба Изванредног комесара за избеглице и пресељенике, бр. 6482. од 8. јануара 1942.

533 *Ново време*, бр. 589, 1. април 1943.

534 ВА ,група фондова Нда, к 22 бр.рег. 2/15.Извештај о општој ситуацији у Округу Пожаревачком у месецу јануару 1943.г.

535 АС, Г-10, ФIV р 16/941.

536 ВА, НА, к23 ф7 д8/30; к25 ф10 д2/8. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за месец август 1943, бр. 573/1943. и месец јануар 1944, бр. 48/44.

537 ИАП, НСЗ, к 202, бр. 61/1941.

538 АС, Г-10, Ф-II, р217/1941.

порта до коначног одредишта било је више него скромно и краткотрајног карактера.

Стога је Међународни комитет Црвеног крста у Женеви, у сарадњи са Црвеним крстом у Србији, предузео акцију набавке основних животних намирница из Турске. Турска влада је одобрила увоз у Србију одређене количине и врсте животних намирница, али су немачке окупационе власти у почетку постављале додатне услове у виду посебних контрола и расподеле животних намирница, као и одобрења о слободном пролазу истих кроз Бугарску и Србију. Комитет Међународног црвеног крста је имао само улогу „фигурирања“, јер су немачке власти захтевале да све пошиљке хране буду допремане без „спроводника“. Међутим, претходни услов је било њихово обавезно прослеђивање немачком Црвеном крсту у Београду, преко кога се у ствари храна за избеглице даље распоређивала.[539] Према наводима у Гласнику Српског друштва Црвеног крста од јула 1943. године из Турске су ипак, уз сва ограничења, стигле прве пошиљке од 33 вагона животних намирница, које су смештене у Централни магацин, у Београду. Издаване су представницима избегличких установа по основу предате потврде о пријему и превозу до својих места.[540]

Посебан вид исхране су организовали словеначки пресељеници, својом иницијативом. Много тежа је била ситуација са избеглим Србима, односно оним делом становништва који је био присиљен да напусти своје домове из страха за опстанак и живот својих породица, те је неорганизовано, илегално улазио у Србију. Српска Свештеничка привредна задруга, која је основана у јесен 1941. године, представљала је заједницу путем које су избегли свештеници и њихове породице биле помогнуте у Србији. Ова задруга је основала посебну кухињу у Београду, „свештеничку мензу“, у којој су се избеглице свештеници са члановима породица могли хранити по врло повољним ценама. Менза је била смештена у Конацима Кнегиње Љубице, у тадашњој Богојављенској ули-

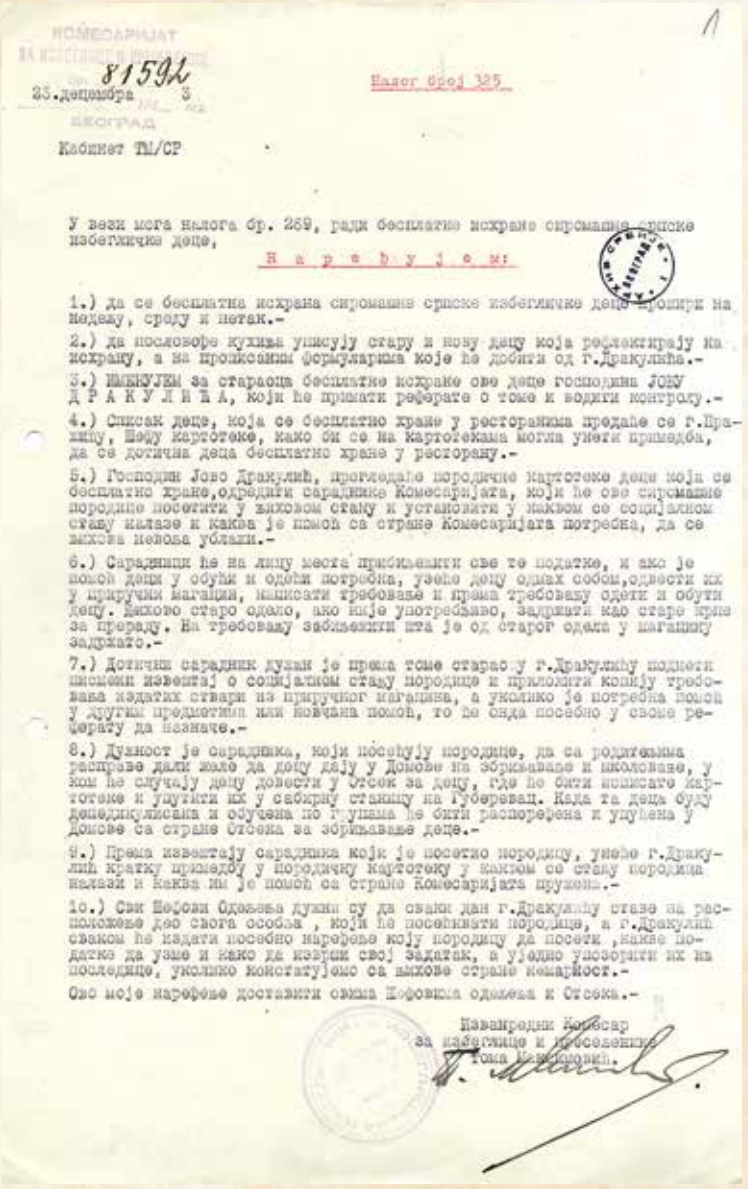

КОМЕСАРИЈАТ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ
81592
23.децембра 3
БЕОГРАД

1

Налог број 325

Кабинет ТМ/СР

У вези мога налога бр. 259, ради бесплатне исхране сиромашне српске избегличке деце,

Н а р е д ј у ј е м:

1.) да се бесплатна исхрана сиромашне српске избегличке деце прошири на недељу, среду и петак.-

2.) да послове кухиња уписују сталу и нову децу која реферирају на исхрану, а на прописаним формуларима које ће добити од г.Дракулића.-

3.) ИМЕНУЈЕМ за стараоца бесплатне исхране све деце господина ЈОВУ Д Р А К У Л И Ћ А, који ће примати рефераде о томе и водити контролу.-

4.) Списак деце, која се бесплатно хране у ресторанима предаће се г.Дракулићу, Поред картотеке, како би се на картотекама могла унети примедба, да се дотична деца бесплатно хране у ресторану.-

5.) Господин Јово Дракулић, прегледаће породичне картотеке деце која се бесплатно хране,одредиће сараднике Комесаријата, који ће све сиромашне породице посетити у њиховом стану и установити у каквом се социјалном стању налазе и каква је помоћ са стране Комесаријата потребна, да се њихова невоља убласи.-

6.) Сарадници ће на лицу места прибележити све те податке, и ако је помоћ деци у обући и одећи потребна, узеће децу одмах собом,одвести их у прикупни магацин, написати требовање и прима требовану одећу и обућу деци. Њихово старо одело, ако није употребљиво, задржати као старе крпе за прераду. На требовању забележити шта је од старог одела у магацину задржато.-

7.) Дотични сарадник куда је прва томе старао у г.Дракулићу поднети писмени извештај о социјалном стању породице и приложити копију требовања издатих ствари из прикупног магацина, а уколико је потребна помоћ у другим предметима или новчана помоћ, то ће онда посебно у своме реферату да назначе.-

8.) Дужност је сарадника, који посећују породице, да са родитељима расправе дали жели да децу дају у Домове на збрињавање и школовање, у ком ће случају децу довести у Отсек за децу, где ће бити написане картотеке и уписати их у сабирну станицу на Чубуревац. Када та деца буду деинфицирана и обучена по туширма ће бити распоређена и упућена у Домове са стране Отсека за збрињавање деце.-

9.) Према извештају сарадника који је посетио породицу, унеће г.Дракулић кратку примедбу у породичну картотеку у каквом се стању породица налази и каква ми је помоћ са стране Комесаријата пружена.-

10.) Сви Шефови Одељења дужни су да сваки дан г.Дракулићу ставе на расположење део свога особља , који ће посећивати породице, а г.Дракулић сваком ће издати посебно наређење коју породицу да посети ,какве податке да узме и како да изврши свој задатак, а уједно уносорити их на последице, уколико констатујемо са њихове стране немарност.-

Ово моје наређење доставити свима Шефовима одељења и Отсека.-

Врховни Комесар
за избеглице и пресељенике
Тома Максимовић.

Илустрација 32.

ци у Београду, у којој је једно време био смештен и музеј Кнеза Павла.[541]

Кухиње су осниване и у унутрашњости Србије, по местима где су избеглице биле смештене. У тим кухиња-

539 С. Д. Милошевић, нав. дело, 284

540 *Обнова*, 9. август 1943.

541 *Обнова* бр. 118, 19. новембар 1941.

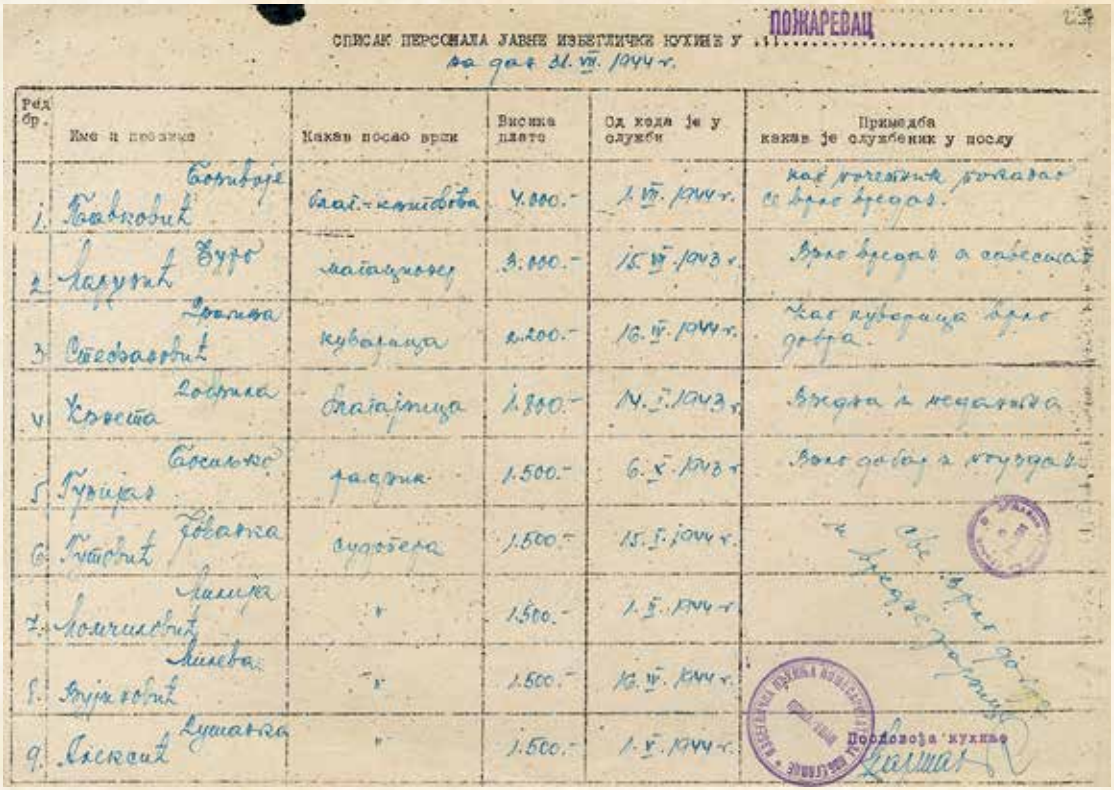

ПОЖАРЕВАЦ

СПИСАК ПЕРСОНАЛА ЈАВНЕ ИЗБЕГЛИЧКЕ КУХИЊЕ У .....

на дан 31. VII. 1944 г.

Ред бр.	Име и презиме	Какав посао врши	Висина плате	Од када је у служби	Примедба какав је службеник у послу
1.	Павковић Боривоје	благ.-књиговођа	4.000.-	1. VII. 1944 г.	као почетник показао се врло вредан.
2.	Ларунић Ђуро	магационер	3.000.-	15. VII. 1943 г.	Врло вредан и савесан
3.	Стефановић Драгиња	куварица	2.200.-	16. IV. 1944 г.	Као куварица врло добра.
4.	Крнета Добрила	благајница	1.800.-	14. I. 1943 г.	Вредна и недаљна
5.	Гунијан Босиљко	радник	1.500.-	6. X. 1943 г.	Врло добар и поуздан
6.	Гутовић Јованка	судопера	1.500.-	15. I. 1944 г.	
7.	Момчиловић Милија	"	1.500.-	1. II. 1944 г.	
8.	Вујиновић Милева	"	1.500.-	16. IV. 1944 г.	
9.	Алексић Душанка	"	1.500.-	1. V. 1944 г.	

Пословођа кухиње

Илустрација 33.

ма се нису храниле искључиво избеглице, већ и домаће незбринуто, сиромашно становништво без основних средстава за живот. При кухињама су се налазили централни срески, градски и „логорски“ магацини, из којих су се намирнице издавале путем требовања. Сачуван је један од таквих докумената, који је Изванредни комесар за избеглице и пресељенике Андра Поповић упутио свим начелницима срезова, начелницима градске полиције и управницима логора 17. августа 1941. године. По овом примеру, највише су се тражиле и издавале намирнице: чај, шећер брашно за супу, мљет, со, затим артикли за запршку: маст, црни лук, бибер, алева паприка, сирће. Појединих „посебних“ дана се издавало месо, могла се требовати или сланина, сир, кајмак, качкаваљ, а редовна исхрана избеглица заснивала се на најосновнијим намирницама као што су пасуљ или грашак, кромпир, боранија, кељ, купус, пиринач, макароне, гриз.[542]

Према извештају начелника Пожаревачког округа, у августу 1943. године се радило на оснивању јавне избегличке кухиње у Пожаревцу, у којој би се избеглицама издавали оброци, бесплатно или по повољнијим ценама. Исхрана избеглица у округу је била побољшана, када је само у Пожаревцу било обезбеђено око 25.200 килограма пшенице, од чега 10.300 килограма „бесплатно, а остало по симболичној цени од 8 динара по килограму“.[543] Персонал јавне избегличке кухиње у Пожаревцу је, на дан 31. јула 1944. године, чинило девет запослених лица, и то благајник, благајник књиговођа, магационер, куварица, радник и четири лица за одржавање хигијене посуђа. Сав персонал је добио повољне радне карактеристике, у смислу вредноће, залагања, савесног и одговорног рада у кухињи.[544]

У избегличким кухињама деца су имала право на бесплатне оброке средом, петком и недељом. Старалац бесплатне исхране избеглица у ресторанима је био службеник Комесаријата Јово Дракулић, који је поступао по прецизним задужењима у погледу бесплатне исхране избегличке деце. На основу евиденције – списка деце која су смештена у породицама, а хране се у ресторанима или кухињама, сарадници Комесаријата су посећива-

542 ВА, група фондова Нда, к 39, бр.рег. 25/1. С. Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.....285.

543 ВА, група фондова Нда, к23 бр.рег. 30/7. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком за месец август 1943, бр. 573/1943.

544 АС, Г-2, Ф- III, акт 964.од 6. августа 1944.

ли избегличке породице и утврђивали социјално стање у коме су се оне налазиле, као и врсту и количину потребне помоћи. На основу „извиђења“, они су сачињавали извештаје о нађеном стању, а својој деци која очигледно нису имала довољно гардеробе и обуће могли су непосредно поделити помоћ из магацина Комесаријата. Потреба за финансијском помоћи се посебно нотирала, а касније и равномерно расподељивала.

Исхрана у избегличким ресторанима и јавним кухињама је била „појачана“ поводом великих духовних празника. Тако је на Велики Петак уочи Васкрса 1943. године свим српским избегличким ресторанима у унутрашњости и Београду „отпремљен“ кекс у „количини према просечном издавању оброка за ручак“.Све избеглице које су се храниле у српском избегличком ресторану добијале су на Велики Петак „једну кутију од 1/2 кг кекса уз оброк ручка који ће бити постан“. Свим избегличким ресторанима је поводом Васкрса повећана количина намирница за припрему празничног ручка са налогом да се „за те празнике кува мимо стандардних табела“.[545]

Захваљујући снабдевању пшеницом и кукурузом, посредством окружних власти, среских и општинских одбора, исхрана избеглица у 1944. години „није била лошија у односу на претходни период“. По налогу начелника округа, приликом вршидбе се 1% убране пшенице издвајао за потребе избеглица, смештао у посебне магацине и одатле по потреби издавао избегличким породицама.[546] У извештају, окружни начелник је истакао да су „и саме избеглице себи зарадиле храну за ту годину“. Поред тога, непрекидно је, према могућностима и потребама, вршена расподела одевних предмета и обуће које је Комесаријат обезбедио за избеглице, чије је стамбено стање такође било „доста добро“. Иако је преко зимских месеци било потешкоћа са набавком огрева, може се рећи да су се окружни, срески и општински одбори за избеглице добро организовали и потрудили да ни у овоме питању избегла лица „превише не оскудевају“.[547]

КРЕТАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА – ПУТНЕ ОБЈАВЕ

Избеглице су могле путовати по Србији, као и остало домаће становништво, на основу одобрења немачких окупационих власти, посредством окружних, среских или месних органа. У ту сврху су издаване „путне објаве“ или исправе којима се дозвољавало кретање из једног места у друго, све по основу обављања „одређеног посла“. У архивској грађи у Историјском архиву Пожаревац, сачуване су бројне ове исправе, међу којима се налазе и оне којима су била одобрења путовања избеглицама смештеним у селима Звишког среза (Кучево). Један број избеглица је био радно ангажован у рудокопима, тако да су пропуснице за кретање у округу издаване управо ради несметаног одласка на посао. Вукелић Игњат, смештен као избегло лице у Кучајни, у 1942. години је добио путну објаву да може путовати „пешачки, ради запослења“ до рудника „Грабова Река – Мајдан Пек“.[548]

Приликом издавања путних објава и њене овере код начелства одређеног среза, од значаја за одобрење слободе кретања је била лична и морална, политичка карактеристика молилаца, без обзира на то да ли се радило о домаћем становништву или избеглицама. Тражило се добро „морално и политичко владање“, као и да лице које тражи дозволу „није учествовало ни у једној масонској тј. бандитској организацији комуниста нити је са истима сарађивало ни помагало комунисте“.[549]

Дозвола избеглицама које су биле смештене на територији срезова у унутрашњости да се преселе у Београд, такође је била предмет учесталих захтева код српских власти. Појединачан и неодобрен долазак избеглица у престоницу није био у складу са политиком размештаја избеглица, а ни у складу са упуствима које је Изванредни комесар Андра Поповић издао среским начелници-

545 ВА, група фондова Нда, к40, бр.рег. 3/1. Распис бр 8. Комесаријата за избеглице и пресељенике, бр. 20-7/372 од 9. априла 1943.

546 ВА, група фондова Нда, к24 бр.рег. 5/9. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком у септембру 1943, бр. 625/1943.

547 ВА, група фондова Нда, к25 бр.рег. 31/11. Извештај о општој ситуацији у Округу пожаревачком у фебруару 1944, бр. 110/1944.

548 ИАП, НСЗ, к.203. 491/1942.

549 ИАП, НСЗ, к.203. 491/1942.

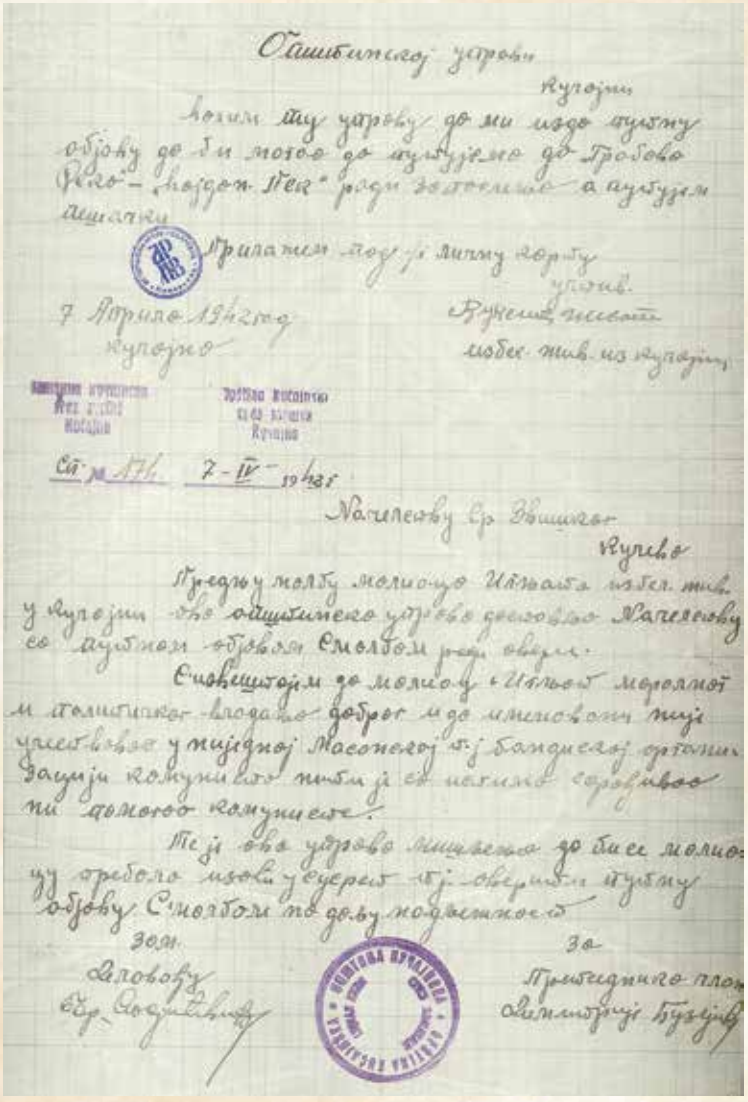

Илустрација 34.

ма за поступање са избеглицама. Њихово размештање у Србији се вршило плански, али је владало велико интересовање за сталан боравак и живот у Београду. Радно способне избеглице су ради доласка у главни град, често и ради замене новца односно пријема какве објаве која им је била потребна за ту замену, користиле сваку указану прилику да остану у Београду. Због великог прилива у престоницу, Фелдкомандант немачке власти је наредио да се „ни једна избеглица више не пусти у Београд“. Комесар Поповић пише како је „са тешком муком успео да убеди Фелдкомданта да одустане од сваке строге мере“, али су упутства за среске начелнике у том смислу, била децидна. Посебно се инсистирало да среска начелства обуставе праксу да се појединим избеглицама издају бесплатне карте за путовање у Београд, што није било дозвољено, јер су избеглице имале право на бесплатну вожњу само од границе до места свог новог сталног боравка. Истовремено тражио је да се општинским властима забрани издавање дозволе за путовање у Београд.[550]

На основу одлука Министарског савета, избеглице су имале право на повластице приликом путовања, превоза и транспорта пртљага „до 3.000 кг.“. У оквиру тог права, остваривале су повластицу на бесплатан превоз и пренос пртљага од пограничних станица до места у коме желе да буду смештени, или за саобраћање у унутрашњости Србије. Такође су биле установљене упутнице за бесплатан превоз животних намирница и огревног материјала, од утоварних до упутних станица, ради снабдевања избегличких домова, и то у количини од 100 вагона животних намирница и до 50 вагона огревног материјала, укупно од по 10 тона. Повластице је издавала Дирекција државних железница „само на писмено тражење Ванредног комесара за избеглице и пресељенике, који ће огревни материјал и животне намирнице распоређивати избегличким домовима“, а важиле су закључно до 31. децембра 1944. године.[551]

ЗАПОШЉАВАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА

Поред помоћи коју су привредна друштва пружала Комесаријату, сами регионални одбори су покушавала да пронађу најбоље примењиво решење у погледу привређивања и рада избеглих лица. Још је средином 1941. године потекла иницијатива од Среског одбора за насељавање избеглица у Космајском срезу, да се „у наступајућем привредном периоду сва државна добра у овом срезу првенствено издају под закуп земљорадницима-избегли-

550 ВА, група фондова Нда, к39 бр.рег.1/19 .

551 АС, Г-2 Ф-3, акт бр. 16997/1944.

цама под истим условима како су до сада издавана и другим закупцима“.[552]Овакав начин није примењиван само у Космајском крају, већ је било предложено да се донесе начелна одлука по којој би се сва државна имања на подручју Србије уступала под закуп пре свега избеглицама, под условима како је то наведено. Тадашњи изванредни комесар Андра Поповић, сматрао је овај предлог оправданим, те је и донео одлуку у том смислу. Тако су избегла и пресељена лица добила прилику да се укључе у пољопривредну производњу.

Почетком 1943. године, након две године од када су „избеглице упртиле свој крст, напустиле своје прадедовско огњиште са целом покретном и непокретном имовином“ и стигле у Србију, избегличке породице су већ полако прихватале живот у новим околностима и окружењу. У најмању руку, без много остављених могућности, борили су се за опстанак, заједно са породицама које су им пружиле уточиште. Избеглице и насељеници су „били свесни ситуације у којој се налази Мајка Србија и српски народ“, сматрао је Тома Максимовић, па нису „седели скрштених руку, него се у њима пробудила свест, да треба запети из петних жила и путем реда, рада и мира, сачувати мајку Србију и сачувати српски народ од још веће несреће“. Стога су, различитих професија, од земљорадника, радника, трговаца, занатлија, индустијалаца, здрави и радно способни мушкарци потражили запослење. Најпре су занатлије отпочеле своју мануфактуру, тако да су, уместо ратом оштећених, почеле да отварају нове занатске и трговачке радње. Потреба за радом је била видна у земљорадњи и пољопривредној производњи, тако да је један број избеглица узео под закуп земљу са циљем да је обрађује. У својим пропагандним објавама Недићева влада је сматрала да су избеглице пристигле у Србију сад већ „биле од користи“ српском народу, који је и „сам био збуњен њиховим великом приливом почетком 1941. године“.[553]

Према наредби Управе националне службе за обнову Србије, избеглице радно способне су позиване да се пријаве Комесаријату за избеглице „у сопственом интересу“, ради ступања у „националну службу“.[554] Комесаријат је посредовао и помагао у проналажењу послова за избеглице. У ту сврху су објављивани огласи у штампи која је редовно излазила у окупираној Србији.[555]

Највећи број избеглица у Пожаревачком округу је био смештен код сеоских породица, па је сходно томе и проценат њиховог упослења био доминантан у пољопривреди и земљорадњи. Према архиви Комесаријата, на пољопривредним радовима понајвише су биле ангажоване избеглице из Словеније, које је, по упутству требало сместити „код бољих домаћина на селу и то тако да у једно село дође по једна или две породице са укупним бројем чланова од највише 5-6“. Препорука је била да Словенци избеглице треба да раде на имањима својих сеоских домаћина и да, „уз приволу истих по домаћинствима препоручују методе рада, које су се у њиховим крајевима опробале као добре, а исто тако да покушају са увођењем нових култура“, уколико то буде одговарало квалитету земље и климатским приликама у Србији. Задатак словеначких избеглица је био да „испитају прилике у селу“, са привредног и културног гледишта, те да о својим запажањима сачине белешке. Своје „виђење пољопривредних прилика“, они су „у своје време“, предавали среским начелницима заједно са конкретним предлозима за унапређење пољопривредне производње. То би довело до подизања „културног нивоа наших сељака“ у воћарству, млекарству, пчеларству, сточарству, воћењу домаћинства, увођењу занатства, кућне радиности и слично. О овим дужностима избеглица из Словеније су бринули срески начелници и редовно обавешавали Изванредног комесара, који је и сам „лично намеравао да обилази срезове и котролише извршење ових налога“.[556]

Број избеглица из Словеније у Пожаревачком округу није био велики. Према извештају среског начелства у Голупцу, округа Пожаревачког, од августа 1941. године,

552 ВА, група фондова Нда к39 бр. рег. 32/1.

553 АС-Г2-Ф3, р 145/1943.

554 *Ново време*, бр. 593, 6. април 1943.

555 *Обнова* бр. 121, 22. новембар 1941. Могући послови за избеглице су били сеча шуме, „шумски рад“ за угљенокопе, обућарски занат, зидарство, а уз плату избегла лица су често имала обазбеђен стан и храну.

556 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег. 13/1.

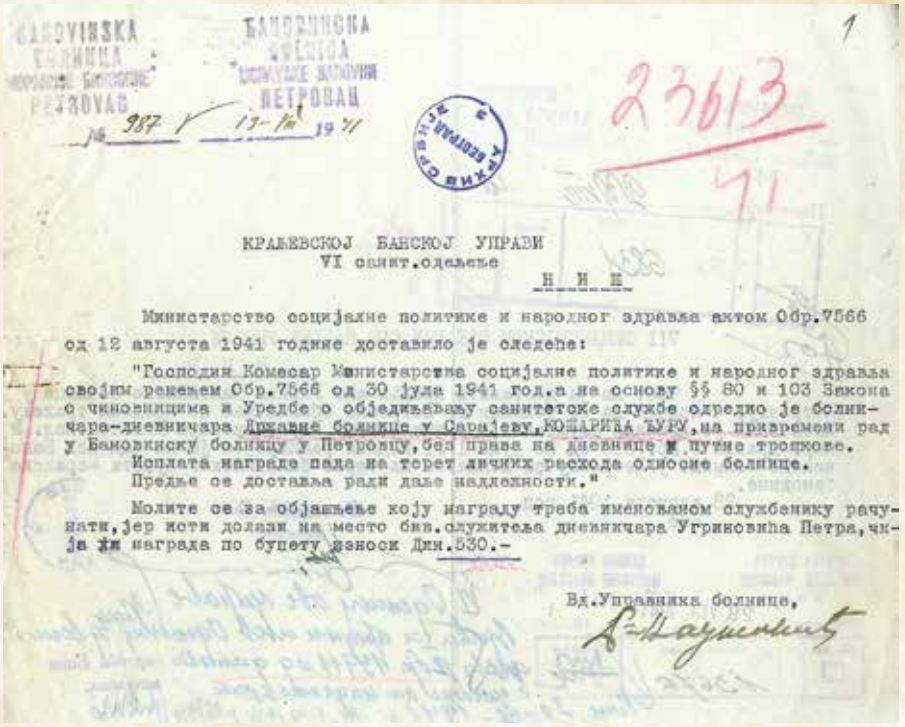

BANOVINSKA BOLNICA PETROVAC

БАНОВИНСКА БОЛНИЦА ПЕТРОВАЦ

№ 987 / 19-VIII 1941

23613/41

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ
VI санит.одељење

Н И Ш

Министарство социјалне политике и народног здравља актом Обр.7566 од 12 августа 1941 године доставило је следеће:

"Господин Комесар Министарства социјалне политике и народног здравља својим решењем Обр.7566 од 30 јула 1941 год.а на основу §§ 80 и 103 Закона о чиновницима и Уредбе о обједињавању санитетске службе одредио је болничара-дневничара Државне болнице у Сарајеву, КОШАРИЋА ЂУРУ, на привремени рад у Бановинску болницу у Петровцу, без права на дневнице и путне трошкове.
Исплата награде пада на терет личних расхода односне болнице.
Предње се доставља ради даље надлежности."

Молите се за објашњење коју награду треба именованом службенику рачунати, јер исти долази на место бив.служитеља дневничара Угриновића Петра, чија награда по буџету износи Дин.530.-

Вд.Управника болнице,

Илустрација 35.

на територији тога среза је било у јуну два, у јулу шест, а у августу 21 словеначких избеглица.[557]Занимљиво је да су словеначки пресељеници живели у уверењу да ће се рат завршити крајем 1941. године, те да ће они несметано моћи да се врате својим кућама. Када су се уверили да ће рат потрајати, покушали су да се прилагоде условима живота у новој средини. Предузимали су мере да се запосле, а неки од њих су почињали сопствене занатске делатности, као што је столарски или обућарски занат. Међу њима је било зубара, просветних радника, па су они који нису могли добити службу у просвети, на пример, организовали течајеве у крајевима где није било школа, као и течајеве за домаћице. Добродошла су била и поменута знања словеначких пољопривредника избеглица. Посебном направом за цеђење су, на пример, справљали и снабдевали становништва јестивим уљем, или конструисаном приручном тестером стругали локалном становништву дрва за огрев.[558]

Избегла лица су проналазила запослење и као чиновници у среским и окружном начелству. Неколико њих је радило у „управи“ у Жабарима. У Бановинској болници у Петровцу је био запослен Јанековћ Тома „архивски чиновник X положајне групе и в.д.економ Бановинске болнице у Гњилану“. Он је решењем био распоређен на „редовну дужност“ за потребе „целокупног административног рада у болници“ у Петровцу, где је био смештен по избеглиштву са Косова.[559]

Градски одбор за збрињавање избеглица у Пожаревцу је од управитеља основне школе у Пожаревцу добио списак избеглица особља те школе, који обрађују и земљу, како би посредством Комесаријата њима било додељен пољопривредни алат и семе за садњу, према потребама, количини земље коју обрађује, као и врсти пољопривредне кутлуре коју узгаја. У Државној народној школи у Пожаревцу је тада било 10 избеглица, којима је био потребан алат и материјал за обраду земље.[560] Није сасвим јасно да ли су та лица била радно ангажована у школи или по неком основу смештена у школском простору. У акту Градског одбора за збрињавање избеглица је било назначено да се ради о „особљу-избеглицама“ у школи, што указује да су ова лица обављала и одређене послове у школи.

Збрињавање жена избеглица и њихово запослење је такође било једна од задатака Комесаријата и његових огранака у унутрашњости Србије. Још је за свог мандата Изванредни опуномоћеник за насељенике и избеглице Андра Поповић предложио начин збрињавања жена избеглица. Међу избеглицама које су почетком рата пристигле у Србију налазио се известан број девојака, које су дошле са родитељима или потпуно саме, било је и оних

557 Д.С. Милошевић, *нав. дело*, 268.

558 Д. Милошевић, *нав. дело*, 268.

559 АС, Г-10, Ф – IIА р 23/1941.

560 ИАП, а.ф. Државна народна школа Пожаревац, акт бр. 202. од 24. март 1944.г

са „неколико разреда средње или стручне школе“, док су остале „само са основном школом“. Препорука је била проналажење „сигурног заклона и поштеног запослења“ и избегавање праксе „цењкања и уцењивања од стране појединцх лица, која непозвана долазе у додир са избеглицама и траже услугу, имајући често у обзиру чисто егоистичке циљеве“. Због тога је среским начелствима било наложено да сачине спискове девојака које су изражавале жељу да буду примљене у „честиту српску кућу“, где би биле збринуте, имале могућности за рад у учење, али и новчану надокнаду од „100 динара месечно“.[561]

Најшире могућности за запослење жена избеглица у почетку су постојале у Београду, због чега је тражено од среских начелстава да „у што краћем року региструју и разврстано у три категорије“ доставе спискове и известе о броју жена избеглица на територији срезова, са подацима о томе да ли су већ радиле у кућанству, знају ли кувати или не, како би се према тим сазнањима могле предузети мере за њихово запослење у имућнијим београдским породицама.[562]

Жене су имале посебну улогу у ратним околностима, па и у погледу збрињавања избеглица. Комесаријат је рачунао и на ангажовање женских асоцијација у прибирању добровољних дарова у новцу, роби, обући, покућству, храни и свему ономе што би избеглицама користило. Стога је предложено да се при среским одборима за збрињавање избеглица оснују Одбори госпођа који би омогућили „упослење девојака по честитим српским кућама“, или какво друго примерено запослење у Београду односно местим у унутрашљости. Комесаријат за избеглице је у Београду упутио апел свим женским друштвима да преко својих посебних одбора повремено обилазе девојке на раду „по кућама“ и на тај буду упућене у начин њиховог „сналажења“ у Србији. Такође је избегличким девојкама требало омогућити и организовати

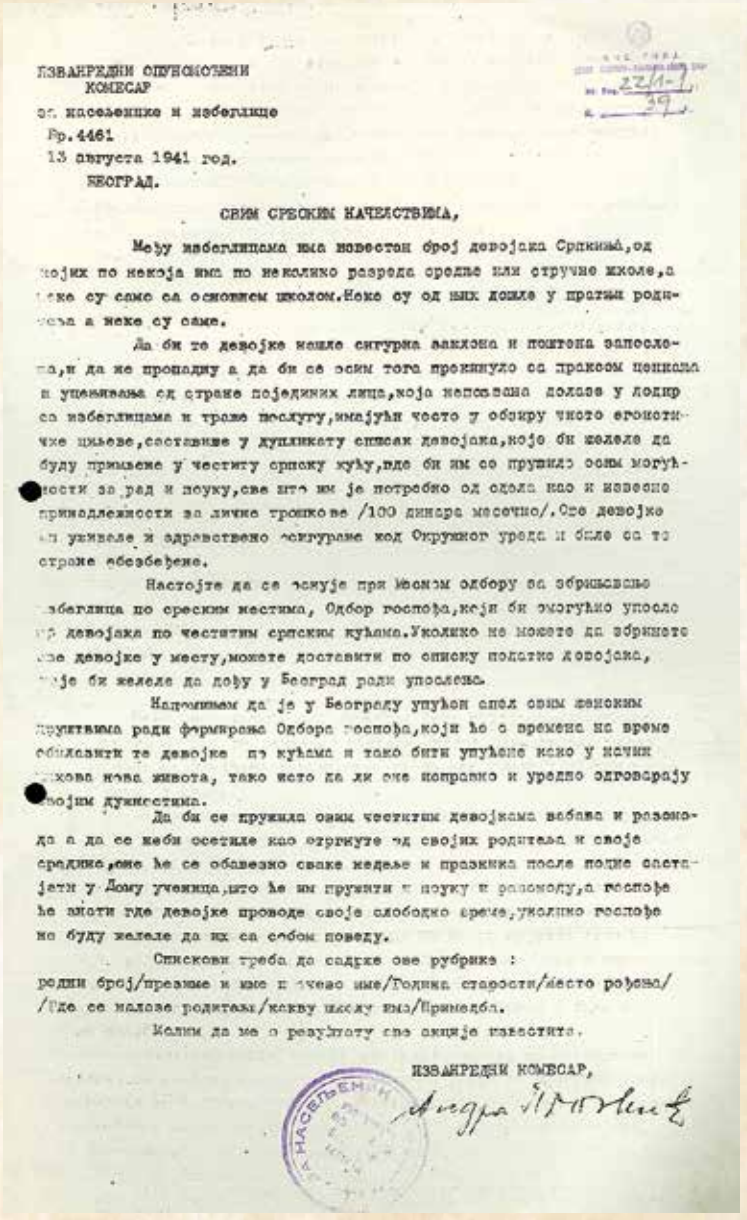

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
за насељенике и избеглице
Бр.4461
13 августа 1941 год.
БЕОГРАД.

СВИМ СРЕСКИМ НАЧЕЛСТВИМА,

Међу избеглицама има известан број девојака Српкиња, од којих по некоја има по неколико разреда средње или стручне школе, а неке су само са основном школом. Неке су од њих дошле у пратњи родитеља а неке су саме.

Да би те девојке нашле сигурна заклона и поштена запослења, и да не пропадну а да би се осим тога спречило са праком ценкања и уцењивања од стране појединих лица, која непозвана долазе у додир са избеглицама и траже послугу, имајући често у обзиру чисто егоистичке циљеве, саставите у дупликату списак девојака, које би желеле да буду примљене у честиту српску кућу, где би им се пружио осим могућности за рад и науку, све што им је потребно од одела као и извесне прибадлежности за личне трошкове /100 динара месечно/. Све девојке ће унапред и здравствено осигуране код Окружног уреда и биле са те стране обезбеђене.

Настојте да се оснује при Вашем одбору за збрињавање избеглица по среским местима, Одбор госпођа, који би омогућио упослење девојака по честитим српским кућама. Уколико не можете да збрињете све девојке у месту, можете доставити по списку податке девојака, које би желеле да дођу у Београд ради упослења.

Напомињем да је у Београду упућен апел свим женским друштвима ради формирања Одбора госпођа, који ће о времена на време обилазити те девојке по кућама и тако бити упућене како у начин њиховог живота, тако исто да ли оне исправно и уредно одговарају својим дужностима.

Да би се пружила овим честитим девојкама забава и разонода а да се неби осетиле као отргнуте од својих родитеља и своје средине, оне ће се обавезно сваке недеље и празника после подне састајати у Дому ученица, што ће им пружити и науку и разоноду, а госпође ће знати где девојке проводе своје слободно време, уколико госпође но буду желеле да их са собом поведу.

Спискови треба да садрже ове рубрике :
редни број/презиме и име и очево име/Година старости/место рођења/
/Где се налазе родитељи/какву школу има/Примедба.

Молим да ме о резултату све акције известите.

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР,

Илустрација 36.

повремена недељна и празнична дружења, састанке у Дому ученица у Београду. На тај начин би им се пружила

561 ВА, група фондова Нда, к 39, бр.рег. 22/1-1. Слободан Д. Милошевић, *нав. дело*, 254.

562 ВА, група фондова Нда, к39 бр.рег. 38/1-1. Наредба Изванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице бр. 12096. од 16. 09. 1041. за избеглице и пресељенике бр. 29818. од 17. августа 1942. године којим је извршен распоред избегличке деце по домовима у Србији.

„и поука и разонода“, како се не би „осетиле отргнуте од својих родитеља и своје средине.[563]

Различите инсинуације у погледу запошљавање девојака избеглица као кућних помоћница код имућнијих породица навела су Комесаријат да јавности путем штампе понуди објашњење. Оно се састојало у ставу да је сваки избеглица, било мушкарац или жена, после годину дана прилагођавања животу у новонасталим околностима, већ морао и могао да се сам стара о себи, нађе одговарајуће запослење и привређује. Подједнако су чињени напори на запошљавању избеглица било жена или мушкараца. Довођење девојака из унутрашњости ради запослења код богатих београдских породица није имало какве друге мотиве, осим часних, како је саопштио Комесаријат, а свака другачија мишљења су била злонамерна.[564] *Обнова* је у више наврата објавила чланке са позитивним тумачењима запослења девојака избеглица у богатијим београдским породицама у својству кућних помоћница.[565]

Истовремено су у истом листу упућиване критике женским удружењима која су постојала у Србији до 1941. године, а чије се окупљање наставило и после окупације. Озбиљна замерка представницама женских друштава била је у томе што се одржавају „празне седнице“, на којима су се оне „забављале“, без показаног интересовања за избеглицама које су „окупирале Србију“. Ни једно од ових друштава се није обратило Комесаријату за избеглице нити показале жељу да се укључе у актуелне послове прихвата и рада са избеглицама. Поједина су друштва, без навођења њихових имена, чак одбијала „сваку сарадњу са Комесаријатом“.[566]

Међутим, из архивских докумената види се „мањкавост“ чланака овог типа у српској штампи. Друштво Српска мајка за помагање сиротих породиља и одојчади у Београду се придружило Комесаријату и учествовало у збрињавању избегличке деце.[567] Подружница женског удружења Коло српских сестара из Шапца је била веома активна у првој ратној години, посебно на прихвату, привременом смештају и даљем опремању избеглица у Београд и унутрашњост Србије. Према сачуваној преписци између ове подружнице Кола и Комесаријата, говори се о „поправци бараке“ Кола за коју је Комесаријат 1944. године издао 106.000 динара. Да је Коло учествовало у радном оспособљавању и припремању девојака избеглица за „домаћинске послове“ говори и податак о организовању „течаја кућних помоћница“, за које је трошкове Комесаријат месечно издвајао Колу 50.000 динара.[568] Пожаревачко женско друштво је 1943. године упутило молбу Одбору за избегличку децу у Пожаревцу да посредује при упису све женске избегличке деце са завршеном основном школом, у Женску занатску школу овог удружења.[569] С обзиром на то да је Наредбом немачке војне команде у Србији 1941. године био забрањен рад свим грађанским предратним удружењима, осим „оних са чисто привредним циљевима“,[570] то се може закључити да је предратно Коло српских сестара, али и друга женска грађанска друштва, у ратном периоду радило „илегално“ односно као неформална група жена које су при Комесаријату за избеглице и пресељенике понеле „свој део терета“ окупације и страдалника, без обзира на веру, националност или политичку опредељеност.

БРИГА О ИЗБЕГЛИЧКОЈ ДЕЦИ

Збрињавање избегличке деце представљало је једну од најзначајнијих области рада Комесаријата. Према распису Изванредног опуномоћеног Комесара из октобра 1941. године, велики број деце је био старости до шест година. Највише њих је било без родитеља, или са родитељима који нису имали никаквих средстава да деци пруже неопходну обскрбу, затим са једним роди-

563 ВА, група фондова Нда, к 39, бр.рег. 22/1-1. Слободан Д. Милошевић, нав. дело, 254.

564 *Обнова*, 28. септембар 1942.

565 *Обнова*, 28. септембра 1942.

566 *Обнова* бр. 124, 8. децембар 1941, ст. 8.

567 АС, Г-2, Ф-3, акт бр. 179/1941.

568 АС, Г-2, Ф-3, акт бр. 47. и 49. од 17. јануара 1944.

569 ИАП, ЖЗШ, бр. 211/1943.

570 *Ново време*, 1941.

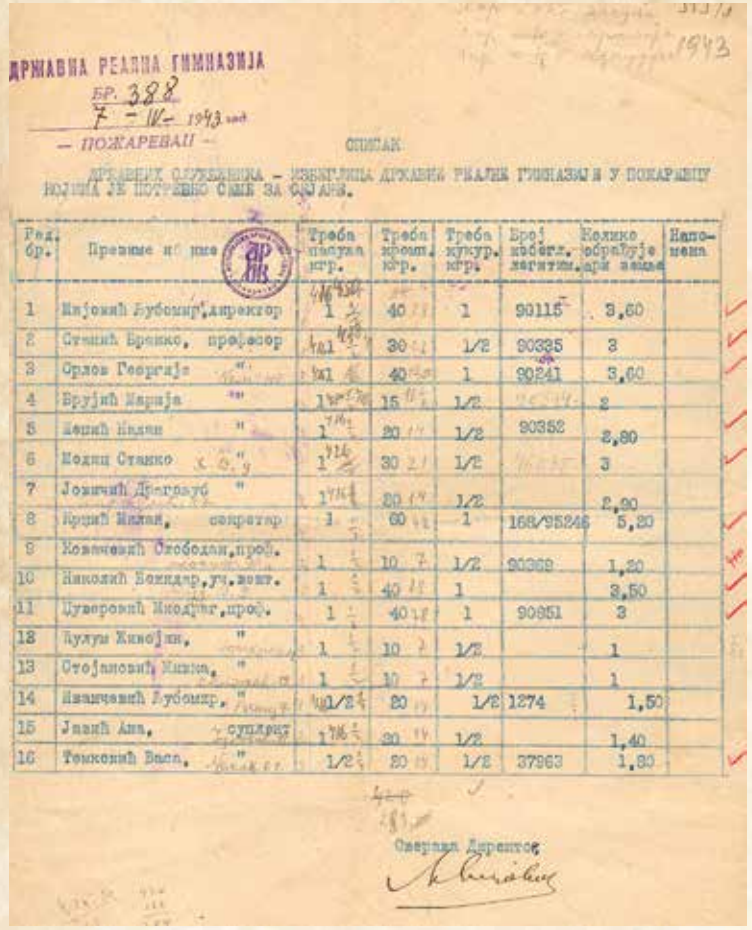

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА

Бр. 388
7 - IV - 1943

— ПОЖАРЕВАЦ —

СПИСАК

ДЕЦЕ КОЈУ ЗБРИЊАВА – ИЗБЕГЛИЧКА ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА У ПОЖАРЕВЦУ
КОЈИМА ЈЕ ПОТРЕБНО СМЕШТАЈ ЗА ОДРАСЛЕ.

Ред. бр.	Презиме и име	Треба пасуља кгр.	Треба кромп. кгр.	Треба кукур. кгр.	Број књиж. легитим.	Колико обрађује орн. земље	Напомена
1	Мијовић Љубомир, директор	1	40	1	90115	3,60	
2	Стевић Бранко, професор	1	30	1/2	90335	3	
3	Орлов Георгије "	1	40	1	90241	3,60	
4	Брујић Марија "	1	15	1/2		2	
5	Дешић Надан "	1	20	1/2	90352	2,80	
6	Кодиц Стевко "	1	30	1/2		3	
7	Јовичић Драгољуб "	1	20	1/2		2,80	
8	Брујић Милан, секретар	1	60	1	168/95246	5,20	
9	Ковачевић Слободан, проф.	1	10	1/2	90369	1,20	
10	Николић Бошидар, уч. земл.	1	40	1		3,50	
11	Цуперовић Никодије, проф.	1	40	1	90851	3	
12	Кулуз Живојин, "	1	10	1/2		1	
13	Стојановић Живко, "	1	10	1/2		1	
14	Живићевић Љубомир, "	1/2	20	1/2	1274	1,50	
15	Јовић Ана, супруга	1	20	1/2		1,40	
16	Томкевић Вера, "	1/2	20	1/2	37963	1,80	

Старешина Директор

Илустрација 37.

тељем, обично је то била мајка, која „често није могла издржавати ни себе“, или пак родитељи инвалидна лица, неспособна за рад. План је био да се најпре збрину деца до 14 година без оба родитеља, затим деца од 6 до 14 година која су стигла са једним родитељем, најзад деца „невољних избегличких породица“, којима је требало помоћи првих неколико месеци „док не преброде најтеже недеље смештаја и прибављања посла“. Изванредни комесар Андра Поповић је у почетку изражавао незадовољство бројем збринуте деце, сматрајући да их је још остало много „која чекају да буду смештена у домовима или породицама добровољаца“.[571]

Због тога је Комесаријат тражио од локалних одбора за збрињавање да предузму све потребне мере и у најкраћем року употпуне спискове најмлађе деце избеглица. Потом је требало ангажовати месне, хумане установе или друштва, свештенство, учитеље и остале чиновнике, који би својим угледом убедили имућније породнице у срезовима, да добровољно приме по једно или више деце „на бригу и издржавање“. Комесаријат је „с правом“ очекивао „потпуно схватање данашњих прилика од стране свих грађана наше садашње домовине“ и истицао је „националну и социјалну дужност“, коју су диктирали интереси земље, народа и „будућности нације“. У акцији збрињавања избеглица није се смело руководити личним интересима, већ је требало да преовладавају „општи народни циљеви заједничког опстанка Српског народа, његовога подмлатка и његових будућих генерација, које данас недужне испаштају горку судбину својих родитеља“. У случају да се поједини грађани не би одазвали овом „хуманом позиву“, Комесаријат је захтевао да среска власт о њима сакупи податке које ће доставити Комесаријату ради предузимања „посебних“ мера. Није се могло, нити смело „дозволити да такви у нашој средини несметано живе и уживају плодове народних тековина“.[572]

Одзив грађана у Београду био је „задовољавајући“, што је мало ублажило првобитно незадовољство Изванредног комесара Андре Поповића. Исто се очекивало и у унутрашњости Србије, па је среским одборима за збрињавање избеглица одмах разаслато упуство по коме ће избегличка деца, уз одобрење својих родитеља, бити смештена код појединаца или породица, које су у могућности да их издржавају. Препорука је била да деца буду смештена код породица у месту у коме су се затекла. За

571 ВА, група фондова Нда, к39, бр.рег. 36/1. Распис изванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице бр. 12746, од 12. 09.1941.

572 ВА, група фондова Нда, к39, бр. рег. 43/1. Распис Изванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице бр. 15551. од 7. октобра 1941.

Илустрација 38.

случај да то није било могуће, бригу о преосталој деци су преузимали бански одсеци за збрињавање избеглица у седишту бановине, без обзира у коме су се месту деца у том тренутку налазила.[573] Независно од тога, избегличка деца сеоског порекла су остајала код „српских сеоских домаћина, не само на прехрани, него и школовању". Децу која буду смештена у сеоским породицама „морамо отпремити уредно обучену и обувену у опанке, са два пара веша, зимским капутом, шајкачом на глави и тобром у којој ће моћи да понесу своју спрему", стајало је у једном распису Изванредног комесара за избеглице и пресељенике.[574]

Избеглице су у Србију долазиле у више наврата, тако да је проблем збрињавања посебно деце, био континуиран. Према писму Изванредног комесара за избеглице и пресељенике од 28. јануара 1943. године, прихват и збрињавање избегличке деце имало је „четири периода". Први је започео у фебруару месецу 1942. године, када су стигла и збринута деца избеглице са југа, „збијена у Дежевском срезу, изложена глади и пегавом тифусу".

573 ВА, група фондова Нда, к39 бр. рег 47/1-1. Распис Изванредног опуномоћеног комесара за насељенике и избеглице бр. 17192. од 21. октобра 1941.г. упућен банским одсецима и среским одборима за збрињавање избеглица

574 ВА, НА, к40 ф1 д19/2.

Други период је исте године обухватио спасавање избеглица које су улазиле у Србију, „дуж Дрине све до Мокре горе“. Група деце са родитељима је „прешла Дрину у веома исцрпљеном стању...“. Почетком школске 1942/43. године забележен је долазак деце са родитељима „оптерећеним великом породицом“, без реалних могућности за самостално издржавање. То је навело Комесаријат да преуреди постојеће школске интернате и домове за потребе планског, колективног смештаја деце, према „годинама старости и школској наобразби“. Четврту групу су чинила деца преузета са „Жљеба и деца сирочад, посебним транспортом стигла из Мостара“. Предстојало је и „договорено“ преузимање деце из Хрватских логора, тако да се смиривање „избегличке кризе“ није назирало. Комесаријат је такође водио бригу и о деци из сиромашних избегличких породица које су се већ налазиле на територији Србије,[575] тако да се ни обим његових послова и одговорности, са протеком времена није смањивао.

У решавању „избегличког питања“ Комесаријат је сматрао корисном и нужном сарадњу са свим друштвеним, привредним, државним, грађанским лицима, па је средином 1942. године обавестио Синод Српске Православне Цркве о броју избегличке деце. До тада је у картотеци Комесаријата било регистровано 65.237 породица са укупно 117.667 чланова, међу којима је било 62.050 деце до 14 година, још увек „неспособне за привређивање“. Према структури занимања родитеља, било је 35.141 деце земљорадника, 4.653 деце из радничких породица, 3.560 деце занатлија, 2.377 њих из трговачких породица, 9.987 деце државних чиновника, 1.428 из породица „самоуправних“ и 1.929 деце „приватних“ чиновника. Како је писао Тома Максимовић, Комесаријат је до краја друге ратне године „узео под своје окриље и спасао од потпуне пропасти 4.930 деце, преузете у очајном стању, изгладнеле, голе и босе, готово са свим заразним болестима“.[576]

Годину дана касније, већ је 80.000 српске деце „сирочића нашло уточиште на топлом огњишту мајке Србије“. Посредством Комесаријата је око 7.000 деце смештено у дечје домове у Београду и унутрашњости Србије. Поред овог броја стално смештене деце, кроз дечије домове у Србији је прошло за две године преко 20.000 избегличке деце, коју је Комесаријат прихватио „голе, босе, шугаве, велики број и са пегавцем“.[577]

Очекивана помоћ Српске Православне Цркве значила је састављање спискова „добрих људи“ који би примили српску избегличку децу у породице, обезбедили им храну и кров над главом, школовали их. При томе би свакој породици Комерасијат доделио одређену новчану принадлежност на име трошкова за издржавање деце. Збрињавање највећег броја деце у, према социјалној и професионалној структури, одабране породице, омогућавало је да у избегличким домовима Комерасијата буду смештане нове групе избегличке деце, које су по етапама стизале у Србију. [578]

Добра организованост у погледу смештаја деце се показала као нужност и током 1943. године, када је покренута акција о спасавања још око 30.000 српске деце родитеља несталих или упућених на присилан рад, која су се налазила у хрватским логорима. Према коначном споразуму, хрватске власти су биле „вољне отпремити у Србију до 5.000 српске деце, под условом да се више не враћају у Хрватску“. У Србију је требало сукцесивно да пристигну групе од 300 до 500 избегличке деце, која ће у Београдским прихватилиштима бити подвргнута здравственом и медицинском прегледу, снабдевена потребно одећом и обућом, а потом распоређена у унутрашњост земље. Због тога је требало повећати број дечијих избегличких домова, а дужност свих референата при окружним начелствима су била да „одмах установе где има слободних објеката и зграда које би одговарале намењеној сврси“, као и да по одобрењу Комесаријата, „исте уреде и оспособе за прихват и смештај деце“. Упра-

575 ВА, НА, к34 ф 1 д30/3. Акт Изванредног комесара за избеглице и пресељенике о збрињавању српске избегличке деце по акту Министарства социјалне политике и народног здравља бр. 66. од 1. јануара 1943.

576 ВА, НА, к34 ф3 д30/3. Акт Комесаријата за избеглице и пресељенике од 28. јула 1942.г.

577 ВА, НА, к 34 ф 4 д 30/3. Акт Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 56380. од 16. децембра 1943.г.

578 ВА, група фондова Нда, к34 бр.рег. 30/3-3. Акт Комесаријата за избеглице и пресељенике од 28. јула 1942.г.

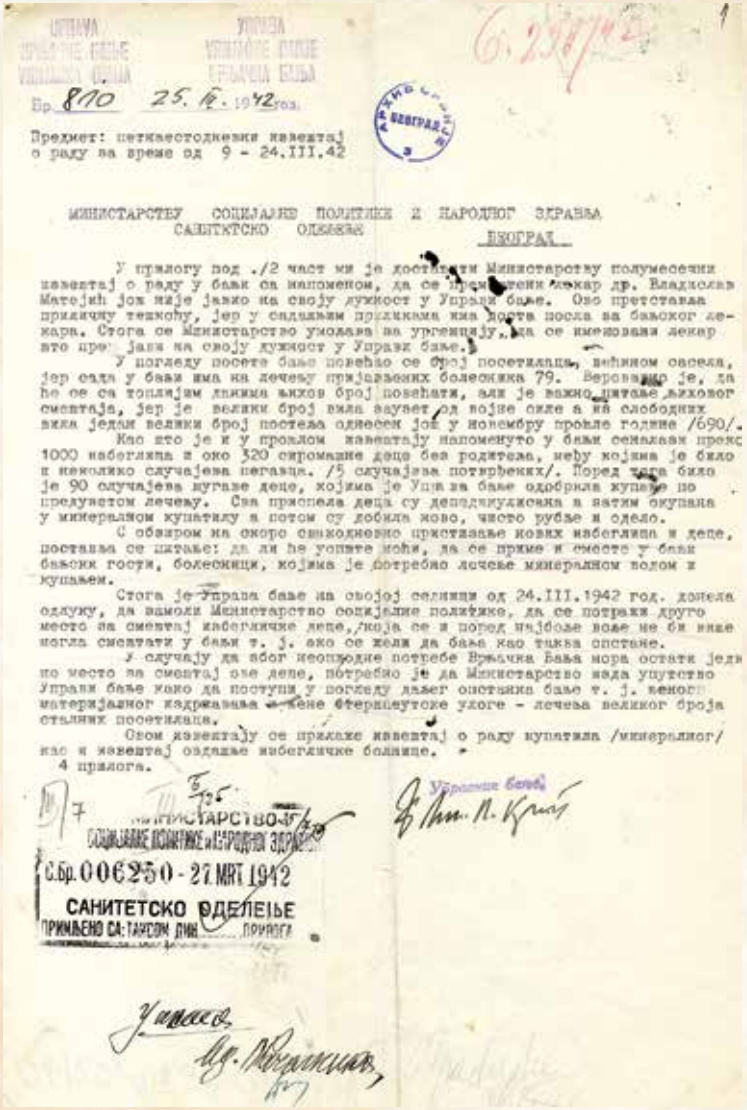

Бр. 810 25. IV. 1942 год.

Предмет: петнаестодневни извештај о раду за време од 9 - 24.III.42

МИНИСТАРСТВУ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ И НАРОДНОГ ЗДРАВЉА САНИТЕТСКО ОДЕЉЕЊЕ

БЕОГРАД

У прилогу под ./2 част ми је доставити Министарству полумесечни извештај о раду у бањи са напоменом, да се премештени лекар др. Владислав Матејић још није јавио на своју дужност у Управи бање. Ово претставља приличну тешкоћу, јер у садашњим приликама има доста посла за бањског лекара. Стога се Министарство умољава за ургенцију, да се именовани лекар што пре јави на своју дужност у Управи бање.

У погледу посете бање повећао се број посетилаца, већином сасела, јер сада у бањи има на лечењу пријављених болесника 79. Веровато је, да ће се са топлијим данима њихов број повећати, али је важно питање њиховог смештаја, јер је велики број вила заузет од војне силе а из слободних вила један велики број постеља однесен још у новембру прошле године /690/.

Као што је и у прошлом извештају напоменуто у бањи сеналази преко 1000 избеглица и око 320 сиромашне деце без родитеља, међу којима је било и неколико случајева пегавца. /5 случајева потврђених/. Поред тога било је 90 случајева шугаве деце, којима је Управа бање одобрила купање по предузетом лечењу. Сва приспела деца су депедикулисана а затим окупана у минералном купатилу а потом су добила ново, чисто рубље и одело.

С обзиром на скоро свакодневно пристизање нових избеглица и деце, поставља се питање: да ли ће успите моћи, да се приме и сместе у бањи бањски гости, болесници, којима је потребно лечење минералном водом и купањем.

Стога је Управа бање на својој седници од 24.III.1942 год. донела одлуку, да замоли Министарство социјалне политике, да се потражи друго место за смештај избегличке деце, која се и поред најбоље воље не би више могла смештати у бањи т. ј. око се жели да бања као таква опстане.

У случају да због неопходне потребе Врњачка Бања мора остати једно место за смештај ове деце, потребно је да Министарство изда упутство Управи бање како да поступи у погледу даљег опстанка бање т. ј. неног материјалног издржавања - мене Фтерапеутске улоге - лечења великог броја сталних посетилаца.

Овом извештају се прилаже извештај о раду купатила /минералног/ као и извештај оздашње избегличке болнице.

4 прилога.

Управник бање

Министарство социјалне политике и народног здравља

С.бр. 006250 - 27 МРТ 1942

САНИТЕТСКО ОДЕЛЕЊЕ

ПРИМЉЕНО СА: ТАКСОМ ДИН ПРИЛОГА

Илустрација 39.

ве постојећих домови су истовремено преиспитале своје смештајне капацитете и обавестиле Комесаријат да ли се у њима може сместити додатни број малишана.[579]

С обзиром на забрињавајуће велики број деце без родитеља, њихово здравствено стање и психичко оптерећење положајем у коме су се налазила, Комесаријат је прибегао посебном облику њиховог организованог збрињавања у домовима за смештај избеглица. Разговор сарадника Комесаријата са родитељима у сиромашним избегличким породицама је био веома деликатно питање, посебно о томе да ли је потребно децу, због немогућности даљег издржавања у породицама, преузимати на старање у домовима за избегличку децу. У овим случајевима, посредством Одсека за децу, по преузимању из породица, малишани су били привремено смештени у дому у Губеревцу, одакле су након спроведеног дезинфекционо-хигијенског третмана, у складу са расположивим смештајним капацитетима, размештани по домовима у Србији. Сарадници Комесаријата у овим пословима су морали бити веома одговорни, а свака немарност је била подложна кажњавању.[580]

Уз одобрење министра просвете, а свакако по претходној сагласности немачке војне управе у Србији, Изванредни комесар је донео одлуку о смештају деце у већ постојеће домове, при појединим удружењима, среским или градским одборима. По доласку у Србију и Београд, избегличка деца привремено била смештена у избегличком логору на Аутокоманди, где им је обезбеђена неопходна одећа и обућа, јер су сви углавном дошли „без игде ичега, у приручним летњим одевним предметима“.[581] Одатле су, крајем 1941. деца била пресељена у домове хуманитарних удружења у Београду, како би се тамо адекватно и трајније збринула.[582]

Већ у другој половини 1941. године је у „разним летовалиштима“ било смештено „више стотине избегличке деце“. Тако је у Дому Краљевића Андреја у Београду као и дому Министарства социјалне политике и народног здравља, требало да буду смештена „искључиво варошка и полуварошка деца основне наставе“. Дом почившег Николе Спасића је збринуо девојчице које су похађале Занатску школу, а дом Друштва „Српска мајка“ прихватио је „варошку децу школског узраста“.[583]

579 ИАП, а.ф. *Пољопривредна школа Пожаревац*, бр.107/43.

580 АС, Г-2 Ф-3, акт Комесаријата бр. 81592. од 23. децембра 1943.

581 *Обнова* бр. 118, 19. новембар 1941,10.

582 *Обнова* бр. 124, 8. новембар 1941, 11.

583 ВА, НА, к40 ф 1 д19/2. Распис Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 29818. од 17. августа 1942. године којим је извршен распоред избегличке деце по домовима у Србији.

Женска занатска школа

Пожаревац

Одбору за избегличку децу

Пожаревац

Пожаревачко Женско друштво шаље своју ђачицу Женску занатску основну, којој је циљ да спремљену женску децу научи раду и оспособи за самосталан живот.

Зато управа Женског друштва моли Одбор за избегличку децу да јој пошаље ово ученице са сведочком школском спремом ради уписа у Женску занатску школу.

Председница
Катарина М. Петровић

В.д. управитељице
Живка Ерић

Илустрација 40.

Из пописа интерната и домова, сазнајемо да је 1942. године у Србији за смештај избегличке деце, укупно било обезбеђено 25 домова. Од тога је само у Београду било седам домова: Централни лазарет, Женски шегртски дом, Дом Светог Ваведења, Николе Спасића, Дом Кола српских сестара, Београдског женског друштва и Дом Краљевића Андреја. Према узрасту, у њима је било смештено 84 детета од 2 до 7 година, 2.630 деце од 7 до 11 година, 2.554 деце од 11 до 19 година, а укупно из је било 6.024. У Шапцу, који је највише осетио прилив избеглица и пресељеника почетком Другог светског рата, смештај избеглицама је пружио учитељски интернат. По неколико домова је било у Бањи Ковиљачи, Соко Бањи, Аранђеловцу, Крагујевцу, Нишу, Пожаревцу. Манастири Боговађа, Света Петка и Раваница код Параћина су такође отворила своја врата избеглој деци. [584]

Дом у Врњачкој Бањи је искључиво примао дечаке и девојчице гимназијалце, а уколико преостане места, могла су се сместити и деца из домова у Београду. Крагујевац је преузео смештај ученица женске учитељске школе, интернат у Јагодини дечаке, ученике мушке учитељске школе. Док је у Нишу постојао Дом женских питомица Трговачке академије и Грађанске школе, дом у Буковику прихватио је децу нижег школског узраста. Распоред избегличке деце по домовима и интернатима у Србији имао је „ознаку хитности“, како би се благовремено могле извршити све потребне формалности око уписа деце у школе.[585]

Посебан интернат на Авали представљао је и дечје опоравилиште. У њему су смештена деца до 10 година којој је био потребан опоравак и која услед болести нису могла да похађају школу. Наравно, дом је био отворен и за сву осталу „слабуњаву децу“ школског узраста.[586] Ради обезбеђивања редовне здравствене неге и контроле, управа Друштва Српска мајка је тражила од министарства социјалне политике и народног здравља, посредством Комесара за избеглице и пресељенике, да одобри рад у диспанзеру и савеовалишту који је „у друштвеном дому у Бранковој 7.“ био „оправљен и уређен у ту сврху“. Рад је могао почети одмах по одобрењу јер је као добровољка била ангажована др Марта Кузмановић, а циљ је био обезбедити здравствену заштиту деце смештене у овом дому.[587]

Непосредно после почетка рата при Друштву Црвеног крста је основана Секција за збрињавање породица, деце и младежи, која бринула о сиромашнима, изнемогој и избегличкој деци. Посредством ове секције, на иницијативу Срба из Баната, један број избегличке деце је током 1942. године био смештен у породицама у Вршцу, Ковачици, Петровграду (Зрењанину), Великој Кикинди.[588] Један број малишана је заједничком акцијом Комесаријата, Међународног црвеног крста и Црвеног крста Србије, уз посредовање немачке организације Црвеног крста, по одобрењу својих родитеља, крајем 1941. био

584 ВА, НА, к40 ф 1 д19/2. Распис Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 29818. од 17. августа 1942. године којим је извршен распоред избегличке деце по домовима у Србији.

585 С.Д. Милошевић, *Избеглице и пресељеници*.....

586 ВА, НА, к40 ф 1 д19/2. Распис Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 29818. од 17. августа 1942. године којим је извршен распоред избегличке деце по домовима у Србији.

587 АС, ФП, бр. 175/1941.

588 *Обнова*, 26. марта 1942, 4.

послат у Швајцарску на опоравак. Опоравак је трајао три месеца за укупно 452 детета, међу којима је био велики број деце избеглица.[589]

Због преоптерећености домова у Београду, приступило се размештају избегличке деце у унутрашности земље. Комесаријат за избеглице је у другој половини 1942. године у Пожаревац сместио већи број избегличке деце, ученика трговачке академије и грађанске школе. Деца узраста од 3 до 7 година била су смештена у манастиру Ваведење надомак Београда, док су сва друга деца, од 7 до 15 година, била транпортована у Пожаревачки округ и смештена у Дечјем дому у Црљенцу код Пожаревца.[590]

Према извештају окружног начелника, у Пожаревцу 5. јула 1942. године је био отворен посебан дечији избеглички дом. Отварање овог, као и других домова изван Београда, било је у функцији реализације одлуке Комесаријата да један број избегличке деце пошаље у унутрашњост „ради опоравка". Отварању дома је било свечано, јер су присуствовали „сви виђенији и угледни грађани, као и представник немачке војне власти". Том приликом је прикупљено „преко 10.000 динара" добровољног прилога за избегличку децу. У дому је одмах било смештено 50 деце, дечака и девојчица узраста од 5 до 12 година. Дом је био отворен у циљу да се деца „збрину и васпитно образују у националном духу", а њиховим родитељима олакша јер су били „ослобођени бриге око исхране и издржавања деце" и проналажења посла у току летњих месеци.[591]

Непосредну бригу о пожаревачком Дому српске избегличке деце је 26. децембра 1942. године преузео Комесаријат за избеглице и пресељенике. У дому је тада било смештено 57 деце, која су похађала Грађанску школу и Трговачку академију. Међутим, како

Илустрација 41.

зграда Дома није била одговарајућег квалитета, према критеријумима Комесаријата за избеглице, то је Комесаријат врло брзо одлучио да дом у Пожаревцу затвори, а децу из њега пребаци у домове у Ваљеву и Соко Бањи. При томе су остала у употреби два дома у сеоским срединама, у Црљенцу и Лесков(ц)у, у Млавском срезу. У овим

589 *Обнова*,17. августа 1942, 4.

590 *Српски народ*, недељни лист, бр. 20, од 2. октобра 1942, 4.

591 ВА, група фондова Нда, к 21 бр.рег. 3/13-5. Извештај о општој ситуацији у округу пожаревачком у месецу јулу 1942. г. бр. 661.

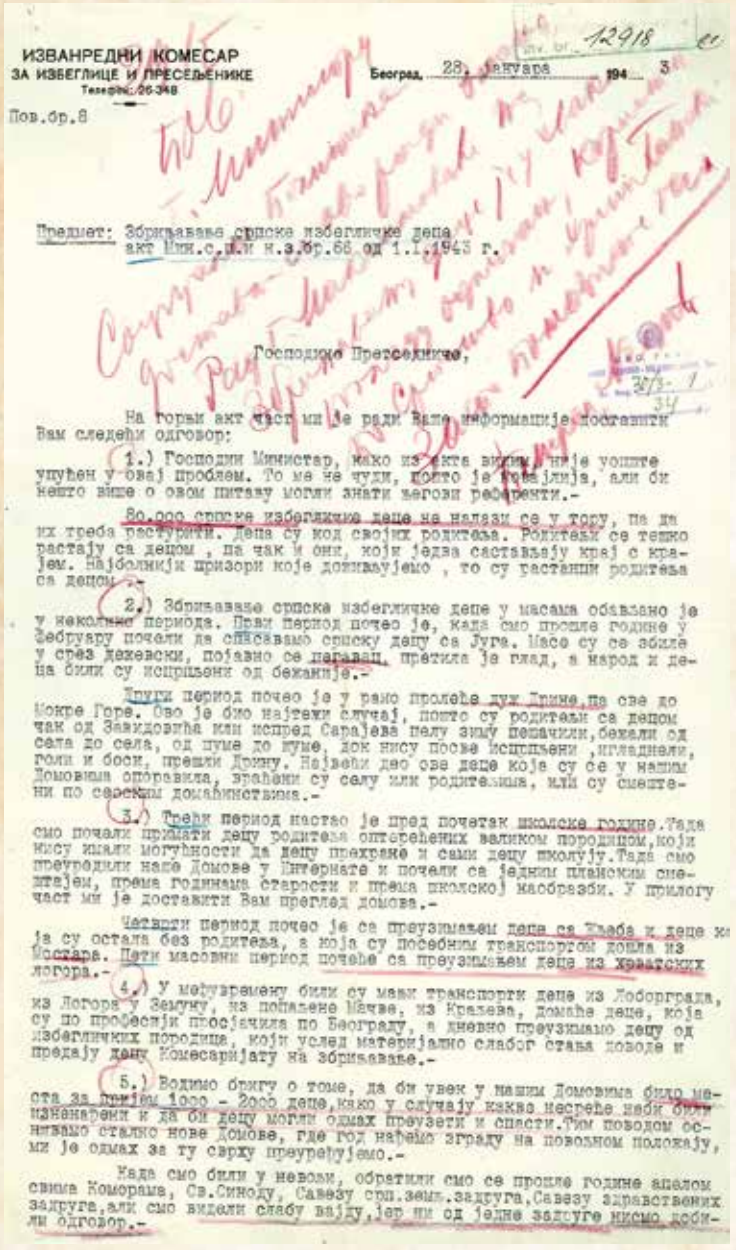

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ
Телефон: 26-348

Београд, 28. јануара 1943

Пов.бр.8

Предмет: Збрињавање српске избегличке деце
акт Мин.с.п.и н.з.бр.66 од 1.I.1943 г.

Господине Претседниче,

На горњи акт част ми је ради Ваше информације доставити Вам следећи одговор:

1.) Господин Министар, како из акта видим, није уопште упућен у овај проблем. То ме не чуди, пошто је новајлија, али би нешто више о овом питању могли знати његови референти.-

80.000 српске избегличке деце не налази се у тору, па да их треба растурити. Деца су код својих родитеља. Родитељи се тешко растају са децом , па чак и они, који једва састављају крај с крајем. Најболнији призори које доживљујемо , то су растанци родитеља са децом .-

2.) Збрињавање српске избегличке деце у масама обављано је у неколико периода. Први период почео је, када смо прошле године у Фебруару почели да спасавамо српску децу са Југа. Масе су се збиле у срез дежевски, појавио се пегавац, претила је глад, а народ и деца били су исцрпљени од бежаније.-

Други период почео је у рано пролеће дуж Дрине,па све до Мокре Горе. Ово је био најтежи случај, пошто су родитељи са децом чак од Завидовића или испред Сарајева пелу зиму пешачили,бежали од села до села, од шуме до шуме, док нису посве исцрпљени ,игладнели, голи и боси, прешли Дрину. Највећи део ове деце која су се у нашим Домовима опоравила, враћени су селу или родитељима, или су смештени по сеоским домаћинствима.-

3.) Трећи период настао је пред почетак школске године.Тада смо почели примати децу родитеља оптерећених великом породицом,који нису имали могућности да децу прехране и сами децу школују.Тада смо преуредили наше Домове у Интернате и почели са једним планским смештајем, према годинама старости и према школској наобразби. У прилогу част ми је доставити Вам преглед домова.-

Четврти период почео је са преузимањем деце са Жљеба и деце ко ја су остала без родитеља, а која су посебним транспортом дошла из Мостара. Пети масовни период почеће са преузимањем деце из хрватских логора.-

4.) У међувремену били су мањи транспорти деце из Лоборграда, из Логора у Земуну, из попаљене Мачве, из Краљева, домаће деце, која су по професији просјачила по Београду, а дневно преузимамо децу од избегличких породица, који услед материјално слабог стања доводе и предају децу Комесаријату на збрињавање.-

5.) Водимо бригу о томе, да би увек у нашим Домовима било места за пријем 1000 - 2000 деце,како у случају какве несреће неби били изненарени и да би децу могли одмах преузети и спасти.Тим поводом оснивамо стално нове Домове, где год нађемо зграду на повољном положају, ми је одмах за ту сврху преурећујемо.-

Када смо били у невољи, обратили смо се прошле године апелом свима Коморама, Св.Синоду, Савезу срп.земљ.задруга,Савезу здравствених задруга,али смо видели слабу вајду,јер ни од једне задруге нисмо добили одговор.-

Илустрација 42.1.

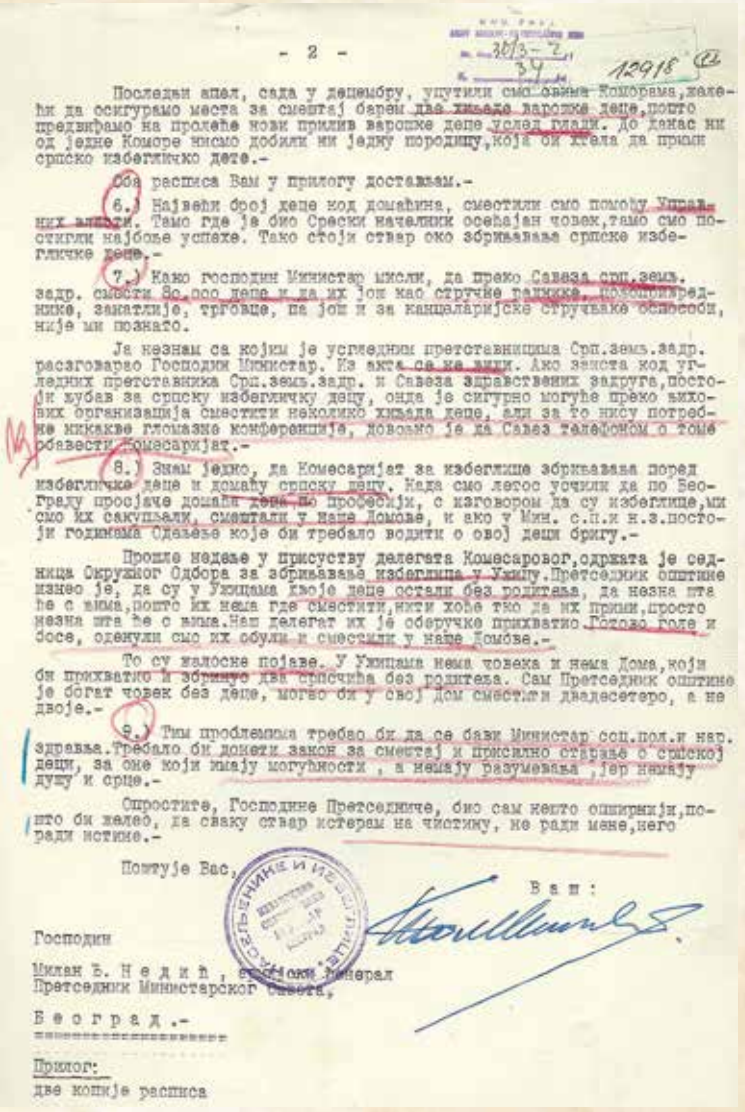

- 2 -

Последњи апел, сада у децембру, упутили смо свима Коморама,желећи да осигурамо места за смештај барем два хиљаде варошке деце,пошто предвиђамо на пролеће нови прилив варошке деце услед глади. До данас ни од једне Коморе нисмо добили ни једну породицу,која би хтела да прими српско избегличко дете.-

Оба расписа Вам у прилогу достављам.-

6.) Највећи број деце код домаћина, сместили смо помоћу Управних влаштви. Тамо где је био Срески начелник осећајан човек,тамо смо постигли најбоље успехе. Тако стоји ствар око збрињавања српске избегличке деце.-

7.) Како господин Министар мисли, да преко Савеза срп.земљ. задр. смести 80.000 деце и да их још као стручне раднике, пољопривреднике, занатлије, трговце, па још и за канцеларијске стручњаке оспособи, није ми познато.

Ја незнам са којим је усгледним претставницима Срп.земљ.задр. расзговарао Господин Министар. Из акта се не види. Ако заиста код угледних претставника Срп.земљ.задр. и Савеза здравствених задруга,постоји љубав за српску избегличку децу, онда је сигурно могуће преко њихових организација сместити неколико хиљада деце, али за то нису потребне никакве гломазне конференције, довољно је да Савез телефоном о томе обавести Комесаријат.-

8.) Знам једно, да Комесаријат за избеглице збрињавања поред избегличке деце и домаћу српску децу. Када смо летос усчили да по Београду просјаче домаћа деца,по професији, с изговором да су избеглице,ми смо их сакупљали, смештали у наше Домове, и ако у Мин. с.п.и н.з.постоји годинама Одељење које би требало водити о овој деци бригу.-

Прошле недеље у присуству делегата Комесаровог,одржата је седница Окружног Одбора за збрињавање избеглица у Ужицу.Претседник општине изнео је, да су у Ужицама двоје деце остали без родитеља, да незна шта ће с њима,пошто их нема где сместити,нити хоће тко да их прими,просто незна шта ће с њима.Наш делегат их је оберучке прихватио.Готово голе и босе, оденули смо их обули и сместили у наше Домове.-

То су жалосне појаве. У Ужицама нема човека и нема Дома,који би прихватио и збрицуо два српсчића без родитеља. Сам Претседник општине је богат човек без деце, могао би у свој Дом сместити двадесетеро, а не двоје.-

9.) Тим проблемима требао би да се бави Министар соц.пол.и нар. здравља.Требало би донети закон за смештај и присилно старање о српској деци, за оне који имају могућности , а немају разумевања ,јер немају душу и срце.-

Опростите, Господине Претседниче, био сам нешто опширнији,пошто би желео, да сваку ствар истерам на чистину, не ради мене,него ради истине.-

Поштује Вас,

Ваш:

Господин

Милан Ђ. Недић , армијски ђенерал
Претседник Министарског Савета,

Београд.-

Прилог:
две копије расписа

Илустрација 42.2.

мањим домовима боравила деца која похађају основну школу, уз обезбеђивање потребне „неге и обскрбе“[592]

У Пожаревцу се помиње и Нижа пољопривредна школа у којој су током 1943. године била смештена деца „избеглице која су учила“ у тој школи. Питомци Ниже пољопривредне школе су према могућностима Комесаријата били уредно снабдевани хигијенским средствима, одећом, „радним комбинезонима“ и обућом.[593]

592 ВА, НА, к 22 ф11 д 2/15.

593 ИАП, а.ф. Нижа пољопривредна школа Пожаревац, 508/41.

Илустрација 43.

Међутим, у статистици српских избегличких домова (СИД) се, за Пожаревачки округ, помињу домови у Црљенцу (Мало Црниће) и Поповац (Велики Поповац). У Црљенцу је било смештено 97, а у Великом Поповцу 72 детета, узраста од 7 до 11 година.[594] Дечаци су били смештени у просторијама „недавно подигнутог" Дома народног здравља у Црљенцу, а девојчице у згради школе у „селу Лесковац". Обе су зграде испуњавале основне услове за смештај деце. А исхрану су здушно обезбеђивали мештани ових села.[595]

Према документима из 1945. године, Српски избеглички дом у Црљенцу као и Дечји дом у Великом Поповцу, прихватали су избеглице које се „нису вратиле својим кућама". Пошто је ратна дејства била окончана, очекивало се постепено разрешење избегличког питања у Србији. Међутим, последице су остале, разорене породице, лични и породични животи су наговештавали да ће још дуго у Србији трајати специфични „случај избеглиштва". Српски избеглички дом или на неким документима, Дечји дом у Великом Поповцу је крајем 1945. године примио малолетну децу избеглице из Босне, на даље старање као питомце дома.[596] Дом у Црљенцу је крајем 1945. године имао 39 питомаца, а капацитети

594 ВА, НА, к40 ф 1 д19/2. Распис Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 29818. од 17. августа 1942. године којим је извршен распоред избегличке деце по домовима у Србији.

595 *Обнова*, 23. новембар 1942, 4.

596 ИАП, СНО Петровац, одсек за социјално старање, бр. 9028/1945.

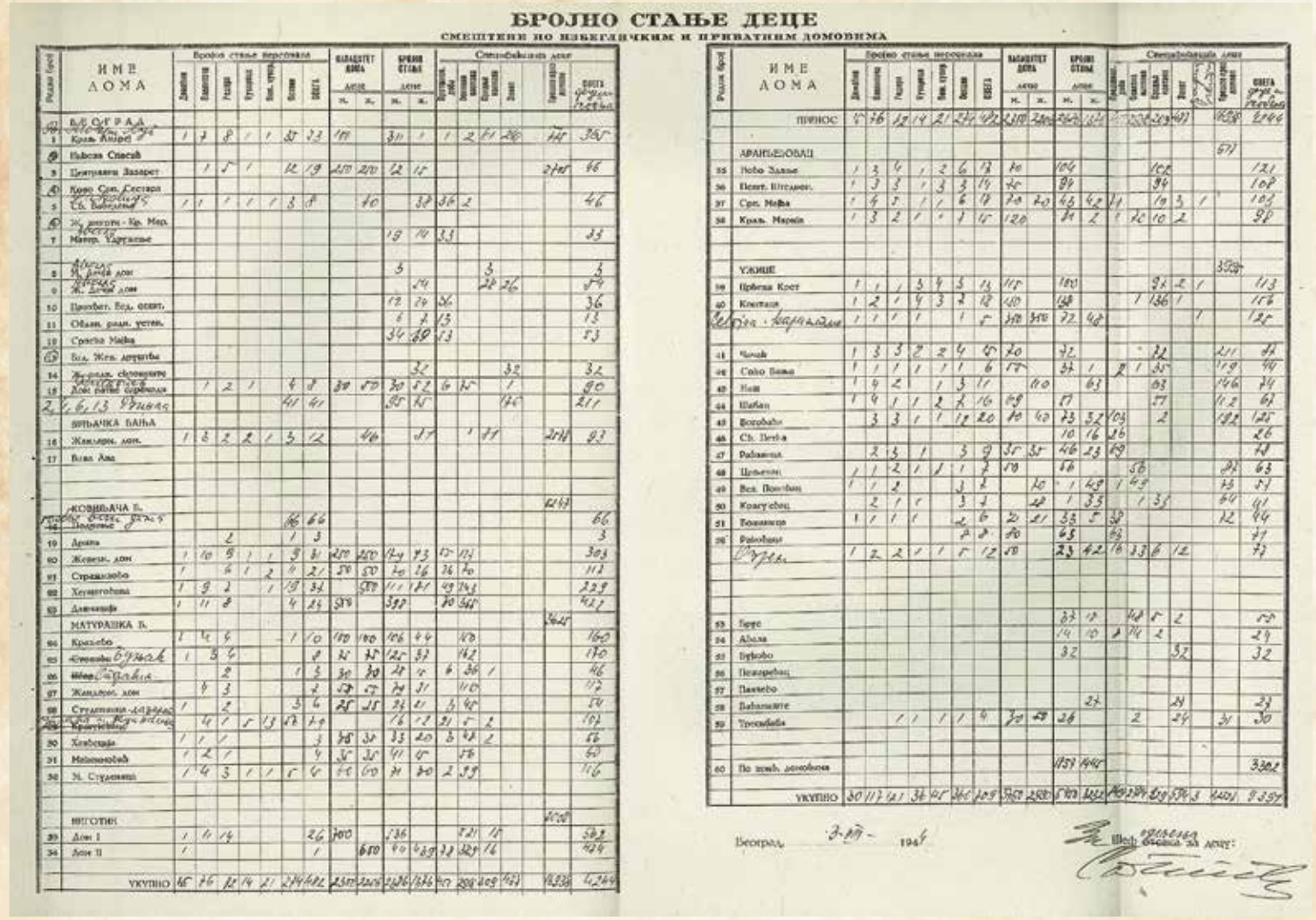

БРОЈНО СТАЊЕ ДЕЦЕ

СМЕШТЕНИХ ПО ИЗБЕГЛИЧКИМ И ПРИВАТНИМ ДОМОВИМА

Београд 3-III- 1946

Илустрација 44.

дома, с обзиром на зимске услове, расположиву ћебад и „осталу потребну постељину“ у том периоду је био за укупно 42 деце.[597] На основу доступне и истражене архивске грађе, могло би се закључити да су у различитим периодима током рата, у Пожаревачком округу радиле четири интернатске установе за смештај и школовање избегличке деце: дом у Пожаревцу, Црљенцу, Великом Поповцу и селу Лесковац код Петровца на Млави.

Сва деца смештена у домовима Комесаријата су „здрава и збринута“, али их је повремено требало пресељавати у породице „српских домаћина“, јер се практиковало да у домовима увек буде „слободних места за пријем од 1.000 до 2.000 деце“. Истовремено је Комесаријат све време оснивао нове домове, па је свака слободна зграда на „повољном положају“ одмах преуређивана

597 ИАП, СНО Петровац, одсек за социјално старање, бр 9-9572/1945.

за ту сврху.[598] Недељник *Српски народ* је забележио пример „Аграрне банке“ која је 1942. године своју зграду у Ужицу уступила за смештај избегличке деце. Поред претходно приложених 100.000 динара за избеглице, ово је био још један од малобројних покушаја привредног сектора у окупираној Србији да помогне у решавању избегличког питања. Зграда коју је банка уступила Комесаријату била је релативно нова, зидана 1940. године, за своје време „прилично модерно опремљена“, снабдевена „неопходним условима“, електричном енергијом и водом, смештена у „пријатном окружењу зеленила“, што би помогло да се малишани бар донекле пријатније осећају.[599]

Поједини домови за смештај избегличке деце су прибегавали и самосталном прикупљању средстава за побољшање смештаја, одевања и исхране деце у дому. Тако је крајем 1941. године управа Дома Краљице Марије у Београду организовала хуманитатни концерт „у корист одевања деце“ смештене у дому.[600] Дом у Смедереву, „на царини, на једном узвишењу, у кругу касарне“, у коме се налазило до 500 деце, у прво време није био приведен намени. Недостајали су кревети, купаоница је била „тек у раду“, али су се грађани потрудили да помогну донацијама у роби или новцу, како би се бар, за прво време, деци обезбедила преко потребан здрав смештај и исхрана. Грађани Смедерева су такође прикупили гардеробу, обућу, намирнице и приложили за помоћ пристиглој избегличкој деци. [601]

У државним домовима за смештај избегличке деце, о деци су се старало стручно васпитно особље, а велика пажња се поклања „телесном и духовном развоју“ најмлађих. Васпитање деце је био посао учитељице и васпитачице „забавиље“, а била је обезбеђена и здравствена нега односно надзор лекара.[602] У београдском избегличком Дому „Краљевић Андреј“ је почетком 1944. године било „шест удобних спаваоница и две собе за амбуланту, над којом је надзор водио један специјалиста за дечје болести“. Лекарске екипе Министарства социјалне политике и народног здравља су, заједно са сарадницима Комесаријата, обављале свој део задатка по „здравственом питању“ избегличке деце.[603]Поред тога, постојале су и све остале просторије за рад, које су омогућавале питомцима дома да похађају своје стручне предмете и ваннаставне активности.

Образовање је било саставни и обавезни део интернатског смештаја. Према сачуваном Записнику са седнице наставног већа Домова избегличке деце у Бањи Ковиљачи, одржане 28. маја 1942. године, управитељ основне школе поднео је извештај о броју и начину распореда деце у школи. Прем њему, било је седам одељења првог разреда, два одељења другог, а у трећем и четвртом по једно одељење. У школи је било купно 601 деце, од чега 227 девојчица и 374 дечака. У „аналфабетском разреду“, односно одељењу при дому, основе писмености је стекло 157 деце, међу којом је било више девојчцица, њих 113, у односу на 34 дечака. Поред редовних предмета, учила се веронаука, хорско црквено појање, гимнастика.

Због очекиваног и стално присутног прилива нових избеглица, било је оправдано да се за избегличку децу у домовима Врњачке Бање оснује посебна основна школа, а у случају потребе и виша народна школа. С обзиром да су се деца избеглице нашла у додатно тешкој ситуацији, у односу на домаће становништво, једно од питања образовног програма у домовима било је и увођење блажих критеријума оцењивања. Преовладало је мишљење да је ипак целисходније било примењивати постојеће наредбе Министарства просвете. То је значило да се, уз „сво уважавање околности у којима су налазе деца избегли-

598 ВА, група фондова Нда, к34 бр.рег. 30/3-1.

599 *Српски народ*, недељни лист, бр. 20. год. I, од 2. октобра 1942.

600 *Обнова*, бр. 122, 22. новембар 1941.

601 ВА, група фондова Нда, к40 бр. рег.13/2, акт Изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике од 9. 07.1943.г. бр. 21887, упућен окружним, среским и градским одборима за збрињавање избеглица.

602 ВА, група фондова Нда, к40 бр.рег. 13/2, акт Изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике од 9. 07.1943.г. бр. 21887, упућен окружним, среским и градским одборима за збрињавање избеглица.

603 ВА, група фондова Нда, к34 бр.рег. 30/3, акт Комесаријата за избеглице и пресељенике од 28. јула 1942.г.

Илустрација 45.

ца“, реализује планирани програм рада по разредима за основну школу. Део тога је била и набавка најнужнијих учила за школу и аналфабетске течајеве, уз „најпотребнији материјал за друге установе“. При домовима је постојала потреба да се отворе и дечја забавишта, за шта је тражено да се оспособи посебна зграда и снабде најпотребнијим покућством и особљем.[604]

Културни живот се одвијао и у дечјим избегличким домовима, а део тога је била и ђачка литерарна дружина „Српски дом“, при дом Краљевића Андреја, која је код својих чланова развијала „вољу за радом и оспособљавала их за живот“. Штићеници овог дома, њих 180, били су „примерни ђаци“, а чланак у „Новом времену“ објављен почетком 1944. је, у духу пропаганде владе Милана Недића, закључио да „овај дом има леп социјални задатак да од напуштене деце и сирочића створи корисне чланове наше друштвене заједнице“.[605] Такође, једна од уметничких група који су постојале у Смедереву, потрудила се да „деци у Дому уприличи забавно и образовно дружење“.[606]

У дечјим избегличким домовима су се обележавали и православни празници, Божић, Васкрс, Врбица, Материце. Комесаријат је за децу смештену у избегличким домовима у Београду или унутрашњости организовао заједничке прославе Божића. Деца су за Божић остајала у домовима, нису одлазила код својих родитеља односно у породице у којима су им родитељи били смештени. Одлука Комесаријата је била изричита: никакви изузеци од овог општег правила нису били дозвољени, те стога се тим поводом нису примале нити решавале молбе родитеља или деце за одобрење прославе Божића са породицом. Комесаријат је овакву одлуку и праксу образлагао спречавањем евентуалних обољења којима би деца била изложена, или пак заразним болестима које би могли донети са собом у дом. Времена нису била за било какве изласке, сматрало се у Комесаријату, па су се службеници овог тела организовали у свим домовима како би деци „приредили пријатан Божић у дому“.[607] Српска традиција да се празник Материце, прослави пригодним обележавањем и даривањем најмлађих, одржала се и у ратним годинама. Тог дана су, у домовима за избегличку децу, прирећивани свечани ручкови за сви избегличку децу, у чијој реализацији су учествовале и „угледне даме из београдских породица“.[608]

Избегличка деца су могла да буду збринута и као шегрти при занатским радњама, о чему су постојали различити предлози почетком 1942. године, јер се сматрало да би то био добар начин избегличку децу „склонити са улице и лоших навика“, а са друге стране добити добар

604 АС, ГЗ-53-89/42.

605 *Ново време*, бр. 823, 1/2. јануар 1944, 5.

606 ВА, НА к40 ф13/2. Акт Изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике од 9. 07.1943.г. бр. 21887, упућен Окружним, среским и градским одборима за збрињавање избеглица

607 *Ново време – Понедељак*, бр. 73, 4. јануар 1943.

608 *Обнова* бр. 130, 16. децембар 1941.

Илустрација 46.

и образован занатски кадар младих у Србији.[609] Такође, један број деце је био збринут и у сеоским или варошким породицама. За децу смештену у породицама, „приватним домовима“ у Пожаревачком округу је налогом Комесаријата за избеглице од 19. октобра 1943. године била припремљена и отпремљена већа количина одеће и обуће. Обавеза окружног референта за избеглице је била да робу лично преузме и заједно са референтом за избегличку децу, подели деци „у приватним кућама“, уз уредно вођење евиденције о расподели.[610]

Комесаријат за избеглице је у недељнику „Српски народ“ 1943. године апеловао на „родољубиво и хумано грађанство“ ради пружања помоћи Комесаријату у збрињавању избегличке деце, јер су „задаци који се постављају Комесаријату исувише велики“. Апел се конкретно односио на помоћ „једном броју бистрих и трудољубивих избегличких девојчица“ које су похађале гимназију, али су остале без средстава за егзистенцију. Стога је Комесаријат позивао „имућније београдске породице“ да приме избегличке девојчице на смештај, што „не би било нимало тешко“јер би ове девојчице у слободно време, после похађања школе, помагале породицама у „пословима домаћинства“.[611]

Поред овог апела, Комесаријат је стално упућивао молбе комора и разнм сталешким удружењима за помоћ при смештају деце по варошима. Тако се 1943. године Тома Максимовић обратио Занатској комори Београд молбом за помоћ „непрегледној гомили српске деце чији су родитељи нашли смрт под страшним усташким ножем, брутално отргнута од своје дедовине и пребачена у Србију“.[612]О томе, он пише: „Ми морамо спасавати ову децу из канџи усташких и католичке цркве, јер

609 *Обнова*, бр. 283, 9. јуни 1942, 5

610 АС, Г-2 Ф-3 р288/1943.

611 *Српски народ*, недељни лист, бр. 42, 30. октобар 1943.

612 ВА, НА, к 34 ф 4 д 30/3. Акт Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 56380. од 16. децембра 1943.г.

према поузданим обавештењима, Хрвати узимају српску децу под своје, одрођавају их и покрштавају. На тај начин отели су нам већ око 30.000 српске деце". Стога конкретно моли Занатску комору, „чији су припадници бројни на територији Србије", да утиче на своје чланове у Београду и унутрашњости Србије, да приме по једно избегличко дете. Молба се посебно односила на „добростојеће" породице у Београду, које су преузеле до 1943. године свега 250 избегличке деце, што је било мало у односу на допринос имовно скромнијих занатских и сеоских породица у унутрашњости Србије.[613]

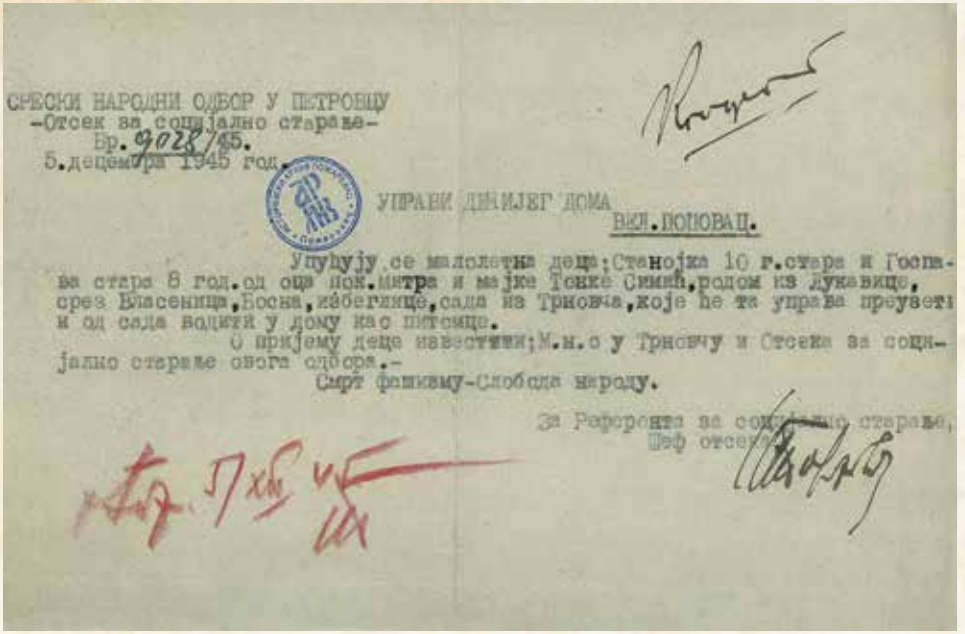

СРЕСКИ НАРОДНИ ОДБОР У ПЕТРОВЦУ
-Одсек за социјално старање-
Бр. 9028/45.
5.децембра 1945 год.

УПРАВИ ДЕЧИЈЕГ ДОМА
ВКЉ. ПОПОВАЦ.

Упућују се малолетна деца: Станојка 10 г.стара и Госпава стара 8 год. од оца пок. Митра и мајке Тоске Симић, родом из Дукавице, срез Власеница, Босна, избеглице, сада из Трнова, које ће та управа преузети и од сада водити у дому као питомце.
О пријему деце известити; М.н.о у Трнову и Одсек за социјално старање овога одбора.-
Смрт фашизму-Слобода народу.

За Референта за социјално старање,
Шеф одсека

Илустрација 47.

Назаинтересованост сталешких удружења је навела Максимовића да о том проблему обавети новоизабраног министра за социјалну политику и народно здравље. При томе је истакао да је највећи број деце у приватна, породична домаћинста био смештен посредством управних власти. Посебно су се ангажовали огранци Комесаријата за избеглице при среским и месним одборима, с тим да су „тамо где је био срески начелник осећајан човек, били постигнути најбољи успеси", писао је Максимовић. Замисао министра социјалне политике и народног здравља да „преко Савеза српских земљорадничких задруга смести 80.000 деце и да их још као стручне раднике пољопривреднике, занатлије, трговце, па још и канцеларијске стручњаке оспособи", није била реална из угла искуства и рада Комесаријата за избеглице и пресељенике у Србији. Искусни и предани радник на збрињавању избеглица, Тома Максимовиће је љутито писао:

„Ја не знам са којим је угледним представницима Српске земљорадничке задруге разговарао Господин Министар. Ако заиста код угледних представника Српске земљорадничке задруге и Савеза здравствених задруга постоји љубав за избегличку децу, онда је сигурно могуће преко њихових организација сместити неколико хиљада деце, али за то нису потребне никакве гломазне конференције, довољно је да Савез телефоном о томе обавести Комесаријат". [614]Додатно администрирање и бирократско поступање у ситуацији хумане катастрофе која је задесила српски народ у ратом захваћеним крајевима Југославије, није било прихватљиво за Комесаријат, чији су органи прагматично функционисали од самог почетка рата.

У својој богатој преписци, Комесаријат је апеловао и на савест имућнијих породица у градовима Србије. Брига о избеглицама јесте била превасходни задатак и одговорност државних органа. У ратној стихији се поред тога очекивала и повећана „будност" сваког патриоте и родољубивог грађанина, што је неретко изостајало. Максимовић је писао о примеру Ужица, у коме је окружни одбор за збрињавање избеглица данонoћно радио. Случај двоје мале деце коју није ниједна породица у Ужицу примила на стан и храну био је, према Максимовићу, „жалосна појава, да у Ужицу нема човека и нема

613 ВА, НА, к 34 ф 4 д 30/3. Акт Комесаријата за избеглице и пресељенике бр. 56380. од 16. децембра 1943.г.

614 ВА, НА, к34 ф 1 д30/3.

дома који би прихватио и збринуо два српчића без родитеља, а сам председник општине је богат човек без деце, могао би у свој дом сместити двадесеторо, а не двоје". То га је, као очигледан пример људске безосећајности, навело да предложи Министру социјалне политике и народног здравља „строге мере" у виду посебног закона „за смештај и присилно старање о српској деци", који би се, без разлике, примењивао на сва „она лица и породице" која имају могућности „а немају разумевања, јер немају душу и срце".[615]

Са друге стране, српска штампа је бележила солидарност српских заробљеника у Немачкој према избеглицама, сиромашним сународницима у Србији. Из архивских докумената се види да су помоћ у новцу за избегличку децу у Србији прикупљали српски ратни заробљеници у логору Сталаг XI A. Они су „између себе" сакупили 200 тадашњих рајхс марака" и послали српској влади да их даље дистрибуира. Међу њима су се налазили и заробљеници из Пожаревачког краја: Марјановић Илија, бр. 117545 из Кобиља, у Млавском срезу је приложио 3 РМ, а Симић Живан, бр. 117547, из Ракинца,[616] срез Моравски, приложио 3 РМ.[617] Заробљеници у логору М. Штамлагер VII A су, поред прилога од 164 РМ, упутили Комесаријату за избеглице писмо следеће садржине:

„Молимо Комесаријат за избеглице да прими овај наш топао поздрав нашој мајци Србији и нашој милој избегличкој деци и да приме наш скромни дар од 164 РМ, који смо прикупили са нашим повереником Пауном Ђуром из Плочица".[618]

Рад Комесаријата се није сводио само на збрињавање избеглица српске деце пристигле у Србију. Ратно сиромаштво је повећало број деце која су се у Србији, посебно Београду, под изговором да су избеглице, одала просјачењу. Комесаријат је предузимао мере да и ову незбринуту децу смести у своје домове, води о њима бригу, васпитава их и образује. Сам израз „преваспитавање" би могао да „заслужи" и негативну квалификацију, да се није у конкретном случају радило о покушају преваспитавања и социјалног образовања деце која су као мали просјаци често били инструмент ратнх профитера, намерних да несрећне ратне околности искористе за своје богаћење.

ПОНОВО ИЗБЕГЛИЦЕ – У СВОЈОЈ ЗЕМЉИ

Питање избеглица се поновило и 1944. године, овога пута са много мањим интензитетом и нешто другачијим карактером. Приликом бомбардовања Београда од стране савезничке војске 1944. године је, према писању листа „Српски радник", становништво престоног града поново „кренуло у избеглиштво". Породице из Београда су потражиле склониште у сеоским насељима у околини главног града или унутрашњости земље. У своје домове су „примила српска села београђане са много присности и саосећајности". Посебно су села у околини Београда била пуна избеглица. Свака сеоска кућа је примила најмање двадесет избеглих лица, а недељник је писао о њиховом огорчењу и разочарању због чињенице да су Београд, али и други већи градови у Србији, били изложени поновном материјалном и људском разарању. Разочарање је било утолико веће, јер су Србију и народ у њој, уз објашњење да се бомбардују војни циљеви, бомбама засули авиони савезничке војске.[619]

Тада је још једном дошла до изражаја улога Комесаријата за избеглице као и Српског Црвеног крста. Комесаријат за избеглице је било једино државно надлештво које је „свесно своје дужности спрам избеглица одмах после бомбардовања 16. и 17. априла о.г. (1944. нап. аут.) продужило редован рад са 80% персонала, који је сав остао на своме месту". [620] Из реферата Београдског Окружног одбора Српског Црвеног крста се види намера да се организује и уреди „једно мало прихватилиште за лица пострадала од топовских граната, бомбардовања и борби око Београда и у самом граду можда ускоро, нарочито за

615 ВА, НА, к34 ф 1 д30/3.

616 Данас село Симићево у општини Жабари, Браничевски управни округ.

617 *Ново време*, год. III, бр. 592. од 3. априла 1943, 3.

618 *Ново време*, год. III, бр. 592, од 3. априла 1943,4.

619 *Српски народ*, недељни лист, бр. 20, од 6.маја 1944.

620 АС, Г-25, Ф 13, акт од 18. јула 1944.

Илустрација 48.

жене са малом децом, старце, болесна и изнемогла лица“. Прихватилиште је могло да буде смештено у дому „бивше Јеврејске општине, у Кнегиње Љубице ул. бр. 34“, а организацију и целокуно старање о прихватилишту би на себе преузела Секција за заштиту породица, деце и младежи при Главном одбору Црвеног крста.[621]

Из документације о раду Комесаријата уочавају се истински напори свих служби овог органа да се избегне стихијски улазак избеглица на територију Србије, њихово збрињавање спроведе према одређеним критеријумима, а смештај организовано реализује на читавој територији Србије. Председник Министарског савета Милан Недић је 1944. године истакао да је „српски народ више него икада раније, манифестовао своју животну снагу“, када је у ратним годинама успео да на „данашњој српској територији организује живот и рад, тако да је данашња Србија постала уточиште свих Срба и свих српских крајева“.[622] Колаборационизам српске владе Милана Недића са немачким окупационим властима био је очигледан, а пропагандна активност веома широка, свестрана и ефикасна у погледу девастирања југословенске краљевине и краљевске владе у избеглиштву и величања „Србије новог времена“.[623] Мора се ипак признати да је активност ове владе у прихвату, збрињавању и на сваки начин решавању питања десетина хиљада избеглих Срба, Словенаца и других националности, била присутна и постигла резултате које озбиљна историја Србије не би смела „заборавити“.

ОРГАНИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВЛАСТИ И ПИТАЊЕ ИЗБЕГЛИЦА

Улога квинслишке владе Милана Недића у решавању наметнутог избегличког питања у окупираној Србији, без обзира на поданички однос према немачким властима, не може се минимизирати. Међутим, у архивској грађи проналазимо и податке о односу народноослободичаких одбора према лицима која су против своје воље и намере насељена у Србији, из свих наведених разлога. Одлика комплексних револуционарних процеса је скоро невидљива граница између политичких, војних и класичних државних функција.[624] У југословенском случају, улога Комунистичке Партије Југославије је била

621 ВА, група фондова Нда, к34А рег.бр. 19-7.

622 ВА, НА, к25 ф6 д10.

623 Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, 432-435.

624 Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1999, 432-433.

Илустрација 49.

одлучујућа у образовању органа народне власти и изградњи нове државе, чији су темељи постављани путем паралелних органа власти на територији Југославије и Србије још за време ратних операција. Тако су народноослободичаки одбори, поред своје политичке функције, садржали и одређене државно-правне елементе, који су се огледали у њиховох развијеној организационој структури, обезбеђеној оружаном силом партизанских снага.[625] Секције, одсеци, одељења су представљали пример унутршње структуре народноослободилачких органа власти. На примеру организације Народноослободилачког одбора у Ужицу из 1941. године може се пратити развој народне власти и делокруг њеног рада. Обухватала је уређивање свих битних битања (путем војне секције, секције за снабдевање фронта, за исхрану, набавку и расподелу огрева, организовање производње у граду, откуп и друго). Посебна Секција за помоћ партизанским породицама, избеглицама и социјалну помоћ се бавила и прикупљањем добровољних прилога за помоћ партизанским породицама, па истом принципу и за избеглице. За социјално угрожене породице су се формирале јавне

625 Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1999, 432.

(народне) кухиње, на пример у Ужицу, Чачку, Горњем Милановцу, Гучи и другим местима. [626]

После 20. новембра 1941. године, након јачих дејстава партизанских јединица, у Петровцу на Млави „ослобођена је територија“, на којој су образовани први органи власти народноослободичаке војске – народноослободилачки одбори. Они су преузели функције народне власти. Покушали су да организују живот на територији којом су управљали, између осталог да реше и „одређена социјална питања“.

У антикомунистичкој пропаганди којом обилује штампа квислиншке владе Србије током Другог светског рата, нашла се и избегличка ситуације. Према писању *Обнове* од 22. новембра 194. године, наводи се да је у оквиру заплењене документације „многобројних комунистичких билтена, саопштења, новости, вести и разних летака“ било и понеко „интересантно наређење“ које је откривало „методе комунистичког рада“. Према једном таквом наређењу Врховног штаба народноослободилачке војске Југославије, „сваки избеглица, било он Словенац, Македонац или Босанац, мора да се бори било пушком било неким радом у позадини“. Било је то, према писању *Обнове*, „злочиначко нагоњење избеглица“ да учествују у борбама партизанских и „злочиначких и бандитских“ комунистичких јединица.[627]

Управа града Београда је средином 1944. године располагала сазнањем да избеглице из Словеније масовно приступају партизанским одредима, одмах по својој регистрацији код Комесаријата за избеглице. Због тога је, са назнаком „хитно“, тражила „списак свих словеначких избеглица које су се пријавиле комесаријату после 17. априла 1944.“, са личним подацима и „разлозима напуштања Словеначке“. Сумњало се очигледно да има „избегличких случајева“ који су у Србију долазили управо због прикључивања народно-ослободичаком покрету. Одговор Комесаријата, међутим, није био у складу са очекивањима: пружио је скроман податак о само два лица пристигла из Словеније, која су као „стара, изнурена, неспособна за самостално привређивање“, од која је један био у заробљеништву, била смештена у Дому Комесаријата за стара и немоћна лица у Пожаревцу.[628] Према евиденцији Комесаријата, у том периоду није било скоро уопште прилива избеглица из Словеније, док је већи број оних који су се већ налазили у Србији очекивао повратак у Словенију. [629]

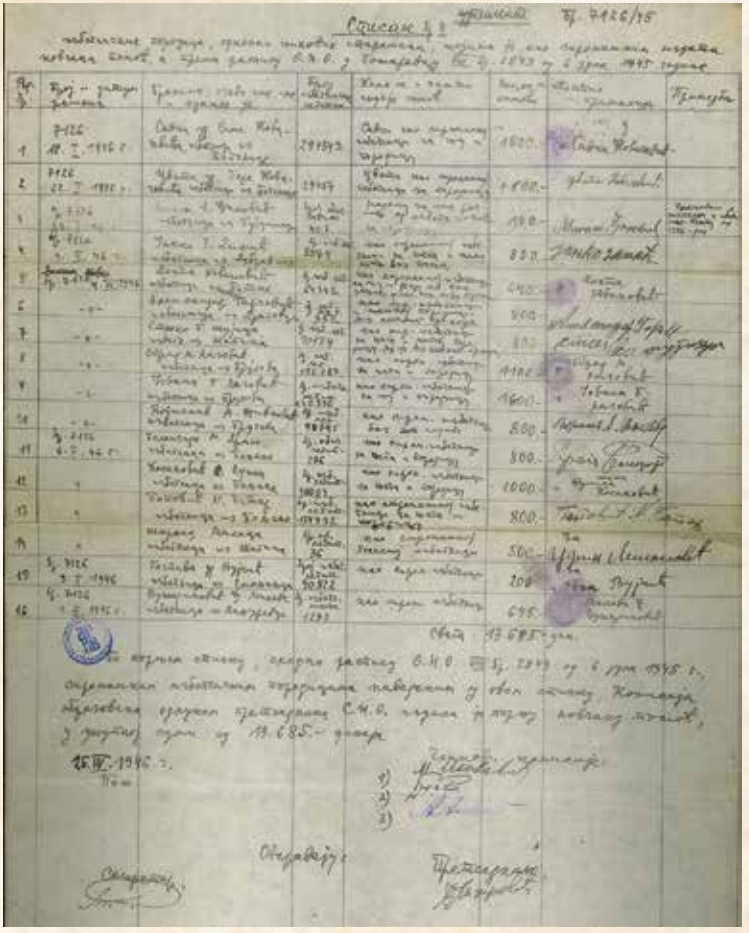

Илустрација 50.

Проблем избеглица у Србији и Пожаревачком округу није био решен са завршетком Другог светског рата и повлачењем немачке окупационе власти са подручја

626 Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1999, 434.

627 *Обнова* бр. 121, 22. новембар 1941.

628 АС, Г-2 Ф-3 р83/1944.

629 АС, Г-2 Ф-3 р86/1944.

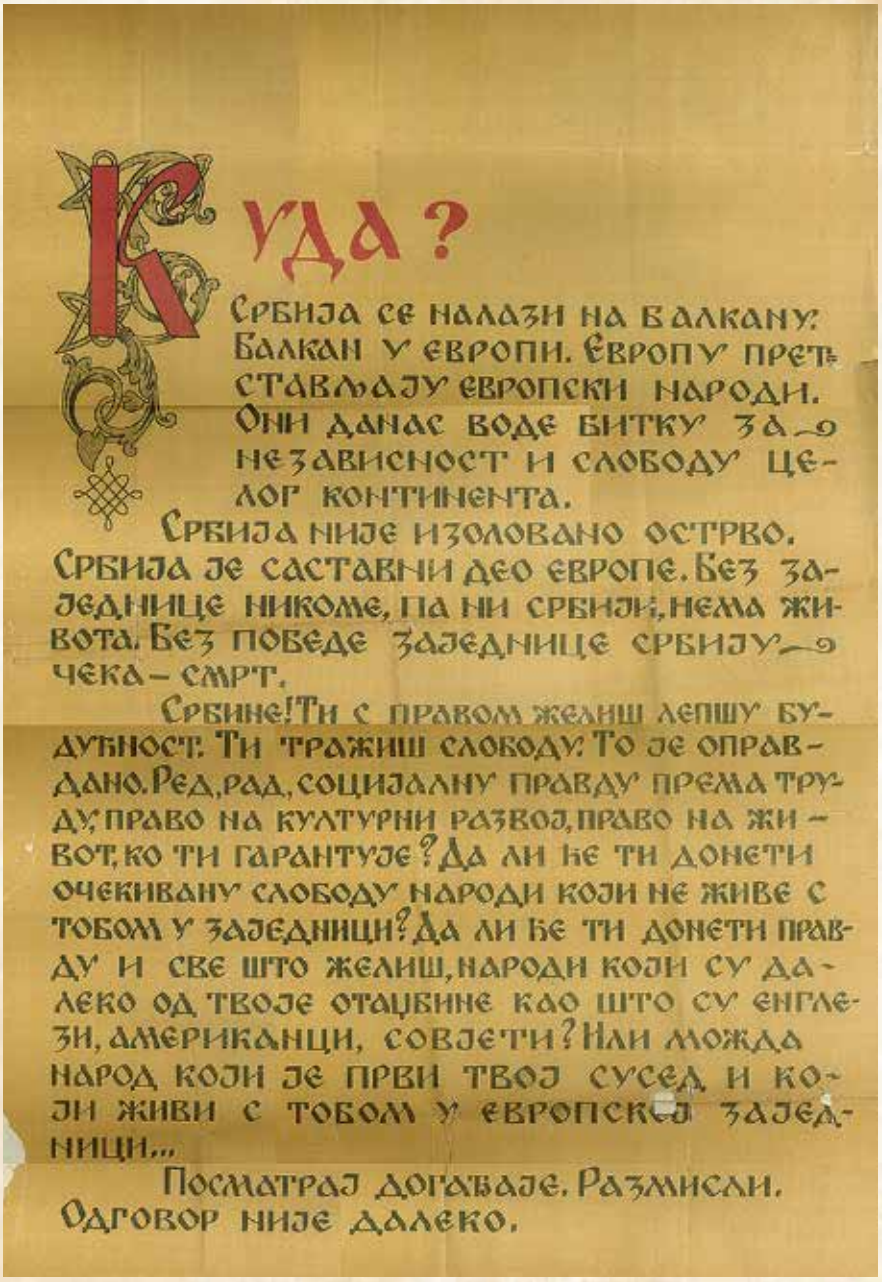
КУДА?

СРБИЈА СЕ НАЛАЗИ НА БАЛКАНУ. БАЛКАН У ЕВРОПИ. ЕВРОПУ ПРЕТСТАВЉАЈУ ЕВРОПСКИ НАРОДИ. ОНИ ДАНАС ВОДЕ БИТКУ ЗА НЕЗАВИСНОСТ И СЛОБОДУ ЦЕЛОГ КОНТИНЕНТА.

СРБИЈА НИЈЕ ИЗОЛОВАНО ОСТРВО. СРБИЈА ЈЕ САСТАВНИ ДЕО ЕВРОПЕ. БЕЗ ЗАЈЕДНИЦЕ НИКОМЕ, ПА НИ СРБИЈИ, НЕМА ЖИВОТА. БЕЗ ПОБЕДЕ ЗАЈЕДНИЦЕ СРБИЈУ ОЧЕКА – СМРТ.

СРБИНЕ! ТИ С ПРАВОМ ЖЕЛИШ ЛЕПШУ БУДУЋНОСТ. ТИ ТРАЖИШ СЛОБОДУ. ТО ЈЕ ОПРАВДАНО. РЕД, РАД, СОЦИЈАЛНУ ПРАВДУ ПРЕМА ТРУДУ, ПРАВО НА КУЛТУРНИ РАЗВОЈ, ПРАВО НА ЖИВОТ, КО ТИ ГАРАНТУЈЕ? ДА ЛИ ЋЕ ТИ ДОНЕТИ ОЧЕКИВАНУ СЛОБОДУ НАРОДИ КОЈИ НЕ ЖИВЕ С ТОБОМ У ЗАЈЕДНИЦИ? ДА ЛИ ЋЕ ТИ ДОНЕТИ ПРАВДУ И СВЕ ШТО ЖЕЛИШ, НАРОДИ КОЈИ СУ ДАЛЕКО ОД ТВОЈЕ ОТАЏБИНЕ КАО ШТО СУ ЕНГЛЕЗИ, АМЕРИКАНЦИ, СОВЈЕТИ? ИЛИ МОЖДА НАРОД КОЈИ ЈЕ ПРВИ ТВОЈ СУСЕД И КОЈИ ЖИВИ С ТОБОМ У ЕВРОПСКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ...

ПОСМАТРАЈ ДОГАЂАЈЕ. РАЗМИСЛИ. ОДГОВОР НИЈЕ ДАЛЕКО.

Илустрација 51.

Србије. Из сачуваних архивских докумената видимо да су нове народне власти, под окриљем Комунистичке партије Југославије, наставиле да воде бригу о избеглицама. Према распису Окружног народног одбора бр. 2849. од 6. јула 1945. године, било је евидентирано 16 избегличких породица којима је „као сиромашним“ била издата новчана помоћ.[630] Према допису повереника за социјално старање при Окружном народном одбору Пожаревац, Душана Цојкића, „сво особље управе Дома стараца у Забели је било састављено од избеглица, које ће се ускоро вратити у своје крајеве“.[631] У извештају о раду Градског народног одбора Пожаревац (социјални одсек) за 1945. годину се види да је из кредита Окружног народног одбора за збрињавање социјално угрожених избеглица, Градски одбор у 1945. години издао суму од 38.400 динара, што је било скоро идентично новчаној помоћи социјално угроженог домаћег становништва. Тада је један део избеглица изразио жељу за повратком у „своје федералне јединице“, па је и за ту сврху било утрошено 18.900 динара.[632] И током 1946. године, у Социјалном отсеку Среског народног одбора у Пожаревцу били су издавани кредити за сиромашне избеглице, избеглице повратнике и социјално угрожене породице. Из сачуване архивске грађе, уочљиво је да се „избегличка туга“ прожимала кроз свакодневни живот Србије и Пожаревачког округа још дуги низ година по ослобођењу од немачког окупатора. Могло би се рећи да ни до данас није у потпуности ишчезла, а ако бисмо прихватили да јесте, остали су тешки ожиљци који су за сва времена обележили генерације младих из ратног периода.

630 ИАП, СНО П, акт бр. 7126/1945.

631 ИАП, ГНО П, акт бр. 2297/1945.

632 ИАП, ГНО П, Извештај Градског народног одбора Пожаревац за 1945.г.

IV

ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У ПЕРИОДУ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.

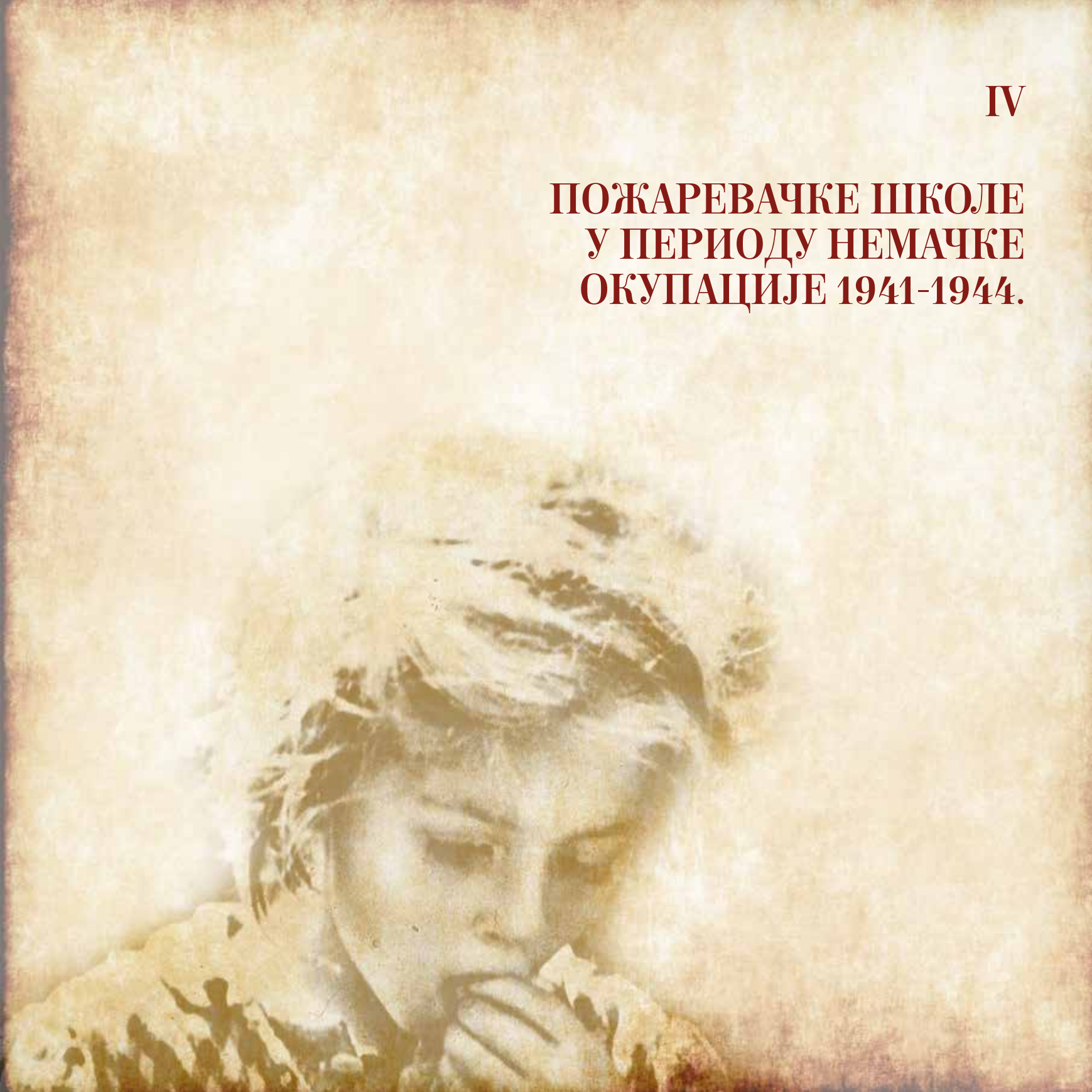

СЛОБОДАНКА ЦВЕТКОВИЋ
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У ПЕРИОДУ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.

ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ ПРЕД ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

Међуратни период Краљевине Југославије јесте време креирања многих заједничких институција - културе, просвете, уметности, политике и различитих видова живота. Као и у другим областима живота и у просвети је постојало више различитих *просветно-правних подручја* и *разноликост школских система*. У годинама после Првог светског рата покушало се између осталог и са уједначавањем државног просветног законодавства. Обједињавање школског система био је императив државе, као најефикаснији начин васпитања у духу компромисног југословенства.[633]

Посао на унификацији просветне политике започео је одмах након Првог светског рата са покушајем унификације наставних програма. Ипак, први јединствен наставни план за основне школе донет је тек 1926. године, а Закон о народним школама је објављен 9.12.1929. године.[634] Према Закону о народним школама народне школе су биле државне установе са задатком да *наставом и васпитањем у духу државног и народног јединства и верске трпељивости спремају ученике за моралне, одане и активне чланове државне, народне и друштвене заједнице; да шире просвету у народу непосредно и посредно сарадњом са културним установама за народно просвећивање*. Школа је за све била обавезна и трајала је 8 година (четири године основне и четири године више народне школе). У сваком већем граду и индустријском центру било је обавезно оснивање забавишта, али упис у забавиште није био обавезан. Основну школу су похађала деца са навршених седам година старости. Ученике су оцењивали учитељи и наставници, а наставнике школски надзорници (лист оцењивања сваког учитеља). Дужности среског школског надзорника биле су прописане Законом. Среском надзорнику био је надређен бански школски надзорник.[635]

Ученици су након основног могли наставити своје образовање у грађанским, средњим и средњим стручним школама.[636] Осим редовног система образовања кроз основно и средње образовање, Закон је предвиђао и народно просвећивање - аналфабетске течајеве за лица до 25 година старости.[637]

Средње школе такође после Првог светског рата раде по различитим наставним плановима, програмима и законима. *Закон о средњим школама* донет је тек 17. 9. 1929.[638] Према овом закону средње школе су имале задатак да *складно развију способност ученика*. Од школе се очекивало да да *више опште и национално образовање, да васпита морал и карактер, створи дисциплину рада и свест о задацима живота и о социјалним грађанским дужностима, да ученике оспособи за лакше и успешније напредовање у доцнијим позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима*. Средње школе су могле бити потпуне, са осам разреда и непотпуне, са четири разреда. Могле су бити државне и самуправне средње школе. Самоуправне су се самостално финансирале. Постајање приватних средњих школа није било дозвољено. Типови средњих школа били су: реална гимназија, реалка и класична гимназија, а могле су бити образоване као мушке, женске и мешовите средње

633 Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, II, Београд 1997, 119.

634 *Исто*, 121-123; *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 289/1929.

635 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 289/1929.

636 Љ. Димић, *нав. дело*, 123.

637 *Исто*, 131.

638 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 217/1929

школе. При средњим школама је било предвиђено постојање школских интерната.

Развојем државе, индустрије и нових потреба друштва отваране су и друге врсте средњих школа – средњих стручних школа. То је најуочљивије на примеру грађанских школа, чије је отварање било условљено напретком трговине, индустрије, занатства и пољопривреде. Рад Грађанских школа јединствено је регулисан 5.12.1931. године доношењем *Закона о грађанским школама*.[639] Грађанска школа је могла бити трговинска, занатско-индустријска или пољопривредна. Циљ грађанских школа је да ученицима поред потребног социјалног васпитања, као и васпитања у духу државног и народног јединства и верске трпељивости, пруже опсежније опште образовање, него што им га могу дати више народне школе. Ове школе су имале ранг ниже средње школе. Могле су бити мушке, женске и мешовите и искључиво су осниване као државне. Наставници грађанских школа били су дужни *давати пример грађанске, верске, племенске и политичке трпељивости*.[640]

Стручне школе требале су да образују кадрове који ће помоћи социјално, економско и културно уздизање Краљевине.[641] Током тридесетих година двадесетог века донети су и *Закон о средњим техничким и мушким занатским школама* (31.3.1932), *Закон о учитељским школама*,[642] *Закон о женским занатским и женским стручним учитељским школама* (30.3.1932)[643], *Закон о средњим трговачким школама*, *Закон о поморско-трговачким академијама*,[644] *Закон о специјалним пољопривредним школама* (30.11.1921.)[645] и *Закон о средњим пољопривредним школама*.[646] Ради обједињавања старања о омладини донет је и *Закон о здравственој заштити ученика*.[647]

Пред Други светски рат, тачније 1939. године у Пожаревцу је постојала једна Државна народна школа у оквиру које су постојале основне школе *Вук Караџић*, *Доситеј Обрадовић*, *Свети Сава* и пред Други светски рат отворена нова школа *Витешки краљ Александар*. Постојале су и основне школе и у Љубичеву и Школа у Казненом заводу у Забели.[648] Све су оне радиле у оквиру једне Народне школе. Управник од школске 1932/33 до 30.9.1944. био је Љубомир Достанић.[649] Пожаревац је пре рата имао и забавиште које је било смештено у тзв. „Крстиној кући“, које је такође било део основношколског система образовања.[650]

Од средњих школа Пожаревац је пре Другог светског рата имао четвороразредну Државну трговачку академију смештену у Дому Трговачке омладине. Од трговачких и занатских школа у истом објекту радила је и *Трговачка вечерња и празнична*, док је *Занатска вечерња и празнична школа* била смештена у одељењима Основне школе „Св. Сава“. *Женска раденичка школа Женског друштва* имала је сопствену зграду.[651] Постојала је и *Нижа пољопривредна школа* као дворазредна и осморазредна *Реална гимназија*.[652] У септембру 1941. на захтев Градског поглаварства одобрено је оснивање и основана је Државна мешовита грађанска школа. Школа је смештена у тзв. „Петрикиној школи“ у данашњој улици Лоле Рибара.[653]

639 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 285/1931.

640 Љ. Димић, *нав. дело*, 165.

641 Љ. Димић, *нав. дело*, 170.

642 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 230/1929.

643 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 82/1932.

644 *Службени новине Краљевине Југославије*, бр. 69/1932.

645 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 35/1922.

646 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 101/1922.

647 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 208/1930.

648 Градимир Д. Вуловић, *Путовођа (адресар) кроз Пожаревац и срез*, Пожаревац 1939, 12-13.; Ена Мирковић, *Награђивање и кажњавање ученика пожаревачких основних школа у периоду између два светска рата*, Браничевски гласник, бр .3/4, Пожаревац 2006, 145-150.

649 Миладин Милутиновић, *Основна школа „Вук Караџић“ у Пожаревцу 1888-1988*, Пожаревац 1988, 77.

650 Миладин Д. Милутиновић, *Девета деценија дечјег вртића „Љубица Вребалов“ у Пожаревцу 1911-1998*, Пожаревац 1998, 36.

651 Јасмина Живковић, *Занатска школа Пожаревачког женског друштва*, Зборник радова са научног скупа Историјског архива Пожаревац „Браничево кроз војну и културну историју Србије“ 10. октобар 2006, бр. II, св. 4, Пожаревац 2007, 153-165.

652 Градимир Д. Вуловић, *нав.дело*, 12-13.

653 Историјски архив Пожаревац (даље ИАП), Фонд Државна народна школа Пожаревац (даље ДНШ П) бр. 671/1941., Фонд Градско поглаварство Пожаревац (даље ГП П), ИАП ГП П 1941 XXV 653.

СРПСКА ПРОСВЕТА И НЕМАЧКА ОКУПАЦИЈА[654]

Рад Министарства просвете у условима окупације

Срушена нам је држава, поремерена унутрашња равнотежа, посувраћен нам је историјски лик, овако је Владимир Велмар-Јанковић 1943. године у свом говору о Српском цивилном плану описао стање у Србији након успостављања окупационих власти.[655] Немци су у окупираној Србији завели тоталну контролу, а у првим данима живот је контролисан наредбама немачких војних заповедника. Ипак, циљ окупатора је био створити привид колико-толико нормалног живота на окупираној територији. У том процесу Немци нису имали довољно сопствених снага којима би могли контролисати сваку окупирану територију, па су користили домаће поуздане сараднике. Тако су 1. маја за подручје окупиране Србије формирали Савет Комесара на челу са Миланом Аћимовићем, пронемачким политичарем, бившим министром полиције у влади Милана Стојадиновића.[656] Тиме је створен легалан *извршно-управни орган војноокупационе управе* и *административно-политичка основа за лакше остваривање окупационих задатака*.[657] У органима управе задржано је предратно чиновништво, а у општинама већ постојећа општинска власт. Органи локалне управе деловали су према упутствима српске квислиншке управе, а индиректно су спроводили вољу немачких окупационих власти. Немачке власти су желеле да у јавности створе привид самосталности домаће власти.[658] У окупираној Србији на снази су остали и законски прописи Краљевине Југославије који нису били у супротности са интересима окупационе политике.[659]

Немци нису имали поверења у домаћи чиновнички апарат, Србе су сматрали за бунтовнике и превратнике,[660] а посебно је њихово неповерење било усмерено према професорима, лекарима и учитељима за које су сматрали да учествују у непријатељској и комунистичкој пропаганди против Немаца.[661] Зато у почетку немачка окупациона управа није желела да обнови рад школа и Универзитета који су сматрали леглом комунизма. Било је мишљења да ће се тако скупљањем интелигенције на једном месту појачати отпор.[662] Желећи да школство, посебно омладину као најборбенији чинилац српског народа и чиновништво као његову интелигенцију, задрже под контролом, већ 20. априла окупатор доноси одлуку да се рад просветних

654 Истраживања о овој теми смо обавили у Историјском архиву Пожаревац, Архиву Србије и Војном архиву. Архивски фондови у којима смо истраживали су: *Министарство просвете и вера (1941-1944)* у Архиву Србије, *Недићева архива* у Војном архиву, фондови школа који се чувају у Историјском архиву Пожаревац, као и *Збирка о радничком покрету и НОБ-у*, *Збирка плаката* и други фондови и збирке. У већој мери коришћени извештаји окружних и среских начелника Недићеве владе, надамо се даће једну другачију слику сагледавања прилика у Пожаревцу и околини, у односу на ону постојећу. У истраживању је консултована и доступна литература, пре свега она новијег датума, али нису заобиђена ни важна историографска дела на ову тему из прошлости. Основу истраживања свакако је чинила капитална књига Бранка Петрановића *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, као и књиге Драгана Алексића, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Слободана Ђ. Керкеза, *Друштво Србије у Другом светском рату (1941-1945)*. За сагледавање просветних прилика у периоду окупације незаобилазна је била књига Љубинке Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1844. Судбина институције под окупацијом*. Велика помоћ су били и чланци исте ауторке објављивани последњих година, као и радови Александра Стојановића, Драгице Кољанин, Оливере Милосављевић, Дејана Зеца, Радета Ристановића, Ивана Брборића, Драгана Алексића, и других. Консултована је и штампа из периода окупације, *Просветни гласник*, *Српски народ*, *Обнова*, *Ново време* и други.

655 Владимир Велмар-Јанковић, *Путеви српског самоспалажења*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, Београд 1943, стр. 397. О Српском цивилном/културном плану видети детаљније у: Aleksandar Stojanović, *Srpski civilni/kulurni plan. Geneza i prilog proučavanju*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 2012, 89-108;

656 Branko Petranović, *Srbija u II svetskom ratu 1939-1945*, Beograd, 1992, 134.

657 *Исто*, 135.

658 Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002, 140.

659 *Исто*, 140.

660 Драган Алексић, *Привреда Србије* ..., 136.

661 Љубинка Шкодрић, *Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944*, Зборник радова Ослобођење Београда 1944, ИНИС, Београд, 2010, 90.

662 Б. Петрановић, *нав. дело*, 140.

установа обнови.[663] Мерама за нормализацију живота на окупираној територији предвиђен је нормалан рад школа, државних и општинских власти уз одговорност надлежних органа окупационим властима.[664]

Аћимовићев Савет комесара није у потпуности одговорио потребама окупатора, а ни покушаји његове реконструкције нису дали резултате. Из страха од стварања јединственог антинемачког фронта комуниста и националистичких снага, Немци су заменили Аћимовићев Савет комесара Владом на челу са генералом Миланом Недићем. „Влада народног спаса“ како се популарно називала, образована је 29. августа 1941. године.[665]

Ресор просвете у Савету комесара био је прво додељен Ристи Јојићу. Након реконструкције Савета комесара 10. јула 1941. Јојић је замењен Велибором Јонићем који је идеолошки и политички био прихватљивији за окупатора. У влади Милана Недића за министра је прво постављен др Милош Тривунац, а након реконструкције владе 7. октобра 1941. године на место министра просвете долази поново Велибор Јонић који ће на тој функцији остати до краја окупационог периода. Готово све време помоћник у ресору просвете био је Владимир Велмар-Јанковић.[666]

Јонић и Велмар-Јанковић су одиграли и кључну улогу у реформисању школског система и његовом прилагођавању захтевима окупационе силе. Просветна политика коју су водили била је једно од средстава за остваривање циљева окупације у складу са идеолошким и политичким циљевима нацистичке Немачке. Успостављањем српске квислиншке управе почеле су организационе припреме за стварање новог концепта образовања и школовања, од основног до највишег.[667]

С обзиром да су Немци прихватили апарат, организацију и законе предратне Србије који нису били у супротности са њиховим циљевима, на снази су остали и прописи – закони, у ресору просвете. Они су током времена мењани и прекрајани бројним уредбама. За четири године окупације министарство просвете је суштински и организационо доживело бројне трансформације у процесу прилагођавања српске просвете условима и захтевима Немачког Рајха.

Рад Министарства просвете и његова организација на почетку окупације били су регулисани према *Уредби о уређењу Министарства просвете* из 1937. године.[668] Према њој, надлежност Министарства просвете, простирала се на вођење целокупне просветне управе, надзор над просветним властима и органима, припремање законских предлога и др. У надлежности Министарства били су јавна настава, али без нижих и средњих стручних школа које су спадале у надлежност других министарстава, надзор над књижевним, уметничким и научним друштвима и установама и просветним заводима, универзитетима и другим стручним школама у рангу универзитета, музеја, позоришта и народних књижница, затим читаоница и установе за просвећивање, државних штампарија, уређење и издавање „Службених новина“, старање и надзор над задужбинама, сарадња у вршењу надзора над публикацијама филмским приказивањим и радиофонским емисијама.[669]

У складу са „новим“ виђењем српске просвете министра Велибора Јонића и владе Милана Недића извршена је и реорганизација рада Министарства просвете, проширено његово деловање, чиме је целокупан просветни живот Србије био *у једној шаци*. Под контролу Министар-

663 Ljubinka Škodrić, *Prosvetni radnici u ideologiji vlade Milana Nedića 1941-1944*, Istorija 20. veka, I/2011, Beograd 2011, 151.

664 Љубинка Шкодрић, *Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији ...*, 85.

665 Б. Петрановић, *нав. дело*, 217-219.

666 Dragica Koljanin, *U službi „novog poretka“ Osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941-1944)*, Istraživanja, br. 21, Novi Sad 2010; Владимир Велмар-Јанковић се сматра „особом од највећег утицаја у сфери културе, образовања и науке за време окупације“. Видети више: Александар Стојановић, *Политичка мисао Владимира Велмар-Јанковића*, у: *Срби и рат у Југославији 1941. године* - тематски зборник радова, Београд 2014, 19-32.

667 Д. Кољанин, *нав. дело*, 26

668 *Службене новине*, бр. 72/37. Славица Тимотијевић, *Органи квислиншке управе у Србији за време II светског рата*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1967, 184-186.

669 Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Архив Србије, Београд 2009, 69.

ства просвете тако су дошле стручне школе и спорт почев од 1942. године, а од 1943. и верски послови.[670] Уредбом донетом 4. фебруара 1943. године[671] сада *Министарство просвете и вера* је постало највиша државна власт за народну просвету и верске послове. У надлежност Министарства су нашле су се народне и грађанске школе, гимназије, домаћичке и учитељске, средње техничке, трговачке, пољопривредне и занатске школе, школе Трговачке омладине, Државна штампарија, Сеизмолошки завод, Државна архива, народне библиотеке, музеји, заводи за чување старина, Школа за примењену уметност, Школа за телесно васпитање, Академија ликовних уметности, Музичка академија са средњом музичком школом, универзитети, Академија наука и верске заједнице.

Структура Министарства просвете се мењала током четворогодишњег периода окупације. Током тог периода у организационом смислу постојали су: Опште одељење (1941-1944), Одељење за народно просвећивање (1941), Одељење за немачку наставу (1941-1944), Рачуноводствено одељење (1941-1944), Одељење за народне школе (1941-1942), Одељење за основно образовање (1942-1944), Одељење за средње школе (1941-1942) које прелази у Одељење за средње образовање (1942-1944), Одељење за наставу (1941-1942), Одељење за високо образовање и народну културу (1942-1944), Одељење за физичко образовање (1942-1944). и Одељење за верске послове (1942-1944). године. Министарство је имало и своје саветодавне органе: Главни просветни савет, Верски савет, Уметнички савет и Државни спортски одбор.[672]

Након окупације државне територије и расподеле плена међу немачким савезницима на простору Србије, извршена је од немачких власти нова територијално-административна подела која је одговарала потребама окупатора. Немачка војно-управна власт била је организована кроз четири обласне војно-управне команде фелдкомандантуре потчињене преко Управног штаба војноуправном команданту Србије. Њихова седишта су била у Београду, Нишу, Смедереву и Ужицу. На подручју фелкомандантура образоване су окружне команде крајскомандантуре, укупно њих 10 у Србији и Банату.[673]

Стављањем домаћих снага у службу окупатора, дата су им привидна овлашћења. У децембру 1941. извршена је реорганизација административне управе, укинут је бановински систем и поново враћен окружни, па је територија Србије била подељена на 14 округа и подручје града Београда као посебне управне јединице. У складу с тим извршена је и нова прерасподела надлежности државних чиновника. У јануару 1942. године на окружне начелнике су пренети бројни послови из области привреде, хигијене, безбедности и школства.[674] Просветне надлежности окружних начелника односиле су се на бригу о књижарама, концертима, представама, изложбама и биоскопским пројекцијама.[675] При окружним начелствима о пословима просвете као референти окружних начелника бринули су окружни просветни инспектори. По срезовима су од јануара 1942. уведени и школски надзорници који су водили службене листове особља, статистике школа, наставника и ученика, израду платних спискова, давали одобрења за приватне испите, водили рачуна о екскурзијама и приредбама. Имали су обавезу да на подручју свог среза два пута годишње обиђу школе и о томе поднесу извештај.[676] Окружни начелници су имали релативно велика овлашћења у домену просвете, што се у појединим случајевима показало као лоше.[677] Новом уредбом дошло је до промена у организацији просветних власти на локалу, јер су уместо референата установљени окружни просветни инспектори, а у срезовима сресни школски надзорници. На локалне вршиоце

670 Слободан Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Ниш 2004, 393-394.

671 *Службене новине*, бр. 11/1943.

672 С. Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату...*, 394.

673 Д. Алексић, *Привреда Србије..*, 134.

674 Б. Петрановић, *нав. дело*, 461-462.

675 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера ....*, 100.

676 *Исто*, 101.

677 Пожаревачки окружни начелник Милан Калабић се директно мешао у послове просветних референата и чак самог министра просвете због чега је било пуно притужби на његов рад. Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера..*, 103, (фуснота бр. 144.); Војни архив (даље ВА), НА 21-1-50; 34-9-53;

власти министар је управо због претходних лоших искустава одбио да пренесе овлашћења везана за просвету.[678] Овим потезима је целокупно образовање централизовано у оквиру Министарства просвете и вера.

Министарство просвете је у окупационом поретку имало посебну важност у погледу пропагандне активности. Просвета и послови просвете су се видели као погодан чинилац за контролу народа. Због пропагандних и политичких потреба немачки окупатори променили су првобитно мишљење да не обнављају рад просветних установа и Универзитета. Провета је требала да буде средство којим би се сви неповољни чиниоци, пре свега комунизам, очистили из школа.[679]

Министарство просвете је у јуну 1941. „очистило" своје редове од непоузданих кадрова, тачније 19. јуна 1941. донета је *Уредба о непоузданим елементима*, а по истој су из службе у овом Министарству отпуштени комунисти, Јевреји, масони, *несрби*, али и сви они који нису испољавали потребан ентузијазам на *оздрављењу* Србије. [680] Из гимназија је одмах отпутено 34, а из грађанских школа 51 наставник. Веће отпуштање се бележи у пролеће 1942. године после слома партизанских снага у Западној Србији, када је из установа просвете и културе било је отпуштено 3858 просветних радника. Отпуштане су и жене, неке због пензионисања, неке због тога што су им мужеви били чиновници, а неке зато што се сматрало да немају довољан ауторитет. Сам Министар Јонић износи да је почетком 1943. из основних школа отпуштено 822 просвена радника, 1300 пензионисано, 167 стављено на располагање. Значајан *материјал за попуну места* чиниле су избеглице које су у огромним таласима долазиле у Србију, углавном из Хрватске. [681]

678 Архив Србије (даље АС), ГЗ (Министарство просвете и вера) ГПС 8 -166/43; На питање шта би могло да се пренесе од надлежности према *Уредби* на градска поглаварства, окружна и среска начелства, одговор је био *да не може ништа*.

679 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете*.., 191.

680 С. Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату*.., 396.

681 Б. Петрановић, *нав. дело*, 495.

Рад школа у окупираној Србији

Основне школе

У основним школама у окупираној Србији, прва школска година у условима окупација започела је на подручју Војног заповедника Србије у 2113 основних школа са 6263 одељења, 365.583 ђака, од тога 24.461 дечака и 161.122 девојчице.[682] Због немогућности да обезбеди услове за несметан рад свих школа Министарсто и Одељење за основне школе *Уредбом о издржавању народних школа* ставили су у дужност општинским управама да преузму на себе оправке школских зграда и снабдевање школа најпотребнијим средствима као што су огрев, послуга, плаћање кирије за приватне зграде и др.[683] Посебну тешкоћу за редовно одржавање наставе у школама представљали су разни оружани одреди који су за своје потребе заузимали школске зграде. У целу причу је морао бити укључен и Председник владе који је издао наредбу да се школске зграде ослободе, али ни то није дало очекиване резултате. Поред недостатка простора, уништених и заузетих школских зграда основне школе (али и средње) су претрпеле велике кадровске промене. Према извештају Одељења за основне школе по Одлуци Савета комесара пензионисано је 1300, док је 822 учитеља отпуштено, а њих 167 *стављено на расположење*. Многе школе су остале без учитаља и због одвођења учитеља у заробљеништво на почетку рата, али и због бројних хапшења. Да би посебно за села обезбедили учитељски кадар, министарство је прописало повећани минимум за егзистенцију учитељима на селу. Министру је дато овлашћење да може вратити у службу пензионисане учитеље са 30 и више година службе *који су физички и духовно свежи и*

682 *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

683 Донета је *Уредба о државним, окружним и општинским школским фондовима* из којих се дају позајмице за подизање нових и оправку старих школских зграда. Министарство пројектује типове школских зграда у националном стилу. *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

који су се истицали просветним и националним радом. Општинске управе су биле дужне да обезбеде животне намирнице за учитеље, јер ће у супротном остати без наставника. У службу је због недостатка кадра враћен и већи број учитељица, жена ратних заробљеника *које су погрешно отпуштене или пензионисане*. Због мишења да је учитељ стуб образовања у селу посебна пажња министарства је обраћена на одевање и понашање учитељица у школи, а школским надзорницима је дато упутство да о томе поведу рачуна. Министарство је покушало и да спречи неоправдана боловања које су често многи запослени користили. Лекарима и школским надзорницима је скренута пажња да олако не дају предлоге за боловања. [684]

Иако су по *Закону о народним школама* поред основних постојале и више народне школе које су трајале четири године, примећено је да оне нису могле посебно по селима *да се одомаће*, јер су родитељи избегавали да децу школују још четири године после основне школе. Зато је Одељење за основно образовање донело одлуку се трајање виших народних школа смањи на две године. Као двогодишње отворено је 255 одељења више народне школе. Програм за основне школе је реформисан, па су ученици сеоских школа поред осталог тим наставним програмом требали да добијају више знања из пољопривреде, а ученици градских средина више из области занатства, трговине и индустрије. [685]

Министарство је инсистирало на враћању старим вредностима и традицији, па је те мере спроводило и у школству. Тако је донета одлука 1942. да се школска година заврши на Петровдан 12. јула свечаним полагањем испита и доделом награда одличним ученицима. Од школа се тражило да доставе спискове даровите сиромашне деце како би им се омогућило даље школовање. [686]

Највећи проблеми свакодневног функционисања, посебно по селима, било је неуредно похађање наставе због недостатка одела и обуће. Министарство је сматрало да то треба сасећи строгим мерама. Наставници су ту имали кључну улогу, као и управитељи школа. Министарство је наложило да они морају доћи у непосредни лични додир са ђачким родитељима и да их саветују да шаљу децу уредно у школу. [687]

Важан сегмент рада Министарства просвете током окупационог периода тицао се и народног просвећивања које је вршено преко народних школа и учитеља. У ту сврху су држана предавања и аналфабетски течајеви који су према *Уредби о сузијању неписмености* били обавезни за мушкарце до 45 и неудате жене до 25 година старости. Предавања су трајала пет месеци од од почетка октобра до краја маја. За непохађање аналфабетских течајева био је предвиђен принудан рад као казна. У овом периоду је основан и велики број домаћичких школа и течајева. [688]

Средње школе

Одлуком Министарства просвете Краљевине Југославије од 31. марта 1941. године прекинута је настава у свим школама у земљи. [689] Окупатор је након априлског рата обновио рад школа већ 20. априла. [690]

Школска 1940/41. је завршена је у складу са околностима окупације на Видовдан 28. јуна 1941. Бројно стање школа на подручју окупиране Србије у новој школској 1941/42. година било је: 84 више и ниже гимназије, 8 трговачких академија, 4 средњотехничке школе, 2 женске стручне учитељске школе, више пољопривредних и вечерњих стручних школа и 2.250 основних школа. Наредне школске, 1942/43. забавишта је било 81, народних школа 2099, а од средњих, 32 грађанске, 58 гимназија, 9 учитељских, 5 женских стручних учитељских школа, 8 државних трговачких академија, 3 средње пољопривредне школе, 4 уметничке и музичке и једна висока школа, укупно 2313 школа са 437.575 ученика. [691]

---

684 *Преглед рада Одељења за основно образовање минситарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар – фебруар 1943, 62-68.

685 Преглед рада *Одељења за основно образовање минситарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар – фебруар 1943, 62-68.

686 *Исто*, 62-68.

687 *Исто*, 62-68.

688 *Исто*, 62-68.

689 Момчило Исић, *Основно школство у Подрињу 1914-1944*, Београд 2005, 351.

690 Ljubinka Škodrić, *Prosvetni radnici u ideologiji vlade Milana Nedića* ..., 151.

691 С. Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату*..., 400-401.

У извештају о раду Просветног одбора за период 1941-1943. описује се почетак рада просветних установа у условима окупације на следећи начин: *У свима школама било је услед рата јако поремећено. Школска 1940/41 је ненормално завршена. Требало је ујесен 1941. отпочети рад нове 1941/42. школске године. Почетак школског рада био је условљен решењем многих и, за ондашње прилике, скоро нерешљивих проблема. Требало је прихватити, збринути и распоредити целе легије наставника избеглица који су дошли у Србију из свих крајева Југославије, већином без средстава за живот и без иде ичега. Требало је смишљено и према потребама појединих школа распоредити ове наставнике, очистити наставничке редове од национално неисправних елемената, довести школске зграде у исправно стање, ослободити их за потребе школе и прикупити школски намештај. Јер, за време рата многе школске зграде биле су порушене или делимично оштећене, многе заузете за војне потребе, у многим школама намештај, учила, библиотеке и архиве су упропашћени.*[692]

Четворогодишњи период окупације карактерисале су нередовне прилике које су се негативно одражавале на рад школа. Многе школске зграде биле су уништене у првим данима рата, многе заузете од стране војске, што окупаторске, што домаћих оружаних одреда. Због недостатка просторија, наставни рад је организован и по домовима имућнијих ученика. Осећао се и недостатак наставничког и учитељског кадра. Преко 1000 просветних радника је било у заробљеничким логорима. Они који су окарактерисани као неподобни уклањани су из службе према *Уредби о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе* од 6. јула 1941. У априлу 1942. по тој уредби уклоњено је и отпуштено 2435 људи само из Одељења за основне школе.[693]

За ученике су због *развоја здравог националног духа и осећања побожности* уведене обавезне посете богослужењима, обавезно присуствовање поучним предавањим, а посебно оним са антикомунистичком садржином. У образовни систем је за девојчице од петог до осмог разреда гимназије уведен као обавезна предмет домаћинство и материнство од школске 1942/43. како би се припремиле за будућу улогу жене и мајке. Уместо француског језика у наставу је уведен италијански.[694] Ради одржавања везе између школе, наставника, родитеља и ученика, уведено је обавезно одржавање *српских посела*. Међу женском децом се радило на сузбијању шминкања, вршена је строга контрола и надзор над владањем ученика како у школи, тако и ван ње, и контрола њиховог кретања у вечерњим сатима.[695] Школе су очишћење од *национално непоузданих елемената*, па је тако 276 ученика и 99 ученица, удаљено из школа.[696] Због збрињавања све већег броја сиромашне и гладне деце инсистирало се на отварању ђачких кухиња. Ради њиховог снабдевања обрађивала су се школска имања у свакој школи, а наставици и ђаци су имали обавезу рада на њима.[697]

За средње школе крајем августа 1942. године извршен је упис за наредну школску 1942/43. Редовна настава по свим школама отпочела је првог септембра, што је било неколико дана раније од уобичајеног, али је трајала дуже од уобичајеног због нередовних школских прилика. Највећи проблем је био недостатак огрева током зимских месеци. У новембру је у већини места по Србији због проблема са огревом обустављена настава, а контакт између ученика и школе је одржаван повременим састанцима и консулатацијама. Ради правилнијег оцењивања и савладавања градива прво полугодиште је продужено и на фебруар. Зато је у већини школа по препоруци Министарства организован наставни рад по групама у домовима родитеља имућнијих ученика, а наставници су их обилазили и вршили контролу рада и надзирали њихово понашање и владање ван школе. Из истог разлога Министарство је за школску 1942/43. израдило

692 *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

693 Д. Кољанин, *нав. дело*, 5. Иначе, укупан број просветних радника у основним школама у септембру 1942. био је 6830.

694 С. Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату*..., 403-404

695 *Исто*, 405.

696 *Исто*..., 406, 418.

697 *Исто* 406.

скраћни Наставни програм за све учитељске, средње и грађанске школе.[698]

Због проблема са снабдевањем огревом током зимских месеци, а да би деца остала активна посебно из националне групе предмета, заводе се за ученике од шестог до осмог разреда гимназије *семинари* у виду домаћих задатака. Ученицима су дељена питања из предмета, углавном друштвених - предмета које су ученици могли сами да савладају. У марту 1942. су одржани испити, а ученици који нису положили требали су да током другог полугодишта надокнаде пропуштено.[699]

Министарство је за наставнике дало прецизна упутства о оцењивању, да оно буде *објективно али без слабости и недозвољених индулгенција*. Према мишљењу Министарства било је неопходно н тај начин изврши *селекција омладине за будуће народно вођство*. Дипломе о положеном течајном или дипломском испиту могли су према упутствима министарства добити само они ученици који *стварно имају најбоље моралне и интелектуалне квалитете, и који су стекли у довољној мери потребна знања и спрему за успешно напредовање у доцнијим позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима*. Национални дух и осећања код ученика неговани су поучним предавањима директора и наставника, а по директиви Министарства. Похађање богослужења било је обавезно ради развијања побожности. Ученици су ради тога организовани у свим средњим школама у хорове који су својим певањем учествовали на литургији. Новина у 1942/43. школској години је увођење психолошког проучавања ученика, односно обавеза вођење ученичког листа где су се бележила сва запажања о активностима и способностима ученика.[700]

У овој школској години заведена су српска посела ради *што приснијег додира наставника и ђачких родитеља*. Као проблем средњошколске омладине уочена је *употреба ружних и вулгарних речи*, па је расписом Министарства наређено старешинама школа да предузму све мере ради *сузбијања ове ружне појаве*. Ученицама свих средњих школа је наређено да плету косу у витице, а свако шминкање било је забрањено. Због појачаног надзора над ученицима од марта 1943. уведено је звање сталног васпитача у свим школама и израђен Правилник о дужностима ових васпитача. Ученицима је забрањено кретање после одређених вечерњих часова, похађање јавних локала, одлазак у биоскопе и на друге јавне приредбе за које школска власт не буде издала одобрење. Ученици који су показали *разузданост, јачу непослушност или лабилност* удаљавани из школа. Због опасности од комунизма по чврст национални дух из школа су по наређењу министарства уклоњени ученици који су према категоризацији министарства били неподобни за даље школовање. Они који су окарактерисани као сарадници комуниста или комунисти удаљени су из школа и послати Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. Они који су окарактерисани као подложни утицајима стављани су под присмотру. Из школа је тако као национално непоуздано уклоњено 276 ученика и 99 ученица. Ипак, неки од њих су враћени у школе (45 ученика и 13 ученица) јер су накнадне провере показале супротно. [701]

Ради *развијања социјалног смисла* и збрињавања сиромашних ученика министарство је наредило образовање ђачких кухиња при школама прикупљањем средстава од ученика и родитеља, посебно родитеља богатијих ученика. Одличним и врло добрим ученицима је додељивана државна помоћ у новцу, а сиромашним ученицима је дељена топла обућа и одећа. За ученике је уведена радна служба. Свака школа имала је школски врт који је обрађивала. Тако су према подацима Министарства школске 1941/42 године ученици обрадили 23.400 м², а

698 *Исто*, 410.

699 *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

700 *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

701 Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци формиран је *Уредбом Министарства просвете* од 1. јула 1942. Био је намењен ученицима и ученицама средњих и средњих стручних школа који избачени из школа као „национално непоуздани". У Завод је смештана омладина од 14-25 година. Принудно васпитање трајало је од 6 месеци до 3 године. С. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату*....., 418.

у школској 1942/43. обрађено је око 24.400 м². Ученици су имали у оквиру радне обавезе и активности око чишћења снега у школским двориштима и на улицама, а ученице су плеле топле делове одеће за избегличку децу и заробљенике. Министарство наводи да су у појединим местима ученици изводили разне земљане радове у школским двориштима, вршили ситније оправке или раскрчивали отпатке грађевинског материјала. Спровођене су током летњих месеци и акције прикупљања лековитог биља.[702]

Због реформе школства[703] укинуте су од школске 1942/43 непотпуне самоуправне гимназије и делимично замењене државним. Поступно су се затварале учитељске школе у Алексинцу, Неготину и Ужицу. Наставнички кадар је био већ прекобројан, па образовање нових кадрова који на малој територији Србије не би могли да нађу посао сматрало се непотребним. Новина у овој школској години јесте увођење нових правила о пријемном испиту за упис у средње школе и *нарочити Програм*, по коме се тражило да ученици на томе испиту покажу довољне квалитете за упис у жељену средњу школу. Новина је и да су испити у школама постали јавни, и да су на њима могли да присуствују родитељи ученика и учитељи. Стална активност управитеља и директора школа, али и обавеза наставника, била су антикомунистичка предавања којима су обавезно морали да присуствују сви ученици и наставници.[704] За омладину која је *понесена националном свешћу и осећањем дужности, похрлила у добровољачке и четничке одреде за борбу противу комуниста и рушилаца реда* организовани су посебни течајеви ради завршавања школовања.[705]

ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У УСЛОВИМА ОКУПАЦИЈЕ[706]

Немачком окупационом поделом 1941. Пожаревац је био седиште крајскоманде бр. 378.[707] У децембру 1941. враћен је окружни административни систем и именовани су нови окружни начелници, чиме је Пожаревац поново био центар округа. За начелника округа Пожаревачког именован је Душан Јевтић, а његов помоћник био је Радомир Петровић, саветник у Министарству унутрашњих дела. Јевтић је окружни начелник био до маја 1942. када га замењује Милан Калабић дотадашњи окружни начелник у Крагујевцу.[708] Калабић ће на том месту остати до почетка октобра 1942. када је заједно са још три окружна начелника ухапшен као сарадник покрета Драже Михаиловића и крајем године стрељан.[709] Уместо њега је именован Драгољуб Маринковић, који

702 *Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, новембар –децембар 1943, 417-434.

703 Доноси се *Државни просветни план* којим се уводе нови типови средњих школа и реформише школство уопште према стварним потребама државе. *Говор министра просвете и вера Велибора Јонића којим је на дан 10. новембра 1943. отворио заседање великог већа Главног просветног савета*, Просветни гласник, новембар – децембар 1943, 387-394.

704 *Преглед рада од 1941 године до краја априла 1943. године у Одељењу за средње образовање Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар-фебруар, 1943, 53-62.

705 *Преглед рада од 1941 године до краја априла 1943. године у Одељењу за средње образовање Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар-фебруар, 1943, 53-62.

706 О просветним приликама у Пожаревцу у периоду окупације у Другом светском рату није до сада опширније писано. Стање појединих школа током окупације делимично је обрађивано у монографијама поводом школских јубилеја, али са одређеним устезањем и избегавањем. Поједини објављени текстови су врло идеолошки обојени у складу са временом у ком су настајали. О пожаревачким школама говоре следеће монографије: Група аутора, *Двеста педесет година Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, Пожаревац 1983; Група аутора, *Сто двадесет година Пољопривредне школе у Пожаревцу 1872-1992*, Пожаревац 1992; Миладин Милутиновић, *Основна школа „Вук Караџић“ у Пожаревцу 1888-1988*, Пожаревац 1988; Зорка Стојановић, *150 година Економско-трговинске школе „Жижа Лазаревић*, Пожаревац 2000; Драган Фелдић, *Век постојања и рада Основне школе „Свети Сава“ у Пожаревцу*, Пожаревац 2011; Мр Мирољуб Манојловић, Јасмина Живковић, *Основна школа „Краљ Александар I“ (1939-2009)*, Пожаревац 2009; Група аутора, *Пожаревачка гимназија 1862-2012*, Пожаревац 2012;

707 Драган Алексић, *Привреда Србије*.., 134.

708 Б. Петрановић, *нав. дело*, 462.

709 Драган Алексић, *Србија под немачком окупацијом у другом светском рату. Особености окупационе управе*, у: *Ослобођење Београда 1944*, Зборник радова, ИНИС, Београд 2010, 69-70.

ће на месту окружног начелника остати до краја окупације.[710]

Пожаревац је био центар Пожаревачког среза и Пожаревачког округа. Округ су чинили срезови: Пожаревачки са седиштем у Пожаревцу, Млавски, са седиштем у Петровцу, Моравски са седиштем у Жабарима, Рамски, са седиштем у Великом Градишту, Голубачки са седиштем у Голупцу, Хомољски са седиштем у Жагубици. На територији Округа било је 175 школа и 412 одељења. Пожаревачки срез је пред окупацију имао 65.229 становника и био подељен на 35 општина.

У Пожаревцу је и у окупационом периоду остала једна Народна школа у оквиру које су радиле основне школе *Доситеј Обрадовић*, *Вук Караџић*, *Свети Сава* и *Краљ Александар Први Карађорђевић*. Од средњих школа остале су све предратне, а од септембра 1941. почела је да ради и Државна мешовита грађанска школа у Пожаревцу.

Ток школске 1940/41. био је поремећен почетком окупације и априлским ратом. Настава у школама је прекинута по наређењу Министарства просвете 1. априла 1941. године, а већ 20. априла командант немачких трупа у Србији издао је наређење о нормализацији живота на окупираној територији, што је подразумевало и рад државних и општинских органа власти и школа.[711]

Након наређења немачких војних власти да се крене са обновом наставе, родитељи оснивача су били у недоумици да ли да их шаљу у школу.[712] У Гимназији се у првим данима није јавило око 5% ученика, а исти број је нередовно долазио на наставу. Школска година је како-тако завршена у јуну саопштењем успеха на Видовдан.[713]

Током читаве окупације Србије, највећи проблем Министарства био је недостатак школских зграда, које су биле запоседане и од немачких и од домаћих војних одреда.[714] Власти су схватале да ће одуствовање ученика из школе значити и недостатак контроле над школском омладином, посебно средњих школа, и да би то са собом носило велику опасност од ширења комунистичких идеја међу школском омладином. Зато је нађено решење, па је настава организована у просторијама пожаревачких кафана и приватних кућа.[715]

Школска 1941/42. година

У новој школској години 1941/42, настава у Народној школи у Пожаревцу је почела 3. септембра, али у 11 изнајмљених локала, јер су школске зграде Државне народне школе биле заузете од немачке војске. Локали у којима се одржавала настава углавном нису имали одговарајуће услове за рад. Настава је организована по сменама, ујутро је почињала у 8 часова, а по подне у 3 часа.[716] На почетку ове школске године било је уписано 528 дечака и 534 девојчице, укупно 1062 деце у 22 одељења у 4 разреда. У школи је радило 22 наставника, од тога 18 мушких и 4 жене. Радила су и три вероучитеља. Школа је имала у својини 5 школских зграда, али ни једну није могла да користи. У оквиру школе постојало је и одељење за дефектну децу.[717] Народна школа је морала да уступи једну своју учионицу са намештајем, иначе предвиђену за одељење Више народне школе, за потребе новоосноване Грађанске школе, а по наређењу председника општине пожаревачке Милутина Д. Милојковића.[718] У Народној школи проблем са извођењем наставе решен је тако што се радило сваког дана у сваком одељењу по 3 часа, од 9 до 14 сати и то полудневно наизменично, тј. једне недеље пре подне, а друге по подне.[719]

---

710 ВА, НА, Извештаји окружног начелника 1941/42; С. Марковић, *Стазама смелих*, Пожаревац 1978, 223.

711 С. Цветковић, *Окупирана школа*, 229, у: Група аутора: *Пожаревачка гимназија 1862-2012*, Пожаревац 2012;

712 Група аутора, *Двеста педесет година основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, Пожаревац 1983, 112.

713 С. Цветковић, *нав. дело*, 231.

714 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 157–160.

715 С. Цветковић, *нав. дело*, 235.

716 мр Мирољуб Манојловић, Јасмина Живковић, *Основна школа „Краљ Александар I“ у Пожаревцу (1939-2009)*, Пожаревац 2009, 40-41.

717 ИАП, ДНШ, П, бр. 285/42, Статистика народних школа у почетку школске 1941/42.

718 Група аутора, *Двеста педесет година основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, Пожаревац 1983, 114.

719 *Исто*, 114.

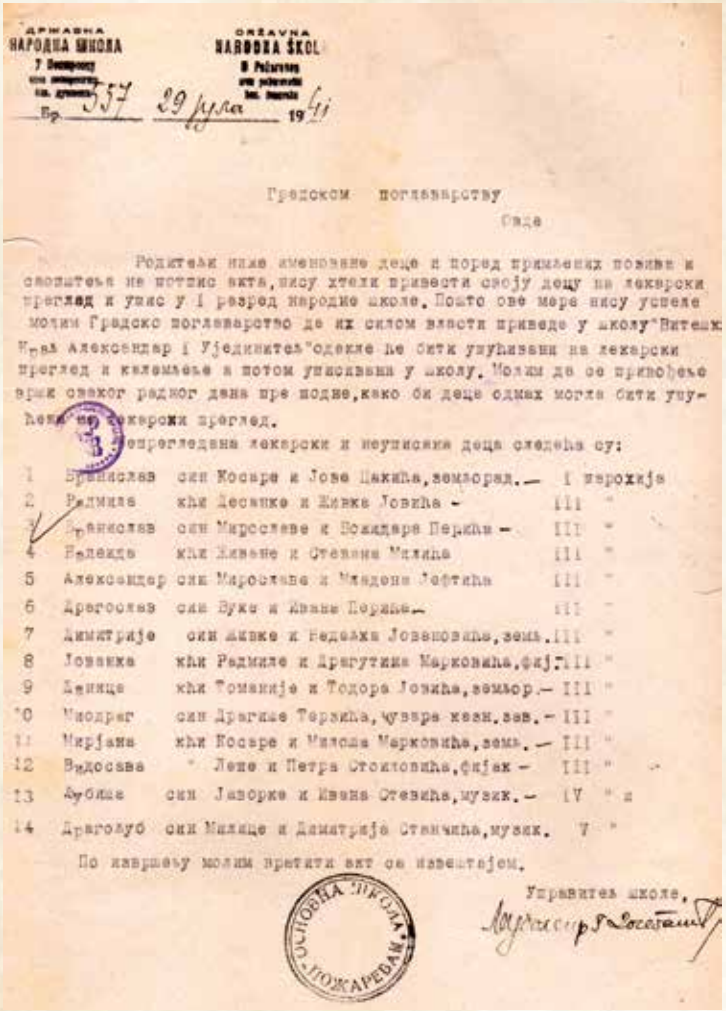

ДРЖАВНА НАРОДНА ШКОЛА
У Пожаревцу

ORŽAVNA NARODNA ŠKOL
U Požarevcu

Бр. 557 29 јула 1941

Градском поглаварству

Овде

Родитељи ниже именоване деце и поред примљених позива и саопштења на потпис акта, нису хтели привести своју децу на лекарски преглед и упис у I разред народне школе. Пошто ове мере нису успеле молим Градско поглаварство да их силом власти приведе у школу "Витешк Краљ Александар I Ујединитељ" одакле ће бити упућивани на лекарски преглед и калемљење а потом уписивани у школу. Молим да се приређење врши сваког радног дана пре подне, како би деца одмах могла бити упућена на лекарски преглед.

Непрегледана лекарски и неуписана деца следећа су:

1	Бранислав	син Косаре и Јове Цакића, земљорад.	I парохија
2	Радмила	кћи Десанке и Живка Јовића	III "
3	Бранислав	син Мирославе и Божидара Перића	III "
4	Надежда	кћи Живане и Стевана Милића	III "
5	Александар	син Мирославе и Младена Јефтића	III "
6	Драгослав	син Вуке и Ивана Перића	III "
7	Димитрије	син Живке и Недељка Јовановића, земљ.	III "
8	Јованка	кћи Радмиле и Драгутина Марковића, фиј.	III "
9	Даница	кћи Томаније и Тодора Јовића, земљор.	III "
10	Миодраг	син Драгише Терзића, чувара казн. зав.	III "
11	Мирјана	кћи Косаре и Милоша Марковића, земљ.	III "
12	Видосава	" Лепе и Петра Стоиловића, фијак	III "
13	Љубица	син Јаворке и Ивана Стевића, музик.	IV "
14	Драгољуб	син Милице и Димитрија Станчића, музик.	V "

По извршењу молим вратити акт са извештајем.

Управитељ школе,

ОСНОВНА ШКОЛА ПОЖАРЕВАЦ

Илустрација 1.

Рад у пожаревачким средњим школама је каснио, пре свега због недостатка зграда, учила, наставника.[720] У септембру 1941. почеле су да пристижу у Пожаревац бројније оружане снаге, припадници СДС-а, четници Косте Пећанца, Љотићевци, повећан је број жандармеријских јединица. За њихове потребе, али пре свега за потребе немачке војске заузете су све школске зграде у Пожаревцу. За потребе средњих школа реквирирани су локали пожаревачких кафана.[721] Гимназија као најбројнија школа у коју је током читавог период окупације ишло приближно око 1000 ученика,[722] није имала зграду у којој би почела наставу, па се тражила одговарајућа. Због недостатка простора настава је у овој школи започела тек 20. октобра у 6 учионица основне школе *Свети Сава*, као и у згради Забавишта и згради Трговачке академије.[723] Исти проблем је био и у осталим средњим школама. Ученици нису били у могућности да редовно посећују наставу, јер је током јесени 1941. питање безбедности представљало проблем. Околина Пожаревца није представљала безбедно подручје за кретање, јер се по пољима кретала *шумска војска* која је својим акцијама прекинула саобраћај према Петровцу, Кучеву, Великом Градишту и Свилајнцу. Поједине општине су својим ученицима издавале „оправдања“ за недолазак на наставу због немогућности да дођу у Пожаревац *услед комунистичке акције* и *комитских елемената*. [724] Недостајао је и наставнички кадар. Тројица професора Гимназије су била у заробљеништву[725], шест учитеља у Народној школи у Пожаревцу.[726]

Поред недостатка школских зграда или адекватног простора, уништених учила и школског инвентара, током зимских месеци највећи проблем је био недостатак огрева. Зато су у новембру 1941. све основне и средње школе престале са радом услед недостатка огрева и заузимања просторија школа од стране немачке војске.[727] Рад је обновљен са доласком топлих дана. У марту 1942. године у целом Округу од 175 школа радило је 147 са 310 одељења, док 28 школа са 102 одељења нису радиле. Узроци су и даље били оштећене зграде и недостатак наставника. Окружне просветне власти су издале наређење да се настава у школама које раде побољша, односно да школе које имају наставнике прораде, а да општинске

720 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-6.

721 Група аутора, *Двеста педесет година основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, 113.

722 С. Цветковић, *нав. дело*, 249-250.

723 *Исто*, 233-234.

724 *Исто*, 228

725 *Исто*, 267.

726 ИАП, ДНШ, П, 301/43.

727 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-8.

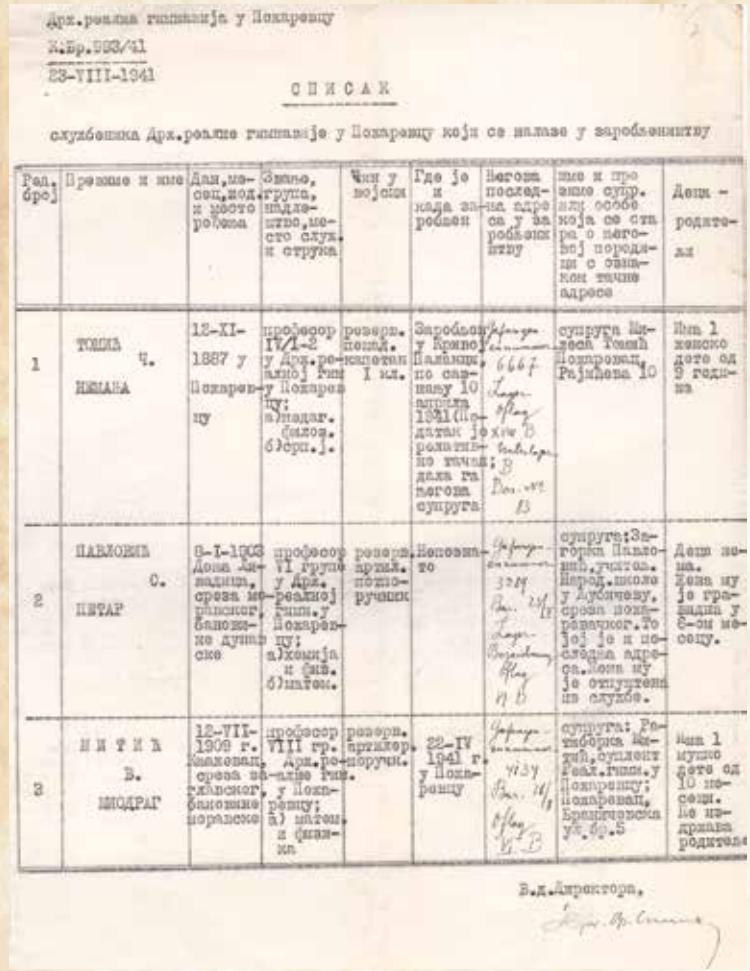

Држ.реална гимназија у Пожаревцу
К.Бр.993/41
23-VIII-1941

СПИСАК

службеника Држ.реалне гимназије у Пожаревцу који се налазе у заробљеништву

Ред. број	Презиме и име	Дан, месец, год. и место рођења	Звање, група, надлештво, место служ. и струка	Чин у војски	Где је и када заробљен	Његова последна адреса у заробљеништву	Име и презиме супр. или особе која се стара о његовој породици с означком тачне адресе	Деца - родитељи
1	ТОМИЋ Ч. НЕМАЊА	12-XI-1887 у Пожаревцу	професор IV/1-2 у Држ.реалној гим. у Пожаревцу; а) педаг. филоз. б) срп. ј.	резерв. пенад. капетан I кл.	Заробљен у Кривој Паланци, по сазнању 10 априла 1941 (Податак је релативно тачан; дала га његова супруга	[illegible] 6667 [illegible]	супруга Милеса Томић Пожаревац, Рајићева 10	Има 1 женско дете од 9 година
2	ПАВЛОВИЋ С. ПЕТАР	8-I-1903 Доња Ливадица, среза моравског, бановине дунавске	професор VI групе у Држ. реалној гим. у Пожаревцу; а) хемија и физ. б) матем.	резерв. артил. потпоручник	Непознато	[illegible] 3214 [illegible]	супруга: Загорка Павловић, учитељ. Народ. школе у Жубичеву, среза пожаревачког. То јој је и последња адреса. Жена му је отпуштена из службе.	Деца нема. Жена му је гравидна у 8-ом месецу.
3	МИТИЋ В. МИОДРАГ	12-VII-1909 г. Кваљевац, среза заглавског, бановине моравске	професор VIII гр. Држ. реалне гим. у Пожаревцу; а) матем. и физика	резерв. артилер. поручн.	22-IV 1941 г. у Пожаревцу	[illegible] 4134 [illegible]	супруга: Ратиборка Митић, суплент Реал. гим. у Пожаревцу; Пожаревац, Браничевска ул. бр. 5	Има 1 мушко дете од 10 месеци. Не издржава родитеље

В.д.Директора,

Илустрација 2.

власти предузму све да школе обезбеде огревом и санирају оштећења на школским зградама. Где то није било могуће општинским властима су дате смернице да се за школске потребе нађу приватне зграде, а ако је и то немогуће, да се организује рад по групама у ђачким кућама. О Трговачкој школи Пожаревачке трговачке омладине нема детаљнијих података. У летопису Школе се бележи да је настава почела 5. октобра 1941, а да је прекинута 4. новембра 1941.[728] Податаци о раду Стручне продужне школе у овом периоду нису пронађени.

Прва ратна зима била је тешка. Без радне снаге која је великим делом била у заробљеништву требало је хранити војске које су пролазиле. Ту су и избеглице, становништво градских насеља, велики број ђака и радника, чиновника, а неопходно је било обезбедити и довољне количине које су разрезане за потребе Немаца. После хладне и кишне јесени пао је велики снег који се није топио читава три месеца праћен великим мразевима. Земља није могла бити обрађена, а Немци су однели оно што је остало. У пролеће су наступиле дуготрајне поплаве које су спречавале сетву. Због страха од „шумаца“ од стране немачких власти била је забрањена сетва било каквих усева у затитном појасу око путева и пруга, што је смањивало пољопривредно оземљиште. Неодостајала је и стока за обраду и алати, а посебно радна снага.[729]

5.V 1941/2

НАРЕДБА Бр.1

Ученицима-цама Пожаревачке гимназије

Према нерефењу Немачке команде ова гимназија данас наставља рад у овој школској години.

Позивам ђаке на безусловно покоравање правилима прописаним од стране Немачких власти. Ко се не буде покоравао наредбама биће строго кажњен, а сем тога искључен из школе.

Немачке власти позвале су наше становништво да настави свој миран живот. Оне будно прате кретање и понашање нашег живља. Свако бесполено метање улицама је одвратно Немачкој команди и стога забрањујем ученицима-цама да се без потребе задржавају вам својих домова и школе, да седе у парку и у посластичарницама, зато позивам ђаке да се посвете учењу како би надокнадили оно што се занемарило и пропустило и без страха и зебње би могли дочекати крај школске године.

Изрично је наглашено Немачком командом да ће се предузети строге мере против оних ђака који буду корзирали, седели у парку, јавним локалима и похађали посластичарнице. Ученицама се строго забрањује свако улепшавање и шминкање.

Ученици-це морају бити прописно обучени. У школу долазити најраније за 15 мин. до почетка рада, а после предавања мирно и без граје одлазити својим кућама не скупљајући се у гомиле.

5 маја 1941 године
у Пожаревцу

Саопштено је у разредима:

Зам. Директора
Пожаревачке гимназије

Илустрација 3.

728 *Пожаревачка трговачка омладина 1903-1947*, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац 2012, 210.

729 Ivan Brborić, *Ministarski savet Milana Nedića decembar 1941-novembar 1942*, Istorija 20. veka, br. 3/2010, Beograd 2010, 172.

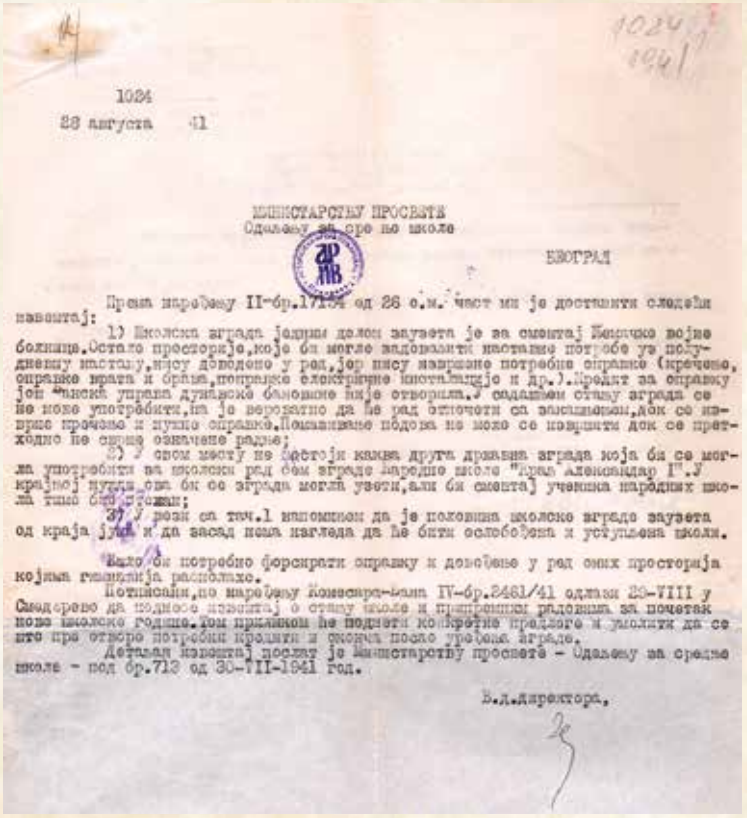

1024
28 августа 41

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ
Одељењу за средње школе

БЕОГРАД

По наредбу II-бр.17154 од 26 о.м. част ми је доставити следећи извештај:

1) Школска зграда једним делом заузета је за смештај Немачке војне болнице. Остале просторије, које би могле задовољити наведене потребе уз понуђеному мештаву, нису доведене у рад, јер нису извршене потребне оправке (кречење, оправке врата и прозора, поправке електричне инсталације и др.). Предлог за оправку јон "Чиској управи дунавске бановине није отворила. У садашњем стању зграда се не може употребити, па је вероватно да ће рад отпочети са завршетком, док се изврше поменуте и нужне оправке. Појављивање подова не може се извршити док се претходно не изврше означене радње;

2) У овом месту не постоји каква друга државна зграда која би се могла употребити за школски рад док зграде Народне школе "Краљ Александар I". У крајњој нужди, ова би се зграда могла узети, али би смештај ученика народних школа тиме био отежан;

3) У вези са тач.1 напомињем да је половина школске зграде заузета од краја јула и да засад нема изгледа да ће бити ослобођена и уступљена школи.

Како би потребно форсирати оправку и довођење у ред оних просторија којима гимназија располаже.

Потписани, по наредбу Комесара-бана IV-бр.2461/41 одлаи 20-VIII у Смедерево да поднесе извештај о стању школе и припремљеним радовима за почетак нове школске године. Док приликом не поднети конкретне предлоге и умолити да се што пре отворе потребни кредити и отпочне посао уређења зграде.

Детаљан наведени досијеи је Министарству просвете - Одељењу за средње школе - под бр.713 од 30-VII-1941 год.

В.д.директора,

Илустрација 4.

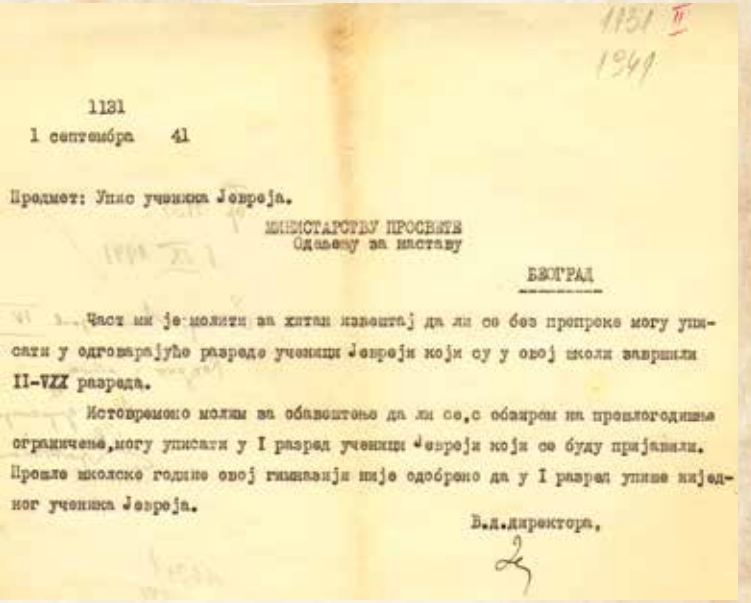

1131
1 септембра 41

Предмет: Упис ученика Јевреја.

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ
Одељењу за наставу

БЕОГРАД

Част ми је молити за хитан извештај да ли се без препреке могу уписати у одговарајуће разреде ученици Јевреји који су у овој школи завршили II-VIII разреда.

Истовремено молим за обавештење да ли се, с обзиром на прошлогодишње ограничење, могу уписати у I разред ученици Јевреји који се буду пријавили. Прошле школске године овој гимназији није одобрено да у I разред упише ниједног ученика Јевреја.

В.д.директора,

Илустрација 5.

Ни почетком пролећа у пожаревачким школама, како народној, тако и средњим није била боља ситуација. Гимназија није имала зграду, па је рад у школи организован тако што су деци повремено давана испитна питања. Настава за гимназијалце одржавала се у просторијама кафане *Балкан*.[730] Исти проблем је имала је и Грађанска школа, а и решење за мартовски испитни рок је било исто. Проблем недостатка наставничког кадра је решен, али су околности за рад биле тешке *јер се с најскученијим просторијама располагало*.[731] Нижа пољопривредна школа која до 1942. године није била под ингеренцијом Министарства просвете, већ Министарства пољопривреде и исхране, после априлског рата наставила је са радом. Недостатак радне снаге на школским имањима подмириван је општинским кулуком, па су имања засејана на време. Недостајао је новац за исхрану ученика, с обзиром да је школе у свом саставу имала и интернат. Школа је претпрпела веће штете у инвентару, креветима, чаршавима, столицама, кухињском намештају, који су реквирирали припадници разних оружаних јединица, почев од немачке војске, па до „Руског одреда“ који су у априлу 1942. боравили у интернатским просторијама Школе. Заузете су и неке шталске просторије, а реквириран је и део земишта за изградњу пруге од Рудника Костолац до Кучева.[732] Трговачка школа Пожаревачка трговачке омладине је обновила свој рад 10. маја 1942 и радила у овој школској години до 1. септембра 1942. Настава се одвијала у згради Косте Обрадовића у Синђелићевој улици. У школу је било уписано 82 ученика, а током године напустило је њих 28.[733]

Извештај управитеља Народне школе Љубомира Достанића из марта 1942. године потврђује *да се настава*

730 С. Цветковић, *нав. дело*, 235-236.

731 Извештај окружног начелника у Пожаревцу, ВА, НА, 20-4-47.

732 Група аутора, *Сто двадесет година Пољопривредне школе у Пожаревцу 1872-1992*, Пожаревац 1992, 32-35.

733 *Пожаревачка трговачка омладина 1903-1947*, 150, 210

Илустрација 6.

изводи у свим одељењима ове школе по приватним зградама.[734] За потребе школе окружно начелство је у марту 1942. реквирирало локал власника Владислава Илића за месечну кирију од 600 динара.[735] Због недостатка школских просторија није могао бити по наређењу министарства одржан заједнички родитељски састанак, већ су родитељи позвани у локале у којима су наставници иначе одржавали наставу. Према извештају, том састанку је присуствовало укупно 456 ђачких родитеља. Том приликом родитељи су позвани да строго воде рачуна о својој деци, да је земљи потребан мир и ред по сваку цену, јер ће у супротном доћи до *уништења и истребљења нашег народа*... Родитељи су упозорени да децу *упућују на прави пут и строжије пазе да утицај улице и неодговорних фактора не квари васпитање деце*. Скренута је и пажња родитељима да обраде и најмање парче земље, *како би се у идућој години избегла глад која такође може допринети уништавању нашег народа*.[736]

У другом полугодишту ове школске године, рад школа је и даље био угрожен недостатком адекватних просторија, па је тако Гимназија у Пожаревцу наставу за трећи и четврти разред отпочела 23. маја, а за остале разреде настава је почела нешто раније, 13. априла 1942. у просторијама локала „Балкан“ а затим је од 27. априла премештена у зграду у основне школе „Вук Карџић“ где су услови били свакако повољнији. Настава се изводила по налогу министарства просвете по скраћеном програму, тако да су сви предмети били заступљени. Настава је трајала од 7 до 12,10 часова пре подне и од 13,30 до 18,40 по подне. Одмори су трајали по 5 минута. Окружни начелник који је реферисао надлежнима у Београду сматрао је да настава тече уредно и без ремећења. Почетком маја је према распису министарства просвете одржана стручна конференција на којој је утврђен распоред градива за друго полугодиште школске 1942/43. године. Над ученицима је појачан надзор, одређени су дежурни наставници који су сваког дана вршили надзор над кретањем ученика и ученица ван школе. Наставници су по потреби посећивали и школске станове. Наставнички савет је био ригорозан према ученицима који нису правдали своје изостанке после дужег недоласка, а строгим казнама су кажњавани и они који су кршили дисциплинска правила. [737]

Пожаревачка гимназија је у мају 1942. тражила од градског поглаварства земљиште за обраду, али га није добила, јер га није било. Ученици Гимназије у недостат-

734 АС, ГЗ, Одељење за народне школе, 80-1-43-2.

735 ИАП, ДНШ, П, 492/42.

736 АС, ГЗ, Одељење за народне школе, 80-1-43-2.

737 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

ку сопствене парцеле радну службу су извршавали на имању Пољопривредне школе. [738]

У делокруг Министарства просвете од 12. маја 1942. прешла је и Државна трговачка академија у Пожарецу која је до тада била у надлежности Министарства народне привреде. До тада настава у овој школи била је прилагођена насталој ратној ситуацији. Наставу је школске 1941/42. похађало 179 ученика. Радило се у две смене. Настава у другом полугодишту је почела 28. фебруара 1942, али због недостатка просторија проблем наставе је решен одлуком да се ђаци скупљају једном недељно по разредима да би добијали испитна питања и упутства за рад. Од председника Општине тражиле су се адекватне просторије за рад јер је Дом трговачке омладине био заузет од стране немачке војске као седиште штаба немачког гарнизона. Школи је обезбеђена само једна просторија. Каснило се и са полагањем приватних испита због недостатка простора. Настава је трајала све до краја августа, када су одмах почела предавања за наредну школску годину. Школска година је завршена у приватној кући.[739]

У Мешовитој грађанској школи у Пожаревцу настава се изводила нормално, у једној приватној просторији коју је управа школе закупила, у договору са родитељима који су плаћали закупнину. Настава се у овој школи изводила по пуном наставном програму. Ипак, једна просторија је била недовољна, јер школа није имала ни зборницу, ни канцеларију, нити просторије за извођење вештина, а ни двориште. [740]

Велики проблем народних школа био је недостатак наставника, о томе говори податак из извештаја окружног начелника да у целом округу недостаје 85 наставника-ца. Проблем редовног похађања основих школа био је и даље присутан. Наставу је према проценама на нивоу округа, похађало свега 55% деце, што је оцењено као незадовољавајуће. Као узрок и даље се наводе *нередовне прилике*.[741] У Државној народној школи у Пожаревцу, тај проблем је нешто мањи, наставу није похађало 22% уписане деце.[742] Неки су се одселили, неки су прерасли школу. Најчешћи узрок је сматрају надлежни, претерано сиромаштво или лош успех. Зато је школа предузела мере и звала родитеље преко Градског поглаварства *да буду саслушани, а потом и саветовани*. То је донекле уродило плодом, али доласком хладнијих дана, ова деца су изостајала из школа *јер су била ненахрањена, а при том гола и боса*.[743]

Највећи проблем је био издржавање школа и њихово снабдевање огревом. Постојао је проблем и са учитељима и наставницима на селу који нису могли да обезбеде довољне количине огрева за себе па су тражили премештаје. Министарство је покушало да реши овај проблем тако што га је пребацило на општинске управе које су обавезане да за наставнике на селу набаве потребну количину дрва за огрев, а на шта су имали право према Закону о народним школама. Општине су имале обавезу да прибаве и потребна наставна средства и намештај. Тим поводом је у Пожаревцу одржана и конференција среских начелника 26. маја 1942. на којој су претресана сва питања везана за школски рад. [744]

Школе, посебно народне и њихови учитељи, биле су укључене и у пројекат народног просвећивања народа које је започето кроз просветне и аналфабетске течајеве при народним школама. Народно просвећивање је почињало у јесен, а завршавало се са почетком пољских радова. У мају је у склопу здравствене бриге предузето вакцинисање против великих богиња и преглед школске деце за упис у школу. Као проблем школске деце видела се недовољна и слаба исхрана, посебно по варошима, пре свега деце млађег узраста и одојчади, јер је снабдевање вароши храном уопште, а посебно млеком, било слабо и нередовно. [745]

738 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

739 Зорка Стојановић, *150 година Економско-трговинске школе „Жижа Лазаревић*, Пожаревац 2000, 146

740 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

741 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

742 Државна народна школа је 1943. године имала уписано 913 деце. ИАП, ДНШ, П, 593/43.

743 ИАП, ДНШ, П, 1127/42.

744 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

745 Извештај окружног начелника за мај 1942, ВА, НА, 21-1-10.

У јуну 1942. настава је текла мање-више несметано. Тадашњи просветни референт Начелства Драгољуб Јовичић наводи да у том тренутку народне школе у округу изводе наставу ограничено због недовољног броја наставника с једне и великог броја ђака с друге стране. Он сматра да се редовна настава у свим школама може успоставити тек од наредне школске године ако Министарство буде у могућности да попуни сва празна учитељска места и одељења у тим школама. Наставу је и даље на ниову округа похађало нешто више од половине ученика. По његовом мишљењу, разлог су нередовне прилике, као и да су претходних година *југословенске власти толерисале непохађање наставе у појединим крајевима* и да је то тешко променити. Управитељима школа је као представник министарства дао потребна упутства наставницима како да они са своје стране, *без обзира на интервенцију власти* учине све што је могуће и потребно да својим лепим и тактичним опхођењем са народом, са убедљивим образложењима и доказима придобију народ, нарочито ђачке родитеље, тако да они осете потребу за школом и школовањем своје деце. Учитеље види као главни чинилац тврдећи да они *ако своју дужност правилно схвате могу више учинити за школу и за посећивање исте него интервенција власти.*[746] У складу са новом праксом министарства просвете на крају школске године у свим народним школама су обављени свечани годишњи испити у присуству родитеља.[747] Школска година је за народне школе завршена на Петровдан, 12. јула присуствовањем ученика божијој служби у црквама, а потом саопштењем резултата успеха и поделом награда.[748] Истовремено текао је упис деце у нову школску годину који није пролазио без проблема. Још за школску 1941/42. било је родитеља који нису хтели децу да доведу за упис у први разред на преглед, па је управник Љубомир Достанић тражио преко Градског поглаварства да их *силом приведу на лекарски преглед и калемљење* ради уписа у школу. Исто је било и при упису за 1942/43, када су родитеље *силом довлачили у школу*.

У Гимназији је током јуна 1942. настава интензивирана с обзиром да се ближио крај школске године. Завршни и поправни испити су се спроводили по упутствима Министарства. Одржане су седнице Наставничких већа на крају школске године и матурски испити. Школска година се завршила 27. јуна, а успех је свечано саопштен на Видовдан.[749] По завршетку наставе, ученици су у складу са наредбама министарства били ангажовани на школском имању. С обзиром да Гимназија није имала своју парцелу, ученици Гимназије из Пожаревца су били ангажовани на имању Пољопривредне школе у Пожаревцу, док су наставници током јула користили петнаестодневни годишњи одмор.

Настава у Државној трговачкој академија је према распису министарства, настављена и током јула месеца, са планом да се заврши до 31. августа. Ученици ове школе, као и гимназијалци, били су ангажовани у башти Пољопривредне школе по један сат дневно. Државна мешовита грађанска школа је завршила школску годину, али је имала кадровских проблема јер је њен управитељ Љубомир Брешић смењен и стављен под дисциплински суд одлуком Окружног начелства, односно окружног начелника Милана Калабића.[750]

Због сталног прилива избеглица 5. јула 1942. у Пожаревцу је отворен Дечији избеглички дом у ком је било смештено шездесеторо деце старости између 5 и 12 го-

746 О томе говори податак да је наставу у Народној школи у Пожаревцу процентуално редовно похађало школске 1941/42, 79% ученика, школске 1942/43, 81%, а школске 1943/44, 83% ученика који су уписани у ту школску годину. Податак у: Мр. М. Манојловић, Ј. Живковић, *нав. дело*, 43.

747 *Поновним увођењем ових испита обновљена је једна лепа и позната традиција наше народне школе у Србији, за коју је после паузе од десетак и више година владало велико интересовање нарочито у родитељаким наставничким и ђачким круговима*, наводи се у извештају окружног начелника. Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

748 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

749 Извештај окружног начелника за јун 1942, ВА, НА, 21-2-49.

750 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43; Између Брешића и Калабића дошло је до сукоба, јер је Калабић сматрао да Брешић није погодан за такав положај, па је поставио свог кандидата Ненада Николића. У основи је био спор Калабића са Димитријем Брешићем, школским надзорником, а рођаком Љубомировим. АС, ГЗ, ОСШ, 14-12/1942 и 19-406/1942;

дина. У извештају окружног начелника Калабића наводи се да је циљ отварања овог дома да се *деца збрину и васпитавају у националном духу*.[751]

Свим школама је наређено да преко летњег одмора окреч и очисте школске зграде и просторије и отклоне кварове. У ту сврху свим општинским управама је наређено да се школама исплати сума од 10.000 динара на име набавке школског инвентара, а нарочито учила и наставних средстава која су по школама у знатној мери уништени. [752] Питање издржавања и снабдевања школа озбиљно је забрињавало власти. Нарочито питање снабдевања огревом за зиму. Цене огревном дрвету кретале су се *до невероватности*. Просветни референт Јовичић је видео решење да се питање набавке огрева пренесе на управне општине. Народном просвећивању се посвећивала посебна пажња, па су одржавана предавања за народ. Народ је био гладан, без одеће, оскудевало се и у храни, текстилу, кожи, гвожђу.[753]

Школска 1942/43. година

У августу 1942. настава у школама се припремала за нову школску годину. Као најбројнијој од свих школа Гимназији је био потребан далеко већи простор од оног којим јер располагала у згради основне школе *Вук Караџић*. О условима у којима је школа радила у школској 1942/43. години говори и изасланик министра просвете у свом извештају. У школи се писало на старим расклиманим клупама, није било столица, па су ученици морали да ученици стоје. Ни наставници нису имали бољих погодности, њихова канцеларија такође није имала столица. Када је било лоше време, због недостатка адекватне просторије, наставници су се склањали у подрум. Због тешког стања у којем је школа радила изасланик министра просвете је предложио Министарству да се хитно нареди директору Гимназије да од наредне школске године заузме све просторије основе школе, а да се два разреда основе школе сместе у приватне куће. Хигијена у школи по његовом мишљењу је била „испод сваке критике“.[754] Настава је планирано да се изводи и пре и после подне, без одмора како би сви предмети и часови били заступљени. У питање обезбеђења простора за школе активно се укључио и просветни референт који је због тог питања одржао конференцију старешина свих школа. Донета је одлука да за потребе школа окружно начелство реквирира потребне просторије по граду.[755]

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГ. ЧАЧАНСКОГ
БРОЈ: 11526
12 октобра 1942 год.
Пожаревац.

На основу наређења Г.Окружног начелника и записника одређене комисије од данас доносим следећу:

О Д Л У К У:

да се за потребе државне народне основне школе у Пожаревцу реквирирају две куће до би могле четири одељења редити полудневну наставу јер је Светосавска школа заузета.

Да се реквирира кућина "Централ" Призренска улица бр.53 и кућина "Златни лав" Призренска бр. 24.Комисија је прегледала наведене локале да се могу употребити за школске дворане основних школа.

Код зграде-кућине "Централ" треба платити сувласнику Љубомиру Живићу да би сопственик имао правда за свој стан и да тај доход замени му кирају уколико би је он употребљавао.

Предлаже се да се плати месечна кирија по 600 дин. за сваки локал.

О овоме се извештавају:
1/просветни референт ради знања,
2/претстојник градске полиције ради извршења,
3/управитељ државне народне школе ради знања,
4/власник кућине "Централ" ради знања Призренска бр.53,
5/сопственик кућине "Златни лав" ради знања Призренска 24

ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК,

Илустрација 7.

У другој половини августа 1942. започело је одржавање поправних и пријемних испита. Државна трговачка академија је наставила да ради и даље у приватној згради, јер је њена зграда и даље била заузета од стране немачке војске. Настава у Државној мешовитој грађанској школи одржавала се током године у једној приватној просторији, али то је било изводљиво с обзиром да је постојао само један разред и одељење. У новој школској години 1942/43. требало је отворити још једно одељење па се постављало питање додатних просторија. Планирано је

751 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

752 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

753 Извештај окружног начелника за јун 1942. ВА, НА, 21-2-49

754 С. Цветковић, *нав. дело*, 238.

755 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

да настава буде полудневна и да се одржава пре и после подне у једној просторији.[756]

Народне школе су започеле свој рад након великог школског одмора 15. августа. Неке школе нису имале потребне наставнике, што је онемогућавало почетак рада. За наставнике и наставнице који се нису јавили на дужност наређено је да се према њима предузму *потребне мере*. Одмор за наставнике је трајао 15 дана, а од стране окружног начелства су били ангажовани и као пописивачи приликом вршидбе. Да овај посао није протицао без проблема говори и хапшење од стране немачких власти учитеља из Смољинца у вези са овим послом, Николе Мудића и Јована Стошића. [757]

Питања смештаја, огрева и наставног кадра су и даље најчешћи проблем у извештајима окружних начелника. Окружно начелство је то покушало да реши наређењем општинама да обезбеде снабдевање, како школа, тако и наставника. За остале школске потребе било је предвиђено издвајање средстава из кредита окружног буџета. За набавку учила, општине су по наређењу окружног начелства доделиле *изванредну помоћ* од по 10.000 динара. Започело се и са групним предавањима за народно просвећивање, а у припреми је било поновно отварање аналфабетских течајева.[758]

У октобру 1942. године зграда школе *Свети Сава* била је заузета од стране одреда СДС-а. За потребе школе су реквириране две кафане, *Централ* и *Златни коњ*, за рад четири одељења.[759] Комисија је прегледала наведене локале и утврдила да се могу употребити за рад.[760] Колико је проблем школских зграда у окупираној Србији био велики говори и то што се у решавање морао укључити и председник владе који је наредио да се све школске зграде заузете од српских оружаних одреда имају испразнити. Исти захтев је упућен и команданту Српске државне страже округа пожаревачког, чак са предлогом да одред задржи један део школских просторија.[761] Изгледа да до компромиса није дошло јер се настава за ученике Светосавске школе и у новембру одржавала у кафани *Европа* сваки други дан.[762] Извештај управитеља Државне народне школе Љубомира Достанића из децембра 1942. указује да су свих пет школских зграда заузете у друге сврхе, да се настава изводи у 11 локала узетих у закуп и реквирираних, да се од тих 11 само 4 могу употребити за извођење наставе у зимском периоду. Изнео је и проблем да школа располаже са врло мало угља, дрва нема никако, а нема ни изгледа за набавку. Четвртина ђака је била без зимске обуће.[763] У школу је у том тренутку било уписано 479 дечака и 434 девојчице, укупно 913 ученика у 22 одељења и 33 наставника.[764]

Проблемом смештаја школа бавио се и окружни школски инспектор на конференцији просветних инспектора у Београду 1942. године којој је присуствовао и министар. Пожаревачки окружни инспектор је изнео проблем везан за средње школе, да оне слабо раде јер су зграде реквириране од Немаца, као и да све школе раде у приватним кућама и кафанама. Навео је да је у селима стање боље, да не ради свега шест-седам школа због трошних зграда, или недостатка учитеља; да су све општине дале по 10.000 динара и да су школе и учитељи снабдевени дрвима. *Дух у школама трпи од страха: у мања места долазе шумци*, приметио је у свом излагању, *у страху за децу родитељи желе да школа не ради, али да им деца ипак не изгубе годину*. Ђаке је окарактерисао као мирне и добре, као и наставнике и директоре. На конференцији, пред министром је указао на проблем наставника који су већином избеглице и који су економски погођени. У срезу хомољском и звишком сматра да је стање најтеже, један учитаљ је убијен, погинуло је неколико свештеника и виђенијих људи. Зато су многи учитељи и наставници тражили премештаје. [765]

---

756 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

757 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

758 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

759 Драган Фелдић, *Век постојања и рада Основне школе „Свети Сава“ у Пожаревцу*, Пожаревац 2011, 125.

760 ИАП, ДНШ, П, 1022/42.

761 ИАП, ДНШ, П, 1168/42.

762 ИАП, ДНШ, П, 1183/42.

763 ИАП, ДНШ, П, 1208/42.

764 Статистика Државне народне школе Пожаревац 1942/43, ИАП, ДНШ, П, 593/43.

765 ВА, НА, 34А-2-41.

Од јануара 1943. Гимназија је радила по новом распореду, поједини разреди су долазили сваки други дан (4. и 8. разред) са по четири или пет часова дневно. Док су остали разреди долазили у школу сваки девети дан на састанке који су трајали по 6 часова дневно. Због велике хладноће предавања у школама нису одржавана 15. 16, 18 јануара. Предавања су настављена 21. јануара и од тада се одржавјау према постојећем распореду. У школи је поведена акција за помагање сиромашних ученика. Исто тако су ученици из својих средстава послали 62 пакета са намирницама заробљеницима у Немачкој. Светосавска прослава Гимназије одржана је у просторијама *Хотела Гранд*, према упуствима Министарства просвете. После изведног програма окружни наченик Маринковић, је дозволио ученицима виших разреда да могу истог дана после подне *приредити матине* на коме су били присутни наставници са директором. [766]

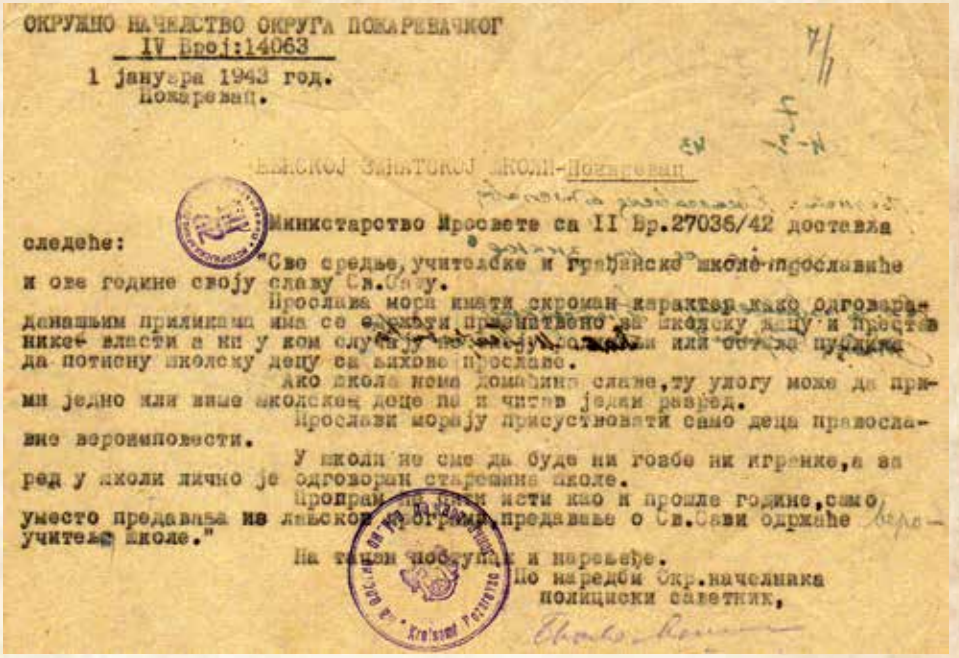

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
IV Број:14063
1 јануара 1943 год.
Пожаревац.

...ској занатској школи-Пожаревац

Министарство Просвете са II Бр.27036/42 доставља следеће:

"Сво средње, учитељске и грађанске школе прославиће и ове године своју славу Св.Саву.

Прослава мора имати скроман карактер као одговара данашњим приликама има се елиминисати приређивање за школску децу и против ничке власти а ни у ком случају не смеју се давати или остављати да потисну школску децу са њихове прославе.

Ако школа нема домаћина славе, ту улогу може да прими једно или више школских деце по и виших једног разред.

Прослави морају присуствовати само деца православне вероисповести.

У школи не сме да буде ни гозбе ни игранке, а за ред у школи лично је одговоран старешина школе.

Програм прославе исти као и прошле године, само уместо предавања на школском одржати предавање о Св.Сави одржаће учитељ школе."

На тачан поступак и наређење.

По наредби Окр.начелника
полициски саветник,

Илустрација 8.

Трговачка академија је са закашњењем, тек 15. октобра започела нову школску годину.[767] Углавном је настава текла без прекида, осим у периоду 15-18. јануара, када је због јаке хладноће морала бити прекинута. Школа је обезбедила довољно огрева, па није било потребе за обуставом наставе. Као проблем после Божићњег одмора уочена су бројна одсуствовања, наводно због болести. Тиме се бавио и окружни начелник, па у свом извештају наводи да је код многих ученика примећена *немарност у појединим предметима*, а узрок по његовом мишљењу је што вероватно немају довољно огрева код куће и повољних услова за рад. Почетком јануара ученици ове школе су учествовали у прикупљању прилога за зимску помоћ. Тада је приређено и *Српско посело* са позоришним комадом, хорским песмама и рецитовањем. Светосавска прослава ове школе је изведена је заједно са Гимназијом. После програма додељене су награде, а окружни начелник је Трговачкој академији поклонио књиге. [768]

Грађанска школа је почетком 1943. године радила сваки други дан са ученицима појединих разреда са скоро свим часовима. Свакодневна настава била је неизводљива, јер није било одговарајућих просторија. Ова школа је, према оцени окружног начелника, радила у тешким условима. Светосавска прослава ове школе је изведена у заједници са Народном школом, према програму који је прописало Министарство просвете. Окружни начелник је и овој школи, односно њеним ученицима поклонио књиге.[769]

Настава због огрева није прекидана ни у једној школи, али у много школа количине примљеног огрева нису биле довољне за целу сезону грејања, већ су се од општинских управа у округу морале потраживати до-

766 Извештај окружног начелника за јануар 1943. године, ВА, НА, 22-2-15.

767 Зорка Стојановић, *нав. дело*, 148.

768 Извештај окружног начелника за јануар 1943. године, ВА, НА, 22-2-15.

769 Извештај окружног начелника за јануар 1943. године, ВА, НА, 22-2-15.

Илустрација 9.

датне количине. Недостајали су лекови, санитетски материјал, животне намирнице и огрев. Број избеглица у округу је и даље растао, па је у овом месецу у округу било 8234 избеглице које су били смештене по селима и варошима. За њихов смештај су реквириране јавне и приватне зграде, смештани су и по селима где су домаћини били у заробљеништву. Крајем децембра 1942. Комесаријат за избеглице је преузео у своје руке Дом српске избегличке деце у Пожаревцу. У том тренутку је њему је било смештено 67 избегличке деце ученика Грађанске школе и Трговачке академије. Убрзо је због неадекватног смештаја овај дом и укинут, а деца су распоређена у Ваљево и Соко Бању.[770]

Током марта 1943. због *нередовних прилика које су владале у округу* није било могућности за одржавање предавања у народу у оквиру народног просвећивања. Пропаганда се водила преко угледних грађана, који су *свакодневно упућивали грађанство на лојално и савесно испуњавање свих грађанских обавеза и дужности.*[771]

Школски живот је текао мање-више исто. Гимназија је радила сваког другог дана са свим разредима од почетка марта захваљујући томе што је добила још две учионице. Ученици су редовно слали пакете нашим заробљеницима. На крају првог полугодишта, с обзиром на прилике, успех је оцењен као задовољавајући. Из Гимназије је искључено осам ученика који су упућени у Смедеревску Паланку на принудно васпитање.[772]

Трговачка академија је радила свакодневно, док је Грађанска школа наставу имала сваки други дан у врло тешким околностима, без наставних учила и просторија.[773] Исти је случај и са Женском занатском школом у којој се настава такође тешко одвијала због недостатка материјалних услова за рад.[774]

У пролеће 1943. бележе се чешће акције партизана и напади на општинске органе власти, али и појединачни обрачуни различитих оружаних формација са грађанима. Окружни начелник је у својим извештајима тврдио да у народу нема сем појединачних, никаквих симпатија ни за акције Драже Михаиловића, нити партизана. Колаборационе власти су наставиле са одржавањем зборова по селима.[775]

770 Извештај окружног начелника за јануар 1943. године, ВА, НА, 22-2-15.

771 Извештај окружног начелника за март 1943, ВА, НА, 22-6-28.

772 Извештај окружног начелника за март 1943, ВА, НА, 22-6-28.

773 Извештај окружног начелника за март 1943, ВА, НА, 22-6-28.

774 Извештај окружног начелника за март 1943, ВА, НА, 22-6-28.

775 Извештај окружног начелника за прву половину априла 1943, ВА, НА, 22-7-16.

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГ ПОЖАРЕВАЧКОГ
Пропагандни отсек
Број 30/1943 год.
7 маја 1943 год.
ПОЖАРЕВАЦ

93/1

УПРАВИТЕЉУ ЖЕНСКЕ ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

ПОЖАРЕВАЦ

У вези припремања антикомунистичког дана на дан 9 маја 1943 год. умољавате се да присуствујете конференцији данас у 11 часова у пропагандном отсеку.

За Скр.начелника
Помоћник,

Илустрација 10.

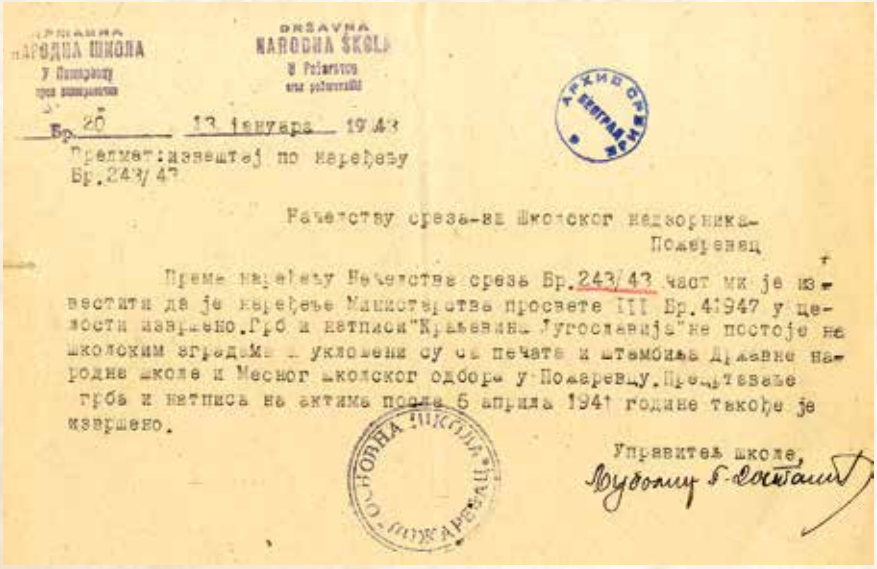

ДРЖАВНА НАРОДНА ШКОЛА
У Пожаревцу

Бр. 26 13 јануара 1943

Предмет: извештај по наређењу
Бр.243/43

Начелству среза-ва Школског надзорника-
Пожаревац

Преме наређењу Начелства среза Бр.243/43 част ми је известити да је наређење Министарства просвете III Бр.4:1947 у целости извршено. Грб и натписи "Краљевина Југославија" не постоје на школским зградама - уклоњени су са печата и штамбиља Државне народне школе и Месног школског одбора у Пожаревцу. Преиштавање грба и натписа на актима после 6 априла 1941 године такође је извршено.

Управитељ школе,

Илустрација 11.

Оружани сукоби довели су до отежаног функционисања општинских власти и током маја 1943. У народу се и даље наставља *просветна акција* тако што *екипе интелектуалаца* често долазе у села да би држали предавање са разним темама. Пропаганда коју су редовно добијали становници окупиране Србије ипак није могла да задовољи основне потребе становништва, па окружни начелник у Пожаревцу бележи да око начелства свакодневно дефилује маса и вапи за хлеб. Он упозорава, да *ако се гладнима у најкраћем року не изађе у сусрет и не додели нешто хране, прети опасност да ће глад узети највеће размере*.[776]

У таквим околностима, школе настављају да раде, по оцени окружног начелника, нормално, чак, *захваљујући мерама које је предузео* и успех ученика постаје све бољи. Да је просвета била предмет његовог појачаног интересовања говори и то што је често посећивао школе. Тако је 18. маја посетио Гимназију у Пожаревцу, у пратњи просветног референта, и присуствовао настави. Тада је наградио ученике који су показали *најбољи успех, целеменит, добар и чврст морални карактер*. У склопу својих просветних активност посетио је и Трговачку академију у Пожаревцу и Гимназију у Петровцу и том приликом наградио 27 ученика са по 500 динара. Са наставницима сваке од ових школа је одржао конференцију и том приликом изнео своје примедбе, изразио задовољство у погледу успеха и позвао наставнике да и *даље истрају у раду на препороду омладине*. Он је обећао да ће их за узврат помоћи са своје стране, нарочито у материјалном погледу, додељујући извесну количину животних намирница. [777]

Народне школе су углавном у целом округу радиле. Од 174 није радило само 18 школа са 20 одељења, јер нису имале наставнике. Због нередовних прилика, смањене јавне безбедности, помањкања наставника, проблематично је било и редовно похађање ученика. Власти су окривљивале и родитеље који нису *довољно просвећени* да схвате да децу треба слати у школу. Многи од њих су у недостатку радне снаге употребљавали децу за лакше домаће послове.[778] Зато је народно просвећивање

776 Извештај окружног начелника за мај 1943, ВА, НА, 23-2-20.

777 Извештај окружног начелника за прву половину априла 1943, ВА, НА, 22-7-16.

778 Управитељ Државне народне школе у Пожаревцу властима је у новембру 1943. доставио списак родитеља и ђака који не похађају наставу. ИАП, ДНШ, П, 973/43.

имало посебан значај. У овом периоду у округу је одржано 113 предавања и 44 посела на којима је било 2570 лица, а на истима је прикупљено 6.222 динара. Број предавања у односу на прошли месец повећан за 50%, што окружни начелник повољно оцењује, с обзиром да наставници форсирају рад у школи због краја школске године, а родитељи су заузети радовима у пољу. Околности у којима живе становници Пожаревца и читавог округа су биле отежане и због лошег снабдевања лековима и другим санитетским материјалом, али пре свега огревом. Највећи проблем у овом тенутку је слаба исхрана која је претила и да погорша опште здравствено стање грађана. Растао је константно и број избеглица које је такође требало збринути.[779]

У првој половини јула 1943. израженије су пропагандне активности у народу кроз школу и школска посела. Представници власти су саветовали народ да се управљају у духу програма Владе народног спаса. У истом духу, 11. јула одржана је смотра средњошкослке омладине на отвореном пољу, којој је присуствоало 3000 пожаревачких грађана. На тој смотри окружни начелник је средњошколској омладини одржао говор у коме је поред осталог рекао да је *срећан кад их види сврстане, крепке и чврсте и када види да мисле и раде за српство*. Потсетио их је на просперитет народа до кога може доћи само ако му је омладина радна и конструктивна, а *то нарочито важи данас за Српски народ, када се на све стране диже ратни вихор*. Позвао је омладину да не забораве да су синови оних јунака који су од Душана водили и стварали Србију, да се угледају на хероје и да са пуно воље и смисла *прихвате Српски барјак*. На смотри је говорио и директор Пожаревачке гимназије Љубомир Мијовић и добровољац V српског добровољачког одреда професор Јова Барјактаревић. После отпеваних песама *Ој Србијо* и *Војска смене* средњошколска омладина се сврстала у поворку и прошла главним улицама Пожаревца.[780]

Школска 1943/44.

Август 1943. донео је и проблем организовања нове школске године. Током лета је извршена делимична оправка школских зграда и намештаја, вршени су поправни испити и упис ученика. Окружни начелник извештава да у овом месецу није било нових хапшења наставника нити је који од наставника био повучен из свога места службовања, али да се још увек налазе у затвору раније похапшени учитељи: Жарко Николић, учитељ на раду у Окружном начелству, Савић Ратко, учитељ из Крвије у Срезу млавском, Стеван Марјановић, учитељ у Кудрешу, Вера Станковић учитељица из Великог Лаола, Владимир Максимовић учитељ из Волује, Борисав Јанковић, учитељ у Раброву, Војислав Јанковић, учитељ у Чешљевој Бари, као и Данило Анђелић, учитељ у Јасикову. Животни услови становништва мало су били побољшани су јер је стигла нова пшеница.[781]

Настава у новој школској години је почела благовремено. Државна народна школа је имала 23 одељења са укупно 958 ученика, од тога 510 дечака и 448 девојчица. Наставу су редовно похађали 804 ученика или 83,93%. [782] Народне школе које имају наставнике отпочеле су рад 1. септембра. Школе су окречене, огрев за школу и за наставнике набављао се од стране општинских управа. За сваку школу за набавку наставних средстава било је предвиђено по 15.000 динара. Учитељи по селима примили су по 70 килограма жита по члану породице, а учитељи у Пожаревцу и професори средњих стручних школа по 50. Питање исхране се побољшало после жетве, али је набавка осталих намирница представљала велике тешкоће, посебно маст, месо, млеко и сир. Те намирнице могле су се набавити само на црној берзи, по далеко вишим ценама од прописаних, те су због тога највећем делу грађанства биле неприступачне, самим тим и државним чиновницима.[783] Те чињенице је било свесно и окружно начелство, те је зато од стране власти у новем-

779 Извештај окружног начелника за мај 1943, ВА, НА, 23-2-20,

780 Извештај окружног начелника за прву половину јула 1943, ВА, НА, 23-5-18.

781 Извештај окружног начелника за прву половину август 1943, ВА, НА, 23-8-30.

782 ИАП, ДНШ П, 73/44.

783 Извештај окружног начелника за септембар 1943, ВА, НА, 21-2-5.

бру 1943. породицама службеника подељено по 50 килограма жита, како активним службеницима тако и службеницима који су били у пензији.[784]

На почетку нове школске године Гимназија је имала 26 одељења са 1039 ученика, од тога 13 мушких, 10 женских и 3 мешовита. Школа је и даље била ван својих просторија, у згради школе *Свети Сава* где је имала 6 учионица. Ученици су биле подељени на групе, а настава је организована тако да је свака група имала предавање три или четири часа.[785]

Трговачка акдадемија у Пожаревцу отпочела је рад у новој школској години на време. Због премештаја појединих професора и болести вршиоца дужности директора Милана Петровића недостајали су наставници. Један од професора, Ђока Радовић, отишао је у суседно село још за време распуста и није се више вратио, а 25. септембра је од стране немачких власти ухапшен суплент Златко Мамузић од стране Гестапоа.[786] Разлог његовог хапшења школским, али и домаћим властима није био познат. Проблем са недостатком кадра је привремено решен реакцијом окружног начелника који је Трговачкој академији доделио на рад професоре Гимназије.[787]

Грађанска школа је са радом почела на време и поред тешких услова и недостатка простора. Имала је сада 4 одељења са укупно 63 ученика. Сва одељења су била мешовита. Школа је и даље радила у реквирираним просторијама, без наставних средстава, у врло тешким околностима. Из истог разлога и немогућности да их реши Женска занатска школа није могла да отпочне са новом школском годином на време. Власт је преузела на себе да за потребе ове школе реквирира просторије како би јој се омогућио рад. [788]

Због слабе исхране ученика министарство је наредило да се где год је то могуће формирају ђачке кухиње. Тражени су начини да се обезбеди њихово снабдевање. Тако је Државна гимназија приредила две приредбе у корист ђачких кухиња. Програм је био састављен од рецитација, музичких тачака и позоришних комада. Интензивно се прикупљао новац и храна за рад ђачке кухиње. Прикупљено је 1500 килограма жита и 70.000 динара. Са оснивањем ђачке кухиње покушавало се и при Државној народној школи, али резултати нису били задовољавајући.[789]

Почетком 1944. по наређењу министарства просвете отворене су више народне школе у сивм местима у којима постоји народна школа. Исто наређење је добила и Државна народна школа.[790] Рад у свим народним школама текао је углавном нормално. У Округу је радило 150 од 174 школе. Због слабе безбедности био је отежан рад на просвећивању по селима. Родитељски састанци су коришћени за информисање о школским потребама. Гимназија је радила уз недостатак наставника за математику и француски. Професор математике је од почетка окупације био у заробљеништву, а професорка француског Живка Стојановић била је ухапшена од стране Гестапоа. Сви напори на отварању ђачке кухиње за ученике Гимназије нису ни током јануара 1944. уродили плодом.[791] Школска кухиња у чије се отварање улагало великог напора коначно је прорадила 16. фебруара 1944. У њој се хранило 90 ученика Гимназије и 10 ученика Грађанске школе. [792]

Почетком 1944. године, Трговачка академија је наставила да ради под истим условима као и пре. Није било професора за француски језик, из истог разлога као и у Гимназији, а професорка историје Надежда Вељко-

784 Извештај окружног начелника за прву половину новембра 1943, ВА, НА, 24-4-59.

785 Извештај окружног начелника за септембар 1943, ВА, НА, 21-2-5.

786 Зорка Стојановић, *нав. дело*, 153.

787 Драгољуба Јовичића за српски језик, Живку Стојановић за француски, Љубицу Стојановић за земљопис, Орлов Георгија и Вељковић Надежду за часове историје. Извештај окружног начелника за септембар 1943, ВА, НА, 21-2-5.

788 Извештај окружног начелника за септембар 1943, ВА, НА, 21-2-5.

789 ИАП, ДНШ, П, 663/43. Са оснивањем ђачке кухиње се покушавало и крајем 1942. године јер је било 100 сиромашне деце који би се хранили. Тада је скупљено 45 хиљада динара, требало је још 300 кг пасуља, 1000 кг кромпира и 200 кг лука. Изгледа да кухиња није заживела. ИАП, ДНШ, П, 1173/43.

790 ИАП, ДНШ, П, 973-983/43, расписи Министарства просвете.

791 Извештај за јануар 1944, Ва, НА, 24-4-8.

792 Извештај окружног начелника за фебруар 1944, ВА, НА, 25-3-31.

вић била је на одобреном боловању. Нижа пољопривредна школа радила је у својим просторијама, док је Грађанска школа и даље била у лошем положају због недостатка зграде, инвентара и учила, а наставу је изводила по скраћеном програму. Женска занатска школа радила је, али отежано због недостатка текстила.[793]

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
IV Број:1422
30 марта 1944 год.
Пожаревац

ДИРЕКТОРУ ГИМНАЗИЈЕ
ПОЖАРЕВАЦ

На Ваш предлог бр.314 од 28-III-944 год.

О Д О Б Р А В А М

прекид наставе од 28 марта до закључно 3 априла 1944 год. с разлога што школа нема огрева,а врло хладно је.-

ВР. ОКРУЖНОГ НАЧЕЛНИКА

Илустрација 12.

Школа у Пожаревцу вршила припреме за почетак другог полугодишта. Окружни начелник у свом извештају оцењује да сви наставници своје дужности извршавају савесно и редовно, да има врло мало боловања. На почетку другог полугодишта школске 1943/44. проблем школа је било слабије похађање од стране ученика због јаче зиме и несташице обуће и одеће. Наставници су покушавали кроз родитељске састанке да утичу на родитеље да децу редовно шаљу у школу. Хигијену деце према оценама надлежних била је задовољавајућа, као и здравље деце и наставника. Било је случајева грипа, али није било епидемије. Због тешких прилика и слабе безбедности смањен је рад на народном просвећивању, па је одржано свега 48 предавања, а у школама 26 посела. *Уредба о сузбијању* неписмености примењивала се, отворени су аналфабетски течајеви, али обвезници нису долазили. [794]

Рад школа је на кратко неколико пута прекидан услед сирена које су обавештале о опасности од ваздушних напада у пролеће 1944. Пожаревац није био мета савезничких авиона, али је његов ваздушни простор прелетан при бомбардовањима у Румунији. Зато је настава почињала рано ујутро. Управо због опасности од савезничког бомбардовања, одређено је да се испити на крају школске године одржавају у раним јутарњим и касним поподневним сатима. У случају узбуне, ученици су пуштани ради склањања на сигурно.[795] Нова наставна година није почела на време, као обично, у септембру, у ишчекивању расплета Другог светског рата. Пожаревац је ослобођен 15. октобра 1944. године, а већ 17. октобра по наређењу првог команданта ослобођеног Пожаревца мајора Дворникова, наређено је да се помогне у обезбеђивању нормалног рада школа, болница, лабораторија и других културних и комуналниих установа.[796]

БИТИ УЧЕНИК У ОКУПАЦИЈИ

Омладина по потреби државе и народа

Омладина је имала посебно место у окупационом систему власти. То је видљиво у бројним изјавама колаборационих политичара, председника владе Милана Недића, министра просвете Велибора Јонића и помоћ-

793 Извештај за јануар 1944, ВА, НА, 24-4-8.

794 Извештај окружног начелника за фебруар 1944, ВА, НА, 25-3-31

795 С. Цветковић, *Окупирана школа....* 239.

796 Д. Богдановић Буцић, *Записи из окупираног Пожаревца*, 83-84.

ника у министарству просвете и једног од главних идеолога колаборационе просветне политике Владимира Велмар-Јанковића. Просветне власти нису биле задовољне понашањем наше омладине па су се врло често у говорима водећих личности српске просвете из периода окупације могле чути критике, али и предочавање каква се омладина жели и шта се од ње очекује.[797] Владимир Велмар-Јанковић тако примећује да је *на хиљаде градске деце неваспитано, отрезло у лоше навике, без свести о најосновнијим дечјим и будућим грађанским дужностим, а навикнуто на неред, непослушност и неодговорност....*[798] Министар Јонић сматра да се мора формирати *јединствена национална организација целокупне омладине. Та омладина неће бити организована за параду, него за један стваран рад кроз који ће се утрти класне разлике и усадити један нов дух рада и стваралаштва....*[799] *Кад је у питању омладина, узданица наша, срце нашег будућег живота, морају се предано и беспоговорно уложити све снаге искусних и позваних људи - родитеља и учитеља да се она сачува од свега што би је могло поместити и онеспособити да одиграа своју улогу обнове и часно изврши своју националну дужност.*[800]

Реформатори школе у периоду владе Милана Недића дистанцирали су се од међуратног периода сматрајући да је просвета у том периоду посрнула *Настава је водила бригу о томе шта би наш млади човек могао да буде у будућност, али није водила бригу о томе одакле је он, какав улази у школу, и какво му је кућно васпитање... Настава је полазила од типа апстрактног човека, интернационалног и општељудског, а затуштала је човека са нешег тла и полазне основе тога тла. Настава је давала избор општих вредности, али је пренебрегла да у душе омладине усади основну хијерархију националних вредности. Настава је давала Европу од Париза до Москве, али је нацију свела на шаблону и на дотрајали пригодни партриотизам. Настава је давала просечно образовање, али није формирала духовно гледање. Настава је отварала видике, али није давала сигурне оријентације. Настава је давала пуне прегршти знања, али није водила рачуна о структури наше земље, једном речи о потребама нације, њеног живота, њених основа и њеног органског развитка.*

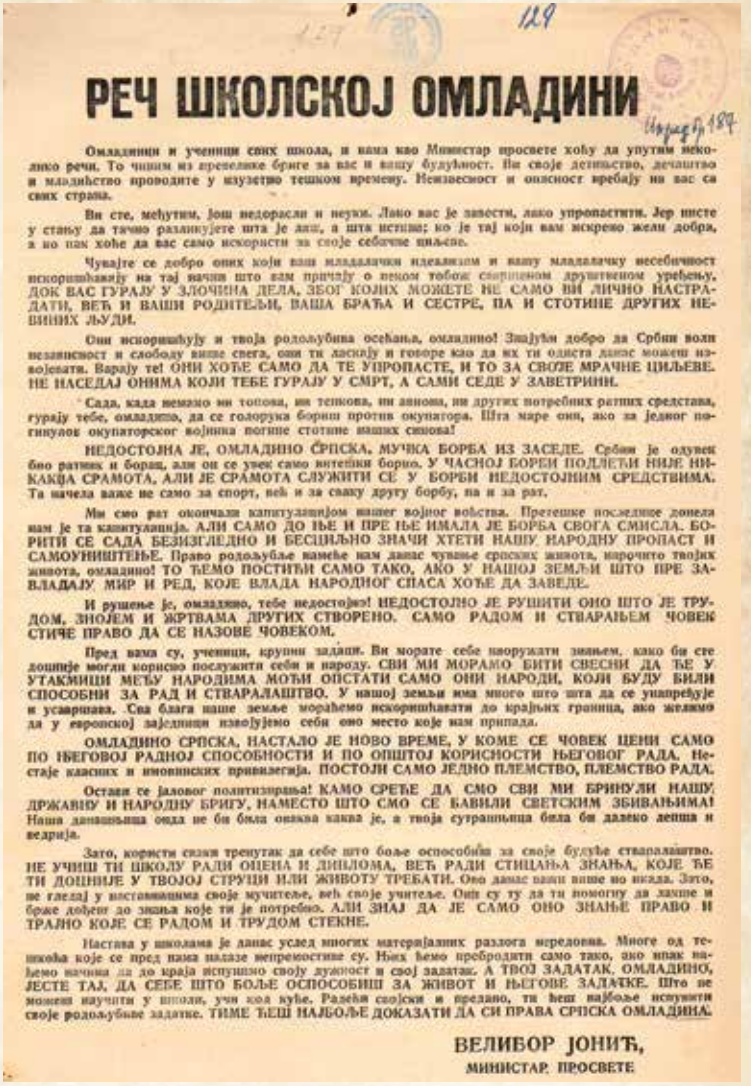

129

РЕЧ ШКОЛСКОЈ ОМЛАДИНИ

Омладинци и ученици свих школа, и нама као Министар просвете хоћу да упутим неколико речи. То чиним из пренелике бриге за вас и вашу будућност. Ви своје детињство, дечаштво и младићство проводите у изузетно тешком времену. Неизвесност и опасност вребају на вас са свих страна.

Ви сте, међутим, још недорасли и неуки. Лако вас је завести, лако упропастити. Јер нисте у стању да тачно разликујете шта је лаж, а шта истина; ко је тај који вам искрено жели добра, а ко пак хоће да вас само искористи за своје себичне циљеве.

Чувајте се добро оних који ваш младалачки идеализам и вашу младалачку несебичност искоришћавају на тај начин што вам причају о неком тобож савршеном друштвеном уређењу, ДОК ВАС ГУРАЈУ У ЗЛОЧИНА ДЕЛА, ЗБОГ КОЈИХ МОЖЕТЕ НЕ САМО ВИ ЛИЧНО НАСТРАДАТИ, ВЕЋ И ВАШИ РОДИТЕЉИ, ВАША БРАЋА И СЕСТРЕ, ПА И СТОТИНЕ ДРУГИХ НЕВИНИХ ЉУДИ.

Они искоришћују и твоја родољубива осећања, омладино! Знајући добро да Србији воли независност и слободу више свега, они ти ласкају и говоре као да их ти одиста данас можеш извојевати. Варају те! ОНИ ХОЋЕ САМО ДА ТЕ УПРОПАСТЕ, И ТО ЗА СВОЈЕ МРАЧНЕ ЦИЉЕВЕ. НЕ НАСЕДАЈ ОНИМА КОЈИ ТЕБЕ ГУРАЈУ У СМРТ, А САМИ СЕДЕ У ЗАВЕТРИНИ.

Сада, када немамо ни топова, ни тенкова, ни авиона, ни других потребних ратних средстава, гурају тебе, омладино, да се голорука бориш против окупатора. Шта маре они, ако за једног погинулог окупаторског војника погине стотине наших синова!

НЕДОСТОЈНА ЈЕ, ОМЛАДИНО СРПСКА, МУЧКА БОРБА ИЗ ЗАСЕДЕ. Србин је одувек био ратник и борац, али он се увек само витешки борио. У ЧАСНОЈ БОРБИ ПОДЛЕТИ НИЈЕ НИКАКВА СРАМОТА, АЛИ ЈЕ СРАМОТА СЛУЖИТИ СЕ У БОРБИ НЕДОСТОЈНИМ СРЕДСТВИМА. Та начела важе не само за спорт, већ и за сваку другу борбу, па и за рат.

Ми смо рат окончали капитулацијом нашег војног вођства. Претешке последице донела нам је та капитулација. АЛИ САМО ДО ЊЕ И ПРЕ ЊЕ ИМАЛА ЈЕ БОРБА СВОГА СМИСЛА. БОРИТИ СЕ САДА БЕЗИЗГЛЕДНО И БЕСМИСЛЕНО ЗНАЧИ ХТЕТИ НАШУ НАРОДНУ ПРОПАСТ И САМОУНИШТЕЊЕ. Право родољубље намеће нам данас чувење српских живота, нарочито твојих живота, омладино! ТО ЋЕМО ПОСТИЋИ САМО ТАКО, АКО У НАШОЈ ЗЕМЉИ ШТО ПРЕ ЗАВЛАДАЈУ МИР И РЕД, КОЈЕ ВЛАДА НАРОДНОГ СПАСА ХОЋЕ ДА ЗАВЕДЕ.

И рушење је, омладино, тебе недостојно! НЕДОСТОЈНО ЈЕ РУШИТИ ОНО ШТО ЈЕ ТРУДОМ, ЗНОЈЕМ И ЖРТВАМА ДРУГИХ СТВОРЕНО. САМО РАДОМ И СТВАРАЊЕМ ЧОВЕК СТИЧЕ ПРАВО ДА СЕ НАЗОВЕ ЧОВЕКОМ.

Пред вама су, ученици, крупни задаци. Ви морате себе наоружати знањем, како би сте доцније могли корисно послужити себи и народу. СВИ МИ МОРАМО БИТИ СВЕСНИ ДА ЋЕ У УТАКМИЦИ МЕЂУ НАРОДИМА МОЋИ ОПСТАТИ САМО ОНИ НАРОДИ, КОЈИ БУДУ БИЛИ СПОСОБНИ ЗА РАД И СТВАРАЛАШТВО. У нашој земљи има много што шта да се унапређује и усавршава. Сва блага наше земље мораћемо искоришћавати до крајњих граница, ако желимо да у европској заједници извојујемо себи оно место које нам припада.

ОМЛАДИНО СРПСКА, НАСТАЛО ЈЕ НОВО ВРЕМЕ, У КОМЕ СЕ ЧОВЕК ЦЕНИ САМО ПО ЊЕГОВОЈ РАДНОЈ СПОСОБНОСТИ И ПО ОПШТОЈ КОРИСНОСТИ ЊЕГОВОГ РАДА. Нестаје класних и имовинских привилегија. ПОСТОЈИ САМО ЈЕДНО ПЛЕМСТВО, ПЛЕМСТВО РАДА.

Остави се јаловог политизирања! КАМО СРЕЋЕ ДА СМО СВИ МИ БРИНУЛИ НАШУ ДРЖАВНУ И НАРОДНУ БРИГУ, НАМЕСТО ШТО СМО СЕ БАВИЛИ СВЕТСКИМ ЗБИВАЊИМА! Наша данашњица онда не би била онаква каква је, а твоја сутрашњица била би далеко лепша и ведрија.

Зато, користи сваки тренутак да себе што боље оспособиш за своје будуће стваралаштво. НЕ УЧИШ ТИ ШКОЛУ РАДИ ОЦЕНА И ДИПЛОМА, ВЕЋ РАДИ СТИЦАЊА ЗНАЊА, КОЈЕ ЋЕ ТИ ДОЦНИЈЕ У ТВОЈОЈ СТРУЦИ ИЛИ ЖИВОТУ ТРЕБАТИ. Ово данас важи више но икада. Зато, не гледај у наставницима своје мучитеље, већ своје учитеље. Они су ту да ти помогну да лакше и брже дођеш до знања које ти је потребно. АЛИ ЗНАЈ ДА ЈЕ САМО ОНО ЗНАЊЕ ПРАВО И ТРАЈНО КОЈЕ СЕ РАДОМ И ТРУДОМ СТЕКНЕ.

Настава у школама је данас услед многих материјалних разлога нередовна. Многе од тешкоћа које се пред нама налазе непремостиве су. Њих ћемо пребродити само тако, ако ипак наћемо начина да до краја испуштено своју дужност и свој задатак. А ТВОЈ ЗАДАТАК, ОМЛАДИНО, ЈЕСТЕ ТАЈ, ДА СЕБЕ ШТО БОЉЕ ОСПОСОБИШ ЗА ЖИВОТ И ЊЕГОВЕ ЗАДАТКЕ. Што не можеш научити у школи, учи код куће. Радећи свесно и предано, ти ћеш најбоље испунити своје родољубиве задатке. ТИМЕ ЋЕШ НАЈБОЉЕ ДОКАЗАТИ ДА СИ ПРАВА СРПСКА ОМЛАДИНА.

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ,
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

Илустрација 13.

Нове власти су школу виделе у служби народа, желео се нови тип одговорног човека. *Нека нам основна школа формира дечака и девојчицу који су, заједно са родитељима и са наставником, одговорни према заје-*

797 ВА, НА, 34-2-25.
798 ВА, НА, 34-2-25.
799 ВА, НА, 1А-2-37.
800 ВА, НА, 34-2-25.

ници, ако из основне школе изађу неписмени и ако нису из те школе понели основно сазнање о своме селу, округу и земљи, о правим својим дужностима према оцу, мајци, људима и домовини, и ако нису бар из те школе отишли са полетном вољом да тој домовини, и свом сачовеку, у божје име помогну. И нека их заједница строго удари по малим прстима, али још теже нека удари родитеље и наставнике, ако своју дужност нису испунили. Нека нам настава средње школе, у свим врстама школа и из свих ресора, да младиће и девојке који ће у школу ићи и знање стицати у уверењу, сваке године све сигурнијем, ширем и племенитијем, да све то корисно знање и све то огромно време проведно у школи има да послужи не изграђивању личности у себичне сврхе, - него да је све то у првом реду намењено томе да појединачна служба народу буде што преданија, стручнија и у његовом духу, у његовим потребама вођена...[801]

Младост под надзором

Доласком окупације појачан је надзор над ученицима, а директорима су била дата већа овлашћења за кажњавање ученика строжим казнама чак и током школског распуста.[802] Под будним оком просветних и државних власти током читаве окупације били су и ученици и наставници. [803] Школа је у великој мери играла одлучујућу улогу у животу младог човека, преузевши на себе, ако не већи, оно бар подједнак терет обавеза са родитељима, а током окупационог периода та брига и ревност била је и наглашенија због ванредних околности у којима су текли школски дани. Школа је по потреби интервенисала код полицијских власти, испитивала кривице ученика, често без консултације са родитељима.[804] Велика улога школе у животу школске деце у овом периоду била је директно диктирана из Министарства. У децембру 1943. године, родитељи су позвани на конференцију уз упозорење да ће деца оних који не дођу на родитељски састанак бити изгнана и упућена у Завод за принудно васпитање омладине као деца о чијем се васпитању родитељи довољно не старају.[805] Упозорења су се проналазила и по дневној штампи. У новембру 1941. у листу *Обнова* Министарство просвете саопштава *Примећено је да се извесни ученици средњих школа у ваншколском времену чине разне прекршаје дисциплинксих прописа и не понашају се онако како доликује добро васпитаној омладини.* Министарство је издало наредбу директорима средњих школа да примењују најстрожије мере према свима који се огреше о дисциплинске прописе. Ученици су били дужни у свакој прилици носити ђачке капе са ознакама разреда, а у местима где има више школа и са ознакама школа. Забрањено је, под претњом искључења из школе, похађање свих јавних локала. Уколико су поједини ученици принуђени да се хране у гостионицама, морала су се прибавити посебна писмена одобрења од својих директора. Зато је скренута пажња ђачким родитељима да са своје стране помогну школи у извршењу њених васпитних задатака. Ученици се позивају да своје ђачке дужности извршавају што савесније, како би избегли многе непријатности које могу погодити и њих и родитеље.[806] Разредне старешине су имале обавезу да обилазе станове ученика који нису код родитеља и да испитују с ким се друже, да ли их обилазе родитељи и о томе достављају извештаје директору.[807]

801 *Одговорност школе и одговорност човека према нацији. Из говора Вл. Велмар-Јанковића на Коларченовом универзитету*, Просветни гласник бр. 3-5/1942, 213-216

802 С. Цветковић, *нав. дело*, 249.

803 ИАП, ПГ, к. 59, бр. 3748/1942; ИАП, ПГ, к. 60, бр. 527/43; у новембру 1942. године окружни начелник Д. Маринковић у пратњи просветног референта М. Милетића посетио је часове пет наставника. У мају 1943. окружни начелник је поново вршио инспекцију гимназије и том приликом наградио 15 ученика од 5–8 разреда са по 500 динара.

804 Предстојништво градске полиције у Пожаревцу извештава окружног начелника између осталих о Станковић Радмили ученици шестог разреда гимназије у Пожаревцу, родом из Петровца, за коју кажу да није комунисткиња, већ да је млада и брбљива и као таква постала сумњива иако нема никакве везе са партизанима и комунистима. Извештај Предстојништва градске полиције од 21. јуна 1942. ВА, НА, 139-1-2;

805 С. Цветковић, нав. дело, 263.

806 *Пажња ђачким родитељима*, Обнова, 30.11.1941.

807 АС, ГЗ, Одељење за средње школе; Извештаји, Ф 938,

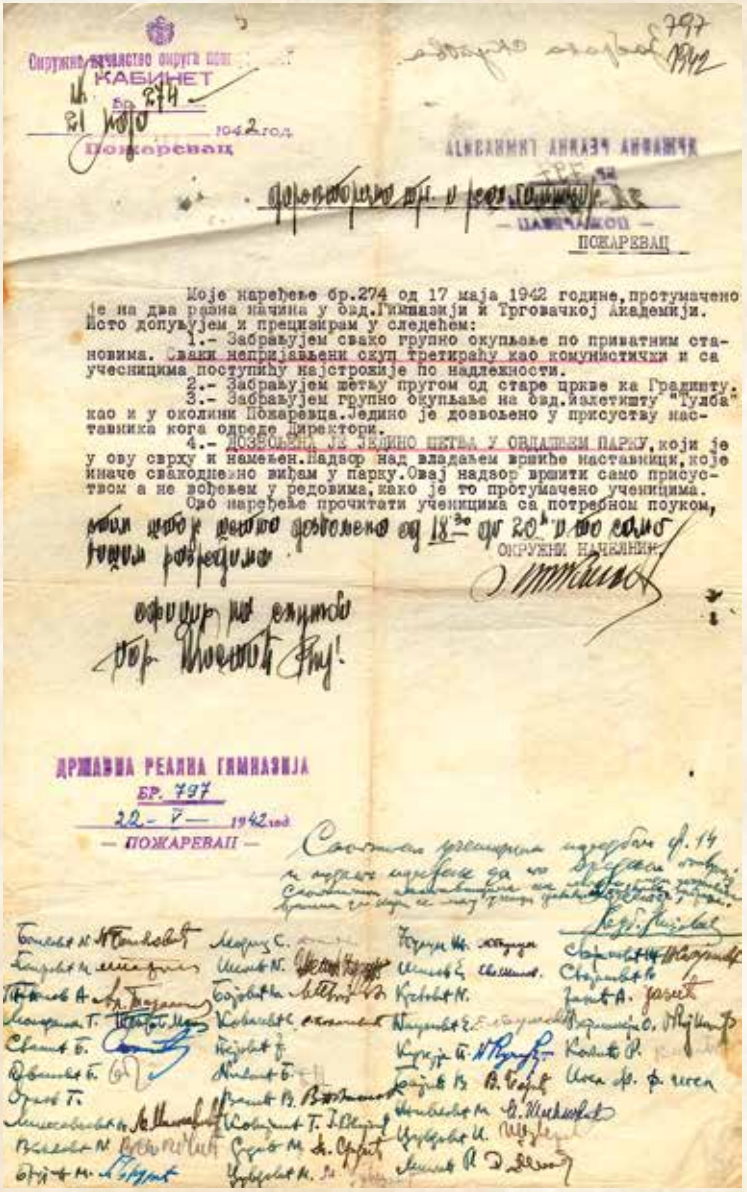

Окружно начелство округа пож.
КАБИНЕТ
Бр. 274
21 маја 1942 год.
Пожаревац

ПОЖАРЕВАЦ

Које наређење бр.274 од 17 маја 1942 године, протумачено је на два разна начина у обд.Гимназији и Трговачкој Академији. Исто допуњујем и прецизирам у следећем:
1.- Забрањујем свако групно окупљање по приватним становима. Сваки непријављени скуп третираћу као комунистички и са учесницима поступићу најстрожије по надлежности.
2.- Забрањујем шетњу пругом од старе пијаце ка Градишту.
3.- Забрањујем групно окупљање на обд.излетишту "Голубац" као и у околини Пожаревца.Једино је дозвољено у присуству наставника кога одреде директори.
4.- ДОЗВОЉЕНА ЈЕ ЈЕДИНО ШЕТЊА У ОВЛАДЊЕМ ПАРКУ, који је у ову сврху и намењен.Надзор над владањем ученика, које иначе свакодневно вићам у парку.Овај надзор вршити само присуством а не вођењем у редовима,како је то протумачено ученицима.
Ово наређење прочитати ученицима са потребном поуком,

ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК:

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
БР. 797
22- V — 1942 год.
— ПОЖАРЕВАЦ —

Илустрација 14.

Посебан надзор су сматрали да је потребно имати према женској деци. *Држите високо своје девојаштво јер је оно највећи од свих мираза*, говори министар Јонић београдским матуранткињама 29. априла 1943. године. Он у свом говору напомиње родитељима да ће Министарство просвете и вера у циљу да сачува школску женску

ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГ ПОЖАРЕВАЧКОГ
IV одел 1863/1943 год.
31 марта 1943 године
ПОЖАРЕВАЦ

УПРАВИ ЖЕНСКЕ ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

ПОЖАРЕВАЦ

Министарство просвете и вере под II бр. 6829/1943 доставило је следећи рескрипт:
"Одељак за високо образовање и народну културу,под IV бр. 1870 од 24 марта 1943 год., доставило је овај овог садржаја:
На основу наређења, изреченог,молим да изволите забранити ученицима да посећују предавања "Час музике" као и сва одличке приредбе на којима се изводе неи музички и плесни.
Наставници музике дужни су да не одржају музичку приредбу које се организује у корист фонду школе музике и предавог,да се приредбе мимо ученика препоручите или се има забранити".
По овоме и поступак према предњем наређењу.

За Окр.начелника
Помоћник,

Илустрација 15.

омладину од моралног пропадања бити принуђено да заведе обавезан лекарски преглед свих старијих ученица приликом годишњег уписа, чак и у случају да то не буде *потпомогнуто* од ђачких родитеља и стратеља *да отклоне ову највећу опасност која прети нашој средњошколској женској омладини.*[808] На конференцији директора из фебруара 1943. године саветовано је да се обрати пажња на владање ученика, да се *све појаве и чињенице морају најбрже и без милости сузбити*. У вези са женском децом каже се да се *хватају ученице од 14 година у друштву сумњивих жена* и да има *појаве дефлорација. По кафанама и сепареима заједнички се састају и налазе ученици и ученице. Комунизам се почиње да шири. Школе играња препуне су средњошколском омладином.*[809] Наводи се и да

808 ВА, НА, 34-2-42, Наређено да родитељи појачају надзор над својом малолетном женском децом.

809 У чланку *Чудовишта* који потписује др М. Спалајковић говори се да су у једном већем месту код нас, једног дана проле године, све девојчице од петнаест година па на више, преко две стотине по улицама похватане и у болницу спроведене. Многе су биле заражене венеричним болестима. Такође, наводи да је и у Београду, понајвише међу студенткињама било оних које су се обраћале једном познатом гинекологу ради спаса своје девојачке части у случају касније удаје, да су све оне биле дефлорисане. Спалајковић тврди да су те појаве биле последице комунистичке пропаганде о слободној љубави међу омадином на универзитету и по гимназијама, као и да је утицај имала страна литература и филмови. Српски народ, 11.9.1943.

ученици препродају биоскопске карте, и да су биоскопи пуни ученика када се приказују филмови забрањени за младеж или да стоје испред трафика за дуван и пуше, да носе шешире уместо ђачких капа... Разлог за такву „распусност“ ученика Министарство је видело у томе што се наставници *не интересују својим ученицима* и не посећују их по кућама. Решење за сузбијање таквог понашања налазило се у упошљавању ученика гимнастиком и радом у школским баштама. *Чврсто узети у руке нашу омладину, бити немилосредан према недисциплинованим ученицима, искључити „шугавце“*. Други су родитеље сматрали као кривце, и да би прво требало васпитати прво њих, други решења виде у сугестијама преко штампе, неки у *егземпларном кажњавају*, други да се казне укора и опомене замене казном затвора од 1-4 часа; предлаже се и обилазак ђачких станова, састанци родитеља и наставника, ношење униформи, значки и ђачких легитимација, образовање школске полиције, рад у школским баштама...[810] Заједнички став био је да су поступци појединих ученица, понашање и начин живота у супротности са школским и законским прописима о владању ученика и ученица, да има и таквих чији се поступци косе с основним начелима етике и морала. *Наиме, постоји оправдана сумња да су неке ученице олако прешле преко свог девојачког стида и образа. Тим ученицама нема места у школи..*, да *поред честитих и чедних девојчица седе у школским клупама и оне које то више нису..*, да овакве ученице могу *рђавим примером штетно утицати на остале своје школске другарице*. Према Закону о средњим школама, полагање приватних испита није се могло одобрити *лицима која нису непорочна*. Због свега тога министар просвете је наредио старешинама школа да одмах удаље из школе све ученице чије је понашање недолично, а над осталима да појачају надзор. Ученице четвртог и виших разреда требало је упозорити *да ради свог највишег добра чувају своју девојачку част, као и свој ђачки углед и достајанство да би једнога дана као пуноправне грађанке, честите супруге и нежне мајке сарађивале као способни неимари на изграђивању нове и срећне Србије*.[811]

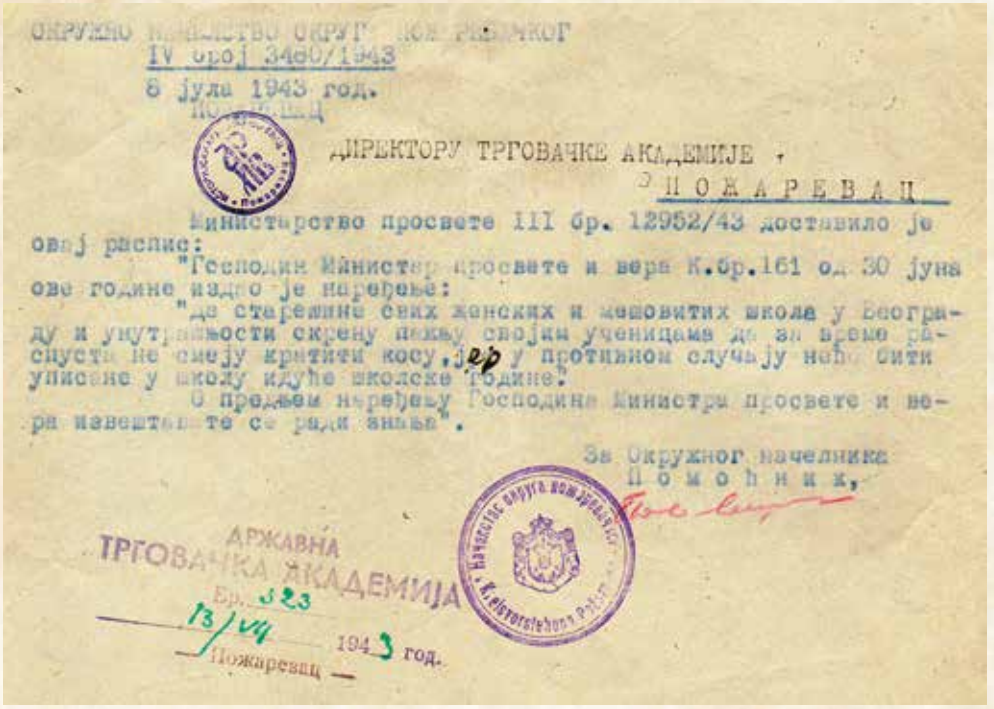
ОКРУЖНО НАЧЕЛСТВО ОКРУГ ПОЖАРЕВАЧКОГ
IV број 3460/1943
8 јула 1943 год.
ПОЖАРЕВАЦ

ДИРЕКТОРУ ТРГОВАЧКЕ АКАДЕМИЈЕ
ПОЖАРЕВАЦ

Министарство просвете III бр. 12952/43 доставило је овај распис:

"Господин Министар просвете и вера К.бр.161 од 30 јуна ове године издао је наређење:

"да старешине свих женских и мешовитих школа у Београду и унутрашњости скрену пажњу својим ученицама да за време распуста не смеју кратити косу, јер у противном случају неће бити уписане у школу идуће школске године".

О предњем наређењу Господина Министра просвете и вера извештавате се ради знања".

За Окружног начелника
Помоћник,

ДРЖАВНА ТРГОВАЧКА АКАДЕМИЈА
Бр. 323
13/VII 1943 год.
Пожаревац

Илустрација 16.

На самом почетку окупације у Пожаревцу ученици су позвани на безусловно покоравање правилима прописаним од стране немачких власти, уз претњу кажњавања и избацивања из школе због непокоравања. Забрањено је *свако беспослено шетање улицама* и задржавање ван својих домова и школе, седење у парку и посластичарницама. Ученицима је саветовано да се *посвете учењу како би надокнадили оно што се занемарило и пропустило и без страха и зебње могли дочекати крај школске године*. Строге мере немачке команде биле су предвиђене за све оне који се буду *корзирали*, седели у парку, јавним локалима или *похађали посластичарнице*. Ученицама је било забрањено улепшавање и шминкање, гардероба је

810 АС, ГЗ, ГПС, 6- 97/43.

811 ВА, НА, 34А-2-42.

морала бити прописана, а на часове су морали долазити *најраније 15 минута пре почетка наставе*. Забрањено је свако задржавање у школи и на улици после предавања, ученици су морали *мирно и без граје одлазити својим кућама не скупљајући се у гомиле*.[812] Током лета 1941. Наредбом команде места у Пожаревцу стављена је ван снаге забрана изласка ученицима на улицу ван ограниченог времена. Ученицима је сада као и осталим грађанима дозвољено кретање до 20 часова увече. На снази је и даље остала забрана ученицима за шетњу по улицама, градским парком, забрана похађања биоскопа, посластичарница и бакалџиница. Излазак је одобрен само по питању стварних, личних и породичних потреба.[813]

Ученици су морали носити прописану ђачку капу са ознаком разреда, а ученице црне кецеље. У школама је био забрањен упис Јевреја и Цигана још 1940. године, док су немачка деца при упису имала приоритет.[814] Контрола над понашањем и кретањем ученика вршена је како унутар школе, тако и ван ње. Наставници су поред дежурства у школи имали и дежурства у вароши и у биоскопима, а по потреби су посећивали и јавне локале, улице, паркове и станове ученика.[815] Поред наставника и директора, и на ученике и на наставнике пазило је будно око окружног начелства.[816] У мају 1942. директору Пожаревачке гимназије је од окружног начелства наређено да се забрани окупљање ученицима на Тулби и парку *где се под изговором учења коцкају и беспосличе*. Примећено је и да су ученици посећивали сеоске заветине, да се опијају и забављају *на недозвољени начин*.[817] Дозвољена је била једино шетња у градском парку, уз надзор наставника и у времену од 18,30, а до 20 часова, али само за више разреде.[818]

Просветне власти су сматрале да се ученици као *будуће вођство свога народа још у школи имају показати достојни те части и тог позива*. Свака и најмања непослушност, дрскост и разузданост по њиховом мишљењу морале су се најстрожије кажњавати, а као одговорни сматрали су се и наставници. Онима који направе прекшаје претила је казна удаљења из школе и слања у Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци.[819] Посете биоскопима, концертима и другим видовима забаве били су под цензуром Министарства.[820] Цензура филмова највише је погађала ученике, јер им је тада било забрањено да гледају филмове које претходно нису били одобрени за школску омладину. Министарство просвете и вера је донело одлуку да се Отсеку за духовну културу Одељења за високо образовање и народну културу одреди стручни референт за филм чија ће надлежност бити да искључиво за педагошке потребе министарства просвете и вера прати све позоришне и филмске претставе у Београду, а преко окружних одбора за народно просвећивање и у унутрашњости, и да реферише надлежним органима Министарства просвете и вера о њиховој погодности или непогодности за школску омладину, како би се по потреби спорне приредбе препоручиле или забраниле школској омладини.[821] Референт за позориште и филм је био др Живомир Мла-

812 Наредба бр 1. од 5. 5. 41; ИАП, ПГ, *Извештај за школску 1940/41*, Пожаревац 1941, стр. 31.

813 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, Извештаји, акт II пов. бр 231/41 од 20. 08. 1941.

814 С. Цветковић, *нав. дело*, 247.

815 *Исто*, 251-252.

816 Посебно у време док је Милан Калабић био окружни начелник, од пролећа до јесени 1942. Он се отворено мешао у рад школа. (С. Марковић, *нав. дело*, 184). Он је у гимназију и Трговачку академију слао своје потпоручнике у „контролу". С. Цветковић, *нав. дело*, 250, Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*.., 103.

817 ИАП, ПГ, к. 59, бр. 777/1942, Окружни начелник је даље забранио свако групно окупљање са упозорењем да ће га сматрати као комунистичко.

818 ИАП, ПГ, к. 59, бр. 797/1942

819 ИАП, ПГ, к. 59, бр. 3204/1942

820 ИАП, ПГ, к. 60, бр. 370/43. Ученицима је забрањено да посете приредбу „90 минута музике" као и све приредбе са џез музиком и шлагерима. У јуну 1943. забрањене су посете представама београдских веселих позоришта „Централе за хумор", „Разбибриге", „Ациног смешног позоришта", „Веселог позоришта хуманиста" и сличних. ИАП, ПГ, к. 60, бр. 689/43

821 Мирослав Савковић, *Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941-1945*, Београд, 1994, 39

деновић. Један од филмова забрањен за ученике био је *Њен први рандеву*, средином марта 1943. године. Захваљујући инсистирању немачког војног заповедника, наредба министра просвете и вера од 17. марта 1943. године иземењена је и ученицима је дозвољено да посећују све биоскопске претставе, сем оних које Комисија за цензуру Министарског савета изричито забрани за приказивање.[822] Важно је поменути и да су у Пожаревцу током окупације радила два биоскопа, *Шухарт* и *Трудић*, први са 250, а други са 400 места.[823]

Ученицима је већ почетком окупације било ограничено кретање. Посебно се то односило на женску децу која нису смела да путују изван места где је била школа, док су мушка деца могла то чинити само изузетно и то до најближег места. Забрањена су и путовања ученика у време школског распуста.[824] На окупираној територији током 1943. године те мере су додатно пооштрене. Ученици су приликом доласка у друго место били дужни да се јаве просветним властима у том месту или директорима школа.[825] Ученицима Пожаревачке гимназије који су са села почетком школске 1943/44. је забрањено похађање наставе, јер је постојала бојазан да су партизански курири, па је тражено да они испите полажу приватно.

Државна контрола ученичког понашања протезала се на свим пољима, од кретања, преко понашања до физичког изгледа. Тако је ученицама наређено да морају плести плетенице као једини начин чешљања, а ученици су били дужни да се ошишају и то од првог до шестог разреда до главе, а ученици седмог и осмог „пристојно".[826] Дружење између мушке и женске деце је ограничено (формирају се где год је то изводљиво, строго одвојена мушка и женска одељења). Кроз предавања радило се на искорењивању употребе псовки и ружних речи, на искорењивању пушења и пропагирању свега што је долазило са Запада.[827] Због што већег надзора над ученицима у школама су одређивани и стални васпитачи.[828]

Наставнички савет и директор су имали велика овлашћења у кажњавању и дисциплиновању ученика. Њихову одлуку могао је да оспори једино министар просвете.[829] Одсуствовања ученика су строго контролисана, министар је као средство да родитеље присили на похађање наставе, посебно у народним школама, нашао у томе што су срески начелници несавесним родитељима били дужни изрицати казне. Ученик је могао одсуствовати у случају болести уз оправдање родитеља или лекарско уверење. Међутим због злоупотреба, министар је донео наредбу 1943. године да уколико управа школе посумња у исправност родитељског или лекарског извештаја, могуће је наредити комисијски преглед о трошку родитеља. Убрзо након тога уследила је наредба да је једино валидно лекарско уверење од лекарске комисије при школама, што је изазвало проблеме ученицима који су са села или из других места ван седишта школе.[830]

Зауздавање комунизма

Безбрижност дечијег живота пресецана је узнемирујућим призорима вешања и излагања погинулих. На самом почетку окупације настрадали су ученици Гимназије, тј. ухапшени и заклани. Недуго потом на градском тргу су осванула тела обешених партизана. У јуну 1943. године након погибије у борбама код Набрђа четворо партизана, међу којима је била и Радмила Ранковић ученица седмог разреда гимназије, сви ученици пожаревачких школа морали су на Житном тргу присуствовати јавном излагању њихових измучених тела.[831] На тај начин је омладини на најбруталнији начин стављено до знања шта следује свима онима који прићу комунистичком

822 *Исто*, 41.

823 *Исто*, 298.

824 АС, ГЗ, Одељење за основне школе, 25-241/42.

825 ИАП, ПГ, к. 60, бр. 434/43

826 ИАП, ПГ, Књига записника са седница Наставничког савета 1940–1944, бр. 420 од 19. 3. 1943.

827 ИАП, ПГ, к. 60, 1153/43

828 С. Цветковић, *нав. дело*, 254.

829 АС, ГЗ, ГПС, 18-73/44.

830 ИАП, ПГ, к. 60, бр. 437 и 514/43.

831 Извештај окружног начелника за прву половину јуна 1943, ВА, НА, 23-3-20.

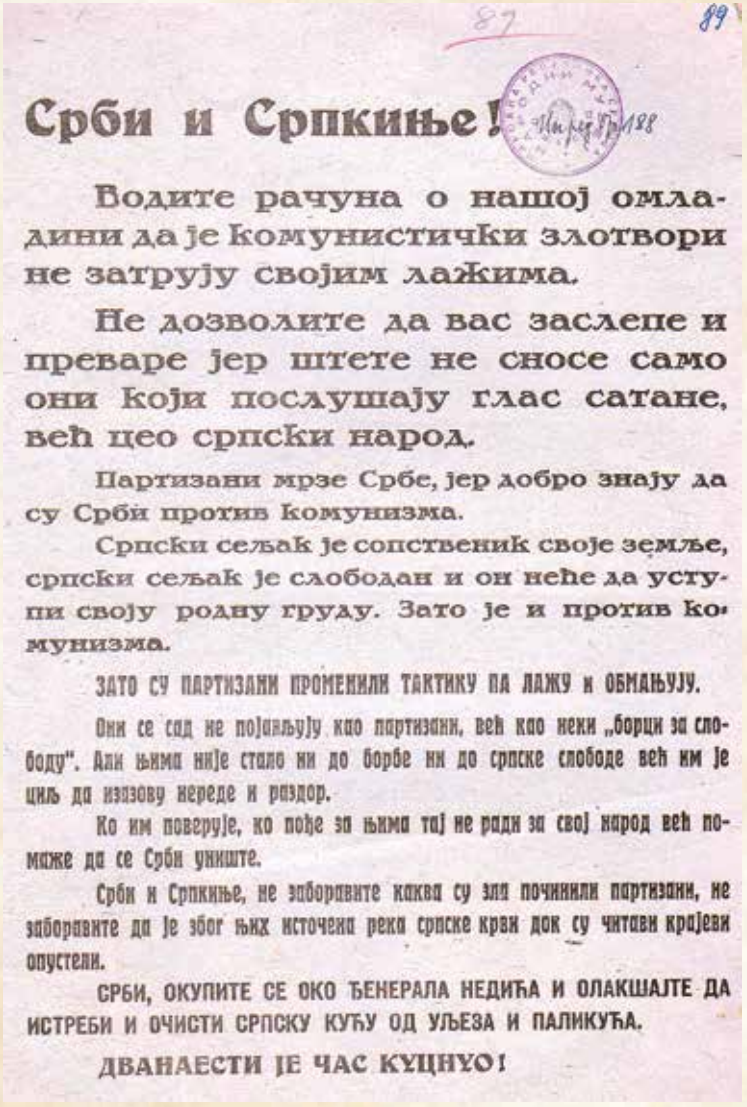

Срби и Српкиње!

Водите рачуна о нашој омладини да је комунистички злотвори не затрују својим лажима.

Не дозволите да вас заслепе и преваре јер штете не сносе само они који послушају глас сатане, већ цео српски народ.

Партизани мрзе Србе, јер добро знају да су Срби против комунизма.

Српски сељак је сопственик своје земље, српски сељак је слободан и он неће да уступи своју родну груду. Зато је и против комунизма.

ЗАТО СУ ПАРТИЗАНИ ПРОМЕНИЛИ ТАКТИКУ ПА ЛАЖУ и ОБМАЊУЈУ.

Они се сад не појављују као партизани, већ као неки „борци за слободу". Али њима није стало ни до борбе ни до српске слободе већ им је циљ да изазову нереде и раздор.

Ко им повергује, ко пође за њима тај не ради за свој народ већ помаже да се Срби униште.

Срби и Српкиње, не заборавите какви су зла починили партизани, не заборавите да је због њих истечена река српске крви док су читави крајеви опустели.

СРБИ, ОКУПИТЕ СЕ ОКО ЂЕНЕРАЛА НЕДИЋА И ОЛАКШАЛТЕ ДА ИСТРЕБИ И ОЧИСТИ СРПСКУ КУЋУ ОД УЉЕЗА И ПАЛИКУЋА.

ДВАНАЕСТИ ЈЕ ЧАС КУЦНУО!

Илустрација 17.

покрету који су окупационе власти виделе као највећу претњу „мирном животу под окупатором". Ученици, али и њихови родитељи и наставници су стално опоминьани на опасност од комуниста. По школама су држана антикомунистичка предавања од стране директора, просветних и управних власти.

Контрола мишљења спровођена је и кроз литерарну цензуру. Издавање књига коминистичке и антинемачке садржине било је строго забрањено и вршена је строга контрола онога шта ученици читају. Министарство просвете је водило строгу цензуру наслова који су се могли наћи у књижарама, школским књижницама и читаоницама. Ученицима је било забрањено позајмљивање и читање свих књига марксистичко-комунистичке и антинемачке садржине, као и књига чији су писци јеврејске народности.[832] За контролу књига у књижарама били су одређени професори.[833]

У пропагандну активност школе против комунизма укључени су и родитељи. Родитељима се претило подсећањем на дешавања у Краљеву и Крагујевцу,[834] отпуштањем из школа, протеривањем деце и њих у логоре.[835] Омладини се обраћао и министар просвете Велибор Јонић упозоравајући их на погубност комунизма. *Чувајте се добро оних који ваш младалачки идеализам и вашу младалачку несебичност искоришћавају на тај начин што вам причају о неком тобож савршеном друштвеном уређењу, док вас гурају у злочина дела, због којих можете не само ви лично настрадати, већ и ваши родитељи, ваша браћа и сестре, па и стотине других невиних људи.... Они хоће само да те упропасте, и то за своје мрачне циљеве, не наседај онима који тебе гурају у смрт, а сами седе у заветрини....Омладино српска, настало је ново време, у коме се човек цени само по његовој радној способности и по општој корисности његовог рада. Нестаје класних и имовинских привилегија. Постоји*

832 ИАП, Економско-трговинска школа Пожаревац, Државна трговака академија, 303/43.

833 С. Цветковић, *нав. дело*, 281-285.; Као главни кривац за ширење комунизма у средњим школама представници власти видели су у прокомунистичкој и комунистичкој литератури, посебно издавача Геце Кона. *Комунизам у средњим школама*, Наша борба, 7. јун 1942.

834 У овим градовима су немачке власти, уз помоћ одреда колаборационистичких војних јединица, спроводиле убијање цивилног становништва по принципу „100 за једног" у октобру 1941. г. Покушавајући да оправда свој толерантан став и немачку бруталност, Недићева Влада је оптуживала комунисте и њихове акције као узрочнике немачке одмазде. Б. Петрановић, *нав. дело*, 224.

835 АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, 8–173/42.

21. XII 1941

150

Уло. 21-XII-1941

На молбу Владе Јовановића, ученика 8. разреда гимназије, из Крепољина, управа општине Крепољинске на основи личнога знања, издаје му ово:

У В Е Р Е Њ Е:

Да ки молилац Влада није био и да се не налази у партизанским одредима као ни у ма којим другим илегалним организацијама које би имале за циљ саботажу и рушење постојећег поретка, већ да се налази код своје куће у Крепољину.

Уверење му је потребно за употребу а издаје му се по молби. Такса је плаћена.

Председник општине,

Чланови:

Илустрација 18.

само једно племство, племство рада. Остави се јаловог политизирања!..[836] Колаборационе просветне власти на челу са министром Јонићем као решење за спашавање српске омладине и васпитање новог човека као основна васпитна начела виде васпитање у националном духу, у духу наших народних традиција, у верском васпитању као основи нематеријалистичког схватања света и живота, контроли над животом и радом омладине, кроз тешњу сарадњу дома и школе, раду и стваралаштву као смислу живота омладине, кроз *строго спровођење селекције ради стварања моралне и интелектуалне елите*. У том циљу, са тим просветним начелима био је израђен и Државни просветни план који је одређивао типове школа и школовања према потребама народа и државе.[837] Милан Недић је говорио да народ без честите и радне омладине нема своје будућности, да је омладина највеће благо једног народа, да какву оладину спремимо, таквав ће бити и наш народ... *Ви морате нашу омладину да задојите јаким духом да би у будуће српски народ могао да издржи све недаће и тешкоће. Само тако ће се моћи да поново подигне српско име, којим смо се у прошлости дичили и којим ћемо се, надам се, и у будуће дичити и поносити.*[838]

Оснивањем Равногорског покрета у мају 1941. и формирањем партизанских јединица током летњих месеци, активирали су се и њихови симпатизери, посебно комунистичког покрета, што је приморало власти да појачају надзор над ученицима. Зато је сваки ученик који је полагао виши течајни испит током 1941. био дужан да достави уверење са потврдом два сведока дата у Градском поглаварству којим је доказивао да не припада, нити да је припадао или испољавао начела ма какве илегалне организације, да је доброг владања и лојалан грађанин.[839]

Док су немачке снаге покушавале да савладају устанак на простору Србије у децембру 1941, Министарство просвете је желећи да очисти своје редове од *национално неподобних елемената* у школама наредило категоризацију ученика према националној поузданости. О немилој ситуацији најбоље говори атмосфера у Пожаревчакој гимназији тих дана, када је на седници Наставничког савета, уз позив наставника на тајност свега о чему се расправља на седници и последице издавања тајне, директор прочитао акт Министарства просвете од 22. 12. 1941. по коме је било потребно категорисати ученике на три групе: *на национално поуздане, на комунисте, организоване и неорганизоване, симпатизере и сараднике, важне и неважне* и на *оне који лако подлежу сугестијама*

836 ИАП, Зб П, Реч школској омладини, министар Велибор Јонић.

837 *Српска омладина је данас сигурно и чврсто вођена*, Српски народ, 1.9.1944. стр. 3.

838 *Народ без честите и радне омладине нема своје будућности*, Српски народ, 31.7.1943.

839 ИАП, ПГ, к 58 бр. 1971/41.

Илустрација 19.

и утицајима. Категорију „под б)“ требало је казнити искључењем из свих школа без права на полагање испита. Директорима је том приликом саопштено да ће сносити одговорност заједно са наставницима, ако и после ове селекције остане национално непоузданих елемената у школи. Из пропратног акта директора Пожаревачке гимназије Министарству од 5. фебруара 1941. најбоље се види у каквим околностима су животне одлуке за ученике доношене. Он просветним властима објашњава да су током целог месеца прикупљали податке о ученицима, *ради правилнијег доношења суда о националној исправности* и осталим наклоностима ученика, и да је на седници Наставничког савета 2. фебруара, поново разматран сваки појединачни случај. Међутим, оно што је најупечатљивије јесте податак који директор у одбрану своју и наставника наводи јесте чињница да су од 34 наставника свега њих 9 били раније наставници ове школе и боље познавали ученике. Осталих 25 наставника их нису познавали, јер је школа у том периоду радила свега 12 дана. Мишљење које су формирали било је засновано на подацима наставника који су раније предавали и које су добили распитивањем и проверавањем.[840] На списку ученика Пожаревачке гимназије који су означени као национално непоуздани и као комунисти ило је 13 ученика, 7 младића и 6 девојака: Михајловић Љубица, Николић Јованка, Ћирић Александар (са напоменом да је „убијен“), Дамјановић Бранислав, Марковић Драгољуб, Милић Никола (са напоменом „убијен“), Симеуновић Станоје (са дописаном напоменом „убијен“) сви из осмог разреда, Бранковић Драгана и Десанка Петровић ученице седмог разреда, Мирослава Васовић, Радмила Јањић, Угрин Бранковић (са напоменом „обешен“) ученици шестог разреда и из петог Тома Јањић и Бранислав Павловић. Са овог списка је у марту 1942. изузет Бранислав Дамњановић за кога су поднети *докази о исправности*.[841] Ученици су кажњени изгнањем из школа, а потом, по оснивању

840 АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, пов. бр. 33/41.

841 С. Цветковић, *нав. дело*, 279. Примера ради, Гимназији у Свилајнцу је имала само једну ученицу. (Видети Никодије Трујић, *100 година гимназије „Лаза Стојановић“ у Свилајнцу 1877-1977*, Свилајнац 1977, 144;)

Илустрација 20.

Илустрација 21.

Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци послати на преваспитавање.[842] На списку ученика који су, по мишљењу Наставничког савета могли бити подложни утицајима (комунизма), било је укупно 89 ученика, и то 53 младића и 36 девојака.[843]

Као средство избављења посрнуле омладине која је прихватила комунистичке идеје, на предлог Димитрија Љотића, Министарство просвете је основало Завод за принудно васпитање омладине. Завод је основан је *Уредбом о принудном васпитању омладине* од 4. августа 1942. године. Прва група штићеника стигла је у Смедеревску Паланку већ 22. септембра.[844] Његово оснивање је подржао и Милан Недић. Образложење је било да тре-

842 С. Цветковић, *нав. дело*, 280-281.

843 *Исто*, 278-279.

844 Маја Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, 1942-1944*, Београд 2010, 39 – 45.

Илустрација 22.

ба спасити младе који су заточени на Бањици и да ће се оснивањем овакве васпитнообразовне установе смањити број младих који су одлазили у партизане или гинули. Улога ове установе била је у политичкој и идеолошкој преоријентацији омладине и искорењивању комунизма. Циљ је био да „исправи и искорени“ комунистичке идеје и да „посрнулу омладину поврати и одгаји на идејама национализма, дисциплине и покорности“. Преваспитавање је вршено на различите начине, прво „милом“, а онда „силом“ тј. прво мерама вербалног преобраћења, а уколико то није давало резултате и телесним казнама, изолацијом, глађу, изопштењем.[845]Васпитна средства и педагошке методе биле су зановане на идејама национализма, строге дисциплине и покорности. Завод је био намењен ученицима средњих школа који су због комунистичких идеја одстрањени из школа, али и за омладину над којом су родитељи изгубили васпитни утицај.

Неки од ученика Пожаревачке гимназије нису ни дочекали одлуку министра о спровођењу у Завод јер су, према забелешкама на списку послатом Министарству у фебруару 1942. и подацима из литературе, још у октобру, у подруму Пожаревачке гимназије, убијена три ученика осмог разреда Никола Милић, Александар Ћирић и Станоје Симеуновић.[846] Одлуку о томе колико ће ко остати у Заводу доносио је министар просвете. Казне су могле бити од 6 месеци до 3 године.[847] Школе су биле у обавези да шаљу спискове ученика који су искључени. У архивској грађи Завода за принудно васпитање у Архиву Србије сачувани су спискови искључених ученика. На списку су и Војислав Ђорђевић ученик 3. разреда гимназије из Пожаревца, Десанка Петровић ученица 7. разреда Гимназије која није посећивала школу, Радмила Јанић која је истерана без права на полагање приватних испита и Радмила Бранковић, ученица 5. разреда Гимназије из Голупца.[848] На списку је и Мирјана Васовић бивша ученица Реалне гимназије у Пожаревцу, Јованка Николић, Љубица Михајловић, Војислав Ђорђевић, сви ученици Гимназије. Одлуком министарства од 8.10.1943.

845 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера...*, 223–228; Одлуком министра просвете, поред ученика из других места и градова, упућени су и ученици Пожаревачке гимназије Алексић Боривоје, Бранковић Драгана, Бранковић Угрин, Васовић Мирослава, Јањић Радмила, Јањић Тома, Михаиловић Љубица, Николић Јованка, Петровић Десанка, Павловић Бранислав и Ћирић Александар; АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, 41– 335/42;С. Марковић, *нав. дело.*, 118. С. Цветковић, нав. дело, 280-281.

846 С. Цветковић, *нав. дело*, 280-281.

847 АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, документ бр. 27–504/43; М. Николова, *нав. дело*, 47

848 АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање списак Прилог 1. Пов. 292-1 од 9.8.1943; Пов. III 620 од 1.8.1943.

Илустрација 23.

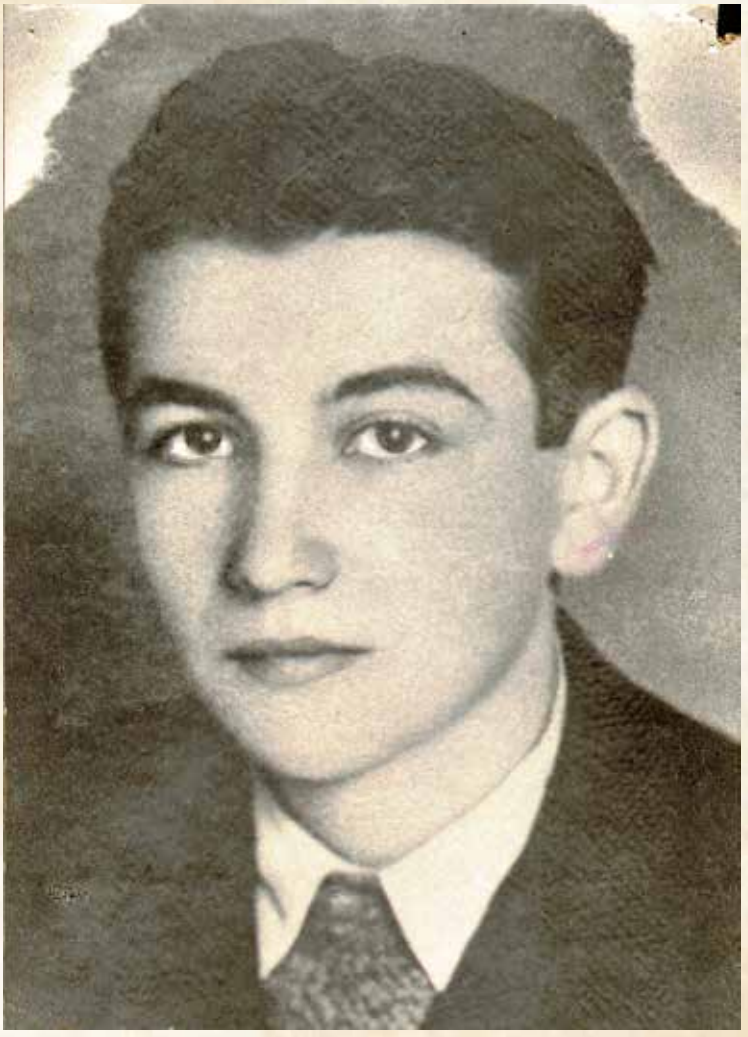

Илустрација 24.

одлучено је да у Заводу остане Десанка Петровић, Јованка Николић и Радмила Јањић.[849]

По одлуци Наставничког савета Пожаревачке гимназије у Завод су упућени почетком 1943. године и Радмила Будимировић, Вукосава Стефановић, Милица Роган ученице седмог разреда, Светислав Блажевић и Светозар Марјановић, зато што су 31. јануара 1943. године у Браничевској бр. 14 били на *журу* који се отео контроли. Радмила Будимировић је, према наводима истраге, била и два месеца у партизанима, а у школу се вратила са уверењем издатим од рудничког четничког одреда да је национално исправна.[850] О ученицима других школа из Пожаревца који су боравили у Заводу нема података. Према подацима Маје Николове, [851] из Пожаревца су у Заводу боравили: Арамбашевић Петар, Блажевић Светислав, Васовић Мирослава, Димитријевић Тодор, Ђорђевић Војислав, Жикић Милица, Јанић Тома, Јањић

849 АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање, III бр. 19476 од 8.10.1943.

850 С. Цветковић, *нав. дело*, 282.

851 Маја Николова, *нав. дело*, 139.

Илустрација 25.

Радмила, Јовановић Лепосава, Лубурић Раде, Михаиловић Љубица, Николић Јованка-Јоле, Петровић Десанка, Сандуловић Тома и Стефановић Слободанка.

Боравак у оваквој установи остављао је последице на младим људима, не само због услова у којима су живели и радили, губитка слободе и репресија, већ и због чињенице да је повратак у средине у којима су живели често био немогућ. Зато је забележено да су након пуштања из Завода неки ученици, међу њима и Светислав Блажевић из Пожаревца, после повратка кућама, *видевши да им је опстанак у родним местима немогућ*, тражили да се врате у Завод до нормализације прилика.[852] Одлуком министра просвете, а на предлог управе Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, из Завода су пуштена 103 питомца, међу њима и ученици Пожаревачке гимназије Јањић Радмила, Михаиловић Љубица, Петровић Десанка, Николић Јованка, Ђорђевић Војислав.[853] Судбина осталих није позната. Они који су пуштени из Завода имали су обавезу да након повратка у место становања ступе у Националну службу за обнову Србије.[854] Питомци су по пуштању из Завода били у обавези да се јављају управи Завода.[855]

Током читавог периода окупације, ученици, родитељи и грађанство упозоравани су на опасности левичарских идеја и покрета. Школама се 1943. расписом обратио и шеф српске јавне безбедности подсећајући „са коликом су рафинираношћу кроз две деценије комунистички актери тровали првенствено школску омладину“, а са циљем да од ње створи „активне и борбене на-

852 Одобрено им је у августу 1944, одлуком министра Јонића; АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, 7–129/44

853 Упућен је у Завод од команде Српске државне страже Округа пожаревачког 18. 5. 1943. АС, ГЗ, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, 20–292/43;

854 С. Цветковић, *нав. дело*, 278-279.

855 ВА, НА, 50II-5-34; 50II-8-43/2;

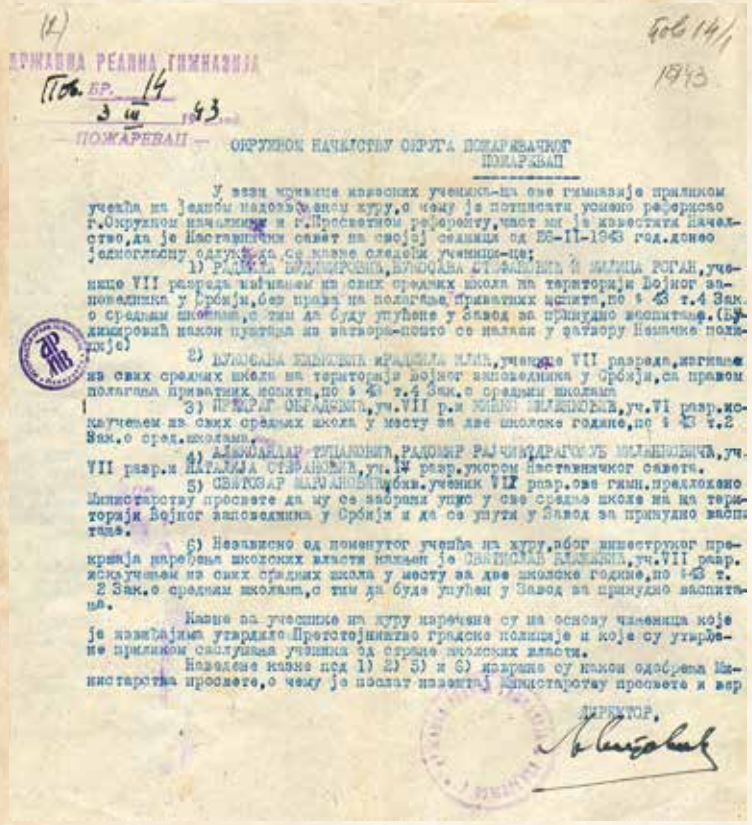

Илустрација 26.

оружане комсомолце".[856] У циљу испитивања мишљења ученика, расписом Министарства просвете наређено је да сви ученици напишу радове на одржене теме: „Зашто Србин не може бити комуниста", или „Зашто је српски народ противник комунизма" и слично, како би се ослушнуо пулс српске омладине и сваки зачетак непожељних идеја сузбио у корену. Радове су прегледали наставници српског језика. Најбољи су предавани комисији која је одлучивала о најбољим радовима, а потом су сви радови предавани директорима школа.[857]

Предузимане су и друге активности које су ученике требале да освешћују у правцу јачања антикомунистичког става. У мају 1943. школа је са ученицима организовала прикупљање добровољних прилога у корист породица настрадалих од *терора комунистичко-партизанских банди*.[858] У септембру исте године је организована од стране Одељења Државне пропаганде председништва српске Владе народног спаса изложба у народној школи Вук Караџић антикомунистичког карактера о недељима комунистичких бандита.[859] Наредбом Министарства просвете било наређено да се ученици са села, посебно имућнији и без способности за гимназије, преусмеравају у пољопривредну школу *зато што многи ученици са села не похађају редовно школу и не завршавају, те су с тога предодређени да постану будући умни пролетери*.[860] Циљ је било спречити у корену развој комунистичких идеја.

Одрастање са пушком у руци

Ученици пожаревачких школа прикључивали су се оружаним одредима на страни партизана, четника, легализованих и нелегализованих. Комплетни подаци о свим страдалим ученицима не постоје, али делимично сачувани спискови, неки из времена рата, неки настали после рата дају увид у укљученост омладине у оружане покрете. Из Пожаревачке гимназије као припадници партизанских јединица настрадали су: Вујичић Радиша који је погинуо 1942. као борац, Ивковић Мирослав такође, Лазаревић Предраг је стрељан у Крагујевцу 1941, Левата Антун је погинуо у Срему 1943, Милојковић Драгослав је стрељан на Бањици 1944, Мишић Миомир је

856 ИАП, ПГ, к. 60, 391/43; У истом тону је и распис шефа Српске јавне безбедности свим школама, у којем се каже „Данас, када многе од тих омладинаца видимо са пушком у руци, где као вође партизанских одреда извршују најсвирепија дела убиства, палежа и уништавања народне имовине, морамо не само апеловати већ и захтевати од оних којима је поверено старање над нашом омладином, да бар данас ослобођени старих предрасуда допринесу дужни део на стварању здравог и конструктивног омладинског менталитета. Не сме се заборавити да се невидљиве комунистичке нити данас можда више него раније пружају у облику конспиративне мреже над свим подручјима друштва тражећи нове жртве, од којих су најпожељније баш животи омладине..." ИАП, ПГ, к. 60 393/43

857 АС, ГЗ, ГПС, 16-88/1943; С. Цветковић, нав. дело, 282.

858 *Исто.*

859 *Исто.*

860 ИАП, ПГ, к 60, бр. 3075/43

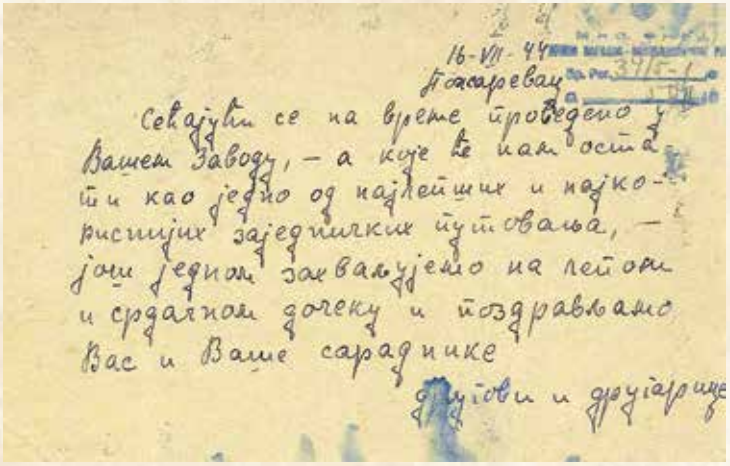

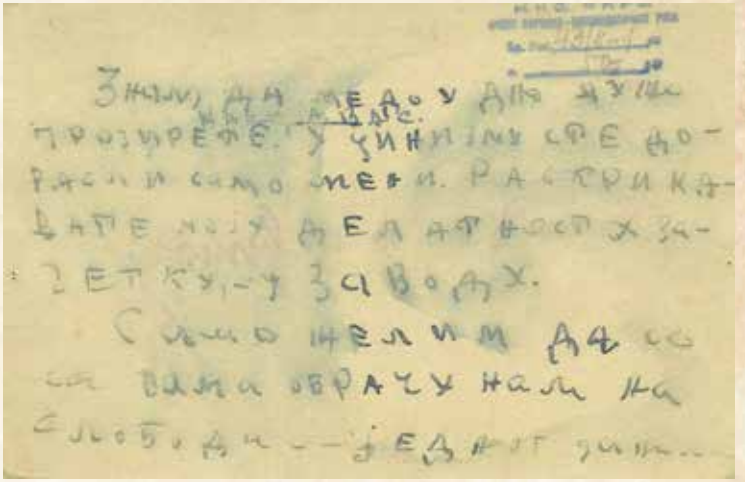

Илустрација 27.

Илустрација 28.

као борац погинуо 1942, Ћирић Александар убијен у затвору у згради гимназије 1941, а са њим и Милић Никола и Симеуновић Станоје. Бошковић Владислав је погинуо 1942, Радуловић Миодраг погинуо у Великом Градишту 1942. од стране четника, Бранковић Драгана је стрељана од четника у Баричу 1944, Тадић Милан је умро у интернацији 1945. у Матхаузену, Максимовић Милан је погинуо у Срему 1944, Милошевић Јаблан је погинуо 1944, Стоимировић Александар је погинуо 1943. у Калишту, Бранковић Угрин је обешен 3. новембра 1941. у Пожаревцу, Стојковић Љубиша је погинуо 1941. у Мајданпеку, Јеличић Јован је погинуо на фронту 1945, као и Костић Леонида, док је Животић Михаило умро на фронту исте године.[861] Од ученика Трговачке академије као настрадали у партизанским јединицама помињу се Вукица Станковић, која је у Пожаревачки партизански одред ступила са 15 година, Радмила Ранковић звана Слобода, која је септембра 1941. ступила у партизане, а 1943. године је убијена у борби са одредима СДС у близини Набрђа. Од тада бивших ученика Трговачке академије погинула је Нада Павловић звана Непозната која је радила у немачкој организацији ТОТ и била партизански обавештајац и

861 С. Цветковић, *нав. дело*, 283-284.

Живорад Т. Жижа Лазаревић.[862] За ученике других школа подаци нису пронађени.

Многи од ученика пожаревачких школа су прилазили и четничким и другим добровољачким одредима - јединицама Српског добровољачког корпуса који је био под управом Димитрија Љотића, Српске државне страже под командом брата министра просвете Јонића, али и легализованим четничким одредима појединих „војвода". Недићева влада је делимично толерисала ступање ученика у добровољачке одреде под њиховом контролом, док је, бар у првим годинама окупације, према припадницима Равногорског покрета имала исти однос као према партизанима. Тек пред крај рата дошло је до попуштања и спремности на сарадњу са четницима Драже Михаиловића.[863] Ученици и омладина равногорци слати су исто у Завод за принудно васпитање као и ученици комунисти.[864]

У мају 1942. године Министарство је приметило да се многи ученици исписују из школа јер желе да ступе у добровољачке или четничке одреде. Министарство је то покушало да спречи напоменом школама да не дају исписнице ученицима, односно позване су команде добровољачких и четничких одреда да отпусте и упуте на редовне ученичке дужности све ученике који се налазе у добровољачким редовима да заврше школу.[865] Примера ради, у архивској грађи Пожаревачке гимназије забележено је да је од деветнаест, дванаест ученика који су били у добровољачким одредима полагало испите у марту, а седморица нису уопште долазили у школу нити полагали испите.[866] Директор Гимназије је на захтев министарства доставио списак ученика који су ступили у четничке и добровољачке одреде. На списку су 22 ученика *са подацима датим из званичних исправа, на основу личног сазнања разредних старешина, директора и по обавештењима од ученика и родитеља*. На списку су од ученика осмог разреда Берата Маријан, Живковић Сава, Николајевић Александар, Ристић Слободан, Татић Милутин, Цветковић Владета, Живановић Драгољуб, Поповић Михаило, Живковић Миодраг, Ивановић Ратомир. Од ученика седмог разреда Радовић Радомир, Предић Младен, Марковић Павле, ученици шестог разреда Ђурић Љубомир, Божидар Вуксановић, Радосављевић Владимир, Цветковић Добривоје. Ученици петог разреда су Јаковљевић Немања, Журић Драгољуб, Ђорђевић Драгослав, ученик четвртог разреда Стошић Стојан и Јоксимовић Драгомир ученик другог разреда. Половина њих је отишла почетком школске 1941/42. године, док је остатак отишао у периоду од марта до маја, а један ученик у новембру 1942. На списку је поред имена Ђурић Љубомира написана забелешка „погинуо у борби против комуниста".[867] За оне који су ступили у четничке и добровољачке одреде пре новембра 1941. године и провели најмање четири месеца у редовима добровољаца, организован је Средњошколски течај при штабу Српске добровољачке команде.[868] О њиховим судбинама, осим за Ђурића, нема података.

У склопу контроле развоја српске омладине уведено је и психолошко проучавање ученика. О сваком ученику се водио *Лист података о ученику* са циљем да се о сваком добије *јасна и сигурна слика о његовим духовним и душевним својствима, о радним и карактерним особинама, склоностима и способностима, о његовом националном осећању, условима у којима живи и ради и целокупној његовој личности*, јер је *обновљеној српској отаџбини* потребан сваки човек *употребљен на правом месту и према његовим способностима*. Према одлуци Министарства при свакој средњој школи било је потребно образовати саветовалиште за родитеље које ће их усмеравати како и куда да упуте своју децу да би се спремила и стручно се оспособила за *што делотворнији и задовољнији лични и што кориснији живот по интересе народне заједнице*.

862 З. Стојановић, *нав. дело*, 151.

863 Б. Петрановић, *нав. дело*, 223, 235, 270, 271.

864 Љ. Шкодрић, *нав. дело*, 342.

865 АС, ГЗ. Одељење за основне школе, 39-23/42

866 АС, ГЗ, 29- 127/42.

867 С. Цветковић *нав. дело*, 284-285.

868 АС, ГЗ, 33-106/43; *Уредба о добровољцима и четницима* М. с. бр. 2095/42. Курсеви су се одржавали у Београду, а министар је својом одлуком постављао професоре из редовних школа за наставнике курса.

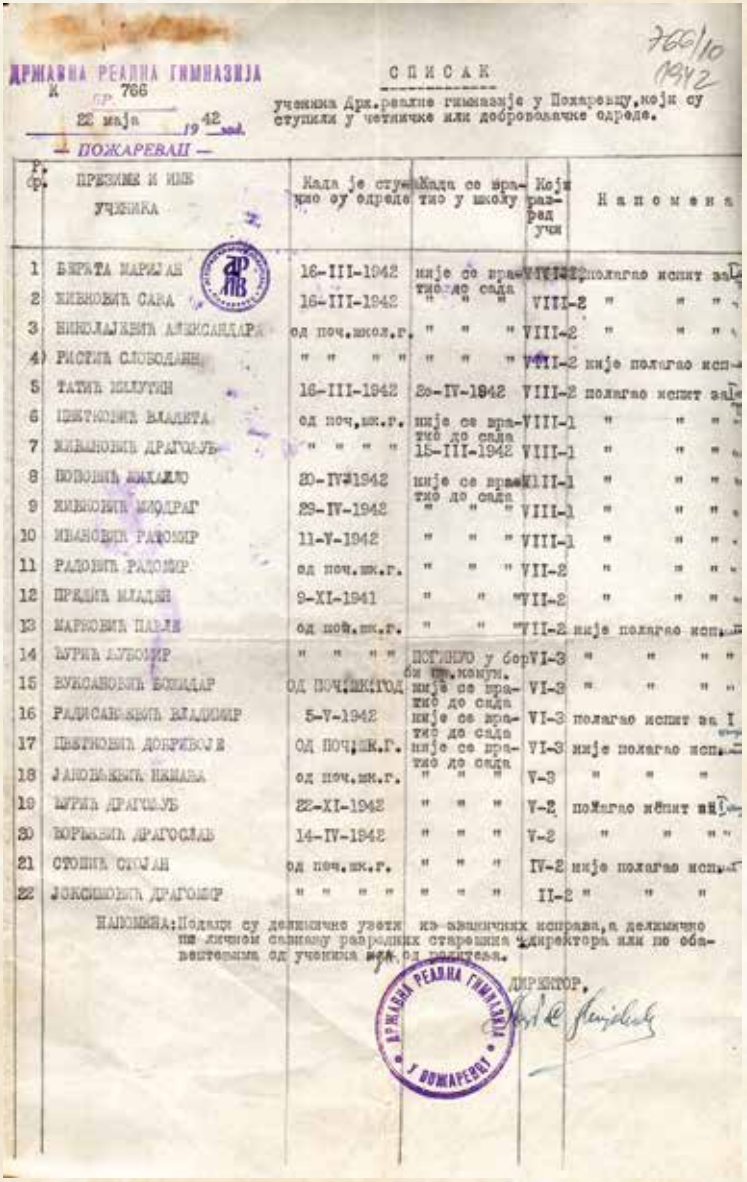

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
Бр. 766
22 маја 1942
— ПОЖАРЕВАЦ —

СПИСАК

ученика Др.реалне гимназије у Пожаревцу, који су ступили у четничке или добровољачке одреде.

766/10 1942

Р. бр.	ПРЕЗИМЕ И ИМЕ УЧЕНИКА	Када је ступио у одред	Када се вратио у школу	Који разред учи	Напомена
1	БЕРАТА МАРИЈАН	16-III-1942	није се вратио до сада	VIII-2	полагао испит за
2	ЖИВКОВИЋ САВА	16-III-1942	" " "	VIII-2	" " "
3	НИКОЛАЈЕВИЋ АЛЕКСАНДАР	од поч.школ.г.	" " "	VIII-2	" " "
4	РИСТИЋ СЛОБОДАН	" " " "	" " "	VIII-2	није полагао исп
5	ТАТИЋ ЈОВАН	16-III-1942	20-IV-1942	VIII-2	полагао испит за
6	ЈЕВТИЋЕВИЋ ВЛАДЕТА	од поч.шк.г.	није се вратио до сада	VIII-1	" " "
7	ЈОВАНОВИЋ ДРАГОЉУБ	" " " "	15-III-1942	VIII-1	" " "
8	ПОПОВИЋ МИХАЈЛО	20-IV-1942	није се вратио до сада	VIII-1	" " "
9	ЖИВКОВИЋ МЛАДЕН	23-IV-1942	" " "	VIII-1	" " "
10	ИВАНОВИЋ РАДОМИР	11-V-1942	" " "	VIII-1	" " "
11	РАДОВИЋ РАДОМИР	од поч.шк.г.	" " "	VII-2	" " "
12	ПРЕДИЋ МЛАДЕН	9-XI-1941	" " "	VII-2	" " "
13	МАРКОВИЋ ПАВЛЕ	од поч.шк.г.	" " "	VII-2	није полагао исп
14	ЂУРИЋ ЉУБОМИР	" " " "	ПОГИНУО у бор	VI-3	" " "
15	ВУКСАНОВИЋ БОЖИДАР	ОД ПОЧ.ШК.ГОД.	би на Кошутњаку. није се вратио до сада	VI-3	" " "
16	РАДИСАВЉЕВИЋ ВЛАДИМИР	5-V-1942	није се вратио до сада	VI-3	полагао испит за I
17	ПЕШТОВИЋ ДОБРИВОЈЕ	ОД ПОЧ.ШК.Г.	није се вратио до сада	VI-3	није полагао исп
18	ЈАНКОВИЋ МИЛАНА	од поч.шк.г.	" " "	V-3	" " "
19	ЂУРИЋ ДРАГОЉУБ	22-XI-1942	" " "	V-2	полагао испит за
20	БОРЈАНИЋ ДРАГОСЛАВ	14-IV-1942	" " "	V-2	" " "
21	СТОЈИЋ СТОЈАН	од поч.шк.г.	" " "	IV-2	није полагао исп
22	ЈОКСИМОВИЋ ДРАГОМИР	" " " "	" " "	II-2	" " "

НАПОМЕНА: Подаци су делимично узети из званичних исправа, а делимично по личном сазнању разредних старешина и директора или по обавештењима од ученика или од родитеља.

ДИРЕКТОР,

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА У ПОЖАРЕВЦУ

Илустрација 29.

Такође је у годишњем сведочанству требала да стоји напомена да ли да ученик продужи школовање у гимназији, грађанској школи, стручној или да иде на занат, као и какве способности показује.[869]

Живот школске деце, посебно средњошколаца, био је под строгим надзором и контролом, не само родитеља и наставника, већ и тадашње власти. Држава је по сваку цену желела да припреми будућа поколења за уклапање у систем вредности Немачког Рајха. Омладину и државу требало је „спасавати“ од *разорних идеја* по сваку цену, макар и по цену њихове сопствене слободе, или чак и живота.

ПРОСВЕТНИ РАДНИЦИ У ОКУПАЦИЈИ

Прекобројни или потребни

Просветни радници су се осим са страхом, неизвесношћу и борбом за очување голог живота, врло брзо, већ у првим данима након Априлског рата, суочили са окупаторским, али и колаборационим режимом који је своју пажњу врло свесно и промишљено концентрисао на њих. Иако су још трагови пораза у Априлском рату ширили се кроз сваки делић окупиране Србије, од просветних чиновника, наставника и учитеља се очекивало да приступе редовном обављању својих дужности као да се готово ништа није догодило. Наредба да се већ 20. априла обнови школски живот у условима окупације на учитеље и професоре ставила је велики и мучан терет.

Окупатор је имао врло негативна став према српским чиновницим, а посебно су им на удару били учитељи и професори. Окупатору је било јасно да у непросвећеном и неписменом народу реч учитеља игра најважнију улогу. Такође, окупатор је знао да су образовани учитељи и професори увек били погонска снага српског бунтовништва. Зато их је требало на све могуће начине ставити под контролу и у положај потчињености и неизвесности. Стална контрола значила је сталну борбу за свакодневни живот и опстанак.

869 Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006, 38.

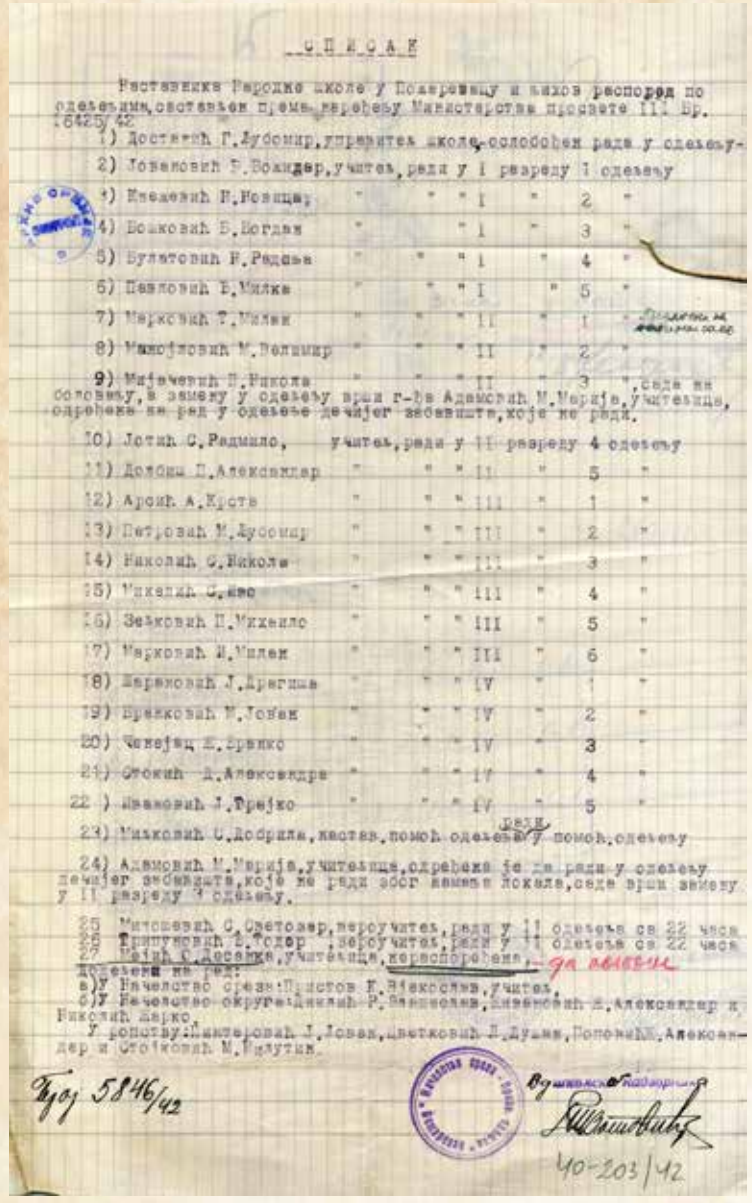

С П И С А К

Наставника Народне школе у Пожаревцу и њихов распоред по одељењима,састављен према наређењу Министарства просвете III Бр. 16425/42

1) Достанић Г.Љубомир,управитељ школе,способан рада у одељењу-
2) Јовановић Р.Божидар,учитељ,реди у I разреду 1 одељењу
3) Илијевић Р.Новица, " " I " 2 "
4) Бошковић Б.Богдан " " I " 3 "
5) Булатовић Р.Радмила " " I " 4 "
6) Павловић Б.Милка " " I " 5 "
7) Марковић Т.Милан " " II " 1 "
8) Ивковић М.Велимир " " II " 2 "
9) Мијаиловић П.Никола " " II " 3 ",сада на сеоскомљу,а замену у одељењу врши г-ђа Адамовић М.Марија,учитељица, одређена на рад у одељење дечијег забавишта,које не ради.
10) Јотић С.Радмило, учитељ,реди у II разреду 4 одељењу
11) Добрић П.Александар " " II " 5 "
12) Арсић А.Крста " " III " 1 "
13) Петровић М.Душомир " " III " 2 "
14) Николић С.Никола " " III " 3 "
15) Ђукић С.Јанко " " III " 4 "
16) Зељковић П.Михаило " " III " 5 "
17) Марковић М.Милан " " III " 6 "
18) Марковић Ј.Драгиња " " IV " 1 "
19) Брајковић М.Јован " " IV " 2 "
20) Чанејац Е.Ервин " " IV " 3 "
21) Стокић Д.Александра " " IV " 4 "
22) Ивановић Ј.Трајко " " IV " 5 "
23) Ђукић С.Добрила,наставн.помоћ одељењу у помоћ.одељењу
24) Адамовић М.Марија,учитељица,одређена је на рад у одељењу дечијег забавишта,које не ради због немања локала,сада врши замену у II разреду 4 одељењу.
25 Митровић С.Светозар,вероучитељ,реди у II одељења са 22 часа
26 Трнавчевић Б.Тодор ,вероучитељ,реди у II одељења са 22 часа
27 Ђорђић С.Десанка,учитељица,кореспондент - да мирује
Одељења ће рад:
а)У Начелство среза:Пантов К.Николина,учитељ,
б)У Начелство округа:Јанић Р.Вукосава,Јовановић Д.Александар и Николић Дарко.
У резерви:Пантелејић Ј.Јован,Цветковић Л.Душан,Поповић Ж.Александар и Стојковић М.Милутин.

Број 5846/42

40-203/42

Илустрација 30.

На самом почетку окупације наставни кадар није био комплетан. Многи су остали на територији која више није била у саставу Србије, многи су као део редовног састава војске били заробљени и одведени у Немачку. Од учитеља Државне народне школе у Пожаревцу у заробљеништву су били Душан Л. Цветковић, Александар Ж. Поповић, Милутин Стојаковић, Жарко Ж. Првуловић, Властимир О. Митровић и Душан Елезовић.[870] Од професора Гимназије у заробљеништву су били професори Немања Томић, Петар Павловић и Миодраг Митић.[871] Трговачка академија је остала без директора, јер је Јован Миловановић одведен у заробљништво.[872] Из Ниже пољопривредне школе заробљени су били професори Милан Јеверичић, Марко Златановић, Радомир Јовановић.[873] Списак заробљених и несталих наставника за цео Пожаревачки срез био је знатно дужи. На њему су: Пинтеровић Ј. Јован, учитељ народне школе у Пожаревцу, који је у тренутку заробљавања имао 35 година службе, Поповић Ж. Александар, такође из школе у Пожаревцу са 32 године службе, Стојковић М. Милутин, Томић Р. Боривоје из Божевца се водио као нестао. Из Божевца су и Мандић М. Ђорђе и Добрић П. Војислав, из Брадарца Мишић М. Миодраг, из Брежана Шошкић Радоје, из Братинца Глигоријевић С. Илија, који је нестао, из Бубушинца Елезовић М. Душан, из Великог Села Монашевић Д. Божидар, из Црнића Марковић Р. Благоје, из Драговца Вукашинивић Ђ. Живојин, из Дубравице Јонић Д. Добрица, из Касидола Јанићијевић Л. Константин, из Костолца Ранић Н. Стојадин који се водио као нестао, из Куле Марковић А. Богољуб, из Лучице Крговић Р. Видак, из Набрђа Лаловић Н. Милутин, из Пољане Ђорђевић А. Бранислав и Ђорђевић М. Драгомир, из Топонице Арсић Д. Драган који се водио као нестао, из Трњана Плавшић К. Радивој, из Батуше Ђорђевић А. Јездимир, из Калишта Аврамовић Д. Војислав. Укупно је било 166 имена за територију Дунавске бановине којој је припадао и Пожаревачки срез, осим Среза јасеничког, подунавског и рамског који нису доставили извештаје.[874] Просветне власти су у јулу 1941. тражиле од немачких власти да се део наставног особља пусти из заробљеништва јер је настав-

870 ИАП, ДНШ, П, 301/1943.

871 С. Цветковић, *нав. дело*, 267.

872 З. Стојановић, *нав. дело*, 145.

873 ИАП, Пољопривредна школа Пожаревац, 1371/41.

874 АС, ГЗ, Одељење за народне школе, 125-145/41,

ни кадар недостајао због спроведених редукција и пензионисања. У септембру исте године је поново тражено пуштање 71 професора и директора средњих школа због почетка школске године.[875] Међутим, услов за пуштање је била национална исправност. Од школа је у фебруару 1942. тражено да доставе извештаје о политичкој и националној исправности наставника који су у заробљеништву. [876]

Од професора током периода окупације према расположивим изворима нико није директно настрадао од окупационих власти. Помиње се да је професорка Живка Стојановић 1944. године у затвору, али се не наводи разлог.[877] Почетком 1943/44. ухапшен је професор Трговачке академије Златко Мамузић од стране Гестапоа, али такође није било познато шта је разлог.[878] У првим данима након ослобођења стрељан је учитељ вештина Борис Рехак после пресуде војног суда Команде војног подручја Пожаревац као члан „Културбунда" и припадник емигрантског корпуса.[879]

Претњу опстанку и егзистенцији просветних радника представљали су премештаји и отпуштања до којих је дошло одмах по обнови рада. На почетку окупације комесар Министарства просвете Ристо Јојић тражио је отпуштање неподобних наставника. Исто је касније поновио и вођа Савета комесара Милан Аћимовић.[880] Посебно су новим прописима биле погођене жене. У мају 1941. донета је *Одлука о регулисању службеног односа женског особља у државној, бановинској и општинској служби* којом је предвиђено отпуштање удатих службеница које су заједно са мужем од имања или његовог рада имале прописани минимум за егзистенцију. Исто је важило и за неожењене или неудате или оне који су били у заједници са родитељима. Висину егзистенцијалног минимума прописивало је Министарство финансија. У јуну је донета одлука о службеним односима лица запослених у државној, бановинској и оштинској служби којом је предвиђено пензионисање свих службеника који су навршили 30 година државне службе или 60 година живота.[881] Овим одлукама Савета комесара из службе у Министарству просвете су отпуштене и пензионисане пре свега жене, и то оне које су биле удате, па самим тим имале минимум за егзистенцију. Ту су се подразумевале чак и жене ратних заробљеника. То је касније уочено као неправда, па је у фебруару 1942. године дошло до промена, и учитељицама, женама ратних заробљеника, дата могућност да се врате у државну службу, али под условом да примају разлику између своје плате, ако је она мања, и оног износа који им је одређен на име плате заробљеног мужа.[882]

У јулу је почела да се примењује *Уредба о утврђивању броја и врсте службеничких места, распореду службеника на поједина систематизована места и разврставању дневничара у Министарству просвете и вера и подручним му установама*. У августу је донета *Уредба о систематизацији места у државној самоуправној служби*, а све школе су биле у обавези да доставе предлоге ситематизације запослених. *Уредбом о допунама одлука о регулисању личних односа државних и самоуправних службеника* од 6. августа 1941. отказни рок је ограничен на месец дана, а сви уговори по којима је отказни рок био дужег трајања су поништени.[883]

875 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера...*, 279. Министарство просвете је упутило 3. 2. 1942. године допис школама у којима је тражило да у што краћем року доставе Министарству просвете извештај о политичкој и националној исправности наставника који су били у заробљеништву, уз образложење да се „ослобођење из заробљеништва може тражити само за особе које су политички и национално потпуно исправне..." *Исто*, 282.

876 Министар просвете у Недићевој влади, Велибор Јонић, на саслушању после рата је признао да је тражио пуштање само политички и национално исправних лица, а да су повереници српске Владе при логорима одлучивали о појединачним случајевима. Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера...*, 281, 282.

877 ИАП, ПГ, к. 61, 155/44.

878 З. Стојановић, *нав. дело*, 155.

879 ИАП, Зб П, 1941–1944, Саопштење бр. 2 Војног суда Команде војног подручја Пожаревац од 3. 12. 1944.

880 *Исто*, 152.

881 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера...*, 115.

882 АС, ГЗ, Одељење за основне школе, 10-22/42.

883 С. Цветковић, *нав. дело*, 264-267.

Већ у јуну 1941. Министарство просвете је изразило сумње у свој наставни кадар, па је забележен став да има наставника чији је рад нарочито у овим приликама више од штете него од користи за васпитање средњошкоског подмлатка. Министарство је по хитном поступку тражило достављање списка наставника и наставница које би требало отпустити, односно пензионисати. У тај списак је требало унети наставнике и наставнице које треба удаљити из школе у циљу да се наставни и васпитни рад у школи подигне на виши ниво.[884] По наређењу Министарства просвете из чиновничких редова требало је да се одстране сви они службеници који су били познати као присталице и симпатизери комуниста.[885] У јуну 1941. у Пожаревачкој гимназији, тек новопостављени директор Симић у акту од 21.6.1941. године навео да је именован 27. маја 1941. и да не располаже поверљивом архивом о наставницима јер је уништена, да не познаје професоре, а да свој утисак доставља на основу изјава Николе Бошковића професора који је вршио дужности. За пензионисање је тако предложио професоре Миодрага Петровића, а Христину Пијук, Видосаву Стојановић и Борислава Младеновића за отуштање, док професоре Љубицу Кузмановић, Веру Стевић, Јевгенију Мељникову, Анку Богићевић, Зозулевић Владимира и Рехак Бориса предлаже за отказ уговора.[886] Већ пар дана касније директор Гимназије Симић на акт Министарства доставља одговор да, према исказу Бошковић Николе, у Гимназији нема присталица комуниста међу наставницима, нити је неко симпатизер покрета.[887] Преиспитивана је и „национална поузданост“ службеника у јавној служби, па је у складу с тим 6. августа 1941. донета Уредба о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе, чиме је свако због неких својих поступака или изнетих ставова могао бити окарактерисан као национално непоуздан и удаљен из службе.[888] Велики притисак стварала је антисемитска политика окупационих и колаборационистичких власти. На удару власти су били и Цигани и Јевреји који су по наредби Војног заповедника у Србији били уклоњени из државне службе. Међутим, став је временом омекшао, па су због *извесних оштрина које су настале у спровођењу уредбе*, српским држављанима циганског порекла који се баве поштеним послом и чији су преци настањени барем од 1850. године у Србији могу задржати у служби. Све је то требало властима и доказати.[889] У склопу антисемитске и антимасонске политике, у јесен 1941. сви наставници су морали да попуне формуларе са изјавама о расној припадности, наводећи податке о прецима првог и другог степена, чак и за родитеље супружника, као и припадност ложама слободних зидара.[890] По разним основима, током окупационих година више пута су предузимане мере по питању отпуштања вишкова запослених и нацинално непоузданих у Министарству просвете.[891] У вези с тим је и списак особља Пожаревачке гимназије из фебруара 1942. на ком су побројани наставници који по мишењу директора могу да остану у служби као национално поуздани са забелешком поред имена ако је неко долазио из области под комунистичком управом. Таквих је од 37 наставника

884 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 14/41 од 11. јуна 1941.

885 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 48/41 од 25. јуна 1941

886 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 59/41 од 21. јуна 1941.

887 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 90/41 од 28. јуна 1941.

888 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 121

889 АС ГЗ одељење за народне школе 3-4-

890 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 118. Крајем 1941. године професори су морали да попуне формуларе у облику изјаве дате под моралном, материјалном и кривчном одговорношћу о имену, презимену, групи и звању, положају на коме су, од када, колико имају година службе, старости, месту рођења, земљи, школи коју су завршили, народности, расној припадности, да ли имају кога у фамилији својој или жениној јеврејског или циганског порекла, да ли су били организовани чланови и које политичке партије пре 6. 9. 1929. и после, породичном стању, женама, деци, имовном стању и супружника и њихових родитеља, колико чланова породице издржавају, да ли су учествовали у ослободилачким ратовима 1912–1918 у српској војсци и у ком својству итд. ИАП; ПГ, к 58/1941, изјаве професора. Такође, у априлу 1942. достављени су спискови професора са изјавама да ли су током 1940–1942. *стављани под дисциплински суд и суђени*, ИАП, ПГ, к 59 бр. 586/42; С. Цветковић, *нав. дело*, 264-267.

891 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 127, 128..

било само двоје.[892] Уредбом о изузетним дисциплинским мерама против државних службеника од 6. 4. 1943. дата су овлашћења министрима да могу мимо законских прописа удаљити из службе на пола године службенике који су немарани, неуредни у вршењу службе и недостојног држања.[893]

Жене су биле под додатним притиском, јер су идеолози колаборационог режима своје тезе о изузетности српске расе заснивали на подређеној улози жене у друштву.[894] Жена је требала да буде послушна мушкарцу, чедна и морално исправна. Зато је често долазило до отпуштања из службе чиновница. Разлози за отпуштање су врло често биле карактеристике да је љубавница комуниста или да заговара „слободну љубав". Врхунац су оптужбе на рачун једне наставнице гимназије у Неготину који је потписао колегијум Неготинске гимназије у октобру 1941. године да је ова *проводила лезбијску љубав* са једном неготинском апотекарицом, да су их ђаци виђали и својим препричавањем *уносили немир и гнушање у те младе душе*. Уз те карактеристике ишла је и напомена да је она Јеврејка и да је имућна те јој и није потребна државна служба. Отпуштена је по одлуци Министарства.[895] Одвратност је гајена и према женама које су долазиле на посао нашминкане или, недовољно смерно обучене. Шминкање, цртање обрва, кратке сукње изнад колена нису биле дозвољене у школи *јер то васпитно рђаво делује на ученике*.[896] Жене професори су се сматрале и мање способним за обављање свог посла, па су у августу 1943. године све наставнице требале да буду пребачене у женске гимназије, а уколико то није било могуће, требало им је дати часове, по могућству само у нижим разредима.[897] Учитељице су имале посебан задатак у образовању женске омладине и морале су их упутити у све тајне домаћинства. Имале су задатак да посећују домове ученица да их уче домаћинству, шивењу, хигијенском животу. Такође, за већ стасале домаћице морале су држати течајеве из конзервирања воћа и поврћа *како би наше домаћице могле спремити што већу и бољу зимницу за исхрану своје породице*. Жене професори и учитељице радиле су под константном стрепњом да ће, ако њихово владање није у складу са васпитачким позивом, или ако се упадљиво облаче и шминкају бити уклоњене из службе.[898] О томе да је упозорење министарства озбиљно схватано говори и притужба родитеља против наставница, које према речима подносилаца пријаве са грубошћу и грдњом улазе у домове, накарминисане, напудерисане, наманикиране, са *страшно намазаним уснама и са цигаретом у устима*... Да приликом доласка се прво распитују да ли има у близини има продавница дувана, а да потом децу шаљу у ред пред трафику да им купе дуван. По добијању цигарета, *поздрављају се, иду, а својим ђацима стављају у задатак да им купе цигарете за њихову другу посету*.[899]

Министарство просвете је 1943. године у Пожаревачком округу имало запослено 379 мушкараца и 423 жене, док је 11 мушкараца и 6 жена радило при окружном инспекторату у Пожаревцу. У школама у целој Србији радило је нешто више од 14 хиљада (8026 мушких и 6388 женских) службеника.[900]

Контроле и провере *националне исправности*

Неповерење у просветни кадар и покушаји да се они ставе под контролу чињени су током читавог периода окупације. Страхом, хапшењем, критикама неподобних фаворизовањем подобних, неизвесношћу, сиромаштвом Министарство просвете покушавало је да овај најсвеснији део српског народа стави у службу својих циљева. Наставници су били подвргнути сталним проверама и

892 АС, ГЗ, 6-157/42;

893 АС, ГЗ, ГПС, 8-311/43; Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 136.

894 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 137

895 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, нефасцикулисана грађа, кут. 892, II 270/41.

896 АС, ГЗ, 45- 1/43; С. Цветковић, *нав. дело*, 264-265.

897 ИАП, ПГ, к. 60, 1153/43

898 ИАП, ДНШПо 266-275/43.

899 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 436/41 од 22.12. 1941.

900 АС, ГЗ, Пов 1941, 1942, акт I. бр. 11727 од 27. октобра 1943.

истрагама о комунистичкој оријентацији и „националној поузданости“.[901] Рад наставника контролисали су директори који је обилазили њихове часове, окружни начелници, просветни референти, изасланици Министарства просвете. Велибору Јонићу је комесар Министарства унутрашњих послова у јулу 1941. послао обавештење да су наставници средњих и народних школа потпуно пасивни према акцији коју управна власти воде противу рада деструктивних елемената. Наређено је да се свим службеницима Министарства просвете саопшти на потпис да су дужни да среске начелнике, као прве претставнике централне власти помогну у свим пословима *општег значаја и користи за народно добро*. Ко се овоме позиву не буде одазвао, биће сместа уклоњен са дужности и из државне службе уопште. Поред тога на њега ће се применит истроге казне као на саботера.[902]

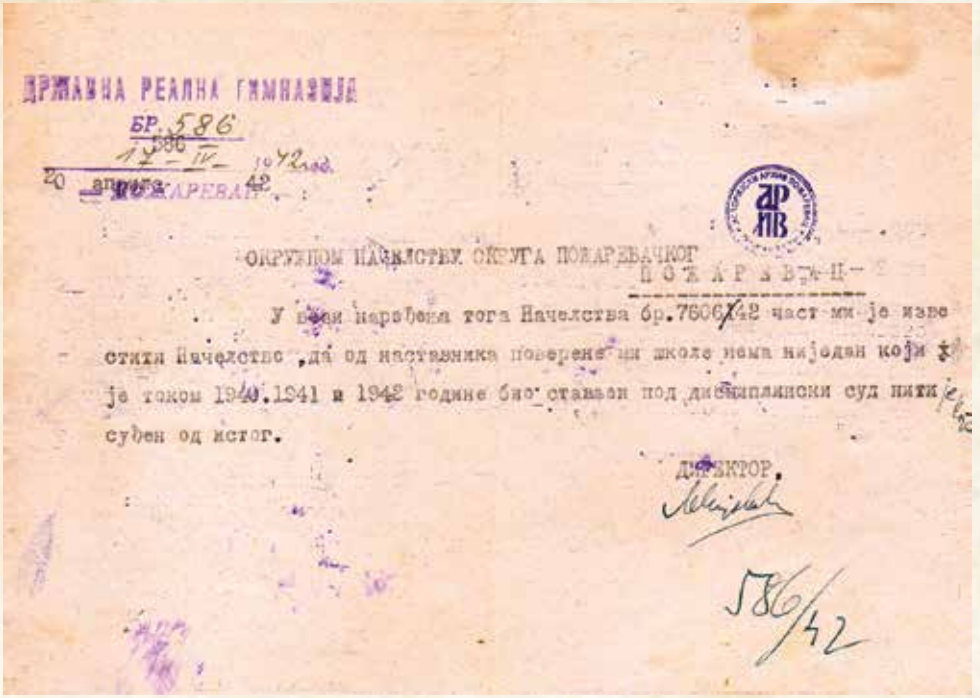
ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
БР. 586
20 априла 42.
ПОЖАРЕВАЦ
ОКРУЖНОМ НАЧЕЛСТВУ ОКРУГА ПОЖАРЕВАЧКОГ
П О Ж А Р Е В А Ц
У вези наређења тога Начелства бр.7606/42 част ми је известити Начелство ,да од наставника поверене ми школе нема ниједан који је током 1940.1941 и 1942 године био стављан под дисциплински суд нити је суђен од истог.
ДИРЕКТОР
586/42

Илустрација 31.

Под строгом контролом су била и сва одсуствовања наставника, као и боловања, а на наставнике су вршени притисци ради смањења одсуства и боловања.[903] О боловањима наставника су одлучивали директори и окружни начелници. У јуну 1942. године су по налогу обустављена сва приватна одсуства по приватним пословима и сви годишњи одмори. Одсуствовање је било дозвољено само у случају болести са уверењем лекарске комисије. Касније, одлуке о боловањима преузело је на себе Министарство.[904]

Наставницима је било ограничено и кретање, чак и за време распуста, па су се из места службе могли удаљавати само ради набавке намирница.[905] Ради „стручног усавршавања“ наставници су од Министарства позивани за учешће у различитим стручним курсевима, течај из радне службе у Оструженици или курс за библиотекаре у Минхену. Прам подацима којима располажемо наставници нису са одушевљењем прихватали такве позиве, тј. врло мали број њих је био заинтересован.[906] Наставници су избегавали било каква ангажовања ван места рада и боравка.[907] Такође, на позив наставницима да се јаве за библиотекарски курс у Минхену ни један наставник се није јавио.[908]

Као за ученике, и за наставнике је био уведен *Лист података о наставнику* у који су уношени сви подаци,

901 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 325.

902 ВА, НА, 165-3-1.

903 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера*..., 139.

904 С. Цветковић, *нав. дело*, 273-274.

905 АС, ГЗ, Одељење за основне школе, 24-242/42.

906 С. Цветковић, *нав. дело*, 273-274.

907 АС, ГЗ, 13-373/42.

908 За течај радне службе који се одржавао у Оструженици за обуку у примени радне службе код средњошколске омладине у Гимназији се прво није пријавио ни један наставник, да би се накнадно јавили у априлу 1942. двојица. За курс за библиотекаре у Минхену у Пожаревачкој гимназији није било ни једног пријављеног. С. Цветковић, *нав. дело*, 273-274.

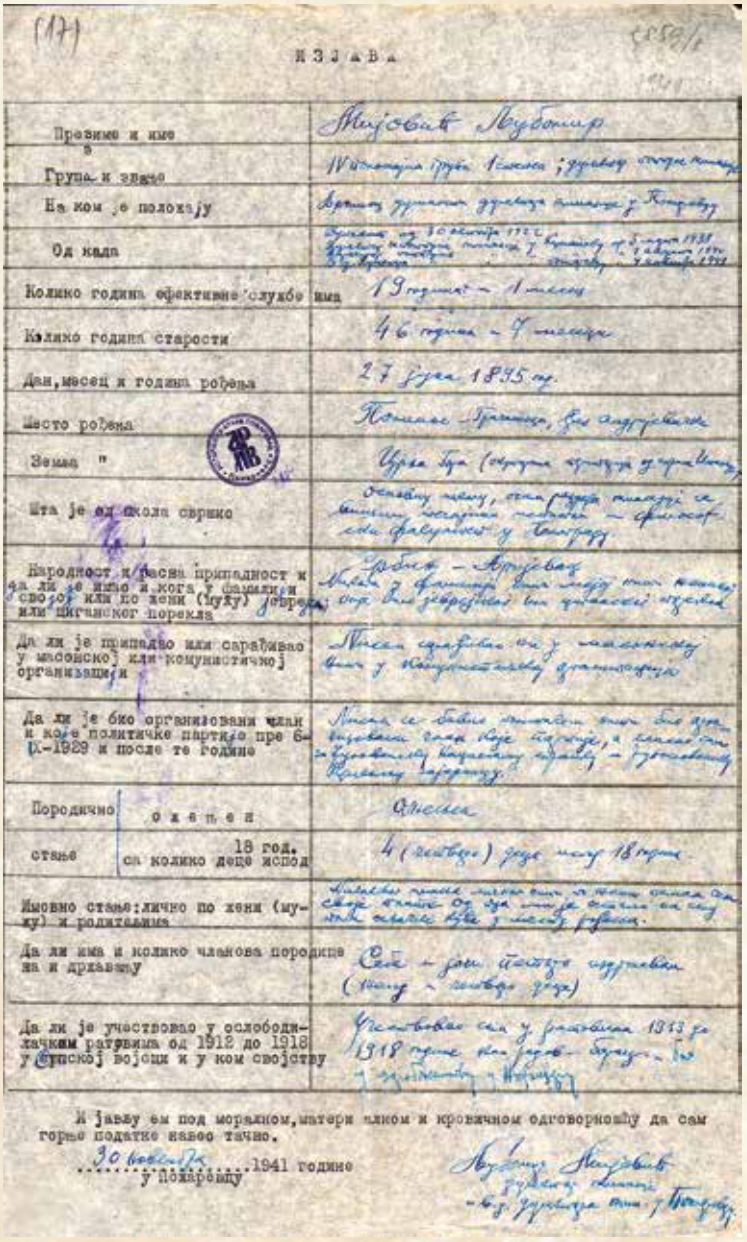

(17)

ИЗЈАВА

Презиме и име	Мијовић Љубомир
Група и звање	[illegible]
На ком је положају	[illegible]
Од када	[illegible]
Колико година ефективне службе има	19 година – 1 месец
Колико година старости	46 година – 7 месеци
Дан, месец и година рођења	27 јуна 1895 год.
Место рођења	[illegible]
Земља "	[illegible]
Шта је од школа свршио	[illegible]
Народност и верска припадност и да ли је њихов и кога у сакупљи и свом или по жени (мужу) сродника или цигањског порекла	[illegible]
Да ли је припадао или сарађивао у масонској или комунистичкој организацији	[illegible]
Да ли је био организован чији и које политичке партије пре 6-IX-1929 и после те године	[illegible]
Породично стање: оженио	Ожењен
Породично стање: са колико деце испод 18 год.	4 (четворо) деце испод 18 година
Имовно стање: лично по жени (мужу) и родитељима	[illegible]
Да ли има и колико чланова породице на и државну	[illegible]
Да ли је учествовао у ослободилачким ратовима од 1912 до 1918 у српској војсци и у ком својству	[illegible]

И јављу ем под моралном, материјалном и кривичном одговорношћу да сам горње податке навео тачно.

30 [illegible] 1941 године

у Пожаревцу

Илустрација 32.

оцене, карактеристике и способности сваког од запослених у школама.[909] У вези с тим донета су и *Правила о оцењивању наставника средњих и средњих стручних школа*, по којима су оцењивање наставника вршиле њихове непосредне школске старешине.[910] Одељења Министарства просвете су израдила картотеку свих запослених у министарству, наставника, и школских надзорника крајем 1942, што им је омогућавало *свестрано познавање* сваког наставника.[911] Рад и ангажман професора пратио се и кроз полагање јавног годишњег испита у школама. Јавност испита се видела као начин да се и ученици и наставници присиле да раде стално, а не периодично и само за оцену.

Комунистичка оријентација појединих професора била је предмет интересовања и просветних власти и полицијских служби. Тако је у 1941. године по предмету Илије Петровића, професора Пожаревачке гимназије Среско начелство доставило извештај Министарству просвете да се он не води на списковима комуниста и симпатизера, али да је пре извесног времена био ухапшен од немачких војних власти као припадник -симпзитер комунизма, а потом пуштен. Такође, наводи се и један детаље из Петровићевог живота да је према усменим иформацијама које је Начелство добило приликом погибије краља Александра Првог демонстративно ставио црвену кравату и није хтео да стави црни флор супротно издатом наређењу, због чега је био оптужен и суспендован.[912] Након додатних истраживања утврђено је да се Петровић водио у евиденицији Управе полиције у Београду као комуниста.[913] Петровић се борио на страни партизана. Ухапшен је, био у логору на Бањици, а у

909 Ljubinka Škodrić, *Prosvetni radnici u ideologiji vlade Milana Nedića*.., 158-160.

910 *Преглед рада од 1941 године до краја априла 1943. године у Одељењу за средње образовање Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар-фебруар, 1943, 53-62.

911 *Преглед рада Одељења за основно образовање минситарства просвете и вера, Просветни гласник, јануар – фебруар 1943*, 62-68.

912 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 244/41 од 31. 08. 1941.

913 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 245/41

Илустрација 33.

марту 1942. године у стрељан у Јајинцима.[914] Сумњив је био и положај и деловање др Игора Плетњева професора Гимназије, па је директор Гимназије рекао да ће од министарства тражити да Плетњев буде удаљен из службе.[915]

Професори су приликом запошљавања морали показати лојалност према режиму. О томе сведочи и изјава Вукосаве Симовљевић хонорарне стручне учитељице Женске занатске школе дата 4. марта 1943. године која гласи:

Изјава:[916]

Ја Вукосава Симовљевић,

прожета најискренијим побудама за што скорије оздрављење и обнову Србије, а убеђена да ће се томе циљу највише допринети савесном и преданом службом, као и одржавањем рада, мира и поретка у земљи овим

Изјављујем:

Да ћу интересима службе увек предана бити и све додељене ми задатке од стране претпостављеног ми старешина најсавесније извршавати;

Да ћу сваку акцију, спровођену делом или речи, која иде за тим, да се уноси забуна и и пореметри ред и мир у земљи, сузбијати и против свију носилаца рушилачке акције најодлучније се борити, ма ко они били и ма из којих побуда они то чинили;

Да у сваки рад и тенденције комунистичке и масонске онемогућавати, а неговати и у народ ширити само српска национална осећања и рад за што скорије здрављење и овнову Србије у духу интенција, одлука и наређења владе народног спаса.

То је основа моја осећања о коју се никада нећу огрешити и на моју часну реч, у мојим личним и слубеним односима, само ћу се те линије водиље увек најстрожије држати.

Ја

4. марта 1943 *Вукосава Симовљевић*

Пожаревац, *хонорарна стручна учитељица*[917]

914 Рената Минић, *О Илији М. Петровићу – писцу, професору, револуционару и библиотекару*, (рад у рукопису, дат за објављивање у часопису Записи 2015.)

915 АС, ГЗ, Одељење за средње школе, извештаји, акт II пов. бр 249/41 од 28. 08.1941.

916 ИАП, Женска занатска школа, Пожаревац, 250/1943.

917 Изјава исте садржине наводи се за службенике Државне народне школе Пожаревац. Д. Фелдић, *Век постојања и рада основне школе „Свети Сава“ у Пожаревцу*, Пожаревац 2011, 123.

Економски положај

Економско стање наставника било је из године у годину све лошије. У октобру 1943. године министар просвете пише Милораду Недељковић министру народне привреда да му скоро из свих крајева земље стижу извештаји о томе да је велики број службеника остао без рубља, обуће, одела. *Слаба и врло скромна гардероба професора, учитеља и осталих просветних радника дострајала је у тој мери да многи од ових честитих људи и ваљаних државних службеника због очајног стања својих одела и своје обуће трпе озбиљну потиштеност и зазиру да излазе у свет ... да има случајева где су наставници да би сачува потребну пристојност и спасли наставнички углед усред лета обављали своје дужности у мантилима и зимским капутима*. Министар просвете такође констатује у том тренутку да за просветне раднике у унутрашњости, у погледу снабдевања текстилом није урађено ништа, и од министра привреде тражи да се наредни контигент обезбеди за професоре и просветне раднике у провинцији.[918]

Плате запослених наставника биле су недовољне за подмиривање основних егзистенцијалних потреба. Плате наставница биле су још мање, а оне чији су мужеви били у заробљеништву биле су у још незгоднијем положају, јер се врло често дешавало да им се *услед погоршаног схватања њиховог правног положаја* чине сметње у уживању школских станова и осталих бенефиција по Закону о народним школама.[919] У јулу 1941. је основана канцеларија чији је задатак био да прикупља податке и води евиденцију о заробљеним чиновницима и службеницима Министарства.[920] Породицама заробљеника обезбеђена је помоћ и исплата плата, а наставнице чији су се мужеви нашли у заробљеништву задржане су на радним местима.[921]

За живот су недостајале основне намирнице. Хлеб се набављао преко Одељења за исхрану и хлебних књижица.[922] Недостајао је и текстил, одећа, обућа. Плата просветног радника није успевала да задовољи основне животне потребе. Примера ради, плата наставнице Женске занатске школе у јануару 1943. године износила је од 2342 до 2760 динара.[923] Нове ципеле у новембру 1942. коштале су 4500 динара, а у марту 1943. килограм масти могао се купити за 1400 динара, килограм сланине је био у априлу 1943, 1200 динара, да би већ у септембру исте године цена била 2000 динара.[924] Прорачун државног чиновника у пензији, Драгутина Ј. Ранковића, говори да је за скроман живот њега и његове жене у августу 1944. године месечно било потребно 23.850 динара, а његова пензија је износила око 2691 динар.[925] У јануару 1944. за наставнике Гимназије је стигла текстилна роба. Снабдевање дуваном је такође ишло преко Министарства, као и обућа, пшеница, угаљ и огревно дрво. Дељено је уље, брашно и друге намирнице. Због лоших прилика у којима су живели, неки од наставника су се ставили у службу окупационих власти.[926] Питање исхране наставника покушало је да се реши током 1943. доделом земљиште за обраду сваком од наставника.[927] О тешком стању при снабдевању основним животним намирницама врло је илустративан случај поделе текстила у Државној народној школи где у децембру 1943. управитљ школе обавештава запослене да је добијено једно мушко одело, али да ће један наставник добити панталоне, а један капут и прслук. Управник их је том приликом обавестио и да ће се 30. децембра клати свиње школске кујне и да ће се месо поделити колегама и заробљеничким породицама по цени од 300 динара за килограм. Саветовао је да понесу *довољно хартије за завој тако да се месо не види кад се буде носило*. Свако је требао да прими количину према

918 АС, ГЗ, Пов 1941, 1942, акт I. бр. 11727 од 27. октобра 1943.

919 АС, ГЗ , Опште одељење, Стр. пов. 1941, 1943, 1944.

920 Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера...*, 277.

921 *Исто*, 278.

922 ИАП, ПГ, к. 60, 1130/43.

923 ИАП, Женска занатска школа Пожаревац, бр. 24/1943.

924 Н. Милићевић, Д. Никодијевић, *Свакодневни живот под окупацијом*....372, 485, 502, 611.

925 *Исто*, 858. (за скроман живот Д. Ранковић убраја следеће потрепштине: кирија за стан, огрев пола метра кубног, осветљење, месо 3 кг, маст 3 кг, поврће и вариво, зејтин 1 литар, шећер 2 кг, брашно 10 кг)

926 С. Цветковић, *нав. дело*, 271-272.

927 ИАП, ПГ, к. 60, бр. 267/43; 293/43

броју чланова породице. Узимање меса за другога било је строго забрањено, а напомиње да *о овоме не би требало ни причати ван учитељских редова*.[928] Наставници су своје намирнице, шећер и др. примали до новембра 1943. у својим школама, када је донета наредба да их примају у Пожаревцу, с тим да морају да донесу потврду да исте нису примили у селу.[929] Због недостатка коже и обуће тешко је било набавити и ону са дрвеним ђоном. Тако је за наставнике Државне народне школе по списку тражено 20 мушких и 6 пари женске обуће, као и обућа за шесторо служитеља.[930]

Иако су општине биле дужне да по Закону о народним школама обезбеде учитељске станове у школској згради или у близини, или да им дотирају средства за плаћање, као и да обезбеде најпотребније количине најнеопходнијих животних намирница по *максимираним ценама*, врло често се то у стварности није дешавало. Министарство је покушавало да их натера на извршење обавеза претњом да ће остати без учитеља.[931]

У служби окупационог режима – наставник темељ обнове „нове“ Србије

Помоћник министра просвете у свом излагању 1941. године рекао је да у том тренутку *велики део наших наставника није исправан ни у ком односу*, да инспектори треба да помогну министарству да их упознају, *њихову психолошку структуру њихову употребљивост за посао*.[932]

Учитељи, наставници, професори за колаборационо министарство просвете имали су посебан значај. *Српски учитељ је прави син свога народа, изграђивач народне душе, васпитач будућих Срба – људи, зидар најидеалнијег народног живота који може и мора данас помоћи свим*

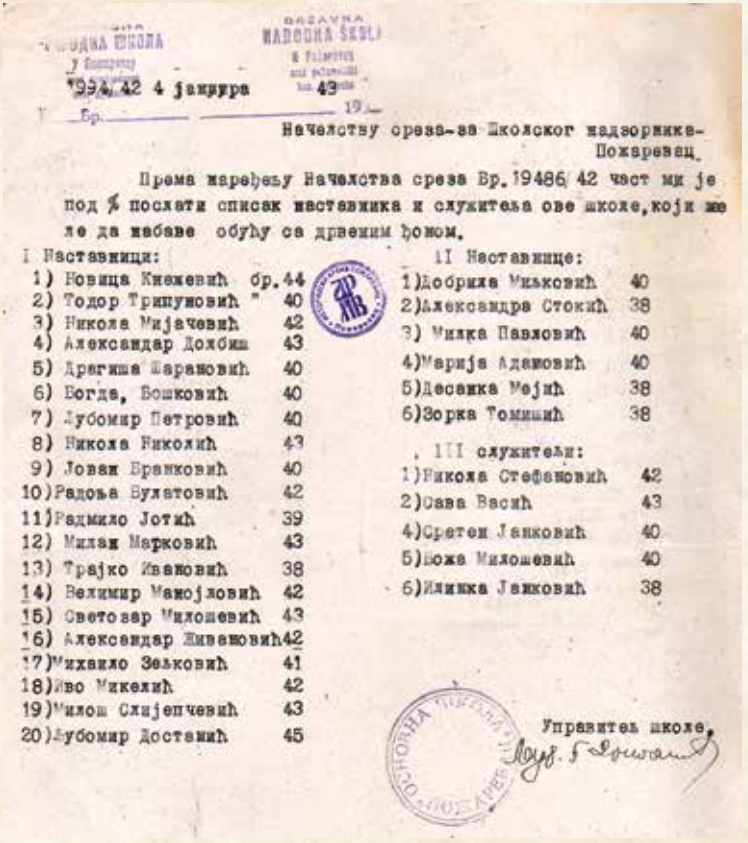

Начелству среза-за Школског надзорника-
Пожаревац

Према наређењу Начелства среза Бр. 19486/42 част ми је под % послати списак наставника и служитеља ове школе, који же ле да набаве обућу са дрвеним ђоном.

I Наставници:
1) Новица Кнежевић бр. 44
2) Тодор Трипуновић " 40
3) Никола Мијачевић 42
4) Александар Долбиш 43
5) Драгиша Шарановић 40
6) Богда, Бошковић 40
7) Љубомир Петровић 40
8) Никола Николић 43
9) Јован Бранковић 40
10) Радоња Булатовић 42
11) Радмило Јотић 39
12) Милан Марковић 43
13) Трајко Ивановић 38
14) Велимир Манојловић 42
15) Светозар Милошевић 43
16) Александар Живановић 42
17) Михаило Зељковић 41
18) Иво Микелић 42
19) Милош Слијепчевић 43
20) Љубомир Достанић 45

II Наставнице:
1) Добрила Миљковић 40
2) Александра Стокић 38
3) Милка Павловић 40
4) Марија Адамовић 40
5) Десанка Мејић 38
6) Зорка Томишић 38

III служитељи:
1) Никола Стефановић 42
2) Сава Васић 43
4) Сретен Јанковић 40
5) Божа Милошевић 40
6) Илинка Јанковић 38

Управитељ школе,

Илустрација 34.

својим интелектуалним и моралним снагама своме народу да изађе из беспућа у које су га завели па оставили самом себи његови непоштени упраљачи и предводници. Само учитељи који су свом душом срасли с народом, који мисле о њему и живе за њега, могу му истински помоћи на тај начин, што ће им искрено и убедљиво рећи шта га чека ако би пошао оним путем којим су га повели демонски духови прошле јесени. Обратно, ако остане миран и предан свом послу, ако одбије сваку сарадњу и не указује ни најмању помоћ партизанима него заузме одлучан одбранбени и нападни став према њима, народ ће се спасти од иначе неизбежне пропасти, приметио је окружни просветни инспектор на конференцији учитеља и града и среза пожаревачког одржаној 6. марта 1942. године.[933] О

928 ИАП, ДНШ, П, 1048/43.,

929 ИАП, ДНШ, П, 1044/43 и 1048/43., 973-983 расписи Министарства просвете /1943.

930 ИАП, ДНШ, П, 994/43.

931 АС, Г3, Одељење за основне школе, 28-95/42.

932 ВА, НА, 34А-2-41.

933 АС, Г3, Одељење за народне школе, 80-1-42.

положају учитеља и односу колаборационе власти према њиховој „светој дужности“ говори и чланак у листу „Обнова“: *Нереди у земљи су тешко стање, у које је доведен српски народ овим ратом, учинили још тежим. Велико зло које наносе своме народу „људи из шуме“ погодило је можда најтеже народне учитеље. Они морају често да раде уз звиждук куршума изнад глава школске деце и својих. Свој рад и свој српски национални став често плаћају својим животом. Па и поред тога народно учитељство, изузев малог броја слабих и малодушних, остало је у највећем броју на својим местима, по српским селима, пркосећи и самој смрти. Тако могу да раде само прави родољуби и искрени пријатељи вредних и поштених домаћина наших који са свог кућног прага не могу и неће да беже. Остати са својим народом у невољи, улити му отправдане наде у боље дане, помоћи му, саветом и делом, да се што пре и са што мање жртава отклоне и савладају тешке недаће данашњице, то је задатак правих народних учитеља.*[934]

Наставници су имали знатан удео у обнови школства и лечењу недуга из прошлости, па се зато настојало да се из просвете уклоне сви национално непоуздани и у служби задрже само они који су *давали све гаранције да ће својом сарадњом, марљивошћу, знањем и спремом и националном свешћу бити конструктивни чиниоци у данашњици. Министарство ће настојати да наставници буду савесни радници а учитељице честите и пристојне жене.*

Председник Министарског савета је зато наредио министру просвете да се бројно стање чиновника сведе на одговарајућу стриктну потребу, али да се у служби задрже најбољи, најспособнији и квалификовани чиновници и службеници који се радом и држањем залажу за политику српске владе; да се из службе, а нарочито са руководећих и важних положаја удаље чиновници несрпске народности; да се на дужност долази редовно, да се поверени послови отправљају брзо, прецизно, па чак и пре времена... *уз личну и строгу одговорност сваког појединца*, да државне канцеларије престану да служе за безначајне састанке, разговор и пословања, да државно надлештво мора и треба да буде *потпуно доступно публици*, али само у одређене часове, .. да државне канцеларије не буду *места уобичајеног политизирања и критика*, да државни послови постану једном тајна за улицу.[935]

Од наставника се тражило да се не само посвете настави школи и ученицима, већ и да развију пуну активност у обнови Србије у средини у којој живе. Министарство тако 1943. оцењује да су *наставници средњих и учитељских школа били су и данас јесу најактивнији сарадници владе народног спаса и учествовали су и учествују свим потхватима у којима се очекује акција просвећених родољуба*, као и да су те задатке *вршили са много личног самоодрицања, борећи се са материјалним тешкоћама, трпећи оскудице, а често излажући се и опасностима*“.[936] Од наставника се тражило да буду пре свега васпитачи, узор за ученике у моралном и политичком погледу. Просветни радник је морао да буде *прожет свешћу апостолског самодорицања и пожртвовања за свој народ*, да од њега зависи „какво ће место Србија заузети у Новој Европи, која је на видику, под вођством Адолфа Хитлера“.[937] Због утицаја који је учитељ имао у непросвећеном и неписменом народу, власти су их виделе као инструмент одржавања реда и мира у народу. Просветни радници су морали да држе предавања и спроводе пропаганду у корист колаборационе владе кроз активан рад на селу, држање радио говора, спровођење ђачке радне службе, вршење ваншколског надзора над ученицима, обраду школских имања. Они су морали да буду пример у свом месту.[938]

Просветни радници су били под констатним притиском, с једне стране се од њих очекивало да се предано ангажују на пропагирању колаборационистичких схватања, а са друге стране постојала је стална сумња у њихово политичко опредељење. Из просветних редова су били

934 *Рад на организовању наставе у нашим основним школама*, Обнова, 15. новембар 1941, стр. 3

935 ВА, НА, 34А-2-41.

936 *Преглед рада од 1941 године до краја априла 1943. године у Одељењу за средње образовање Министарства просвете и вера*, Просветни гласник, јануар-фебруар, 1943, 53-62.

937 Ljubinka Škodrić, *Prosvetni radnici u ideologiji vlade Milana Nedića* ..., 151-152.

938 *Исто*, 155-157.

Наставници у светој служби српског народа

„Народ без честите и радне омладине нема своје будућности"

Генерал Недић о националном васпитању омладине

Илустрација 35.

отпуштени сви који су окарактерисани као комунисти или учесници у устанку или обележени као национално непоуздани. Од наставника се тражило да се посвете настави, школи и ученицима, да буду активни на обнови Србије и средине у којој живе и сарађују са властима.[939] Посебна одоговорност је била на наставницима у васпитању омладине. На једној страни Министарство је њихов рад и залагање критиковало као недовољан, а на другој страни се говорило да свесне и пожртвоване омладине неће бити ако је не преваспитају и не упуте на прави пут наставници и васпитачи *свесни своје одговорности према новом поколењу, ради добра и величине српске Отаџбине*. Наставнички кадар је према мишљењу власти морао да се врати великој и светлој традицији учитеља и професора који су у некадањој Србији вршили своју дужност са дубоко развијеним осећањем за своју мисију.[940]

***

Током готово четири године, просветни живот у Пожаревцу као и у осталим деловима окупиране Србије одвијао се у најмању руку пд тешким условима. Живот у условима окупације, под сталним и будним оком непријатеља, под сталном контролом његових домаћих сарадника био је све, само не миран и уобичајен. Више од хиљаду дана добоши на градском тргу одјекивали су пре читања немачких наредби које ни у ком случају нису доносиле добре вести. Лупа добоша претходила је стрељањима, хапшењима... Са Чачалице су одјекивали пуцњи којима су убијани они који су се успротивили режиму, били они припадници партизанског или покрета Драже Михаиловића. Власт је позивала на нечињење и прихватање окупације и окупатора са свим његовим захтевима и усађеном мржњом према окупираном народу. Немаштина, глад, покушаји да се набави килограм брашна више или један хлеб више, покушаји да се нађе комад меса, топле чарапе, вунени шал да би се послао члановима породице у затвору или заробљеништву, испуњавали су свакодневни живот Пожаревљана. По улицама јек чизама немачких официра, разузданост различитих домаћих добровољачких одреда, демонстрација власти и моћи код сваког ко се ставио у службу окупаторске власти... Уз све то, неизвесност, колико ће још ово трајати и шта доноси сутра.

У таквим околностима и атмосфери живели су становници Пожаревца, у таквој атмосфери радиле су његове школе и расла пожаревачка деца. Школе су радиле

939 С. Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату*..., 407.

940 *Наставници у светој служби српског народа*, Српски народ, 31.7.1943.

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
Пов. БР. 41
27 III 1943 год.
ПОЖАРЕВАЦ —

СТАРЕШИНСКИ ЛИСТ

Презиме и име РАТИБОРКА МИТИЋ струка (главна / споредна) српс.књ.и српски ј / српска историја
Звање суплент (са положеним пр.исп.) група — године службе 5 г.2 м.
// бр.740/42

Подаци за оцену према чл. 3 Правила

1	Стручна спрема:	Сасвим солидне стручне спреме. Предаје по прописаном програму.
2	Успех у настави и васпитању:	Постиже потпуно задовољавајући успех у настави и васпитању.
3	Педагошко-Методски поступак:	Изграђује се у врло доброг педагошког радника. Лепо се опходи са ученицима и стиче њино поверење. Предаје са довољно полета јасно и сређено. Ради са целим разредом доста умешно. Оцењује одмерено.
4	Марљивост и ревност у служби:	Марљива је и ревностна у служби, али је сувише заузета породичним пословима те не даје максимум ревности и не може да води довољно рачуна о раду и понашању ученика ван школе.
5	Владање у служби и ван ње:	Беспрекорно.
6	Национална поузданост:	Поуздана
7	Рад на својој струци:	Прати своју струку и усавршава се.
8	Научни и књижевни рад уопште:	Нема.
9	Оцена: "ВРЛО ДОБАР"	

27 марта 1943 год.
Пожаревац.

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА У ПОЖАРЕВЦУ

Директор
(потпис старешине)

По члану 22 Закона о установљењу нових држав. монопола од 3 августа 1906 год., штампар који се ухвати да штампа овај формулар казни се по Кривичном закону

Цена комаду 0·50 дин. Издање и штампа Држ. штампарија Београд.

Илустрација 36.

без основних услова за рад, без адекватних просторија, опреме, наставних учила, огрева. Деца су долазила у школу боса, гладна, уплашена, њихови професори, исто тако гладни, безвољни, уплашени, нарушеног поноса и угледа, без одеће, обуће... Властима је било важно да створе привид мирног и нормалног живота под окупатором, а међу омладином, посебно средњошколском, да спрече бујање комунистичких идеја. Од школе и наставника се очекивало да ученике моделују према потребама „Нове Србије“. Од омладине се очекивала посвећеност и пожртвовање, беспоговорна послушност и оданост. Мислити се могло само у духу идеала *нових* вођа Србије. Исто се очекивало и од наставника којима је дат велики задатак обнове Србије кроз васпитање омладине и народа. Иако се према наставницима гајило неповерење, од њих се очекивало да не размишљају о храни, хлебу, породици, свакодневним потребама, већ да се посвете *величанственом циљу* у служби окупатора. Све што би и једни и други чинили супротно од идеала Нове Србије било је строго кажњавано, и мишљење и деловање. Такву, извитоперену стварност, носиоци колаборационог режима у служби окупатора, покушали су током четири окупационе године да прикажу као прихватљиву реалност у интересу српског народа и Србије.

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЧКИ ОКРУГ ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1941–1944.

1. ВА, група фондова ВКЈ, П 17, К 480, Ф 8, д 49, Наредба бригадног генерала Д. М. Ковачевића команданта Штаба граничних трупа за сузбијање стране пропаганде у Граничној трупи средством књига, брошура и летака од 22. октобра 1940. године.
2. ВА, група фондова Војске Краљевине Југославије, К 2, Ф 1, Д 1, Извештај Агенције „Авала“ о приступању Југославије Тројном пакту“.
3. „Југославија је приступила Тројном пакту трију сила под условом да за све време трајања рата Немачка и Италија не траже прелаз нити превоз својих трупа преко југословенске територије“, „Политика“ од 26. марта 1941. године.
4. ВА, група фондова ВКЈ, К 3, Ф 1, Д 4, Проглас Краља Петра Другог о ступању на престо.
5. ВА, група фондова ВКЈ, К 473, Ф 9, Д 36/1, Честитка Краљу Петру Другом од Удружења резервних официра поводом ступања на престо.
6. ВА, Фотографија бомбардованог Београда, април 1941. године.
7. ВА, Фотографија бомбардоване зграде Војне академије.
8. „Наредба команданта немачких трупа у Београду“, Општинске новине, Београд, бр. 12, 24. април 1941, стр. 2.
9. ВА, „Одредбе о извршењу примирја између немачке и југословенске оружане силе од 17. априла 1941. године“. ВА, НА, К 3, бр. рег. 8/2-1.
10. „Наредба председника Општине града Београда: “Када и где треба да се у Београду пријаве они војни обвезници који се сматрају ратним заробљеницима на основу Наредбе Војног заповедника у Србији“, „Ново време“, 27. мај 1941. године, стр. 2.
11. ВА, НА, К 40 С, бр. рег. 1/4, Објава за запоседнуто југословенско подручје.
12. Месна наредба, 18. април 1941, Пожаревац. Градско поглаварство објављује наређење немачке Команде места-„Месна наредба бр. 2“ са 20 тачака наредби о поступању грађанства. ИАП Зб П I 1941/3.
13. Објава о пријављивању војних обвезника који су ма и један дан учествовали у рату“, ИАП Зб П I 1941/4.
14. Проглас, 22. август 1941, на положају. Командант свих четничких одреда у земљи, војвода Коста Пећанац обзнањује „Проглас драгом народу“., ИАП Зб П I 1941/7.
15. Објава Градског поглаварства града Пожаревца о престанку постојања југословенске државе, 9. мај 1941. године, Пожаревац, ИАП Зб П I 1941/6.
16. ВА, група фондова Нда, К 53, бр. рег. 15/2-12., Наредба генерала Ферстера становницима Србије.
17. „Задаци домаће управне власти“, „Ново време“, 1. јун 1941. године, стр. 1.
18. Уредба о штампи, Лист уредаба војног заповедника у Србији, број 5 од 22. маја 1941. године, стр. 1.
19. ВА, група фондова Нда, К 19, Ф 1, док. 14/1,2, Акт Комесаријата за унутрашње послове Савета комесара о успостављању редовне полицијске власти у Београду од 15. маја 1941. године.

20. „Саопштење Светог архијерејског Синода Српске православне цркве“, „Ново време“, 9. јул 1941. године, стр.1.

21. ВА, група фондова Нда, К 20А, Ф 2, Д 40, Наредба управника града Београда Драгог Јовановића застављање полицијских снага за приправност у случају евентуалних комунистичких нереда 28. или 29. јуна 1941. године.

22. ВА, група фондова ВКЈ, Досије персоналних података генерала Драгољуба Михаиловића, прва страна.

23. ВА, група фондова Нда, К 60, Ф 1, Д 2, Апел српском народу.

24. „Последњи позив и последња опомена председника Милана Недића српском народу“, „Понедељак“, 15. септембар 1941. године, стр. 1.

25. ВА, група фондова Нда, К 1 а, Ф 2, Д 5-1, Наредба број 1. председника Министарског савета.

26. Проглас, 24. октобар 1941. године, Пожаревац. Грађани свих села у Пожаревачком округу обавештавају се о доласку казнене експедиције немачке војске. ИАП Зб П I 1941/8.

27. „Случај генерала Недића“, „Ново време“, 13. јул 1941. године, стр.3.

28. „Пријем нове српске владе код војног заповедника у Србији“, „Биографије нових министара“, „Ново време“, 30. август 1941. године, стр. 3 и 4.

29. „Образовање владе“, Службене новине број 104., 5. септембар 1941., стр. 1.

30. ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 5-2-1, Недићево писмо Турнеру за побољшање положаја српског становништва у логорима у Хрватској и допремање помоћи.

31. ВА, група фондова НДХ, План концентрационог логора Јасеновац.

32. ВА, група фондова НДХ, Потврда о пријему логораша у Јасеновац.

33. ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 10-2, Недић похваљује генерала Стевана Радовановића приликом одласка у пензију.

34. ВА, група фондова Нда, К 19 II, Ф 5, Д 4- 1, Формирање Војног одељења.

35. ВА, група фондова Нда, К 2, Ф 2, Д 74/4-1-Уредба о српској добровољачкој команди.

36. ВА, група фондова Нда, К 1 II, Ф 2, Д 16/7-19, Прва страна записника са Недићевог саслушања.

37. Уредба о административној подели земље, Службене новине, број 136-А, од 26. децембра 1941. године, стр. 1-4.

38. ВА, група фондова Нда, К 87, Ф 2, Д 24-2, Карта административне поделе Србије.

39. ВА, група фондова Нда, К 1, други део, Ф 1, Д 12-2, Уредба о уређењу области Косова.

40. ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 1/2-1, Недићев проглас сељацима.

41. ВА, група фондова Нда, К 68, Ф 4, Д 8, Наредба о затварању сеоских кафана.

42. ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 21-1, Записник са конференције Владе одржане 27. децембра 1941. године.

43. ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 21-2, Записник са конференције Владе са окружним начелницима одржане у фебруару 1942. године.

44. ВА, група фондова Нда, К 27, Ф 9, Д 4-1, Прва страна списка припадника СДК и „Збор“-а.

45. ВА, група фондова Нда, К 26 а, Ф 2, Д 4-2, Акт Команде нишке области о мерама одмазде против партизанских јатака.

46. ВА, група фондова Нда, К 1 А, Ф 1, Д 24, Предлог за оснивање српског народног сабора.

47. ВА, група фондова Нда, К 29 II, Ф 5, Д 23, Извештај о упућивању радника у Борски рудник.

48. ВА, група фондова ЈВуО К 13, Ф 1, Д 3, Насловна страна листа Одјек слободних планина, Ускрс 1944. године.

49. ВА, група фондова Нда, К 24 А, Ф 1, Д 15/1, Допис генерала Бадера Недићу у вези са мерама одмазде над становништвом због отмице председника општине из среза Ражањ и преписка Недића и Драгог Јовановића по наведеном питању.

50. Оглас, 1. децембар 1942, Пожаревац, Командант немачке војне силе за Округ пожаревачки, генерал-лајтнант Јупе, објављује да, уколико се не врате два припадника немачког ваздухопловства, до 15. децембра, биће стрељано три таоца за почетак. ИАП Зб П I 1942/22.

51. Саопштење, 17. децембар 1942. године, Београд, Генерал Бадер саопштава да је стрељано 50 присталица Драже Михаиловића у знак одмазде због акција покрета на прузи Пожаревац-Петровац, ИАП Зб П I 1942/25.

52. ВА, група фондова Нда, К 1, Ф 2, Д 24/2, Извештај делегата Кечића о посети српским радницима у Немачкој и о њиховом положају.

53. ВА, група фондова Нда, К 1, први део, Ф 2, Д 17, Писмо митрополита скопског председнику Недићу о положају СПЦ у Хрватској.

54. ВА, група фондова Нда, К 1 II, Д 38, Подаци о ширењу јеврејске и комунистичке пропаганде у логору Осинабрик.

55. ВА, група фондова Нда, К 24 А, Ф 3, Д 43, Предлог УГБ за оснивање Комисије за категорисање лица у логору на Бањици.

56. ВА, група фондова Нда, К 50, Ф 2, Д 41, Насловна страна Љотићеве брошуре „Позадина рата и њен господар“.

57. Брошура „Београдски крвави Ускрс, документа о британско-америчком ваздушном терору“, са поговором др М. Спалајковића, ВА, група фондова Нда, К 3, Ф 3, Д 6- укупно 4 стране

58. ВА, група фондова ЈВуО, К 8, Ф 1, Д 50, Писмо војводе Петра Бојовића генералу Михаиловићу.

59. ВА, група фондова Нда, К 34, Ф 3, Д 7, Недићева наредба од 31. августа 1944.

60. ВА, група фондова ЈВуО, К 11, Ф 2, Д 18, Оснивање Команде краљевих командоса, 21. јануар 1945. године.

61. ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 10/1, Извештај Окружног начелства у Пожаревцу од 1. јуна 1942. године.

62. ВА, група фондова Нда, К 21, Ф 1, Д 69, Подаци о растурању румунског листа Надежда на територији Пожаревачког округа.

63. ВА, група фондова Нда, К 29 II, Ф 5, Д 78, Извештај о јавној безбедности у Пожаревачком округу у времену од 15. до 28. фебруара 1943. године.

64. 19. јун 1943. године, Пожаревац. На основу наређења шефа Српске државне безбедности, председник Градског поглаварства, Воја Милосављевић, издаје наредбу о заштити жетве. ИАП Зб П I 1943/55.

65. 23. јул 1943. године, Пожаревац, Градско поглаварство града Пожаревца издаје Наредбу, према наређењу Крајскомандантуре и Житарске централе да се разрезане количине пшенице морају предати Одељењу за исхрану. У супротном биће примењене санкције, ИАП Зб П I 1943/58.

66. ВА, група фондова Нда, К 29 II, Ф 5, Д 81, Извештај о пропаганди Драже Михаиловића у Пожаревачком округу у августу 1943. године.

67. 1. март 1943. године, Пожаревац. Предстојник Градске полиције Михајло Д. Јанковић, наређује поновно пријављивање целокупног становништва, трајно насељеног, са подручја града Пожаревца. ИАП Зб П I 1943/47.

68. 9. јун 1943. године, Пожаревац, Предстојништво Градске полиције скреће пажњу грађанству да су дужни да поздраве заставу. ИАП Зб П I 1943/51.

69. ВА, група фондова Нда, К 23, Ф 1, Д 1, Извештај Окружног начелства у Пожаревцу-јавна казна за шпекуланте, 14. мај 1943. године.

70. „Отварање антикомунистичке изложбе у Пожаревцу“, „Ново време“ од 9. септембра 1943. године стр. 3. Фотографија са отварања.

ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦИ У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ, 1941-1944.

1. Изјава Лекић Владислава из Скопља о животу српског народа под бугарском окупацијом, 1941.(АС, Г-2)
2. Злочини Немаца у Србији 1941. године (ИАП, Збф)
3. (3.1, 3.2, 3.3) Извод из Меморандума Српске Православне Цркве о страдањима Срба у Хрватској, 1941. (ВА, Нда)
4. Насељање избеглица на територији Србије – акт Генералног комитета за насељавање, 1941.(ВА, Нда)
5. Писмо Настадина Пејовића о страдању Срба на Косову и Метохији, 1942.(АС, Г-2)
6. Извештај о броју избеглица из бивше Независне државе Хрватске и Словеније, 1945.(ВА, Нда)
7. Избегличка туга(Програмски архив РТС)
8. (8.1, 8.2.) Извод из Правилника о оснивању Генералног комитета за насељавање (касније Комесаријат за избеглице и пресељенике), 1941. (ВА, Нда)
9. Наредба о образовању Генералног Комитета за насељавање Словенаца у Србији, 1941. (ВА, Нда)
10. Избегличка стварност (Програмски архив РТС)
11. Акт Штаба Српске добровољачке команде о случајевима негативне пропаганде против избеглица у Србији, 1942.(ВА, Нда)
12. Колона избеглица у Србији, 1941-1944.(Програмски архив РТС)
13. Група избеглица и пресељеника очекујући транспорт и смештај у унутрашњост Србије (Програмски архив РТС)
14. Из рада Комесаријата за избеглице и пресељенике – бројно стање намештеника, 1944. (ВА, Нда)
15. (15.1,15.2) Извод из извештаја о општој ситуацији у Пожаревачком округу – стање избеглица, 1944. (ВА, Нда)
16. У очекивању топлог оброка (Програмски архив РТС)
17. Продужењу рока за коришћење избегличких повластица, 1944.(АС, Г-2)
18. (18.1, 18.2) Подаци о Словенцима пресељеним у Србију током Другог светског рата, 1941-1944. (ВА, Нда)
19. Попис избеглица из Босне и Херцеговине, којима је потребна новчана помоћ, 1944 (АС, Г-2)
20. Избегличка деца у тренуцима одмора (Програмски архив РТС)
21. Решење о издавању државног пољопривредног земљишта у Србији избеглицама у закуп, ради обраде, 1941.(ВА, Нда)
22. Извештај Комесара за избеглице Томе Максимовића о бројном стању избеглица и пресељеника у Србији, 1944.(ВА, Нда)
23. Срески одбор Црвеног крста у Шапцу у збрињавању избеглица пристиглих у Србију, 1941. (АС, Г-10)
24. Захвалност на новчаној помоћи коју је Петар Ј. Краљ из Петровца послао за збрињавање избеглца, 1942. (АС, Г-2)
25. У очекивању помоћи – избеглице у Србији, 1941-1942. (Архив РТС)
26. Помоћ Комесаријата избегличкој деци у Пожаревцу, 1943.(АС, Г-2)

27. Помоћ Среском одбору за збрињавање избеглица у Петровцу, 1944. (АС, Г-2)
28. Наредба о реквирирању станова за потребе смештаја избеглица, 1942. (ИАП, НСЗ)
29. Из рада Дома за смештај старих избеглих лица у Забели (Пожаревац), 1945. (ИАП, ОНОП)
30. Списак рецепата издатих на терет Фонда за избеглице у Кучеву, 1941. (ИАП, НСЗ)
31. (31.1,31.2.)Из рада Друштво „Српска мајка“ удому за смештај избегличке деце,1941.(АС, Г-10)
32. Наредба о бесплатној исхрани избегличке деце у јавним кухињама, 1943.(АС, Г-2)
33. Персонал јавне избегличке кухиње у Пожаревцу, 1944.(АС, Г-2)
34. Молба за издавање путне исправе избеглом лицу ради несметаног кретања у Пожаревачком округу, 1942.(ИАП, НСЗ)
35. Кошарић Ђуро, избеглица из Сарајева, на раду у Бановинској болници у Петровцу, 1941.(АС, Г-10,)
36. Наредба Комесаријата о изради евиденција о женама избеглицама, 1941. (ВА, НДа)
37. Списак избеглица на раду у Државној реалној гимназији у Пожаревцу, којима је потребно семе за садњу, 1943. (ИАП, ПГ)
38. Избегла девојчица (Програмски архив РТС)
39. Извештај о раду Дома за избегличку децу у Врњачкој Бањи, 1942. (АС, Г-10)
40. Женска занатска школа Пожаревачког женског друштва нуди помоћ у образовању избегличке деце, 1943. (ИАП, ЖЗШ
41. Избегличка деца на путу до школе (Програмски архив РТС)
42. (42.1,42.2) Извештај о збрињавању српске избегличке деце, 1943. (ВА, Нда)
43. Заједничка туга у избеглиштву(Програмски архив РТС)
44. Бројно стање деце смештене у избегличким и приватним домовима у Србији, 1944.(ВА, Нда)
45. Рад Српског избегличког дома за смештај деце у Црљенцу, 1945. (ИАП, СНОПт)
46. Туга и неизвесност у очима избеглог дечака (Програмски архив РТС)
47. Смештај сиромашне избегличке деце у избеглички дом у Великом Поповцу (Петровац на Млави), 1945.(ИАП, СНОПт)
48. Молба Олге Лазић за упис детета у основну школу у својству избеглице после бомбардовања Београда, 1944. (ИАП, ДРШ)
49. Мали партизани, 1941. (ИАП, ЗБФ НОБ)
50. Списак избегличких породица у Пожаревцу којима је издата новчана помоћ, 1946. (ИАП, ОНОП), 1946.
51. Из ратне пропаганде, 1941-1945. (ИАП, ЗБП)

ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У ПЕРИОДУ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.

1. Акт Државне народне школе Пожаревац упућен Градском поглаварству од ког се тражи да „силом власти“ приведе децу и родитеље са списка ради уписа у школу (ИАП)
2. Списак запослених професора Гимназије (Историјски архив Пожаревац)
3. Наредба бр. 1 ученицима Пожаревачке гимназије о наставку школске године и упутствима за владање (Историјски архив Пожаревац)
4. Извештај Државне реалне гимназије у Пожаревцу за август 1941. о школској згради (Историјски архив Пожаревац)

5. О упису у школу ученика Јевреја у школску 1941/42 годину (Историјски архив Пожаревац)
6. О упису у школу ученика немачке народности (Историјски архив Пожаревац)
7. Одлука окружног начелника да се за потребе Државне народне школе у Пожаревцу реквирирају кафане „Централ“ и „Златни коњ“ (Историјски архив Пожаревац)
8. Обавештење министарства просвете о скромној прослави Светог Саве 1943. године (Историјски архив Пожаревац)
9. Ђачка књижица Душана П. Несторовића ученика IV разреда Трговачке школе Пожаревачке трговачке омладине (Историјски архив Пожаревац)
10. Позив управитељу Женске занатске школе да присуствује конференцији 9. маја 1943. поводом организовања антикомунистичког дана (Историјски архив Пожаревац)
11. Обавештење управитеља Државне народне школе да су грб и натписи „Краљевина Југославија“ уклоњени са зграда, печата и штамбиља (Архив Србије)
12. Одобрење окружног начелника да се настава у Пожаревачкој гимназији обустави од 28. марта до 3. априла 1944. године због хладноће и недостатка огрева (Историјски архив Пожаревац)
13. Министар просвете Велибор Јонић, Реч школској омладини (Историјски архив Пожаревац)
14. Забрана окупљања пожаревачких ученика на „Тулби“ (Историјски архив Пожаревац)
15. Забрана посећивања представе „90 минута музике“ и свих сличних приредби на којима се изводи џез музика и шлагери (Историјски архив Пожаревац)
16. Забрана ученицама да скраћују косу преко распуста, под претњом да неће бити уписане у наредну школску годину (Историјски архив Пожаревац)
17. Пропагандни плакат којим се Срби и Српкиње позивају да заштите омладину од комунизма (Историјски архив Пожаревац)
18. Уверење Општине крепољинске на име Владе Јовановића, ученика 8. разреда Гимназије да није био и не налази се у партизанским одредима и у другим илегалним организацијама (Историјски архив Пожаревац)
19. Убијени партизани на тргу у Жабарима, међу којима су Бојана Првуловић и Радмила Трифуновић-Хитра, бивше ученице Пожаревачке гимназије, 1943. године (Историјски архив Пожаревац)
20. Радмила Ранковић-Слобода, ученица Трговачке академије у Пожаревцу, погинула 1943. у Набрђу (Историјски архив Пожаревац)
21. Угрин Бранковић, родом из Кучева, ученик гимназије у Пожаревцу, обешен у Пожаревцу 1941. (Историјски архив Пожаревац)
22. Драгана Бранковић-Пастрмка, родом из Кучева, сестра Угрина Бранковића, ученица Пожаревачке гимназије, борац Пожаревачког партизанског одреда. Погинула у борбама са четницима (Историјски архив Пожаревац)
23. Никола Милић, један од тројице ученика Пожаревачке гимназије, закланих у подруму ове школе октобра 1941. године (Историјски архив Пожаревац)
24. Александар Ћирић, један од тројице ученика Пожаревачке гимназије, закланих у подруму ове школе октобра 1941. године (Историјски архив Пожаревац)
25. Место где су заклани ученици Пожаревачке гимназије у октобру 1941. године (некадашња зграда Гимназије, данас зграда ОШ „Доситеј Обрадовић“), (Историјски архив Пожаревац)
26. Списак ученика кажњених због присуствовања једном журу од којих се неки шаљу у Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци (Историјски архив Пожаревац)

27. Дописна карта омладинаца из Пожаревца упућена управнику Завода за принудно васпитање (Војни Архив)
28. Дописна карта управнику Завода у Смедеревској Паланци неименованог штићеника (Војни Архив)
29. Списак ученика Државне реалне гимназије у Пожаревцу који су ступили у четничке или добровољачке одреде (Историјски архив Пожаревац)
30. Списак наставника Државне народне школе у Пожаревцу (Архив Србије)
31. Обавештење директора Државне реалне гимназије у Пожаревцу да међу наставницима нема ни један који је током 1940-1942. био стављен пред дисциплински суд (Историјски архив Пожаревац)
32. Изјава директора Државне реалне гимназије у Пожаревцу Љубомира Мијовића (Историјски архив Пожаревац)
33. Фотографија Илије Петровића, професора Државне реалне гимназије у Пожаревцу, припадника партизанског покрета, ухапшеног и стрељаног у Јајинцима 1942. (Историјски архив Пожаревац)
34. Списак наставника и служитеља Државне народне школе у Пожаревцу који желе да набаве обућу са дрвеним ђоном (Историјски архив Пожаревац)
35. Наставници у светој служби српског народа, Српски народ, 31. јул 1943.
36. Стерешински лист Ратиборке Митић, професора Државне реалне гимназије у Пожаревцу (Историјски архив Пожаревац)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЧКИ ОКРУГ ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1941–1944.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ:

ВОЈНИ АРХИВ

1. група фондова: Војска Краљевине Југославије
2. група фондова: Српска влада Милана Недића (Недићева архива)
3. група фондова: Немачка окупаторска војска (Немачка архива)
4. група фондова: Југословенска војска у отаџбини (Четничка архива)
5. група фондова: Италијанска окупаторска војска (Италијанска архива)
6. група фондова: Независна Држава Хрватска
7. група фондова: Народноослободилачка војска Југославије
8. група фондова: Емигрантска архива
9. Збирка досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Војске Краљевине Југославије
10. Микротека: микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

АРХИВ СРБИЈЕ

1. фонд: Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
2. фонд: Председништво Министарског савета 1941–1944.
3. фонд: Министарство народне привреде 1941–1944.
4. фонд: Министарство просвете и вера 1941–1944.
5. Збирка плаката

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА

1. фонд: БдС (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdients–Заповедник полиције безбедности и службе безбедности)
2. фонд: Управа града Београда, 1837–1944, Одељење Специјалне полиције (УГБ СП)

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ

1. Збирка плаката 1941-1944.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. *Aprilski rat 1941: zbornik dokumenata*, I, priredio: Vojnoistorijski institut, redaktor: Dušan Gvozdanović, gl. odg. urednik Fabijan Trgo, Beograd 1969.
2. *Aprilski rat 1941: zbornik dokumenata*, II, priredio: Antun Miletić, gl. odg. urednik Fabijan Trgo, Beograd 1987.
3. Београдски крвави Ускрс, документа о британско-америчком ваздушном терору, Београд 1944, репринт 1993.

4. *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, priredili: Branko Petranović, Nikola Tutić, Beograd 1990.

5. *Говори генерала Милана Недића председника српске владе*, Београд 1942.

6. *Збирка наредаба и упутстава број 1*, Издање Општине града Београда, Београд 1941.

7. *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа и народности Југославије*, том I (књ. 1-5, 7, 9, 11-15, 20, 21), Београд 1949-1965; том XII (књ. 1-4), Београд 1973-1979, том XIV (књ. 1-4), Београд 1981-1985.

8. *Злочини на југословенским просторима у Првом и Другом светском рату-Зборник докумената:* том I, Злочини НДХ, књига 1-1941, издање Војноисторијског института, Београд 1993.

9. Zečević Miodrag, Popović Jovan (priređivači), *Dokumenti iz istorije* Jugoslavije, IV tom: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata, Beograd 2000.

10. *Југославија 1918-1988: тематска збирка докумената*, приредили Б. Петрановић, М. Зечевић, Београд 1988.

11. Љотић В. Димитрије, *Драма савременог човечанства*, Београд 1939.

12. Љотић В. Димитрије, *Сабрана дела*, 1–12 (приредио Драган Суботић), Београд 2001.

13. М. Ђ. Недић, *Десна Србија – Моја реч Србима 1941-1944 – изабрани ратни говори*, Београд 1996.

14. Николић Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Београд 2012.

15. *Речи генерала Милана Недића српском народу и омладини*, Београд 1942.

16. Стојановић Александар, *Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића*, Београд 2012.

МЕМОАРСКИ ИЗВОРИ:

1. Банић Милан, *Агонија Југославије. Дани слома 1941.*, Београд 1998.

2. Костић Бошко, *За историју наших дана – одломци из записа за време окупације*, Београд 1995.

3. Љотић В. Димитрије, *Из мог живота, Говори и чланци*, Минхен 1981.

4. Нојбахер Херман, *Специјални задатак Балкан*, Београд 2004.

5. Парежанин Ратко, *Други светски рат и Димитрије Љотић*, Београд 2001.

6. Ранковић Ј. Драгутин, *Свакодневни живот под окупацијом – искуство једног Београђанина 1941-1944*, приредили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић, Београд 2011.

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА:

1. *Лист уредби војног заповедника у Србији*

2. *„Наша борба“*

3. *„Ново време“*

4. *„Обнова“*

5. *„Општинске новине“*

6. *„Понедељак“*

7. *„Просветни гласник”*

8. *„Службене новине“ (окупирана Србија 1941–1944)*

9. *„Српски народ“*

СИНТЕЗЕ И МОНОГРАФИЈЕ:

1. Алексић Драган, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002.
2. Алексић Драган, *Држава и привреда у Краљевини СХС*, Београд 2010.
3. Беговић Сима, *Логор Бањица 1941-1944*, I-II, Београд 1984.
4. Бјелајац Миле С., *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – Југославије: 1922-1935*, Београд 1994.
5. Божовић Бранислав, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1998.
6. Божовић Бранислав, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, Београд 2003.
7. Божовић Бранислав, *Управа и управници града Београда 1830–1944*, Београд 2011.
8. Божовић Бранислав, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2004.
9. Божовић Бранислав, Стефановић Младен, *Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић*, Едиција „Трагом издаје и злочина“, Загреб 1985.
10. Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941–1944*, knj. 1-2, Beograd 1979.
11. Borković Milan, *Milan Nedić*, Zagreb 1985.
12. Васиљевић Милосав, *Диригована привреда*, Београд 1943.
13. Винавер Вук, *Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1932–1935*, Београд 1987.
14. Vukčević Slavko, *Borbe i otpori u okupiranim gradovima Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1985.
15. Глишић Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Београд 1970.
16. Глишић Венцеслав, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941 - 1945*, I, Београд 1975.
17. Gligorijević Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979.
18. *27. март 1941. седамдесет година касније*: зборник радова са међународне научне конференције, (уредили: Момчило Павловић, Ивана Пантелић), Београд 2012.
19. Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Београд 1996.
20. Димић Љубодраг, *Историја српске државности*, III, Нови Сад 2001.
21. Димић Љубодраг, *Срби и Југославија, Простор, друштво, политика* (Поглед с краја века), Београд 1998.
22. Б. Димитријевић, К. Николић, *Ђенерал Михаиловић – биографија*, Београд 2004.
23. Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*,Београд 2011.
24. Dobrivojević Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra: 1929–1935*, Beograd 2006.
25. Ђорђевић Бојан, *Летопис културног живота у Србији под окупацијом 1941–1944*, Нови Сад-Београд 2001.
26. Ђорђевић Бојан, *Српска култура под окупацијом*, Београд 2008.
27. Ђурић Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд 1998.
28. Зборник радова: *Срби и рат у Југославији 1941. године* (уредник: др Драган Алексић), Београд 2014.
29. Janjetović Zoran, *U skladu sa nastalom potrebom... prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941–1944*, Beograd 2012.
30. Јовановић Жарко, *Сељаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд 1995.
31. Kalvokarezi Piter, Vint Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1987.
32. Карапанџић Боривоје М., *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Београд 1993.

33. Керкез Слободан, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945*, Ниш 2004.

34. Керкез Слободан, *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији*, Ниш 2008.

35. Koljanin Milan, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941–1944*, Beograd 1992.

36. Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.

37. Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, I-II, Београд 2008.

38. Kreso Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, Beograd 1979.

39. Krizman Bogdan, *Hitlerov "Plan 25" protiv Jugoslavije*, Zagreb 1953.

40. Krizman Bogdan, *NDH izmedu Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986.

41. Kuljić Todor, *Fašizam*, Beograd 1987.

42. Мајданац Боро, *Позориште у окупираној Србији*, Београд 2011.

43. Маношек Валтер, *Холокауст у Србији, војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941-1942*, Београд 2007.

44. Marjanović Jovan, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963.

45. Никола Марковић, Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2012.

46. Мартиновић Бајица Петар, *Милан Недић*, Београд 2003 (репринт оригиналног издања: Чикаго 1956).

47. Матић Милан, *Штампа у Србији у Другом светском рату 1941-1944*, докторска дисертација, Београд 1990.

48. Матић Милан, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди*, Београд 1995.

49. Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd, 1987.

50. Милосављевић Оливера, *Потиснута истина – колаборација у Србији 1941-1944*, Београд 2006.

51. Милошевић Слободан, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, Београд 1981.

52. Митровић Андреј, *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица – Београд 1974.

53. Митровић Андреј, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009.

54. Михаиловић Вуко, *Пропаганда и рат*, Београд 1984.

55. Николић Коста, *Историја равногорског покрета 1941–1944*, књ. 1-3, Београд 1999.

56. Николић Коста, *Страх и нада у Србији 1941–1944. године: свакодневни живот под окупацијом*, Београд 2002.

57. Павловић Стеван К., *Хитлеров нови антипоредак – Други светски рат у Југославији*, Београд 2009.

58. Парежанин Ратко, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, Минхен 1971; Београд 2001.

59. Петрановић Бранко, *Историчар и савремена епоха*, Београд 1997

60. Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Beograd 1988.

61. Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, Београд, 1998.

62. Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)*, Beograd 1983.

63. Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945)*, Beograd 1992.

64. Попов Чедомир, *Од Версаја до Данципга*, Београд 1995.

65. Ристановић Раде, *Акције комунистичких илегалаца у Београду 1941–1942*, Београд 2013.

66. Ristović Milan, *Nemački „Novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45 – planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.

67. Слијепчевић Ђоко, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978.

68. Станковић Ђорђе, Димић Љубодраг, *Историографија под надзором* 1-2, Београд 1996.

69. Stefanović Mladen, *Zbor Dimitrija Ljotića*, Beograd 1984.

70. Terzić Velimir, *Slom kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza*, Ljubljana-Beograd-Titiograd 1984.

71. Tomašević Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941–1945*, Zagreb 1979.

72. Фишер Фриц, *Савез елита. О континуитету структура моћи у Немачкој 1871-1945*, Београд 1985.

73. Цолић Младенко, *Преглед операција на југословенском ратишту 1941-1945*, Издање Војноисторијског института, Београд 1988.

74. Чулиновић Фердо, *Окупаторска подјела Југославије*, Београд 1971.

75. Шкодрић Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ:

1. Алексић Драган, „Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. А. Животић, Београд, 2010, 52-72.

2. Алексић Драган, „Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији“, *Токови историје* 1-2/2008, стр. 301–318.

3. Бајагић Р. Душан, Стојановић Александар, „Југословенске кризе (1918–1941) и Други светски рат на простору Србије у новијој српској историографији“, Зборник радова: *Срби и рат у Југославији 1941. године* (уредник: др Драган Алексић), Београд 2013, стр. 559–631.

4. Бонџић Драгомир, „Ново време“ о слому Краљевине Југославије (мај-август 1941)“, *Историја 20. века*, 1, 2000, 77-90.

5. Борковић Милан, „Контрареволуционарна улога прве квислиншке владе у Србији 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 1, 1977, 185-209.

6. Гашић Ранка, „Београдска политичка и војна елита у светлу немачких и британских извора пред други светски рат“, *Историја 20. века*, 1, 2006, 63-80.

7. Глигоријевић Б., „Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом Збору“, *Историјски гласник*, 2, 1963, 35-82.

8. Глигоријевић Бранислав, „Национални програм четничког покрета Драже Михаиловића“, *Историја 20. века*, 2, 1996.

9. Глишић В., „Услови под којима је Недић успео да формира српску владу под окупацијом“, *Историјски гласник*, 1-2, 1993, 143-147.

10. Димић Љубодраг, „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, Зборник радова, уредили Чедомир Попов и Новица Вучић, Београд 1988, стр. 209–240.

11. Димитријевић Бојан, „Међусобна перцепција непријатеља у Ваљевском крају 1941-1945“, *Токови историје*, 3-4/1997.

12. Ђокић Н., „Војноуправни командант у Србији и командант Србије“, *Лесковачки зборник*, 2010, 289-338.

13. Ђурић В., „Делатност југословенске обавештајне, контраобавештајне и дипломатске службе 1945-1946“, *Историја 20. века*, 1, 2006, 49-64.

14. Đurić Veljko, „Ko su bili nemački vojnoupravni komandanti Srbije 1941–1944. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, 3/1996, Beograd 1996, str. 159–168.

15. Janjetović Zoran, „27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice”, *Časopis za suvremenu povjest*, 3/2006, str. 1013–1029.

16. Кољанин Милан, „Идеологија и политика уништења Срба у НДХ“, *Војноисторијски гласник*, 1/2011, стр. 66–91.

17. Koljanin Milan, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941–1944“, *Istorija 20. veka*, br. 3/2011, str. 143–156.

18. Кољанин Милан, „Место логора у окупационом систему у Србији (1941-1944)“‘, *Историја 20. века*, 1, 1997, 75-85.

19. Кољанин Милан, „Филмска пропаганда-увод у холокауст“, *Годишњак за друштвену историју VII/1*, 2000.

20. Кољанин Милан, „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941-1942. године“, *Историја 20. века*, 1, 2003, 83-118.

21. Кресо Мухарем, „Општи услови живота и рада у окупираном Београду“, *Војноисторијски гласник*, 3, 1972, 67-97.

22. Кресо Мухарем, „Њемачко схватање ситуације у Југославији уочи Другог засједања АВНОЈ-а“, *Војноисторијски гласник*, 1974.

23. Матић Милан, „У служби окупатора. Основне теме у квислиншкој штампи у Србији 1941“, *Историја 20. века*, 1, 1996, 59-73.

24. Милетић А., „Концепција Врховне команде Вермахта за гушење устанка 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 1/1977.

25. Милићевић Наташа, „Опасне везе у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 309–321.

26. Митровић Андреј, „Други светски рат, Историјско место и значај“, „Марксистичка мисао“, бр. 3, Београд, 1975, стр. 105-127.

27. Митровић Андреј, „Појмовник-Фашизам“, *Свеске*, број 47, Панчево, јун 1999, стр. 225.

28. Николић Коста, „Немачка пропаганда у Србији 1941-1944. године“ , *Југословенски историјски часопис*, 1, Београд 1997.

29. Петрановић Бранко, „Политичке снаге Србије 1941. и њихове поделе“, *Историјски гласник*, 1-2, 1990-1992, 73-82.

30. Ристовић Милан, „Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941“, „*Токови историје*“, 1-2/1997, стр. 181-183.

31. Ristović Milan, “Kolaboracija u Srbiji u II svetskom ratu: istoriografski i (ili) politički problem”, *Religija, društvo i politika : kontroverzna tumačenja i približavanja* (urednik Thomas Bremer), Bonn 2002, str. 10–25.

32. Стојановић Александар, „Екстремна српска међуратна десница идеолошка основа српских колаборациониста 1941–1945“, *Историјска трибина: истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије* (уредник: Зоран Јањетовић), Београд 2013, стр. 111–134.

33. Терзић Милан, „Југословенска краљевска влада, генерал Драгољуб Михаиловић и савезничко бомбардовање циљева у Југославији 1942-1944. године“, *Токови историје*, 1-2, 2005, 81-112.

34. Терзић Милан, „Југословенска краљевска влада и убацивање пропагандног материјала у Југославију 1941-1943. године“, *Токови историје*, бр.4/2006.

35. Тимотијевић, "Органи квислиншке управе у Србији за време Другог светског рата", *Архивски преглед*, 1-2, 1967, 177-188.

36. Шкодрић Љубинка, „Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941–1944", *Ослобођење Београда 1944. Године: зборник радова*, уредник: Александар Животић, Београд 2010, стр. 82–94.

37. Škodrić Ljubinka, „Prosvetni radnici u ideologiji Vlade Milana Nedića 1941–1944", *Istorija 20. veka*, 1/2011, str. 151–162.

ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦИ У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ, 1941-1944.

АРХИВСКА ГРАЂА/ФОНДОВИ:

ВОЈНИ АРХИВ (ВА)

1. Група фондова Недићева архива, 1941-1944. (Нда)

АРХИВ СРБИЈЕ (АС)

1. Комесаријат за избеглице и пресељенике, Г-2
2. Министарство просвете и вера, Г-3
3. Министарство рада, социјалне политике и народног здравља, Г-10
4. Земаљска комисија Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Г-25

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ (ИАП)

1. Начелство среза звишког, Кучево, НСЗ
2. Градско поглаварство Пожаревац, ГПП
3. Окружни народни одбор Пожаревац, ОНО П
4. Срески народни одбор Пожаревац, СНО П
5. Срески народни одбор Петровац, СНО Пт
6. Градски народни одбор Пожаревац, ГНО П
7. Женска занатска школа, ЖЗШ
8. Државна народна школа Пожаревац, ДНШП

ШТАМПА

1. Ново време, 1941-1944.
2. Службене новине, 1941-1943.
3. Понедељак, 1941-1944.
4. Службене новине, 1941-1945.
5. Обнова, 1941-1945.
6. Српски народ, 1941-1945.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вукчевић, Славко, *Геноцид у Југославији у Другом светском рату*, у: „Југословенска држава 1918-1998", зборник радова, Београд, 1999.
2. Група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд, 1976.
3. Димић, Љубодраг, *Историја српске државности III, Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001.
4. Живковић, Јасмина, *Територијална подела Пожаревачког (Браничевског) округа*, Посебна издања, књига 4, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2009.
5. Јовановић, Жарко, *Србија у Другом светском рату 1941-1945, у зборнику радова „Југословенска држава 1918-1998"*, Београд, 1999.

6. Кољанин, Милан, *Ратни злочини у Југославији у Другом светском рату, проблем утврђивања*, у" „Историја 20. века" часопис Института за савремену историју, год. XVI, бр. 2, Београд, 1998.
7. Милошевић Д. Слободан, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, Београд, 1981.
8. Милошевић Д. Слободан, *Исељавање становништва из Македоније у Другом светском рату*, у: „Историја 20. века", часопис Института за савремену историју, год.XI, бр. 2. Београд, 1994.
9. Петрановић, Бранко, *Историја Југославије, 1918-1978*, Београд, 1980.
10. Петрановић, Бранко, *Србија у Другом светском рату, 1939-1945*, Београд, 1992.
11. *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Београд, 2007.
12. Чалић Мари Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013.

13. ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У ПЕРИОДУ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.

ИЗВОРИ:

АРХИВ СРБИЈЕ (АС)

1. Фонд *Министарство просвете и вера* (1941-1944)

ВОЈНИ АРХИВ (ВА)

1. Фонд *Недићева архива*

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ (ИАП)

1. Градско поглаварство Пожаревац
2. Начелство среза Пожаревац – Школско надзорништво
3. Пожаревачка гимназија
4. Државна народна школа Пожаревац
5. Женска занатска школа Пожаревац
6. Економско-трговинска школа – Државна трговачка академија Пожаревац
7. Пожаревачка трговачка омладина Пожаревац
8. Пољоприведна школа Пожаревац
9. Државна мешовита грађанска школа Пожаревац
10. Стручна продужна школа Пожаревац
11. Збирка о радничком покрету и НОБ-у
12. Збирка плаката

ШТАМПА:

1. Службене новине Краљевине Југославије
2. Српски народ
3. Обнова
4. Просветни гласник
5. Наша борба
6. Ново време
7. Понедељак
8. Србозар
9. Гласник СДС
10. Коло
11. Грађанин

12. ЛИТЕРАТУРА:

1. Алексић Драган, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд, 2002.
2. Алексић Драган, *Србија под немачком окупацијом у другом светском рату. Особености окупационе управе*, Зборник радова „Ослобођење Београда 1944“, Београд, 2010.
3. Алексић Драган, *Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији*, Токови историје, 1-2, Београд 2008.
4. Богдановић-Буцић Драган, *Записи из окупираног Пожаревца*, Пожаревац 1995.
5. Brborić Ivan, *Ministarski savet Milana Nedića decembar 1941- novembar 1942*, Istorija 20. veka, br. 3/2010, Beograd 2010.
6. Вуловић Градимир Д., *Путовођа (адресар) кроз Пожаревац и срез*, Пожаревац 1939.
7. Група аутора, *Двеста педесет година Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, Пожаревац 1983.
8. Група аутора, *Сто двадесет година Пољопривредне школе у Пожаревцу 1872-1992*, Пожаревац 1992.
9. Група аутора, *Пожаревачка гимназија 1862-2012*, Пожаревац 2012.
10. Димић Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, II, Београд 1997.
11. Ђорђевић Бојан, *Летопис културног живота Србије под окупацијом 1941-1944*, Београд 2011.
12. Живковић Јасмина, *Занатска школа Пожаревачког женског друштва*, у: Зборник радова са научног скупа Историјског архива Пожаревац „Браничево кроз војну и културну историју Србије“ 10. октобар 2006, бр. II, св. 4, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2007.
13. Исић Момчило, *Основно школство у Подрињу 1914-1944*, Београд 2005.
14. Керкез Слободан Ђ., *Друштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Ниш 2004.
15. Керкез Слободан Ђ., *Просветно-културна политика у Србији 1941-1944*, Пешчаник год. 3, бр. 3, Ниш 2005.
16. Керкез Слободан Ђ., *Школе и наставни програми у Србији од 1941-1944*, Пешчаник, год. 3, бр. 3, Ниш 2005.
17. Керкез Слободан Ђ., *Србија уочи априлског рата 1941. године у језику статистичке анализе*, Пешчаник, бр. 1, Ниш 2003.
18. Керкез Слободан Ђ., *Србија и подела Југославије 1941*, Пешчаник, бр. 2, Ниш 2004.
19. Koljanin Dragica, *U službi „novog poretka“ Osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941-1944)*, Istraživanja, br. 21, Novi Sad 2010.
20. Koljanin Milan, *Srbija u nemačkom „novom poretku“ 1941-1942*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 2011.
21. Косић Василије, *Министарство просвете 1918-1944*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1970.
22. Kreso Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd 1979.
23. Мајданац Боро, *Позориште у окупираној Србији*, Београд 2011.
24. Манојловић Мирољуб, Живковић Јасмина, *Основна школа „Краљ Александар I“ (1939-2009)*, Пожаревац 2009.
25. Марковић Саша, Стазама смелих – монографија народноослободилачког рата на подручју општине Пожаревац, Пожаревац 1979.
26. Милићевић Наташа, Никодијевић Душан, *Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944*, *Искуство једног Београђанина*, Београд 2011.
27. Милићевић Наташа, *О исхрани у окупираном Београду 1941-1944*, Токови историје 2/2011, Београд 2011.

28. Milosavljević Olivera, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006.

29. Милутиновић Миладин, *Основна школа „Вук Караџић“ у Пожаревцу 1888-1988*, Пожаревац 1988.

30. Милутиновић Миладин Д., *Девета деценија дечјег вртића „Љубица Вребалов“ у Пожаревцу 1911-1998*, Пожаревац 1998.

31. Минић Рената, *О Илији М. Петровићу – писцу, професору, револуционару и библиотекару*, (рад у рукопису, дат за објављивање у часопису Записи 2015.)

32. Мирковић Ена, *Награђивање и кажњавање ученика пожаревачких основних школа у период уизмеђу два светска рата*, Браничевски гласник, бр .3/4, Пожаревац 2006.

33. Николова Маја, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942-1944*, Београд 2010.

34. Petranović Branko, *Srbija u II svetskom ratu 1939-1945*, Beograd, 1992.

35. *Пожаревачка трговачка омладина 1903-1947*, (приредили Наташа Милошевић Дулић, Мирјана Урошев), Научно-информативна средства о архивској грађи, АИ 4, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2012.

36. Ristanović Rade, *Svakodnevnica u prim mesecima okupacije 1941. u člancima Beogradskih opštinskih novina*, Istorija 20. veka, br. 1/2014, Begrad 2014.

37. Ристовић Милан, *Положај жене у идеолошко-пропагандном речнику колаобрационог режима у Србији у Другом светском рату*, Токови историје 3/2009, Београд 2009.

38. Савковић Мирослав, *Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941-1945*, Београд, 1994.

39. Stojanović Aleksandar, *Srpski civilni/kulurni plan. Geneza i prilog proučavanju*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 2012.

40. Стојановић Александар, *Политичка мисао Владимира Велмар-Јанковића*, Зборник радова „Срби и рат у Југославији 1941. године“, Београд 2014.

41. Стојановић Зорка, *150 година Економско-трговинске школе „Жижа Лазаревић*, Пожаревац 2000;

42. Тимотијевић Славица, *Органи квислиншке управе у Србији за време II светског рата*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1967.

43. Фелдић Драган, *Век постојања и рада Основне школе „Свети Сава“ у Пожаревцу*, Пожаревац 2011.

44. Цветковић Слободанка, *Окупирана школа*, у: Група аутора, *Пожаревачка гимназија 1862-2012*, Пожаревац, 2012.

45. Шкодрић Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Архив Србије, Београд 2009.

46. Шкодрић Љубинка, *Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944*, Зборник радова Ослобођење Београда 1944, ИНИС, Београд, 2010.

47. Škodrić Ljubinka, *Prosvetni radnici u ideologiji vlade Milana Nedića 1941-1944*, Istorija 20. veka, I/2011, Beograd 2011.

48. Шкодрић Љубинка, *Идеолошка начела просвтне политике владе Милана Недића*, Зборник радова „Срби и рат у Југославији 1941“, Београд 2014.

САДРЖАЈ

СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941–1944.
- ОКУПАЦИОНА УПРАВА, ИЗБЕГЛИЦЕ, ПРОСВЕТА -

I

Др Јасмина Николић
УМЕСТО ПРЕДГОВОРА
5

II

Др Маријана Мраовић
СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЧКИ ОКРУГ ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1941–1944.
9

III

Јасмина Живковић, Мср.
ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИЦИ У СРБИЈИ И ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ, 1941-1944.
115

IV

Слободанка Цветковић
ПОЖАРЕВАЧКЕ ШКОЛЕ У ПЕРИОДУ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.
189

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА
245

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА
255

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11 Пожаревац)"1941/1944"
316.728(497.11)"1941/1944"

МРАОВИЋ, Марија̀на, 1974-
Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944. : окупациона управа, избеглице и просвета / [аутори Марија̀на Мраовић, Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић]. - Пожаревац : Историјски архив, 2015 (Ниш : SVEN). - 272 стр. : илустр. ; 23 x 23 cm. - (Посебна издања / [Историјски архив Пожаревац] ; књ. 12)

Текст штампан двостубачно. - Тираж 350. - Стр. 7-8: Уместо увода / Јасмина Николић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 255-266.

ISBN 978-86-84969-62-2
1. Живковић, Јасмина, 1964- [аутор] 2. Цветковић, Слободанка, 1975- [аутор] a) Свакодневни живот - Пожаревац - 1941-1944 b) Пожаревац - Историја - 1941-1944
COBISS.SR-ID 220586764

